

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

U 6900.5

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

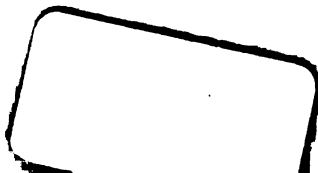
GEORGE FRANCIS PARKMAN

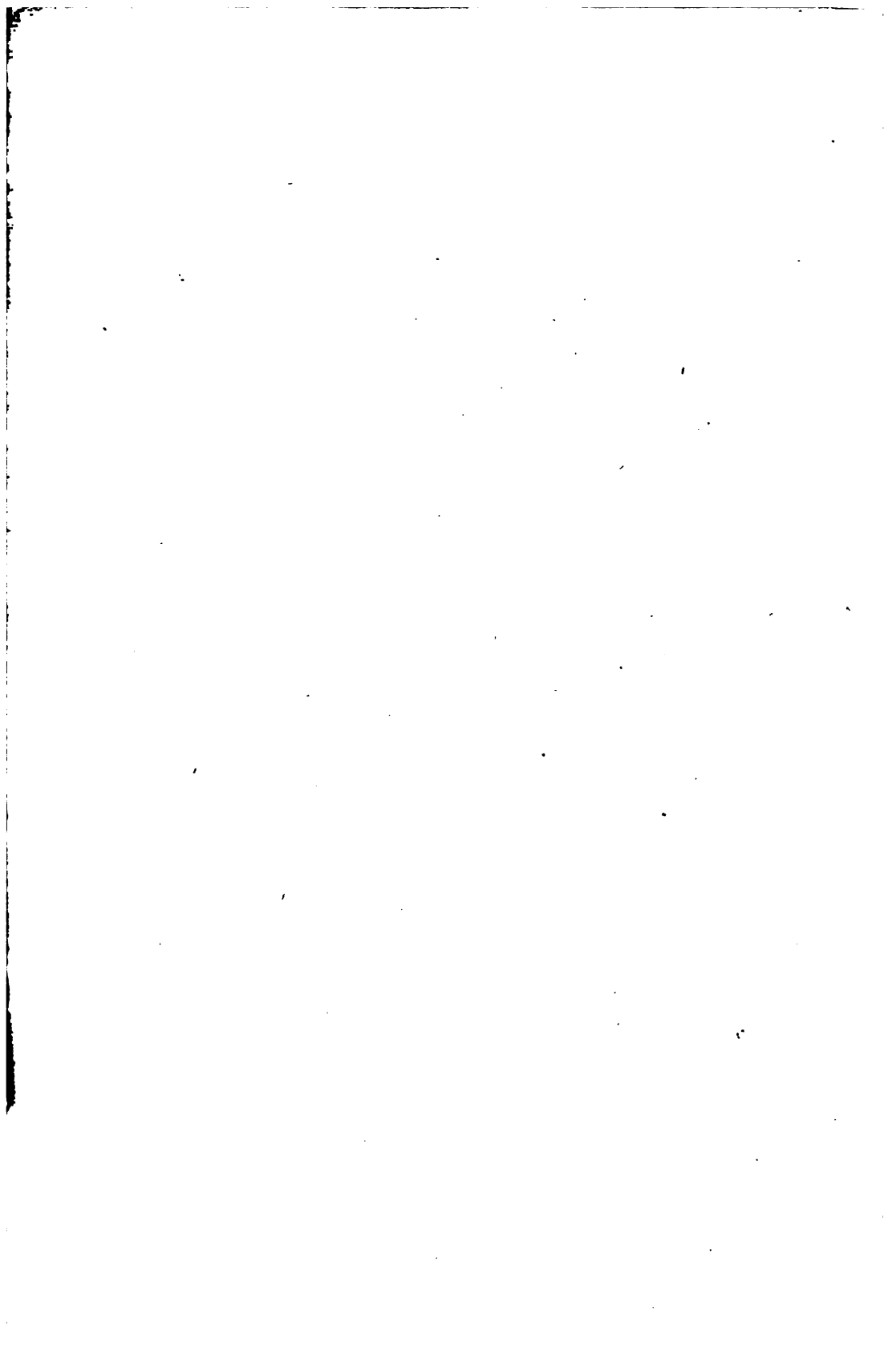
(Class of 1844)

OF BOSTON

A fund of \$25,000, established in 1909, the income
of which is used

"For the purchase of books for the Library"

BIJDAGEN TOT DE GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN BOEKHANDEL.

LEIDEN: STOOMDRUKKERIJ VAN L. VAN NIFTERIK HZ.

0

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN BOEKHANDEL.

UITGEGEVEN

DOOR DE

VEREENIGING TER BEVORDERING VAN DE BELANGEN DES BOEKHANDELS.

5^e DEEL.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.

1892—1895.

o

ARNHEMSCHE COURANTEN

DOOR

MR. W. P. SAUTIJN KLUIT.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZONN.

1892.

B 6900.5

G. F. PARKMAN FUND

Bij de voltooiing van het 5^e deel dezer Bijdragen, wenscht de Commissie in herinnering te brengen, dat de keuze der eerste zes stukken nog op de laatste bijeenkomst, die wij met ons betreurd medelid A. C. KRUSEMAN hadden, was vastgesteld. Het is ook zijn wensch geweest, dat het stuk van den Heer P. NIJHOFF in dit deel werd opgenomen; hoewel sedert de meeningen over de geschiedenis der boekdrukkunst veel gewijzigd zijn, meenden wij toch den wensch van onzen vriend te moeten eerbiedigen.

Aan de welwillendheid van de Heeren GEBR. BINGER, (die ons ook de clichés ten gebruike afstonden) hebben wij de bijdrage van Mr. N. DE ROEVER te danken.

De twee laatste stukken, nagelaten bijdragen tot de geschiedenis der Nederlandsche Journalistiek van Mr. W. P. SAUTJN KLUIJ, achtten wij te belangrijk om die onuitgegeven te laten en vinden deze dan ook in dit deel hare plaats.

*De Commissie tot het bijeenbrengen van bouwstoffen
voor de gesch. v. d. Nederl. Boekhandel,*

LOUIS D. PETIT.
R. W. P. DE VRIES.
R. VAN DER MEULEN.

LEIDEN,
AMSTERDAM, } Mei 1895.
ROTTERDAM, }

I N H O U D.

	Bladz.
Mr. W. P. SAUTJN KLUIT, Arnheemsche couranten	1
P. NIJHOFF, Losse schetsen uit de geschiedenis der boeken	149
Mr. N. DE ROEVER, Amsterdamsche boekdrukkers en boekverkoopers uit de zestiende eeuw (tot omstreeks 1580)	188
Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN, De Psalmberijming van Ph. van Marnix door de boekhandelaars met succes belaagd en door de Nationale Synode van 1585 zonder succes tot kerkelijk gebruik aangenomen	262
J. G. FREDERIKS, Belangrijke auctiën in vroeger tijd.	
1. Verzameling van Chr. Porret, 1628	272
2. Bibliotheek van Ph. van Marnix, 1599	284
3. De Bibliotheek van Joh. Thysius († 1653)	295
4. De nagelaten boekerij van den Raadpensionaris Pauw, 1654	306
5. Auctie van Scriverius, 1663	314
6. De bibliotheek van professor Golius, 1668	323
7. De bibliotheek van Corn. Nicolai, 1698	328
P. A. TIELE, Willem Jansz. Blaeu	339
Mr. CH. M. DOZY, Willem Janszoon Blaeu	352
Mr. W. P. SAUTJN KLUIT, Belasting op de Nieuwspapieren, 1674—1869	365
— Verzending van het Nieuwspapier	501

ARNHEMSCHE COURANTEN¹⁾.

Onder de Brieven en Onuitgegeven Stukken van JOHANNES WTENBOGAERT. Verzameld en metaanteekeningen uitgegeven door H. C. ROGGE. Derde deel. Derde afdeeling. 1630. Werken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Nieuwe Serie N°. 20. Utrecht, KEMINK EN ZOON. 1874, blz. 86, komt onder N^o. DCCXXV een brief voor van EPISCOPIUS aan WTENBOGAERT, dd. 7 Maart 1630, waarbij de eerste aan den laatste toezendt „een Ampliatie van de courante van Arnhem,” zooals hij die had ontvangen. Dit stuk nu zal wel een exemplaar zijn geweest van dezelfde 2 blz. folio, niet in kolommen gedrukt, die thans nog worden bewaard in de Bibliotheek van J. THYSIUS onder de Pamfletten N°. 1650, en het opschrift hebben: Ampliatie van de Arnheemsche Courante, uytghegheven den vijfden Februarij 1630. Ouden Stijl. N°. 6, terwijl onder de mededeelingen in dit stuk gedaan, dd. 19, 24 en 25 Januari, nader staat aangegeven: Wt Arnhem

---

1) Aan deze studie, dd. November 1893, bestemd voor de Hand. en Meded. van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden van 1884, werden door het Bestuur dier Maatschappij voor mij onmogelijke eischen tot bekorting gesteld. Thans, daarentegen aangevuld en bijgewerkt tot einde 1891, vindt zij hier hare plaats.

den 30. Januarij Ouden Stijl. Deze ampliatio toont duidelijk aan, dat de Arnhemsche Courant daarin bedoeld reeds verscheen op Vrijdag 1 Januari 1630. Een nader bewijs dat er werkelijk omstreeks 1630 reeds te Arnhem eene courant werd uitgegeven, leveren de 2 blz. folio, in 2 kolommen gedrukt, bovenaan voorzien van de cijfers: N°. 38. MDCXXXII, onderaan met het adres: Tot Arnhem By JACOB VAN BIESEN inde Turfstraet, inden Vergulden Bijbel. Int Jaer 1632, den 14. September. Dit stuk, herkomstig uit den Catalogus I. MEULMAN, Amst. 1869, blz. 90, N°. 1019, overgegaan in handen van den Heer G. J. DIJK te Amsterdam, kwam na diens overlijden uit den Catalogus Mr. J. VERSFELT, Amst. R. W. P. DE VRIES, 1875, blz. 17, N°. 280, in het bezit van den Heer D. HENRIQUES DE CASTRO Mz. te Amsterdam. En, gelijk reeds in „Utrecht voorheen en thans. Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht, 2de serie, 3de jaargang 1846,” blz. 186, aant., werd medegedeeld, was de Heer B. W. WTEWAALL te Utrecht in het bezit van eene Extraordinaris Courante uyt het Legher van Syn Princel. Excell. voor Rhijnberck den 1 Junij, 4 blz. 4°, zonder kolommen, met het adres: Ghedruckt tot Arnhem by JACOB VAN BIESEN den 4 Juny 1633. De uitgever nu van deze bladen is ook van elders bekend, en blijkens Dr. A. M. LEDEBOER, De Boekdruckers, Boekverkoopers en Uitgevers in Noord-Nederland, heeft JACOB VAN BIESEN zich op den titel van een door hem uitgegeven werk in 1654 genoemd de „gewoonlijken Drucker van den Ed. Hove van Gelderland.”

In den Catalogus van Boeken over Nederlandsche Geschiedenis en Plaatsbeschrijving, Amsterdam, FREDERIK MULLER, 1859, kwam onder N°. 539 voor: „De Geldersche Burger-Courant van het jaar 1769. Arnh. 1769. 52 nommers met

prospect. 1 deel. 4°.", welk boekwerk voor den gestelden prijs van twee Gulden overging in handen van den toenmaligen boekhandelaar-archivaris Mr. Is. AN. NIJHOFF te Arnhem, waar het thans nog, voorzien van den stempel: „Gouvernement Gelderland” in de Openbare Bibliotheek der gemeente is te vinden. Deze bundel, dien ik geloof eenig te mogen noemen, heb ik, afgaande op den titel, steeds voor eene verzameling van een staatkundig weekblad gehouden, totdat mij bij persoonlijke kennismaking in de maand September 1882 bleek, dat het een oeconomisch blad is geweest.

Vóór in den bundel vindt men in denzelfden vorm van het weldra gevolgde blad, 8 blz. kl. 4°., een „Berigt en Conditien van Intekening voor een Weeklyksch blad, het welk by den Boekverkoper J. H. MÖELEMANN, te Arnhem, met gunstig Octroy van Hun Ed. Mog. De Heeren Staaten Des Furstendoms Gelre en Graafschap Zutphen zal werden uitgegeeven, onder den Titel van Geldersche-Burger-Courant.” „Deeze Titel alleen,” dus ving dit lijvig stuk aan, „moet, dunkt ons, onze Landgenooten voorinneemen.” — „Een Courant, weet men, is het grootste Voer-middel, dat 'er, tot heeden, is uitgedagt. Men laad' er alles op, rein en onrein.” — „Alleen de onderwerpen, die wy byzonderlyk bedoelen, als namentlyk de *Landbouw*, de *Koophandel* en de *Huyselyke Zaaken*, beslaan 'er de slegtste plaats; of worden, om beter te spreken, verdrongen door andere, welke de meeste Leezers even zo wel bevatten, als de Held van Cervantes de waare eer begreep.” — „Ondertusschen zyn het deeze, die lynregt de welvaart van de Maatschappy beoogen; en derhalve kan ons voorneemen, om afzonderlyk voor hen eene Courant te schryven, niet gewraakt worden.” — De landgenoot zou „in dit Werk, een berigt vinden van de weetenswaardige Verrigtingen, welke in de Land-bouw- in de Koophandel- in de Huys-hou-kunde en in andere, de Maatschappy van nut zynde, kunsten en wetenschappen voorvallen.” — „Maar,” zeiden de schrijvers, „om het zelve wat meer van naby te doen kennen, wy zullen,

zo als bereits aan de *Hooge Overigheid*, by het Request ten verzoeke van een uitsluitend Octroy, alleronderdanigst is te kennen gegeven, in deeze Geldersche-Burger-Courant plaatzen alle zodanige zaaken, welke den dagelykschen handel der Ingezetenen, zo in deeze, als in andere Landen en Provintien, betreffen, als namentlyk: Bekentmakingen”,

„1. Van het verkoopen en verpagten van Huyzen, van Landrijen, van Goederen, van Hout-, Zaad- of andere Gewassen; en in het algemeen van alle zaaken, Koop, Huur of eenigen handel onderworpen zynde, of tot de Maatschappy behoorende; 't zy dezelve door de Hooge Overigheid, door Hooge of Laage Regts-banken, Collegien, of door byzondere Burgers, Ingezetenen, of Vreemden ons werden toegezonden.”

„2. Van nieuwe Boeken over allerley Kunsten en Wetenschappen, en inzonderheid zulke, welke het een of ander aangaande de Land-bouw-, de Handel- en Huis-hou-kunde, bevatten.”

„3. Van nieuwe en nuttige uitvindingen; en, in een woord, van alles wat de Letter-kunde of de goede Zeeden kan bevorderlyk, of aan de goede Ingezetenen aangenaam en voordeelig zyn.”

„Al het welke de Gegadigdens voor den geringen prys van één stuyver van ieder regel, ter grootte als in de tegenwoordige Bekentmaking te zien, zullen kunnen geplaatst krygen. Mits de Brieven franqueerende.” (Verg. hierbij No. VI, blz. 48).

„4. Den tydelyken prys van 's Lands voornaamste voortbrengsels; als meede van zulke, die, uit andere Landen, herwaarts aangevoert worden.”

„5. De Peil der wateren en rivieren van deeze en van de nabuurige Provintien, en andere zaaken meer.”

„Voor deeze Bekentmakingen zoude altoos geplaatst worden eene Verhandeling of Reeden-voering, over den Landbouw of den Koophandel, of de Huishoukunde, of over eenig ander Onderwerp, het welzyn van de Burgerlyke Maatschappy bedoelende”; enz. — „De eerste Bladen (zouden), om met orde te beginnen, worden toegewyd aan

de Natuurlyke Historie van dit Gewest, en van de andere, met het zelve vereenigde, Landschappen, op hun beurt"; enz. — „Alleen (bleven) de zaaken den Staat of de Kerk betreffende, — uitgeslooten”.

Het „Werk (lag) by den Drukker en Uitgever J: H: MÖLEMAN, Burger en Boekverkoper te Arnhem, en in alle Steden by de Boekverkopers, en ten platten Lande by de Richters, Schouten of Secretarissen; ja zelfs by de Koster der Kerspelen, ter Intekening gereed”. — „Die voor den 25. December 1768 (hadden) ingetekent, (konden), alle week, een Blad van deeze Geldersche Burger-Courant, en een Register van zaaken op ieder deel, voor drie gulden in het Jaar, bekoomen; waarvan een gulden by de Intekening, en de twee overige op het einde van het Jaar, Franco, (moesten) worden betaald”. — „Doch na verloop van deezen tyd, (zou) dit Blad niet alleen niet minder dan voor vier guldens, maar ook niet dan tegen voorafgaande betaling werden afgeleverd”. — Men was „niet meer dan voor één Jaar verbonden”.

„In Duitschland, Zwitserland, Vrankryk, Engeland en in onze Vereenigde Provintien (had men) eene Correspondentie opgerecht”.

Wat de schrijvers betref, zij maakten „een Genootschap” uit. Zij waren „alle Luyden, welke van dezen arbeid niet (behoefden) te leven”. — Een hunner werkte „op de plaats. Aan deezen (was) inzonderheid de schikking en de nette uitvoering — toevertrouwt”; hem zou „iemand tot het verrigten van minder werk worden toegevoegt, maar welke teffens geschikt, en bekwaam (zou) zyn, om, in geval van ziekte of anderszins, het werk te vervangen”. — „De andere Leeden van (het) Genootschap (hadden) hunne wooning” elders.

Nog deelden de schrijvers in dit „voor-berigt, hoe bekrompen ook” (!!) mede, dat zij, gelijk boven is medege-deeld, onder de „Advertissemerten” ook „Letter-Nieuws” zouden plaatsen, „om dat (zij wisten) dat de Boekverkopers in gantsch Duytsch-land (klaagden), dat het hen zo zwaar en kostbaar (viel) om hun goed in Holland bekend te maken;

en (zij) van eenige der voornaamsten de toezegging (hadden) om (hunne) Courant daar toe te gebruiken”.

De namen van hen die vóór 25 December 1768 intee-kenden zouden gedrukt, en eene lijst daarvan aan hen gratis worden toegezonden, om die bij het eerste deel te laten binden. Nadrukkelijk werd verklaard, dat de weinige afzon-derlijke bladen die overgedrukt werden slechts tegen twee Stuivers verkrijgbaar zouden zijn.

Alsnu verscheen No. I. De Geldersche Burger-Courant (met eene aantekening luidende: „De Leezer gelieve verdragt te weezen, dat de volgende Nommers van deezen breeden Titel niet zullen voorzien zyn: strekkende denzelfen thans alleen maar tot eene verversching van zyn geheugen”) vervattende: Allerhande Advertissem-enten, den dagelykschen Handel der Ingezee-tenen, zo in deeze als in andere Provinciën en Landen, betreffende. Berichten van nieuwe Boeken over allerlei nuttige Kunsten en We-tenschappen, mitsgaders van nieuwe en nuttige uitvindingen. Den tydelyken Prys van de voor-naamste Producten van deeze en van andere Landen. De Peil der Wateren en Rivieren van deeze en van de nabuurige Provinciën; als meede: Vertoogen over den Landbouw, den Koophandel en de Huis-hou-kunde, en de Ge-beurtenissen, welke, omtrent deeze zaaken, door de geheele waereld, voorvallen. Met Privi-legie van Hun Ed. Mog. de Heeren Staaten des Furstendoms Gelre en Graafschaps Zutphen. Saturdag den 7 January MDCCLXIX. Het adres luidde: Te Arnhem Gedrukt by J. H. MÖBLEMAN Boekverkoper, by wien de Berichten en Con-ditien van Inteekening voor deeze Courant gratis te bekoomen zyn. 8 blz. (1—8) kl. 4°.

Dit nummer ving aan met een „Noodig Voorbericht”, loo-pende tot blz. 6. Hierin wijzen de schrijvers op het feit, dat sommigen een verkeerd denkbeeld van den titel hadden opgevat.

„Door het woord *Burger* verleid, (hadden) zy zich voorgesteld, dat het werk voor den gemeenen Burger zoude geschreeven worden; en dan scheen hen (de) aanleg wat te grootsch, om 'er het begrip van deeze Luyden in te doen deelen". — „Door het woord *Burger* (evenwel verstonen de schrijvers) de *Burgerlyke Maatschappij*, in het afgetrokkene. Voor deeze (werd de) *Courant* geschreeven; en daarom *Burger-Courant* genaamt, om dat (de schrijvers oordeelden), dat de woorden *Burgerlyke-Maatschappij-Courant*, of *Courant der Burgerlyke Maatschappij*, zo weinig het gehoor zouden vleyen, als den kieschen smaak van kundige Leezers voldoen". — En, vroegen de schrijvers, „schaamt het zich niet, dat in een Land, daar het woord *Burger*, in zyne volle kragt en luister, by een ieder behoorde gekent te zyn, en gevoelt te worden, het zelve nog van zommigen op het geringste soort van Inwoonders alleen word toegepast?"

Verder werd medegedeeld, dat voorloopig geen gevolg zou worden gegeven aan de belofte om in de eerste bladen de *Natuurlyke Historie van Gelderland* en andere *Provintien* mede te deelen. Iemand toch had de schrijvers aangeraden „om voor af eene oog-schouwing op de plaats te neemen"; en zijne redenen waren zoo overtuigend, dat een van hen in het voorjaar eerst eene binnenlandsche reis zou doen.

Blijkens eene advertentie van den uitgever in dit blad werd de intekening nog tot 1 Maart 1769 opengesteld. Deze had daartoe voor zijne rekening van de schrijvers overgenomen eene zekere hoeveelheid exemplaren en daarvoor ingeteekend. „De Schryvers" toch, „en niet de Drukker of Uitgever", waren „de rechte eigenaren — van de *Geldersche Burger-Courant*"; zie No. XIV, van Woensdag 5 April MDCCLXIX, blz. 107.

No. II (het blad werd steeds met Romeinsche cijfers genummerd) had tot opschrift: *De Geldersche-Burger-Courant*, en dit (streepje achter het woord *Geldersche*) bleef alzoo tot het einde. Het adres luidde: *Te Arnhem Gedrukt by J. H. MÖELEMEN Boekverkoper, by*

wien de Berichten en Conditien van Inteeke-
ning voor deeze Courant tot den 1. Maart
1769. gratis te bekoomen zyn. Als mede by de
voornaamste Boekverkopers in de andere
Steden. (Hunne namen komen voor in de advertentie van
den uitgever in No. I, bovenvermeld). Met Privilegie.
De aanhef van dit nummer is nog eens gewijd aan een
enkel woord over den „Gemeene Burger” en het karakter
van het blad.

No. III was het eerste nummer met het voortaan vaste
adres: Te Arnhem Gedrukt by J. H. MÖELEMAN
Boekverkoper, Met Privilegie. — Verder dient
nog te worden aangeteekend, hoe, toen de ondervinding
geleerd had, dat de Woensdag geschikter was voor de uit-
gave, No. V voor het eerst op Woensdag 1 Februari 1769
verscheen; hoe No. XXII de dag-aanwijzing draagt van
Woensdag 1 Juni in plaats van 31 Mei.

De te Arnhem voorhanden bundel eindigt met No. LII,
van Woensdag 27 December 1769, omvattende 416 blz.
Uit blz. 399, 406 en 414, blijkt intusschen dat het blad
met 1770 werd voortgezet; voortaan zou de helft van den
inteeke-prijs, 30 Stuivers, vóór 1 April moeten betaald
worden, de wederhelft bij het einde van het jaar.

Dit blad nu is het eenige geweest dat gedurende de
18de eeuw te Arnhem het licht heeft gezien. De tijdgenoot
getuigde dan ook in de Nieuwe Nederl. Jaarb. 1789, blz.
546, 7: „Gelderland is even als Overyssel nog verstoken
van eene nuttige uitvinding, welke in de meeste beschaafde
Landen plaats heeft, en niet alleen zeer geschikt, maar ook
thans zeer noodzakelyk is, om veele zaaken tot kennis van
het Publiek te brengen, welken aan het zelve dienen te
worden medegedeeld, gelyk als het promulgeeren of ter
kennis brengen van nieuwe wetten en andere bekendma-
kingen, zo van hoger gezach als van byzondere persoonen.
Andere Provincien, als Zeeland, Utrecht, Friesland, Gronin-
gen, ja zelfs de Stad 's Hertogenbosch, hebben haare Cou-
ranten, en Gelderland heeft slegts voor eengen tyd, en om

byzondere omstandigheden een Geldersch dagpapier gehad." Intusschen kan de tijdgenoot hier hebben gedacht aan de Zutphensche Courant van 1783 en 1784, waarover de Heer J. G. FREDERIKS, een artikel leverde in De Nederlandsche Spectator van 6 December 1879, N°. 49, blz. 390—392.

Tijdens de staatsregeling van het jaar 1801, toen de Bataafsche Republiek in acht Departementen was verdeeld, waartoe het Departement Gelderland behoorde, zag op Woensdag 2 Mei 1804 te Arnhem eene Departementale Geldersche Courant het licht, waarvan mij tot dusverre geen enkel nummer bekend is. Maar de zaak is boven allen twijfel verheven, doordien, gelijk aanstonds blijken zal, N°. 11 op Vrijdag 25 Mei, N°. 32 op Vrijdag 13 Juli, en N°. 33 op Maandag 16 Juli 1804, verschenen zijn, zoodat het blad driemaal 's weeks, op Maandag, Woensdag en Vrijdag werd uitgegeven. Gelijk reeds eenmaal door mij is medegedeeld in De Nederlandsche Spectator van 30 December 1871, aan het einde van een artikel over de Nationaale en Bataafsche Couranten, en zooals ook bij WAGENAAR, Vad. Hist., Vervolg dl. 46, blz. 28—31, ofschoon niet volledig, wordt verteld, blijkt uit de Notulen van het Staatsbewind van Donderdag 5 Juli 1804, N°. 35, hoe het bericht in de Oprechte Bataafsche Courant van Maandag 28 Mei van dat jaar, luidende: „Naar men elders leest, zou men in Weenen willen beweeren dat zyne Majesteit de Koning van Zweden, tegen het genot eener jaarlijksche inkomsten (sic) van 600,000 Rijksd., van de Regeering zoude afzien, en voords dan zyne Residentie in Manheim nemen, terwijl als dan de Regeering aan den Hertog van Suedermanland zou worden opgedragen”, aanleiding gaf tot eene klacht van den kant van den Heer VAN LÖWENHIELM, Extraordinaris Envoyé en Minister Plenipotentiaris

van het Hof van Zweden bij dezen Staat, vervat in eene Nota van 2 Juli 1804, welk stuk door den Secretaris van Staat, Departement van Buitenlandsche Zaken, drie dagen later bij het Staatsbewind werd overgelegd. De Gezant was van meening, dat, ofschoon die mededeeling uit een ander nieuwspapier, en wel uit de Departementale Geldersche Courant van (Vrijdag) den 25sten Mei 1804, N°. 11, scheen te zijn overgenomen. en dit blad zulks uit de buitenlandsche nieuwspapieren kon hebben geput, zoodanige onwaarachtige aantijging niet anders dan ten hoogste beleedigend voor Z. K. Majesteit van Zweden kon worden beschouwd, en dat hij niet twijfelde, of het Bataafsch Gouvernement zou volkomen met hem instemmen, dat het een gevaarlijk misbruik van de vrijheid van schrijven zou na zich slepen, indien zoodanige gewaagde aantijgingen in de nieuwspapieren werden geduld. Daarom verzocht hij, dat het Bataafsch Gouvernement daartegen de noodige voorzieningen zou doen, met dit gevolg, dat de bestaande wetten tegen het verspreiden van zulke of soortgelijke valsche en beleedigende nieuwstijdingen werden gehandhaafd en nagekomen. En het Staatsbewind voldeed aan dezen wensch door te besluiten, dat de Departementale Besturen van Holland en Gelderland zouden worden aangeschreven, om de Gemeente-Besturen van Amsterdam en Arnhem uit te noodigen, de redacteuren van beide couranten voor zich te ontbieden en hun de noodige vertoogen te doen.

Mr. TH. H. F. VAN RIEMSDIJK, destijds nog Provinciaal Archivaris van Gelderland en Gemeente-Archivaris van Arnhem, tot wien ik mij om nadere inlichtingen wendde, in de hoop dan meer van den redacteur van die Departementale Geldersche Courant te weten te komen, wist mij slechts het volgende mede te deelen: „Bij het minuut besluit van het Departementaal Bestuur van Gelderland van 14 Juli 1804 n°. 7 is het bedoelde besluit van het Staatsbewind van 5 Julij n°. 35 gevoegd met de begeleidende missive van denzelfden datum, waarbij het was toegezonden. Het besluit van het Dep. best. meldt niets anders dan dat

het van die stukken heeft kennis genomen en dat na deliberatie de President is „verzocht den Redacteur van de Departementale Geldersche Courant voor zich te ontbieden, en denzelven overeenkomstig de intentie van het Staatsbewind hier voren uitgedrukt te onderhouden en de daarbij vermelde afvraging te doen.” Geheel in overeenstemming hiermede is hetgeen voorkomt in de Notulen van het Staatsbewind van Dinsdag 24 Juli 1804, N°. 6, waar medegedeeld wordt hoe dien dag gelezen werd eene missive van het Gedeputeerd Bestuur van Gelderland, van den 18^{den} dier maand, houdende kennisgeving, dat de Redacteur der Departementale Geldersche Courant voor den President geroepen en door dezen over de zaak onderhouden was; dat bedoelde „Redacteur hadde gedeclareerd, de gemelde Nieuwstyding, uit zyne gewoone Duitsche Correspondentie, te hebben overgenomen, doch naderhand, door dezelve Correspondentie, van het abusive en ongegronde dier Nieuwstyding geïnformeerd zijnde, hy Redacteur de eerste gelegenheid hadt waargenomen, om hiervan mentie te maken, zoo als zulks uit eene periode in de Courant van 13 July, No. 32, zoude consteeren; zynde wyders meergemelde Nieuwstyding, in de daaropgevolgde Courant van 16 July, No. 33, finaal retracteerd.”

Het verdient opmerking, dat terwijl de aanschrijving van het Staatsbewind bedoelde dat het Departementaal Bestuur van Gelderland het Gemeente-Bestuur van Arnhem zou uitnoodigen om den redacteur der courant voor zich te ontbieden en hem de noodige vertoogen te doen, het Departementaal Bestuur de zaak in handen hield en afdeed, en bedoeld gemeente-bestuur er buiten liet. Wel een bewijs m. i. dat de courant, waarvan ik vermoed dat J. H. MOELEMAN¹⁾ te Arnhem uitgever is geweest, inderdaad een blad was dat,

---

1) Of wel V. D. VAN EPEM, omdat in de Notulen van het Staatsbewind van Vrijdag 29 Maart 1805, N°. 43, van hem sprake is als hebbende ingediend eene declaratie „wegens het plaatsen van Advertentiën in de Geldersche Couranten, gedurende den jare 1804, groot eene somme van zestien Guldens en vier Stuivers.”

op welke wijze ook, door het Departementaal Bestuur was toegelaten en gesteund werd. Op de vraag wie de redacteur van het blad mag zijn geweest, waag ik het den naam te noemen van S(TEVEN) VAN BRONKHORST, van wien we straks meer zullen hooren, en die naar het mij voorkomt dezelfde persoon is die bij WAGENAAR, Vaderl. Hist., Vervolg, dl. 31, blz. 148, 159, 169, en dl. 34, blz. 100, op het jaar 1795 wordt vermeld, en die, blijkens dl. 41, blz. 287, reeds in 1799 voor een Geldersch belang werd gebruikt. Maar wat mij zeer zou bevreemden is dit, dat deze Departementale Geldersche Courant, bij het voortbestaan van een Departement Gelderland tijdens het Koninkrijk Holland, en het bestaan van een Departement van den Boven-IJssel, waarvan Arnhem de hoofdstad was, tijdens de inlijving, haar bestaan zou hebben moeten opgeven, en in 1811 niet meer zou hebben bestaan. Als gevolg immers van het Keizerlijk Decreet van 3 Augustus 1810, hier te lande executoir verklaard bij een dito decreet van 9 April 1811, waarbij bepaald was, dat in elk departement, buiten dat der Seine, slechts één dagblad mocht bestaan, waren het in bijna alle departementen bestaande couranten in de hoofdplaatsen, die, alhoewel vreemd genoeg op onderscheiden tijdstippen, tot dagbladen van het departement werden verheven. Zoo werd in het Departement van de Monden van den Rijn de 's-Hertogenbossche Courant reeds op 1 Januari 1811 ¹⁾, in dat van de Monden van de Maas de Haagsche Courant op 3 Mei 1811 ²⁾, in dat van de Monden van de Schelde de Middelburgsche Courant op 1 Juni 1811 ³⁾, in dat van de Wester-Eems de Ommelander Courant op 1 Juli 1811 ⁴⁾, in dat van Friesland de Leeuwarder

1) Zie het feestnummer der Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant van Zondag 2 Juli 1871, en ook reeds N°. 53, van Vrijdag, 2 Juli 1869.

2) Handel. en Mededeel. Maatsch. Ned. Letterk. 1875, blz. 141.

3) De Middelburgsche Courant bestaat sedert 26 April 1758. Bij gelegenheid van haar honderdjarig bestaan, bevatte het nummer van 27 April 1858 N°. 50, een kort maar zakelijk opstel van hare lotgevallen.

4) J. OOMKENS, J.ZOON, Bouwstoffen tot eene Gesch. v. d. Boekdrukkunst enz. in Groningen, 2de druk, blz. 79.

Courant op 1 Augustus 1811¹⁾, en in dat van de Monden van den IJssel de Zwolsche Courant op 2 Augustus 1811²⁾ in een dagblad van het departement veranderd, terwijl in het Departement van de Zuiderzee een dergelijk dagblad voor de eerste maal op 1 December 1811 verscheen³⁾; alleen omtrent het Departement van de Ooster-Eems, waarvan Aurich de hoofdplaats was, ontbreekt mij eenig gegeven⁴⁾. In het Departement van den Boven-IJssel nu verscheen de courant van het departement voor de eerste maal op 3 September 1811; van een' voorganger spreekt dit eerste nummer wel is waar niet, maar het is ook de vraag of het niet veeleer de taak van den voorganger was om van zijn' opvolger te spreken; bestond inderdaad die voorganger niet, dan is het vreemd dat in het eerste nummer der nieuwe courant geen nadere aanwijzing voorkomt wie de beide personen waren aan wie de Prefect het werk der redactie opdroeg; voor den tijdgenoot moeten het dus bekende persoonlijkheden zijn geweest.

Het eerste nummer nu der courant van het Departement van den Boven-IJssel zag er, blijkens de verzameling voorhanden op de Openbare Bibliotheek der gemeente Arnhem, aldus uit: Mardi le 3 Septembre 1811. Journal du Département de l'Issel Supérieur. — Dingsdag den 3 September 1811. Dagblad van het Departement van den Boven-IJssel. N°. 1. Te Arnhem,

---

1) W. ECKHOFF, Friesland in 1813, 2de druk, blz. 30.

2) Mr. J. I. VAN DOORNINCK in Bijdr. tot de Gesch. v. Overijssel, dl. 4, blz. 348.

3) Handel. en Mededeel. Maatsch. Ned. Letterk., 1881, blz. 80, 81.

4) Wel intusschen is mij bekend een Kon. „Besluit, accorderende op rapport van den Min. van Justitie en Politie, het verzoek van H. R. GEYN, in Oost-Vriesland (na de inlijving Ooster-Eems), tot het mogen uitgeven eener departementale courant, mits dezelve in de Hollandsche Taal worde uitgegeven, 8 Nov. (1808) N°. 21.”

ter Drukkery van J. H. MÖELEMEN 1811, 8 blz. 4°, in 2 kol. [(Fransche en Hollandsche] tekst), met een' stempel: „Préfecture du [Dép. de l'Issel-Supérieur.” Onderaan dit nummer vindt men een „Berigt” dat de prijs van het Departementaal Dagblad, zijnde een half vel druks, werd gesteld op 7 Gld. 10 St. in het jaar. De betaling [geschiedde tegen quitantie van den Administrateur van het Dagblad elk half jaar; voor de eerste maal evenwel slechts over het tijdsverloop van September tot 31 December 1811. Voor buitengewone Dagbladen of Bijlagen met advertentiën werd niets in rekening gebracht. Advertentiën van Verkoopingen, Aanbestedingen, enz. werden berekend tegen 6 Stuivers elken langen of doorgaanden regel; beneden de vier regels kostte elke advertentie 24 Stuivers. Berichten van Geboorten, Huwelijken of Sterfgevallen werden berekend tegen 3 Stuivers de korte of halve regel; minder dan 4 regels innemende kostte elke advertentie 16 Stuivers. Alle advertentiën moesten op een behoorlijk zegel geschreven, vrij van port, door een der correspondenten of door bekende personen, gezonden worden aan het adres van Mr. C. H. EERLICH, Administrateur van het Dagblad van het Departement van den Boven-IJssel te Arnhem. In verband met het medegedeelde staat boven dit nummer: „NB. Dit dubbel Dagblad wordt voor den gewonen prijs uitgegeven.” Verder behelst dit nummer een „Extract uit de Registers der Besluiten van de Préfecture van het Departement van den Boven-IJssel,” dd. Arnhem 31 Augustus 1811, onderteekend „ANDRINGA DE KEMPENAER”, waarbij de Prefect, gezien het Keizerlijk Decreet van 3 Augustus 1810, en voorts gelet op eene Missive van den Directeur-Generaal der Drukkerijen en van den Boekhandel van 26 Juli 1810, besluit de Heeren S. VAN BRONKHORST en J. L. RAPIN DE THOYRAS ¹⁾ te machtigen om van dien dag af elken

1) In Naamlijst van uitgekomen boeken 1809—1813, blz. 245 (Juli 1814), wordt vermeld: „J. L. RAPIN DE THOYRAS, Opleiding tot de Fransche Spraakkunst, voor het Schoolgebruik inzonderheid, ingerigt, gr. 8vo. Te Arnhem, bij J.H. MÖELEMEN, f1:10.—” Van een' voorvader vindt men melding gemaakt in de Nouvelle Biographie Générale de M. le Dr. HOEFER.

Dinsdag, Donderdag en Zaterdag, te beginnen 3 September 1811, dit Dagblad uit te geven in twee talen; voorts, om aan genoemde redacteuren te verstrekken alle stukken die de Prefect noodig zou oordeelen; alle stukken in het Dagblad voor officieel te verklaren, als wordende het blad onder toezicht van den Prefect uitgegeven; alle Maires uit te noodigen zich een of meer exemplaren aan te schaffen voor rekening hunner gemeenten; eindelijk, om genoemde redacteuren uit te noodigen, zoowel door het plaatsen van buiten- en binnenlandsche tijdingen uit geaccrediteerde Nieuwspapieren, als anderszins, dit Dagblad zoo belangrijk mogelijk te maken, en aanzien bij te zetten. — Dat dit Dagblad insgelijks te Amsterdam bij M. SCHOONEVELD EN ZOON, en te Utrecht bij PADDENBURG en ZOON werd uitgegeven, blijkt, naar 't schijnt, voor het eerst uit N°. 44, van Donderdag 12 December 1811.

Terwijl nu N°. 52, van Dinsdag 31 December 1811, het laatste nummer was van het Dagblad van het Departement van den Boven-IJssel, verscheen op 30 December 1811 een *Feuille Politique Extraordinaire du Département de l'Issel-Supérieur*. — Buitengewoon Staatkundig Dagblad van het Departement van den Boven-IJssel, waarin de Prefect, naar aanleiding van het ontvangen eener circulaire van den Directeur-Generaal van de Boekdrukkerijen en den Boekhandel van 4 November 1811, houdende bepalingen omtrent de uitgave van een Staatkundig Dagblad en van een Blad van Bekendmakingen, en verder gelet op eene nadere missive van dien Directeur-Generaal van 21 December 1811, zijn besluit van 27 December 1811 mededeelt om de ondernemers van het Departementaal Dagblad, de Heeren S. VAN BRONKHORST en J. L. RAPIN DE THOYRAS, met 1 Januari 1812 tevens te machtigen tot het uitgeven van een Blad van Bekendmakingen, bij wijze van Aanhangsel op het Staatkundig Dagblad, doch afzonderlijk gedrukt, zoolang namelijk niemand anders eenig bijzonder octrooi van het Gouvernement tot het uitgeven van een dergelijk blad zou bekomen hebben; bij

dat besluit werd gelijktijdig ter kennis gebracht dat in beide bladen advertentiën betreffende het Tooneel, Geboorte, Huwelijk, en Sterfgevallen mochten worden geplaatst, evenals die betreffende Boeken, Prenten en Muziek-Werken, mits deze eerst in het algemeen Journal van den Boekhandel waren opgenomen, terwijl alle overige aankondigingen, meer in het bijzonder gerechtelijke, alleen in het Blad van Bekendmakingen mochten worden geplaatst; eindelijk werd bij dit besluit bekend gemaakt, dat elke aanplakking was verboden vóór dat de kennisgeving in dit blad was opgenomen.

De prijs van dit Blad van Bekendmakingen, werd verder in dato Arnhem, 29 December 1811, medegedeeld, zou zijn 4 Gld. 's jaars. Overeenkomstig eene instructie van den Directeur van den Boekhandel en de Drukkerijen was de lengte van iederen regel bepaald op $8\frac{1}{2}$ centimeter, en de prijs daarvan op 20 Centimes of 4 Stuivers Hollandsch (sic). Van het Staatkundig Dagblad, dat iets grooter van vorm was dan zijn voorganger, en ook wegens de invoering van het recht van zegel, dat met 1812 van de dagbladen zou worden geheven, werd de prijs 10 Gld. 's jaars. Voor beide bladen te zamen zou men 13 Gld. betalen. — Hij die advertentiën in ééne taal inzond, zou voor de vertaling $\frac{1}{2}$ Stuiver per regel moeten betalen.

Een en ander werd nog eens medegedeeld in N°. 1 van het Staatkundig Dagblad van Donderdag 2 Januari 1812, dat voorzien was van twee zegel-stempels, de een: „IJssel Superieur 5 Cent.”, de ander: „A-timbrer-à-l'extraordinaire”. Met N°. 2, van Zaterdag 4 Januari 1812, werd het adres: Te Arnhem, ter Boekdrukkerij van J. H. MÖELEMAN 1811 (sic), eene fout die intusschen reeds bij N°. 3 werd hersteld. Een jaar later, bij den aanvang van 1813, kwam de Keizerlijke adelaar als vignet op het blad, waardoor het hoofd een gewijzigd aanzien kreeg, terwijl in het adres het jaartal verdween, omdat het in het hoofd van het blad was geplaatst. Zoo bleef het tot en met N°. 142, van Donderdag 25 November 1813; N°. 143, van Zaterdag

4 December 1813, verscheen zonder den Keizerlijken adelaar, zonder zegels, en slechts in ééne taal, en zóó gewijzigd was N°. 154, van Donderdag 30 Decemder 1813, het laatste nummer.

Van het Blad van Bekendmakingen nu verscheen het eerste nummer als: *Annonces et Avis divers pour Supplement à la Feuille Politique, du Département de l'Issel-Supérieur de Jeudi le 2 Janvier 1812.* — Bekendmakingen en Berigten tot Byvoegsel van het Staatkundig Dagblad van het Département van den Boven-Yssel van Donderdag 2. Januarij 1812. N°. 1. Te Arnhem, bij A. VAN GOOR, Departements Drukker 1812. 4 blz. 4°, in 2 kol. (Fransche en Hollandsche tekst), met de twee hierboven aangewezen zegel-stempels. Bovenaan komt een „Berigt” voor betreffende den reeds opgegeven prijs van het blad. Met N°. 90, van Donderdag 31 Decemder 1812, kwam de Keizerlijke adelaar als vignet op het blad, en in hetzelfde nummer verscheen een „Berigt aan het Publiek”, dd. Arnhem, 28 December 1812, van de hand van S. VAN BRONKHORST (dat ook in het Staatkundig Dagblad N°. 157, van Donderdag 31 Decemder 1812, bl. 4 en 5, voorkomt), waaruit blijkt dat VAN BRONKHORST door den Prefect voor het vervolg alleen en uitsluitend belast was met de directie en redactie zoowel van het Staatkundig Dagblad als van het Blad van Bekendmakingen. Dit laatste, dat tot dusverre niet geregeld op een der dagen van uitgifte van het Staatkundig Dagblad het licht zag, zou voortaan in gelijk vergroot formaat als het eerste worden uitgegeven, gewoonlijk elken Zaterdag, en buitengewoon op andere dagen als dit noodig was. Voortaan was de prijs 6 Fres. voor hen die het Staatkundig Dagblad ook namen; afzonderlijk was de prijs 8 Fres. in het jaar. In het adres van het blad bleef het jaartal, al kwam het reeds voor in het hoofd. Maar, al is nu ook het laatste te Arnhem voorhanden nummer dat van Maandag 20 September 1813, N°. 60, zoo is dit toch zeker

niet het laatst verschenen nummer van de Bekendmakingen en Berigten enz.

In de laatste maanden der Fransche overheersching heeft VAN BRONKHORST al het gewicht ondervonden van het Napoleontisch bestuur. Van hetgeen met hem voorviel heeft hij twee jaar later, in 1815, toen alle gevaar voor terugkeer van den vroegeren rampzaligen staat van zaken was geweken, verslag gedaan in een werkje mij reeds lang bekend uit de Naamlijst van Boeken 1814—1818, blz. 180, maar waarvan mij door Mr. J. W. STAATS EVERS te Arnhem een der weinig overgebleven exemplaren bereidwillig ter inzage werd verstrekt ¹⁾. Het draagt tot opschrift: *Mijne lotgevallen in de maanden Augustus en September 1813*. Met eenige bijdragen wegens de Staatsgevangenis te Amsterdam en de gesteldheid dier Hoofdstad in dat merkwaardig tijdvak: door S. VAN BRONKHORST, gewezen Redacteur van het Staatkundig Journaal van den Boven-IJssel. Te Zutphen bij H. C. A. THIEME 1815. XII en 119 blz. 8°. Het „Voorberigt” is gedagteekend: „Arnhem, den 1 Nov. 1815”.

„Nadat ik”, aldus vertelt VAN BRONKHORST, blz. VIII—XII der Inleiding, „sedert een groot aantal jaren, in onderscheidene administrative en ministeriele posten, voornamelijk binnen mijne geboortestad Arnhem, was werkzaam geweest, werd ik, bij de inlijving van het toenmalige koninkrijk van Holland in het Fransche keizerrijk, door den Heer Prefect van het Departement van den Boven-IJssel, de Heer VAN ANDRINGA DE KEMPENAER, benoemd tot Chef van de Divisie van Binnenlandsche Zaken. Onderscheidene redenen, die voor het publiek van geen het minste belang zijn, gaven aanleiding, dat ik met het einde van het jaar 1812, van

---

1) Dank zij de welwillendheid van den Heer F. BEZEMER, onderwijzer te Delfshaven, kwam ik in October 1883 zelf in het bezit van een exemplaar.

dien post, een honorabel ontslag bekwam, en, met het begin van het volgende jaar, door den Heer Prefect belast werd, met de redactie en administratie voor rekening der prefecture, van het staatkundig journaal van gemelde Departement."

"Men weet, dat, in het laatst van de maand Augustus 1813, de gemoederen, inzonderheid in het vermagerde en als toen zieltogende Amsterdam, ten hoogsten gespannen waren, over de decisie van het hof van Weenen, in den grooten strijd tusschen NAPOLÉON en de geallieerde mogendheden; men verwachtte, zoo als de uitkomst dat ook bewezen heeft, van eene toetreding van dat hof tot de zaak der geallieerden, (hoezeer men zich daarmede, uit hoofde van de betrekkingen van het huis van Oostenrijk en den Franschen keizer, bijna niet durfde vleijen) de gewigtigste gevolgen, ter verkrijging van eene gewenschte ommekeer van zaken; en geen wonder, derhalve, dat de politie op alles, wat hiertoe betrekking had, ten uitersten werkzaam was."

"Woensdag den 25 Augustus, hield ik mij in den namiddag bezig met het nazien der laatste proef van het journaal, en was daarmede bijna gereed, toen men mij van het postkantoor, de zoo even aangekomene Gazette de Francfort bragt. Bij het inzien van dat blad, viel mijn oog op een klein, doch in de gevolgen veelbeduidend artikel; waarbij men, om daarop mijne attentie te doen vallen, een teeken gemaakt had. Dit artikel was woordelijk van den navolgenden inhoud:"

„Francfort, le 19 Août.”

„Les gazettes de Vienne ont manqué aujourd'hui pour la première fois, et celles de Prague pour la seconde; ainsi il paraît que toutes les communications avec l'Autriche sont fermées, comme l'on devait s'y attendre d'après la déclaration de guerre de cette puissance.”

„Daar nu dat nieuwspapier, onder het oog van den Heer Prefect, in het Departement van den Boven IJssel, publiek werd uitgegeven; daar de toenmaals door de Franschen bezette stad Frankfort, mede begrepen was onder het Rijnverbond, en, gevolgelyk, dat blad niet konde gerangschikt worden onder de zoo zeer gevreesde Feuilles étrangères; daar ik telkens ook uit de dagbladen van Bremen en Hamburg artikelen had overgenomen, zonder dat daarop aanmerking was gemaakt, en, daar ik eindelijk, geen bepaalden last ontvangen had, om van de Gazette de Francfort geen gebruik te maken, zoo vond ik dan ook geene zwaarigheid, dat artikel, voor het crediet van het aan mij toevertrouwde journaal, overtenemen. Het blad werd afgedrukt ¹⁾ en denzelfden avond met de post naar Holland (waaronder ook, als naar gewoonte, een exemplaar aan den Directeur der Politie DEVILLIERS DUTERRAGE) verzonden, zonder door den Heer Secretaris-Generaal (bijzonder met het toezigt over dit blad belast), die zich toevallig uit de stad, noch door den Heer Prefect, die zich niet te huis bevond, gezien te zijn.”

„In de omstandigheden waarin toen ter tijd de politieke zaken waren, moest natuurlijk het bewuste artikel zeer veel indruk maken, zoo als ook, toen het journaal was uitgegeven, gebeurde. Ieder sprak er over; deelde het gewigtig nieuws aan zijne vrienden en bekenden mede, en men wenschte malkanderen in het geheim daarmede geluk: dewyl men daarin, niet zonder reden, het eerste morgenrood van herboren volksgeluk en vrijheid meende te ontwaren.”

„De fransche journalen, die vrijdag met de post aangekomen waren, hielden over deze tijding een diep stilzwijgen. Sommige mijner vrienden begonnen te vreezen, dat ik over deze zaak in ongelegenheid zoude geraken, doch de Heer Prefect scheen daarover anders te denken, daar hij in mijn

---

1) Zie het Staatkundig Dagblad enz. van Donderdag 26 Augustus 1813, N°. 103, blz. 2.

verrigtte berustte, zonder het noodig te oordeelen, mij daarover te onderhouden.”

Op Zondag 29 Augustus 1813, omstreeks 11 uur, kwam intusschen de Commissaris van Politie, SPENGLER, ten huize van VAN BRONKHORST om hem te arresteeren, en op eigen kosten door de gendarmerie naar den Directeur-Generaal der Politie te Amsterdam te doen overbrengen, ten einde te worden gehoord over de redenen tot het plaatsen van het bewuste artikel. Op de Prefecture gekomen, om den Prefect van het voorval kennis te geven, vernam hij uit een schrijven van den Directeur-Generaal der Politie aan den Prefect, dat ook ten zijnen laste werd gebracht zeker artikel het vorig jaar in het Journaal geplaatst ¹⁾, op welk tijdstip hij evenwel niet met de redactie was belast. Nu hij naar Amsterdam moest werd de redactie opgedragen aan den Heer VAN MUNSTER, Chef de Bureau bij de Prefecture. 's Avonds om 6 uur ging hij met particulier rijtuig onder geleide van een' gendarme naar Utrecht, en van daar 's Maandags morgens om 6 uur per diligence naar Amsterdam. Hij nam zijnen intrek bij KAUDERER in het Rondeel. Zoodra mogelijk evenwel meldde hij zich bij den Directeur-Generaal der Politie, en hier kreeg de gendarme last hem over te brengen naar de Municipale gevangenis bij de Weteringpoort ²⁾. Daar werd

---

1) Blijkens blz. 95 moet dat zijn geweest „de redevoering van den kroonprins (BERNADOTTE) aan de staten van Zweden”, uit een Duitsch dagblad overgenomen.

2) Vroeger het Verbeterhuis; zie WAGENAAR, Amsterdam, dl. 1, blz. 709, dl. 2, blz. 261; Het tegenwoordig Amsterdam, 1809, blz. 270; VAN DER VIJVER, Amsterdam, dl. 2, blz. 13; vooral dezelfde, Wandelingen in en om Amsterdam, 1829, blz. 69, aant. Het stond ongeveer ter plaatse waar thans de van de Amsterdamsche Bouw-Vereeniging herkomstige perceelen 127 en 129 zich bevinden, en op de afbeeldingen der Weteringpoort bij COMMELIN dl. I, blz. 245, overgenomen bij WAGENAAR, II, blz. 47, komt het bovengedeelte van het gebouw boven den stadswal uit. Van „Het Verbeterhuis, zoo als het in 1811 voor gevangenis werd gebruikt” kwam in 1876 op de Hist. Tentoonstelling van Amsterdam, Catal. N°. 741, eene door de Heeren B. en M. N. DE PRÉ ingezonden teekening voor van de hand van den schilder van stadsgezichten C. L. HANSEN.

hij Dinsdags middags in verhoor genomen door den Secretaris van den Directeur-Generaal der Politie.

„Behalven de vragen,” aldus vertelt VAN BRONKHORST verder op blz. 28, „ten aanzien van het viseren en aprobeeren van het blad, alvorens hetzelfde werd gedrukt en uitgegeven, en hoedanig het daarmede gelegen was geweest, ten aanzien van het nummer, daar het zoo misdadig artikel zich in bevond, vroeg men mij met nadruk: of ik geen bepaalde orders had ontvangen, omtrent het overnemen van stukken, uit vreemde Dagbladen? Ik beantwoordde dit toestemmende; met bijvoeging, dat ik nog kortelings een secrete aanschrijving had ontvangen, wegens het plaatsen van stukken, Spanje betreffende, waaraan ik mij ook naauwkeurig had gehouden. Hierop volgde de vraag, die ik natuurlijk moest verwachten: waarom ik mij dan bediend had van de Gazette de Francfort, als een vreemd blad; en wat mijne beweegredenen geweest waren met het overnemen van het bewust artikel? — Ik antwoordde hierop, dat ik de Gazette de Francfort niet rangschikte onder de Feuilles Etrangères, op gronden, die ik in de Inleiding tot dit verhaal heb aangevoerd¹⁾, en dat mijne beweegredenen met het overnemen van het artikel eenvoudig geweest waren, om mijnen lezers eenig nieuws mededeelen, zonder, op dat oogenblik, natedenken, dat zulks voor mij zulke onaangename gevolgen zoude hebben; en ik voegde er bij, dat het inzenden van een exemplaar van het Journaal, aan den Directeur-Generaal, even als aan Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, en andere hooge Ambtenaren te Parijs, als naar gewoonte, alle denkbeelden van nadeelige oogmerken van mijnen kant moesten doen vervallen.”

„De verdere vraag, die ik tevens verwacht had: of ik, bij mijne redactie van het Journaal, meer

1) Zie hierboven blz. 20.

gebruik gemaakt had van de Frankfurter Courant en of ik daarop geabonneerd was? beantwoordde ik met neen. Ik begreep wel, dat dit niet in mijn voordeel was, doch, bij het vooraf regelen van mijne denkbeelden over deze zaak, heb ik tevens begrepen, best te zijn, hieromtrent geene omwegen te moeten gebruiken, en der waarheid gestand te doen."

„Eindelijk werd mij gevraagd, of ik ook, behalven hetgeen ik gezegd had, nog iets ter mijner verdediging had intebrengen, hetwelk ik mede met neen beantwoordde."

„Hiermede dacht ik, dat het verhoor was afgelopen, en ik maakte mij gereed om op te staan, wanneer de heer Secretaris mij verzocht nog te blijven, en mij op eenen vriendelijken en vertrouwelijkken toon tegemoet voerde: „dat ik te veel jaren en ondervinding had, om, uit mij zelve, en zonder daartoe vrijheid bekomen te hebben, de onvoorzigtigheid te begaan, om een artikel in mijn Journaal te plaatsen van zoo veel aanbelang en onberekenbare gevolgen; dat, gelukkig voor mij, maar ongelukkig voor de zaak van Frankrijk, de tijding, die ik had aangekondigd, zich bevestigde; dat, buiten dat, en wanneer hetzelfde te Amsterdam, of elders, in de tegenwoordige omstandigheden, zoo als ligtelijk had kunnen gebeuren, aanleiding had gegeven tot oproerige bewegingen, ik in de grootste ongelegenheid en zelfs in gevaar van mijn leven, zou geraakt zijn. „Dites moi franchement (vervolgde hij), n'est ce pas le Préfet qui vous a autorisé?""

„Ik merkte nu wel waar de spil op draaide ¹⁾, en antwoordde: dat ik op dat punt in mijn verhoor de waarheid had gezegd; en, zoo ik met het overnemen van het bewuste artikel, zonder eenig kwaad opzet, eene onvoorzigtigheid mogt begaan hebben, de gevolgen daarvan alleen voor mijne rekening kwamen, zonder dat ik den heer Prefect daarin konde betrekken."

---

1) „Men herinnere zich, dat de Prefect van den Boven-IJssel een Hollander was."

„De Secretaris scheen zich met dit antwoord niet te vergenoegen; hij begreep wel, zeide hij, dat ik niet gaarne den heer Prefect zoude willen bezwaren; maar verzekerde mij, dat er van dit onderhoud geene aantekening zoude worden gemaakt; dat ik derhalve geene vrees behoefde te hebben, om ronduit de waarheid te zeggen, in eene zaak waaraan de Politie, zich ten hoogsten liet gelegen liggen; dat ik daardoor mijn spoedig ontslag zoude bewerken, en mij van eenen voordeeligen kant bij het gouvernement aanbevelen.”

„Ik antwoordde, dat ik niets anders doen konde, dan op het plegtigst bij mijn gezegde te persisteren, daar ik, anders handelende, den pligt van een eerlijk man zou te buiten gaan.”

„Het bleef hier nu bij; maar er volgde eene andere vraag; die mij meer moeite gaf, te weten: wanneer dan al de heer Prefect mij geene autorisatie had gegeven, wie mij dan het blad, daar ik niet op geabonneerd was, had bezorgd?”

„Ik voelde zeer wel, dat, wanneer ik in dat opzigt de waarheid zeide, ik den persoon, die mij door het zenden van het blad, ter goeder trouw, gemeend had dienst te doen, in ongelegenheid zoude brengen; en ik zocht derhalve het antwoord daarop, door algemeene uitdrukkingen, te ontwijken, doch dat gelukte mij niet. De Secretaris zeide mij, dat hij duidelijk zag, dat ik op dat punt van de waarheid afweek, en dat ik mijne zaak daardoor zeer zoude benadeelen. Ik begon werkelijk mijne contenance te verliezen en mij zelven tegen te spreken, wanneer een gelukkig denkbeeld mij uit mijne verlegenheid redde. Ik hernam op een' gevoeligen en tevens vertrouwelijken toon: dat, wanneer men zich in mijn geval plaatste; — ik, in dat opzigt, al niet volkomen der waarheid getrouw was gebleven, en mij iemand mijner kennissen, met de beste oogmerken, door het bezorgen van dat Blad, eenen ongelukkigen dienst had bewezen, of het dan van mij zoude kunnen gevergd worden, de goede trouw te schenden, door zoodanig iemand te noemen, en hem mede in ongelegenheid te brengen? — En ik voegde er eindelijk bij, dat ik liever zoude verkiezen gevangen te blijven, dan mij eene

daad te veroorloven, waarover ik mij voor mij zelven zoude moeten schamen, en die mij in de oogen van den Directeur-Generaal en van mijne medeburgeren, verachtelijk zoude maken."

„De Secretaris, die dit mijn gezegde met belangneming had aangehoord, zeide mij, dat hij er rapport van zoude doen, aan den heer Directeur; en hiermede liep dit onderhoud af."

Op blz. 40 en volgg. vertelt VAN BRONKHORST verder, hoe tot zijne medegevangenen behoorden JAN HENDRIK IHLE, Brigadier van het stedelijk octrooi, en DIRK VALENTIJN, herbergier, beiden op 22 Februari 1813 door eene militaire commissie tot de straf van eene vijfjarige gevangenis en boete van 2000 Francs veroordeeld, benevens OTTO HENDRIK VERSCHUUR, koopman, evenzoo veroordeeld tot de straf eener tweejarige gevangenis en boete van 500 Francs, als betrokken in de zaak van den ter dood gebrachten AUGUST MAAS, gepensioneerd Kapitein, en THOMAS DE JONGH, zonder beroep, — waarbij ook betrokken was geweest BERNARD ANTOINE FALLÉE, Vredeofficier te Amsterdam, geboren te Gouda, die echter was vrijgesproken ¹⁾).

Veertien dagen na zijne gevangenneming werd VAN BRONKHORST plotseling ontslagen, en wel juist op het oogenblik dat hij in moeilijkheden was geraakt met den „opziener" der gevangenis, BOUTON, een' Franschman, die, als hij zich vertoonde, alles deed beven wat hem moest naderen. VAN BRONKHORST namelijk genoot, evenals de personen van IHLE, VERSCHUUR en VALENTIJN, eene behoorlijke vrijheid in zijne gevangenschap; toen evenwel zijn eigen voorraad tabak was uitgeput, kon hij er ja anderen krijgen van BOUTON, die met dergelijke zaken te leveren goede sier maakte; maar diens regie was zoo slecht, dat de portier aan VAN BRONKHORST, zonder daarvoor eenig geld aan te nemen, een beter soort tabak wist te doen toekomen. Ongelukkigerwijs kwam BOUTON spoedig er achter, en nu kreeg VAN BRONKHORST kamer-arrest. Maar juist 's anderendaags volgde zijn

1) Verg. VAN DER VIJVER, dl. 3, blz. 394.

ontslag. 's Avonds om 6 uur bracht een rijtuig hem naar het Rondeel. Den volgenden dag kreeg hij aan het Bureau van Politie op de Oude Turfmarkt een paspoort voor zijne veilige terugreis naar Arnhem. In Doctrina en Amicitia geïntroduceerd, vertelde men hem, „dat het artikel, in (zijn) Journaal geplaatst, op de Beurs, veel sensatie had gemaakt, en zelfs invloed op de fondsen had gehad: dat de voorhanden zijnde exemplaren tot een buitengewoon hoogen prijs waren verkocht; dat het artikel zelve, onbegrijpelijk spoedig, door geheel Amsterdam was verspreid, en dat het derhalve niet had kunnen missen of de politie had zich daaraan moeten laten gelegen liggen.” Een dag of wat later was hij in Arnhem terug. Hier moest hij intusschen vernemen, hoe de Minister der Generale Politie te Parijs den Prefect had gelast hem van zijnen post als redacteur te ontzetten, en een ander geschikt persoon, meer onderworpen aan de orders van het Gouvernement in zijne plaats aan te stellen. Bij voortdoring bleef de Heer VAN MUNSTER met de redactie van het journaal belast. Weldra intusschen ontving de Prefect een schrijven van den Minister van Binnenlandsche Zaken met verzoek om een omstandig rapport over het gebeurde, en hiervan was het gevolg dat kort na den slag bij Leipzig VAN BRONKHORST in zijnen post als redacteur werd hersteld, met eene zachte vermaning, om voortaan in zijne werkzaamheden meer op zijne hoede te zijn, door niets te plaatsen, dat de belangen van het Gouvernement kon benadeelen. Dat die werkzaamheden hem door de tijdsomstandigheden veel zorg baarden, behoeft ter nauwernood vermelding, evenmin als dat zijne gegronde vrees voor nieuwe onaangenaamheden hem niet verliet voor dat de Franschen Arnhem hadden verlaten.

Terwijl het onzeker is of het (Staatkundig) Dagblad van het Departement van den Boven-IJssel de opvolger was van een vroeger blad, zoo is het zeker dat de tegenwoordige

Arnhemsche Courant voortgesproten is uit het genoemde blad der Fransche overheersching. Immers, nadat het laatste nummer van dit blad op Donderdag 30 December 1813 het licht had gezien, verscheen twee dagen later: A°. 1814. N°. 1. Arnhemsche Courant. Zaterdag den 1 Januarij. Te Arnhem, ter Boekdrukkerij van J. H. MOELEMAN, 1814; 2 blz. folio, in 2 kol., met het Arnhemsche wapen tusschen twee klimmende leeuwen. Aan het hoofd van dit nummer vindt men een Besluit van den Commissaris-Generaal van het Departement van den Boven-IJssel, VAN HEECKEREN TOT KELL, dd. Arnhem 31 December 1813, waarbij, op het verzoek van S. VAN BRONKHORST, om bij den aanvang van 1814 de beide vroegere bladen voor zijne rekening te mogen voortzetten onder den titel van Arnhemsche Courant, gunstig werd beschikt, mits de voorwaarden, waarop die courant zou worden uitgegeven, vooraf aan de goedkeuring van den Commissaris-Generaal werden onderworpen, en alle bekendmakingen vanwege het Bestuur van het Departement in het blad zouden worden opgenomen, waarom dan ook de onderscheidene Burgemeesteren werden aangeschreven om zich het blad aan te schaffen voor rekening hunner gemeenten. Tegelijkertijd deelde S. VAN BRONKHORST mede, dat het blad op Dinsdag, Donderdag en Zaterdag zou verschijnen, tegen den prijs van 10 Gld. in 't jaar, betaalbaar in vier termijnen; buitengewone bladen werden afzonderlijk berekend, en buiten Arnhem ontving men het blad vrachtvrij. Voor advertentiën was de prijs drie Stuivers elke halve regel, maar voor huwelijks-bekendmakingen, sterfberichten, enz., wanneer die niet boven de zes halve regels groot waren, werd vier Schellingen gerekend; elke regel daarboven zou drie Stuivers kosten. — In vergroot formaat, en met berichten op zijde gedrukt, verscheen reeds de Extra-Ordinaire Arnhemsche Courant van Woensdag 26 Januari 1814, en op N°. 12, van Donderdag 27 Januari, kwamen voor de eerste maal twee zegelmerken voor, waarvan het een reeds met N°. 15 eene wijziging onderging, terwijl het ander met N°. 54 verviel.

Op Donderdag 1 September 1814 zag N°. 105 van de courant het licht onder den titel van Provinciale Arnheemsche Courant. Gedrukte Arnhem, bij A. VAN GOOR, Provincialen Drukker. Ofschoon nu in het „Programma” aan het hoofd van dit nummer geplaatst, wordt medegedeeld, dat die verandering van titel plaats vond met goedvinden van den Gouverneur der Provincie, droeg N°. 106 toch weer het opschrift: Arnheemsche Courant. Die verandering van drukker had natuurlijk eene wijziging ten gevolge in het uiterlijk van het blad, waarvan de kolommen breeder werden, terwijl het niet meer op zijde werd gedrukt. Maar wat VAN BRONKHORST eigenlijk had bewogen van drukker te veranderen, is niet duidelijk. Zoowel MOELEMEN als hij hebben ieder naar aanleiding van die verandering een blaadje, 2 blz. 8°., het licht doen zien, waarvan exemplaren zijn ingestoken in den jaargang 1814 van het door mij op de Openbare Bibliotheek te Arnhem geraadpleegd exemplaar der Arnheemsche Courant, welke blaadjes nogtans weinig opheldering geven. MOELEMEN vertelt in het zijne, dd. Arnhem 27 Augustus 1814, „aan het geëerde publiek”, hoe VAN BRONKHORST hem op 11 Augustus kennis had gegeven van de aanstaande verandering, omdat zijne particuliere belangen dit volstrekt vorderden; maar MOELEMEN beweert, dat VAN BRONKHORST zich had laten ontvallen, dat hij zeer ontstemd was, omdat hem sedert eenigen tijd, als hij op de drukkerij kwam, geen stoel werd aangeboden. Het antwoord van VAN BRONKHORST, dd. Arnhem 7 September 1814, is niet duidelijker, maar daar hierin sprake is van de aanstaande uitgave van het boekje van VAN BRONKHORST, zoo is het niet onmogelijk, dat over die uitgave moeilijkheden zijn ontstaan. Met dat al is VAN GOOR nog geen anderhalf jaar drukker van de courant geweest; weinige maanden na zijn optreden vindt men bij N°. 155, van Donderdag 29 December 1814, weder twee zegelmerken op de courant, het een: „Buitengewoon-Zegel”, het ander: „5 Pⁿ Gelderland”.

Gedrukt met eene kleinere letter, kreeg de courant weder

een gewijzigd aanzien, toen — terwijl S. VAN BRONKHORST nog altijd redacteur was — met N°. 14, van Donderdag 1 Februari 1816, het adres werd: T e A r n h e m , b i j C . A . T H I E M E , B o e k d r u k k e r . Dit feit is voor de Arnhemse Courant van het grootste gewicht geweest; aan deze verandering toch heeft ze te danken wat ze eenmaal geworden is: het eerste en thans, m. i. ten minste, nog altijd het belangrijkste staatkundig dagblad in Nederland. Immers CARL ALBERT THIEME, oudste zoon van H. C. A. THIEME, een' Duitscher van geboorte, die zich in het laatst der vorige eeuw te Zutphen als boekdrukker vestigde, en de grondlegger werd van het thans zoo vermaarde boekverkoopers-geslacht van dien naam ¹⁾, „kon zich beroemen, de eerste in het land geweest te zijn, die, door zijne courant, den constitutionelen zin onzer natie heeft wakker gemaakt en ontwikkeld. Thieme was geen gewoon courantier; hij beschouwde zijne courant niet enkel als eene kostwinning, maar in de eerste plaats als een middel om verlichting te verspreiden en vooruitgang te bevorderen. En dat hij, waar de nood aan den man kwam, er niet voor terugdeinsde, de lasten en kwellingen op zich te nemen, welke aan dergelijke onderneming verknocht zijn, heeft hij meer dan eens bewezen. Want Thieme was in de eerste plaats liberaal, hij gevoelde volkomen, hetgeen bij ons zoo weinigen gevoelen, wat men als burger van den staat verplicht is te doen. Die voldoening heeft hij gesmaakt, dat men, ten minste in de laatste tijden (van zijn leven), de cordaatheid van zijn gedrag heeft leeren waardeeren" ²⁾).

Heeft het schrijven der geschiedenis van welke courant ook eigenaardige bezwaren, bij de Arnhemse Courant doen deze zich te meer gevoelen, naarmate de zorg voor het bewaren van het geheim harer staatkundige leiders

1) Zie Dr. A. M. LEDEBOER, De Boekdrukkers enz., blz. 382; Alfabetische Lijst, blz. 168, waar hij evenwel ten onrechte CARL ANTON wordt genoemd.

2) Hulde bij zijn overlijden in de Arnhemse Courant van Zondag 31 October 1847, N°. 218.

steeds geëvenredigd is geweest aan het verlangen van het publiek tot opheffing van dien sluier. Nog bij gelegenheid dat het tienduizendste nummer der courant op Donderdag 15 Juli 1886 het licht zag, werd in een hoofdartikel „No. 10,000” — „een woord van de Arnheemsche Courant over de Arnheemsche Courant” gezegd: „De uitnemende medewerkers, wier namen de redactie geen vrijheid heeft te noemen — redactie-geheimen verjaren niet — behoorden tot de mannen van beteekenis en vervulden ook later gewichtige rollen in de staatkundige geschiedenis van ons land.” Zal het mij dus ook al niet gelukken dit duister punt op te helderen, zoo blijven er toch genoeg feiten over uit de geschiedenis van het blad, vooral uit de jaren die aan de grondwetsherziening van 1848 voorafgingen, die wel bekend, maar nergens uitvoerig zijn medegedeeld, misschien wel omdat daartoe het langdurig en herhaaldelijk raadplegen van het blad zelf eene voorwaarde is, waaraan alleen de gelukkige bezitter van een exemplaar kan beantwoorden. Tot die gelukkigen intusschen mag ik mij rekenen. Een drietal Amsterdamsche Advocaten toch, weinig ingenomen met het optreden van hunnen confrère FLORIS ADRIAAN VAN HALL aan het hoofd van het Departement van Justitie op 1 April 1842, besloten met 1 October van dat jaar voor gezamenlijke rekening een abonnement te nemen op het blad dat zich door gelijken tegenzin had doen kennen. Tot dat drietal behoorde mijn vader, onder voorwaarde dat de courant na rond te zijn gegaan tot hem zou terugkeeren en door hem worden bewaard. Zoo staat het mij dan ook nog levendig voor den geest, hoe in mijne kinderjaren — de derde lezer was toen reeds afgevallen — de Arnheemsche Courant, met de noodige zorg tegen besmetting in daartoe bijzonder ingerichte omslagen van kardoespapier gestoken, door den huisknecht dagelijks moest worden bezorgd aan het huis van Mr. H. PROVÓ KLUIT, vanwaar ze op gelijke wijs weder terugkeerde, om bij het einde van het jaar te worden ingenaaid.

Een nieuw wapen trekt bij het begin van den jaargang

1820 de aandacht, waarvan het eerste nummer eene zogenaaemde „dubbele Courant” was, hetgeen toen, geloof ik, nog eene zeldzaamheid was. Of de Arnhemsche destijds reeds aan politiek deed, in den zin waarin men zulks thans verstaat, namelijk door het leveren van hoofdartikelen, meen ik te moeten betwijfelen. In dit opzicht verdient het dan ook de aandacht, dat het eerste proces waarin het blad werd gewikkeld, niet was gericht tegen dergelijk artikel, maar tegen een stuk dat op blz. 2, kol. 1, van N°. 150, van Dinsdag 16 December 1823, voorkomt onder het opschrift: „Verwisseling der Muntspeciën”, op welk stuk, toen het bleek verkeerd te zijn opgevat, acht dagen later werd teruggekomen in N°. 153, van Dinsdag 23 December 1823, alweder niet in een hoofdartikel, maar op blz. 4, kol. 2. Het is mij bij een kort bezoek aan de Arnhemsche Bibliotheek niet gelukt omtrent dit proces meer op te sporen, dan hetgeen Mr. J. HEEMSKERK AZN. daarvan heeft medegedeeld in het Levensbericht van Mr. J. M. DE KEMPENAER, voorkomende in de Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde van 1870, blz. 583. Er was namelijk in genoemd stuk, dat later in de Arnhemsche Courant van Zaterdag 18 Mei 1839, N°. 78, bij gelegenheid van het toen tegen de courant gevoerd proces, nog eens in herinnering is gebracht, het volgende gezegd:

„Men kome dezer dagen, waar men wil, overal spelen de schellingen en zeshalven eene hoofdrol. In steden en dorpen, bij ambtenaren en burgers, in hoogere en lagere standen, alom loopt het gesprek over die beide muntspeciën, en een ieder is daarover in de weer”.

„Wat wij gevreesd hadden, gebeurt; de maatregel geeft hier en daar aanleiding tot groote misbruiken en knevelarijen, vooral ten platte lande. De meeste lieden zijn óf vreesachtig, om op enkele recepissen hunne schellingen en zeshalven af te geven, óf zij verkeeren in geldgebrek en zijn hierdoor zeer ontriefd, wanneer zij eenige dagen van hun geld verstoken zijn. Van daar bij ambtenaren en particulieren gedurige verzoeken om maar terstond geld terug te hebben, onder

aanbod van daarvoor iets te laten vallen. En van dit aanbod wordt op eene verregaande wijze misbruik gemaakt: wij zijn van goeder hand onderrigt, dat vele ambtenaren ten platten lande terstond geld geven, maar op alle zesthalven daarvoor een oortje en zelfs drie duiten korten."

„In onze tegenwoordigheid betuigde een landman aan eenen ontvanger zijne verwondering, dat hij hem dertig gulden op zijn verzoek bij het brengen der zesthalven uitbetaalde, zonder voor ieder zesthalf een oortje te korten, er bijvoegende, dat hij dezelve in zijne eigene gemeente zonder korting niet kwijt konde raken, en het dan nog als eene gratie werd aangemerkt, dat men maar een oortje kortte”.

„Dergelijke knevelarijen geschieden niet alleen door ambtenaren, maar ook door particulieren, die er geen conscientiebezwaar van maken, om zulk eenen woekerhandel te drijven en van de confusie gebruik maken, om eene aangename herinnering te houden aan het vertrek der schellingen en zesthalven.”

„Onmogelijk is het, alle misbruiken voor te komen. Intusschen zoude het wenschelijk zijn, dat in zoodanige kwade praktijken had kunnen worden voorzien.”

Wegens dit bericht, waarop, voor zooveel de ambtenaren betref, werd teruggekomen, ten correctioneële vervolgd, werd C. A. THIEME evenwel vrijgesproken; „de voornam grond van verdediging” door Mr. DE KEMPENAEER aangevoerd, was, „dat aan geen bepaalde ambtenaren eenig bepaald feit was ten laste gelegd, en dat het artikel niet beleedigend voor de Regering was, in den zin der toen vigerende wet van 10 April 1815.”

Intusschen was de courant, althans naar het schijnt, sedert Juli 1823 op kleiner papier gedrukt, hetgeen natuurlijk nog niet van grooten bloei getuigt; trouwens, al was ook de Arnheemsche Courant in dezen tijd nog schier het eenig blad dat zich met staatkunde inliet¹⁾, de dagbladen in

1) Verg. DE BOSCH KEMPER, Staatk. Gesch. v. Nederland tot 1830, Letterk. Aant., blz. 558.

Noord-Nederland waren in het algemeen vóór 1830 zoo onbelangrijk als 't maar kon. Maar weldra brachten de staatkundige gebeurtenissen hierin verandering.

Terwijl met N°. 40, van Zaterdag 2 April 1825, een nieuw wapen op de courant was aangebracht, het Buitengewoon-Zegel Gelderland 1½ C. voor 't eerst op het nummer van Zaterdag 2 Juli 1825 was verschenen, en de prijs der courant nog altijd 10 Gld. was, werd die prijs bij den aanvang van 1829, toen het uiterlijk der courant zeer gewijzigd werd, ook door het aanbrengen van een veel kleiner sierlijker wapen, op 12 Gld. gebracht. Die verhooging van prijs wijst natuurlijk op uitbreiding van werkkring. En zoo is het hier de plaats er op te wijzen, hoe Dr. W. J. F. NUIJENS, Gesch. van het Nederl. Volk van 1815 tot op onze dagen, dl. 1, blz. 200 en 246, nogtans zonder opgave van bron, mededeelt, dat in de dagen die de gebeurtenissen van 1830 voorafgingen, in Zuid-Nederland „de uitvallen van de Arnheemsche Courant — tegen de Belgen en de Roomschegezinden — werden geweten aan den invloed van een predikant: DONKER CURTIUS (Dr. HENDRIK HERMAN DONKER CURTIUS, Predikant te Arnhem en lid van de synode der Hervormde Kerk, een der meest invloedrijke predikanten in het Hervormde Kerkgenootschap; zie DE BOSCH KEMPER, Gesch. v. Nederland na 1830, dl. 5, blz. 253). Men beweerde dat de adviezen van dezès broeder (Mr. WILLEM BOUDEWIJN DONKER CURTIUS VAN TIENHOVEN, later Voorzitter van den Hoogen Raad), die lid was van de Staten-Generaal, slechts een weerklank waren van die uitvallen, welke zij (?) aan den invloed van dien predikant toeschreven.”

Na 1830 schoot de jongste der gebroeders DONKER CURTIUS, Mr. DIRK DONKER, zooals hij kortweg werd genoemd, zijne scherpe pijlen af in de Arnheemsche Courant, welk blad in en om 1840 meer bepaald als zijn orgaan te boek stond ¹⁾, maar dat hem later als Minister deerlijk heeft gehavend.

1) Zie over hem, geb. te 's Hertogenbosch 19 October 1792, overleden te

Was nu de Arnhemsche Courant, die, zooals DE BOSCH KEMPER zegt ¹⁾ „het eerst de Nederlandsche liberale beginselen tegen de oppositie der Belgische Unie verdedigde”, vóór 1830 in het staatkundige vrijzinnig, weldra was zij, vermoedelijk onder den drang der gebeurtenissen van dat jaar, zeer behoudend, terwijl slechts nu en dan een ingezonden artikel eenen anderen geest ademde ²⁾. In 1871 (zie het hoofdartikel „Een Economist van 1832” in N°. 5273, van Donderdag 2 Maart 1871) kon de Arnhemsche Courant zelve hare „oogen ter naauwernood gelooven” toen ze tot de ontdekking kwam hoe behoudend ze in 1832 was geweest. Maar wat ze in 1871 niet heeft bemerkt, naar 't schijnt, toen ze het opgewekt nationaliteitsgevoel van 1832 in herinnering bracht, en wees op de toen door haar voorgestelde „nationale maatregelen” tot algemeen welzijn, waarbij eene „nationale kleederdragt” in de eerste plaats in aanmerking kwam, was dat dit punt in 1832 een vraagstuk is geweest van den dag, uitgelokt door de „Vereeniging van Oud-Nederlandsche vrouwen en jonkvrouwen te Amsterdam ter bevordering van het invoeren eener nationale kleederdragt”, waarvan twee tijdschriften, beide naar het heet door WILLEM HENDRIK WARNSINCK Bz. bij Gebrs. DIEDERICHS uitgegeven, het uitvloeiende waren, het een: Euphrosyne. Tijdschrift voor de Hollandsche kleeding, Januari tot October 1832, 12 nrs., met platen, het ander:

Spa 17 Juli 1864, de studie: DIRK DONKER CURTIUS *Ministre d'état Néerlandais par ODILON PÉRIER. Avec Portrait. La Haye-Bruxelles. 1876, blz. 58, 66, 69.*

1) DE BOSCH KEMPER, *Staatk. Gesch. v. Nederland tot 1830*, blz. 690.

2) DE BOSCH KEMPER, *Gesch. v. Nederland na 1830*, dl. 1, Letterk. Aant., blz. 256. — Een andere tijdgenoot, de Groningsche Hoogleraar Mr. B. H. LULOFS, gaf in zijne „Reis in 1833 — van Groningen door Gelderland, — naar — Baden-Baden”, blz. 12, bij zijne beste wenschen voor Arnhem, de volgende ontboezeming: „Moge ook de niet zelden goed geschreven Arnhemsche Courant zich steeds door artikelen onderscheiden, die vaderlands- en koningsliefde, vrijheidsmin, zucht tot orde en tucht en die onbekrompenheid van geest ademen, welke der negentiende eeuw waardig is, en die wij hopen, dat noch door Despotismus, noch door Ultra-Liberalismus in ons klein land ooit zal uitgeroeid worden!”

Proteus. Tijdschrift voor de Nederlandsche Heerenkleeding en ter bevordering van nationale nijverheid, ook in Januari 1832 begonnen, 6 nrs., met platen, terwijl verder hiermede in verband nog drie andere geschriften het licht zagen: 1. Iets over eene Nationale Kleederdragt. Eenige regels eener Nederlandsche Vrouw. Uitgegeven ten voordeele van eenige behoeftige huisgezinnen van uitgetrokken schutters. Voor rekening van de Schrijfster. Te Amsterdam, bij G. J. A. BEIJERINCK, 1831. Prijs 30 Cts.; 6 blz. 8°, ondertekend: M. C. W. geb. M.; 2. B. MEIJLINK. De nationale kleederdragt, eene voorlezing, in eene vrouwen vergadering van Deventers departement: Tot Nut van 't Algemeen, uitgesproken; gr. 8°. Te Deventer, bij A. J. VAN DEN SIGTENHORST. f 0,35; 3. Brief van twee Amsterdamsche dames, over de nationale kleederdragt, geheel afgescheiden van de voorgestelde mode in het blad Euphrosyne; gr. 8vo. Te Amsterdam, bij ANTON CRAMER & COMP. f 0,25.

Zoo schreef dan de Arnhemsche Courant in 1832 omtrent de nationale kleederdracht: „De snee zij nog zoo bespottelijk, de vorm nog zoo belagchelijk, als de stoffen, voor die kleederen gebezigd, maar inlandsch zijn. Door den invoer van buitenlandsche lakens, manufacturen, zijden stoffen en linten; door de uitgebreide kramerij van buitenlandsche garens, blondes, taf, tule en zijden kleinigheden, handschoenen, kousen enz. enz., wordt aan onze inlandsche fabrieken de hartader afgestoken. Die zotte jacht op vreemde versiersels, welke te voren alleen in de hogere standen heerschte, is thans, helaas! ook tot den burgerstand overgeslagen en verdiende, zoo ooit, thans vooral aan de verfoeijing van alle weldenkenden prijs te worden gegeven. Of zullen wij daardoor nog langer de fransche bedervers en verwoesters van de rust en de welvaart van Europa voeden en in staat

stellen, om, wanneer het hun lust, alles in rep en roer te brengen? Zullen wij de Engelschen, die vijanden van ons maatschappelijk geluk, daardoor nog langer in hunne trotsche baatzucht stijven". — „Wat baat het", heet het verder, „dat eenige honderden door het slijten van vreemd fabrikaat den kost verdienen, terwijl duizenden door het gebruik verarmd en duizenden daardoor verhinderd worden, om inlandsche waar te kunnen leveren". Daarom werd het denkbeeld aangegeven „ook door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschap verdedigd", dat de Regeering „door het stellig verbieden van buitenlandsche manufacturen de bevordering van inlandsche of de ontginning van diergelijke fabrieken in ons land zal aanmoedigen en uitlokken". Dit werd zelfs een eerste plicht van de Regeering genoemd, en op de geschiedenis werd een beroep gedaan, om aan te toonen, dat zulk een verbod volstrekt niet nieuw zou zijn. In 1770 toch had Amsterdam eene „keure gemaakt tegen het verkoopen van vreemde stoelen en schrijnwerken". — „Het komt ons evenwel voor," zoo luidt het verder, „te strijden met eenen vrijen handel, dien men in onze koopsteden begeert, dat eenig artikel stellig verboden wordt". Schrijver zelf, een vrijhandelsman, verklaart dan ook te meenen, „dat men den handel volkomen vrij moet laten, maar den koopman duchtig patenteren moet". En hij laat hierop in ééne adem volgen: „(ik meen) dat de inlandsche gebruiker behoorlijk (dus niet zoo duchtig) gepatenteerd moet worden, om buitenlandsche fabrikaten te mogen dragen." — „Men betaalt immers wel patent", zoo heet het verder, „om te kwartelen, om te visschen, vroeger ook om poeder in het haar te dragen: waarom zou de overheid de menschen niet tot een patent mogen verplichten, die buitenlandsche garen, wollen en zijden stoffen enz. dragen?" Vooral het dragen van Fransch goud moet men met een patent „beboeten". „Dwazer en schadelijker dragt is moeilijk uit te vinden. Dwazer, omdat rood koper even fraai staat als fransch goud. Schadelijker, omdat de gebruiker van dat ellendig goedje kapitaal en interest te gader verspeelt". En dan roept de

schrijver in verrukking uit: „Heilig de dagen in ons vaderland, toen men, in plaats van dat klatergoud, edele gesteenten droeg! Waar vindt men sierlijker dragt en tevens onkostbaarder op den duur, dan een stel brillanten. Deze zijn onverwelkelijk schoon en”, zoo sluit hij den in verrukking aangevangen volzin in echten koopmanstrant, „en men verliest bij de dragt nooit meer dan de interest van den inkoop.” En eindelijk luidt het nog: „De dames van geboorte, rang en middelen, willen zich zoo gaarne onderscheiden: dat zij dan diamanten dragen, en geen burger juffrouw zal haar ergernis geven. Welk eene drukte leverde dit niet aan onze juweliers, die men nu wel aan den dijk kan jagen, op. Hoe jammer, dat deze kunst niet beter geschraagd wordt in ons vaderland, daar wij in hetzelfde de beste juweliers van de gansche wereld aantreffen! Hoe bedroevend is de onnationaliteit niet van de groote wereld, die, welke moeite onze Moeder des Vaderlands, onze beminnelijke Koningin, en onze, in zoovele opzigten, ook hierin zoecht-nationale Kroonprinses zich geven, om het dragen van edelgesteenten algemeen te maken, even stug als een onleerzaam paard, zich blijft verslingeren op fransch klatergoud. Dat naäpen van de grooten door de burgerij is evenzeer anti-nationaal. Vroeger had zulks geen plaats. Ieder bleef meer in zijnen stand. Dat was zeer fatsoenlijk. Het is fatsoenlijk om zich noch beneden zijnen stand te verlagen, noch zijnen stand te verheffen. De Voorzienigheid wil stellig onderscheidene standen en rangen, en waar de leer van vrijheid, gelijkheid en broederschap zonder wettigheid en fatsoen wordt toegepast, moet het bij slot eene belgische libertaits-kraam worden. De standen en rangen moeten zich door eene onderscheidende kleeding kenbaar maken, en de grooten zijn zoo weinig te berispen, als zij boven den grooten hoop willen uitsteken, als de burgers te laken zijn, wanneer zij zich boven hunnen stand gaan verheffen. En waardoor is nu die zucht bij de burgers opgewekt, om zich in kleeding gelijk te stellen met de grooten? Bij de mannen door de goedkoope buitenlandsche

fransche en duitsche lakens. Bij de burgervrouwen en dochters is die zucht tot mededinging met de dames opgewekt door de goedkoope katoentjes."

Zoo werd dan ook, gelijk DE BOSCH KEMPER aantee kent ¹⁾, in de Arnhemsche Courant vóór 1837 nog dikwijls tegen het liberalisme — zij 't ook een schijn-liberalisme — als een kwaad gewaarschuwd. Later ²⁾ zegt dezelfde tijdgenoot: „Op het einde van 1839, — had de redactie van de Arnhemsche Courant meer en meer een vijandelijke houding tegen de regeering van WILLEM I aangenomen, waartoe had bijgedragen een besluit door het provinciaal gouvernement in Gelderland tegen die redactie genomen." En hij gaat aldus voort: „Al wat genoemde courant, die in Januari 1837 nog een lofademende necrologie op den minister VAN TETS VAN GOUDRIAAN geschreven en de toejuichingen door den Koning op zijne reis in 1837 ontvangen, met blijkbare instemming vermeld had, langzamerhand, blijkbaar onder een nieuwen redacteur, meer vrijmoedig geworden, zoo ging toch de oppositie in geen en deelen der grenzen der welvoegelijkheid te buiten. Het provinciaal gouvernement van Gelderland achtte het echter niet gepast, dat de afkondiging van de provinciale verordeningen in een oppositieblad plaats vond. Aan de Arnhemsche Courant werd het voordeel van de plaatsing der provinciale verordeningen ontnomen; het gevolg er van was, dat de band tusschen de regeering en de courant geheel werd opgeheven, dat de redactie wraak nam en dat de courant, waarop door de regeering de aandacht als gevaarlijk was gevestigd, telkens meer de aandacht tot zich trok. De uitgevers van dagbladen, die hun debiet bij het publiek zoeken, zijn de eersten, die de huik naar den wind hangen, hetgeen voor hen te gemakkelijker is, omdat de naamloosheid der redacteuren hun vrij maakt van antecedenten."

In de Letterkundige Aanteekeningen achter dit Derde

1) Gesch. v. Nederland na 1830, dl. 2, Letterk. Aant., blz. 199.

2) Gesch. v. Nederland na 1830, dl. 3, blz. 32, 33.

Deel, blz. 36, heeft de schrijver het medegedeelde nader toegelicht, en wel als volgt: „In September 1837 of daarentrent werd de oppositie (der Arnheemsche Courant) meer duidelijk. In 1835, 1 Sept., werd nog in eene recensie van het laatste boek van LIBRY BAGNANO gezegd: „dat men de medewerking der mogendheden tot vernietiging van den algemeenen vijand met LIBRY BAGNANO voor het beste middel hield. De Arnheemsche Courant was omtrent dien tijd, 17 en 18 Sept. 1834, nog zoo angstvallig, dat zij eene scherpe afkeuring van het zedeloze en ongodsdienstige van de Robert le diable opnam. In het begin van 1837 werd bij den dood van VAN TETS VAN GOUDRIAAN nog hulde aan zijne vaderlandsliefde en bekwaamheid toegebracht. Ook later werd in dat blad eene systematische oppositie quand même scherp afgekeurd, en alleen eene gemoedelijke oppositie heilzaam geoordeeld. In den zomer van 1837 werd bij de uitvoerige berichten van de luisterrijke ontvangst van den Koning op zijne reize en van de feestviering van 24 Augustus, ook van hare zijde den Koning nog lof toegezwaaid. In September 1837 schijnt het blad eene andere redactie gekregen te hebben. Van dien tijd af begon het een meer aan de regeering vijandigen toon aan te slaan. Zoo las men onder anderen: „De beklagenswaardige toestand van het vaderland werd in het leven gehouden door het uitzicht op België.” Het provinciaal gouvernement van Gelderland strafte deze beginnende oppositie, die toen doorgaans nog zeer gematigd in de uitdrukkingen was, op indirecte wijze, door aan het blad het voordeel te ontnemen van de afkondiging der provinciale verordeningen (17 Oct. 1837). Vóór het einde van 1837 was wel in de Arnheemsche Courant in enkele artikelen verlangd de wijziging der grondwet, ter vermindering van de trappen in de verkiezingen; dit alles geschiedde echter op een zeer bescheiden toon, en hetgeen verlangd werd was de uitdrukking van hetgeen door velen gewenscht werd. De indirecte bestraffing van de Arnheemsche Courant wekte velen tot belangstellend lezen op. Bij vermeerderde deel-

neming sloeg het blad weldra een toon aan, die niet bewees voor haar fijne beschaving, maar die zeer viel in den smaak van het publiek, dat in societeiten en koffiehuzen oppositie wilde hooren. De conservatieve leden der Staten-Generaal werden op allerlei bespottelijke wijze gehekeld. Op de namen werden laffe zinspelingen gemaakt en de titulaatuur van de Staten-Generaal, Edel Mogende Heeren, veranderd in „Edele natte koude Heeren”, enz. enz. Terwijl deze middelen gebezigd werden om nieuwsgierigheid op te wekken, kwamen er telkens artikelen in voor, die wél gesteld waren en waarin niet zonder talent op eene uitgebreide grondwetsherziening werd aangedrongen. Eerst den 29^{en} Mei 1838 werd aangedrongen op rechtstreeksche verkiezingen en op een adres aan den Koning om verandering van ministers. Het bestaande kiesstelsel voor de Provinciale Staten door ridderschappen, kiezers, gekozen door stemgerechtigden te platten lande en in de steden door vaste kiescollegiën, terwijl de Provinciale Staten eerst de leden der Staten-Generaal kozen, werd voorgesteld als een cascade van verkiezingen, welke op zoo vele rotsen afstuitte en van zulk een onmetelijke hoogte afkwam, dat er op het laatst niets overbleef van den stroom, dan eenige droppels water. Den 1^{en} Juni daaraanvolgende werd dit nog nader aangedrongen. Bij herkiezingen voor de Tweede Kamer in het nummer van 23 Juni was de aandrang, dat nieuwe leden zouden verkozen worden, nog zeer bescheiden. VIJFHUIS, DE MORTEL, VAN RAPPARD, BACKER, DE JONGE en VAN REENEN werden de herkiezing waardig gekeurd.”

Waar DE BOSCH KEMPER hier spreekt van eene andere redactie, die de Arnhemsche Courant in September 1837 schijnt gekregen te hebben, denkt men als van zelf aan den naam van Mr. THEODORUS MARINUS ROEST VAN LIMBURG. Gepromoveerd te Leiden den 26sten November 1831 op eene „Disp. Jurid. Polit. de jure Reipublicae cum deficientibus ab alia Republica provinciis, velut cum civitate sui juris, agendi”, verschenen van zijne hand in 1836 te Rotterdam, bij T. J. WIJNHOVEN HENDRIKSEN, Iets over het duel als

onderwerp van wetgeving; De Nederlandsche Stemmen voor de regtbank des publieks gebragt; en De Vorst in constitutionele Staten, tweede, herziene en vermeerderde druk; in 1837 te Leiden, bij P. H. VAN DEN HEUVELL, Liberalismus; in 1839 te Arnhem, bij C. A. THIEME, Ontwerp van regtstreeksche verkiezingen en zamenstellingen der Staten-Generaal in Nederland; eindelijk in 1848, met de bijvoeging „(voormalig Raad van Legatie te Weenen)”, te 's Gravenhage, bij GEB. BELINFANTE, Aan wie zal het door den Koning goedgekeurde Ontwerp van Grondwet worden voorgelegd, aan de Staten-Generaal, of aan de stemgeregtigde Natie ¹⁾? De heer ROEST VAN LIMBURG behoorde tot het Nederlandsche Corps Diplomatique, en werd in de eerste dagen van April 1843 als raad van legatie door Z. M. toegevoegd aan hoogstdezelfs gezantschap te Weenen, ten einde er tevens de functiën van secretaris van legatie waar te nemen ²⁾. In die hoedanigheid werd hij bij Z. M. Besluit van 31 Maart 1846, N°. 94, tot zaakgelastigde en consul-generaal te Athene benoemd ³⁾, omtrent welke benoeming door EIJLART MEETER, in zijn boek *Holland: its institutions; its press, kings, and prisons*, blz. 31, is aange-teekend, dat „the talented writer of the *Arnhemsche Courant*, ROEST VAN LIMBURG, was appointed ambassador at the not very pleasant court of Athens.” Volgens het zoo aanstonds te vermelden hoofdartikel in N°. 189 van de *Arnhemsche Courant* van 1846, „verveelde zich” de Heer TRAVERS, de vorige titularis, dan ook „doodelijk te Athenen; zijne eerste vrouw was er van verveling gestorven; een zijner zonen, die (destijds) te 's Gravenhage muzijk-les-

---

1) Naamlijst van Boeken 1834—1838, blz. 238, 255, 278, 389; 1839—1843, blz. 90; 1844—1848, blz. 423.

2) *Arnhemsche Courant* van Zondag 9 April 1843, N°. 71, blz. 2, kol. 1.

3) *Arnhemsche Courant* van Zaterdag 11 April 1846, N°. 84, blz. 1, kol. 1.

(pogde) te geven, was er blind geworden van verveling; hij zelf, en de helft zijner negen overige kinderen waren buitendien ziek van het koortsachtig klimaat en de telkens in de grieksche residentie door oproeren, moord en diefstal verstoorde nachtrust." Die benoeming van den Heer ROEST VAN LIMBURG werd dan ook, op verzoek van den benoemde, weldra bij Kon. Besluit van 18 Mei 1846 ingetrokken, en de Heer ROEST daarbij tevens gesteld op non-activiteit, onder toekenning van een wachtgeld ¹⁾. Na in 1851 tot zaakgelastigde te Lissabon te zijn benoemd, werd de Heer ROEST VAN LIMBURG in November 1856 benoemd tot minister-resident te Washington ²⁾, terwijl hij van Augustus 1868 tot December 1870 Minister van Buitenlandsche Zaken was; later woonde hij te Florence, waar hij op 3 Maart 1887, in den ouderdom van 80 jaar overleed. Hij was „oud-hoofd-redacteur van de Arnheemsche Courant" volgens dat blad zelf van Maandag 7 Maart 1887, N°. 198, 1ste Bijv., blz. 2, kol. 2.

Dat benoemen en bedanken van den Heer ROEST VAN LIMBURG voor de diplomatieke post te Athene, gaf de Arnheemsche Courant aanleiding tot een hoofdartikel in N°. 189, van Woensdag 2 September 1846, over „Onze diplomatische en consulaire zendingen te Manheim en te Athenen", dat — we deelden er zoeven reeds eenige staaltjes van mede — niet minder vermakelijk dan ondeugend was. De toenmalige Minister van Buitenlandsche Zaken, JAMES ALBERT HENRI DE LA SARRAZ (eene naamsverbastering, naar het scheen, van LAZARUS), werd daarin danig in het zonnetje gezet. En, terwijl nu de Haagsche Politie, gelijk de courant het in N°. 198, van Dinsdag 15 September 1846, blz. 2, kol. 3, mededeelt, reeds sinds lang allerlei pogingen had aangewend om er achter te komen, welke personen met de redactie van

1) Arnheemsche Courant van Woensdag 27 Mei 1846, N°. 117, blz. 3, kol. 1.

2) Arnheemsche Courant van Zaterdag 22 November 1856, N°. 880, blz. 3, kol. 2.

de Arnheemsche Courant belast waren, deed het Journal de la Haye in zijn nummer van 13 September daartoe eene nieuwe poging, naar aanleiding van vermeld hoofdartikel. Het Journal vermoedde, dat dit artikel of afkomstig was van den Heer ROEST in eigen persoon, of eene wraakneming der redactie was op dien heer, en het verzocht uit die pijnlijke onzekerheid te worden verlost. Maar de Arnheemsche Courant, aan niemand rekenschap schuldig, verklaarde ongezind te zijn aan de nieuwsgierigheid van het Journal te voldoen. Wie het artikel schreef, de Heer ROEST of een ander, was voor het publiek onverschillig. Dit echter wilde de redactie wel zeggen. Dat de courant voor elk zou openstaan, was eene onwaarheid. „Van 1842 (had) in de hoofdredactie geene verandering plaats gehad; van waar het dan ook (kwam), dat, wie ook in de laatste jaren het verwijt van inconsequentie (had) moeten hooren, niemand dit der Arnheemsche Courant (had) durven tegenwerpen.” Weldra, en dit juist terwijl de zaak van de vervolging tegen de Arnheemsche Courant wegens het artikel „Vreemde Dingen” hangende was voor het Hof van Zuid-Holland, kwam het Algemeen Handelsblad van 2 October 1846 aan met het gerucht, dat er tegen den Heer THIEME eene vervolging wegens laster van den Minister van Buitenlandsche Zaken in genoemd hoofdartikel werd op touw gezet, een gerucht, dat de courant in N°. 211, van Zaterdag 3 October 1846, blz. 4, kol. 1, betwijfelde juist te zijn, en dat zich ook niet heeft bevestigd, maar dat toch nog aanleiding gaf, dat later in N°. 216, van Zaterdag 10 October, blz. 2, kol. 3, in het Mengelwerk onder het opschrift: „Malbrouc s'en va-t-en guerre!” Z. E. nog eens even aan de ooren werd getrokken.

In het jaar 1839 is aan de Arnheemsche Courant een proces aangedaan, waaraan eene niet geringe vermaardheid is ten deel gevallen. In N°. 27, van Donderdag 14 Februari 1839, blz. 3, kol. 2, was namelijk onder het „Mengelwerk” het volgende opgenomen:

„(Van zeer goeder hand wordts ons het volgende toegezonden)”.

„Postkantoor te Leiden”.

„Het schijnt te blijken, dat de brieven op het postkantoor te Leiden soms worden geopend. Men verzoekt de redactie der *Arnhemse Courant*, gelijk die der andere dagbladen, dit ter algemeene kennis (te) willen brengen; tot waarschuwing van ieder, die brieven naar of te Leiden in te zenden heeft; tot waarschuwing bovenal van de algemeene administratie, gehouden en gezind om den ingezetenen te dekken tegen een misbruik van vertrouwen, niet min schandelijk of hatelijk dan eenig ander, waartegen men den regter te hulp roept.”

De feiten, waarop dit bericht was gegrond, waren deze. De Leidsche Boekhandelaar J. C. VAN BORCHAREN, Breestraat over Minerva, had den 27sten December 1838 persoonlijk op het Postkantoor te Leiden bezorgd een' brief, eerst met eenen ouwel gesloten, daarna met lak verzegeld, en geadresseerd aan den Heer SCHELTUS VAN IJSSELDIJK ¹⁾, particulier te Elburg. Die brief, door den Directeur van het Postkantoor aldaar, ARENDSSEN HEIN, gedeeltelijk open ontvangen, was door dezen in een' omslag gesloten aan den geadresseerde toegezonden. De Heer VAN BORCHAREN, van het gebeurde kennis hebbende gekregen, beklagde zich bij den Officier van Justitie te Leiden, doch deze verklaarde aan de zaak geen gevolg te kunnen geven, zoolang hij niet den open ontvangen brief in handen had, en den vermoedelijken dader kende.

Aan wiens welversneden pen de Heer THIEME het medegedeelde bericht, zoo bij uitstek omzichtig opgesteld, had te danken, blijkt niet uit het weldra gevolgd proces. In mijne familie intusschen, nauw bij dit proces betrokken, omdat in 1839 een bloedverwant, de Heer W. P. KLUIT, Directeur van het Leidsche Postkantoor was, gelijk diens vader, Mr. W. P. KLUIT, dit van 1789 tot 1837 was ge-

1) De Heer J. G. SCHELTUS VAN IJSSELDIJK overleed te Elburg 5 Januari 1884, in den ouderdom van 87 jaar.

weest, is door mij reeds vele jaren geleden vernomen, hoe het inderdaad destijds bekend was, dat brieven op het Leidsche Postkantoor geopend werden, en hoe Mr. L. C. LUZAC hierover meermalen den ouden Heer KLUIT had onderhouden. Dat het bericht dus van den genoemden opposant tegen het landsvaderlijk bestuur dier dagen, waaronder dergelijke dingen mogelijk waren, afkomstig moet zijn geweest, is eene niet al te gewaagde vooronderstelling.

Het Openbaar Ministerie bij de Arrond. Rechtbank te Arnhem, daartoe genoopt door de op 4 Maart 1839 ingeleverde klacht van den kant van den Directeur van het Leidsche Postkantoor, trok zich het bericht aan. Na op 18 Maart voor den Rechter-Commissaris te zijn gedagvaard, en den 28sten daaraanvolgende te zijn verhoord, werd de Heer THIEME daags daarna naar de correctionelee terechtzitting verwezen. WILLEM PIETER KLUIT, de Directeur van het Postkantoor te Leiden, JAN FICHET, WILLEM JOSEPH FRANCKEN en BAREND DULLEMAN HILDEBRANT, Commiezen; JAN FICHET Junior, Assistent, en ABRAHAM LAVERMAN, GEORGE JANSSEN, PIETER LA RIE, LEONARDUS VERHAFF, ABRAHAM IZAAK WITMANS, HENDRIK FREDERIK SCHLETTE en HUBERTUS BERNARDUS DE GOEIJ, allen brievenbestellers, stelden zich gezamenlijk civiele partij. Op Zaterdag 13 April 1839 diende de zaak voor de Arrond. Rechtbank te Arnhem in tegenwoordigheid van een talrijk publiek. De Heer THIEME, die de verantwoordelijkheid van het artikel op zich had genomen, had tot staving van den inhoud de Heeren VAN BORCHAREN, ARENDSSEN HEIN en SCHELTUS VAN IJSSELDIJK, als getuigen opgeroepen. Aanvankelijk verzette het Openbaar Ministerie zich tegen het hooren van die getuigen, maar toen ook de advocaat der civiele partij verzocht, ja zelfs vorderde, dat die getuigen zouden worden gehoord, werden zij toegelaten. De Heer THIEME wees er ter zijner verdediging op, dat wat er ook mocht gebeurd zijn, er in elk geval iets onbehoorlijks had plaats gehad; dat er niets anders was gezegd dan „het schijnt te blijken, dat er soms op het postkantoor te Leiden

brieven werden geopend"; stellig was dus niets verzekerd, aan niemand bepaald iets ten laste gelegd; op het postkantoor was gezegd, dus was geen ambtenaar aangewezen.

De Substituut-Officier van Justitie, waarnemende het Openbaar Ministerie, eischte schuldigverklaring van den Heer THIEME aan laster, en zijne veroordeeling tot eene boete van 50 tot 2000 Frs., gevangenisstraf van 1 tot 6 maanden, ontzegging van burgerlijke rechten gedurende 5 tot 10 jaren, benevens veroordeeling in de kosten, terwijl Jhr. Mr. J. T. H. NEDERMAYER RIDDER VAN ROSENTHAL, als Advocaat der civiele partij, na „eene kiesche, met groote bekwaamheid zamengestelde, en zeer welsprekend voorgedragene pleitrede”, gelijk de Arnheemsche Courant het zelf in N°. 61, van Dinsdag 16 April 1839, blz. 2, zeer onpartijdig mededeelt, bovendien ten behoeve der armen 150 Gld. schadevergoeding, of zooveel minder als de Rechtbank mocht vermeenen te behooren, vorderde, alsmede dat aan de civiele partij de bevoegdheid zou worden toegekend om van het te vellen vonnis, ten koste van den beklaagde, te doen drukken vijftig exemplaren, ten einde op zoodanige plaatsen te worden uitgedeeld of aangeplakt en in zoodanige dagbladen geplaatst, als zij zou goedvinden, en dat de daaraan te besteden gelden op eenen door de rechtbank executoir te verklaren staat uit kracht van het vonnis zouden kunnen worden ingevorderd; eindelijk, dat de beklaagde mede ten behoeve der gevoegden en eischers ten civiele zou worden veroordeeld in al de kosten van het rechtsgeding. Mr. J. M. DE KEMPENNAAR, die evenals 15 jaar vroeger voor den Heer THIEME optrad, pleitte in hoofdzaak dat het bewuste artikel niets lasterlijks bevatte, en dat er niemand gelasterd was. Hij die nader kennis wenscht te maken met de pleidooien in deze zaak gehouden, waarin niet alleen dupliek maar zelfs tripliek werd gepleit, wordt zoowel naar het reeds aangehaalde N°. 61, als naar N°. 62 der Arnheemsche Courant, van Donderdag 18 April 1839, blz. 2, verwezen, waaraan het Weekblad van het Regt van 20 April 1839, N°. 17, blz. 1, blijkbaar zijne mededeeling heeft ontleend. Maar

men zij gewaarschuwd tegen zeker verslag van de behandeling der zaak gegeven in De Avondbode, N°. 441, van 16 April 1839, waartegen C. A. THIEME opkwam in N°. 63 der Arnheemsche Courant, van Zaterdag 20 April 1839.

Het vonnis op Dinsdag 16 April 1839 door de Rechtbank gewezen, dat in zijn geheel te vinden is in het Weekblad van het Regt van 10 Juni 1839, N°. 29, blz. 2, maar waarvan ik de juiste plaats in de Arnheemsche Courant niet kan aanwijzen, daar het door mij geraadpleegd exemplaar van den jaargang 1839 op de Universiteits-Bibliotheek te Leiden, herkomstig uit de Bibliotheek van Mr. L. C. LUZAC, zeer onvolledig is, — dit vonnis hield in schuldigverklaring van den Heer THIEME aan laster, en zijne veroordeeling tot eene gevangenisstraf van ééne maand, 25 Gld. boete, 150 Gld. schadevergoeding ten behoeve der civiele partij, met bevel dat het vonnis te Leiden en te Arnhem zou worden aangeplakt; verder ontzegging van burgerrechten gedurende vijf jaren, en verwijzing in de kosten.

Natuurlijk kwam de Heer THIEME dadelijk in hooger beroep. Onder het voorzitterschap van Jhr. Mr. W. L. F. C. VAN RAPPARD diende dit appèl voor het Provinciaal Gerechtshof van Gelderland, ten aanhoore van een ongemeen talrijk publiek, op Vrijdag 10 Mei 1839, gelijk blijkt uit het Weekblad van het Regt van 20 Mei 1839, N°. 24, blz. 3. Raadsheer Mr. J. RAU gaf in een omstandig rapport verslag van de zaak. Het Openbaar Ministerie eischte, bij monde van den Advocaat-Generaal Mr. J. DIJCKMEESTER, vernietiging van het vonnis der Rechtbank op grond van het plaats gehad hebbende getuigenverhoor. „Dat hooren van getuigen,” zeide deze ambtenaar, „is strijdig met den uitdrukkelijken wil van den Wetgever, vervat in art. 368 en 370 van het Code Pénal. Behalve het légale bewijs, in laatstgemeld artikel vervat, wordt geen ander bewijs toegelaten, ergo ook geen getuigen bewijs. L'auteur n'y sera pas admis, zegt de wet. En waarom niet? Omdat, indien men reeds door getuigen konde aantoonen, duidelijk en overtuigend bewijzen, dat de

aantijging, als lasterlijk uitgekreten en als zoodanig aangeklaagd, werkelijk op de waarheid ware gegrond, — niets dan zuivere waarheid behelsde, — ja zelfs dat die aantijging rondom bekend en algemeen voor gegrond ware aangenomen, — omdat ook dan nog die aantijging voor valsch zoude moeten worden gehouden. *Sera réputée fausse*, zegt immers art. 368, *toute imputation à l'appui de laquelle la preuve légale n'est point rapportée.* — „Indien mitsdien in het onderhavige geval de getuigen, door den beklagde geproduceerd, werkelijk het bewijs hadden opgeleverd, hetgeen de Regtbank thans geoordeeld heeft het geval niet te zijn geweest, dat de inhoud van het aangeklaagde artikel werkelijk op waarheid was gegrond, indien men al reeds zonneklaar had bewezen en aangetoond dat er brieven waren geopend, moedwillig opengebrouwen, op het Leidsche postkantoor; dat er zoodanig schandelijk misbruik van vertrouwen was gemaakt, — dan nog zoude hare uitspraak dezelfde zijn gebleven; want, niettegenstaande regtskundig en overtuigend aan haar was gebleken de waarheid der imputatie, zij zoude dezelve voor valsch hebben moeten houden.” Kon het Hof niet besluiten tot de vernietiging van het vonnis, dan eischte Z. E. G. A. dat de appellant aan het hem ten laste gelegde misdrijf zou worden schuldig verklaard, en dat op hem gelijke straf zou worden toegepast als bij het vonnis was bepaald.

Ook voor het Hof trad Mr. NEDERMEYER VAN ROSENTHAL op voor de civiele partij, en Mr. DE KEMPENAER voor den Heer THIEME. Van beider pleitredenen vindt men een uitvoerig overzicht in de Arnheemsche Courant van Zaterdag 18 Mei 1839, N°. 78, blz. 2, en, daaruit overgenomen, in het Weekblad van het Regt van 27 Mei 1839, N°. 25, blz. 1. De Heer DE KEMPENAER betoogde onder meer „dat het in een constitutioneel rijk de roeping der dagbladen is, om bestaande of gevreesde misbruiken aan te duiden, om in het eerste geval te verhinderen, dat zij worden herhaald, in het laatste te voorkomen, dat zij worden gepleegd.”

Verder werd door hem beweerd, „dat het in (den toenmaligen) tijd nuttig (was), van zoo iets te gewagen als het aangeklaagde artikel (behelsde), vermits men wel eens hoorde spreken van een cabinet noir; een Fransch staatsman openlijk durfde verklaren, dat, zonder het aanwenden van dat middel, geen land goed (kon) worden geregeerd; de trouw der postkantoren in Engeland op geene hooge waarde (werd) gesteld, en er gevonden (werden) die (vermeenden), dat er hier te lande aanschrijvingen (bestonden), welke van het aanwenden van dien maatregel in bijzondere gevallen niet vreemd (waren).” En hierop werd door hem „voor een oogenblik aannemende, dat deze de reden der plaatsing van (het) artikel — ware geweest, — aangetoond, dat dit, met alle voorzigtigheid, en bescheidenheid, en zonder inmengsel van de allerminste bitterheid of onbetamelijkheid (was) geschied; en op grond daarvan verdedigd, dat van dit grondwettige regt, op eene voegzame, vooral op eene onstrafbare wijze (was) gebruik gemaakt.”

Reeds den volgenden dag, Zaterdag 11 Mei, deed het Hof uitspraak. Bij het arrest dien dag gewezen, dat in zijn geheel te vinden is in het Weekblad van het Regt van 24 Juni 1839, N°. 31, blz. 3, werd het vonnis der Arnhemsche Rechtbank vernietigd, in zoover daarbij, volgens Art. 2 der Wet van 16 Mei 1829, het Postkantoor te Leiden beschouwd werd als een lichaam, gelijk zulks in gemeld artikel bedoeld wordt, — en de civiele partij in het geding was toegelaten; ten haren aanzien verklaarde het Hof zich onbevoegd, en verwees haar daar waar zulks behoorde. De appellant werd evenwel schuldig verklaard aan het misdrijf van laster, en te dier zake veroordeeld tot eene gevangenisstraf van één maand, 50 Gld. boete, ontzegging van burgerrechten gedurende vijf jaren, en betaling der kosten.

Zowel de Heer THIEME, als de Procureur-Generaal bij het Hof, kwamen in cassatie. Op Vrijdag 12 Juli 1839, zie Weekblad van het Regt van 22 Juli 1839, N°. 35, blz. 1, werd de zaak voor den Hoogen Raad der Nederlanden behandeld. Als Voorzitter zat dien dag de Raadsheer Mr. J. J.

LOKE. Volgens de Arnhemsche Courant van Dinsdag 16 Juli 1839, N°. 112, blz. 2, toch had de Voorzitter, Mr. A. W. PHILIPSE, zich verschoond van de zitting over deze zaak, als hebbende hij en zijne familie menigwerf blootgestaan aan aanmerkingen in de Arnhemsche Courant, gelijk ook de Vice-Voorzitter, Mr. W. B. DONKER CURTIUS VAN TIENHOVEN, als broeder van den verdediger des Heeren THIEME. Verder (verg. Arnhemsche Courant N°. 111) was de Hooge Raad samengesteld uit de leden Mr. D. WESTENBERG, Mr. T. BARON VAN HERZEELE, Jhr. Mr. F. BEELAERTS VAN BLOKLAND, Mr. C. R. VAILLANT, Mr. H. GEVERS en Mr. E. R. VAN WELDEREN BARON RENGERS, die het rapport in deze zaak uitbracht, terwijl het Openbaar Ministerie waargenomen werd door den Procureur-Generaal zelf Mr. T. C. DE BORDES, hebbende ook de Advocaat-Generaal Mr. G. A. G. VAN MAANEN wegens zijne betrekking tot den toenmaligen Minister van Justitie, naar men zeide, zich verschoond. Een ongemeen talrijk en aanzienlijk gehoor getuigde van de groote belangstelling, die deze voor de vrijheid van drukpers zoo gewichtige zaak algemeen had gewekt, waaraan nog grooter ruchtbaarheid werd gegeven, toen het pleidooi door Mr. DIRK DONKER CURTIUS voor den Hoogen Raad gehouden, dat bijna drie uur in beslag nam, afzonderlijk werd uitgegeven onder den titel: Pleitrede van Mr. DIRK DONKER CURTIUS voor den Hoogen Raad der Nederlanden ten behoeve van C. A. THIEME, drukker en uitgever der Arnhemsche Courant, requirant in cassatie. Uitgesproken den 12^{den} Julij 1839. Te Arnhem, bij C. A. THIEME. 1839. 45 blz. 8°. Vooral de slotwoorden van dit pleidooi hebben grooten opgang gemaakt: „De drukpers is de koningin der aarde; wie haren scepter wil verbreken, zal door haar verbroken worden; zij alleen heeft het licht in de duisternis voor allen ontstoken, en zal ook de nevelen, welke het aardrijk nog dekken, verdrijven.”

De conclusie van den Procureur-Generaal op 9 Augustus 1839 genomen, die de Heer THIEME te vergeefs aanbood,

evenals de Pleitrede van Mr. DONKER CURTIUS, te drukken en uit te geven, omdat de Heer DE BORDES „de adstructiën zijner conclusiën niet zoodanig inrigtte, dat zij voor mededeeling in openbare geschriften geschikt” waren, — die conclusie, waarvan een kort verslag te vinden is in het Weekblad van het Regt van 13 Augustus 1839, N°. 40, blz. 1, waarschijnlijk overgenomen uit de Arnheemsche Courant van 11 Augustus 1839, N°. 127, strekte tot bevestiging van het arrest. In de Arnheemsche Couranten N°. 129 tot 132, van Donderdag 15, Zaterdag 17, Zondag 18 en Dinsdag 20 Augustus 1839, is die conclusie duchtig onder handen genomen, niet omdat de Heer DE BORDES in zijne inleiding zijn persoonlijk gevoelen omtrent de Arnheemsche Courant had medegedeeld, — want de Arnheemsche Courant die den Heer DE BORDES niet anders kende dan uit zijne redevoeringen toen hij nog lid der Tweede Kamer was, inzonderheid uit die van 15 December 1837 over de begroting, was op deszelfs goedkeuring volstrekt niet gesteld; tusschen dien gewezen volksvertegenwoordiger en de Arnheemsche Courant toch lag zulk een verschil van gevoelen, dat zij naar deszelfs bewondering of goedkeuring nimmer haken kon, — maar om redenen van gewoon verstand. Die artikelen tegen de conclusie van den Procureur-Generaal eindigen met de mededeeling, hoe eenige weken vroeger de Heer THIEME achtereenvolgens een paar dolzinnige brieven uit Amsterdam had ontvangen, van dezelfde hand, bij den laatste waarvan hij rechtstreeks werd bedreigd dat men zijn huis in brand zou steken; hoe hij zich toen met die brieven bij den Officier van Justitie had vervoegd, en na eenige dagen van dezen tot antwoord had gekregen, dat de Heer VAN BORCHAREN te Leiden ook had moeten hooren, dat er niets aan te doen was, vermits men den schuldig, die niet kon worden aangewezen, niet kende.

De uitspraak van den Hoogen Raad, bij arrest van Dinsdag 27 Augustus 1839, te vinden in de Arnheemsche Courant van Zaterdag 31 Augustus 1839, N°. 138, blz. 2, en in het Weekblad van het Regt van 2 September 1839, N°. 43, blz. 1, was geheel tegenovergesteld aan die der Geldersche

rechtscolleges. De Hooge Raad (verg. Arnheemsche Courant N°. 137) namelijk overwoog dat het een vereischte van laster is, dat een bepaald persoon of eene autoriteit beledigd zij; dat ook, al verstond men door o p het postkantoor de beambten, nog geen hunner persoonlijk zou zijn aangewezen; dat voorts een postkantoor ook geen gezag uitmaakte of zedelijk lichaam was, daar het geen gezag uitoefende en naar de bestaande reglementen niet als lichaam werkte; vandaar dat het beroep in cassatie van den Heer THIEME gegrond, van den Procureur-Generaal ongegrond was, het arrest van het Hof van Gelderland vernietigd, de Heer THIEME van alle rechtsvervolging ontslagen werd, en de Staat de kosten van het proces kon betalen.

„De Arnheemsche Courant (wilde) hare vreugde over deze uitspraak geenszins ontveinzen. Zij kon wel is waar geene bevestiging van het Geldersche arrest verwachten, zij kon dit van den Hoogen Raad niet gelooven; maar ook eene veroordeeling van wege het hof van Gelderland had zij nimmer verwacht. — En er stond veel op het spel; — niet het verlies van een proces voor een individu, niet eenige honderd guldens boete en kosten, niet eenige weken gevangenisstraf of eenige jaren gemis van burgerlijke regten, — maar een allervoornaamst beginsel van regt, een allereerst belang van staat, de vrijheid — niet slechts van drukpers — maar de burgerlijke vrijheid in al hare betekenissen, liep gevaar. Hier gold het: of men kon worden veroordeeld, niet zoo zeer wegens hetgeen men had gezegd, als wel wegens de bedoeling welke eene regtbank er in meende te vinden; of men kon worden veroordeeld niet zoo zeer volgens de bepaling der wet, als wel volgens hetgeen eene regtbank meende dat de wet had willen bepalen. Iedereen, die eenigermate nadenken (kon, besefte) hoe noodlottig dit geweest ware voor de individuële vrijheid, en vooral voor de nationale vrijheid, voor dat onwaarderbare gevoel bij een volk: dat men slechts kan worden gestraft overeenkomstig eene wet, dat is, overeenkomstig eene algemeen verbindende bepaling, die men met juistheid kennen

kon. Dit beginsel, hetwelk men althans in Holland (wist) te waarderen, (had) de Hooge Raad der Nederlanden luisterrijk gehandhaafd. Die Raad (had) daardoor regt verworven op de dankbaarheid en het vertrouwen der natie, en, gelijk te voren, (zou) men nog steeds het oog wenden naar Holland, wanneer elders de vrijheid te tanen (scheen)."

Reeds lang voordat het te voorzien was, dat de zaak van het Postkantoor te Leiden voor den Hoogen Raad behandeld, en daar door Mr. DIRK DONKER CURTIUS bepleit zou worden, was diens advies door den Heer THIEME gevraagd omtrent iets dat met die zaak nauw in betrekking stond. In de Leidsche Courant namelijk van Maandag 18 Februari 1839 was het volgende gezegd: „Men verneemt, dat de directeur van het postkantoor alhier ter stede, ter zake van het lasterlijk artikel, geplaatst in de Arnheemsche Courant van den 14^{den} Februarij jongstleden, den weg van regten zal inslaan.” In dit bericht, achtereenvolgens overgenomen door het Handelsblad, De Avondbode, de Haagsche en Bredasche Couranten, met of zonder vermelding van bron, was dus reeds als een feit aangenomen dat het artikel in de Arnheemsche Courant lasterlijk van inhoud was. Dit gaf den Heer THIEME aanleiding aan Mr. DIRK DONKER CURTIUS de vraag te doen, of hij met goed gevolg zich in rechten over laatstgemeld artikel kon beklagen, en of zulks raadzaam was? In het advies van Mr. DONKER, dd. 27 Februari 1839, in zijn geheel afgedrukt in de Arnheemsche Courant N°. 39, van Donderdag 7 Maart 1839, werd de eerste vraag bevestigend, de laatste ontkennend beantwoord. Want het was niet billijk, niet noodzakelijk, eene vervolging in te stellen wegens eene vermoedelijk onjuiste uitdrukking; den Arnheemschen courantier voegde edelmoedigheid, hij moest elk ander wapen dan zijne welversneden pen versmaden; die edelmoedigheid verbood haar vervolging, niet tot zelfverdediging noodzakelijk. Vandaar dan ook dat dezelfde rechtsgeleerde, blijkens zijn schrijven in N°. 40, van Zaterdag 9 Maart 1839, de in diezelfde dagen door den Heer THIEME ingediende klacht tegen de Utrechtsche Cou-

rant zeer goedkeurde. Over die klacht, waarvoor de Arrond. Rechtbank te Utrecht geen termen vond, heb ik reeds vroeger gesproken in mijne studie over Hollandsche en Fransche Utrechtsche Couranten in Bijdrag. en Mededeel. van het Hist. Gen., gevestigd te Utrecht, dl. I, blz. 156.

Het door mij geraadpleegd exemplaar der Arnhemsche Courant toont aan, dat er, althans tusschen 1830 en 1840, aan elken jaargang werd toegevoegd een algemeene titel en een „Inhoud van de Hoofd-artikelen en het Mengelwerk”, een welkom gemak bij het naslaan van een zoo bij uitstek belangrijk blad. Kreeg de courant bij het begin van 1837 door eene nieuwe hoofdletter een gewijzigd aanzien, bij den aanvang van 1839 werd de uitgave met een vierde, en wel een Zondags-nummer, vermeerderd, aan welk nummer wel dra de naam van *D a m e s - C o u r a n t* ¹⁾ ten deel viel, wegens den belletristischen inhoud. Vergis ik mij niet, dan werd dientengevolge de prijs der courant van 12 op 16 Gld. gebracht; die prijs althans wordt, bij uitzondering, opgegeven in het hoofd van N°. 103, van Dinsdag 2 Juli 1839: In het Vervolg der courant van Zondag 31 Maart 1839 wordt aan het slot van een praatje over „De Dames-Courant” gezegd, dat sedert de uitgave van die Zondagsche Courant de abonnementen op het blad „nogmaals talrijk vermeerderd” waren, „zoodat er weder iets ten behoeve der courant (kon) worden gedaan. Daarom (zouden) dan ook, — binnenkort niet alleen de Zondagsche maar ook de andere nummers op velijn papier worden gedrukt.” Aan dit plan is dan ook werkelijk in de laatste dagen van Juni 1839 uitvoering gegeven, maar die verandering heeft zich toch niet lang staande gehouden. Nogmaals vertelt de courant aan het hoofd van N°. 166, van Zaterdag 19 October 1839, hoe zij tot haar groot genoegen sedert de uitgave van het

---

1) In mijne studie over de Haarlemsche Courant, in Handel. en Mededeel. Maatsch. Nederl. Letterk. 1873, blz. 32, heb ik er op gewezen, hoe CAMPO WEIJERMAN reeds in October 1722 van eene „vrouwe-courant” sprak.

Zondagsche nummer het getal harer geabonneerden meer en meer had zien aangroeien, en hoe met dit getal ook dat der stukken toenam, welke men haar ter plaatsing toezond. „Herhaaldelijk moest zij over plaatsgebrek klagen; dikwerf, tot haar leedwezen, weken lang stukken uitstellen, die op eene spoediger plaatsing allezins aanspraak maken konden. In den laatsten tijd vooral nam de deelneming aan onze staatsbelangen aanmerkelijk toe, en eene menigte van bijdragen moest ter zijde worden gelegd, hoe veel plaats er ook op de berigten en op het mengelwerk van niet politisch aard bespaard werd. Deze twee rubrieken moesten echter niet te veel lijden; het Zondagsche nummer moest niet geheel en al den naam van Dames-Courant, waarmede men het verëerde, verliezen; en aan de politieke belangstelling des publieks mogt ook niet worden te kort gedaan. Bij de ophande zijnde vergadering van het overgebleven gedeelte der Staten-Generaal, door de grondwet van 1815 daargesteld, en de meer en meer onvertraagbare hergronding onzer staatsinstellingen, scheen het derhalve noodwendig de courant nogmaals eene uitbreiding te doen ondergaan; gevolgelyk (was) er besloten een vijfde nummer, en dat wel des Woensdags, uit te geven, aanvangende met Woensdag den 23sten dezer maand. Zeer gaarne zou men dit hebben gedaan zonder verhooging van prijs; doch de menigvuldige kosten, om slechts die van het zegel te noemen, maakten zulks onmogelyk. De prijs (zou) dus met 75 centen voor het nog overige gedeelte dezes jaars worden verhoogd. Degenen (der) geabonneerden, die hiermede, onverhoopt, geen genoegten nemen, (konden) volstaan met de maand October, tegen den vorigen abonnements-prijs te betalen, mits hun abonnement voor 1° November opzeggende. Nieuwe abonnementen, na den 15den dezer maand genomen, (werden) slechts van dien datum berekend. Tegen nieuw jaar (zou) nader worden bepaald of eene voortdurende belangstelling de uitgave van vijf nummers wekelijks voortdurend noodzakelyk (maakte), en tegen welken prijs dezelve (zouden) kunnen worden uitgegeven.”

Zoo was dan N°. 169, van Woensdag 23 October 1839, het eerste Woensdagsche nummer. Bij den aanvang van 1840 verscheen de courant in grooter formaat, werd ze in drie kolommen afgedeeld, en kreeg ze een nieuw hoofd en veel grooter wapen. Tevens werd nu in het hoofd de prijs van het blad, gelijk ook die der advertentiën, opgegeven; de eerste was voortaan 5 Gld. in de drie maanden, de laatste van 1 tot 5 regels 1 Gld, elke regel daarboven 20 Cts., behalve 35 Cts. zegelrecht. Aan het hoofd nu van N°. 1, van Woensdag 1 Januari ¹⁾ 1840, las men het volgende „Berigt“:

„Toen wij, den 19^{den} October 1839, aankondigden dat de courant wederom eene uitbreiding ondergaan zou en met een nommer zou worden vermeerderd, toen hoopten wij de belangstelling des publieks dezelfde te zien blijven, en niet afgeschrikt te zien door de vermeerdering van prijs, welke de uitbreiding noodwendig na zich slepen moest. Wij stelden ons voor, eene proef te nemen met den nog te verloopen tijd des jaars, en, beantwoordde het gevolg aan de verwachting, — onze uitgave der met een vijfde vermeerderde courant, tegen den eveneens met een vijfde vermeerderden prijs, in 1840 voort te zetten. Het gevolg beantwoordde niet aan onze verwachting; het overtrof dezelve. De abonnementen namen alleen niet af, maar aanmerkelijk toe. Er kan gevolgelijk ook meer worden gedaan dan aanvankelijk de hoop was. De vijf nommers kunnen niet alleen tegen den prijs van *f* 20 's jaars worden voortgezet; maar het formaat der courant kan daarbij zóó zeer worden vergroot, dat onze geabonneerden bijna een vierde meer voor dien zelfden prijs zullen ontvangen. Niettegenstaande de uitgever daarvoor — om slechts iets te noemen — ruim *f* 1500 meer aan zegelrecht zal te betalen hebben, niettegenstaande al de verdere daarmede gepaard gaande aanzienlijke kosten kan de courant, dank zij de steeds toenemende belangstelling des publieks, zich die opoffering getroosten.” — „Wat nu aangaat de

---

1) De spelling: Januari, Februari, Juni en Juli vindt men bij de courant sedert het begin van 1842.

vermeerdering van stof, welke zij hare lezers hoopt aan te bieden, deze zal niet uitsluitend van politieken aard zijn. Op belangrijke regtzaken, inzonderheid bij ons hof en onze regtbank, zal meer acht worden geslagen; er zal meer zoo-genaamd Mengelwerk worden gegeven, en ook de marktprijzen van Arnhem, Nijmegen en Utrecht zullen, op verzoek van eenige geabonneerden, worden medegedeeld. Waarbij eindelijk aan de particuliere correspondentie nog mede uitbreiding zal worden gegeven. Aan druk en papier zal voortdurend de menschlievendste zorg worden besteed. Wij stellen er prijs op om onze lezers lang te behouden, en zullen dus ook niet uit het oog verliezen, dat: *Les bons yeux font les bons amis*. Wij wenschen onze lezers en onze lezeressen zoo wel physisch als moreel voor blindheid te behoeden."

Een belangstellend tijdgenoot dier dagen, DE BOSCH KEMPER, zegt in zijne Geschiedenis van Nederland na 1830, dl. 3, blz. 131, en Letterk. Aant., blz. 50, dat de artikelen van de Arnheemsche Courant op het einde van 1839 telkens in hevigheid toenamen, en bij gemis van ministeriële verantwoordelijkheid tegen den persoon van WILLEM I gericht waren. Toen in de dagen van de Vrijwillige Leening De Tijdgenoot de Arnheemsche Courant eens een anti-nationaal blad had genoemd, heeft de Arnheemsche zich in een hoofdartikel in N°. 76, van Dinsdag 16 April 1844, volgenderwijs uitgelaten over hetgeen ze eigenlijk was. „De Arnheemsche Courant,” zoo luidt het daar — „het kan geen kwaad dit aan sommigen eens te herinneren — was het eerste der Nederlandsche dagbladen, dat bepaald zich met de staatkunde bezig hield. In den ongelukkigen toestand, waarin wij ons bevonden, werd het een oppositie-blad. Hoe vaak hebben latere jaren de waarheid harer oordeelvellingen bewezen, welke in de eerste oogenblikken partijzucht en vooringenomenheid met zwarte kleuren hadden gebrandmerkt.” — „Het vaderland te waarschuwen voor den dwaalweg, langs welken men het voert; het aan te sporen, om de oogen te wenden op de wonden, die aan ons volksbestaan knagen;

om de misbruiken te ontdekken, aan welke men zich schuldig maakt, — was en is nog voortdurend onze taak. Welk hemeltergend, anti-nationaal bestaan!” — „Zoo de publieke opinie eenige meerdere levendigheid gekregen heeft; zoo men op sommige punten tot zekere bewustheid van zich zelve en zijne behoeften gekomen is, — gelooven wij, zonder aanmatiging, te mogen zeggen, dat een gedeelte dier eer althans aan onze anti-nationale courant toekomt. Dat men meer vrij over politieke zaken durft spreken; dat zelfs de Tijdgenoot, toen hij vroeger nog zoo wat meê opposeerde, opene ooren vond, — zoude dit niet mede aan ons toe te schrijven zijn, die het eerst het veld bearbeid hebben?” De vroegere tijdgenoot heeft dan ook op blz. 206 van de Letterk. Aant. achter dl. 4 van het aangehaalde werk erkend, hoe het voor de geschiedenis der oppositie zeer belangrijk is de Arnheemsche Courant van 1839 en volgende jaren tot 1848 te doorbladeren, en hoe het blad den roem verdient, van het eerste waarlijk onafhankelijk dagblad in ons vaderland geweest te zijn; maar als hij verder, in aansluiting op het gezegde in den tekst, blz. 449, dat de Arnheemsche Courant omstreeks 1844 dikwijls op geestige wijze alles hekelde wat niet door LUZAC, THORBECKE, DE KEMPENAER en DONKER CURTIUS was gezegd, zonder groote stelselmatigheid, beweert dat die stelselmatigheid hierin bestond, dat de courant altijd in de oppositie was, en daarvoor als bewijzen aanvoert, dat zij op regeling der financiën aandrong, maar krachtig de plannen van VAN HALL bestreed, en dat zij tot in December 1844 tegen eene grondwetsherziening schreef, zoolang het ministerie niet veranderd was, maar nadat het voorstel van THORBECKE c. s. gedaan was, dit met groote warmte verdedigde, — dan geeft hij een schijn van duister aan iets wat toch waarlijk zeer goed te verklaren is.

In het jaar 1842 werd de Arnheemsche Courant in een zegel-proces betrokken. Daarbij gold het de uitlegging van Art. 58 der Wet van 9 Vendémiaire an VI (30 September 1797) reeds aanstonds gewijzigd bij de Wet van 13 Vendé-

miaire an VI (4 October 1797)¹⁾ en van eene ministeriële circulaire; het gold de vraag of de bepaling in genoemde wet, dat „pour chaque cinq décimètres carrés” boven het formaat waarvan door dagbladen zegelrecht verschuldigd was een halve cent meer moest betaald worden, de beteekenis had dat deze verhooging intrad dadelijk bij elke overschrijding van het formaat, of eerst dan wanneer werkelijk de vijf palmen ten volle waren bereikt. Bedoelde bepaling was steeds in laatstgemelden zin opgevat, „totdat het schrandere brein van den heer GUERICKE, staatsraad, administrateur der registratie, enz.”²⁾ de uitlegging bedacht, dat op elke vermeerdering van grootte, zij 't ook minder dan vijf palmen, verhooging van zegelrecht moest worden toegepast. Nu was overeenkomstig bedoelde wet tot op het jaar 1840 door de Arnhemsche Courant, als gedrukt op een half vel van $12\frac{1}{2}$ vierkante Nederlandsche palmen, $1\frac{1}{2}$ Cent zegelrecht betaald; maar toen bij het begin van dat jaar de oppervlakte van het papier tot 22.27 vierkante Nederl. palmen was uitgebreid, vorderde de registratie voor tweemaal vijf vierkante Nederl. palmen 1 Cent hooger zegelrecht, ofschoon de oppervlakte der courant slechts met éénmaal vijf vierkante Nederl. palmen en 4.77 dito was uitgebreid, en dus slechts $\frac{1}{2}$ Cent hooger zegelrecht verschuldigd scheen. JAN JACOB ROCHUSSEN, op 31 Juli 1840 aan het hoofd van het Departement van Financiën gekomen, was ook laatstgemeld gevoelen toegedaan, en besliste bij eene aanschrijving dd. 4 Januari 1841, dat slechts voor elke volle vijf vierkante Nederl. palmen verhooging van zegelrecht te pas kwam³⁾. Hieruit volgde dat er door den Heer THIEME niet-verschuldigde be-

1) RONDONNEAU, Collection des Lois Françaises, Tome 3, pag. 183, 185. Verg. Mr. C. J. FORTULN, Verzam. v. Wetten enz. van Franschen oorsprong, dl. 1, blz. 335, 339.

2) Arnhemsche Courant van Donderdag 15 December 1842, N°. 248, blz. 3, kol. 1.

3) Weekblad van het Regt van 28 Januari 1841, N°. 151, blz. 4. Vandaar dat het zegelmerk op de courant sedert Januari 1840 $2\frac{1}{2}$ Cent was, maar sedert Zaterdag 23 Januari 1841 2 Cent.

taling van zegel-recht was gedaan, en op dien grond werd door hem, alhoewel eerst op 14 December 1841, het bestuur der registratie gedagvaard tot teruggave van eene som van f1563.88^s met de renten à 5 pct. sedert den dag der dagvaarding, wegens te veel betaald zegel-recht over het jaar 1840 en de eerste dagen van 1841. De Arrondissements-Rechtbank te Arnhem intusschen besliste bij vonnis van 14 Maart 1842 dat in deze het recht was aan de zijde van het bestuur der registratie, dat de zienswijze van den Minister onjuist was, en dat mitsdien de eisch aan den Heer THIEME moest worden ontzegd. Doch deze begreep terecht dat er nog rechters in Den Haag waren! Onder het voorzitterschap van Mr. W. B. DONKER CURTIUS VAN TIENHOVEN diende de zaak in cassatie voor den Hoogen Raad op 10 en 18 November 1842, waarbij Mr. DIRK DONKER CURTIUS voor den Heer THIEME, Mr. J. P. NOIRET DE BRUYN voor het bestuur der registratie optrad; deze voerde toen aan, wat intusschen niet in eersten aanleg was bepleit, dat er van geen vordering tot teruggave van zegel-recht sprake kon zijn, omdat de bijzondere wetten op dit stuk daartoe geen bevoegdheid gaven. Dergelijke nadere pogingen om den Heer THIEME niet te doen slagen werden ook door anderen beproefd. Want wel was de terugvordering van het te veel betaalde zegel-recht eene geheel burgerlijke rechtsvordering, wel had die vordering met de staatkunde volstrekt niets gemeen, „doch het gold hier de Arnhemsche Courant”, zooals deze dit zelve opmerkt in het hoofdartikel van N°. 251, van Dinsdag 20 December 1842, vier dagen na de uitspraak van den Hoogen Raad, „dien gehaten Arnhemmer, welke men, wanneer men hem al niet kon koopen, zoo gaarne onder allerlei bezwaren en moeilijkheden zoude zien ondergaan. Als gold het eene staatsaangelegenheid van het hoogste belang, werd de altijd gediensstige drukpers der ministers opgeroepen, om zich de zaak aan te trekken, en, daar men, bij het zwijgen van dien gevreesden Arnhemmer, zijne toevlugt niet tot verregaande grofheden kon nemen, moest men trachten door drogredenen van allerlei aard de zaak

zoo te verwarren en duister te maken, dat de waarheid daardoor gevaar liep¹⁾. Daar het hier op geen betoog aankwam en de haar opgedragen taak diegene was, voor welke de door de ministers bezoldigde drukpers uitsluitend berekend is, kweet men zich uitmuntend van dien last. Wij zwegen," aldus gaat de Arnhemsche voort, „gelijk wij meestal tegen grofheden en drogredenen plegen te doen. Wij zwegen, want wij hadden vertrouwen op den regter. Wij wisten, dat hij het zwakke dier redeneringen spoedig ontdekken zoude, zich niet door valsche gronden zoude laten verstrikken." Dat vertrouwen op den hoogsten rechter werd dan ook niet beschaamd. Want, in weerwil dat het Openbaar Ministerie bij den Hoogen Raad, bij monde van den Advocaat-Generaal VAN MAANEN had geconcludeerd tot verwerping van de voorziening in cassatie, vernietigde de Hooge Raad bij arrest van 16 December 1842 het vonnis der Arnhemsche Rechtbank, en veroordeelde het bestuur der registratie tot teruggave van het geëischt bedrag²⁾.

„Kan een notaris lid der gedeputeerde staten eener provincie zijn? Regt van dispensatie", aldus luidde het opschrift van een hoofdartikel opgenomen in N°. 137, van Donderdag 13 Juli 1843. De Staten van Noord-Brabant namelijk hadden eenen Notaris tot lid der Gedeputeerde Staten dier provincie benoemd. Beide betrekkingen waren onvereinigbaar. In dit geval te denken aan dispensatie, alleen door den Koning te verleen, was onmogelijk, want het zou eene zeer duidelijke overtreding van Art. 67 der Grondwet zijn geweest. Voor zoodanige dispensatie werd vereischt dat de Staten-Generaal niet vergaderd waren, dat het verzoek geen uitstel kon lijden. „En echter hoe gaat het thans meestal?" vroeg de

1) Met name het Nederlandsch Nieuwsblad. Zie Arnhemsche Courant van Woensdag 14 December 1842, N°. 247, blz. 2.

2) Weekblad van het Regt, N°. 343, van Donderdag 1 December 1842, blz. 2; N°. 351, van Donderdag 29 December 1842, blz. 1. Arnhemsche Courant van Zaterdag 24 December 1842, N°. 254, blz. 3.

courant. „Het verzoek wordt gedaan, terwijl de Kamers al of niet vergaderd zijn, doch men stelt de beslissing uit, tot dat zij uiteengegaan zijn. En niet eens geeft men zich nog altijd zoo veel moeite om de wet te ontduiken; dikwerf worden er dispensatiën van wettelijke bepalingen verleend, gedurende de zitting. Artikel 67 der Grondwet is tot dusverre als niet geschreven.”

Het waren deze door ons gespatieerde woorden die aanleiding gaven, dat de Heer C. A. THIEME, als uitgever der courant, tengevolge van een bevel van rechtsingang den 1sten Augustus 1843 door de Arrondissements-Rechtbank te Arnhem in raadkamer verleend, bij deurwaarders-exploit van 3 Augustus werd gedagvaard, om in persoon den 7den daaraanvolgende voor den Rechter-Commissaris te verschijnen, daar men in die woorden meende te vinden laster jegens den Koning, in allen gevalle laster jegens den Koning en hoogstdezelfs Ministers, een feit strafbaar volgens Art. 1 der Wet van 1 Januari 1830, Stbl. N°. 15, Art. 2 der Wet van 16 Mei 1829, Stbl. N°. 34, en de Art. 367 en 371 Wetb. v. Strafrecht. Ongelukkigerwijs bevond de Heer THIEME zich, zooals de courant in N°. 159, van Zondag 13 Augustus 1843, blz. 2, kol. 2, mededeelt, sedert eenige weken te Bentheim, tot herstel van eene beenwond, zoodat hij zich genoodzaakt zag uitstel te verzoeken. Intusschen kon de courant zich moeilijk voorstellen, dat deze zaak werkelijk zou worden voortgezet. Toch kwam het inderdaad zoo ver. Uit Bentheim teruggekeerd, maar nog verhinderd uit te gaan, had het verhoor op Donderdag 5 October in eigen woning plaats, waarbij de Heer THIEME weigerde den schrijver van bedoeld artikel op te geven, maar alle aansprakelijkheid op zich nam ¹⁾. En reeds bij bevelschrift der raadkamer van 10 October werd de Heer THIEME naar de correctioneële terechtzitting der Rechtbank verwezen ²⁾. Terwijl daar de

1) Zie Arnheemsche Courant N°. 198, van Zaterdag 7 October 1843, blz. 4, kol. 2.

2) Weekblad van het Regt N°. 436, van Maandag 23 October 1843, blz. 4.

behandeling der zaak aanvankelijk op Dinsdag 7 November was bepaald, werd die later verschoven tot den 14den November ¹⁾. De Rechtbank was dien dag samengesteld als volgt: Mr. P. C. NAHUIJS, Voorzittend Rechter, Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA en Mr. S. J. VAN OVERVELDT, Rechters; Mr. J. DE KLOPPER, Subst.-Griffier; het Openbaar Ministerie werd waargenomen door den Officier van Justitie Mr. F. SERRURIER. Diens pleitrede en requisitoir vindt men in het buitengewoon N°. 228 der courant, op Vrijdag 17 November 1843 uitgegeven, en in N°. 230, van Zondag 19 November, blz. 3, kol. 1; ook in Weekblad van het Regt N°. 444, van Maandag 20 November 1843, blz. 2; N°. 445, van Donderdag 23 November, blz. 2, en gedeeltelijk N°. 446, van Maandag 27 November, blz. 2. Z. E. A. moest dadelijk beginnen met de bekentenis dat deze vervolging was ingesteld op uitnoodiging van de hooge regeering; hij voor zich zou voorzeker huiverachtig zijn geweest, om hier geheel uit eigen beweging te handelen. Dit was intusschen voor dien ambtenaar geen beletsel, om, al was in de aangeklaagde bewoordingen ook geen bepaald persoon genoemd, daarin te zien laster den Koning aangedaan, en op dien grond tegen den Heer THIEME een eisch te doen tot veroordeeling voor den tijd van twee jaren en in de kosten van het geding. De pleitrede hierop door Mr. J. M. DE KEMPENAER gehouden, die het geheele N°. 231 der courant, van Maandag 20 November 1843 (zie ook Weekblad van het Regt N°. 446, van Maandag 27 November, blz. 2, en N°. 447, van Donderdag 30 November, blz. 2) inneemt, „kwam,” zooals Mr. J. HEEMSKERK Az. het in het reeds aangehaalde levensbericht van DE KEMPENAER, blz. 585, mededeelt, „in hoofdzaak neder op drie punten: 1°. dat de geïncrimineerde zinsneden eene geoorloofde beoordeeling van regeeringsdaden bevatten; 2°. dat de Koning niet was gelasterd noch gehoond; 3°. dat de waarheid van het ten laste

---

1) Zie Arnheemsche Courant N°. 208, van Zaterdag 21 October, blz. 2, kol. 3; N°. 209, van Zondag 22 October, blz. 3, kol. 1.

gelegde feit bewezen kan worden uit authentieke stukken. Dit bewijs werd geput uit de mededeelingen aan de Staten-Generaal gedaan van 1824 tot 1842¹⁾, en uit het Kon. Besluit van 26 Maart 1842 betrekkelijk de z.g. vrije jagtacten. Maar behalve de krachtige uiteenzetting dezer rechtsgronden, wist DE KEMPENAER aan zijne pleitrede (te vinden in de Arnheemsche Courant van 20 November 1843) gloed en kleur bij te zetten door eene philippica tegen het ministerie en een donker gekleurd tafereel van 's lands toestand, vooral van den financieelen toestand; in het geheel gaf hij aan het proces zoodanige wending, dat hij veeleer als beschuldiger, dan als verdediger optrad. Den 21sten November sprak de regtbank den beklaagde vrij, en wel bepaald op grond der *exceptio veritatis convicti*, bij welk vonnis alleen de bewezene feiten, die na de grondwetsherziening van 1840 hadden plaats gehad, maar deze dan ook op het ongunstigste voor de regering, in aanmerking werden genomen. Van dit vonnis werd niet geappelleerd; het maakte een diepen indruk, en de pleitrede van DE KEMPENAER werd het geheele land door gelezen en bewonderd. Van vele vrienden ontving hij daarover brieven van gelukwensching. Geheel onvermengd was de lof echter niet. De bankier ADRIAAN VAN DER HOOP, veeljarig vriend en behuwd-oom van DE KEMPENAER, schreef hem o. a.: „Zooveel is bij mij uitgemaakt, als ook bij vele van mijne vrienden, dat de wijze, waarop UEd. de A. Courant heeft verdedigd, allezins laakbaar is; ik doel op de inleiding van uwe pleitrede die geheel overtollig was, bij eene zaak die UEd. boven allen twijfel verheven geoordeeld hebt, en dit is vooral laakbaar in den mond van iemand die als rijks-advokaat met het vertrouwen der Regering is vereerd, en daarvoor ruim beloond wordt. Als iemand van mijn kantoor zich zoodanig over mij uitliet, als UEd. over den

---

1) Blijkens een vijftal brieven van Mr. J. M. DE KEMPENAER aan Mr. L. C. LUZAC, zie Catal. Bibl. Vereen. Boekh. 1885, blz. 63, waren deze gegevens den pleiter door zijnen vriend te Leiden verstrekt.

minister hebt geproken, zoude ik hem dadelijk zijn afscheid geven. En hoe leed het mij voor U zoude doen, als ik lid van het ministerie was, stellig daarvoor adviseeren, UEd. die betrekking te ontnemen. Men moet in de wereld kiezen en deelen." Hoe VAN HALL, de minister wien het aanging, er anders over dacht, wordt verder t. a. p. medegedeeld.

Het vonnis op Dinsdag 21 November 1843 uitgesproken, — zooals in de courant N°. 233, van Woensdag 22 November, blz. 2, kol. 1, en in het Weekblad van het Regt N°. 447, van Donderdag 30 November, blz. 4, wordt medegedeeld, ten aanhoore van een talrijk opgekomen publiek uit alle standen, dat van zijne hooge belangstelling in deze zaak getuigde, welk vonnis in zijn geheel werd opgenomen in N°. 234, van Zaterdag 25 November, blz. 3, kol. 2, — hield, na de opsomming van 15 stukken door de verdediging overgelegd, waaruit van tal van dispensatiën bleek bij afwezigheid der Staten-Generaal door den Koning verleend, de beslissing in, hoe het rechtskundig en overtuigend was bewezen, dat sedert het bestaan der toenmalige grondwet en onder de toenmalige regeering, dikwerf dispensatiën van wettelijke bepalingen gedurende de zitting der Staten-Generaal en zonder derzelfer medewerking waren verleend geworden; dat derhalve in deze zaak van geen laster of hoon sprake was, waarom de Heer THIEME van alle rechtsvervolging werd ontslagen, en niet vrijgesproken, zooals hierboven is gezegd.

Het spreekt wel van zelf dat de courant ook een woordje meêpraatte over de tegen haar ingestelde vervolging. Ze deed dit vooreerst in een hoofdartikel „Vervolging der Arnheemsche Courant. Regt van dispensatie,” waarvan het eerste gedeelte in N°. 227, van Donderdag 16 November, het tweede in N°. 229, van Zaterdag 18 November 1843, voorkomt; daaruit blijkt dat VAN HALL, op wiens last de vervolging plaats had, en die, zooals ook Mr. J. HEEMSKERK Az. mededeelt, veel prijs stelde op intrekking of herroeping van den blaam, door de Arnheemsche Courant op de regeering geworpen, daartoe het Nederlandsch Nieuwsblad, dat geschreven werd onder den onmiddellijken invloed van den

minister, bezigde, alhoewel natuurlijk te vergeefs. Later volgde in N°. 232, van Dinsdag 21 November, een hoofdartikel „Vervolging tegen de Arnheemsche Courant. Regt van dispensatie”; in N°. 234, van Zaterdag 25 November, een over de „Vrijspraak der Arnheemsche Courant. Regt van dispensatie”; en in N°. 246, van Dinsdag 12 December, het eerste gedeelte van een hoofdartikel over de „Vervolging tegen de Arnheemsche Courant. Regt van dispensatie”, waarvan het tweede gedeelte in N°. 248, van Donderdag 14 December 1843, werd opgenomen. Het eindigde aldus: „De vervolging, tegen ons ingesteld, de daarop gevolgde regterlijke uitspraak, de vrees der ministers voor het hooger beroep, alles heeft gestrekt om een artikel der grondwet, waarop tot dusverre, ondanks zijne belangrijkheid, de aandacht weinig gevestigd was, tot een punt van algemeene oplettendheid te maken. Streng zal ieder zeker toezien, in hoeverre de ministers uit deze zaak eerbied voor de wet zullen geleerd hebben”¹⁾).

Volgens DE BOSCH KEMPER, *Gesch. v. Nederland na 1830*, dl. 4, blz. 162, wierp deze „zeer onstaatkundige en lichtvaardige vervolging”, bij de destijds toenemende ontevredenheid tegen de regeering, „olie in het vuur.”

Het was ten gevolge van het Kon. Besluit van 13 Maart 1844, Stbl. N°. 18, betrekkelijk het in werking brengen van de wet op het recht van zegel, dd. 3 October 1843, Stbl. N°. 47, waarbij bepaald werd dat die wet met 1 April 1844 zou in werking komen, dat — althans in mijn exemplaar — de oude zegelmerken bij de courant voor het laatst voorkomen op N°. 64, van Donderdag 28 Maart 1844, dat daarna N°. 65 en 66 voorzien zijn van twee 1 C. zegels, en dat met N°. 67, van Dinsdag 2 April, de nieuwe blauwe zegels: „Te zegelen” en „1½ C. Gelderland” optraden. Hoe nu met N°. 24, van Dinsdag 4 Februari 1845, plotseling een 2 C.

---

1) Zie later ook nog het hoofdartikel in N°. 238, van Zaterdag 30 November 1844.

zegel, en verder in dat jaar bij afwisseling een 1½ C. zegel wordt gebezigd, is mij niet duidelijk.

„Vreemde dingen”; aldus luidt het opschrift van een Ingezonden Stuk, voorkomende in de Arnhemsche Courant van Dinsdag 4 November 1845, N°. 221, blz. 3, kol. 1, onderaan voorzien van de letters D. D., dat eerlang eene vermaardheid kreeg, stellig niet door den schrijver verwacht. Wie zich achter deze letters heeft verscholen, is mij niet bekend. Mr. DIRK DONKER CURTIUS, aan wien men hier zoo licht zou denken, heeft in zijn pleidooi voor den Hoogen Raad, toen daar de zaak voor de eerste maal in cassatie diende, op Dinsdag 12 Mei 1846 verklaard, dat hij weinig sympathie gevoelde voor den schrijver van het artikel, dat hij den toon daarvan afkeurde, en dat de persoon des schrijvers, wiens naam hij wel kende, hem zoo vreemd was, dat hij dezen, zoover hij wist, nooit zag noch sprak ¹⁾). Het was van den volgenden inhoud:

„Wien het hart warm klopt voor vorst en vaderland, moet de jongste troonrede diep gegriefd hebben” ²⁾).

„Ons heeft zij zoo zeer geschokt, zoo diep verontwaardigd, dat onze volksrede, zoo zich dat zeggen laat, heeft plaats gemaakt voor een verslagen stilzwijgen, un morne silence, uitwerksel der troonrede. En zoo de troonrede denzelfden indruk op het volk, als op ons, heeft te weeg gebracht, dan laat het zich begrijpen, hoe alles in de tegenwoordige oogenblikken zoo rustig is, een zoo kalm aanzien heeft. Is dat

---

1) Twijfel is alzo geoorloofd of „De vertaler D. D.” van de Brokken uit de staats-geschiedenis van het Turksche Rijk onder de Ingezonden Stukken in N°. 71, 75, 88, 90, 91, en laatstelijk in N°. 96, van Zondag 18 Mei 1845, opgenomen, — aan welk artikel door De Standaard in de eerste dagen van April 1888 nog eens werd herinnerd — Mr. DIRK DONKER CURTIUS is geweest, gelijk de Arnhemsche Courant van Woensdag 11 April 1888, N°. 537, blz. 1, kol. 2, zelve scheen te vermoeden. Zie verder hieronder blz. 80, aant. 1; 94.

2) In mijne studie over De Staatkundige Tooverlantaarn of Utopisch-Politische Snelwagen, heb ik in De Nederlandsche Spectator van 28 Juli 1883, N°. 30, blz. 238 en 239, aangewezen in welk licht die troonrede van 20 October 1845 moet worden beschouwd.

uiterlijk aanzien het getrouw afdruksel van wat er in het binnenste des volks omgaat? Dwaas, wie het geloove; ja, geen minister, zelfs de blinde vledermuizen niet, die het gelooven.”

„De troonrede heeft het der vrije drukpers ruime stof tot beschouwingen, tot waarschuwingen gegeven en teregt; want zij is eene tweede, verbeterde (?) uitgave van het programma der regering.”

„Niet enkel de vrije pers, evenwel, heeft zich de ongelukkige troonrede aangetrokken; ook de gehuurde pennen hebben menig stuk onschuldig papier bezoedeld met den zwadder des lasters; want wij noemen het laster, eene troonrede als de tegenwoordige te willen doen doorgaan voor een staatsstuk, hetwelk achting verdient.”

„De Nieuwe Rotterdamsche Courant behoefde waarlijk niet den bal op te werpen der vooronderstelling, dat de heer VAN HALL de steller der troonrede zijn zou; het geheele stuk ademt de onkieschheid, de verwatenheid, de wijsbegeerte, de onbeschofftheid, den transactie-geest van den verdediger der slechte grondwet en der bedorven aard-appelen. Wil men die troonrede lezen zonder stuiptrekkingen of flauwten, — men houde de azijnflesch in de eene, de troonrede in de andere hand.”

„Geheel consequent hoort men den heer VAN HALL zich-zelfen prijzen in den 's Gravenhaagschen Nieuwsbode van den 25sten October jl. In zooverre, namelijk, prijst hij zich-zelfen, dat hij eene lofrede houdt op de door hem gestelde rede.”

„In den gezegden Nieuwsbode leest men een hoofd-artikel, te pygmeïsch gedrukt voor de stikziende oogen van de oude mannen der Eerste Kamer, het — thans op één na — jongste lid VAN RAPPARD uitgezonderd, en te duidelijk, om niet opgemerkt te worden.”

„Gelijk van zelf spreekt, kunnen wij,” — het is de heer VAN HALL, die van zich zelfen spreekt, — „niet van ons verkrijgen, dat staatsstuk,” — het gedrocht onzer handen, — „met stilzwijgen voorbij te gaan.””

„Zeer naïf! Maar niet zoo naïf, als het beweren: „Met bevreemding hebben wij het afkeurend vonnis, in sommige bladen over de troonrede geveld, gelezen.””

„Inderdaad, het is vreemd, meer dan vreemd, het is allervreemdst, dat de dagbladen die troonrede niet heel mooi en lief vinden, en dat een stuk, hetwelk slechts in mijn brein kon opkomen en uit mijne pen kon vloeijen; vreemd, inderdaad, zeer vreemd, uitermate vreemd!!!””

„Weet gij mijnheer VAN HALL, wat vreemd is?”

„1°. Dat gij minister zijt geworden;”

„2°. Dat gij nog minister zijt;”

„3°. Dat gij nog geen graaf zijt gemunt.”

„4°. Dat niet één man onder uwe ervarene ambtgenooten is, eerlijk genoeg om den koning met den waren stand van zaken bekend te maken;”

„5°. Dat gij „vernomen” hebt, dat die troonrede een „gunstigen indruk” op de Kamer gemaakt heeft, terwijl het een feit is, dat haar het schreijen nader stond dan het lagchen;”

„6°. Dat gij in 's konings rede (uw gebabbel) geen woord te veel, maar eerder te weinig hebt gevonden;”

„7°. Dat de koning zooveel plezier in Engeland heeft gehad.”

„8°. Dat VICTORIA destijds niet te huis was, maar op 't eiland Wight;”

„9°. Dat gij, om den schijn van onpartijdigheid aan te nemen, de troonrede nog niet meer havent;”

„10°. Vreemd, dat gij de onhandigheid hebt, van aan het slot van uw artikel uw vizier op te ligten met de woorden:”

„Het steeds vermeederen der openbare inkomsten”, — belastingen, „geeft ruime stof tot tevredenheid,” aan de ARME burgers??”

„11°. Het vreemdst van alles, dat gij nog geene nieuwe zegelwet hebt voorgesteld” 1).

---

1) „Onze bevreemding ten deze is, gelukkig, weggenomen; doch, gelijk alle maatregelen, — behalve de monsterwet — van den heer VAN HALL,

„Outferm u onzer,” bidden wij met den Snelwagen!”

Het dagbladen lezend publiek dier dagen had natuurlijk dit stuk reeds lang uit het oog verloren, toen het er weder eensklaps aan herinnerd werd door de volgende mededeeling in de Arnheemsche Courant van Donderdag 20 November 1845, N°. 235, blz. 3, kol. 1, overgenomen in het Weekblad van het Regt N°. 654, van Maandag 24 November 1845, blz. 4.

„Men heeft het weder op onze courant geladen. De uitgever derzelve is, ten gevolge van een bevel van regtsingang, gisteren door de arrondissements-regtbank alhier, in raadkamer vergaderd, verleend (17 November), bij deurwaarders-exploit van heden (18 November) gedagvaard, om in persoon, op 28 dezer, voor den heer regter-commissaris in het huis van burgerlijke en militaire verzekering, te dezer stede, te verschijnen, om te worden verhoord, ter zake, dat hij in de Arnheemsche Courant, van den 4den II., n°. 221, heeft gedrukt een artikel, onder het opschrift: „Vreemde dingen” en geteekend D. D., en dat hij voornamelijk door het plaatsen der zinsneden: „dat de jongste troonrede des konings onkieschheid, verwatenheid en onbeschoftheid ademt, dat men laster noemt, een troonrede als de tegenwoordige te willen doen doorgaan voor een staatsstuk, hetwelk achting verdient,” en verder: „wil men die troonrede lezen zonder stuiptrekkingen of flaauwten men houde de azijn-flesch inde eene, de troonrede in de andere hand” zich zou hebben schuldig gemaakt aan het wanbedrijf van smaad en hoon in het openbaar en boosaardiglijk den persoon des konings aangedaan, door te zeggen, niet alleen, dat de door hem gesprokene woorden van zoodanigen aard zijn, dat zij verachting moeten doen ontstaan, maar daarenboven den koning gebreken en ondeugden te verwijten, die hem in

---

is het maar een halve maatregel, of slechts een kwart-maatregel, namelijk, tegen de Moskieten der Kamper Courant.” Verg. mijne studie in Handel. en Mededeel. Maatsch. Ned. Letterk. 1883.

het oog der burgeren hatelijk zouden maken, welk feit strafbaar is ingevolge art. 1 der wet van 1 Juni 1830, Staatsblad (n°. 15).” — „Gelijk wij dit bij vroegere vervolgingen tegen onzen uitgever deden, zullen wij ook nu weder het publiek naauwkeurig trachten bekend te maken met alle bijzonderheden van den gang van dit rechtsgeding.”

In de eerste kolom van haar N°. 239, van Maandag 24 November 1845, overgenomen in het Weekblad van het Regt N°. 656, van Maandag 1 December 1845, blz. 3, deelde de courant dan ook reeds in zijn geheel mede het vonnis van de Arrondissements-Rechtbank te Arnhem, in raadkamer vergaderd, van 17 November 1845, gewezen bij de leden Mr. G. J. IJssel de Schepper, Mr. L. J. A. Van Eck, en Mr. S. J. Van Overveldt, waarbij tegen Carel Albert Thieme, oud 52 jaren, als drukker en uitgever van het medegedeelde stuk, voornamelijk van de zinsneden: „Niet enkel de vrije pers” en „De Nieuwe Rotterdamsche Courant”, waarin smaad en hoon, in het openbaar en boosaardiglijk den persoon des Konings aangedaan, schenen gelegen te zijn, rechtsingang werd verleend met bevel tot dagvaarding in persoon.

Het verhoor van den beklagde voor den rechter-commissaris met de instructie van strafzaken belast had plaats in den ochtend van Vrijdag 28 November 1845; evenals bij vroegere vervolgingen tegen de courant stelde de beklagde zich als drukker en uitgever volkomen verantwoordelijk voor de in de dagvaarding aangewezen bewoordingen ¹⁾.

Er verliep een betrekkelijk geruime tijd voor de courant zelve zich uitliet over de tegen haar gerichte vervolging. Maar in N°. 253, van Dinsdag 9 December 1845, wijdde zij daaraan het volgende hoofdartikel:

„Het Handelsblad, de Noord-Brabander, de Nieuwe Rotterdamsche Courant, de Vlissing-

1) Arnheemsche Courant van Zondag 30 November 1845, N°. 245, blz. 2, kol. 3. Weekblad van het Regt N°. 657, van Donderdag 4 December 1845, blz. 4.

sche Courant, hebben hun oordeel over de vervolging tegen een, in ons blad opgenomen, artikel verkondigd, en de Arnheemsche Courant, welke de zaak het meest scheen aan te gaan, zweeg. Dit heeft velen verwonderd. Evenwel, ons zwijgen was niet zonder reden. Men had ons zoo vaak en zoo bitter onze kwalijkgezindheid en onze onhandelbaarheid, onze stelselmatige oppositie, zoo als men het noemde, ons ongelooft, ons mistrouwen en onze vinnigheid en heftigheid verweten, dat wij thans besloten af te wachten, hoe eene vervolging tegen de Arnheemsche Courant door het publiek zou worden opgenomen. Wij wenschten te weten, welken indruk het mogt maken? Bovenal waren wij nieuwsgierig, welke houding de onafhankelijke pers zou aannemen; of zij der regering zou bijvallen en er hare goedkeuring over betuigen, dat zij, eindelijk, had aangevangen met kracht de losbandigheid onzer taal te beteugelen; of zij zich onverschillig zou toonen, het beschouwen als eene *res inter alios acta*, waarmede het algemeen niet van noode had, — dan wel, of zij voor ons partij zou trekken en de vervolging tegen de Arnheemsche Courant zou opvatten als eene uitdaging, tegen de geheele onafhankelijke Nederlandsche drukpers gerigt. Wat wij hoopten en vertrouwden is gebeurd. De onafhankelijke pers heeft haar oordeel uitgesproken, en dat oordeel is voor de regering van het behoud niet gunstig geweest. Zelfs die bladen, die meenden eene uitdrukkelijke reserve te moeten maken, ten opzichte van den toon, waarin het artikel gesteld was, erkenden, dat het niets behelsde wat de grenzen eener geoorloofde kritiek te buiten ging.”

„Wanneer wij de vervolging onzer courant beschouwden als gevolg van onbedachtzamen ambtsijver van den kant van het openbaar ministerie, of van eene vlaag van gramschap over het een of ander artikel, waarover een onzer behoudsmannen zich zóó zeer geërgerd had, dat hij, in de drift van het oogenblik, eenen kruistogt tegen ons goddeloos geschrijf beval, — wij zouden ons vergenoegen met stilzwijgend af te wachten, dat het gezond verstand onzer regters zulk eene

ongegrunde klagt afwees. Maar de houding, door de regering in den laatsten tijd tegen de pers aangenomen, noopt ons, de aandacht van het publiek, ten dien aanzien, op te wekken."

„De vervolging tegen de Ooijevaars en de Ontwaakte Leeuw zullen wij daarlaten ¹⁾. Die bladen rekenen wij tot de klasse van dezulken, die, door overmaat van losbandigheid en schandaal, eene vervolging zoeken uit te lokken, welke hun een zekere faam verwerft. Het is moeilijk te beslissen of men verstandiger doet, zulke walgelijkheden, zonder er acht op te slaan, voorbij te gaan, dan wel of men in het belang der goede zeden en van de publieke orde verplicht is met gezag tusschen beide te treden. In allen gevalle kan zulk een blad op geene sympathie rekenen."

„Daarop volgde de wet op het zegel der kleine nieuwsblaadjes ²⁾. De regering beweerde, dat die wet alleen het gevolg was van hare verplichting, om aan die blaadjes een ongrondwettig privilege te ontnemen. Eene reden, die men eerder geloofd zou hebben, had niet de minister in zijne redevoering als drangreden aangevoerd, dat van dat privilege niet een goed gebruik, maar misbruik was gemaakt, en dat zij zich dat voorregt onwaardig hadden betoond, waardoor hij dus scheen te verraden, dat de weinig ministeriële gezindheid dier blaadjes op het besluit der regering niet zonder invloed was gebleven."

„Spoedig daarop werd men verrast door de tijding van de vervolging, ingesteld tegen de Arnheemsche Courant, en kort daarop, om, nu men zoo schoon op weg was, niet halverwege te blijven staan, tegen de Bijwagen van den Snelwagen ³⁾. Zou men, wanneer men dit alles in verband beschouwt, niet haast moeten beginnen te gelooven, dat onze ministers een plan hadden gevormd van hen tot

---

1) Zie mijne studie over De Tolk der Vrijheid, enz. in De Nederl. Spectator van Januari tot April 1877.

2) Zie Handel. en Mededeel. Maatschappij Nederl. Letterk. van 1883.

3) Zie mijne studie in De Nederl. Spectator van Juli tot September 1883.

zwijgen te brengen, die het hun niet gelukt was te overtuigen?"

„Hoe schoon rijmt met dit alles de weidsche lof, door den minister van financiën aan zich en aan de regering toegezwaaid over hare „lankmoedigheid" jegens de ongebondenheden der pers:"

„Van pogingen om de vrijheid der drukpers te belemmeren, zal wel niemand de regering kunnen verdenken.""

„Ook ik heb de vrije drukpers steeds beschouwd als het palladium van alle andere vrijheden, als van het hoogste belang niet enkel voor de natie, maar ook voor de regering zelve.""

„Ik beaam alles wat daaromtrent door een geacht spreker uit Noord-Holland is gezegd, en zou het voor het ongeluk van mijn leven houden, indien ik immer bewogen mogt worden, om mede te werken tot iets, waardoor, al ware het dan slechts zijdelings, de vrijheid van drukpers zou kunnen worden gefnuikt.""

„Ik geloof te mogen zeggen, dat de namen van 's konings ministers en hunne bestaande antecedenten op zich zelve daaromtrent reeds voldoende waarborgen opleveren.""

„De lankmoedigheid, waarmede de regering de dagelijksche aanvallen der drukpers aanziet, bewijst waarlijk niet, dat zij de vrijheid der drukpers vreest of zou willen verkorten.""

„Ik zeg dit alleen, om u mijne gevoelens te doen kennen, voor zoo verre die aanvallen mijn persoon mogten betreffen, en er nog iemand zou kunnen zijn, die meende, dat eenige persoonlijke wrok of verdriet mijne bekende beschouwingen omtrent de vrijheid der drukpers zou hebben kunnen wijzigen" 1).

„Wij wilden voor ditmaal alleen de aandacht van het publiek op een verschijnsel wekken, hetwelk men niet te licht moet achten. Reeds hebben zich het Handelsblad

1) Verg. Handel. en Mededeel. Maatschappij Nederl. Letterk., 1883, blz. 60 en vlgg.

en de Nieuwe Rotterdamsche Courant in gelijken zin uitgelaten. Wat wij tegen de gegrondheid der vervolging zelve hebben in te brengen, deelen wij op een andermaal mede."

Bovendien had ook het Weekblad van het Regt zijn gevoelen uitgesproken, en in N°. 656, van Maandag 1 December 1845, blz. 4, het volgende gezegd: „De vervolging tegen de Arnheemsche Courant is een nieuw bewijs, dat, wat men er ook van zeggen moge, er inderdaad bij ons geene vrijheid van drukpers bestaat. Wij zijn er zeer ver af om goed te keuren de wijze, waarop zich de inzender in de Arnheemsche Courant heeft uitgelaten over de Troonrede, maar niettemin blijft het eene waarheid, dat zijn geschrijf niets anders was dan de beoordeeling van een openbaar Staatsstuk. Als nu die beoordeeling op zich zelve geoorloofd is, dan wordt hier alleen al weder vervolgd de wijze, de toon, waarop die geschied is; en waar is nu de vrijheid van spreken en van schrijven, als men u vervolgen kan in regten niet om de zaken, die gij schrijft, maar alleen om de woorden waarvan gij u bedient? waar is dan de grens tusschen geoorloofde en ongeoorloofde kritiek? wat is dan het karakter der pers-misdrijven? waaraan zal men dit kennen en beoordeelen? De vraag, die zich in dit proces, dat in allen gevalle *mali ominis et mali exempli* is, zal opdoen, zal denkelijk deze zijn: is de Troonrede het werk der Regering of dat van den Koning? over die vraag nu kan misschien getwist worden, vooral in een land, waar de constitutionele begrippen nog weinig ontwikkeld zijn. Wij zullen er ons voor alsnog niet mede inlaten. Maar zoo veel is zeker: al mogt men ook de Troonrede houden voor het werk van den Koning, dat dan nog de Troonrede niet zal ophouden te zijn een openbaar regeringsstuk, dat de beoordeeling daarvan aan iedereen vrij staat, en dat de uitoefening van dat regt geene misdaad kan worden, alleen door de wijze waarop, en door de woorden waarmede men oordeelt. Processen als dezen zijn in een constitutioneel land treurige verschijnselen, waarmede op den duur

noch het ware belang der Regering, noch dat van het Volk, wordt bevorderd".¹⁾

De zitting der Arrondissements-Rechtbank te Arnhem van Dinsdag 16 December 1845 was aangewezen voor de openbare behandeling der zaak. Maar toen de voorzittende rechter, Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA, de gebruikelijke vragen had gedaan aan den beklaagde, verzocht deze dat de behandeling 14 dagen zou worden uitgesteld, daar Mr. J. M. DE KEMPENAER, die als verdediger zou optreden, wegens eene belangrijke zaak uitlandig was. Het gevraagde uitstel werd verleend, en zoo kwam de zaak op nieuw voor op Dinsdag 30 December 1845²⁾.

Naast den reeds genoemden voorzitter zaten dien dag als rechters: Mr. S. J. VAN OVERVELDT en Mr. P. J. EVEKINK BUSGERS, terwijl het Openbaar Ministerie werd waargenomen door den Officier van Justitie Mr. F. SERRURIER; als Griffier zat de Substituut Mr. J. DE KLOPPER. „De ruime zaal van teregtzitting,” aldus verklaart de Arnhemsche Courant in haar verslag der zitting, te vinden in N°. 1, van Donderdag 1 Januari 1846, blz. 3, kol. 2 (verg. Weekblad van het Regt N°. 666, van Maandag 5 Januari 1846, blz. 2), „was (dien dag) te eng voor den toedrang van het aanzienlijk publiek; de belangstelling had uit de verst verwijderde steden des lands de burgers doen zamenstroomen; ieder besefte, dat hier niet de zaak van den heer THIEME alléén werd verhandeld, maar de zaak van het gemeene vaderland, van de vrijheid der drukpers.” Tot veler verwondering bepaalde het Openbaar Ministerie zich bij het nemen van een eenvoudig gemotiveerd requisitoir, waarvan intusschen de zakelijke inhoud t. a. p. medegedeeld bijna twee kolommen inneemt; de slotsom was een eisch tot veroordeeling van den beklaagde tot eene gevangenisstraf van vijf jaren, op

1) Zie ook Weekblad van het Regt N°. 663, van Donderdag 25 December 1845, blz. 1.

2) Arnhemsche Courant N°. 260, van Woensdag 17 December 1845, blz. 3, kol. 2. Weekblad van het Regt N°. 661, van Donderdag 18 December 1845, blz. 4.

grond van Art. 1 der Wet van den 1sten Juni 1830, tot betegeling van hoon en laster en andere vergripen tegen het openbaar gezag en de algemeene rust, Stbl. N°. 15. Maar nu had de Officier van Justitie aan het einde van zijn requisitoir gezegd, dat „het Openbaar Ministerie, zonder daartoe last te hebben bekomen, uit eigen beweging ten nutte der maatschappij” de toepassing der strafwet in deze zaak had ingeroepen. Tegen deze verklaring, dat het Openbaar Ministerie „uit eigen beweging, zonder lastbrief” deze vervolging zou hebben ondernomen, kwam de Arnheemsche Courant evenwel in verzet. „Dit is eene dwaling,” aldus luidde haar protest. „Het karakter van den officier bij onze regtbank gedooft niet, dat men aanneme, alsof hij, tegen beter weten aan, deze daadzaak vermeld zou hebben. Wij twijfelen dan ook geen oogenblik, of Z.Ed. Achtbare deed dezelve geheel ter goeder trouw.”

„Ziehier de oplossing, welke wij van die dwaling geven. Bij de laatste vervolging had Z.Ed. Achtbare uitdrukkelijk verklaard, van slechts op last des ministers de toenmalige strafvordering te hebben ingesteld; zijn pleidooi, bij die gelegenheid gehouden, gaf Z.Ed. Achtbare bereidwillig ter openbaarmaking aan onzen uitgever over, en zóó stond die verklaring daar voor geheel der wereld te lezen. Die loijale handelwijze moet zeer euvel zijn opgenomen in 's Gravenhage; de afloop der zaak gaf nog meer reden tot spijt, — en nu zou het ons niet verwonderen, als men het thans wenschelijker gevonden had, meer achter de schermen te blijven, en deswege heeft men nu aan den procureur-generaal bij den Hoogen Raad opgedragen, om den last tot deze vervolging te geven. Op die wijze heeft men den schijn gered, alsof de ministers volstrekt de hand niet hadden gestoken in deze procedure. Bij de vorige vervolging kwamen de aanschrijvingen regtstreeks van den heer VAN HALL; thans van den procureur-generaal bij den Hoogen Raad; — zietdaar het onderscheid. Maar wij weten *zeer stellig*, dat de procureur-generaal bij den Hoogen Raad uitdrukkelijken last tot het instellen van deze en de overige strafvorderingen

ontvangen heeft. Den heer officier van justitie schijnt men dit feit niet te hebben medegedeeld."

„Na het requisitoir van den heer officier van justitie vatte de heer DE KEMPENAAR het woord op. Wij aarzelen iets daarvan te zeggen; wij aarzelen met eenige doode letters melding te maken van 's mans boeiende, wegslepemde taal. Hij wees den aard en strekking dezer vervolging uit het juiste oogpunt aan, als eene poging om de concessie der ministeriële verantwoordelijkheid, in 1840 zoo noode toegestaan, tot het stelsel van het tijdvak van 1815 tot 1840 terug te dringen, en tot eene doode letter te maken. Zich zijnen eed, van de grondwet te zullen handhaven, als vertegenwoordiger en als pleitbezorger afgelegd, herinnerende, achtte hij het eene schoone taak, een verheven pligt, van op te treden dáár waar de voorschriften dier grondwet met vernietiging en het welzijn des lands met ondergang werd bedreigd. Hij toonde aan, hoe deze strafvordering rustte op de stelling, dat de troonrede den koning toerekenbaar, deze de verantwoordelijke persoon daarvan ware; hoe de onschendbaarheid des konings, de hoeksteen onzer constitutie, door die stelling werd weggerukt, en het geheele staatsgebouw inééngestort. Hij lichtte de ware begrippen van het constitutionele koningschap toe, welke onderscheiden tusschen den persoon, welke die waardigheid bekleedt, en tusschen den koning als zoodanig, van welken laatsten de regel geldt: dat Hij geen kwaad kan doen. Hij vestigde het oog op de handeling, welke bij het openen der zitting van de Staten-Generaal geschiedt, en op de troonrede, daarbij gehouden, welke hij eene der gewigtigste daden van regering noemde. Hij bewees, dat de wet van 1 Juni 1830 uitdrukkelijk het oordeel over regeringsdaden vrijlaat, en alleen is gerigt tegen hen, welke den persoon des konings aanranden of honen; de constitutionele koning toch kan, als zoodanig, niet gehoord worden, daar zijne onschendbaarheid hem verheft boven het bereik der oordeelvellingen, en Hem omringt met een schild, waarvan de verantwoordelijke ministers de dragers zijn. Die verantwoordelijkheid stelde hij in het helderste

licht, en betoogde, dat, zonder dezelve, geene constitutionele monarchie denkbaar ware. Wijders wees hij op het geïncrimineerde stuk zelve, en deed uitkomen, dat hetzelfde, ook niet van verre eenige beleediging tegen den koning bevatte, maar integendeel den diepsten eerbied voor zijnen persoon ademde: dat in ieder geval aan geene boosaardigheid, het criterium der strafbepaling van de wet van 1 Juni 1830, te denken viel."

"Edoch," aldus ging de Arnheemsche Courant voort, „het is onmogelijk een verslag te geven van hetgeen zijne gloeiende improvisatie inhield en aandrong. De indruk was diep en algemeen toen hij, bij het einde zijner rede, den regters op het hart drukte, dat op hen de hoop en de toekomst van geheel Nederland gevestigd was. Zijne woorden drukten de overtuiging van ieder uit."

De hoop hierna geuit „dat de heer DE KEMPENAER van zijn druk bezetten tijd zooveel (zou) kunnen afzonderen, om zijne pleitrede op te schrijven en door middel van (de Arnheemsche Courant) openbaar te maken," is niet vervuld. Maar dat zijne woorden de overtuiging van ieder hadden uitgedrukt, dit bleek ook, volgens de courant, hieruit, dat „zelfs het openbaar ministerie overtuigd scheen: althans het beproefde niet de stellingen van den geachten pleiter te wederleggen." Intusschen nam het Weekblad van het Regt N°. 683, van Donderdag 5 Maart 1846, blz. 5, het meest uitvoerig bericht over omtrent die pleitrede, door het dagblad Overijssel gegeven.

In afwachting van de uitspraak die bepaald werd op Dinsdag 6 Januari 1846, des namiddags te één uur, gaf de courant in haar N°. 2, van Zaterdag 3 Januari 1846, het tweede gedeelte van een hoofdartikel over de tegen haar ingestelde vervolging, waarvan het eerste gedeelte opgenomen was in N°. 270, van Woensdag 31 December 1845, en waarin de ongegrondheid dier vervolging werd behandeld, zooals aan het slot van het boven medegedeelde hoofdartikel in N°. 253 was beloofd. Verder gaf de courant in N°. 3, van Dinsdag 6 Januari, blz. 4, kol. 1, onder het Letter-

nieuws een overzicht, ondertekend door R., van het geschrift: Staatkundige brieven. De vervolging tegen de drukpers, met name tegen de Arnhemse Courant. Een woord van D. D. aan allen, die den koning, het vaderland en hunne vrijheden liefhebben. Zevende brief. Zalt-Bommel, JOH. NOMAN en ZOON. 1845. Onder het motto: „De Vrijheid van Drukpers” (is) „het palladium onzer vrijheden,” woorden van Mr. F. A. VAN HALL, uitgesproken op Vrijdag 14 November 1845, bij gelegenheid der beraadslagingen in de Tweede Kamer over het wetsontwerp tegen de Lilliputters; 32 blz., en Aanhangsel 7 blz. 8¹⁾). Als bewijs hoe eenstemmig de dagbladpers dier dagen was in hare afkeuring van de tegen hare Arnhemse zuster ingestelde vervolging, wordt in dit vlugschrift, waarin de drukpers, op het voorbeeld van CHATEAUBRIAND, „het geweten der menschheid” genoemd wordt, gewezen op het Weekblad van het Regt, het Algemeen Handelsblad, de Vlissingsche Courant, de Nieuwe Rotterdamsche Courant, het Utrechtsch Avondblad, de Noord-Brabander, De Tijd, het Journal du Limbourg, het Weekblad van den Helder en het Nieuwe Diep, en de Kamper Courant, die allen, gezwegen van Arnhemse Courant, en Staatkundige Tooverlantaarn, of Utopisch Politische Snelwagen, waartegen op dat oogenblik ook eene vervolging wegens beoordeeling der troonrede was ingesteld, eenparig het doodvonnis over de vervolging hadden uitgesproken. Met het schrijven van dit

1) In het laatst van 1844 en het begin van 1845 kwamen bij J. VAN WEELDEN te 's-Gravenhage zes Staatkundige Brieven uit, in conservatieven geest opgesteld; zie DE BOSCH KEMPER, Gesch. v. Nederland na 1830, dl. 4, blz. 491; Letterk. Aant. blz. 233. De Arnhemse Courant van Zondag 2 Februari 1845, N°. 23, spreekt in haar hoofdartikel van „de ministeriële kampvechter of minister hij-zelf (eene vingerwijzing dus naar Mr. F. A. VAN HALL), toen hij zijne beruchte Staatkundige Brieven schreef.” Nu is intusschen de vermelde Zevende Brief, schijnbaar een opvolger van de genoemde zes, maar bij een' anderen uitgever, van D. D., den onbekenden anti-ministeriëlen schrijver van het artikel Vreemde Dingen; verg. blz. 67 en 94.

vlugschrift kweet D. D. zich van eenen duuren plicht. „Want ofschoon de heer THIEME den niet geringen moed (had), zich niet enkel voor zijne redacteuren, maar ook voor zijne inzenders verantwoordelijk te stellen, en de heer D. D. alzoo niet regtstreeks meer aan vervolging (blootstond, bleef) niettemin de zedelijke verantwoordelijkheid voor een groot deel op hem kleven.” Toen later het Openbaar Ministerie der Arnheemsche Rechtbank hooger beroep had aangeeteekend van het vrijsprekend vonnis dier rechtbank, nam de courant in N°. 29, van Vrijdag 6 Februari 1846, blz. 3, kol. 1, met voorbijgang van het eerste gedeelte, gewijd aan de drukpers in het algemeen, hare vrijheid, en de onhandige, onstaatkundige en ongegronde poging tot fnuiking daarvan, het tweede gedeelte van het vlugschrift handelende over de vervolging, in zijn geheel op.

Bij de uitspraak op Dinsdag 6 Januari 1846 was Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA, die intusschen het vonnis mede had gewezen, uithoofde van ziekte niet tegenwoordig, en werd zijne plaats ingenomen door den rechter-plaatsvervanger Mr. W. H. TAAIJ. Het vonnis nu, uitgesproken door Mr. VAN OVERVELDT, hield in vrijspraak van den Heer THIEME, „hoofdzakelijk op grond, dat art. 1 der wet van 1 Juni 1830, in verband met de bepalingen van het Strafwetboek, om toegepast te kunnen worden, vordert, dat de persoon des konings of hoogstdeszelfs waardigheid boosaardig zij gehoond of gelasterd; dat in het beschuldigde artikel der Arnheemsche Courant de persoon des konings óf in het geheel niet óf maar op twee plaatsen met verschuldigten eerbied (was) genoemd; dat de beoordeeling, in dat artikel uitgebragt, alleen tegen de troonrede (was) gerigt; dat die rede daarbij geheel en uitsluitend aan den minister VAN HALL (werd) toegeschreven, als derzelve ontwerper en opsteller; en dat de ondeugden, in het artikel genoemd, volstrekt niet aan den koning, maar alleen aan den heer VAN HALL (werden) toegeschreven”¹⁾). Eene overgrootte

1) Arnheemsche Courant van Woensdag 7 Januari 1846, N°. 4, blz. 3, kol. 3; Weekblad van het Regt N°. 668, van Maandag 12 Januari 1846, blz. 2.

menigte belangstellenden, getuige van deze terechtzitting, legde bij het hooren der vrijspraak hare vreugde daarover in een luid gejuich aan den dag, gelijk althans verklaard wordt door de courant zelve van Vrijdag 9 Januari 1846, N°. 6, waar blz. 2, kol. 1, het vonnis in zijn geheel wordt medegedeeld ¹⁾).

Aldus eindigde het eerste hoofdstuk dezer vervolgingsgeschiedenis; een tweede, derde, vierde en vijfde hoofdstuk zouden weldra volgen. Inmiddels ging de courant voort met het requisitoir van den Officier van Justitie in deze zaak genomen aan eene breedvoerige kritiek te onderwerpen; zij deed zulks in artikelen onder het opschrift: „Eene parodie op den heer VAN HALL”, waarvan het eerste gedeelte door een te laat ontdekt abuis niet als hoofdartikel maar als ingezonden stuk eene plaats vond in N°. 6, van Vrijdag 9 Januari 1846, blz. 3, kol. 2, de verdere vijf gedeelten als hoofdartikelen werden opgenomen in N°. 8, van Dinsdag 13 Januari, N°. 12, van Zaterdag 17 Januari, N°. 15, van Woensdag 21, N°. 16, van Donderdag 22, en N°. 17, van Vrijdag 23 Januari 1846.

„Wij herinneren ons niet,” aldus luidt de aanvang dezer kritiek, „in langen tijd scherper satire, geestiger spot, fijner ironie noch beter volgehouden persiflage gelezen te hebben, dan die van den officier van justitie bij de arrondissements-regtbank dezer stad, over de vervolging, der Arnhem-sche Courant aangedaan. Het geheele requisitoir is een meesterstuk van parodie der VAN HALLSche logica en VAN HALLSchen spreektrant. Gewaagde hypothesen, vergezochte gevolgtrekkingen, magtspreuken, bombast, valsche voorstellingen, niets, van wat de VAN HALLSche redevoeringen kenmerkt, is vergeten. Zelfs het verwarde der voorstelling

---

1) Het gezond verstand dat in dit vonnis spreekt, is eene verkwikkende tegenstelling met het zoo bekrompen oordeel der Zwolsche Rechtbank, negen dagen later uitgesproken in de soortgelijke vervolging van De Staatkundige Tooverlantaarn, of Utopisch-Politische Snelwagen.

en de onjuistheid van uitdrukking is door den ambtenaar van het publiek ministerie op de treffendste wijze nagebootst. Zelfs is de gelijkenis soms zoo frappant, dat wij meer dan eenmaal in de verzoeking kwamen om te gelooven, (en wij blijven het ook nu nog vermoeden), dat het geheele requisitoir door onzen wijsgeerigen, juridischen, „het geheel beter overzienden” en „met de gezonde beginselen van staathuishoudkunde niet zoo geheel onbekenden” minister van financiën is opgesteld, met eigen-verwardst-deszelve hand ter neder geschreven, en aan den „afhankelijken” ambtenaar ter voorlezing toegezonden.”

„Toen in 1843 de Arnheemsche Courant vervolgd en de minister van binnenlandsche zaken veroordeeld werd, voerde de officier insgelijks het woord. Het was SERRURIERS-taal, niet VAN HALLS-taal, die hij sprak. Het was de taal van een zelfstandig man, die zijne onafhankelijkheid blijft bewaren, ook waar zijne betrekking hem verplicht, om te doen, wat hij anders niet zou gedaan hebben. Hij schroomde niet te erkennen, dat hij de vervolging niet billijkte. „Geroepen,” dus sprak hij, „om voor uwe vier-schaar eene beschuldiging vol te houden, van, door middel der drukpers, te hebben gepleegd laster jegens den koning, of, in elk geval, jegens den koning en hoogstdezelfs ministers, acht ik het al dadelijk van belang, U. A. mede te deelen, dat de vervolging ter dezer zake is ingesteld op hooger en last. Hoezeer de bestaande wetten aan het openbaar ministerie het regt toekennen, om bij zoodanige wan-bedrijven, als waarvan hier de reden is, uit zich zelf te handelen, is desniettemin, naar mijn bescheiden oordeel, eene zulke beschuldiging van zóó teederen aard, en zijn, bij de behandeling van dezelve, zóó gewigtige belangen betrokken, dat ik voor mij voorzeker huiverachtig zoude zijn, om hier geheel uit eigen beweging te handelen. De wet moge, naar mijne schatting, nog zoo klaar en duidelijk spreken, — ik kan dwalen, ik kan haar verkeerd verstaan; maar al dwale ik ook niet, al versta ik de wet ook niet verkeerd, — er kunnen gewigtige staatkundige redenen bestaan, die de

vervolgving onraadzaam, die zelfs de veroordeeling niet wenschelijk doen zijn.””

„Zulk een taal beviel den ministers niet. Zij kon het minst aan den heer VAN HALL bevallen, die den 14den December 1842 nog aan de Kamer verklaard had: „Ik ken in ons regt, buiten den grondwettigen en onschendbaren koning, aan niemand eenige wettelijke onafhankelijkheid toe, dan aan de leden der Staten-Generaal, en aan de LEDEN” (de redevoering is hoofdzakelijk ten betooge van de afhankelijkheid der ambtenaren van het openbaar ministerie) „der regterlijke magt.” De heer SERRURIER werd daarop naar 's Hage ontboden, om onderrigt te ontvangen in VAN HALL-sche afhankelijkheidsleer. Het was dus niet te denken, dat de officier ook thans zoo vrijmoedig zijne eigene verlichte denkbeelden zou uiten; men kon verwachten, eenen anti-Arnheemsche Courant-gezinden eisch te hooren. En men heeft dien gehoord. Maar de officier nam wraak voor de twee jaren geleden verduurde berisping. In plaats van zelf te requireeren, liet hij den waren heer SERRURIER te huis, en deed in zijne plaats den heer SERRURIER-VAN HALL optreden. Om de ongerijmdheid der officiële Haagsche sustenu's, en de onhoudbaarheid der vervolging toch regt zicht- en voelbaar te maken, ontwikkelt hij in zijn requisitoir, met het ernstigste gezigt ter wereld, al de absurditeiten, door den heer VAN HALL, het Journal de la Haye, de 's Gravenhaagsche Nieuwsbode en de Drentsche Courant uitgekraamd.”

Genoeg m. i. om den lust te prikkelen tot het naslaan van deze zoo geestige kritiek!

Dat VAN HALL achter de zaak zat, trachtte de courant ook te bewijzen, toen ze in N°. 8, van Dinsdag 13 Januari 1846, blz. 3, kol. 1, mededeelde, dat haar onder de hand was bericht, hoe het Openbaar Ministerie op Zaterdag-middag 10 Januari, te 2 uur, appèl had doen aanteekenen tegen het vrijsprekend vonnis der Rechtbank. „In den 's Gravenhaagsche Nieuwsbode toch,” aldus schreef de courant, „dien wij eergisteren (Zaterdag 10 Januari) och-

tend per eersten spoortrein ontvingen en die Vrijdag avond uit 's Hage aan ons (was) afgezonden, lazen wij reeds „dat de heer officier van justitie van dit vonnis in hooger beroep (was) gekomen.” Zou deze vroegtijdige mededeeling, nog eer zelfs het appèl hier is aangeteekend, niet het bewijs opleveren, dat de tegenwoordige vervolging op hooger last plaats heeft, en de heer VAN HALL wel degelijk, gelijk de heer D. D. heeft beweerd, de hand heeft in de redactie van dien Bode?”

Voor het Provinciaal-Gerechtshof van Gelderland diende de zaak in appèl op Dinsdag 17 Februari 1846 ¹⁾. Het Hof was dien dag samengesteld als volgt: Mr. J. RAU, Vice-President, Mr. N. VAN DE WALL, Mr. G. J. C. SCHNEITHER, Mr. TH. M. I. A. Baron VAN LAMSWEEERDE, Mr. J. H. VAN DER RENNE, en Mr. B. G. SCHNETLAGE, Raadsheeren; Mr. J. DIJKMEESTER, Advocaat-Generaal; Mr. F. FEITH, Griffier. Lang voor den aanvang der zitting, was, zooals de Arnheemsche Courant van Donderdag 19 Februari 1846, N°. 40, blz. 4, kol. 1, het getuigt, de ruime audiëntie-zaal van het Hof opgepropt vol met een groot aantal belangstellenden, vooral uit de beschaafde klasse, waaronder verscheidene dames uit den aanzienlijken stand en vele vreemdelingen werden opgemerkt. Op nagenoeg dezelfde gronden als die van den Officier van Justitie bij de Rechtbank, eischte de Advocaat-Generaal aan het slot van eene zeer uitvoerige pleitrede de veroordeeling van den Heer THIEME tot eene gevangenisstraf van 5 jaren en betaling der kosten, waarna wederom Mr. J. M. DE KEMPENAER op welsprekende wijze de verdediging voordroeg. De hoop door de courant uitgesproken, dat zij door de heuschheid der beide pleiters zou worden in staat gesteld een uitvoerig verslag van hunne redevoeringen te kunnen geven, daar zij zich bezwaarlijk aan deze taak durfde wagen, uit vrees van hen soms woorden in den mond te leggen, die zij niet gesproken hadden, is niet verwezenlijkt. Evenmin werd de hoop ver-

1) Weekblad van het Regt N°. 683, van Donderdag 5 Maart 1846, blz. 1.

vuld dat het Hof de uitspraak der Rechtbank zou bevestigen; op Dinsdag 24 Februari 1846 toch vernietigde het Hof bij een uitvoerig arrest, in zijn geheel opgenomen in de Arnhemsche Courant van Zaterdag 28 Februari 1846, No. 48, blz. 3, kol. 2, het vonnis der Rechtbank, en, aannemende dat wel degelijk in het bewuste artikel de waardigheid des Konings boosaardiglijk was aangerand en de persoon des Konings op gelijke wijze was gesmaad geworden, sprak het Hof het schuldig over den Heer THIEME uit en veroordeelde hem tot eene gevangenisstraf van twee jaren, en in de kosten der beide instantiën vereffend op eene som van f 5.16. „Toen het publiek de eivolle zaal verliet,” zegt de Arnhemsche Courant van Woensdag 25 Februari, N°. 45, blz. 3, kol. 3, bij het eerste bericht der uitspraak van het Hof, „was het, alsof men uitging ter begrafenis, — der vrijheid van drukpers?” Immers, waar bleef de vrijheid der drukpers, „dat palladium onzer vrijheden,” vroeg de courant aan het slot van een bij uitstek schrander hoofdartikel in N°. 47, van Vrijdag 27 Februari 1846, waarin zij voorloopig den indruk weergaf dien het Arrest van het Hof op haar had gemaakt, — wanneer het niet langer geoorloofd was, openbare regeeringshandelingen, staatsstukken te beoordeelen, zonder eene strafvervolging wegens laster te moeten vreezen?

Zelf richtte D. D. een schrijven van rouwbeklag „Aan den uitgever der Arnhemsche Courant”, dat in N°. 49, van Zondag 1 Maart 1846, blz. 3, kol. 3, als Ingezonden Stuk werd opgenomen, waarin onder anderen gezegd werd dat het niet kon missen, of de coryphaeën des behouds zouden, fier op de aanvankelijk behaalde zege, namens hunne overmoedige principalen weldra het lofschaterend HALLEL uitbazuinen, maar tegelijkertijd werd met den meesten nadruk verzekerd dat de Hooge Raad zich nooit vereenigen zou met de zienswijze van het Geldersche Hof. Verder wenschte D. D., om voor goed een einde te maken aan alle praatjes alsof hij den uitgever voor de vervolging en veroordeeling liet „opdraaien”, dat in een der eerstvolgende num-

mers van de courant openbaar zou worden gemaakt zijn schrijven aan den Heer THIEME gericht, terstond na het ontvangen van het bericht der tegen het artikel „Vreemde Dingen” ingestelde vervolging. D. D. wilde niet, dat het publiek hem van laakbare bedoelingen of gebrek aan moed, om eene politieke vervolging onder de oogen te zien, verdacht, en hij hoopte alzoo eerstdaags zijn schrijven in de Arnheemsche Courant opgenomen te zien. Verkoos de Heer THIEME misschien eene eenvoudige verklaring van zijne zijde, dat D. D. hem, van den beginne af, volkomen vrijheid gegeven en er zelfs bij hem op aangedrongen had, om hem als schrijver van het geïncrimineerd artikel voor den rechter te noemen, zoo had D. D. er vrede mede. De laatste vorm werd door den Heer THIEME verkozen, die onder het schrijven van D. D. de verklaring aflegde, dat deze hem de meest volkomen vrijheid had gegeven, om hem als den schrijver van het vervolgte artikel „Vreemde Dingen” te noemen; doch dat hij, om voor hem voldoende redenen, vermeend had, en alsnog meende, van deze verleende vrijheid geen gebruik te mogen maken.

Een ander praatje, door de 's-Gravenhaagsche Nieuwsbode in haar nummer van Zaterdag 28 Februari verspreid, dat namelijk MR. DIRK DONKER CURTIUS dadelijk na de ontvangst der tijding van de veroordeeling per stoom naar Arnhem vertrokken zou zijn, werd door de courant in N°. 53, van Vrijdag 6 Maart, blz. 3, kol. 1, als geheel en al bezijden de waarheid weersproken. Integendeel, de Heer THIEME was, dadelijk nadat het arrest was uitgesproken en hij den Griffier verzocht had de akte van cassatie te willen opmaken, naar 's-Gravenhage vertrokken, ten einde het patrocinium van den Heer DONKER voor den Hoogen Raad in te roepen, waartoe deze zich terstond bereid had verklaard 1).

---

1) Mr. J. HEEMSKERK AZN. zegt daarentegen in het reeds vroeger aangehaalde levensbericht van Mr. J. M. DE KEMPENAER, blz. 588, aant., dat Mr. DONKER CURTIUS aanvankelijk zeer ongenegen was, zich met de zaak te belasten.

De behandeling van de zaak voor het Hof had nog heel wat geschrijf ten gevolge. In N°. 43, van Zondag 22 Februari 1846, blz. 4, kol. 1, werd een Ingezonden Stuk opgenomen onder het opschrift: „Hoe de heer DIJCKMEESTER, advokaat-generaal bij het hof van Gelderland, bedreigd wordt met eene vervolging wegens boosaardigen en openbaren hoon tegen den persoon des konings”, omdat Z. E. G. A. in zijn pleidooi de uitdrukking: „Wij noemen dus den koning een lasteraar!” had gebezigd. Een ander Ingezonden Stuk met het opschrift: „De adstructie tot het requisitoir van den heer DIJCKMEESTER, in de zaak tegen de vrijheid der drukpers, toegelicht” vond plaatsing in N°. 51, van Woensdag 4 Maart 1846, blz. 2, kol. 2, N°. 60, van Zaterdag 14 Maart, blz. 3, kol. 1, en N°. 66, van Zaterdag 21 Maart, blz. 2, kol. 2, hier met de toevoeging „door mr. J. G. H. BOISSEVAIN”, destijds nog „geheel vreemd aan alle eigenlijk gezegde redactie” zoowel van Arnheemsche Courant als eenig ander orgaan, ofschoon hij op dat oogenblik als schrijver van de vervolgte Kritiek der Troonrede, Bijwagen tot den Utopisch-Politischen Snelwagen in gelijken toestand verkeerde als D. D. Mr. BOISSEVAIN beklagde zich bij deze gelegenheid dat men hem eene vracht van papieren-kinderen op den hals schoof, die hij lang niet allen als de zijnen kon erkennen. Het meest uitvoerig Ingezonden Stuk was dat onder het opschrift: „Eenige opmerkingen betrekkelijk het veroordeelend arrest van het hof van Gelderland, in zake den uitgever der Arnheemsche Courant, gewezen door de heeren” enz., enz., en onder het motto: „Du choc des opinions jaillit la vérité”, opgenomen werd in N°. 54, van Zaterdag 7 Maart 1846, blz. 4, kol. 1; N°. 55, van Zondag 8 Maart, blz. 3, kol. 1; N°. 57, van Woensdag 11 Maart, blz. 3, kol. 1; N°. 59, van Vrijdag 13 Maart, blz. 3, kol. 3; N°. 60, van Zaterdag 14 Maart, blz. 3, kol. 3; N°. 61, van Zondag 15 Maart, blz. 3, kol. 2; N°. 63, van Woensdag 18 Maart, blz. 3, kol. 3; N°. 65, van Vrijdag 20 Maart, blz. 3, kol. 2; en N°. 69, van Woensdag 25 Maart, blz. 4, kol. 1. In N°. 87, van Don-

derdag 16 April 1846, blz. 2, kol. 3, werd later nog een Ingezonden Stuk opgenomen onder het opschrift: „Nog een woord over het veroordeelend arrest van het provinciaal gerechtshof van Gelderland, van den 24sten Februari 1846, in de zaak tegen den uitgever der Arnheemsche Courant”, van de hand van „Philodikaïos” uit G . . . . . (Groningen of Gorinchem?) Door de redactie zelve werd een viertal hoofd-artikelen, gewijd aan „De veroordeeling van den uitgever der Arnheemsche Courant”, gegeven in N°. 53, van Vrijdag 6 Maart 1846, N°. 54, van Zaterdag 7 Maart, N°. 56, van Dinsdag 10 Maart, en N°. 57, van Woensdag 11 Maart 1846.

Het derde hoofdstuk dezer lijdensgeschiedenis begon op Dinsdag 12 Mei 1846 voor den Hoogen Raad der Nederlanden, onder het voorzitterschap van Mr. J. OP DEN HOOFF. Dienzelfden dag gaf de courant in N°. 107 nog een hoofd-artikel waarin „De zaak der koninklijke onschendbaarheid voor den Hoogen Raad” behandeld werd. Immers het gold hier niet enkel de poging, om een dagblad, dat uit overtuiging van hetgeen het waarheid achtte, door vrees voor vervolgingen te doen terugdeinzen, eene poging, „welke even slecht zou slagen, als toen men het, in vroeger jaren, door geld tot verandering zijner gedragslijn zocht over te halen”¹⁾. Daar was hier meer in het spel. Het gold de beteekenis van Art. 75 der toenmalige Grondwet, waarbij de ministeriële verantwoordelijkheid destijds aldus heette te zijn geregeld: „De hoofden der ministeriële departementen zijn verantwoordelijk voor alle daden, door hen als zoodanig verrigt, of tot welker daarstelling of uitvoering zij zullen hebben medegewerkt, waardoor de Grondwet of de wetten mogten geschonden of opgevolgd zijn.” De vraag was, of de Koning voor de door hem uitgesproken troonrede verantwoordelijk was, of wel zijne ministers, of anders niemand, wanneer onduidelijkheid in de redactie van Art. 75 der Grondwet op dit punt werd aangenomen. Intusschen, werd de verantwoordelijkheid door den Koning aangenomen, wat

1) Vergelijk hierboven blz. 60.

bleef er dan over van zijne onschendbaarheid, een beginsel waarvan de uitdrukkelijke vermelding in de Grondwet voor overtollig was gehouden; dan zou bovendien, in plaats van de ministers, van den Koning rekenschap worden gevraagd van zoovele verkeerdheden en verwaarloozing van belangen, dan zou alle strijd onmiddellijk tegen den Koning worden gevoerd.

Als raadsheer-rapporteur trad op Mr. F. DE GREVE, de vroegere Hoogleraar te Franeker. Zijn rapport, waarvan evenals van het pleidooi van Mr. DONKER CURTIUS een overzicht te vinden is in de Arnheemsche Courant van Donderdag 14 Mei 1846, N°. 109, blz. 3, kol. 1, gelijk ook in het Weekblad van het Regt, N°. 703, van Donderdag 14 Mei 1846, blz. 1, gaf, zooals in het straks te vermelden hoofdartikel in N°. 125 gezegd is, niet onduidelijk te kennen, dat er kop noch staart was aan het Arrest van het Hof van Gelderland, dat het moeielijk was den gang der denkbeelden van dat Hof te volgen. Dit belette intusschen niet dat Mr. A. DEKETH, van wiens conclusie als Advocaat-Generaal in de zitting van den Hoogen Raad van Woensdag 27 Mei 1846 genomen een uitvoerig overzicht te vinden is in de Arnheemsche Courant van Vrijdag 29 Mei 1846, N°. 119, blz. 1, kol. 3, en in het Weekblad van het Regt N°. 707, van Donderdag 28 Mei 1846, blz. 4, verwerping van het ingesteld beroep en veroordeeling van den rekwirant in de kosten vorderde. Die conclusie heeft het in de courant hard te verantwoorden gehad. Vooreerst in een hoofdartikel in N°. 123, van Donderdag 4 Juni 1846, onder het opschrift: „Een paar opmerkingen, met betrekking tot de conclusie van den advokaat-generaal bij den Hoogen Raad, DEKETH, in de zaak tegen den uitgever dezer courant”; dan in een hoofdartikel in N°. 125, van Zondag 7 Juni 1846, met het opschrift: „De heer DEKETH en zijne conclusie in de zaak tegen den uitgever der Arnheemsche Courant”, niet van de redactie, maar van „eene zeer geachte hand” herkomstig; verder nog in twee hoofdartikelen: „De heer DEKETH en zijne conclusiën” — „van dezelfde hooggeachte hand” — in N°. 127, van Woensdag 10, en N°. 129, van Vrijdag

12 Juni 1846. Ook nog in een Ingezonden Stuk: „De conclusie van het openbaar ministerie bij den Hoogen Raad der Nederlanden van 27 Mei jongstleden”, opgenomen in N°. 126, van Dinsdag 9 Juni, blz. 3, kol. 2, en N°. 132, van Dinsdag 16 Juni 1846, blz. 4, kol. 1. Eindelijk in een Ingezonden Stuk: „Een paar aanmerkingen nopens de conclusie van den advokaat-generaal bij den Hoogen Raad, in zake der Arnhemsche Courant” in N°. 129, van Vrijdag 12 Juni 1846, blz. 2, kol. 3. Ook de Wet van 1 Juni 1830, waarvan het in deze zaak de toepassing gold, werd door D. D. zelf aan een uitvoerig onderzoek onderworpen in een Ingezonden Stuk: „Uit de discussiën der Tweede Kamer over de wet van 1 Juni 1830”, onder het motto: Tandem bona causa triumphat”, dat opgenomen werd in N°. 123, van Donderdag 4 Juni 1846, blz. 3, kol. 2; N°. 124, van Zaterdag 6 Juni, blz. 2, kol. 3; N°. 125, van Zondag 7 Juni, blz. 3, kol. 2; N°. 127, van Woensdag 10 Juni, blz. 3, kol. 1; N°. 128, van Donderdag 11 Juni, blz. 2, kol. 3; en daarna nog in een dito stuk: „Nog iets uit de discussiën over de wet van 1 Juni 1830”, onder hetzelfde motto, in N°. 130, van Zaterdag 13 Juni 1846, blz. 3, kol. 2, en N°. 131, van Zondag 14 Juni, blz. 4, kol. 1. Volledigheidshalve wijzen we ook nog op het Ingezonden Stuk: „Nieuwe staats-regtsleer, volgens de vinding van het openbaar ministerie”, dat, naar aanleiding van de veroordeeling van den uitgever van De Staatkundige Tooverlantaarn sedert N°. 22, van Donderdag 29 Januari 1846, werd opgenomen, en in welks beide laatste gedeelten, te vinden in N°. 108, van Woensdag 13 Mei 1846, blz. 3, kol. 3, en N°. 114, van Zondag 24 Mei, blz. 3, kol. 2, ook over de zaak der Arnhemsche Courant voor den Hoogen Raad wordt gehandeld.

Op Woensdag 17 Juni 1846 deed de Hooge Raad uitspraak. Met betrekking tot de beide voorgedragen middelen van cassatie: 1. dat eene scherpe beoordeeling van de troonrede niet zou vallen in de termen van Art. 1 der Wet van 1 Juni 1830, en 2. dat het boosaardig doel, in strijd met gemelde wet, bij het bedoelde arrest door het Hof van

Gelderland niet behoorlijk zou zijn uitgemaakt, besliste de Hooge Raad dat dit laatste inderdaad was verzuimd, en dat dientengevolge het eerste middel eerst bij een nader onderzoek zou moeten worden behandeld. Mitsdien werd het Arrest van het Hof van Gelderland vernietigd, en de zaak verwezen naar dat van Zuid-Holland, ten einde, op de bestaande akte van appèl, op nieuw te worden behandeld en afgedaan. Dit arrest, waarvan eerst een kort uittreksel werd gegeven in N°. 135, van Zaterdag 20 Juni 1846, blz. 3, kol. 1, maar dat later in N°. 141, van Zondag 28 Juni 1846, blz. 2, kol. 2, gelijk in het Weekblad van het Regt N°. 715, van Donderdag 25 Juni 1846, blz. 1, in zijn geheel werd opgenomen, viel de courant zeer tegen. Bij het gelijktijdig door den Hoogen Raad gewezen arrest in de soortgelijke zaak tegen den uitgever van De Staatkundige Tooverlantaarn, toch, had de Hooge Raad blijven vasthouden aan de in 1841 in zake De Tolk der Vrijheid aangenomen leer, dat hoonende beoordeeling van regeeringshandelingen tot den onschendbaren Koning kon opklimmen. Had derhalve het Hof van Gelderland in hare zaak geen dwaling begaan, en daardoor aanleiding gegeven tot cassatie van zijn arrest, dan ware het lot van den Heer THIEME hetzelfde geweest als van den Heer VAN HULST. In een hoofdartikel in N°. 136, van Zondag 21 Juni 1846, verklaarde de courant dan ook onverholen, hoe leed het haar deed, dat het alleen aan die dwaling van het Hof van Gelderland zou liggen, dat de Heer THIEME het behoud zijner vrijheid zou te danken hebben; zij zoude die vrijheid zoo gaarne schuldig geweest zijn aan de handhaving der Koninklijke onschendbaarheid, die nu, geknakt en getroffen, in gevaar was van verloren te gaan. Met dat al vermoedde de courant niet dat het Hof van Zuid-Holland een nieuw struikelblok zou worden.

In afwachting van het vierde hoofdstuk dezer geschiedenis, dat volgens de Arnhemsche Courant N°. 191, van Zaterdag 5 September 1846, blz. 3, kol. 1, op 19 September voor het Provinciaal Gerechtshof van Zuid-Holland zou worden begonnen, maar inderdaad eerst op 31 October aan-

ving, gaf de courant in N°. 199, van Woensdag 16 September, een hoofdartikel over „Het te wachten arrest van het Hof van Zuid-Holland, betrekkelijk het vervolgde artikel der Arnhemsche Courant van 4 November 1845”, dat niet van de redactie afkomstig, maar ingezonden was. En in N°. 231, van Zaterdag 31 October, werd nogmaals „De zaak van den uitgever der Arnhemsche Courant voor het hof van Zuid-Holland” in een hoofdartikel behandeld. Het genoemde Hof was op 31 October 1846 samengesteld als volgt: Mr. J. A. PHILIPSE, Vice-President; Mr. J. A. WEILAND, Mr. P. BUYSKES, Mr. P. J. ELOUT, Mr. A. J. T. DE BORDES, en Mr. S. SCHMOLCK, Raadsheeren; Mr. J. W. GEFKEN, Advocaat-Generaal. Na het rapport door Mr. ELOUT uitgebracht, lichtte Mr. GEFKEN zijn requisitoir toe in eene uitvoerige rede, waarvan een breedvoerig overzicht, evenals van de daarop gevolgde pleitrede van Mr. DONKER CURTIUS, te vinden is in de courant van Dinsdag 3 November 1846, N°. 233, blz. 2, kol. 2. De slotsom waartoe de Advocaat-Generaal kwam, luidde, dat het Hof, met vernietiging van het hooger beroep, ook vernietigen zou het vonnis in eersten aanleg gewezen, voor zooverre daarbij de beklagde was vrijgesproken van de punten van aanklacht, en dat het Hof, op nieuw recht doende, den beklagde alsnog zou schuldig verklaren aan het wanbedrijf van boosaardig en in het openbaar te hebben aangerand de waardigheid des Konings, en op gelijke wijze te hebben gesmaad en gehoond den persoon des Konings, en dat hij te dier zake zou worden veroordeeld tot eene correctioneële gevangenisstraf van 2 tot 5 jaren en in de kosten, zoo in eersten aanleg als in appèl gevallen. Reeds in N°. 234, van Woensdag 4 November, blz. 4, kol. 1, verschenen als Ingezonden Stuk „Een paar woorden omtrent een paar zinsneden der adstructie van het requisitoir van het openbaar ministerie, in zake van den uitgever der Arnhemsche Courant” van D. D., achter welke letters wederom stellig niet Mr. DIRK DONKER CURTIUS zich verschool, daar deze in de laatste alinea natuurlijk niet van zich zelf als van „de kundige

verdediger des heeren C. A. THIEME" zou hebben gesproken, en ook op grond van eene aantekening toegevoegd aan een ander Ingezonden Stuk van D. D. in dezelfde courant, woordelijk aldus luidende: „Intusschen zal dit de laatste keer zijn, dat wij ons bedienen zullen van onze tot dusverre gebruikelijke initialen, op grond vooral, dat de boosaardigheid van zekere lieden, tegen beter weten aan, uitgestrooid en misschien hier en daar heeft kunnen doen gelooven, dat onze initialen D. D. zouden beteekenen DIRK DONKER (CURTIUS) en niet Dieu-Donné en omdat wij niet willen, dat op rekening van gemelden heer worde geschoven, wat Zijn Ed. Gestr. geheel Vreemde Dingen zijn. Wij zullen dus voortaan onder andere of onder geene initialen schrijven; maar schrijven zullen we, zoo lang het behoud den scepter zwaait" 1). Zelf kwam de redactie tegen „De advocaat-generaal bij het hof van Zuid-Holland" in verzet, in een hoofdartikel in N°. 237, van Zondag 8 November 1846, omdat die ambtenaar goed gevonden had te zeggen, dat het boosaardig opzet van het stuk „Vreemde Dingen", onder anderen ook kon blijken uit de doorgaande gezindheid door de schrijvers der Arnheemsche Courant tegen het hoofd van den staat aan den dag gelegd, en door meer artikelen geteekend met de letters D. D. Deze punten toch waren geheel vreemd aan het geding.

Het arrest door het Hof van Zuid-Holland op Zaterdag 7 November 1846 gewezen hield in vernietiging van het vonnis der Arnheemsche Rechtbank, niet-schuldig verklaring van den Heer THIEME aan het boosaardig en in het openbaar aanranden van het gezag des Konings en het honen en smaden van den persoon des Konings, maar daarentegen

---

1) De opgave van Mr. J. I. VAN DOORNINCK, Vermomde en Naamlooze Schrijvers, kol. 118, (verg. dl. 2, N°. 733) dat Mr. DIRK DONKER CURTIUS onder de letters D. D. schrijver is geweest van artikelen in de Arnheemsche Courant van 1845, en van den Zevenden der Staatkundige Brieven (zie boven, blz. 80) is dus onhoudbaar. Gelijke fout trouwens werd door mij begaan in De Nederlandsche Spectator van 6 April 1878, N°. 14, blz. 109. Verg. hierboven blz. 67 en 80, aant. 1; verder blz. 108.

schuldig-verklaring aan het boosaardig en in het openbaar aanranden van de waardigheid des Konings, en dientengevolge veroordeeling tot eene correctioneële gevangenisstraf van 2 jaren en tot betaling der kosten. Deze uitspraak, waarvan eerst eene korte mededeeling werd gedaan in N°. 238, van Dinsdag 10 November 1846, blz. 3, kol. 1, maar die later in haar geheel werd opgenomen in een Vervolg op N°. 240, van Donderdag 12 November (verg. Weekblad van het Regt N°. 753, van Donderdag 5, en N°. 755, van Donderdag 12 November 1846, beide blz. 2), gaf de courant aanstonds aanleiding tot het opnemen van een hoofdartikel in N°. 238 met het opschrift: „De veroordeeling van den uitgever der Arnheemsche Courant,” waarin aangewezen werd, hoe, in weerwil van de buitengewoon vele moeite in het arrest aangewend om te verklaren wat onder de waardigheid des Konings moest worden verstaan, dit niet was te verstaan; verder, hoe de voornaamste vraag in deze zaak, in hoeverre namelijk beoordeeling van regeeringshandelingen den Koning treffen kon, geheel onbeantwoord was gelaten; terwijl eindelijk de zeer juiste opmerking werd gemaakt, dat er nog al verschil bestond onder de rechters omtrent de toepassing der Wet van 1 Juni 1830, want terwijl de een in het aangeklaagd stuk geenerlei strafbaarheid ontdekte, zag de ander er laster tegen den persoon des Konings en zijn gezag in, en een derde oordeelde dit weder onjuist, maar zag er aanranding in van de waardigheid des Konings; een en ander bewees duidelijk, hoe dringend noodzakelijk het was, eene wet, bij overhaasting, tijdens het begin der Belgische onrust tot stand gebracht, af te schaffen, en niet langer gelegenheids-wetten toe te passen op gevallen, waarvoor zij niet geschreven werden. Later, in N°. 246, van Zaterdag 21 November 1846, gaf de courant nog een hoofdartikel over het „Vreemd en on-Hollandsch arrest, onlangs door het hof van Zuid-Holland uitgesproken tegen den uitgever der Arnheemsche Courant,” waarin het arrest werd bestreden uit een taalkundig oogpunt, daar het Hof van Zuid-Holland aan het woord „waardigheid” eene beteekenis had toegekend geheel afwijkend van die door WEILAND aangewezen. Zelf gaf D. D. zijns ondanks, ge-

drongen en genoodzaakt, nogmaals van zijne gewone initialen gebruik te maken, in N°. 244, van Woensdag 18 November 1846, blz. 3, kol. 3, een Ingezonden Stuk over „De veroordeeling van den heer THIEME” onder het motto „Errare humanum”, terwijl in N°. 249, van Woensdag 25 November, blz. 2, kol. 3, een Ingezonden Stuk werd opgenomen met het opschrift: „Gedachten van eenen Duitser, bij de lezing van het vonnis van het provinciaal gerechtshof van Zuid-Holland, d.d. 7 November 1846, in zake van den heer C. A. THIEME, boekdrukker, enz. te Arnhem, en als plaatsbekleeder van den criticus der bewuste en thans zoo berucht geworden troonrede.”

Het behoeft waarlijk geen afzonderlijke vermelding, dat de Heer THIEME onmiddellijk in cassatie kwam van het arrest van het Hof van Zuid-Holland. Toen op Woensdag 3 Februari 1847 de zaak voor den Hoogen Raad kwam, waarmede het vijfde of laatste hoofdstuk dezer vervolgingsgeschiedenis aanving, gaf de courant dien dag in N°. 23 nog een hoofdartikel over „De zaak van onzen uitgever voor den Hoogen Raad”, waarin de verwachting eener vrijspraak zoo duidelijk mogelijk uitkomt. „Wij hopen”, aldus luidde het ten slotte, „dat de Hooge Raad in zijne wijsheid eindelijk aan dit kostbaar en lang gerekt proces door eene vrijspraak een einde maken zal. Mogten onze ministers er uit leeren, niet langer eene in overhaasting tegen de Belgen gemaakte gelegenheids-wet in stand te houden noch zich achter den koning te verschuilen, waar het hunne eigene handelingen betreft. Wij zouden ons, in dat geval, ten behoeve der uitkomst, gaarne de lange onzekerheid, in welke de verschillende wijze van zien der leden van de regterlijke magt ons gehouden heeft, getroosten.” Andermaal bracht Mr. DE GREVE verslag uit in deze zaak; zoowel dit rapport als de daarop gevolgde pleitrede van Mr. DONKER CURTIUS vindt men in de Arnheemsche Courant van Vrijdag 5 Februari 1847, N°. 25, blz. 1, kol. 1, en in het Weekblad van het Regt N°. 780, van Maandag 8 Februari 1847, blz. 1. Evenzoo nam Mr. A. DEKETH op Dinsdag 23 Februari

andermaal in deze zaak conclusie; Z. E. H. A. meende dat de aangevoerde middelen van cassatie, tegen de uitlegging der woorden waardigheid en boosaardiglijk gericht, onaanneemlijk waren, zoodat het ingestelde beroep moest worden verworpen, maar dat, wanneer de Hooge Raad mocht vermeenen dat aan het feit eene verkeerde qualificatie was gegeven, deze dan het arrest zou vernietigen en ten principale recht spreken; zie Arnheemsche Courant van Donderdag 25 Februari 1847, N°. 41, blz. 2, kol. 2, en Weekblad van het Regt N°. 785, van Donderdag 25 Februari 1847, blz. 2. Op Woensdag 17 Maart 1847 werd ten slotte een einde gemaakt aan deze ongelukkige zaak door het arrest van den Hoogen Raad, waarbij werd uitgemaakt, dat de door het Hof van Zuid-Holland gegeven uitlegging aan het woord „waardigheid” in Art. 1 der Wet van 1 Juni 1830 in strijd was met die wet; waarvan het gevolg was vernietiging van dat arrest, en na verklaring, dat het beklagde artikel niet bevatte eene boosaardige en openbare aanranding van des Konings waardigheid, ontslag van alle rechtsvervolgving van den Heer THIEME ten aanzien van dit punt; zie Arnheemsche Courant van Woensdag 7 April 1847, N°. 69, blz. 3, kol. 2, en Weekblad van het Regt N°. 796, van Maandag 5 April 1847, blz. 3.

Wat er in den avond van Woensdag 17 Maart 1847 te Arnhem voorviel, wordt door de courant van Zaterdag 20 Maart 1847, N°. 57, blz. 2, kol. 3, volgenderwijs medegedeeld: „Men wist vrij algemeen, dat de heer THIEME zich naar 's Gravenhage begeven had, om aldaar bij de tellen uitspraak tegenwoordig te zijn, en dat hij den avond van den dag der uitspraak met den laatsten spoortrein van daar herwaarts terugkeeren zou. Verlangend, — hetzij geheel uit belangstelling, hetzij ten deele uit nieuwsgierigheid, — naar de definitieve regterlijke beslissing, hadden zich reeds ten 8 ure des avonds velen onzer stadgenooten, en daaronder menig aanzienlijk en hooggeplaatst persoon, naar het stations-gebouw begeven, om, uit den mond van den heer THIEME zelve, zijne vrijspraak of veroordeeling

te vernemen. Ten ongeveer half 9 ure kwam de trein aan; men stroomde naar den ingang en het hek, door welke de passagiers, in den regel, uit het stations-gebouw komen; de passagiers kwamen aangestapt en daaronder de heer THIEME . . . . . niet. Deze omstandigheid wekte eenige bevreemding en verlegenheid en men meende daaruit tot eenen ongunstigen afloop der zaak te moeten besluiten."

„Intusschen was de heer THIEME wel degelijk met den trein en met eene vrijspraak aangekomen, maar hij had middel gevonden, om ongemerkt uit de diligence¹⁾ te stappen, door een' anderen, dan den gewonen uitgang het stations-gebouw te verlaten en zich regelregt naar zijne woning te spoeden. De reden dezer handelwijze was de bij den heer THIEME bestaande, gegronde, vrees, dat duizend en eene vragen en antwoorden en wellicht even zoovele gelukwenschingen hem langer, dan hij natuurlijk verlangde, ophouden, zijne te huiskomst vertragen en daardoor de onzekerheid, waarin zijn huisgezin mogt verkeeren, noodeloos langer rekken zouden. Niet weinig te leur gesteld, keerde de verzamelde menigte stadwaarts; men spoedde zich nu naar de woning van den heer THIEME en was niet weinig verwonderd hem daar reeds op zijne muiltjes te vinden, gewapend met zijne lange pijp, — dien steen des aanstoots van den snaakschen Utrechtschen Avondpost, — en omringd van vrouw en kinderen, vrienden en betrekkingen. En sedert stond letterlijk de bel niet weder stil aan de woning van den vrijgesproken uitgever. Meer dan vijfhonderd stadgenooten kwamen óf in persoon den heer THIEME gelukwenschen met den gunstigen afloop zijner zaak, óf deden van hunne belangstelling blijken door het hem toezenden van schriftelijke felicitatiën."

„Naauw nog was het bericht der vrijspraak in de stad

---

1) Ouderen van dagen zullen zich met mij herinneren, hoe destijds op onze beide toen nog bestaande spoorwegen aan de 1ste klasse de naam van Diligence, aan de 2de klasse die van Char-à-banc en aan de 3de klasse die van Waggon werd gegeven.

bekend, of er had zich een korps muzikanten gevormd, aan wier hoofd zich — met voorkennis, meenen wij, der politie — omstreeks een vijftigtal gezeten burgers naar de woning des heeren THIEME begaven, aldaar stilhielden en den van alle regtsvervolging ontslagen uitgever der Arnhemsche Courant eene serenade bragten, — meer verrassend, naar zij minder verwacht, meer vereerend, naar zij minder vooraf beraamd was. Op het eerste geschetter der klaoenen vlogen deuren en ramen als bij tooverslag open en nu meldde zich eene deputatie uit gemelde burgers aan, met het verzoek om toegang tot den heer THIEME, ten einde hem persoonlijk en mondeling eene hulde te brengen. Natuurlijk, dat dit verzoek, met gevoeligheid ontvangen, met genoeg aangenomen werd. De deputatie werd dus met de meeste oplettendheid en de gulste gastvrijheid onthaald; een van derzelve leden stelde vervolgens een' hartelijken dronk in op deze gelegenheid toepasselijk; gedacht daarin het waardig en mannelijk gedrag van den uitgever gedurende den ganschen loop dezer anderhalfjaar-lange vervolging; wenschte den heer THIEME, namens alle aanwezigen, geluk met de definitieve vrijspraak en uitte ten slotte den wensch, dat hij óf voortaan van dergelijke schermutselingen met de Mannen des Behouds verschoond blijven, óf altijd even roemen zegerijk uit dezelve huiswaarts keeren mogt. Toen de spreker geëindigd had, verhief zich zoo binnen als buiten's huis een luid en lang hoerah! en men onderscheidde daarbij de kreeten: Leve de heer THIEME! leve de Arnhemsche Courant! leve de billijke oppositie! leve de Hooge Raad!"

„Middelertwjl liet de muziek zich bij afwisseling hooren. Dat een en ander eene groote massa volks had doen bijeenstroomen, behoeft niet gezegd, maar eervolle vermelding verdient, daarentegen, dat de gepaste zorg van den heer commissaris van politie alles bijbragt, om, des noods, de goede orde te handhaven, wat, trouwens, niet noodig is geweest, vermits er niet de minste onordelijkheid is gepleegd geworden, wat, voorzeker, zeer ten voordeele van de gezind-

heid, de stemming en het doorzigt van Arnhem's burgerij getuigt."

"Spoedig na het vertrek der voorzegde deputatie, meldten zich eenige heeren leden van de hier bestaande lieder-tafel, Euterpe, aan, welke, op hunne beurt, van hunne belangstelling en deelneming wenschten te doen blijken; en het moet inderdaad den heer THIEME tot niet geringe voldoening gestrekt hebben, de verzekeringen van deelneming en belangstelling, de betuigingen van adhaesie en sympathie te mogen ontvangen uit den mond van gezeten, onafhankelijke en weldenkende mede-burgers en stadgenooten."

"De 17de Maart zal dan ook om deze en zoovele andere redenen, altijd voor den heer THIEME een ware feestdag blijven en een dag van te-leur-stelling en rouw voor. . . .?"

"Ten slotte meenen wij, én den heeren ontwerpers en uitvoerders der gebragte serenade, én den heeren leden van de Liedertafel, bij deze, de volle verzekering te mogen geven, dat de door hen aan den heer THIEME, hetzij als stadgenoot of vriend, hetzij als uitgever der Arnhemsche Courant toegebragte hulde en geschonkene blijken van sympathie door hem, zoowel als door het vrijzinnig publiek, steeds zeer op prijs zullen gesteld worden."

Voor die meer dan gewone deelneming hem niet alleen te Arnhem, maar uit bijna alle oorden van het land, ja zelfs uit het buitenland betoond, bedankte de Heer THIEME bij advertentie in N°. 63, van Zondag 28 Maart 1847. Een paar dagen later werd in N°. 67, van Zaterdag 3 April 1847, blz. 3, kol. 1, omtrent die betoonde deelneming nog het volgende bericht:

"Er is ons reeds verleden week, en heden op nieuw, berigt gedaan — aan welks waarachtigheid wij nogtans moeite hebben eenig geloof te hechten, om het dwaze van het berigt — dat zekere *men* zijn verlangen zou hebben te kennen gegeven, op eene officieuse wijze te worden onder-
rigt, wie onzen uitgever, ter gelegenheid van zijne feest-
viering op den gedenkwaardigen 17den Maart ll., is komen
gelukwenschen, wie de aanleggers der hem gebragte sere-

nade zijn geweest, en welke leden van Euterpe hem hunne hulde hebben komen brengen. Er is ons bij verhaald, dat eene lijst der bedoelde heeren (niet der dames, ofschoon ook velen der bevallige sekse onzen uitgever en zijn gezin dien avond en volgende dagen kwamen bezoeken) aan dien *men* naar de residentie is opgezonden, maar zonder den naam van een hoog geplaatst personaadje, die toch boven aan de oorspronkelijke opgave zou hebben gestaan. Uit een en ander valt op te maken, dat *men* er hoog belang in stelt de namen te kennen van hen, die den heer THIEME kwamen feliciteren. Aan dat verlangen kan — gelooven wij — niemand beter voldoen dan onze uitgever — zelf, en indien die zekere *men* zich de moeite getroosten wil zich persoonlijk tot den heer THIEME te wenden, meenen wij de verzekering te kunnen geven, dat hij gereedelijk en gaarne het verzoek van dien *men* zal inwilligen, en zelfs — op verder verzoek — de brieven van gelukwensching, welke van binnen- en buiten's lands ontvangen zijn, zal vertoonen.”

„Behalve de vele blijken van sympathie,” aldus bericht de courant verder in N°. 69, van Woensdag 7 April 1847, blz. 3, kol. 2, en de menigvuldige brieven van gelukwensching, (wier getal nog dagelijks toeneemt) welke onze uitgever bekomen heeft sinds zijne luisterrijke overwinning voor den Hoogen Raad tegen over de Mannen des Behouds, zijn er bij hem nog ontvangen twee zeer schitterende bewijzen van belangstelling in zijnen persoon en in de constitutionele zaak — de zaak der natie — welke hij, door zijn blad, zoo krachtdadig voorstaat. Voor beide deze vernieuwde blijken van belangstelling is hij ten hoogste gevoelig. Het eene, als afkomstig van zijne kinderen, is voor eene openbare vermelding min vatbaar; maar het andere verdient zulks in hooge mate. Gisteren avond (5 April), namelijk, is hem, door middel van den Rijnspoorweg, bezorgd een goed verzegeld kistje, inhoudende een' *Gouden Beker*, in den vorm van een' wijnroemer, met het opschrift:”

„HULDE
aan den heer
C. A. THIEME,
als Uitgever der Arnhemsche Courant.
17 Maart 1847.”
„*Eenige Liberalen.*”

„Het is onzen uitgever leed, dat hij de namen niet kent van hen, die hem zulk een schitterend bewijs van hunne belangstelling hebben gegeven. Hij zou hun zoo gaarne persoonlijk zijnen dank hebben komen betuigen en hun hebben verzekerd van de hooge gevoeligheid, welke dit eerbewijs bij hem heeft opgewekt.”

„Opdat de geachte toezenders van dezen beker zouden weten, dat hun kostbaar en zoo vereerend geschenk werkelijk ter bestemder plaatse is aangekomen, worden alle bladen verzocht van dit berigt melding te maken.”

Intusschen was in het straks reeds aangehaalde N°. 57, van Zaterdag 20 Maart 1847, een hoofdartikel opgenomen over „De vrijspraak van onzen uitgever,” waarvan de laatste alinea aldus luidde: „Onze ministers kunnen uit den afloop dezer zaak, welke zij met zoo veel ijver aandreven, leeren, dat zij nog geenszins alvermogen in Nederland zijn; dat de wet nog meer geldt dan hun wil. Al hunne moeite is nu ten slotte op niets nedergekomen. Teleurstelling is het wat zij van hunnen kruistogt tegen ons oogsten. Zoo de vrees eene slechte raadgeefster is, — gekwetste eigenliefde is geene mindere. Wat toch moest het gevolg hunner handeling zijn? Geloofden zij ons door vervolgingen vrees aan te jagen, af te schrikken van rondborstig te zeggen hetgeen wij voor waarheid houden: de antecedenten der Arnhemsche Courant hadden hen van de dwaasheid dier poging moeten overtuigen. Geen dagblad heeft zoo lang en zoo standvastig den fakkelt der kritiek over de ministeriële handelingen laten schijnen, zoo aanhoudend den vooruitgang der constitutionele beginselen trachten te bevorderen. Zoo er later naast haar vele andere tolken der openbare meening ontstaan zijn, welke,

met meerdere of mindere afwijkingen in bijzondere punten, dien zelfden weg volgen, — wij mogen ons beroemen, daarvan eene der oorzaken geweest te zijn, krachtig medegewerkt te hebben tot de meerdere levendigheid, welke zich hier en daar bij de natie openbaart. Het was dus slecht gezien, om vrees te willen aanjagen. Veroordeeling noch vrijspraak van onzen uitgever kunnen op ons gedrag invloed uitoefenen: wij strijden voor de waarheid, zoo veel onze krachten vermogen, en verachting verdienden wij, wanneer wij immer die zaak uit het oog verloren. Aan de taak, welke wij op ons namen, hopen wij, zoo lang wij kunnen, werkzaam te blijven, en wanneer wij niet meer kunnen — dat de ministers het goed begrijpen — staan er talrijke anderen gereed, om wat wij onvoltooid lieten te volbrengen. Gelijk in de zaak van onzen uitgever, zoo zal het ook in die des lands zijn: *tandem bona causa triumphat.*”

Weinige dagen later gaf de courant in N°. 62, van Zaterdag 27 Maart 1847, nog als hoofdartikel: „Eene opmerking bij gelegenheid der vervolging tegen onzen uitgever,” waarin gewezen werd op de mogelijkheid, dat eene regeering de eene ongegronde vervolging op de andere stapelde tegenover haar niet-gezinde dagbladen, die daardoor genoodzaakt werden tot het maken van kosten ter hunner verdediging, die hoe matig ook op zich zelve, ten slotte eene aanzienlijke hoogte konden bereiken. De alleszins juiste vraag werd gesteld, of het niet billijk was, dat de schade vergoed werd, veroorzaakt door eene vervolging, die bleek ongegrond te zijn. Als slotwoord der courant in deze zaak mag gelden het hoofdartikel: „De regering en de drukpers” in N°. 75, van Donderdag 15 April 1847.

In N°. 793, van Donderdag 25 Maart 1847, blz. 4, voegde het Weekblad van het Regt bij zijnen gelukwensch aan den Heer THIEME met de behaalde overwinning, nog de volgende zeer juiste woorden: „Waarlijk, die het oog vestigt op onze regtspleging, en aandachtig gadeslaat wat hier gebeurd is, moet wel, welk gevoel hij ook voorstaat, het een allerdroevigst verschijnsel vinden, dat wij leven onder wetten,

waaronder het mogelijk is, dat hij, die door de justitie in het hoogste ressort wordt verklaard te zijn onschuldig, op die wijze gedurende maanden en jaren op eene ongegronde aanklagt kan vervolgd en van regtbank naar regtbank het gansche land door gesleept worden; en die dan nog voor al het leed, voor al den kommer, voor al de kosten en verliezen, die men hem veroorzaakt heeft, geenerlei geldelijke noch zedelijke vergoeding kan erlangen, indien men hem droogjes wegzendt, met het zeggen: wij hebben ons vergist, en dus gij zult niet gestraft worden. Wij hopen nu toch, dat het gebeurde der regering eene dure en duurzame les zal zijn; dat zij er uit leeren zal, voortaan wat minder ligtvaardig en kwistig met dergelijke onbezonnen vervolgingen te werk te gaan, die, hoe zij ook eindigen, haar nooit een voordeel kunnen aanbrengen, dat opweegt tegen den zedelijken schok van eene nederlaag, als zij er met schade en schande afkomt. Men heeft het thans weder kunnen ondervinden, dat wij eene onafhankelijke regtsmagt hebben, en dat men daar niet alles kan doorringen wat men goed vindt. Wij behoeven voor het overige niet te herhalen, dat wij in het allerminst niet geacht willen worden hiermede partij te trekken voor de azijnflesschen van D. D., en voor wat hij verder geschreven heeft. Integendeel, wij wenschen, dat ook voor hem en de zijnen het gebeurde eene les zijn moge, om voortaan weder even vrijmoedig en onafhankelijk, doch liefst niet op dezen toon te spreken. Zoo groote voorstanders als wij zijn van de vrijheid der drukpers, zoo groote tegenstanders zijn wij van hare misbruiken en uitspattingen."

CARL ALBERT THIEME heeft zijne zegepraal slechts weinige maanden overleefd. Na eene slepende ongesteldheid overleed hij in den nacht van Zaterdag 30 October 1847, in den ouderdom van 54 jaren. Van de hulde hem door de courant gebracht, in een in rouwrand gevat bericht aan het hoofd van N°. 218, van Zondag 31 October 1847, heb ik reeds hierboven, blz. 29, melding gemaakt. DE BOSCH KEMPER, Gesch. v. Nederland na 1830, dl. 5, Letterk.

Aant., blz. 116, zegt, dat „de Arnhemse Courant na de ziekte en den dood van den ouden THIEME, zeer goed tot heden het geheim van hare redacteurs na 1847 heeft bewaard.” Het is waar, dat zelfs Iz. J. LION, wijlen Hoofdredacteur van het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage, die in zijne dagen goed op de hoogte was van de Nederlandsche dagbladpers, nog in 1865, in zijn geschrift „Mijn staatkundig leven”, 2de druk, 1866, blz. 231, aant., moest bekennen hoe hij onbekend was „met den naam van het eigenlijke hoofd van” de Arnhemse Courant, — maar uit de aangehaalde woorden van DE BOSCH KEMPER zou men opmaken dat genoemd geheim vóór 1847 minder goed is bewaard; bij dien schrijver zelf heb ik er echter geen spoor van ontdekt. Bovendien, men onderscheide wel: redacteurs met het gewone, dagelijksche werk belast, staatkundige leiders en schrijvers van staatkundige hoofdartikelen, en schrijvers van ingezonden stukken. Tot deze laatsten behooren zeker Mr. GERRIT VAN LENNEP, vroeger redacteur van de te Brussel bij WEISSENBRUCH uitgegevene Algemeene Nederlandsche Courant — Gazette Générale des Pays-Bas, 24 Juni 1815 tot 30 September 1818, die volgens Mr. J. I. VAN DOORNINCK, Vermomde en Naamlooze Schrijvers, onder den naam van „Alethophilus” artikelen schreef in de Arnhemse Courant van 1823, en ABR. DE VRIES, zonder nadere aanwijzing, die volgens denzelfden schrijver insgelijks in de Arnhemse Courant van 1823 artikelen schreef onder den naam van PHILALETES; verder Mr. W. STAATS EVERS, die volgens den genoemden schrijver onder de letters S. E. artikelen leverde in den jaargang 1831. Zoo moet ook volgens De Volksbode van L. VAN VLIET, 1846, blz. 311, Mr. F. A. VAN HALL als Advocaat „ook wel in de Arnhemse Courant” hebben geschreven, al was dit blad dan ook later zijn meest geduchte tegenstander; trouwens Mr. DIRK DONKER CURTIUS heeft ook nog na 1840 (verg. hierboven blz. 33), zie b. v. N°. 249, van Zondag 15 December 1844, blz. 4, geschreven in de Arnhemse Courant, die later hem en zijn ministerie van den „burgerlijken zin” duchtig

onder handen nam, en gevoelen deed, dat regeering te wezen iets anders is dan opposant te zijn. Dacht DE BOSCH KEMPER, bij het schrijven van de aangehaalde woorden, intusschen aan den naam van Mr. ROEST VAN LIMBURG, als een bij de Arnhemsche Courant van vóór 1847 welbekende leider, dan veroorloof ik mij de opmerking, dat omtrent die leiding toch uiterst weinig bekend is.

Daar zijn evenwel twee andere namen, door de courant zelve genoemd, hetzij dan van gewone redacteurs, hetzij van staatkundige leiders, wier werkzaamheid, althans van den eerste, wel behooren zal tot de dagen van vóór 1847. Vooreerst FREDERIK CAREL DAVID BAUER, door zijn huwelijk met Mejuffrouw H. E. THIEME aan den uitgever verwant, laatstelijk van 4 Juli 1860 tot 1 October 1865 Griffier der Staten van Gelderland, bij wiens overlijden op Zondag 6 October 1867 de Arnhemsche Courant van Donderdag 10 October 1867, N°. 4228, blz. 1, kol. 2, het volgende in herinnering bracht. „Den 4^{den} December 1790 te Zutphen geboren, bereikte hij den ouderdom van bijna 77 jaren. Reeds den 27sten Mei 1807 begon hij, tijdens het bewind van koning LODEWIJK, zijne maatschappelijke loopbaan, toen hij als jongste klerk werd aangesteld bij het bestuur dezer provincie. In Julij 1865, dus acht en vijftig jaar later, verzocht hij op 75 jarigen leeftijd als griffier der staten zijn eervol ontslag ¹⁾. Na zulk een werkzaam leven, dat nooit door ziekte werd belemmerd, verlangde hij eindelijk naar rust. Die rust werd hem echter niet ten volle geschonken. Eene maand na zijne aanvraag om ontslag werd hij door eene hevige ziekte aangetast, die zijne krachten ondermijnde, en waarvan de eerbiedwaardige grijsaard niet kon herstellen. Door ieder geacht, werden zijne verdiensten herhaaldelijk erkend. Koning WILLEM II schonk hem de orde van den Nederlandschen Leeuw; Gedeputeerde Staten vereerden hem bij zijn vijftigjarig jubilé als ambte-

1) Verg. Arnhemsche Courant van Dinsdag 11 Juli 1865, N°. 3534, Bijv., blz. 1, kol. 3.

naar, een prachtig zilveren inktkoker ¹⁾; Provinciale staten voegden bij de hoogst vleijende dankbetuiging, bij zijn ontslag als griffier, een kostbaar milieu de table. Kortom tijdens zijne langdurige loopbaan had hij zich aller achtting weten te verwerven." — „Ook voor Arnhem was BAUER een nuttig en ijverig burger. Hij bewees dat in verschillende betrekkingen, die hij steeds met naauwgezetheid vervulde. Als voorbeeld daarvan wijzen wij alleen op die van bestuurder-boekhouder der spaarbank, welke betrekking hij 30 jaren met belangeloozen ijver bekleedde; ook in die betrekking werd zijne verdienste erkend door onzen gemeenteraad, die hem een prachtig cadeau vereerde. Dat hij overigens zijne vrije uren niet nutteloos kon besteden, blijkt uit de verschillende werken door hem in het licht gegeven en waarvan het laatste, de Beschrijving van den Watervloed in Gelderland in 1861 door hem op 71 jarigen leeftijd werd geschreven. En ook deze courant is aan BAUER veel verplicht. Vroeger was hij jaren lang haar redacteur, later nam hij nog geruimen tijd een werkzaam deel aan de redactie. Zoo werkte hij steeds voort en gunde zich, tot weinige jaren geleden, slechts eenige uren nachtelijke rust. Steeds onvermoeid wist hij als het ware zijn levenstijd te verdubbelen en beschaamde hij menigmaal jongere krachten, tot hij eindelijk naar rust verlangde, die ieder hem zoo gaarne langer en kalmer gegund had." — „Op zulk een verdienstelijk leven mag als voorbeeld gewezen worden. Bij ieder, die BAUER kende, zal zijn naam in eere blijven." — „Bij de ter-aardebestelling, die heden morgen plaats vond, waren alle ambtenaren van het provinciaal bestuur op het kerkhof vereenigd."

Evenzoo verklaarde de courant bij den dood van Mr. JEAN HENRI GUILLAUME BOISSEVAIN, overleden in den avond van 29 April 1870, op bijna 53 jarigen leeftijd, in een

---

1) Verg. Arnheemsche Courant van Vrijdag 29 Mei 1857, N°. 1036, blz. 3, kol. 2, een bericht ontleend aan het Gemeentebld, Weekblad voor Burgerlijke Administratie.

artikel aan zijne nagedachtenis gewijd in N°. 5015, van Maandag 2 Mei 1870, blz. 1, kol. 4: „De politieke artikelen, die hij schreef als redacteur der Arnh. Cour., welke betrekking hij indertijd waarnam, zijn nog niet vergeten, hoe veel jaren ook sinds dien tijd voorbijgegaan zijn.”

DE BOSCH KEMPER wijst t. a. p. ook op eene mededeeling van Mr. C. L. SCHÜLLER TOT PEURSEM in diens Politieke Bijdragen tot de geschiedenis des Vaderlands, Mei 1847 tot April 1848, blz. 269, dat namelijk KAREL VAN HULST in zijne Kamper Courant van 23 Augustus 1847 het volgende bericht gaf: „De advocaat THIEME (volgens sommigen D. D.) en vrij algemeen bekend als de redacteur van de Arnhemsche Courant, zal in deze maand met zijn gezin naar Java vertrekken. Dit is een verlies voor de Arnhemsche Courant in het bijzonder. Zijn vader, de eigenaar der courant, verkeert in een lijdenden toestand.” Dat de Arnhemsche Advocaat Mr. H. C. A. THIEME, die 2 November 1843 te Leiden gepromoveerd was op eene dissertatie „de Imperantis circa aggeres in Gelria Jure”, en verder in Februari 1847 uitgaf: „Grondwets-herziening. Vereenigingen van voorstanders van maatschappelijken en constitutionelen vooruitgang,” Utrecht, D. SCHELTEMA ¹⁾, onder de letters D. D. de schrijver zou zijn geweest van tal van ingezonden stukken, en zoo ook van het vermaarde artikel „Vreemde Dingen” in de courant van 4 November 1845 ²⁾, komt DE BOSCH KEMPER niet waarschijnlijk voor. „Later,” zegt hij, „heeft de advocaat THIEME zich bekend gemaakt in de beweging te Batavia in Juli 1848.” Aan hem had de Arnhemsche Courant het dan ook zeker te danken, dat ze in de gelegenheid was in N°. 178, van Zondag 27 Augustus 1848, blz. 3, het verzoekschrift in zijn geheel mede te deelen, dat door Mr. P. C. ARDESCH, President van den Raad van Justitie te Batavia, en de Advocaten Mr. L. J. A.

1) Zie Arnhemsche Courant van Dinsdag 9 Februari 1847, N°. 28, blz. 4, kol. 3.

2) Verg. hierboven blz. 67, 80, aant. 1, en 94.

TOLLENS en Mr. H. C. A. THIEME, C.Az., dd. Batavia, 26 Juni 1848, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd verzonden waarbij op geheele en spoedige herziening van het „Beleid op de Regering” in N. I. werd aangedrongen. En ook het hoofdartikel: „Een paar bijdragen tot de kennis van de vrijheid van spreken en schrijven en de rechtszekerheid in Nederlandsch Oost-Indië” in N°. 203, van Zondag 1 October 1848, is misschien niet vreemd aan denzelfden invloed.

Verder zegt DE BOSCH KEMPER nog: „In 1846 en 1847 bloeide de Arnheemsche Courant niet. Zij verminderde hare uitgave.” Naast deze voorstelling van zaken wordt door mij gewezen op de volgende feiten. Zonder dat ik heb kunnen ontdekken dat de courant zelve er iets van vertelt, verscheen sedert N°. 224, van Vrijdag 7 November 1845, ook des Vrijdags gratis eene courant. Wel blijkt hiervan iets in het hoofd der courant bij den aanvang van 1846 door wijziging in de opgave der dagen van uitgifte; maar reeds aan het hoofd van N°. 92, van Woensdag 22 April 1846, verscheen de mededeeling, dat de uitgifte van dit Vrijdagsche nummer voorloopig werd gestaakt, en vandaar dat met N°. 93, van Donderdag 23 April, weder eene wijziging in bedoelde opgave wordt gevonden.

Nog wordt door DE BOSCH KEMPER t. a. p. gewezen op een, gelijk het heet, bij velen in 1847 heerschend oordeel over de Arnheemsche Courant, door de Politieke Bijdragen, blz. 521, volgenderwijs uitgesproken: „Jammer, dat dit dagblad (de Arnheemsche Courant), waarin zulke juiste vertoogen door zaakkundige mannen worden geplaatst, steeds blijft voortgaan met aanleiding te geven, dat de ware constitutioneele oppositie gelasterd wordt, door het opnemen van vuile ingezonden stukken waarbij de anonimiteit niet is de sluier der zedigheid, maar de vermomming der laaghartigheid.”

Ten gevolge van den dood van den Heer C. A. THIEME op Zaterdag 30 October 1847, was aanstonds met N°. 218, van Zondag 31 October, het adres der courant geworden: Te Arnhem, bij de Wed. C. A. THIEME, maar bij

den aanvang van 1848 werd dit: Te Arnhem, bij G. J. THIEME, Boekdrukker. Hiermede was de verantwoordelijkheid voor de courant op den zoon, GERRIT JAN THIEME, overgegaan. Intusschen was reeds aan het hoofd van N°. 222, van Zaterdag 6 November 1847, eene waarschuwing geplaatst dat „advertentiën voor de Courant van den eigen dag (moesten) bezorgd worden des morgens vóór negen ure.” Later werd met N°. 42, van Maandag 28 Februari 1848, een nieuw hoofd en eene nieuwe letter ingevoerd; sedert trekt ook tot en met het einde van 1849 de meer of min sterk blauwe kleur van het papier der courant de aandacht. Weldra, tot half October 1848 (zie N°. 215, van Zaterdag 14 October, blz. 4, kol. 2), gaf de courant hare Haagsche berichten te 's-Gravenhage uit in een Bijblad, om met den meest mogelijken spoed in den op het laatst van Maart aangebroken gewichtigen tijd haren lezers te doen kennen wat voorviel; maar toen voor dat maal de grondwets-herziening weder was afgelopen, de politieke inspanning door verminderende beweging, door uitrusten vervangen stond te worden, scheen de uitgave van dit Bijblad vooreerst minder behoefte, en trokken dus de Haagsche berichten zich voortaan weder in het hoofdblad terug. „Van wege de bijzondere overvloed van stof gedurende den laatsten tijd,” werd kort hierna, met N°. 227, van Dinsdag 31 October 1848, het gewone hoofd achterwege gelaten, waardoor men in staat was den lezers wekelijks een vierde courant meer te leveren, zonder eenige verhooging van prijs; de voornaamste inhoud van het hoofd kwam nu onder aan het blad. Maar ofschoon dit een voorloopige maatregel heette, heeft die voorloopige toestand geduurd tot het einde van 1853.

„Op het einde van 1847 of het begin van 1848,” zegt DE BOSCH KEMPER t. a. p., „kwam de redactie van de Arnheemsche Courant blijkbaar onder den invloed van leerlingen en volgelingen van THORBECKE,” en later, blz. 154, spreekt hij nogmaals over „de Arnheemsche Courant, die wel in het begin van 1848 nog weinig invloed uitoefende, maar zulks meer deed na de Fransche omwenteling, toen hare

vertoogen werden toegeschreven aan leerlingen, volgelingen van THORBECKE." Maar, aldus luidt het blz. 155, „de Arnheemsche Courant werd nog weinig gelezen; zij plaatste nog weinig advertentiën." Wat dit laatste punt betreft, meen ik te mogen beweren dat de Arnheemsche Courant destijds advertentiën plaatste in verhouding tot de toenmalige behoefte aan dat middel van openbaarheid, en dat bij een orgaan, meer gezocht als een staatkundig blad dan wel als nieuwsblad, het aantal advertentiën geen juisten maatstaf aangeeft voor het debiet. Opmerking intusschen verdienen zeker enkele brieven door DE BOSCH KEMPER, blz. 251 tot 254 en 284 medegedeeld, waaruit blijkt hoe DE KEMPENAER in de eerste dagen van April 1848 beweerde dat de artikelen in de Arnheemsche Courant uit Leiden kwamen, en dat velen er den stijl en het karakter van THORBECKE in herkenden; reden waarom ook VAN DAM VAN ISSELT in zijne Wespen het betreurde, dat THORBECKE in openbare geschriften aangemaand, om zijne medewerking aan die artikelen te ontkennen, of althans te ontkennen, dat zij onder zijn medeweten en goedkeuring werden geschreven, dit niet had gedaan. Maar wat THORBECKE naliet in het openbaar te doen, heeft hij niet verzuimd te doen in een schrijven aan LUZAC, dd. Leiden, 19 Mei 1848, waarin hij dezen verklaarde: „Gij weet, dat ik elk, hetzij regtstreeksch, hetzij middellijk bestuur eener courant steeds heb afgewezen. Zoo ik invloed op dagbladen kon oefenen, ik heb het niet gewild. Want een blad, daar ik invloed op oefende, moet aan mijne voorstelling geheel en al beantwoorden, of ik zou de moeite verloren achten. Nooit heb ik vrijheid gevonden tot de poging, om eenige redactie als werktuig te gebruiken." Later, op Dinsdag 30 October 1849, heeft THORBECKE hetzelfde aan Koning WILLEM III verklaard¹⁾. Wie het hoofd van de toenmalige redactie der

---

1) Zie Levensb. van Jhr. Mr. A. G. A. RIDDER VAN RAPPARD door De BOSCH KEMPER, in Levensb. Maatsch. Nederl. Letterk. 1870, blz. 184.

Arnhemsche Courant was, wordt aangewezen in een' brief van den Gouverneur van Gelderland, W. A. Baron SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, aan LUZAC, dd. 14 April 1848, waarin hij dezen mededeelt, hoe hij OLIVIER had genoopt over zeker onderwerp geen artikel in den Arnhemmer op te nemen; met die aanwijzing moet dan zijn bedoeld Mr. NICOLAAS OLIVIER, geboren 1 Augustus 1808 te Utrecht, gepromoveerd te Leiden 27 Juni 1835 op eene dissertatie „de Theodosii Magni constitutionibus” overleden te 's-Gravenhage 12 November 1869, en op 16 November daaraanvolgende te Leiden op de begraafplaats aan de Groenesteeg ter aarde besteld ¹⁾. In de Arnhemsche Courant van Dinsdag 16 November 1869, N°. 4875, blz. 2, kol. 2, waar ten onrechte Zaterdag 13 November als dag van overlijden wordt opgegeven (verg. N°. 4876, blz. 3, kol. 1), wordt in het woord van hulde aan zijne nagedachtenis gewijd, intusschen geen melding gemaakt van OLIVIER's betrekking tot de courant. „Sedert 1858,” aldus luidt het daar, „nam hij als volksvertegenwoordiger deel aan het politieke leven, waarop hij reeds vroeger door zijne geschriften en op andere wijze grooten invloed had uitgeoefend. — Hij werd toen gekozen door het kiesdistrict Rotterdam, dat hem, ook nadat OLIVIER zich verklaard had tegen een wetsvoorstel hetwelk men in het lokaal belang van Rotterdam achtte, bleef afvaardigen, op die wijze hulde brengende aan de eerlijkheid van hem, die zijne beginselen niet afhankelijk maakte van zijn mandaat. Ook in andere opzigten bewees OLIVIER steeds een onpartijdig, eerlijk man te zijn, en hij genoot van geestverwanten en tegenstanders onverdeelde achting en vertrouwen. In het tweede ministerie-THORBECKE opgetreden, getuigde daarvan ook zijn administratief bestuur. In 1866 trad hij af; te gelijk met de heeren THORBECKE en VAN DER MAESEN DE SOMBREFF, en werd dit jaar door het kiesdistrict Zuidhorn tot afgevaardigde verkozen ter vervanging van den overleden G. REINDERS. Vele jaren

1) Zie Themis, Regtskundig Tijdschrift, 1869, blz. 381.

had OLIVIER zitting in den gemeenteraad van Leiden, van welks college van dagelijksch bestuur hij lid was. Meermalen kwam hij in aanmerking voor het hoogleeraarsambt, waarop zijne uitstekende bekwaamheid hem alle aanspraak gaf. Aan groote helderheid van oordeel paarde hij de gaaf om zijne denkbeelden met juistheid uiteen te zetten, en zijne parlementaire en regtskundige adviezen muntten uit door logische volgorde, zuiverheid van stijl en vloeienden vorm. Zijn dood is een verlies voor de juridische wetenschap, en vooral ook voor den kring waarin hij verkeerde, die zijne regtschapenheid en humaniteit ook in maatschappelijke zaken had leeren waarderen."

Later was Mr. W. C. D. OLIVIER, een jonger broeder van Mr. N. OLIVIER, die 29 Juni 1847 te Leiden promoveerde, officieel op Theses Juridicae, maar inderdaad op eene welbekende Proeve over de beperkingen van den eigendom door het Politie-regt, die in 1848 anoniem een vlugschrift Over Stemregt en Verkiezingen uitgaf, in 1855 Over grondcrediet en hypotheekbanken schreef, in 1872 Herinneringen aan J. R. THORBECKE het licht deed zien, in 1876 het derde hoofdstuk onzer Grondwet Van de Staten-Generaal bewerkte, en in 1880 Over het kiezen der Vertegenwoordiging schreef, die vroeger Advocaat en Rechter-Plaatsvervanger te Leiden was, en daarna Lid der Arrond. Rechtbank te 's-Gravenhage, — de schrijver van die hoofd-artikelen in de Arnheemsche Courant die steeds in hooge mate de aandacht trokken uit het oogpunt van schranderheid, geest, en spotternij. Bij zijn overlijden te 's-Gravenhage den 21sten Mei 1885, op 65 jarigen leeftijd, schreef de Arnheemsche Courant in N°. 9649, van Zaterdag 23 Mei 1885, blz. 1, kol. 1: „De Arnheemsche Courant bevatte van hem menig degelijk, scherpzinnig en geestig artikel. — Ook zij betreurt diep het verlies van haren vriend, raadsman en medewerker.” Ook de Kamper Courant bevatte een zeer waardeerend artikel over hem. In de dagen toen de liberalen den strijd te voeren hadden tegen behoud-

zucht en reactie, zeide het blad, of tegen de parasitische politiek van mannen als VAN HALL, den strijd ook tegen het ostracisme, dat jarenlang op THORBECKE werd toegepast, was OLIVIER in zijne volle kracht. Er was onder de liberale woordvoerders in de pers niemand, die geestiger en scherper den tegenstander kon havenen, met gloeiender overtuiging de constitutioneele beginselen en de staatkunde van vooruitgang verdedigde. Na de vermelding van sommige meeningen van OLIVIER, waarmede zij het niet eens was, liet zij volgen: „Dit alles belette niet, dat men, bij het graf van dezen publicist, diepen eerbied schuldig is aan de vlekkelooze eerlijkheid zijner meeningen en bedoelingen en warme hulde aan de zeldzame begaafdheid van zijne pen.” „Deze waardeering,” zeide de Arnhemsche Courant in N°. 9653, van Vrijdag 29 Mei 1885, blz. 1, kol. 1, „doet ons te meer goed, omdat de Arnh. Ct., om licht te begrijpen redenen, zelve niet kon spreken, maar het woord aan anderen moest laten.” Tot dezen behoorde ook De Nederlandsche Spectator die in N°. 23, van 6 Juni 1885, blz. 181, kol. 1, omtrent Mr. W. C. D. OLIVIER getuigde: „Velen onzer (schonk hij) jaren lang, soms dag aan dag, genot en leering door zijn geest, zijn kennis en belezenheid, ten toon gespreid in uitmuntend gestyleerde hoofd-artikelen in de Arnhemsche Courant, zoo keurig van taal, sprankelend van vernuft, bijtend van sarcasme, doorzult met gezond verstand, opgeluisterd door snedige verzen van SHAKESPEARE, GOETHE, MOLIÈRE. Want Mr. W. C. D. OLIVIER verstond in waarheid de kunst van schrijven: hij wist zich klaar en sierlijk uit te drukken en gaf zich reukenschap van ieder woord. Zelfs lange aanhalingen uit staatsstukken en parlementaire redevoeringen kon hij, door er hier een woord tusschen te voegen, daar eene uitdrukking in het licht te stellen, doen tintelen van leven. Wee den ministers of kamerleden, die hij tuchtigde met zijn pen! VAN HALL zoowel als VAN BOSSE, FRANSEN VAN DE PUTTE niet minder dan VAN HOUTEN, KAPPEIJNE evengoed als HEEMSKERK, werden voor OLIVIER's schrijftafel gedaagd, en hunne

woorden en daden onmeedoogend ontleed en gehegeld. Maar door alle wisselingen van onze politiek heen bleef THORBECKE OLIVIER's meester, plaagden onze kiesvereeningen hem als nachtmerries, omzweefde HARE's kiesstelsel hem als ideaal." Zie ook nog het Ingezonden stuk van een „getrouwe lezer uit 's-Gravenhage" in de Arnheemsche Courant van Donderdag 15 Juli 1886, N°. 10000, Bijv., blz. 3, kol. 2.

Terwijl ik de juistheid van DE BOSCH KEMPER's beweren meen in twijfel te moeten trekken, dat de Arnheemsche Courant in 1846 en 1847 niet bloeide, en in 't begin van 1848 nog weinig werd gelezen, omdat immers oppositie, waardoor het blad zich onderscheidde, iets aantrekkelijks heeft, zoo schijnt juist later de courant een tijdperk te hebben doorleefd van eenig verval, vermoedelijk samenvallende met dat luisterrijke tijdvak onzer staatkundige geschiedenis tusschen 1849 en 1853, toen THORBECKE staats hervormer was, en de Arnheemsche Courant niet in de oppositie was. In hare kolommen zelven toch is gezegd, dat ze in 1853 herleefde en zich sedert meer en meer ontwikkelde. „De bescheiden bloei, dien ons blad geniet," zoo luidt het in N°. 7819, van Vrijdag 13 Juni 1879, blz. 1, kol. 4, bij gelegenheid van het overlijden te Velp, op Woensdag 11 Juni van dat jaar, in negen-en-veertig jarigen ouderdom, van „onzen vriend en voorganger als redacteur D(IRK) A(NTHONIE) THIEME," — „heeft het aan zijne organisatie te danken; zijn energie en doorzicht was oorzaak, dat het in 1853 herleefde en zich meer en meer ontwikkelde" ¹⁾. Ruim twee jaren vroeger had reeds de courant in N°. 7129, van Dinsdag 13 Maart 1877, blz. 1, kol. 4, naar aanleiding van den dood van Dr. M. P. LINDO, te 's-Gravenhage, in den avond van Vrijdag 9 Maart 1877, het volgende omtrent D. A. THIEME — jongsten zoon van J. F. THIEME te Nijmegen, een' broeder van CARL ALBERT THIEME te Arnhem ²⁾ —

1) Verg. A. C. KRUSEMAN, Bouwstoffen II, blz. 659, 663 en 664.

2) Zie Dr. A. M. LEDEBOER, Alfabetische Lijst der Boekdrukkers, Boekverkoopers en Uitgevers in Noord-Nederland.

getuigd: „De Arnheemsche Courant mag er zich op beroemen dat, dank zij de bemoeijing van haren toenmaligen redacteur, den heer D. A. THIEME, de Oude heer SMITS het eerst ¹⁾ in hare kolommen optrad en door hare tusschenkomst de grondslag werd gelegd voor de welverdiende vermaardheid, welke LINDO zich verwierf.”

Met dat herleven van de courant in 1853 staat waarschijnlijk wel in verband het „Berigt” dat boven aan N°. 250, van Zaterdag 17 December 1853, verscheen, en waarin werd medegedeeld, dat de courant bij het begin van 1854 met eene nieuwe letter zou worden gedrukt en (wederom) met het stadswapen zou verschijnen, terwijl verder veranderingen zouden worden ingevoerd, die men vertrouwde dat als verbeteringen zouden worden beschouwd. Veertien dagen daarna verscheen in N°. 259, van Zaterdag 31 December, het „Berigt,” dat de courant, ten einde het nieuws zoo spoedig mogelijk te kunnen mededeelen, voortaan 's avonds ten 8 uur, en dus niet meer 's middags, zou worden uitgegeven; advertentiën werden dientengevolge aangenomen tot 4 uur 's middags aan het Bureau, Weezenstraat D, N°. 52; de prijs der courant was voortaan voor Arnhem f 4.40, franco per post f 5 in de drie maanden. Eene en andere opgave vindt men terug in het nieuwe hoofd, waarmede de courant met Januari 1854 de wereld inging. De Zondagsche Courant werd nu door eene Maandagsche vervangen. Bovenaan stond voor het eerst: 41ste Jaargang. Met het adres, dat sedert N°. 232, van Dinsdag 23 November 1852, was geweest: „Te Arnhem, ter Boek- en Steendrukkerij van G. J. THIEME,” was de courant het in den eersten tijd niet met zich zelve eens; bij het eerste nummer van 1854 was dat: „Te Arnhem, ter Boekdrukkerij van G. J. THIEME,” maar bij het Vervolg op dit nummer: „Te Arnhem, bij G. J. THIEME, Boekdrukker;” met N°. 4 werd het: „Arnhem, G. J. THIEME, Boek- en Steendrukker;” met N°. 58: „Arnhem G. J. THIEME, Boek- en Steendrukker;” met N°. 60: „Te Arnhem

1) Waarschijnlijk in N°. 63, van Zondag 30 Maart 1851, blz. 3, kol. 1.

bij G. J. THIEME, Boek- en Steendrukker." Verder trekt het de aandacht in den jaargang 1854 dat tot en met N°. 84, van Maandag 24 April, de zegel-stempel op de courant niet die der provincie Gelderland maar die van Utrecht is. Sedert Vrijdag 7 April 1854 verscheen de courant ook weder op Vrijdag, ofschoon eerst aan het hoofd van N°. 73, van Maandag 10 April, aan geabonneerden werd bericht dat de courant voortaan zesmalen per week zou verschijnen, nogtans zonder prijsverhooging; gelijktijdig werd bij dit nummer in de opgave van den prijs der advertentiën eene kleine verandering aangebracht. Eindelijk verdient nog vermelding hoe met N°. 89, van Zaterdag 29 April, het uur waarop advertentiën voor de courant werden aangenomen, vervroegd werd tot 3 uur des namiddags; hoe met N°. 232, van Maandag 16 October, dit tot op 1 uur werd vervroegd. In 1855, met N°. 526, van Vrijdag 28 September, werd zulks „tot 12 uur des namiddags” teruggebracht, met N°. 527 wel zoo juist „des middags” genoemd; in 1856, met N°. 882, van Dinsdag 25 November, werd die tijd nogmaals vervroegd „tot 11 uur des middags;” hetgeen met N°. 885 alweder wel zoo juist „des voormiddags” werd. — Ten slotte moet nog worden aangeteekend, dat met N°. 258, van Woensdag 15 November 1854, het Bureau der courant werd gevestigd: „Ketelstraat, Wijk E, N°. 29.”

Werd tot dusverre bij den aanvang van elk jaar de nummering der courant hernieuwd, sedert 1855 had zulks niet meer plaats; was het laatste nummer van den jaargang 1854 N°. 296, het eerste van 1855 was N°. 297; de volgende nummering van de courant dagteekent alzoo niet van het jaar 1814, maar van veertig jaren later. Verg. blz. 137.

Onmiddellijk na de April-beweging¹⁾ was door Dr. W.

---

1) „Toen was hij goud waard, de Arnhemmer, om zijne pittige artikelen en die gaven zooveel ergernis aan de Aprilbewegers en hun aanhang, dat hij bij SMETS in het Zuidhollandsch Koffiehuis (te 's-Gravenhage) niet meer op de leestafel mocht komen.” Zie Arnheemsche Courant van Donderdag 15 Juli 1836, N°. 10000, Bijv. blz. 3, kol. 1, Ingezonden stuk van een „getrouwe lezer” uit 's-Gravenhage.

R. Baron VAN HOËVELL, J. A. DE FREMERY, en andere zoogenaamde Thorbeckianen, het dagblad De Grondwet opgericht, waarvan Iz. J. LION redacteur was. Het blad hield zich staande van 26 April 1853 tot 29 September 1855. Uitgever-Directeur was toen C. H. SUSAN JR. te 's-Gravenhage. Vreemd genoeg, omdat er bij staking van een dagblad met het einde van een kwartaal geen sprake zijn kan van schâvergoeding aan de geabonneerden, eindigde De Grondwet met het bericht: „Ten gevolge van gemaakte schikkingen wordt de uitgave van de Grondwet met 1° October gestaakt en aan de geabonneerden van dat dagblad de Arnheemsche Courant ten vervolge gezonden.” Hetzelfde bericht, dat voor de lezers van de Arnheemsche Courant van geen belang hoegenaamd kan zijn geweest, werd ook geplaatst aan het hoofd van N°. 528 dier courant, van Maandag 1 October 1855. Intusschen volgt daarop onmiddellijk de volgende mededeeling „Aan onze lezers!”

„De Arnheemsche Courant zal, van nu af aan, haren werkring verruimen. De beginselen, die zij voorstaat, behoeft zij niet nader te ontwikkelen; zij zijn gedurende eene reeks van jaren, onder allerlei wisseling van omstandigheden, voortdurend dezelfde gebleven, en zij blijft daaraan vasthouden. Het zijn de beginselen der Constitutionnele partij, die zij, nu als vroeger, wenscht voor te staan en te handhaven. — Hare rigting blijft dezelfde; maar zij neemt zich voor die met meer kracht en in uitgebreider kring te doen gelden. Tot dus ver mengde zij zich doorgaans slechts dán in den algemeenen politieken kampstrijd, als zij daartoe bijzondere aanleiding vond. Zij zal voortaan, meer regelmatig en onafgebroken, daaraan deel nemen. Zij zal het vaandel der Constitutionnele partij, ten allen tijde en bij elke gelegenheid, opsteken. — Zij heeft, om die taak naar behooren te kunnen vervullen, hare betrekkingen aanmerkelijk uitgebreid, en haar streven zal wezen, gesterkt door zoodanige hulp, die aan éénheid van leiding geene afbreuk doet, als een waardig orgaan der Constitutionnele partij op te treden. — Zij wenscht bij dit haar streven voortdurend in 't oog te

blijven houden wat zij, allereerst zich zelve en harer partij, ten andere haren lezers schuldig is; te weten, die betamelijke en waardigheid van toon, welke passen aan het gewigt der publieke belangen, waarover zij haar oordeel heeft uit te spreken; en welke in hem, die eene goede en regtvaardige zaak, door eigen kracht sterk, voorstaat, bovenal mogen worden verlangd. — Aan die uitbreiding van werkring op eigenlijk politiek terrein, zal zij de poging paren om ook meer en meer de eischen, die men aan een degelijk Nieuwsblad mag rigten, te bevredigen. In het middenpunt der communicatie-wegen van ons vaderland uitgegeven, zal zij kosten noch inspanning ontzien om eene spoedige en naauwkeurige mededeeling der belangrijkste gebeurtenissen aan hare lezers te doen. Eene uitbreiding van hare correspondentiën moet dat oogmerk helpen bevorderen. — Bekneld als onze dagbladpers is door eene buitensporige zegelwet kan zij, voor alsnog, geen gevolg geven aan haar verlangen om haar formaat te vergrooten; maar zij zal trachten haren inhoud te verrijken, eerstens door te woekeren met de vergunde ruimte, en ten andere, door alle werkdagen der week, ook des Woensdags, in groot formaat te verschijnen, en door het opnemen in bijvoegselen van zoodanige stukken en verslagen, als de zegelwet toelaat, — zonder dat daarom de prijs in 't minst zal worden verhoogd. — Terwijl zij alzoo, met vernieuwde krachten, eene uitgebreidere en waarlijk niet gemakkelijke taak aanvaardt, rekent zij op den bijval en ondersteuning der constitutionnelen in den lande. — Er was een tijd toen zij alléén stond in Nederland; een tijd, toen miskennis en vervolging het deel waren van hem, die in verzet durfde komen tegen de heerschende autocratische begrippen. Zij heeft, schoon alléén zijnde, pal gestaan, en meent zich niet te zeer te beroemen als zij zich een bescheiden deel der zegepraal toeëigent, eindelijk door de constitutionnele beginselen behaald. Sedert heeft zij bondgenooten erlangd, die met haar ijveren voor de bevestiging der verworven zege; die met haar waken, dat geen deel van het verworvene verloren ga; die, met haar, de pogingen, regt-

streeks of zijdelings aangewend, tegenstreven van hen, welke ons terug willen voeren en de vruchten der overwinning willen te schande maken; welke, met haar, voet voor voet, het terrein betwisten niet alleen, maar hetgeen, in de onstui-
migheid en het misverstand van een zonderling tijdsgewicht, is verloren gegaan, willen herwinnen. — Welnu, zij zal als oude, beproefde bondgenootte het vaandel niet verlaten, nu even als vroeger, door haar opgestoken. Zij wenscht vooraan te staan in de bres, en, gelde het aanval of verwerping, den vijand onder 't oog te zien.”

Het Kerstfeest van 1855 gaf aanleiding dat met N°. 600, van Maandag 24 December van dat jaar, in het hoofd bij de aanwijzing der dagen van uitgifte het „behalve des Zondags” werd veranderd in „behalve op Zon- en Feestdagen.” — In het daaropvolgende jaar werd blijkens N°. 756, van Maandag 30 Juni 1856, het Bureau der courant gevestigd: „Weezenstraat, Wijk D, N°. 70.” — En in 1857 valt bij N°. 1029, van Woensdag 20 Mei, eene verandering op te merken in de opgave van den prijs der advertentiën.

Terwijl er niets bekend is van eenige moeielijkheid waarin de Arnheemsche Courant in 1858 binnenslands werd betrokken, zoo blijkt toch uit hetgeen het blad zelf in N°. 1406, van Donderdag 12 Augustus van dat jaar, mededeelt, dat volgens den *Courrier du Grand-Duché de Luxembourg* de Arnheemsche Courant in die dagen in het Groot-Hertogdom was in beslag genomen. Wellicht stond dit feit in verband met de (zie N°. 1424, van Donderdag 2 September) vervolging in die dagen den redacteur en den uitgever van bedoelden *Courrier* aangedaan wegens hoon jegens den Koning, het Koninklijk gezag, enz., welke vervolging intusschen met vrijspraak eindigde.

In 1861 is met N°. 2255, van Maandag 13 Mei, het adres geworden: „Te Arnhem bij G. J. THIEME, Boekdrukker.” Twee jaren later, in 1863, bij gelegenheid van den 36sten verjaardag van den uitgever, heeft op Woensdag 1 April eene Arnheemsche Courant in 64° het licht

gezien, die hier en daar bij liefhebbers van aardigheden wordt aangetroffen. Ze was, zooals het Nieuwsblad voor den Boekhandel van Donderdag 2 Juli 1863, N°. 27, mededeelt, het werk van een der zettters J. M. A. JANSEN, en ter grootte van 4 à 6 Ned. duimen gedrukt op een ijzeren snelpersje dat op de voetmaat van een achtste der gewone grootte gemaakt en 64 maal kleiner als de grootste snelpers was. Er ontbrak aan dat snelpersje, dat weldra op de Tentoonstelling van metalen Voorwerpen te 's-Gravenhage te zien, en vervaardigd was door G. L. BURGERS, den bestuurder van de snel-stoom-persen ter drukkerij van den Heer THIEME, geen enkel pennetje of schroefje, en was een waar kunststuk van handenarbeid. Het courantje kon wegens de netheid van uitvoering en zuiverheid van druk niet genoeg worden geprezen.

Met N°. 3143, van Maandag 4 April 1864, werd de meest beknopte vorm aan de opgaven van den prijs der courant en der advertentiën gegeven. Maar, anderhalf jaar later, toen met N°. 3625, van Woensdag 25 October 1865, in het hoofd eene opgave werd geplaatst van uren van vertrek der spoortreinen uit Arnhem, is de eerste schrede gezet op den weg waardoor dat hoofd eenen wel wat grooten omvang heeft gekregen. — Tot ditzelfde jaar 1865 behoort een vlugschrift gedeeltelijk tegen de Arnheemsche Courant gericht, waarvan de titel was: „West-Java-Cultuur-Maatschappij, verdedigd door G. SUERMONDT c. s. tegen de aanvallen van „Volksblad” en „Arnheemsche Courant.” Amsterdam 1865. 8°.”

Tot degenen die er meer dan eens op zijn aangezien als te staan in betrekking tot de redactie van de Arnheemsche Courant behoort Mr. G. M. VAN DER LINDEN. Verlangende niet beoordeeld te worden naar hetgeen hem vreemd was, verzocht hij de redactie in het Bijvoegsel tot N°. 3949, van Maandag 12 November 1866, te willen verklaren, dat hij van de Arnheemsche Courant noch redacteur, noch correspondent, noch medewerker was, en geene andere betrekking tot haar had dan die van geabonneerde. De redactie beaamde

dit volkomen, maar voegde in het volgende nummer daar nog bij, hoe de stoute verzekering van De Tijd in haar nummer van Donderdag 8 November 1866, dat namelijk de Arnhemsche Courant in nauwe betrekking stond tot de leiders der liberale partij en zich verheugen mocht in de medewerking van Mr. G. M. VAN DER LINDEN, geheel uit de lucht was gegrepen. De Heer VAN DER LINDEN had nooit eene enkele letter in de Arnhemsche Courant geschreven ¹⁾, en de Arnhemsche Courant wees ook steeds alle medewerking, hetzij als correspondent of anderszins, van leden der Kamer af. Zelfs wanneer een medearbeider lid der Kamer werd, hield daarmede zijne medewerking aan het blad op. Dit was voor de Arnhemsche Courant een beginsel, en zij had daarvoor twee gronden. In de eerste plaats rekende zij het ongepast, dat een lid der Kamer, die in de gelegenheid was steeds zijne meeningen publiek te maken, daarenboven nog als journalist een buiten-parlementairen invloed zou uitoefenen en zich als kritieker over zijne medeleden opwerpen. In de tweede plaats meende zij, dat eene courant ook tegenover de Kamer hare onafhankelijkheid moest bewaren, ook tegenover de leden der Kamer die van hare eigene partij waren. Zij duldde geene Kamer-instructiën en geene Kamer-voogdij. Zij beschouwde zich als pair der afgevaardigden en, wanneer dit noodig was, als eene contrôle des lands op de Vertegenwoordiging. In plaats dus van connectiën met leden der Kamer te zoeken en aan te knoopen, sneed zij die af, wanneer zij vroeger bestaan hadden. Ten slotte verklaarde zij nogmaals, dat de Heer VAN DER LINDEN van den roem der Arnhemsche Courant geen deel eischen kon, omdat, gelijk zij reeds gezegd had, de Arnhemsche Courant nooit in éénig opzicht medewerking van den Heer VAN DER LINDEN gehad en

---

1) Bij het overlijden van den Heer VAN DER LINDEN in den nacht van 4 April 1888, verklaarde de Arnhemsche Courant in N°. 532, van Donderdag 5 April 1888, blz. 1, kol. 3, nogmaals, „dat — tot (haar) leedwezen — VAN DER LINDEN nooit medewerker van dit blad is geweest en geen letter van hem er in voorkomt.”

ze ook nooit verlangd had. Het speet haar voor De Tijd, dat zij zijne nieuwsgierigheid naar den schrijver der anti-ultramontaansche artikelen in de Arnheemsche Courant op het oogenblik niet bevredigen kon. Doch één ding beloofde zij hem, en hij mocht van deze belofte aanteekening houden. Wanneer de schrijver van die artikelen ooit voor het lidmaatschap der Kamer in aanmerking kwam, zou hij er openlijk voor uitkomen, dat hij de man was geweest die steeds in de Arnheemsche Courant tegen de ultramontanen en De Tijd gepolemiseerd, en tegen een bondgenootschap van de liberalen met hen geprotesteerd had. En hij zou dit doen, meenende dat dit zijne beste aanbeveling bij consequent-liberale kiezers moest wezen.

Dat de Arnheemsche Courant in betrekking zou staan tot de leiders der liberale partij, is ook door haar krachtig ontkend in N°. 5204, van Zaterdag 10 December 1870, in een hoofdartikel waarin zij eene lans brak met den Utrechtschen Hoogleraar J. A. FRUIN, die in het Utrechtsch Dagblad van 3 December tegen haar was in het krijt getreden. „In het artikel van den heer FRUIN,” zoo luidt het daar, „wordt zeer duidelijk te kennen gegeven, dat de Arnheemsche Courant staat onder eenen geheimen invloed en schrijft onder inspiratiën van elders. Ook in andere bladen wordt dit meermalen geïnsinueerd. Dan eens heet het: „De Arnheemsche Courant *laat zich* schrijven;” dan weder: „De Arnheemsche Courant, wier betrekkingen met de leiders der liberale partij voor niemand een geheim zijn,” enz. Wij hebben deze onwaarheden meermalen tegengesproken, en wanneer wij het niet telkens doen, dan is dit ten deele omdat het herhaalde tegenspreken ons verveelt, ten deele omdat deze commerages van ligtgeloovige courantenvrouwen ons onverschillig zijn. Doch nu ook de heer FRUIN, en het doet ons leed dit te moeten zeggen, die insinuatie herhaalt, willen wij er een kort woord aan wijden. De Arnheemsche Courant staat onder geenerlei invloeden en onder geenerlei inspiratiën dan die harer redactie. De Arnheemsche Courant staat in geenerlei

betrekking hoegenaamd, noch regtstreeks noch zijdelings, tot hetgeen men noemt „de leiders der liberale partij.” Het is altoos een hoofdbeginsel van ons blad geweest, allen invloed van en connectie met leden van het parlement, te weren, omdat wij, ook tegenover de leden onzer eigene partij, de zelfstandigheid der courant willen handhaven, en ons niet willen binden aan alle manoeuvres der parlementair-liberale taktiek. Het parlementair-liberalisme kan zijne eigene eischen en motiven hebben, maar de liberale pers is niet geroepen die onvoorwaardelijk te volgen. Wij althans behouden ons steeds onze vrijheid van oppositie, óók tegen onze partijgenooten, voor, en, om die reden, snijden wij alle intimiteiten met parlementaire leiders en volgers onzer partij af. — Het oordeel der Arnhemsche Courant is het oordeel der Arnhemsche Courant en van niemand anders. Wij vertrouwen dat men deze onze categorische verklaring gelooven zal om twee redenen: 1°. omdat, indien de A. C. deze onderstelde relatiën had, wij geene reden zouden zien het te ontkennen; wij zien er toch geenerlei kwaad in, dat een blad het orgaan is van iemand met wiens politiek het homogeen is; 2°. omdat, indien de A. C. dwaas genoeg ware eene inderdaad bestaande relatie met de hoofden harer partij te ontkennen, de ontdekking zeer ligt zou kunnen geschieden en hare logenstraffing dan al te gemakkelijk ware.”

Hiermede is dan ook geheel in overeenstemming de mededeeling van Mr. C. VOSMAER in de Levensberichten van de Maatschappij der Ned. Letterk. van 1875, blz. 37 en 38, hoe Mr. P. A. S. VAN LIMBURG BROUWER, die 27 Januari 1864 in het kiesdistrict Almelo tot lid der Tweede kamer werd gekozen, omstreeks 1860 en 1864 „verscheidene artikels in de Arnhemsche Courant” heeft geleverd. Zoo ook kon de Arnhemsche Courant, na het overlijden van den Heer J. K. H. DE ROO VAN ALDERWERELT in den avond van Maandag 30 December 1878, in het Bijvoegsel tot haar nummer van Woensdag 1 Januari 1879, met een gerust geweten de volgende mededeeling doen: „Jaren lang is DE ROO een ijverig en gestadig medearbeider aan de Arnhemsche Courant

geweest. Jaren lang is zij voor hem een orgaan geweest, waarin hij zijne denkbeelden uiteenzette. Er was toen tusschen hem en haar volkomen sympathie en volkomen homogeniteit. Later veranderde dit. Er ontstonden verschillen van inzicht, verschil vooral over DE ROO's houding in de Kamer in de politieke partijstrijden, bij de toenmalige oneenigheid der liberale partij. Een scherp oordeel der Arnheemsche Courant over een naar haar oordeel onjuist gemotiveerd votum van DE ROO, leidde tot een volslagen vredebreuk. Geduld was geene eigenschap van hem; zooals van een zoo prikkelbaar man te verwachten was, schreef hij een heftig antwoord; het was met de vriendschap tusschen de Arnheemsche Courant en hem gedaan, en wanneer er al geen wrok en geene onverzoenlijke veete achterbleef, er was toch eene koelheid ontstaan die bragt tot geheele vreemding."

Zooals in het laatste nummer van 1866 was aangekondigd, werd zonder verhooging van prijs voor abonnement of advertentiën, de courant, die reeds gedurende de laatste tien jaren door vele bijvoegsels in omvang was toegenomen, met Januari 1867 niet onbelangrijk vergroot, zoodat dan ook het zegel 2 C. werd. Vooral door eene andere titelletter, en eene gewijzigde inrichting van het hoofd kreeg de courant een geheel ander aanzien; van dien dag dagteekent ook een nieuw wapen. Twee jaren later, bij het begin van 1869, kwam weer de aanwijzing van het jaargangscijfer, in 1867 en 1868 weggelaten, op de courant.

Met N°. 4757 brak voor de Arnheemsche Courant het gewichtig tijdstip aan van Donderdag 1 Juli 1869, waarop de Nederlandsche dagbladpers bevrijd werd van den knellenden zegelband. Ze verscheen nu voor het eerst in 4 kolommen, in veel grooter formaat, en toch tegen verminderden prijs, die van *f* 4.40 en *f* 5 tot *f* 3.40 en *f* 4.20 per kwartaal werd teruggebracht; in het hoofd werden nu ook opgaven van den Thermometerstand, de Rijnwaterwarmte (deze alleen tusschen Juni en October), en de Waterhoogten opgenomen.

In hooge mate belangrijk is in dit nummer het hoofdartikel met het opschrift: „Een Nieuwjaarsartikel,” waarin de courant hare eigen physiologie heeft gegeven. Het is van den volgende inhoud:

„Wanneer men is gekomen op eene dier grenslijnen waar een tijdvak eindigt en een ander tijdvak begint, blijft men gewoonlijk een oogenblik stilstaan, om een blik achteruit te werpen op hetgeen doorleefd is, en een blik vooruit op het nieuwe leven dat ons wacht. Wij maken dan de balans van het verledene op, en de raming voor de toekomst. Onze oudejaarsavond-gedachte, die resumeert wat gedaan is, vloeit zamen met onze nieuwjaarsochtend-gedachte die het programma inhoudt van wat voortaan te doen is. — Voor de Nederlandsche dagbladpers is de avond van 30 Junij 1869 een werkelijke oudejaarsavond, en de ochtend van 1 Julij een werkelijke nieuwjaarsochtend. Met 1 Julij 1869 is de Nederlandsche dagbladpers eene in elk opzigt geheel vrije pers geworden, gelijk die in een vrij land behoort te wezen. Is het vreemd, dat onze eerste gedachte de gedachte is aan hetgeen wij tot nu toe geweest zijn? dat wij terugzien op de gezegelde en belaste pers met het gevoel, waarmede een gisteren nog onmondige op den eersten dag zijner mondigheid terugziet naar de dagen der voogdijschap. Zoolang het blaauwe brandmerk der fiscaliteit ons drukte gevoelden wij ons vernederd en niet vrij, al werd ook de uiting der gedachte daardoor niet gestuit. Nu eerst, nu de pers al hare krachten ter harer eigene beschikking heeft, nu zij, van allen tol en cijns ontheven, haar vermogen geheel ten haren eigenen bate besteden kan, is zij eene mondig pers geworden, heeft zij al de regten der mondigheid verkregen, maar daarmede ook al hare pligten en hare verantwoordelijkheid. — Een oogenblik keeren wij tot ons zelve in. Op den eersten dag dat zij als eene onbelaste en volwassen courant haar lezers onder de oogen treedt, herdenkt de Arnheemsche Courant de dagen harer kindschheid en harer meisjesjaren. De Arnheemsche Courant is altoos een bij de hand kind geweest, en dikwijls een enfant

terrible. Zij heeft, toen haar groei en haar verstand zich ontwikkelden, veel menschen door hare pretensien uiterst geërgerd, inzonderheid ministers, oud-ministers en dergelijke deftige en hooggeplaatste personen, die het zeer ongepast vonden, dat zulk een klein en jong persoontje het niet alleen waagde over staatszaken mede te spreken, maar zelfs tegen te spreken, en de juistheid te betwisten der gevoelens en argumenten van deze oude en wijze lieden, die veel meer ondervinding hadden en het immers, als ministers en hooggeplaatste mannen, veel beter wisten dan zij. Mijnheer VERSTOLK VAN SOELEN met het Volhardingstelsel, mijnheer VAN MAANEN met het Landsvaderlijk stelsel, mijnheer VAN HALL met het Standpunt-stelsel, mijnheer ROCHUSSEN met het Kultuurstelsel, mijnheeren DONKER-CURTIUS en DE KEMPENAER met het stelsel van den Burgerlijken Zin, mijnheer HEEMSKERK met het Ontbindings-stelsel, om van vele andere vergeten stelsels niet te gewagen, zij allen hebben van Arnhemia's volslagen gemis aan maagdelijke beschroomdheid veel te lijden gehad. Voor een zoo jong meisje had zij — wij moeten het erkennen — veel praats en veel aplomb, maar, zoo zij vele menschen door een scherp woord gekwetst heeft, zij heeft toch ook vele andere doen lagchen, en wij vertrouwen dat haar dit als compensatie zal toegerekend worden. — Zonder in dwazen zelflof te vervallen, gelooven wij te mogen beweren, dat de geschiedenis der Arnhemsche Courant voor een groot deel de geschiedenis der Nederlandsche redenerende dagbladpers is. Van de felle en gestadige oppositie der Arnhemsche Courant tegen het landsvaderlijk behoud- en volhardingstelsel van WILLEM I dagteekent de politiserende en polemiserende pers in Nederland. De aangevallenen verdedigden zich en riposteerden gelijk zij volkomen bevoegd waren en ook volkomen gelijk hadden te doen. En daardoor was een groot doel bereikt en een groote stap vooruit gegaan. Men berustte niet langer in alles wat vader WILLEM I en vader WILLEM I's ministers zeiden en deden; men nam niet langer aan, dat alles goed gezegd en goed gedaan was, alleen omdat vader WILLEM

en vader WILLEM'S ministers het gezegd en gedaan hadden. Zoodra er slechts één was die openlijk beweerde, dat het en waarom het verkeerd gezegd en verkeerd gedaan was, kon het niet uitblijven of er moesten anderen opstaan om vol te houden dat het en waarom het wel degelijk onverbeterlijk goed gezegd en onverbeterlijk goed gedaan was, en op die wijze was het debat geopend. Het land leerde en gewende zich de publieke zaak te hooren bediscuteren en, in plaats van met een onwankelbaar geloof op de alwijsheid en alwetendheid zijner bestuurders te vertrouwen, en te gelooven in hunne onfeilbaarheid, begon het allengs de redenen voor en tegen aan elkander te toetsen en te onderscheiden tusschen de argumenten van autoriteit en de argumenten van redenering. — Lang is de Arnheemsche Courant het eenig eigenlijk gezegd oppositieblad geweest. Zij was er eene specialiteit in. Men kon zich de Arnheemsche Courant niet anders voorstellen dan altoos, tegen alles en tegen ieder oppositie-makende, alles afkeurende en niemand verschoonende. Men deed haar harde verwijten; men verweet haar heftigheid, vinnigheid, personaliteit, partijdigheid, uitsluitendheid enz. enz. In die verwijten lag waarheid, en toch zag men daarbij eene groote waarheid voorbij. Ware de Arnheemsche Courant in dien tijd zachtzinnig, goeddelijk, objectief, conciliant, fusionistisch geweest, dan had men nooit het doel bereikt dat men bereiken moest. Men zou, half wakend, half slapend voortgedut hebben, erkennende dat het waar was dat alles niet volkomen zoo was als het eigenlijk wel behoorde te wezen, en, met deze erkenning te-vreden, zou men weder ingeslapen zijn in de overtuiging dat al het kromme toch niet regt te maken is, en dat, zoo lang de wereld gestaan heeft en staan zal, altoos alles onvolkomen zal blijven. Het land lag in diepen slaap verzonken, en om zulk een slaper wakker en uit het bed te krijgen, moet luid geroepen, hard geklopt en geschud worden. Dit heeft de Arnheemsche Courant begrepen, en daarom heeft zij luide geroepen, hard geklopt en geschud. De langslaper werd wrevelig wakker en schold op

de ontijdige wekster, maar het doel was bereikt: de slaap was gestoord, de slaper was volkomen wakker en stond morrend op, omdat nu toch aan geen nieuwen slaap meer te denken was. Thans is het klaarlichte dag en het werk in vollen gang. De Arnhemse Courant staat niet meer alléén; een tal van politiserende en polemiserende dagbladen is verreezen en zij is van een alléén strijdend een met velen medestrijdend blad geworden. Hare rol van wekster is gedaan; zij heeft thans andere pligten te vervullen en ander dagwerk te verrigten. — Van de mondigheid der Nederlandsche pers verwachten wij geheel andere uitkomsten dan gewoonlijk voorspeld worden, vooral van den kant van hen die hare werkingen vreezen. Men heeft allerlei schrikbeelden voorspeld van den allesoverwegenden noodlottigen invloed dien de onbelemmerde pers nu zou gaan — althans zou kunnen gaan — uitoefenen. Enkele groote bladen zouden nu zich als het ware van de quaestiën van den dag meester maken, en door hunne valsche voorstellingen de openbare meening geheel van den weg leiden en vervalschen. Men zou eene soort van journalistische alleenheerschappij en tirannie zien ontstaan, waaraan de eenvoudige burger zich niet zou weten te onttrekken en wier dupe hij ten slotte worden zou. Wij voor ons gelooven dat juist het tegendeel zal gebeuren. De invloed van eene bepaalde courant op eene bepaalde klasse van lezers zal, dunkt ons, veel verminderen, omdat, door de onbepaalde mededinging van allerlei dag- en weekbladen, dagelijks zeer uiteenlopende en strijdige inzigten onder het publiek zullen in omloop gebracht worden. Aan den indruk en den invloed der eene, b. v. liberale, courant zal de tegen-indruk en de tegeninvloed eener andere liberale courant overstaan. Aan veelzijdigheid van opvatting en beschouwing zal geen gebrek wezen, en dat het publiek met te veel verscheidenheid van oordeel zal ingelicht worden schijnt eerder te vreezen, dan dat het zal geraken onder den uitsluitenden invloed van enkele alleenheerschende bladen. Wij verwachten, en wij wenschen het, dat de Nederlandsche journalistiek in het

algemeen voortaan veel meer deel zal nemen aan en daardoor ook meer invloed zal hebben op het debat over de publieke zaak, maar wij verwachten tevens dat de speciale invloed, welken thans de couranten, elk in het bijzonder, op bijzondere kringen van lezers uitoefenen, zeer zal afnemen. Men zal minder vragen: „wat zegt mijne courant er van?” Men zal daarvoor de vraag in de plaats stellen: „wat is het oordeel van de pers er over?” — Uit een egoïstisch standpunt dus is voor de bestaande bladen de emancipatie en hervorming der pers eerder een nadeel dan een voordeel. Oude welbeklante winkels zien niet gaarne jonge firma's in hetzelfde vak naast zich verrijzen. Doch dit egoïstisch standpunt is het onze niet. Wij hebben de emancipatie der pers niet gewenscht in het bijzonder belang der Arnheemsche Courant, maar in het algemeen belang onzer journalistiek, in het algemeen belang der publieke zaak, in het algemeen belang des lands, want al is voor den bezitter het monopolie of privilegie een voordeel, het is zeer stellig een nadeel voor het algemeen. — De Arnheemsche Courant zal de Arnheemsche Courant blijven. Tot de jaren van onderscheid gekomen en thans volwassen en mondig geworden, hoopt zij zich te gedragen gelijk aan eene welopgevoede jonge dame betaamt. Haar karakter, evenwel, kan zij niet verloochenen, want het karakter maakt den individu. Zij heeft warm bloed; zij kan niet vroom en gemoedelijk mede-temen op de theekransjes der welgezinden; zij heeft veel achting voor brave catechiseermeesters en proponenten, maar houdt er geen omgang mede; zij is wereldsch en niet afkeurig van ironie; zij houdt zich niet in en weegt hare woorden niet op goudschaaltjes; zij noemt eene kat eene kat en ROLLIN een fripon. Ziedaar hare eigenschappen; wie haar nemen wil moet haar nemen met al haar goed en haar kwaad. Eén ding belooft zij; al noemt zij ROLLIN een fripon en FOREEST's brief een perfidie ¹⁾,

---

1) Bedoeld werd de brief door Jhr. C. VAN FOREEST tot de kiezers in het kiesdistrict Alkmaar gericht, nadat hij op Dinsdag 8 Juni, na meer

zij is, ook al werpt zij een Fransch, Duitsch of Engelsch woord in het gesprek, eene echte Hollandsche, en die zich voorneemt Hollandsch te spreken en te schrijven. Moge dit haren Leidschen briefschrijvenden vriend ¹⁾ geruststellen en bemoedigen. Zij hoopt hare schoone en rijke moedertaal in eere te houden. Hoe ingenomen zij met iets wezen moge, hoe groote voorkeur zij aan iets moge geven, nooit zal zij voorliefde voor iets uiten. Al moge zij soms struikelen en vallen, omdat haar iets merkwaardigs in het oog viel, zij zal zich steeds (niet immer) voor opvallen trachten te bewaren. Waarvoor zij geschikt moge zijn, voor germanismen is zij niet geëigend. Haren tijd zal zij altoos pogen nuttig te besteden, maar niet te benutten. Hare toeneming zal geene toename zijn, en zij hoopt van hare abonnenenten geene afnemings (vooral geene afname) te zullen bespeuren. Men vreeze niet dat hare opnemings ook eene opname zijn zal. Personeel zal zij somwijlen niet kunnen nalaten te wezen, omdat zij zich veelal met personen zal moeten bezighouden, maar met persoonlijkheden (b.v. met de persoonlijkheden HEEMSKERK AZ. of de persoonlijkheden HOFFMANN) zal zij hare lezers nooit ergeren. Het zou haar uiterst verwonderen en leed doen, wanneer men haar, ooit op een immer betrachte ²⁾). Zij zal er steeds naar streven Hollandsch en geen Duitsch te schrijven, ook al had zij de grootste haast om niet te laat voor den post te komen, want zij meent dat eene courant die hare moedertaal verstaat, goede Hollandsche woorden en uitdrukkingen genoeg voorhanden en in voorraad heeft, om geene Duitse voorradig te behoeven te hebben. — Deze zijn onze goede voornemens, op den eersten dag onzer mondigheid uitgesproken.”

---

dan 16 jaren lid der Tweede Kamer te zijn geweest, plaats had moeten maken voor den Generaal KNOOP; zie N°. 4749, van Dinsdag 22 Juni 1869, blz. 1, kol. 3.

1) Zie N°. 4755, van Dinsdag 29 Juni 1869, blz. 1, kol. 2.

2) Alle deze germanismen waren aan Het Vaderland ontleend.

Omtrent den allereersten invloed van de afschaffing van het dagblad-zegel op de courant, ontleen ik het volgende aan N°. 4976 en 4978, van Woensdag 16 en Vrijdag 18 Maart 1870. Toen namelijk Commissarissen van de Nieuwe Rotterdamsche Courant in een verslag aan de aandeelhouders uitgebracht over het jaar 1869 hadden medegedeeld, dat meer dan het bedrag, dat door de afschaffing van het zegel bespaard werd, tot verbetering en uitbreiding was besteed, en dat die meerdere onkosten nog niet waren gedekt, verklaarde de Arnheemsche Courant in hetzelfde geval te verkeeren. Want ook zij was van oordeel geweest, dat de geabonneerden en niet zij zelve behoorde te profiteeren door de zegelafschaffing. Ofschoon zij ongaarne in het publiek over deze geheel huishoudelijke dingen sprak, wilde zij deze mededeeling niet achterhouden, als bewijs tegen hen, die beweerden, dat de zegelafschaffing alleen zou strekken om den uitgevers van dagbladen grooter winsten te bezorgen. Evenals de Nieuwe Rotterdamsche Courant in de toeneming van het debiet echter een waarborg zag voor het vervolg, zoo meende ook de directie van de Arnheemsche Courant, dat het tijdelijk geringer saldo spoedig zou verdwijnen. Toen nu het Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage hieruit opmaakte, dat de Arnheemsche Courant hard achteruitliep, verklaarde deze nader, dat zij nog geen oogenblik reden had gehad zich over de afschaffing van het zegel te beklagen, en niets liever wenschte dan op dezelfde wijze te blijven achteruitgaan. Als zij werkelijk achteruitging, zou zij toch zoo onnoozel niet geweest zijn om dit publiek te maken. Zij zoude dan over haren toestand gezwegen hebben gelijk het Dagblad zweeg.

Na Juli 1869 valt in de eerste plaats bij de courant te wijzen op de invoering met N°. 4833, van Dinsdag 28 September 1869, der rubriek Dienstaanbiedingen, waarbij de gelegenheid werd geopend advertentiën te plaatsen van personen, die eene ondergeschikte betrekking zochten, tegen den prijs van 5 Cents per regel en bij herhaling, binnen den tijd van 14 dagen, tegen 3 Cents, mits tegen contante

betaling. — Met N°. 5299, van Zaterdag 1 April 1871, kwam onder het hoofd de aanwijzing, dat „tot de aanneming en bezorging van Advertentiën uit Duitschland, Oostenrijk en Zwitserland” — „de Annonce-Bureaux van de HH. HAASENSTEIN & VOGLER te Hamburg”, enz. enz., „alleen en uitsluitend gerechtigd” waren. De prijs voor advertentiën uit het buitenland werd op 25 Cents gesteld. En zoo kwam met N°. 5556, van Donderdag 7 Maart 1872, daarbij de aanwijzing, dat advertentiën voor de courant ook werden aangenomen door het „Algemeen Advertentie-Bureau” van NIJGH & VAN DITMAR, te Rotterdam. Met N°. 6144, van Dinsdag 30 December 1873, kwam daarbij de opgave dat M. E. ELSBACH — sedert 1 Januari 1878 ELSBACH & JONES — te Parijs agent voor Frankrijk was, en met N°. 6172, van Maandag 2 Februari 1874, dat voor Engeland agent was PLOWRIGHT & Co.; deze aanwijzing evenwel verviel met N°. 6603, van Woensdag 30 Juni 1875. Later met N°. 8122, van Dinsdag 8 Juni 1880, werd de „Compagnie générale de publicité G. L. DAUBE & CIE. te Parijs”, agent voor Frankrijk, Engeland en België.

Terwijl de courant sedert N°. 4761, van Dinsdag 6 Juli 1869, w e k e l i j k s een „Buitenlandsch Overzicht” had gegeven, trad met N°. 5536, van Dinsdag 9 Januari 1872, daarvoor d a g e l i j k s een „Staatkundig Overzicht” in de plaats. Dit hield zich staande tot het eerste nummer van 1875, toen het met N°. 6457, van Donderdag 7 Januari 1875, wederom door een w e k e l i j k s c h „Politiek Overzicht” werd vervangen, ondertekend V. C. (Mr. H. H. VAN CAPPELLE) ¹⁾. Later, met N°. 6652, van Donderdag 26 Augustus

---

1) Bij het plotseling overlijden van Mr. HENDRIK HERMAN VAN CAPPELLE op Donderdag 15 Januari 1891 — hij was geboren 20 September 1845 — schreef de Arnhemsche Courant in haar N°. 1386, van Zaterdag 17 Januari 1891, blz. 1, kol. 1: „Meer dan twintig jaar was hij hier als advocaat gevestigd. Aanvankelijk was hij medewerker aan de Arnhemsche Courant, maar zijne toenemende practijk belette hem reeds zeer spoedig hieraan zijn tijd te besteden; tot groot leedwezen der redactie moest hij deze betrekking na een paar jaar afbreken.” Later, in N°. 1438, van Donderdag

tus 1875, sproten daaruit voort hoofdartikelen over de buitenlandsche politiek, die, als ik mij niet vergis, tot Juli 1876 zijn vervolgd. — Vóór alles intusschen verdienen de Wetenschappelijke Brieven over natuurkundige onderwerpen sedert N°. 4761, van Dinsdag 6 Juli 1869, en de Astronomische Mededeelingen sedert N°. 4840, van Woensdag 6 October 1869, van de hand van SIBRU (eene omzetting van URBS, de Latijnsche overzetting van v a n d e s t a d t, het pseudoniem van Dr. H. VAN DE STADT, den Directeur der Hoogere Burgerschool te Arnhem) vermelding. De geestige schetsen, nu en dan voorkomende onder het Mengelwerk, voorzien van de letters G. K., gevloeid uit de pen van den tegenwoordigen hoofd-redacteur, den Heer GERARD KELLER, (zie Guldens-Editie, N°. 161) verdienen niet minder de aandacht. Geboren te Gouda 13 Februari 1829 was GERARD KELLER een der meest belovende leerlingen van het gymnasium te 's Gravenhage in 1845 en 1846, waar hij onder zijne vrienden zich een' naam maakte met zijne *Chronique hebdomadaire*, eene courant voor gymnasiasten, door hem zelf geïllustreerd; met Januari 1850 aangesteld tot stenograaf bij de beide Kamers onzer Staten-Generaal, werd hij uitstekend geschikt voor staatkundig briefschrijver in dagbladen, welke taak hij in genoemd jaar begon voor de Arnheemsche Courant, terwijl hij daarbij tevens „Zondagsbrieven” over allerlei andere onderwerpen voegde — eene uitvinding van GERARD KELLER, die later door al de groote dagbladen werd nagevolgd; op 1 Februari 1864 aanvaardde hij, als

---

19 Maart 1891, blz. 1, kol. 4, werd aan zijn uitstekend geheugen volgenderwijs herinnerd: „Eens dat een der redacteurs van de Arnh. Ct. de vergadering der Vereeniging tot bevordering van lijkverbranding zou bijwonen, vertrouwende op het prinsenkwartiertje, in de zaal verscheen toen de voorzitter Prof. TIELE zijne openingsrede reeds had uitgesproken, wendde hij zich tot zijn vriend VAN CAPPELLE met de vraag, of deze hem ook kon helpen. — „Ik heb niet met dat doel geluisterd,” was diens antwoord, „maar ik zal 't beproeven.” Terstond begon hij uit zijn geheugen neer te schrijven wat hij gehoord had. Het verslag kwam in de courant en des avonds zeide Prof. TIELE tot den redacteur: „Gij hebt uitnemend mijne rede weergegeven, 't was bijna woordelijk.”

opvolger van den Heer D. A. THIEME, de redactie van de Arnhemsche Courant ¹⁾, waaraan hij reeds sedert 1863 werkzaam was voor het binnenlandsch nieuws ²⁾. Mede-redacteur van het blad is sedert 1 Juni 1869 de Heer M. A. SIPMAN. — Van een' anderen „trouwen medewerker”, den Heer EVERT GERRITSEN, die sedert zestien jaren boekhouder bij de Arnhemsche Courant was, en op 37-jarigen leeftijd, den 29sten Juli 1869 te Rozendaal overleed, getuigde de courant in N°. 4783, van Zaterdag 31 Juli 1869, hoe hij tot voor weinige maanden, toen de toestand van zijn lichaam hem geenerlei arbeid meer veroorloofde, zich onvermoeid en uitsluitend aan de betrekking wijdde, die hij met trouw, ijver en nauwgezetheid gedurende zoovele jaren vervulde, en hoe zijn eerlijk en rechtschapen karakter hem aanspraak gaf op de algemeene achting. — Ruim vier jaren later, in N°. 6115, van Maandag 24 November 1873, Bijv., was de courant in de gelegenheid met een enkel woord den dag van 22 November te gedenken, waarop A. OLDENBROEK, chef van het personeel der zettters van het blad, gedurende 25 jaren bij den Heer THIEME werkzaam was. — Zoo werd ook in N°. 9599, van Dinsdag 24 Maart 1885, blz. 2, kol. 3, door G. K. melding gemaakt van de in vroeger dagen gewaardeerde medewerking aan de Arnhemsche Courant van den Arnhemschen apotheker JOHAN PETRUS CAROLUS VAN TRICHT. Bij zijn overlijden, in den ouderdom van bijna 75 jaren, den 14den November 1888, wijdde de courant in N°. 723, van Vrijdag 16 November 1888, blz. 2, kol. 1, eenige regelen aan zijne nagedachtenis.

Naar aanleiding dat de uitgever der Arnhemsche Courant had aangenomen een meer uitvoerig Verslag van de handelingen van den Gemeenteraad te leveren, tot welke uitgave bij de vaststelling van de Gemeentebegrooting voor 1873

1) Onze hedendaagsche letterkundigen met bijschriften van Dr. JAN TEN BRINK, Hoogleraar aan de Rijks-Universiteit te Leiden. — GERARD KELLER. — Amsterdam, T. J. VAN HOLKEMA, 1885, blz. 1, 3, 5, 13.

2) Mr. J. I. VAN DOORNINCK, Vermomde en Naaml. Schrijvers, dl. 2, N°. 940.

was besloten, welk Verslag ook in de courant zou verschijnen, maar slechts aan de geabonneerden te Arnhem zou worden toegezonden, werd voor dezen de prijs der courant met Januari 1873 met 25 Cts. per kwartaal verhoogd; intusschen konden geabonneerden elders onder gelijke voorwaarden dit verslag verkrijgen. Met denzelfden datum werd het hoofd der courant, behalve de titel, met eene andere letter gedrukt. — Toen met September 1873 in de Ridderstraat het nieuwe magazijn van instrumenten van den Heer D. HOLSBOER werd geopend, verplichtte genoemde Heer de courant door sedert N°. 6050, van Dinsdag 9 September, voor het hoofd dagelijks den stand op te geven van FORTINS barometer, den besten voor meteorologische waarnemingen gebezigd. — In deze zelfde maand September 1873 verscheen te Batavia, bij H. M. VAN DORP & Co., ('s Hage, ERVEN THIERRY & MENSING en C. VAN DOORN & ZOON) een Open Brief aan de redactie der Arnheemsche Courant door de redactie van den Javabode, zijnde een overdruk van een artikel uit den Javabode van 19 Juli 1873, gericht tegen eene uitdrukking der Arnheemsche Courant in N°. 5970, van Zaterdag 7 Juni 1873, blz. 3, kol. 1, over de uitzetting uit Indië van Mr. C. P. K. WINCKEL, den redacteur der Samarangsche Courant. De Arnheemsche Courant kende in N°. 6060, van Zaterdag 20 September 1873, dien brief de onderscheiding eener uitvoerige beantwoording niet waard, omdat hij niet in betamelijke bewoordingen was gesteld. — Met N°. 6172, van Maandag 2 Februari 1874, verscheen onder het hoofd ook nog eene opgave omtrent den „Stand der Maan”. — Dat er met N°. 6843, van Vrijdag 7 April 1876, eenige uitbreiding werd gegeven aan de meteorologische opgaven in het hoofd, die dientengevolge met eene kleinere letter werden gedrukt, valt den opmerkzamen beschouwer dra in het oog; met 1 Januari 1878 werd hier weder eene andere lettersoort ingevoerd, tegelijk met die bij de opgave van abonnement. — Ofschoon reeds met Maandag 3 December 1877 het Bureau der courant verplaatst was van de Weezen-

straat naar de Ketelstraat, veranderde die opgave in het hoofd eerst met N°. 7356, van Donderdag 6 December. — Sedert was de belangrijkste wijziging die welke met N°. 8733, van Donderdag 1 Juni 1882, en met eene kleine verschikking bij het volgende nummer, plaats vond, toen al wat tot dusverre onder het hoofd was geplaatst, in de beide eerste afdelingen daarvan werd opgenomen. Met N°. 8956, van Dinsdag 20 Februari 1883, werd in het hoofd nog opgave gedaan van het Telephoon-nummer van het Bureau, — terwijl met N°. 9181, van Maandag 12 November 1883, aan de opgave der agentuur voor Frankrijk, enz. eene nadere aanwijzing werd gevoegd; verg. het volgend vermeld N°. 9833. Zoo blijkt ook uit N°. 9833, van Vrijdag 25 December 1885, dat advertentiën ook door het advertentie-bureau van DE LA MAR te Amsterdam werden aangenomen, evenals uit N°. 79, van Vrijdag 15 October 1886, dat advertentiën uit Duitschland enz. ook werden aangenomen door het advertentie-bureau van RUDOLF MOSSE.

Het was „alleen een typografische maatregel ter vereenvoudiging” dat, toen op Donderdag 15 Juli 1886 N°. 10,000 van de nieuwe reeks der courant, op Maandag 2 Januari 1854 aangevangen (zie blz. 117), was verschenen, den daaropvolgenden dag N°. 1 eener nieuwe serie werd uitgegeven. Die verschijning van N°. 10,000 droeg „eenigermate een feestelijk karakter,” en vandaar het „woord van de Arnhemsche Courant over de Arnhemsche Courant” bij die gelegenheid uitgesproken, waaraan reeds hierboven, blz. 30, een paar regels werden ontleend. Een „getrouwe lezer” uit 's Gravenhage bracht dienzelfden dag in het Bijvoegsel blz. 3, kol. 1, in een Ingezonden Stuk zijne hulde „Aan de redactie, ook van N°. 10,000,” zie hierboven blz. 117, aant., en de Heer A. VAN ASSEN te 's Gravenhage deed van zijne belangstelling blijken in een artikel in N°. 3, van Maandag 19 Juli 1886, Bijv., blz. 3, kol. 1.

Terwijl reeds met N°. 270, van Donderdag 2 Juni 1887, de opgave van het vertrek der spoorwegen in het hoofd, wegens uitbreiding, met kleinere letter was gedrukt, werd

met N°. 391, van Vrijdag 21 October 1887, voor de jaargang-, dag- en nummer-aanwijzing eene nieuwe lettersoort ingevoerd, en gelijktijdig de Telephoon-nummer-aanwijzing verplaatst. Zoo werd ook met N°. 633, van Vrijdag 3 Augustus 1888, de „Stand der Maan” verplaatst, en aan „Windstreek” en „Windkracht” ruimte verleend; verg. N°. 904, van Maandag 24 Juni 1889. Van meer beteekenis was, dat met N°. 1192, van Maandag 2 Juni 1890, dank zij de aansporing van den Heer C. W. H. VERSTER te Leiden, een geheel nieuw, en wel zuiver heraldiek wapen, geteekend door den Heer N. VAN DER WAALS te Arnhem, op de courant verscheen, hetgeen verwisseling van de lettersoort in de opgaven in het hoofd, wederom verplaatsing van den „Stand der Maan”, en verplaatsing der opgaven van Bureau- en Telephoon-nummer onder het wapen ten gevolge had. Eindelijk bleef, niettegenstaande het overlijden van den uitgever, den Heer GERRIT JAN THIEME op Vrijdag 15 Februari 1889, in den ouderdom van bijna 62 jaar, het adres der courant ongewijzigd, dat, als ik mij niet vergis, sedert N°. 7839, van Maandag 7 Juli 1879, Eerste Bijvoegsel, langzamerhand was overgegaan in het „Gedrukt bij G. J. THIEME te Arnhem” — ook wel „Gedrukt te Arnhem bij G. J. THIEME”; immers het vorig adres van Mei 1861, zie blz. 120, werd nog telkens afwisselend gebruikt.

Trouw aan het opschrift dezer bijdrage brengt mede dat hier ten slotte, zooveel doenlijk, gewezen wordt op de couranten die, onder welken titel ook, in later jaren te Arnhem het licht hebben gezien. Want hierbij doen zich onoverkomelijke moeielijkheden voor. Zonder de inzage toch van zooveel mogelijk volledige exemplaren, die zelfs dikwijls bij de uitgevers of hunne opvolgers tevergeefs gezocht worden, kan de geschiedenis, de bibliographie, van eenig dagblad onmogelijk goed gegeven worden, zelfs niet in beperkten zin. Maar

dergelijke inzage, niet van één, maar van tal van bladen, vordert meer of min langdurig verblijf nu hier dan daar, waarvoor tijd, middelen en krachten bij één enkele te kort schieten. Dat door een beroep op de medewerking van anderen deze bezwaren zouden worden overwonnen, mag gerust worden betwijfeld, omdat niet valt te rekenen op voldoende belangstelling, ook niet op gewenschte eenheid van behandeling. Uiterst gering is ook helaas het belang, uit een geschiedkundig-bibliographisch oogpunt, van schijnbaar lang niet onbelangrijke gegevens voorhanden in de Naamlĳst van Nederduitsche Boeken, de Residentie- en Stads-Almanak, het Algemeen Adresboek voor den Nederlandschen Boekhandel, eene lijst van Dag- en Weekbladen, in Nederland uitkomende, 1 Juli 1869, in het Zondagsblad voor de Geabonneerden op het Nieuwsblad voor den Boekhandel van 8 Augustus 1869, N°. 31, blz. 232—236; de lijst van Dag- en Weekbladen in Nederland uitgegeven in het begin van 1872 en door de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels gezonden aan de Londensche Internationāle Tentoonstelling (Typografische afdeeling) van 1872; evenals dergelijke lijst op blz. 193 en volgg. in den Catalogus der inzending op de Wereldtentoonstelling in 1876 te Philadelphia, van wege de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels in Nederland; eindelijk de opgaven in de Catalogi van de voornaamste Dag-, Week- en Advertentiebladen uitgegeven door het Algemeen Advertentie-Bureau van de Heeren NIJGH & VAN DITMAR te Rotterdam, — evenals door het Internationaal Advertentie-Bureau van HAASENSTEIN & VOGLER — gelijk ook die in het sedert Donderdag 1 Februari 1877 door hetzelfde Advertentie-Bureau te Rotterdam uitgegeven weekblad *De Aankondiger*, sedert gestaakt. Alle deze gegevens toch zijn opgesteld met het oog op handelsbelang;

slechts bij benadering valt daaruit op te maken wat uit een geschiedkundig-bibliographisch oogpunt van beteekenis is: aanwijzing van den dag van geboorte en overlijden, van overgang in andere handen, van wijziging van formaat en uiterlijk. Vandaar dat de inzage van zoodanige nummers waaruit van dergelijke feiten blijkt groote waarde heeft, en opweegt tegen het raadplegen van volledige exemplaren. Ze zijn natuurlijk meerendeels in handen van particuliere verzamelaars, en hier doet zich weder de moeielijkheid op, dat vergelijking van verschillende nummers op onderscheidene tijdstippen gezien onmogelijk is. Een en ander strekt tot verklaring van het vage en onbepaalde der volgende opgaven.

1. Bij den aanvang van 1835 reeds werden te Grave uitgegeven *Catholyke Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staat, Geschied- en Letterkunde*. Op 1 April 1850 bracht JOZUÉ WITZ deze uitgave over van Grave naar Arnhem, waaruit later eene *Kerkelijke Courant* voortspoot.

2. De *Vreemdelingslijst* uitgegeven door W. J. KRUIJT te Arnhem, en reeds in mijne studie over de *Miniatuur-Couranten of Lilliputters*, in *Hand. en Meded. Maatsch. Ned. Letterk.* 1883, blz. 5, op het jaar 1839 vermeld.

3. *Geldersche Courant*. Ter Drukkerij van W. J. KRUIJT te Arnhem. Van dit blad, dat Zondags, Woensdags en Vrijdags werd uitgegeven, en f 2.50 in de drie maanden kostte, is mij alleen N°. 35, van Zondag 21 Maart 1841, bekend.

4. *Arnhems Nieuws- en Advertentie-Blaadje*, Arnhem, G. W. VAN DER WIEL, 1844. Zooals ik reeds in mijne hierboven aangehaalde studie over *De Miniatuur-Couranten of Lilliputters*, blz. 9, aantekende, droeg dit blaadje in 1845 den naam van *Arnhemsche Miniatuur-Courant*, heeft het later den titel gevoerd van *Gelderland. Nieuws- en Advertentieblad*, nog later dien van *Geldersch Advertentie-Blad*, totdat het werd samengesmolten met het *Arnhemsch Weekblad* (zie hieronder N°. 10).

5. **Algemeene Landhuis-houdelijke Courant.** Weekblad tot bevordering eener praktische en op wetenschappelijke kennis gegronde beoefening van den akkeren tuinbouw, veen, bijen-, zijden- en houtteelt, en boomkweekerij. Opgericht door Dr. J. WITTEWAAL, en voor het eerst verschenen op Vrijdag 1 October 1847 bij J. G. MEIJER te Arnhem. Bij den aanvang van 1851 onder den titel van **Landbouw-Courant** uitgegeven, zag dit blad reeds sedert jaren het licht te Zwolle bij W. E. J. TJEENK WILLINK, tot einde 1891.

6. **De Morgenster.** Weekblad ter bevordering van het levend Christendom. Uitgegeven te Arnhem bij G. W. VAN DER WIEL, sedert Woensdag 7 Juli 1852, door Ds. J. P. DE KEYSER, als tegenwicht tegen de beginselen door GROEN VAN PRINSTERER in *De Nederlander* verkondigd. Als maandschrift hield dit blad op te bestaan einde 1854.

7. **Weekblad voor Apothekers.** N° 1, uitgegeven te Arnhem bij D. A. THIEME, en gedrukt aldaar bij G. J. THIEME, 4 blz. fol., in 2 kol., met een vignet, bestaande in chemische apparaten, waaronder de aan HORATIUS ontleende woorden: „Nil desperandum”, verscheen op 16 Februari 1853. Bij genoegzame deelneming zou N° 2 worden uitgegeven op Zaterdag 5 Maart, terwijl het blad verder geregeld des Zaterdags zou verschijnen. De abonnementsprijs was voor den jaargang 1853 (10 maanden) f 5.25 fr. p. p.; advertentiën van 1—5 regels kostten met het zegel f 1.35, elke regel meer kostte f 0.15. Het blad moet in 1854 of 1855 zijn bezweken.

8. **De Heilbode,** Weekblad voor Kerken en Zending. Gedeeltelijk ten voordeele der Evangelische Maatschappij. Arnhem, G. W. VAN DER WIEL, 1855.

9. **Nederlandsche Spectator.** Weekblad van den ouden heer SMITS (Dr. M. P. LINDO). Uitgegeven door D. A. THIEME, te Arnhem. (Boekdrukkerij van G. J. THIEME). N° 1 verscheen op Maandag 7 Januari 1856.

10. *Arnhemsch Weekblad. Stadsberigten & Advertentien.* Gedrukt bij W. J. KRUIJT te Arnhem. N°. 1 moet zijn verschenen op Zondag 3 Mei 1857. Later is de titel geworden: *Arnhemsch Weekblad, en Geldersch Advertentie-Blad* (verg. hierboven onder N°. 4). Te Arnhem bij T. E. SLOT, Boekdrukker. Op 1 Juli 1869 onderging het blad eene belangrijke uitbreiding.

11. *Weekblad voor de Burgerlijke Administratie in het Koninkrijk der Nederlanden*, sedert Juli 1849 bij THIEME te Nijmegen uitgegeven, zag sedert 1857 bij THIEME te Arnhem het licht.

12. *Dagblad van Arnhem. Algemeen Nieuws- en Advertentieblad.* Ter Boek- en Dagbladrukkerij van P. A. DE JONG, Kerkstraat te Arnhem. N°. 2 is van Maandag 30 Mei 1859. Het blad verscheen dagelijks, in 2 blz. folio, gedrukt in 3 kol. Prijs per maand voor Arnhem f 0.75, fr. p. p. f 1.10; afzonderlijke nummers 5 Cts. Advertentiën per regel 5 Cts. Het was een zoogenaamd ochtendblad, dat 's morgens ten acht ure werd uitgegeven.

13. *De Opmerker. Weekblad voor Architecten, Ingenieurs, Fabrikanten en Aannemers van Publieke Werken.* Uitgegeven te Arnhem bij D. A. THIEME. — Boekdrukkerij van G. W. VAN DER WIEL. N°. 1 verscheen Zaterdag 7 April 1866.

14. *Nijverheids-Courant.* Uitgegeven door den boekhandelaar J. VAN EGMOND JR., en opgericht door het departement Arnhem der Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid. N°. 1 verscheen Zondag 3 Februari 1867. Op het einde van 1868 werd dit blad aangekocht door de Vereeniging van en voor Nederlandsche Industrieelen, zoodat met Januari 1869 de redactie overging naar De Nederlandsche Industrieel.

15. *Nieuwe Arnhemsche Courant.* Dit blad verscheen sedert Zaterdag 6 Juni 1868 tweemaal 's weeks, in formaat, druk en inrichting bijna geheel overeenkomende met de Arnhemsche Courant van THIEME, maar van geheel

tegenovergestelde richting. Een der oprichters was de Heer POSNO; de voornaamste aandeelhouder was de Heer C. J. Baron VAN TUIJL VAN SEROOSKERKEN; hoofd-redacteur was ARNOLDUS JOHANNES CORNELIUS KREMER Sedert Januari 1869 verscheen deze courant driemaal 's weeks: Maandags, Woensdags en Vrijdags; sedert Januari 1871 dagelijks; het blad werd toen niet meer door JOZUÉ WITZ (verg. hierboven onder N°. 1) gedrukt of verzonden. Van Maart 1872 tot Februari 1875 was Mr. A. HEEMSKERK JZN., thans lid der Arrond. Rechtbank te Amsterdam, medewerker. Met 1 Januari 1878 werd de titel: De Reporter. Onder dien titel eindigde het blad zijn bestaan met N°. 1545, van Zondag 31 December 1882.

16. De Batawer, Nieuws- en Advertentieblad voor de Betuwe. Later: De Batawer. Weekblad voor de Betuwe, Arnhem en Omstreken. Verscheen sedert Juli 1869 des Zaterdag bij Is. AN. NIJHOFF EN ZOON te Arnhem.

17. Nieuw Arnhemsch Advertentieblad. Sedert 1869 bij J. J. COERS, Oeverstraat B. 61, te Arnhem uitgegeven.

18. Maandblad voor Telegrafie en aanverwante wetenschappen. Onder redactie van R. K. VAN ELDIK en Z. VAN DER VEGTE. Gedrukt bij G. J. THIEME, te Arnhem. Uitgave van H. A. TJEENK WILLINK aldaar. Dit blad, 8 blz., 4°, in 2 kol. dat den 15^{den} van elke maand zou verschijnen, trad in 1871 in de plaats van het vroegere Tijdschrift voor Telegrafie, waarvan de uitgaaf om verschillende redenen, uit het overlijden des uitgevers (H. J. VAN KESTEREN te Amsterdam) voortvloeiende, niettegenstaande alle aangewende pogingen gestaakt moest worden, hoewel men gaarne den achtsten jaargang, waarvan het eerste nummer verscheen, voltooid zou hebben. Het eerste nummer van den eersten halven achtsten jaargang van het tijdschrift is zelfs geheel afgedrukt geweest, maar nooit verzonden.

19. Zevenaarsche Courant, Algemeen Nieuws-, Landbouw-, Markt- en Adver-

tentieblad voor de Provincie Gelderland. Verscheen sedert November 1872 te Arnhem, des Zaterdag, bij JOZUÉ WITZ; sedert April 1873 met een allegorisch versierd wapen van Zevenaar. Bij openbaren verkoop te Arnhem op Maandag 3 Juli 1882, ging het eigendomsrecht en het recht van uitgave voor f 1560 over in handen van den Heer W. KIEN, drukker en uitgever te Arnhem. Deze overleed te Arnhem 18 Februari 1886, tengevolge waarvan de Zevenaarsche Courant einde April 1886 ophield te bestaan. Zie lager sub N°. 38.

20. De Landbouwer. Het proefnummer van dit maandblad voor de leden der Nederlandsche Landbouw-Vereenigingen verscheen in Juni 1873. Uitgever was D. A. THIEME; te Arnhem. Prijs f 2.50 fr. p. p. in het jaar, voor Vereenigingen volgens overeenkomst.

21. De Juridische Spectator. Dit blad verscheen sedert 1 October 1874 om de veertien dagen in het formaat van De Nederlandsche Spectator bij D. A. THIEME te Arnhem, tegen den prijs per jaargang van 8 Gld. Den 1sten Dec. 1876 werd de uitgave met N°. 48 gestaakt.

22. Wekelijksch Advertentieblad voor het Onderwijs. Het eerste nummer van dit blad verscheen bij den aanvang van Juni 1875, bij J. VOLTELEN, te Arnhem. Het blad zou gratis worden verzonden aan allen, die met lager en meer uitgebreid lager onderwijs in betrekking stonden. Later droeg het den titel van Wekelijksch Advertentieblad voor het Lager, Middelbaar en Gymnasiaal Onderwijs; daarna dien van VOLTELEN'S Advertentieblad voor het Lager, Middelbaar en Gymnasiaal Onderwijs.

23. Euphonia, weekblad, gewijd aan letterkunde en welsprekendheid voor Noord- en Zuid-Nederland, in 1876 eerst te Utrecht bij A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN verschenen, werd sedert November 1877 te Arnhem bij J. MINKMAN uitgegeven, onder redactie van den Heer M. A. SIPMAN, mede-redacteur de Arnheemsche Courant, totdat de uitgave den 29^{en} Maart 1879 werd gestaakt.

24. *Arnhemse Gids*. Onder dezen titel werd door den uitgever J. J. COERS te Arnhem, in overleg met de Directie van den Schouwburg, de Heeren Gebrs. KAMPS in *Musis Sacrum* en de Directie der Buiten-Societeit, te beginnen met 1 Januari 1878, uitgegeven een blad, inhoudende Officiële Programma's der Voorstellingen in den Schouwburg, de Muziekuitvoeringen in *Musis Sacrum* en op de Buiten-Societeit, alsmede eenige berichten op Tooneel en Muzikaal gebied. In dezen Gids werd eene beperkte ruimte bewaard voor het plaatsen van advertentiën.

25. *Geldersch Nieuwsblaadje, Lectuur voor iedereen*. Dit blaadje verscheen sedert April 1879 elken Zaterdag bij G. J. THIEME, te Arnhem. Prijs per 3 maanden in Arnhem 50 Cts., buiten Arnhem 65 Cts. Prijs der advertentiën van 1—5 regels 50 Cts., elke regel meer 10 Cts.

26. *De Portefeuille, Letterkundig Weekblad*. Uitgave van G. J. THIEME, te Arnhem. Het eerste nummer verscheen op Zaterdag 5 April 1879, onder redactie van den Heer M. A. SIPMAN, mede-redacteur der *Arnhemse Courant*. Bij het begin van den 3den jaargang, met 1881, werd M. M. OLIVIER te Amsterdam uitgever.

27. *De Tentoonstelling van Nederlandsche en Koloniale Nijverheid te Arnhem in 1879*. Eenig officieele door de Hoofd-commissie geautoriseerde uitgave. Orgaan voor de belangen der Inzenders. Van dit blad, dat op de Tentoonstelling zelve op de persen van de Koninklijke Nederlandsche Stoomdrukkerij A. VAN OOSTERZEE, Warmoesstraat 106, te Amsterdam, werd gedrukt, en waarvan dagelijks een nummer verscheen, zag het eerste nummer het licht den 1sten Juni 1879. Prijs 6 Gld. fr. p. p.

28. *Maandblad der Evangelische Maatschappij*, sedert 1880 uitgegeven door G. W. VAN DER WIEL & Co. te Arnhem.

29. *De Telefoon, Advertentieblad voor Arnhem, Velp en Oosterbeek*. Dit blad ver-

scheen sedert Januari 1883 bij J. VAN EGMOND JR., te Arnhem. Aan de geregelde uitgave ging in November en December 1882 vooraf de verschijning van een St. Nikolaasnummer, een tweede dito, en een Kers- en Nieuwjaarsnummer.

30. De Z w a a n. Verschijnt alleen dan wanneer de Zwaan hare vlerken uitslaat om die van stof te reinigen. Uitgave van HOEKSTRA & DE BRUIJNE, te Arnhem. 4 blz. kl. folio, in 2 kol. Prijs per nummer 10 Cts., bij abonnement van 6 nummers 50 Cts. fr. p. p. Advertentiën per regel 25 Cts. Bureau: Koningstraat 23, te Arnhem. Het proefnummer verscheen half April 1883. — Daar dit blad geen periodiek karakter had, is de vermelding hier niet zonder bedenking.

31. De Gids, speciaal blad voor tooneel, concerten en literatuur. Uitgave van W. K. KIEN, te Arnhem. Prijs 4 Gld. per jaar, afzonderlijke nummers 10 Cts. Het eerste nummer van dit blad, dat 's Woensdags zou verschijnen, zag het licht op Woensdag 2 Mei 1883.

32. De Post, Weekblad voor Gelderland. Van dit blad van ultramontaansche richting was uitgever J. J. VAN MASTRIGT, daartoe aangesteld door de Heeren L. VAN EWYJK, die de redacteur was, Mr. M. J. C. M. KOLKMAN, R. J. C. F. KOLFSCHOTEN, Jhr. J. W. VAN NISPEN TOT SEVENAER, A. SPRENGER, D. J. C. WALTERS en S. M. VAN WIJCK. De prijs was 75 Cts. per drie maanden; die der advertentiën $7\frac{1}{2}$ Ct. per gewone regel. Bureau: Roodenburgstraat, 52, te Arnhem. N°. 1 verscheen op Zaterdag 19 Mei 1883.

33. Rijn- en IJsselbode; een weekblad dat reeds in 1884 des Zaterdags te Arnhem verscheen.

34. Weekblad voor de Katholieken van Arnhem en Omstreken; het blad verscheen eveneens reeds in 1884 des Zaterdags te Arnhem.

35. De Arnhemmer, uitgever FRANCHIMONT, van welk blad mij niets anders bekend is, dan dat de Arnhemsche Courant in haar N°. 9683, van Vrijdag 3 Juli 1885, blz. 1, kol. 1, mededeelde, dat „ondanks de 2000 exemplaren welke er — volgens de bestendige mededeeling in het blad

zelf — van gedrukt werden en den buitengewonen bijval, dien het ondervond, eveneens volgens zijne herhaalde verzekering, — met 1° Juli (1885) de uitgave van die courant gestaakt" werd.

36. Woning-Gids voor Arnhem, Velp en Oosterbeek. In de Arnheemsche Courant van Vrijdag 19 Maart 1886, N°. 9902, Bijv., blz. 4, kol. 1, kwam deze Woning-Gids, bezorgd door VAN ELTEN & Co., Kantoor van vaste goederen, Schoolplaats, Arnhem — sedert Juli 1890: Kortestraat 10, — voor de eerste maal als advertentie voor. Van eene wekelijksche opgave kwam het met Juli 1886 tot eene maandelijksche, nadat met Mei 1886 het opschrift was geworden: Voor Arnhem en Omstreken. Hieruit schijnt met Februari 1887 te zijn voortgesproten een Woning-Gids voor Arnhem, den Haag, Scheveningen en Omstreken, en eindelijk in October 1890 ook: De Geïllustreerde Woning-Gids voor Nederland.

37. Gelria. Weekblad voor Arnhem en Omstreken. Uitgevers: VAN DER ZANDE & RINKES, Arnhem. Verschijnt elken Woensdag-avond. Bureau: Bakkerstraat 72. 4 blz. folio in 3 kol. Abonnement per drie maanden: Voor Arnhem *f* 0.65, fr. p. p. *f* 0.75. Advertentiën van 1—5 regels *f* 0.40. Elke regel meer *f* 0.07⁵. Aldus N°. 1, van Donderdag 13 Mei 1886.

38. Geldersch Weekblad, Orgaan voor Arnhem, Lijmers en Betuwe; een Katholiek weekblad sedert Mei 1886 door de firma VAN MASTRIGT en VERHOEVEN uitgegeven, als voortzetting van de Zevenaarsche Courant, zie hierboven sub N°. 19.

39. De Gids voor Leesgezelschappen en Rederijkerskamers. Een maandblad sedert November 1886 uitgegeven door J. MINKMAN te Arnhem.

40. Geldersche Kerkbode, Orgaan der Ned. Ger. Kerk in Gelderland, volgens mijne aantekeningen bezweken bij het einde van den eersten jaargang, 22 September 1888, maar toch nog opgegeven in catalogi van 1890 en 1891.

41. De Wageningen, Gewijd aan de belangen van Staat en Kerk, sedert 4 Januari 1888 elken Woensdag en Zaterdag uitgegeven door H. B. BREIJER te Arnhem, als voortzetting van het Wageningsch Weekblad sedert 8 Januari 1873 verschenen. De uitgave werd einde Maart 1892 gestaakt.

42. De Arnhemsche Woning-gids van VAN DER MADE & VAN WIJNGAARDEN, Kantoor van Vaste Goederen, Roermondsplein 16, sedert Maart 1890 maandelijks.

43. De Katholieke School, Weekblad voor Opvoeding en Onderwijs, sedert April 1890 te Arnhem des Zaterdags uitgegeven door de firma VAN MASTRIGT en VERHOEVEN, als voortzetting van „Ons Recht. Weekblad gewijd aan opvoeding en onderwijs volgens den geest der R. C. Kerk,” sedert 17 Maart 1871 uitgegeven door JAC. VAN POLL SUYKERBUYK te Rosendaal, en sedert April 1873 door W. VAN GULICK te 's Hertogenbosch.

Amsterdam, November 1883.
Februari 1892.

Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT.

LOSSE SCHETSEN UIT DE GESCHIEDENIS DER BOEKEN.

Voor ons, boekhandelaren en boekenliefhebbers, die den ganschen dag bezig zijn, boeken te koopen en te verkoopen, die er althans ons best toe doen, kan het niet onbelangrijk zijn na te gaan, hoe 't in vroeger tijd, toen er nog minder concurrentie was dan thans, met die koopwaar gesteld was. Het is, dunkt ons, nog wel zoo belangrijk, als de liefhebberij van menig adelijk heer, die er het hoogste belang in stelt, te weten, wie zijn grootvaders en overgrootvaders geweest zijn, waar en hoe zij geleefd en gewerkt hebben, waar en hoe zij gestorven en begraven zijn. Hoe ouder voorvader, hoe meer eer, hoe kostbaarder nagedachtenis. Maar die kennis is slechts voor eenige weinigen noodig, nuttig en begeerlijk; het onderzoek en de kennis daarentegen naar de oudere en de oudste voortbrengselen van den menschelijken geest is hoogst nuttig en begeerlijk voor allen te noemen. De oudste boeken: zij leveren ons voor een goed deel de geschiedenis van den menschelijken geest, en zij toonen ons zijne immer onuitputtelijke en vernuftige hulpmiddelen om de gedachte voort te planten, en de denkbeelden die het aardrijk in den loop der eeuwen hebben beheerscht.

Ons voornemen is, in eenige „losse schetsen,” te wijzen op de geschiedenis der oude en oudste boeken, zoo buiten

als binnen ons vaderland. In geleerde beschouwingen zullen wij ons niet gaan verdiepen. Wij geven alleen, wat andere, geleerde navorschers en wetenschappelijk gevormde mannen vóór ons gevonden hebben. Beginnen wij met de

INCUNABELEN.

Een zonderlingen naam toch dragen die oudste gedrukte boeken: *Incunabelen!* Het Latijnsche woord *Incunabula* beteekent wieg, en zij kwamen ook als uit de wieg der boekdrukkunst te voorschijn. In Duitschland noemde men ze ook *Wiegendrucke*. Na veel twist en geschrijf zijn de bibliographen het echter nog niet eens geworden, tot op welk jaar men ze met dien naam noemen mag. Sommigen stellen dat tegen het einde der vijftiende eeuw; anderen op het voetspoor van PANZER omstreeks 1536. De kennis der incunabelen is hoogst nuttig, niet alleen om het boven reeds aangevoerde, maar ook en vooral omdat zij de onwraakbare oorkonden en soms de eenige bronnen zijn voor de geschiedenis der boekdrukkunst en der houtsnijkunst, en, ook in meer bepaald wetenschappelijk opzicht belangrijk voor de kritiek der oude klassieken. Voor den bibliograaf zijn ze van bijzonder belang; zij zijn *zeldzaam* en zij blijven zeldzaam, ofschoon men weet dat er reeds meer dan 16500 verschillende drukken gevonden zijn. Vroeger en ook nu nog worden zij met handschriften gelijk gesteld en even zorgvuldig en soms belachelijk angstvallig bewaard, achter sloten en in geheime laden.

Zij werden gewoonlijk duur betaald. JOHANNES BOCACIUS, *de genealogia deorum*, van 1472, kostte eens 100 dukaten en nog eens 112 gulden. De J. CAESAR van SWEYNHEIM en PANNARTZ te Rome, van 1471, werd voor 420 gulden, en eene uitgave van BOCCACCIO, insgelijks van 1471, werd door den hertog van MARLBOROUGH voor 2260 *Lst.* gekocht. De incunabelen werden soms op perkament, soms ook op zeer hard en sterk papier gedrukt, niet zelden slecht en onleesbaar en meest zonder voorletters, waarvoor plaats werd

gelaten om die er daarna in te teekenen. Bij de meeste vindt men geen titelblad; de titels der boeken kwamen eerst later in gebruik. Meestal begint het boek zelf reeds op de eerste bladzijde, en dan gewoonlijk met het woord: „Incipit liber” of „Qui comenza”. Bij het slot, op de laatste bladzijde, vindt men dan „Explicit liber, qui dicitur”, enz. of „Finis est” en dan volgen gewoonlijk de namen van plaats en van drukker, het jaartal en de datum der gelukkige voltooiing.

De namen der boekdruckers vindt men naar de toenmalige gebruiken dikwijls in 't Grieksch of in 't Latijn vertaald, bijv.: HAAN in GALLUS, FLACH in SIMUS, KLEIN in PARVUS, of ook wel in het Fransch PETIT. Soms laten zij hunne familienamen weg en drukken alleen hun doopnaam met hunne geboorteplaats. Zoo noemt zich NICOLAAS JENSON soms NICOLAUS GALLICUS. Anderen noemen zich *magister*, *prudens*, *meester*, enz. De jaargetallen zijn zeer onderscheiden, nu eens met woorden, dan met Rom. of Arab. cijfers, dan weder met het toevoegsel: „Anno salutis”, of „Anno Christi optimi”, of „Anno legis gratiae”, of „nach Christi gepurt”, enz. Soms zijn die jaargetallen moeilijk te begrijpen. Zoo beteekent: MccccID: 1499; MIIICIIII^{xx} VIIj. 1488; MIIID: 1497.

Bij enkele boeken vindt men vooraan een anderen datum dan aan het slot, ja zelfs, wanneer het uit meerdere deelen bestaat, vindt men niet alleen bij ieder deel een verschillenden datum, maar ook bij de latere deelen een vroegeren datum dan bij de eerste. Hierdoor zou men lichtelijk op de gedachte komen, dat het werk uit verschillende uitgaven bij elkaar ware gebracht, maar zelfs bij werken, van welke het bekend is, dat er slechts ééne uitgave van verschenen is, wordt dit vreemd verschijnsel aangetroffen, bijv. bij de CICERO van GIUNTA en andere. Wij veronderstellen dat van dezulken de volgende deelen vóór de eerste gedrukt zijn, gelijk ook nu nog wel gebeurt.

Bij zeer vele oude drukkers ontbreekt echter het een en het ander, en alsdan behoort er veel kennis en ondervin-

ding toe, om uit hetgeen men heeft het ontbrekende aan te vullen. Hoe ouder druk, hoe grooter waarde. Verschillend zijn de kenteekenen om den ouderdom der Incunabelen te bepalen. Veel en voortreffelijk is er in den laatsten tijd over geschreven, maar veel nog blijft er voor onze bibliographen te doen overig. Door vergelijking der letters, door acht te geven op het papier en vooral op het watermerk in het papier, kan men schoone maar nog niet altijd voldoende resultaten verkrijgen. Een boekdrukker kan zich bijv. altijd van dezelfde letters bediend hebben, maar na diens dood kan een ander ze ook gebruikt hebben. Ook waren er lettersnijders en gieters, die, even als nu, voor meer dan één uitgever gearbeid hebben. Maar zeer oud zijn voorzeker die boeken, die geen titel hebben, en wier titel niet op een afzonderlijk blad is gedrukt. De eerste titel met roode letters is van het jaar 1470. Ook wanneer de hoofd- of kapitale letters aan het begin der hoofdstukken ontbreken, kan men veilig tot hoogen ouderdom besluiten, want destijds liet men dikwijls de plaats voor de initialen ledig, om deze later bij te schrijven, te teekenen of te schilderen. Overigens vindt men bij de oudste drukkers veel minder kapitale letters, nieuwe regels of hoofdafdeelingen dan bij de boeken van later tijd. Ook ontbreekt bij de eersten, bijzonder bij de alleroudste, veeltijds de komma, om van andere leesteekeus niet eens te gewagen. Gewoonlijk vindt men voor de komma, in de Incunabelen, een schuinsch staand lijntje. De Duitsche, Engelsche en Hollandsche drukkers plaatsten de komma meestal zonder eenige tusschenruimte; de Italianen en de Franschen voegden vóór en achter de komma eenig wit tot gemak bij het lezen.

Ongelijk, lomp en grof waren de vroegst gebruikte drukletters; ook hieraan vooral kan men de oude drukken en hunne echtheid kennen, want daar de eerste uitvinders van met beweegbare metalen letters te drukken, hunne kunst zeer geheim hielden, duurde het lang eer deze eenigen graad van ontwikkeling verkreeg. Ook ontbreekt meestal de paginatuur en zijn ze te kennen aan de menigte verkorte woor-

den of abbreviatiën, zoo als bijv. z voor *et*, neq³ en quib⁹, voor *neque* en *quibus*. Maar eerst door groote en veelzijdige kennis en ondervinding in het vak is het mogelijk om ook in deze het ware van het valsche te onderscheiden en zich voor schade te vrijwaren. Want niet zelden is het gebeurd, dat ongeoorloofde winst- en baatzucht (ook toen reeds door het vervalschen van titels of jaartallen) partij hebben getrokken, en groot voordeel behaald van de onervarenheid of lichtgeloovigheid van hartstochtelijke liefhebbers.

DE BOEKDRUKKUNST IN DE 15^e EEUW ¹⁾.

Een kort overzicht van de vroegste geschiedenis der Boekdrukkunst, achten wij niet overbodig.

Het is zeker dat lang vóór ons de Chineezzen de drukkunst reeds kenden, maar op eene zeer onvolkomene en gebrekkige wijze. Zij drukten — en drukken nog — niet met losse, beweegbare letters, maar met houten borden, waar de letters *à rebours* op gewerkt worden. Het verbazende aantal letters, bij hen in gebruik, maakt echter het drukken met afzonderlijke typen voor het Chineesch onmogelijk ²⁾. Ook in Europa kende men reeds vóór de vijftiende eeuw een hout-sneëdruk. Het was waarschijnlijk in ons land dat die het eerst op speelkaarten werd toegepast. Uit de speelkaart-fabrieken kwamen vervolgens heiligen-prentjes, later historische voorstellingen, waar men allens eene korte verklaring begon bij te voegen. Zoo ontstonden de *Biblia pauperum*, de *Ars moriendi* en andere oude houtsneë-prentwerken ³⁾.

---

1) Men houde in 't oog dat dit opstel geschreven werd in 1853, dus vóór de uitgave van A. V. D. LINDE, *De Haarl. Costerlegende* en M. F. A. G. CAMPBELL, *Annales typographiques*.

2) Zie hierover uitvoeriger CANTU, *Histoire Universelle*, Tome XII. p. 14. 15.

3) Zie DE LA SERNA SANTANDER, *Dictionnaire Bibliographique*, I. p. 67,

De eerste echter die in Europa, misschien eerst op de wijze der Chineezzen — die hij echter zeker niet kende ¹⁾ — later door middel van beweegbare letters, geheele bladzijden tekst in druk bracht, was een Hollander, de ons welbekende COSTER. De ijverige nasporingen van DE VRIES, SCHINKEL en anderen hebben dit thans buiten allen twijfel gesteld. Het is hier de plaats niet, hunne gevoelens uit een te zetten. Genoeg dat het nu zoo goed als bewezen is, dat de voortbrengselen van COSTER's pers, zijn *Donatus*, zijn *Speculum humanae salvationis* en de Nederd. vertaling: *Spiegel onser behoudnisse*, tot de oudste proeven van drukkunst met *losse, gegoten* letters behooren, en met volkomen recht tot omstreeks 1430 gebracht mogen worden. JOHAN GUTTENBERG van Mentz, een kundig Mechanicus, door een Donatus van COSTER het eerst op de uitvinding opmerkzaam, en door zijn bloedverwant en naamgenoot (JOHAN GÄNSFLEYSCH, den bekenden dief van COSTER's typen) daarvan deelgenoot gemaakt, bracht het door verscheidene proeven veel verder in de kunst en verbond zich — daar hem zelf het vermogen ontbrak — omstreeks 1450 met den rijken Mentzenaar JOHAN FAUST, tot het drukken van een Latijnschen Bijbel, in den tijd van vijf jaren. Men weet, dat toen hij hieraan niet kon voldoen, FAUST hem een proces aandeed, dat ten voordeele van den woekeraar weed uitgewezen, en dat deze zich ten gevolge daarvan de geheele Boekdrukkerij toeëigende. Aan het hoofd van die inrichting stelde hij nu PETER SCHÖFFER van Gernsheim (in Darmstadt), die zich niet alleen de kunst eigen, — maar daarin, zonder medeweten van GUTTENBERG, belangrijke verbeteringen gemaakt had. De laatste kon niet meer tegen zijn mededinger wedijveren, hoewel

---

68. LACROIX (Bibliophile JACOB) schrijft (in zijn stuk over de Boekdrukkunst, opgenomen in het prachtwerk: *Le Moyen Age et la Renaissance*) die oude voortbrengselen van houtsnijkunst aan onzen COSTER toe. Zie (DE VRIES), *Hedend. Voorstelling van COSTER*. 's-Grav. 1853. blz. 14.

1) Hoe ongerijmd ons dit ook schijne, toch heeft LACROIX, a. w. ondersteld, dat de Hollanders de houtsnijkunst van de Chineezzen zouden hebben overgenomen! Onze voorvaders kenden toen de Chineezzen niet eens bij name.

hij, ondersteund door den raadsheer KOENRAAD HUMERY, een nieuwe drukkerij oprichtte ¹⁾).

De *Bijbel* ²⁾, waarvan wij spraken, het oudste voortbrengsel — zoover men weet — van de Duitsche pers, zag omstreeks 1455 het licht. Wij vinden daarin echter den naam van GUTTENBERG, den drukker, niet genoemd, en evenmin den datum der uitgifte; beiden missen wij in de meeste oude uitgaven. Men kent thans bij de 20 Exemplaren van den eersten gedrukten Bijbel, die voor een groot gedeelte in Engeland te zoeken zijn ³⁾).

Van 1455 tot 1457 is ons geen ander gedrukt stuk bekend dan een afaatbrief van Paus NICOLAUS V (1455) ⁴⁾. Wat voorts de oproeping van de Christenen tegen de Turken aangaat, in den vorm van een kalender voor 1455 ingekleed, men schreef die wel eerst aan GUTTENBERG toe, doch het werd later uitgemaakt, dat zij in of omstreeks 1472 door PFISTER te Bamberg gedrukt moest zijn ⁵⁾. In 1457 maakte SCHÖFFER den volke met de nieuwe uitvinding bekend. Achter het Psalterium, door hem in dat jaar gedrukt, werd het eerst van de „*adinventio artificiosa imprimandi ac caractereisandi*” gesproken, en daarbij de namen der drukkers en het jaar der uitgave vermeld. In 1459 verscheen van dezen Psalter een nieuwe druk, die niet minder zeldzaam is dan de eerste. Nog zeldzamer is de derde druk (1490); de typen zijn er echter zeer afgedrukt, veel meer dan in de vierde uitgave (1502), die even als de derde alleen SCHÖFFERS naam draagt. In 'tzelfde jaar als den 2den Psalter gaf SCHÖF-

1) Men zie dit alles uiteengezet in de Bibliographische werken van DE VRIES, door NOORDZIEK in het Fransch vertaald, in het overzicht van den laatsten (in 1848 bij KRUSEMAN uitgegeven) en — korter nog — in het Verslag van Dr. DOEDES in *De Gids* voor 1849. II. 705.

2) De *Masarijnsche* genoemd, omdat hij het eerst onder de boeken van dien Staatsman gevonden werd.

3) Men zie hierover BRUNET en EBERT i. v. en HALLAM, *Hist. of literature in Europe*, Baudry I, 12 en not. c.

4) EBERT, i. v. Nicolaus V, waar SANTANDER en anderen wederlegd worden, die vermoeden dat dit stuk eerst na 1460 gedrukt zou zijn.

5) EBERT i. v. „Eijn Manung der christenheit widder die durken.”

FER een Rationale van DURANDUS in het licht (1459), het eerste werk waarbij hij zijne verbeteringen in 't gieten der typen in toepassing bracht ¹⁾. Van GUTTENBERG's pers kwam in 1460 het Catholicon van BALBI, echter, even als de Bijbel, zonder zijn naam.

Uitvoeriger mogen wij hier over de oudste Duitsche pers-produkten niet spreken. Wie er meer van wil weten, verwijzen wij naar SANTANDER, EBERT en HAIN, die in hunne bibliographische woordenboeken, met groote nauwkeurigheid, de oudste Incunabulen beschreven hebben.

Tot 1462 toe was Mentz de eenige stad, waar men met zekerheid weet, dat de drukkunst werd uitgeoefend, alleen Bamberg uitgezonderd. Daar werd in 1461 door ALBERT PFISTER het eerste Duitsche boek, BÖNER's *Fabelbuch*, en omstreeks 1462, misschien wel vroeger, door denzelfden de beroemde *Bambersche Bijbel* en eene nieuwe uitgave van de *Biblia pauperum* gedrukt. Dan, eene onvoorziene gebeurtenis werkte mede om de nieuwe uitvinding op eens door geheel beschaafd Europa te verspreiden. In 't zelfde jaar dat FAUST en SCHÖFFER hun eersten latijnschen Bijbel (bekend als de *Mentzsche Bijbel*) in 't licht gaven, werd de stad Mentz door ADOLF van Nassau ingenomen. De drukkerij werd opgebroken (spoedig weder hersteld) en de drukkers voerden GUTTENBERG's en SCHÖFFER's geheim overal elders heen. Te Keulen, Straatsburg, Augsburg, Neurenberg, Ulm ²⁾, zien wij aanstonds nieuwe drukkerijen gevestigd. Wij noemen slechts, te Keulen: ULRICH ZELL, een leerling van GUTTENBERG, de eerlijke getuige voor de uitvinding der boekdrukkunst in Holland in de Keulsche kronijk van 1494 ³⁾. ZELL drukte lang zonder zijn naam of het jaar der uitgave te vermelden. Het eerste waaronder beide gevonden

1) ARETIN, *Beyträge*, IV. 61; EBERT i. v.; SANTANDER I. 101.

2) Te Elfeld vinden wij in 1467 NICOL. BECHTERMÜNZE, die de drukkerij van GUTTENBERG derwaarts had overgebracht, en met diens oude typen het *Vocabularium ex quo* drukte (1467) en herdrukte (1469, 1477). SANTANDER, I, 154, 55.

3) Zie DE VRIES, NOORDZIEK, DOEDES, a. w.

worden is het geschrift van JOH. CHRYSOSTOMUS: *super psalmo quinquagesimo*, van 1466. In 't volgende jaar zag: *De singularitate clericorum* van AUGUSTINUS bij hem het licht, eveneens met vermelding van beiden. Doch bij al zijne andere uitgaven, in kl. 4°. ten getale van ongeveer 80, zal men zijn naam, bij de meesten ook een dagteekening te vergeefs zoeken. Gelijk met ZELL vinden wij te Keulen: HEINRICH QUENTEL, aan wiens pers de Nedersaksische Bijbel van omstreeks 1480, door LE LONG aan KOELHOFF toegerekend ¹⁾, moet toegeschreven worden, blijkens gelijkheid van letter en houtsnérand met een werkje van THOM. AQUINO, dat in 1480 bij hem uitkwam ²⁾; voorts den genoemden JOHANNES KOELHOFF van Lubeck, wiens uitgave van J. NIDERI *Praeceptorium divinae legis* (1472) het eerste boek is waarin men eene bladteekening (*signatuur*) vindt; ARNOLDUS TERHOERNEN, den drukker der eerste uitgave van ROLEVINK'S *Fasciculus Temporum* (1474) en van een *Sermo ad populum praedicandis* (1470), het eerste geschrift met aanwijzing van bladzijden (*paginatuur*).

Te Straatsburg vinden wij: JOHAN MENTEL(IN), ten onrechte door velen voor den uitvinder der Boekdrukkunst gehouden, maar waarschijnlijk even als SCHÖFFER en ZELL een leerling van GUTTENBERG ³⁾. Hij drukte (omstreeks 1466) den tweeden Hoogduitschen Bijbel en (in 1473) de groote Encyclopaedie van VINCENT DE BEAUVAIS, 10 deelen in folio. Gelijk met MENTEL vestigde zich te Straatsburg: HEINRICH EGGESTEIN, de drukker van den eersten Hoogduitschen Bijbel (omstreeks 1466), van de *Historia Ecclesiastica* van BEDA (1473) enz. Te Augsburg zien wij in 1468 GUNTHER ZAINER van Reutlingen gevestigd, die de Romeinsche lettertypen in Duitschland invoerde, en daarmede in 1472 de *Etymologie* van S. ISODORUS VAN SEVILLA drukte; JOHANNES BÄMLER, ANT. SORG en anderen. Te Neurenburg

1) Boekzaal des Nederd. Bijbels. 1732. blz. 400.

2) Catal. van boeken (van J. KONING), verkocht te Amst. in 1828, blz. 1, 2.

3) Catalogue de SANTANDER, I, 173.

vestigden zich: JOHAN SENSENSCHMIDT (1470), ANTON KOBURGER (1473), beiden door hunne goede uitgaven beroemd, en FRIEDR. CREUSSNER, van wiens pers (1472—1495) een groot aantal Duitsche boeken kwam; te Spiers: PETER DRACHEN, eveneens bekend door zijn vele en fraaije drukken (1475—1504); te Ulm: JOHAN ZAINER van Reutlingen (1473—1500); te Basel: BERTHOLDUS ROTH VAN HANAU (omstreeks 1470), een leerling van GUTTENBERG, wiens uitgaven echter allen een datum en meestal zijn naam missen, en BERNARDUS RICHEL, voor wiens eerste drukwerk men den *Sassenspiegel* (1474) houdt. Na hen maakten de drukkerijen van MICHEL WENZLER (1474—1487), JOHAN VAN AMERBACH (1481—1500), NICOLAUS KESLER (na 1486), en vooral van JOHAN FROBEN(IUS), Basel tot de eerste drukkersstad van Neder-Duitschland. Vele oude uitgaven zijn wij aan de Broeders van het gemeene Leven (volgers van GEERT GROETE) verschuldigd, die zich vroeger veel met copieren van Patres en godsdienstige geschriften bezig hielden, maar nu dit zijn nut verloren had, de drukkunst in hunne kloosters beoefenden ¹⁾. Te Rheingau kwam in 1474 een *Breviarium Psalteriumque Moguntinense*, te Rostock, in 1476, een LACTANTIUS (in fol.) van hunne pers en te Brussel drukten zij, zoo als wij later zien zullen, verscheidene godsdienstige werken. Eerst na 1480 kwamen te Leipzig (MARC. BRAND), te Weenen (WINTERBURGER) en te Hamburg (JOH. en THOM. BROCHARD) drukkerijen tot stand.

Italië werd omstreeks 1470 het ware land der boekdrukkers en bleef dit een geruimen tijd. CONRAD SWEYNHEYM en ARNOLD PANNARTZ, twee werklieden van SCHÖFFER's drukkerij, brachten de kunst derwaarts over. Zij vestigden zich in het klooster van Subiaco in de Apennijnen, waar eene uitgave van LACTANTIUS het eerst van hunne pers kwam (1465), misschien nog door een Donatus voorafgegaan, en in 1467 door CICERO, *De oratore*, en AUGUSTINUS, *De civitate*

---

1) SANTANDER, Dict. I, 317, 359 etc.

Dei, gevolgd ¹⁾). In hetzelfde jaar verlieten zij Subiaco en vestigden zich te Rome, waar zij nog vóór 1470 niet minder dan 23 uitgaven van Latijnsche auteurs ten uitvoer brachten. SWEYNHEYM en PANNARTZ waren de eerste, die zich van Romeinsche letters bedienden en Grieksche lettertypen goten en gebruikten, en in wier uitgaven een register, eene voorrede en kanteekeningen gevonden worden. De meeste door hen uitgegeven werken zijn zeer gezocht en uiterst zeldzaam, omdat zij er niet meer dan 275, zelden 300 exemplaren van drukten ²⁾). Gelijk met hen kwam ULRICH HAHN te Rome en drukte er in het laatst van 1467 de *Meditationes* van J. DE TURRECREMATA (met houtsneêplaten). De beroemde geleerde J. ANT. CAMPANUS stond hem als corrector bij vele zijner uitgaven ter zijde. Twee jaren daarna zetten zich te Venetië twee andere Duitschers, JOHAN en VINDELIN VAN SPIERS (DE SPIRA), en een Franschman, NICOLAS JENSON, neder, wier uitgaven van Latijnsche klassieken met die van Rome konden wedijveren. Te Milaan was een Italiaan, PHILIPPUS DE LAVAGNA, de eerste die de drukkunst beoefende (1469) en zich nog meer dan zijn mededinger, de Duitscher ANTON ZAROT (omstr. 1470—1500), door zijne fraaie drukken beroemd maakte. Maar den laatsten komt de eer toe het eerste Grieksche boek in de wereld gezonden te hebben. Die eersteling was de Grieksche grammatiek van CONSTANTYN LASCARIS. Vroeger had men in de Venetiaansche uitgaven de Grieksche letters uit de hand er bij geschreven, doch in SWEYNHEYM's drukkerij gebruikte men reeds, zooals wij gezien hebben, (in 1468) enkele Grieksche typen ³⁾). Het eerste Italiaansche

---

1) Over Italië en Engeland hebben wij voornamelijk HALLAM gevolgd, a. w. I, 126, 132, en daarbij SANTANDER, a. w. geraadpleegd.

2) SANTANDER, Dict. I, 145.

3) De eerste HOMERUS werd in 1488 te Florence uitgegeven, door DEMETRIUS van Creta, ondersteund door LAURENS DE MEDICIS. Het eerste Hebreuwsche boek, *de Comment.* van JARCHI op den Pentateuch, verscheen te Reggio (in Calabrië) in 1475, de Pentateuch te Sonceno in 1482 en zes jaren later de geheele Bijbel (CANTU a. w.).

boek schijnt door den goudsmid BERNARDO CENNINI te Florence gedrukt te zijn, waar zich later de GIUNTA'S (JUNTAL) een wereldberoemden naam verwierven. Niet lang bleven nu de Italiaansche schrijvers PETRARCA (Venetië 1470), BOCACCIO (Venetië 1471) en DANTE (Foligno 1472) ongedrukt. Na 1470 zag men behalve in de reeds genoemde steden ook te Verona, Bologna, Ferrara, Napels, Pavia, Parma, Mantua, Padua en op vele andere plaatsen drukkerijen ontstaan, zoodat binnen tien jaren (1470—80) niet minder dan 1297 verschillende werken de Italiaansche persen verlieten. Vóór 1480 bezat Rome alleen reeds 20 drukkerijen. Daar begon men langzamerhand zuiverder en sierlijker te drukken, op witter en sterker papier dan vroeger. Maar de oude wereldstad moest weldra voor hare jonge mededingster, het bloeiende Venetië, bukken. Daar werd de drukkunst tot den hoogsten trap van volkomenheid gebracht, dien zij tot heden bereikt heeft. Ontelbare drukkerijen verrezen daar naast die van JENSON en die van SPIERS. Op het einde der XV^{de} eeuw vond men er meer dan 150. Den meesten naam verwierf zich die van den vermaarden ALDUS MANUTIUS, die zich omstreeks 1489 te Venetië vestigde. Door hem werd de *cursief-letter* ingevoerd, en het lastige folio formaat, dat tot nu toe uitsluitend in gebruik was, door het gemakkelijker 12° of klein 8° vervangen. Beroemd zijn zijne uitgaven, niet alleen door de sierlijkheid van druk en uitvoering, maar vooral door de nauwkeurigheid, waarmede oude schrijvers ons door hem wedergegeven en nieuwere tot ons gekomen zijn. ALDUS en zijne opvolgers, de MANUTIUSSEN, waren zelve geleerden en werden nog daarenboven door geleerden ondersteund. Hunne uitgaven getuigen van grondige kennis van Latijn en Grieksch en van een tot dien tijd toe niet gekende critiek. ALDUS gaf ons het eerst de voornaamste Grieksche schrijvers, ARISTOTELES, ARISTOPHANES, e. a. weder. Eene uitgave van MUSAEUS (1494) was misschien zijn eerste drukwerk ¹⁾.

1) Over Hollandsche drukkers in Italië spreken wij hierna.

Ook in Frankrijk werd de eerste drukkerij door werklieden van FAUST en SCHÖFFER opgericht. Wel had, zegt men, LODEWIJK XI reeds vroeger NIKOLAAS JENSON naar Mentz gezonden, om daar het groote geheim uit te vorschen, maar hij keerde niet naar Parijs terug en spoedde zich met zijne kunst naar Venetië. Door bemoeiing van FICHET en LA PIERRE, rectors der Sorbonne, kwamen ULRICH GERING, MARTIN CRANTZ en MICHAEL FRIBURGER in 1469 van Mentz naar Parijs, waar zij eene zaal der Sorbonne voor hen ingericht vonden. Het eerst kwamen van hunne pers de *Epistolae GASPARINI PERGAMENSIS* (in 1470), die spoedig door anderen gevolgd werden. Eerst omstreeks 1477 verscheen een Fransche vertaling van den Bijbel (bij BARTHOL. BUYER te Lyon). Het duurde niet lang of ook te Lyon, Caen, Angers, Genève, Vienne, Abbeville, Rouen, Dijon waren drukkerijen in werking.

De eerste echter die een boek in de Fransche taal drukte was een Engelschman, de beroemde WILLIAM CAXTON. De *Recueil des Histoires de Troye* van RAOUL LE FÈVRE werd gedurende het leven van hertog PHILIPS van Bourgondië, en dus vóór 15 Juni 1467, door hem op Nederlandschen grond gedrukt. In 1471 volbracht hij te Keulen op verzoek van MARGARETHA, echtgenoot van hertog KAREL DEN STOUTE, eene Engelsche vertaling van dit werk die hij het volgende jaar aldaar drukte ¹⁾. Kortens tijd daarna begaf hij zich naar Engeland. Het eerste wat te Westminster van zijne pers kwam, was waarschijnlijk de *Game of Chess* van CESSOLIS, eveneens uit het Fransch vertaald, gedrukt in 1474. Te Londen werd weldra de Engelsche typographie tot grootere volkomenheid gebracht.

In Spanje werd het eerste boek in 1474 te Valencia gedrukt. Het is eene verzameling van 36 schrijvers over Maria's hemelvaart, waarvan vier in 't Spaansch (Kastiel-

---

1) SANTANDER betwijfelt dit en meent dat die vertaling omstreeks 1473 te Westminster gedrukt zou zijn. (Dict. Bibl. I, 330, II, 416). Hij is echter voldoende wederlegd door DIBDIN (Bibl. Spenc.). Zie EBERT I. v. FÈVRE (R. LE).

jaansch), een in 't Italiaansch en de overige in 't Provencaalsch (Katalonisch). Spoedig kwamen er ook drukkerijen te Barcelona (1475), te Sevilla (1476), te Saragossa, Salamanca en Burgos (1485) en te Toledo (1486) tot stand.

Ook naar Polen schijnt vóór 1465 een Duitsch boekdrukker gevlucht te zijn. Althans wij vinden dat ZAINER, die zich korten tijd daarna 'te Augsburg vestigde, in 1464 of 65 te Krakau, JOANNIS DE TURRECREMATA *Explanatio in Psalterium* uitgaf. Indien dit zeker is — men trekt het nog in twijfel — moet men er zich over verwonderen dat van dat jaar tot 1500 geen enkel ander boek eene Poolsche pers verliet.

Met opzet hebben wij van den voortgang der drukkunst in de Nederlanden nog niet gesproken omdat wij daarbij een weinig langer wenschen stil te staan. Wij zullen echter trachten de perken, die aan een overzicht gesteld zijn, zoo weinig mogelijk te overschrijden.

DE BOEKDRUKKUNST IN NEDERLAND IN DE 15^e EEUW.

Hoe algemeen men ook in onze dagen het bestaan van eene oude Hollandsche typographie, geheel verschillend van de Duitsche, erkent, het blijft toch nog altijd duister en moeilijk verklaarbaar, dat wij geen enkelen Hollander kennen, die sinds COSTERS tijd tot 1470, dus in een tijdvak van 30 tot 40 jaren, de drukkunst beoefende. Ook zien wij, als de nieuwe kunst in Duitschland gemeen eigendom geworden is, niet eensklaps in Holland een gansch leger van geoeffende drukkers opstaan, die hunne kunst niet van Duitsche meesters geleerd hadden ¹⁾. Integendeel. De eenigen, die wij in de eerstvolgende 7 jaren (1470—77) in Noord-Nederland aantreffen, zijn KETELAER en DE LEEEMPT te Utrecht (1473).

---

1) DOEDES, *Verslag der werken van DE VRIES*, in *de Gids*.

En in Zuid-Nederland zien wij nog vóór 1477: JOHAN VAN WESTPHALEN en DIRK MARTENS te Aalst (1473), COLARD MANSION te Brugge (1474), de Broeders des Gemeenen levens te Brussel (1476), JOHAN VELDENAEER en CONRADUS BRAEM te Leuven (1476), die hunne kunst — zoo als wij later zullen zien — hoogstwaarschijnlijk wel van Duitsche meesters geleerd hadden. Nog meer. Gelijkzeitig met de eerste Hollandsche drukkers te Delft en te Gouda, zien wij een Keulenaar (R. PAFFROET) te Deventer, en den bovengenoemden VELDENAEER, die de drukkunst reeds te Leuven beoefend had, te Utrecht. Als PAFFROET — zoo als wij mogen veronderstellen — uit Keulen herwaarts kwam, dan werd de Duitsch-Belgische typographie hier ingevoerd, terwijl de Hollandsche zich nog pas ontwikkelde, en, zoo als wij uit die vestiging harer jongere zuster zien, nog weinig beoefend werd.

Dat zich zoo spoedig Noord-Nederlanders en daaronder drie Haarlemmers buitenslands vestigden, moge *opmerkelijk* zijn; al zijn wij verre van de zaak van Haarlem afbreuk te willen doen, ook *dit* mag men toch, dunkt ons, niet als *een bewijs in haar voordeel* laten gelden. Men bedenke slechts, dat zich vóór hen reeds verscheidene Zuid-Nederlanders elders als drukkers hadden neêrgezet, zoo als: GERARDUS DE LISA (VAN DE LIJS, in Vlaanderen) in 1471 te Treviso, ANTONIUS MATHIAS van Antwerpen in 1472 te Mondovi, ARNOLDUS DE BRUXELLA in 't zelfde jaar te Napels, PIETER DE KEIJSERE (CAESAR) in 1473 te Parijs, en anderen ¹⁾, en eerst drie jaren daarna vinden wij een Noord-Nederlandschen drukker: NICOLAAS VAN HAARLEM te Padua. De laatste moge bij COSTER of zijn opvolger ter schole gegaan zijn, de eersten toch zeker niet; het behoeft geen betoog, dat zij leerlingen waren der Duitsche drukkerij, zoo als de meeste drukkers, die wij vóór 1500 in Zuid-Nederland aantreffen.

De geschiedenis der boekdrukkunst in Nederland doet ons

---

1) Zie de stukken van P. C. VAN DER MEERSCH, in den *Messageur des sciences* voor 1844. 45, 46, 47, 50.

dus twee typografische elementen opmerken, die zich daar gelijktijdig ontwikkelden, de *Hollandsche* en de *Duitsch-Vlaamsche*. De eerste, ouder doch minder gevormd dan de laatste, neemt weldra de verbeteringen der Duitsche meesters aan, maar blijft nog lang eigenaardige kenmerken behouden.

De eerste Hollandsche drukkers, die wij na COSTER en zijn schoonzoon met name kennen, zijn: NICOLAES KETELARE, misschien van Haarlem — althans er woonde daar eene familie van dien naam ¹⁾ — en GERART DE LEEMPT van Utrecht, die te zamen in de laatste stad eene drukkerij oprichtten. In Utrecht, de oude bisschopsstad, de zetel der geestelijke macht in Nederland, stond toen de wetenschap nog op geen hoogen trap van bloei. Dan, bisschop DAVID VAN BOURGONDIË, een van de verlichtste mannen van zijn tijd, bracht met de Bourgondische weelde ook een deel van de Bourgondische beschaving derwaarts over, en het was misschien op zijn aandrang en door zijn invloed, dat KETELARE en DE LEEMPT voor de vestiging hunner typographie het Sticht boven Holland kozen. Al is het nog wat gewaagd om hen met EBERT voor leerlingen van COSTER te verklaren, er bestaat volgens denzelfden geleerde te groote overeenkomst tusschen hunne typen en die waarmede de eerstelingen der Haarlemsche pers gedrukt zijn, om niet aan eenige betrekking tusschen beiden te denken. Misschien hebben zij, zoo als MEERMAN vermoedde, de letters en werktuigen van COSTER's drukkerij van de erfgenamen overgenomen en die aanmerkelijk verbeterd. Zeker dat hunne eerste persproducten blijken dragen van hoogen ouderdom, al voert het oudste boek met naam en datum, dat van hen tot ons gekomen is (PETRUS COMESTOR, *Historia Scholastica super N. T.*), het jaartal 1473. Onder de waarschijnlijk vroeger gedrukte behooren: THOMAS A KEMPIS *Opera*, een allerzeldzaamste bundel, waarin het beroemde tractaat *de Imitatione Christi* niet gevonden wordt. Wij kennen geene Hollandsche geschriften, die hun met zekerheid kunnen toe-

---

1) DE VRIES, *Arguments des Allemands*, pag 153, Noot.

geschreven worden, maar hoogstwaarschijnlijk kwamen van hunne pers: *Der Sielen Troest*, in 1472 te Utrecht gedrukt, misschien wel alleen door DE LEEMPT, omdat wij aan het slot alleen zijne initialen duidelijk herkennen ¹⁾. Ook OTTO VAN PASSAU's *Boeck des gulden throens* (Utrecht 1480) heeft alleen het drukkersmerk G. L. ²⁾. Meer in 't onzekere zijn wij omtrent twee andere Utrechtsche drukken, als: S. BONAVENTURA, *Vier oefeninghen*, met dezelfde typen gedrukt als *Der Sielen Troest*, maar waarschijnlijk vroeger ³⁾, en *De Wegh der syelen Salicheit*, Utrecht 1480 (VISSER, *Naamlijst*. bl. 10). Doch daar wij in de 15^e eeuw geen anderen drukker te Utrecht ontmoeten, dan hem en JOHAN VELDENAEER en deze laatste meestal met zijn naam drukte, bestaat er groote waarschijnlijkheid, dat nog in 1480 de eerste drukkerij aldaar bestond en reeds in 1479 door GERARD DE LEEMPT alleen gedreven werd. Wij vinden dezen later nog te 's-Hertogenbosch weder. Voor het overige is ons van hem en KETELAER niets bekend.

Voor den vader der drukkunst in Zuid-Nederland houdt men bijna algemeen DIRK MARTENS (MERTENS) van Aalst, dien wij in 1474 als drukker in zijne geboorteplaats aantreffen. Het komt ons voor, dat men die prioriteit van MARTENS boven al zijn Belgische confraters in weerwil van de uitvoerige betoogen van VAN ISEGHEM ⁴⁾, nog niet ten volle bewezen heeft. Het eerste werk met zijn naam alleen is een *Tractatulus* van J. B. MANTUANUS, *de vitâ beatâ*, dagteekenende van 1 October 1474 (*die sancti Remigii*). Maar reeds in het vorige jaar werd te Aalst zonder eenigen naam doch met dezelfde letter als het voorgaande, gedrukt het *Speculum conversionis peccatorum* van DYONIS DE LEWIS, en men aarzelde dan ook niet, dien druk aan MARTENS toe te kennen. Dan, er bestaat nog een andere Aalstsche uitgave

1) *Messageur des sciences*, 1849, p. 4.

2) *Handschriften en Incunabelen* van A. D. SCHINKEL, 1853, blz. 37.

3) *Messageur etc.* 1849, pag. 17.

4) *Biographie de THIERRY MARTENS d'Alost, suivie de la Bibliographie de ses éditions*, par A. F. VAN ISEGHEM. Malines 1852. 8o.

van 1474, eene philosophische verhandeling van den Dominicanen PETRUS HISPANUS, en deze heeft tot onderschrift: *In Alosto oppido comitatus Flandriae, per Johannem de Westphaliâ Paderbornensem, cum socio suo Theodorico Martini* M. CCCC^oLXXIII^o may die XXVI¹⁾. Hieruit blijkt, dat in Mei 1474, en dus 5 of 6 maanden vóór wij MARTENS alléén te Aalst vinden, JOHAN VAN WESTPHALEN (van Aken of Haeken bij Paderborn afkomstig) aldaar met MARTENS als deelgenoot in zijne zaak werkzaam was. Wij aarzelen daarom nog, de eerste Aalstsche drukken den laatsten toe te kennen, te meer omdat zij met dezelfde typen uitgevoerd zijn, die JOHAN VAN WESTPHALEN later te Leuven gebruikte en waarvan die van MARTENS veel verschillen. Toen deze zich te Venetië, misschien bij zijn landgenoot, GERARDUS DE LISA, de kunst had eigen gemaakt²⁾ en in zijne geboorteplaats was teruggekeerd, schijnt hij zich eerst met JOH. VAN WESTPHALEN verbonden te hebben, maar bij diens vertrek naar Leuven in 1474, dat zeer verklaarbaar is, omdat daar veel meer aftrek van zijne boeken te wachten was dan in het kleine Aalst, moest MARTENS zich van andere lettertypen bedienen, die hij hoogstwaarschijnlijk zelf goot, of misschien zich uit Holland verschaftte, en dan zou EBERT niet geheel ongelijk gehad hebben, als hij MARTENS als leerling van KETELAER en DE LEEFMEESTER beschouwde³⁾.

MARTENS moge dan, onzes inziens, den naam van vader der Zuid-Nederlandsche typographie niet in allen deele verdienen, hij is dien van ALDUS *der Nederlanden* ten volle waardig. Even als de groote Venetiaan geleerde zoowel als typograaf, gaf hij verscheidene werken van Latijnsche en Grieksche schrijvers met de meeste zorg en nauwkeurigheid in het licht. Zijne geleerde landgenooten, ERASMUS,

1) SANTANDER, *Dict. Bibl.* I, 295. SANTANDER noemde deze uitgaaf twijfelachtig, omdat hij haar nooit gezien had, maar de Kon. Bibliotheek te 's-Hage bezit er een exemplaar van.

2) *Messenger des sciences*, 1853, pag. 432.

3) DE VRIES, *Eclaircissements etc.* pag. 39.

BARLANDUS, MART. DORPIUS, verhieven om strijd zijn lof en lieten de meeste hunner werken bij hem drukken; ook waren zij hem bij vele zijner overige uitgaven behulpzaam. MARTENS was de eerste, die te Antwerpen eene boekdrukkerij oprichtte (1476), waar de *Thesaurus pauperum magistri* PETRI YSPANI het eerst van zijne pers kwam. Ook te Leuven werden op het laatst van de 15^e en het begin van de 16^e eeuw (tot 1528) verscheidene werken door hem — of liever *met zijn naam* gedrukt, want er zijn er bij, die wij aan de persen van anderen moeten toeschrijven. Het getal der van hem bekende uitgaven bedraagt reeds meer dan 200, verschillend van druk en uitvoering, maar meeren-deels beter dan andere Vlaamsche uitgaven uit de 15^e eeuw. MARTENS stierf in 1534 in zijne geboorteplaats, na 60 jaren lang de roem van zijn stand geweest te zijn. Een van zijne merkwaardigste uitgaven, een *Dictionaricum hebraicum* (4o.) is door hem zelven samengesteld. Hij zou ook Hymnen en Samenspraken in 't Latijn geschreven hebben ¹⁾, maar deze kennen wij niet.

Wij zagen JOHAN VAN WESTPHALEN, kort na zijne verbintenis met DIRK MARTENS, Aalst verlaten en zich te Leuven vestigen (1474). Geen stad in Nederland, waar de drukkunst met opener armen moest ontvangen worden. De hoogeschool, door Hertog JAN (IV) van Brabant aldaar opgericht (1425), door pausen en hertogen met voorrechten begiftigd, werd weldra de oefenschool van alle Nederlanders niet alleen, maar ook van vele vreemdelingen, die zich op de hoogere wetenschappen wilden toeleggen. Aan allen, die hier verlichting zochten en wilden verspreiden, kon een kundig boekdrukker niet anders dan welkom zijn. Wij hebben er de bewijzen van in de vele en goede uitgaven, die in korten tijd de pers van JOHAN VAN WESTPHALEN verlieten. Nog in het jaar van zijne komst in de Akademie-stad drukte of voltooidde hij daar (9 Dec.) een werk over de voordeelen van den landbouw (*opus commodorum ruralium*)

1) VALERIUS ANDREAS, *Bibliotheca Belgica*, pag. 824.

van P. DE CRESCENTUS, een Italiaan, die omstreeks 1300 leefde. Deze Leuvense eersteling werd weldra door uitgaven van klassieken en rechtsgeleerde schrijvers en door verscheidene godsdienstige geschriften (alles in 't Latijn) gevolgd. In 1495 kwamen onder anderen van JOHAN'S pers het *Repertorium juris canonici* van JOHANNES MILIO (April), de *Institutiones juris* van JUSTINIANUS (*cum glossis*) (Nov.), en de *Satyren* van JUVENALIS en PERSIUS (Sept.). Van zijne overige uitgaven vermelden wij een VIRGILIUS, 2 dln. in fol. (1475—76), merkwaardig om de varianten, afzonderlijk aan het einde van de *Georgica* en de *Aeneis* gedrukt¹⁾ en een Latijnsch-Nederduitsche *Vocabularius* (omstreeks 1477), voor de linguïstiek, zoowel van het middeleeuwsch Latijn als van 't Nederduitsch Latijn, van niet geringe waarde. Van 1487 af werden de uitgaven van JOH. VAN WESTPHALEN schaarscher. De laatste die wij kennen, is *St. Anne*, legenda van 1496 (8o.). Van hem zelve is ons niets meer bekend. DIRK MARTENS van Aalst schijnt zijne drukkerij overgenomen te hebben, althans hij drukte later te Leuven met dezelfde typen.

Nog minder dan van JOHAN weten wij van (zijn broeder?) KOENRAAD VAN WESTPHALEN (*Conradus de Westphalia*), wiens naam wij slechts onder twee Leuvense uitgaven aantreffen, een *Tractatus fratris Hugonis de S. Victore super officio misse* (4o.), zonder datum, doch van hoogen ouderdom (— de typen geheel verschillend van die van JOH. VAN WESTPHALEN —) en de *Formulae epistolares* van CAROLUS VIRULUS (MANNEKEN) in 1476 gedrukt, bijna letterlijk gelijk aan den druk van VELDENAEER, die in 't zelfde jaar te Leuven uitkwam.

Naar tijdsorde voortgaande, moeten wij nu eerst Brugge bezoeken, en van daar over Brussel naar Leuven terugkeeren. Hoewel de tweede in rang onder de Vlaamsche steden, mocht Brugge zich eens beroemen de eerste handelstad te zijn van het Noorden van Europa. Bij verminde-

1) SANTANDER, *Dictionnaire Bibliographique*, III, pag. 449.

ring van handel belette de Vlaamsche kunst, die zich hier ontwikkelde, en het weelderige hof der graven van Vlaanderen, dat hier gevestigd werd, de vermindering van rijkdom en welvaart, en Brugge mocht zich nog in de laatste helft der 15^e eeuw, vóór den verderfelijken opstand tegen Maximiliaan, onder de eerste steden van Nederland tellen. Geen wonder, dat zich dan ook hier spoedig een boekdrukker kwam vestigen. Wij vinden omstreeks 1474 te Brugge: COLARD MANSION, die vroeger reeds, vermoedelijk als calligraaf of kopiist, te Brugge werkzaam geweest was. Hij had zich na 1468 buitenslands begeven en daar de boekdrukkunst leeren kennen. Wij veronderstellen dat dit in Frankrijk geweest is; althans na zijne terugkomst (1471) schreef en drukte hij niet anders dan Fransche boeken. Zijn eerste drukwerk: *Le Jardin de dévotion* (38 blz. in fol. met houtsnéepl.), waarvan zich vroeger het eenige bekende exemplaar in de Brusselsche bibliotheek bevond, mist jaar- en dagteekening. Men stelt het tusschen 1473 en 1475. In 1476 volgde eene Fransche vertaling van Boccaccio's tractaat over het lot van beroemde mannen en vrouwen, onder den titel van: *Du Déchiet des nobles hommes et femmes* en in 1477: *Le livre de Boëce de consolation de philosophie*, dat de drukker blijkens het onderschrift zelf uit het Latijn had overgezet. Tot COLARD'S voornaamste uitgaven behooren de *Somme rural* van JEAN BOUTELLIER (1479), een verdienstelijk werk, dat in de 15e eeuw veel opgang maakte, en eene vertaling van de Metamorphosen van OVIDIUS, *moralisé (!) par Maître THOMAS WALEYS, traduit et compilé par COLARD MANSION* (1484, fol. met houtsn.), waarschijnlijk het laatste werk, dat in de 15e eeuw te Brugge gedrukt werd, want in hetzelfde jaar zou, volgens de registers, door VAN PRAET aangehaald¹⁾, onze typograaf gestorven zijn. Een Latijnsch geschrift, dat in 1486 met zijn naam te Brugge gedrukt zou zijn en door VISSER in

---

1) VAN PRAET, *Notices sur Colard Mansion*, Paris 1849.

zijn Naamlijst vermeld wordt¹⁾, komt ons daarom twijfelachtig voor.

Een van hunne eerste drukkerijen zijn de Zuid-Nederlanders verschuldigd aan eene broederschap, die in de 14^e en 15^e eeuw aan de verspreiding van kennis en wetenschap en aan godsdienstige volksverlichting haar geheele bestaan gewijd heeft: *de Broeders van het Gemeene leven*. De invoering der typographie te Deventer zal ons aanleiding geven op hunne werkzaamheid terug te komen. Genoeg dat ook te Brussel, toen nog niet als heden de eerste, maar toch eene der bloeiendste steden van België, (omstreeks 1460) eenige broeders uit Overijsel ontboden werden om zich even als elders met het onderwijs der jeugd en het overschrijven van boeken te belasten²⁾. De uitvinding der boekdrukkunst moest het doel, dat zij zich voorstelden, zeer bevorderlijk zijn. De Brusselsche broeders aarzelden dan ook niet lang om hunne copieerinrichting door eene drukkerij te vervangen. Zij schijnen daartoe hulp gezocht te hebben bij den bekenden drukker ARNOLD THERHOERNEN te Keulen, van wien wij vroeger gesproken hebben. Hunne typen zijn althans, zeer gelijk aan de zijne en wij hebben de bewijzen, dat men reeds in 1472 of 73 zijne uitgaven te Brussel verkocht³⁾. Wij weten niet met zekerheid, wanneer men in het Fraterhuis te Brussel met drukken een aanvang maakte. De eerste uitgave met jaartal, die wij van hen kennen, is het *Speculum Conscientiae quod Gnotosolitos dicitur*, eene verzameling van theologische verhandelingen van den Augustijner monnik ARNOLDUS GHEYLHOVEN van Rotterdam (1476, fol.) Misschien gingen andere uitgaven zonder jaartal dit werk vooraf. De Homiliën van St. JOH. CHRYSOSTOMUS, uitgegeven door PETRUS BALDUS (4°), werden echter niet in 1474 door hen gedrukt, zoo als

1) *Naamlijst van boeken in de 15e eeuw in de Nederlanden gedrukt*, blz. 21.

2) Zie: G. H. M. DELPRAT, *Verhandeling over de Fraterhuizen*, Utr. 1830, blz. 123.

3) *Catal. de la Bibl. de SANTANDER*, II, pag. 22.

PANZER ¹⁾ vermeldt, op gezag van den Catalogus van CREVENNA, maar in 1479. De samensteller van genoemden Catalogus schijnt een 9 voor een 4 te hebben aangezien ²⁾. Even als deze zijn ook de andere werken, die bij de broeders te Brussel het licht zagen, van godsdienstigen inhoud. Hun laatste drukwerk was, zoover wij weten, de Legende van St. Henrik (keizer Henrik II, † 1024) en St. Kunegundis [1484], als de overige in 't Latijn. Het is de eenige uitgave, waaronder wij hun naam vermeld vinden.

Te Leuven bleef JAN VAN WESTPHALEN, wien wij daar het eerst gevestigd zagen, niet lang zonder mededingers. JAN VELDENAER of VELDENER — naar zijn naam te oordeelen een Nederlander — leerde de boekdrukkunst en alles wat daartoe betrekking heeft, als het gieten van typen, het snijden van beelden en figuren, te Keulen kennen ³⁾ en bracht dit misschien daar het eerst in toepassing. BRUNET en EBERT (in hunne Bibliogr. Woordenboeken) willen althans dat de *Dialogi decem variorum auctorum*, ISODORI etc., 1473, zonder naam van plaats of drukker, maar met VELDENAER's letters, door hem te Keulen gedrukt zouden zijn. Twee jaren later kwam te Leuven van zijne pers de *Lectura super titulo de actionibus institutor ANGELI DE GAMBILIONIBUS* (1475), mede zonder zijn naam maar met zijne typen ⁴⁾. Eerst in 1476 vinden wij zijn naam onder den bekenden *Fasciculus Temporum* van WERNER ROLEVINCK, waarvan eene eerste uitgave in 1474 bij THERHOERNEN te Keulen verschenen was, en onder de *Formulae epistolares* van den Leuvenschen Scholarch CAROLUS VIRULUS (MANNEKEN), die door KOENRAAD VAN WESTPHALEN letterlijk nagedrukt werden (zie hiervoor). Niet lang kon VELDENAER het tegen de Westphaalsche drukkers uithou-

1) *Annales Typograph.* t. I, 264.

2) SANTANDER, *Dict. Bibliogr.* I, p. 357.

3) VAN ISEGHEM, *Biograph. de TH. MARTENS*, 1852. p. 37 note, 60 note 2.

4) SANTANDER, t. a. p., p. 323 note.

den; reeds in 1477 vertrok hij naar Utrecht, waar wij hem spoedig zullen aantreffen.

Gelijktijdig met VELDENAER en kort na hem vinden wij nog andere drukkers te Leuven, als: CONRADUS BRAEM, die in 1476 ARISTOTELIS *Ethica* (in fol.) drukte en in 1479 nog werkzaam was. Zie omtrent de weinige uitgaven, die wij van hem kennen: *Cat. de SANTANDER II*, pag. 7; *Cat. van boeken* (van J. KONING), 1828, blz. 27; AEGIDIUS VAN DER HEERESTRATEN, van wien eenige uitgaven van 1484 tot ons gekomen zijn (Zie deze bij VISSER, Naamlijst); RODOLPHUS LOEFFS van Driell (in Gelderland?), die de *Casus longi super quinque libros decretalium* van den rechtsgeleerde BERNARDUS VAN PARMA in 1484 uitgaf (SANTANDER, *Dict. Bibl.* I. 324, II. 171); LUDOVICUS DE RAVESCOT, de drukker van het werkje van PETRUS DE RIVO, *Over het jaar en den dag van Christus dood* (1488) en eindelijk DIRK MARTENS, die, zooals wij zagen, de drukkerij van JOHAN VAN WESTPHALEN overnam.

Wij gaan nu voor een tijdlang Zuid-Nederland verlaten, waarheen wij nog slechts ééns aanleiding zullen hebben terug te keeren. — De regeering der Bourgondische vorsten had ook de Noord-Nederlandsche steden in welvaart en bloei doen toenemen. De woede der partijschappen was gedempt, de rust van binnen verzekerd, en ondanks de drukkende belastingen, die de Nederlanders hunnen vorst voor buitenlandsche oorlogen moesten opbrengen, werden handel en nijverheid — vooral in de Hollandsche steden — hoe langer hoe aanzienlijker. Onder deze mocht zich het oude Delft nog een der eerste noemen. Het verwondere ons dus niet, dat wij daar de Hollandsche typographie na Haarlem en Utrecht het eerst beoefend vinden, dat zij daar het eerst in aanzien kwam. Delft vloede over van geestelijken, en toch blijkt het ons, dat deze daar evenmin als elders tot de invoering der nieuwe kunst hebben medegewerkt. Het was

een Delftsch burgemeester uit het aanzienlijk geslacht van VAN DER MEER ¹⁾, JACOB JACOBSZOEN, die in vereeniging met MAURICIUS YEMANTSZOEN van Middelburg, met eene allerbelangrijkste uitgave zijne geboortestad een eerste plaats onder de Nederlandsche drukkers-steden deed innemen. Wij bedoelen den *eersten Nederduitschen Bijbel* [fol.] ²⁾, die volgens de oudste vertaling van omstreeks 1300 met weinige veranderingen, maar met geheele weglating van kantteekeningen en ophelderingen, in 1477 van hunne pers kwam. Hierin werden alleen opgenomen de Boeken van het Oude Testament, de Psalmen uitgezonderd, die twee jaren later in gemakkelijker (8°) formaat uitkwamen. De boeken van het Nieuwe Testament zullen er niet bijgedrukt zijn, omdat men ze toen nog niet bijeengevoegd gebruikte; men las alleen de Evangeliën en Brieven, waarvan dan ook vele afzonderlijke uitgaven gevonden worden. — Uit de voorrede ³⁾, voor den Delftschen Bijbel geplaatst, bemerken wij dat de geestelijkheid daarin niet alleen niet de hand heeft gehad, maar zelfs de verspreiding van de Heilige Schrift in de volkstaal tegenwerkte. En zeker — men kon geen krachtiger middel aanwenden, om den leeken duidelijk te maken, dat de leer der Roomsche kerk — *zoals zij toen was verbasterd* — geheel in strijd was met den geest van het Evangelie.

Er bestaat van dezen Bijbel (van denzelfden druk) ook eene uitgave in één deel, alleen de boeken behelzende die in de *Historia Scholastica* van P. COMESTOR gevonden worden, aan wiens schikking men sinds eeuwen gewoon was geraakt ⁴⁾. Van daar dat men deze uitgaaf wel eens ten on-

1) DU PUY DE MONTBRUN, *Recherches Bibliographiques*, pag. 95.

2) De heer C. DE BROE, (*Messageur des Sciences*, 1849, page 23), meende nog een vroegeren Nederduitschen Bijbel gevonden te hebben van vóór 1475, maar wat hij daarvoor aanzag was waarschijnlijk niet anders dan de — ten onrechte zoogenoemde — *Nedersaksische* Bijbel, die omstreeks 1480 te Keulen uitkwam. Vergelijk zijn bericht met LE LONG, *Boeksaal*, blz. 381—404.

3) Zie deze in haar geheel: LE LONG, *Boeksaal* blz. 381—404.

4) LE LONG, t. a. p., blz. 373.

rechte een gedeelte van den eersten Nederduitschen Bijbel genoemd heeft ¹⁾).

De namen der beide Delftsche typographen zijn alleen achter hun eerste persproduct te vinden. Men kent hun echter nog eenige andere uitgaven toe van 1478 en 1479, die ten deele aan hunne wapenschilden kenbaar zijn ²⁾. Van 1480 af schijnt VAN DER MEER de zaak alleen te hebben voortgezet; althans achter den eersten Nederduitschen Souter (Psalmboek), die in dat jaar te Delft van hunne drukkerij kwam, vinden wij het wapen van MAURITS YEMANTSZ wegelaten en door het Delftsche stadswapen vervangen.

Hoe lang hij nog de drukkerij in stand hield en welke werken na 1480 van zijne pers kwamen, kunnen wij, bij gemis aan eene nauwkeurige beschrijving van alle Delftsche drukken uit de 15de eeuw, onmogelijk bepalen, daar zich kort na hem ook andere drukkers te Delft vestigden, die evenmin als hij hun naam onder hunne uitgaven plaatsten. Aan VAN DER MEER mogen wij nog toekennen den uiterst zeldzamen *Passionael* van 1482 (2 dln. *Winter- en Somerstuck*), dien hij in 1484 herdrukte, en den tweeden druk van den *Nederd. Souter* (1487) ³⁾. — Aan CHRISTIAEN SNELLAERT schrijft men toe de *Somme Ruymrael* van JAN BOTTELGIER (BOUTEILLIER), *spreekende van allen Rechten* (Delft 1483), eene uitgave van de *Epistelen en Evangelien* (Delft

1) Cat. der Boeken van J. SCHOUTEN, 1853.

2) Wij vinden alleen de volgende vermeld:

1478. *Summe le Roy of des conincs summe, ende leert hos men de sonden biechten ende beteren sal*, 4°. (Uit het fransch door broeder JAN VAN RODE). Zie: Cat. der Bibl. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1847 I, 178; I. E. LONG, *Boekzaal*, blz. 223.

1479. *Leven ons heren Jhesu Christi*, 4°. (Cat. van boeken [van J. KONING] 1828, blz. 28).

— *Vertrouwinge des menschen(s) levens*, 4°. (JACOB, Over Zeeuwsche Boekdruckers, in het Nieuwsbl. v. d. Boekh. 1853, Nr. 13).

— *De historien der heiligher drie Coninghen*, 8°. (Cat. Bibl. HULTMANN, p. 37).

— ? *Dat boeck van Onser Lieve Vrouwe Miraculen*, 4°. (JACOB, als boven).

3) Catal. der Bibl. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1847 I, blz. 178; *Incunabulen* van A. D. SCHINKEL, 1853, blz. 38.

1486), en anderen. Zijn naam wordt alleen gevonden achter een paar uitgaven van 1495—96 en achter een *Missale secundum ordinarium Trajectensem* (fol.) (omstr. 1480 ?) ¹⁾.

De bloei der drukkunst in Delft lokte nog twee andere typographen derwaarts. Beiden vestigden zich later te Antwerpen. Van den eers: HEINRICK DIE LETTERSNIDER van Rotterdam, meermalen met den volgenden verwisseld, kennen wij slechts ééne Delftsche uitgave, zonder jaartal (tusschen 1480 en 1490), getiteld: *Commedacien diemen voordien sieken leest* (8°). Te Antwerpen drukte hij den *Wapene Martijn* (1496, 8°) en het *Boeck van den Houde* (zonder jaartal, 8°), beiden van JACOB VAN MAERLANT ²⁾.

Meer bekend dan hij is zijn naamgenoot: HENRICK ECKERT VAN HOMBERCH, wiens drukkerij waarschijnlijk reeds in 1488 te Delft gevestigd was, daar eene uitgave van de *Evangelien ende epistolen* van dat jaar zijn kenbaar merk draagt (*Messenger des Sciences* 1849, pag. 11), en ook een *Leven ons Heren* van 1488 aan hem wordt toegeschreven (VISSER, *Naamlijst* blz. 37). Men herkent zijn merk mede onder den 5^{en} druk van den Nederd. *Passionaal* (2 dln. fol.), Delft 1489, waarvan in 1499—1500 een zesde, in 1505 een zevende druk bij hem uitkwam ³⁾. Ook gaf hij een herdruk van den *Duytschen psalter* in 1498 (kl. 8°), waaronder, als onder de meeste zijner latere uitgaven, zijn naam gevonden wordt. In 1500 of 1501 begaf hij zich naar Antwerpen en drukte daar *op die Camerpoorte, in 't huys van Delft* nog twintig jaren lang. De voortbrengselen zijner pers zijn voor een groot deel met houtsneden tusschen den tekst versierd; de lettertypen zijn grof, maar, vooral in de latere uitgaven, zuiver; het aantal zijner uitgaven is vrij groot; men heeft zich niet de moeite gegeven, die gezamenlijk bibliographisch te beschrijven.

Geen onzer oude drukkers heeft echter in zoo korten tijd

1) Catal. der Bibl. van LE LONG, 1744, fol. 91.

2) Du PUY, *Recherches*, page 59 sv.

3) Catal. de la Bibliothèque de J. H. HOUFFT. Amst. 1844, pag. 6.

zoo vele goede uitgaven het licht doen zien als GHERAERT LEEU te Gouda. Stand en opvoeding — zijn geslacht bekleedde te Gouda de aanzienlijkste posten ¹⁾ — maar meer nog zijn vroolijk vernuft en zijn ijver voor kennis en wetenschap brachten hem in betrekking tot verscheidene geleerden van zijn tijd. Zijn vriend ERASMUS noemde hem een *vir sane lepidus*, „een aardigè vent,” die hem in 't Steins Convent dikwijls op zijne wandelingen vergezelde. Hij bracht de boekdrukkunst in 1477 — misschien uit Haarlem of Utrecht — naar Gouda over en gaf in dat jaar, hoewel zonder zijn naam, de eerste Hollandsche uitgave van de *Evangelien en Epistelen* (fol.), en een paar andere Hollandsche werken in het licht. In 1478 kwam van zijne pers (met zijn naam) de eerste druk van den *Passionael of gulden legende der heylighe* (2 dln. fol.) en van het beroemde Goudsche Kronykje ²⁾, en bovendien nog eenige godsdienstige werkjes. Het jaar 1479 zag eene eerste Nederduitsche vertaling van den Saxenspiegel (*Die spiegel van Sassen*) en van de *Historien van Troyen, beschreven bi GUIDONEM VAN DER COLUMNEN*, benevens het zeldzame tractaat over het schaakspel bij hem verschijnen ³⁾. Ook in de vier volgende jaren kwamen te Gouda zeer belangrijke — zoowel Hollandsche als Latijnsche — werken bij hem in het licht, zeker niet onder de 43. In hoeverre hij zelf aan de vertaling of bewerking zijner uitgaven deel gehad heeft, kunnen wij niet beslissen, maar ten onrechte heeft men hem den schrijver genoemd van twee door hem gedrukte Latijnsche geschriften, De *Dialogus creaturarum optime moralizatus* (1480 fol.): een bundel zedekundige Fabelen in den vorm van samenspraken, die zeker veel ouder is en aan NICOLAAS VAN PERGAMUS wordt toegekend, en eene verzameling van mys-

1) Zie J. W(ALVIS), *Beschrijving van Gouda*, 1714, bladz. 230–31.

2) *Cronike van Hollant, van Zeelant en van Vrielandt ende van den State van Utrecht*, 4°. (later door P. SCRIVERIUS uitgegeven met aanteekeningen. Gouda, 1663. 4°).

3) BRUNET, Manuel, i. v. DE CESSOLIS.

tieke verhalen, onder den titel van *Historiae notabiles ex Gestis Romanorum* (1480 fol. met houtsn.), waarvan in de *Dialogus* ELIMANDUS als de schrijver wordt aangewezen. Beiden werden door GHER. LEEU in 't Hollandsch vertaald en de *Dialogus* ook in 't Fransch. Van deze laatste bezit de Kon. Bibliotheek te Parijs een eenig exemplaar ¹⁾.

Toen onze drukker 6 jaren te Gouda gewerkt had, begreep hij dat te Antwerpen, dat zich toen boven de andere Vlaamsche steden begon te verheffen, zijn werk beter aftrek zou vinden. Hij verplaatste in 1485 zijne inrichting daarheen en legde er zich bijzonder toe op het drukken van (Latijnsche) schoolboeken en godsdienstige geschriften. De *Kerstenen-spieghel* (van DIRCK VAN MUNSTER) was misschien het eerste werk, dat te Antwerpen van zijne pers kwam ²⁾. Onder de geïllustreerde werken die hij uitgaf, telt men een fabelboek van AESOPUS en anderen, in 't Latijn (fol.). Eene Engelsche kronijk: „The chronycles of the Reame of England (1493 fol.) was zijn laatste drukwerk. Het onderschrift vermeldt, dat GHERAERT LEEU: „een man was van groot verstand en zeer liefdadig omtrent den armen” ³⁾. Zijne drukkerij ging na zijn dood over aan ADRIAAN VAN LIESVELT, den vader misschien van den beroemden bijbelddrukker; hij maakte in het volgende jaar met drukken een aanvang en gaf nog in 1499 een Psalterium in het licht.

Minder bekend dan (zijn broeder?) GHERAERT is CLAES LEEU, van wien wij alleen eenige geïllustreerde uitgaven kennen van 1487—88, en daaronder twee drukken van *De vier oeffeninghen van S. Bonaventura* (12°).

Te Gouda kwam zich na het vertrek van GHERAERT LEEU

---

1) Men zie W(ALVIS) *Beschrijving van Gouda*, en vergel. BRUNET in v. *Dialogus* en *Historiae*. De *Dialogus* werd door G. LEEU herdrukt in 1481, 1482, 1486, 1591. De Hollandsche vertaling verscheen in 1481 (herdrukt in 1486), de Fransche in 1482. De *Historiae* werden in 't Hollandsch door hem uitgegeven onder den titel van: *Gesten of Geschiedenissen van Rome gemakisoert*, 1481 fol. (herdr. 1484).

2) *Messenger des Sciences*, 1849, pag. 3.

3) VISSER, *Naamijst*, blz. 37.

geen andere drukker nederzetten. Alleen vinden wij dat eenige Broeders van het Gemeene leven, die in 1447 daaraan ontboden waren om collatiën of godsdienstige vermaningen te houden, tot welk doel een Goudsch priester bij zijn dood in 1425 zijne woning bestemd had, zich van 1496 af met het drukken van eenige godsdienstige boekjes bezig hielden, onder anderen: *Der maghet Liedwoy van Scyedam leven en mirakelen*, van THOMAS à KEMPIS (1496, 8°). Nog in 1508 kwam een Breviarium van hunne pers. Zij noemden zich om bovenvermelde reden in de onderschriften hunner uitgaven: *Collatie-broeders* ¹⁾.

In hetzelfde jaar, dat te Delft en te Gouda de drukkunst verlichting begon te verspreiden, werd zij ook bekend te Deventer. Deventer, reeds in de 13de eeuw eene van de aanzienlijkste onder de Nederlandsche Hanzesteden, was later hare grootste welvaart verschuldigd aan haren beroemden burger GEERT GROETE (GERARDUS MAGNUS), een van de eerste *voorloopers der hervorming*. Zorg voor de verstandelijke vorming en ontwikkeling van jonge lieden, ijver tegen de luiheid en werkeloosheid der geestelijken, deden hem en zijn vriend FLORIS RADEWIJNS het plan vormen, om zich met andere kundige broeders tot een gemeenschappelijk werkzaam leven te verbinden. Zoo kwam de *Broederschap van het Gemeene leven* tot stand, die eerst na de hevige pestziekten, die in het midden der 15de eeuw in Deventer woedden, onder ALEXANDER HEGIUS en JOHANNES SYNTIUS, die soms meer dan 600 leerlingen telden, haren grootsten bloei bereikte. Het was in hun tijd, dat zich een Keulenaar, RICHARD PAFFROET of PAFROET, derwaarts begaf om zijne

---

1) SANTANDER (*Diet. Bibl.* I. p. 370) verwacht hen met de luie Regulieren uit het klooster *Emmaus* (in den lande van Steyn bij Gouda) en schrijft ten onrechte aan dezen de drukkerij der Fraters toe. Zie voorts over de *Collatie-broeders*: DELPRAT, *Verh. over de Fraterhuizen*, blz. 108; W(ALVIS), *Beachr. v. Gouda*, II. blz. 138. Een *Exercitium puerorum Grammaticale* van 1486, door VISSER, (*Naaml.* blz. 22) vermeld, op voetspoor van MAITTAIRE, komt ons twijfelachtig voor, daar er zich — zoo ver wij weten — toen geene drukkerij te Gouda bevond.

pers aan de Broederschap dienstbaar te maken. Hij drukte er reeds in 1477: P. BERTHORII *Reductorium morale bibliae* (fol.), en van dien tijd af zagen zoo vele goede godsdienstige en literarische werken bij hem het licht, dat sommigen hem den voornaamsten drukker van Nederland in de 15de eeuw genoemd hebben ¹⁾. Vele zijner uitgaven, waarbij wij slechts eene enkele Nederlandsche aantreffen, zijn allen onderteevend: *in platea Episcopi* (op het Bisschopsplein), waar hij woonde. Zijne drukkerij werd na zijn dood door zijne zonen (RICHARD en ALBERT) tot in het midden der volgende eeuw met ijver voortgezet.

De bloei der Fraterschool lokte (omstreeks 1480) ook een tweeden drukker naar Deventer, met name: JACOBUS VAN BREDa. Deze schijnt zich meer tot het drukken van schoolboeken (in kl. 4°) bepaald te hebben, en woonde dan ook — zooals achter sommige zijner uitgaven vermeld wordt — *juxta scholas* (bij de school). Wij vinden echter ook, dat in 1493 eene verbeterde uitgaaf van de *Evangelien en Epistelen*, gevolgd naar den druk van VELDENAER (1478), van zijne pers kwam ²⁾. Het getal der van hem bekende uitgaven wordt door dat van PAFFROET verre overtroffen. Nog in 1503 was hij te Deventer werkzaam; misschien ging na zijn dood zijne drukkerij over aan DIRK VAN BORNE, dien wij in 1510 aldaar vinden ³⁾.

Was het een Duitscher die te Deventer de drukkunst invoerde, in het nabij gelegen Zwolle, waar toen mede de Fraterscholen kundige leeraars en een groot aantal scholieren telden, moet zich reeds vroeg een leerling der Hollandsche drukkerij hebben neêrgezet. Men herkent althans in de typen der oudste Zwolsche uitgaven (1479) vele kenmerken der eerste Hollandsche drukken, terwijl de latere (van P. VAN OS) een Vlaamsch karakter verraden. Of nu JOHANNES DE

1) SANTANDER, *Dict. Bibliogr.* p. 368.

2) LE LONG, *Boekzaal* enz. blz. 380; *Catal. van Boeken* (van J. KONING), 1828, blz. 10.

3) DELPRAT, *Over de Fraterhuizen*, blz. 61, noot.

VOLLENHOE (VAN VOLLENHOVEN), die, volgens een geschreven aantekening van P. MARCHAND ¹⁾, in 1479 PETRI HISPANI *Tractatus et Summulae Logicales* te Zwolle drukte, de kunst uit Holland derwaarts gebracht heeft, kunnen wij bij gemis aan nadere berichten niet beslissen; genoeg dat nog in hetzelfde jaar BONAVENTURAE *Sermones* (fol.) en een Latijnsch-Nederduitsche *Vocabularius* te Zwolle het licht zagen, en dat wij reeds in 1480 een tweeden drukker, PETER VAN OS van Breda, den vorigen zien vervangen. Van dezen VAN OS, die de drukkunst uit Zuid-Nederland naar Zwolle overbracht, bezitten wij vele en goede uitgaven. Hij had ter zelfder tijd eene drukkerij te Hasselt, niet ver van Zwolle, door SANTANDER en anderen met het Luiksche Hasselt, door REIFENBERG met Haussel verward ²⁾. STEPHANI DE SONCINO *Synonima* (4°.) schijnt te Zwolle, en de *Epistelen en Evangelien* (4°.) te Hasselt het eerst van zijne pers gekomen te zijn (beiden in 1480). De laatste werden in 1487, en nog eens in 1490 door hem te Zwolle herdrukt. Een jaar daarna gaf hij een derden druk van den Nederduitschen Psalter (12°.) ³⁾. Ook vele andere stichtelijke werken, reeds vroeger door anderen uitgegeven, als: ST. BERNARDI *Sermoenen* (1484—85), *Der Sielen Troest* (1485), de *Passionael* (1490), S. HIERONYMUS *Vader-Boeck* (1490), *Die vier Wterste* (1491), *het Leven ons heren* (1495—99), gaf hij opnieuw in het licht. Eene bijzondere vermelding verdienen: *Der Bienboeck*, eene vertaling van het werk: De Apibus, in de dertiende eeuw door THOMAS CANTIPRATANUS geschreven, en waarin de huis-houding der bijen op het dagelijksch leven wordt toegepast (1488, fol.), en *Dat Sterfboeck of die Conste van Sterven* met eene uitvoerige beschrijving van den hemel en de hel (1491, fol.). In beiden vinden wij nauwkeurige copiën van prenten uit de *Ars moriendi*, waarvan er twee volgens

1) VISSER, *Naamlijst*, blz. 9.

2) *Messenger des Sciences*, 1843, pag. pag. 437.

3) De beide eerste drukken zagen het licht bij VAN DER MEER te Delft, zooals vroeger vermeld is.

KONING gedrukt zouden zijn op houten vormen van COSTER's *Spieghel onser Behoudenis* ¹⁾. Dat VAN OS tot Holland in betrekking gestaan heeft, is zeker, want niet alleen dat zijne meeste uitgaven herdrukken zijn van Hollandsche persprodukten, en vooral van die, door GHERAERT LEEU te Gouda uitgegeven, maar de lettertypen en figuren, die hij voor vele zijner uitgaven gebruikte, zijn blijkbaar uit LEEU's drukkerij afkomstig ²⁾. PIETER VAN OS drukte nog in het begin der 15e eeuw en werd, waarschijnlijk door zijn zoon THYMAN, van wien wij eenige uitgaven zonder datum bezitten, opgevolgd ³⁾. — Als wij echter bij VISSER vinden, dat VAN OS, de vader, in 1515 het *Leven ons heren anderwerven* en in 1519 *derdewerven* drukte, dan kunnen wij het er voor houden dat hij MCCCCcxv (1495) voor MCCCCxv (1515) en MCCCCcxix (1499) voor MCCCCxix (1519) heeft aangezien ⁴⁾. Van zijne Hasseltsche pers zijn ons, behalve de ééne bovenaangehaalde, nog vier andere uitgaven bekend (1481, 1488, 1490).

Te Utrecht, waarheen wij ons thans weder moeten begeben, bracht JOHAN VELDNAER, die in 1477 van Leuven derwaarts verhuisd was, in het volgende jaar zijne pers weder in werking. Wij zien daar bij hem verschijnen de *Epistelen en Evangelien* (1478, herdrukt 1481, 4o.), ST. GREGORIUS *Omelië in duitschen* (1479, 4o.), den *Passionaal* (1480, 2 dln. fol.) en de bekende kronijk, getiteld: *Fasciculus Temporum* van WERN. ROLEVINCK, door VELDNAER zelf in 't Nederduitsch overgezet en voor de geschiedenis van ons land aanmerkelijk vermeerderd (1480 fol. met houtsn.) Hij heeft zich daardoor onder de oude Nederlandsche historieschrijvers geen kleine plaats verworven. Van Utrecht begaf hij zich

1) *Catal. van J. KONING*, 1833, blz. 12.

2) *Als voren* bladz. 13; *Messenger des Sciences*, 1847, p. 366.

3) SANTANDER, *Dict. Bibl.* p. 383.

4) *Naamlijst* blz. 50; Vgl. DU PUY DE MONTBRUN, *Recherches* pag. 76. In den *Catal. van de Bibl. v. d. Maatsch. d. Ned. Letterk.* 1847. I 177, schijnt dezelfde fout als bij VISSER gemaakt te zijn.

met der woon naar Kuilenburg en gaf daar een nieuwen druk van den *Spiegel onder behoudenis* (1483, 4o.) met dezelfde (130) houtsneden, die LAURENS COSTER voor zijne drukken van dat werk gebruikt had, en die dus tot de eerste proeven van houtsnijkunst behooren ¹⁾. Te Kuilenburg kwam mede van VELDENAERS pers: de *Geschiedenis van het heilige kruis* (1483, 4o.), bestaande uit 64 houtsneden, ieder met een vierregelig onderschrift op rijm, gevolgd naar MAERLANT'S *Boec van den Houte* ²⁾ en waarschijnlijk ook een *Herbarius of kruidboeck* (1484, 4o.), dat niet alleen met zijne typen gedrukt blijkt te zijn, maar waarin ook, behalve vele afbeeldingen van kruiden en planten, twee houtsneden uit bovengemelden *Spiegel* voorkomen ³⁾. — Eene Kuilenburgsche uitgaaf van den *Spyegel van Sassen* van 1480, door VISSER vermeld, is zeer twijfelachtig. VELDENAER drukte toen nog te Utrecht.

Met een enkel woord moeten wij hier melding maken van een pas voor weinige jaren bekend geworden drukker te St. Maartensdijk in Zeeland: PIETER WERRECOREN. Zijn naam vinden wij alleen onder eene uitgave van *Der Sielen Troest*, van 1478, dat het eerste werk was, hetgeen hij *nije gewrachte*. Wie hij was, van waar hij kwam, en of hij meer te St. Maartensdijk gedrukt heeft, dit alles is ons niet bekend, en men twijfelt er aan of plaatselijk onderzoek wel licht over hem zou verspreiden ⁴⁾. Men heeft dit echter, zoo ver wij weten, nog niet beproefd.

Meer dan vijftig jaren nadat de drukkunst te Haarlem het eerst beoefend was, vinden wij daar te gelijk twee drukkers weder. Wij weten niet of zij in eenige betrekking

1) SANTANDER, *Dict. Bibl.* III. 364; VOET VAN OUDHEUSDEN, *Beschrijving van Kuilenburg*, I, 134; *Incunab. van A. D. SCHINKEL*, blz. 42.

2) *Incunab. van A. D. SCHINKEL*, blz. 42; Vergel. VISSCHER, *Bekn. Gesch. der Nederl. Letterkunde*, I, 126.

3) VISSER, *Naamlijst*, blz. 18.

4) H. M. C. v. OOSTERZEE, in het *Jaarboekje Zeeland*, 1852, blz. 267, n. aanl. van: E. VAN EVEN, *Notice sur P. WERRECOREN*, Brux. 1851, 8o. (Overgedrukt uit het *Bulletin du Bibliophile Belge*.)

gestaan hebben tot COSTER of zijne erfgenamen; de voortbrengselen hunner pers dragen blijken van groote ontwikkeling der kunst, en daaruit wordt het ons waarschijnlijk, dat deze in die vijftig jaren ook daar niet heeft stilgestaan, al is het ons onbekend, wie daar destijds werkzaam waren.

JAN ANDRIESSOEN, de eerste van het Haarlemsche printers-tweetal, drukte in 1479 eene vertaling van de eerste *Encyclopédie méthodique*, het werk van den Engelschman BARTHOLOMEUS VAN GLANVILLA (omstr. 1380), dat in de 15e eeuw meermalen — doch door ANDRIESSOEN het eerst in het Hollandsch — uitgegeven werd onder den titel van: BARTHOLOMEUS DEN ENGELSCHMAN. *Van den proprieteyten der dingen* (fol. met houtsn.). SCHELTEMA heeft deze vertaling uit een wetenschappelijk oogpunt beschreven ¹⁾; DU PUY DE MONTBRUN gaf eene bibliographische beschrijving van de 2e uitgave die in 1485 het licht zag bij een ander Haarlemsch drukker: JACOB BELLAERT van Zierikzee. Deze schijnt het werk niet alleen herdrukt, maar ook herzien te hebben; ook voelde hij zich verplicht, als hem het een of ander ongelooftelijk voorkwam, den lezer te waarschuwen met de woorden:

dit werdt door mi Meester JACOP niet geloeft, of iets dergelijks ²⁾, wat een uitgever tegenwoordig wel laten zou. Aan zijne drukkerij en ook aan die van ANDRIESSOEN hebben wij nog verscheidene goede uitgaven, meest van godsdienstige werken te danken als: OTTO VAN PASSAU's *Boec des gulden Throens* 1484 (fol. m. houtsn. bij B, ³⁾ *Summe le Roy of des Conincs Summe* (1484, fol. bij A. ⁴⁾, enz. Hoe lang beiden gedrukt hebben, kunnen wij niet bepalen. VISSER vermeldt nog eene Haarlemsche uitgaaf van 1478 (*Der sonderen troest* (2e druk) 4to. met pl. Latere (vóór 1500) zijn ons niet bekend.

1) *Geschied- en Letterk. Mengelwerk*. V. 3 blz. 1.

2) *Recherches Bibliographiques* p. 29 sv.

3) Zie: *Messenger des Sciences* 1839. p. 363; *Incunab. van SCHINKEL* blz. 37. Vgl. *Catal. der Bibl. v. d. Maats. d. Ned. Lett.* I. 1847, blz. 180.

4) *Catal. d. Bibl. v. d. Maats. d. Ned. Lett.* I. 1847, blz. 179.

Te Nijmegen, de keizersstad van voorheen, toen nog de eerste van Gelderland, moet ook reeds in 1479 eene drukkerij bestaan hebben. De bibliographen maken althans melding van twee *Epistolae* van den Nijmegenaar ENGELBERTUS CULTIFEX (Messemaecker), die beiden in 1479 het licht zagen. De eene (*Epistola declaratoria jurium et privileg. FF. Ord. Mendicantium*) blijkt gedrukt te zijn met de letters van JOH. VAN WESTPHALEN en dus meer dan waarschijnlijk te Leuven, want wij vinden geen blijk dat hij ook te Nijmegen geweest zoude zijn; de andere brief, *de Symonia vitanda*, met geheel andere typen gedrukt ¹⁾, kwam van eene Nijmeegsche pers. Den drukker kennen wij niet; misschien was het PIETER VAN OS van Breda, die zich korten tijd daarna te Zwolle nederzette. Wij komen tot die veronderstelling, omdat wij in dezen VAN OS misschien den eersten Pater van het toen kort te voren opgerichte Nijmeegsche Fraterhuis wedervinden, die zich evenzoo noemde en ook uit Noord-Brabant afkomstig was. En daar genoemde ENGELB. CULTIFEX later naar Zwolle vertrok ²⁾, kan VAN OS, die te Nijmegen misschien alleen in zijne tusschenuren de nieuwe kunst beoefende, zich daaraan geheel gewijd hebben en den geleerden Nijmegenaar naar Overijssel gevolgd zijn.

Eene tweede Nijmeegsche uitgaaf van 1481, ALBERTUS MAGNUS, *De natura ac immortalitate animae*, schijnt alleen maar uit een opgaaf van MAITTAIRE bekend te zijn ³⁾.

Terwijl in Noord-Nederland, tot rust gekomen van de burgeroorlogen, die het jaren lang geteisterd hadden, de drukkunst zich meer en meer verspreidde, vond zij in de zuidelijke gewesten, dank zij den verwoestenden krijg dien Lodewijk XI in de erflanden van Maria van Bourgondië aanrichtte, slechts weinig bewonderaars. Alleen vinden wij in 1480 te *Audenaarde*: AREND DE KEYZERE (ARNOLDUS

1) *Cat. van boeken* van J. KONING 1828, blz. 92, 93.

2) NIJHOFF, *Bijdr. voor Nederl. Geschied.* VII. blz. 37.

3) VISSER, *Naamlijst*, blz. 12.

CAESARIS) gevestigd. De weinige uitgaven die men van hem kent zijn even zeldzaam als gezocht. De eerste is: HERMANNI DE PETRA *Sermones L. super Orationem Dominicam* (1480, fol.) Ook *Dijstorie van Saladine*, een ridderroman uit den tijd der kruistochten, als oud-Vlaamsch rijmwerk merkwaardig, zag te *Audenaarde* het licht (omstr. 1480, 4°). In 1483 begaf zich De Keyzere naar Gent, Vlaanderen's hoofdstad, die toen nog niet voor Antwerpen behoefde onder te doen en vooral als fabriekstad haren ouden roem nog handhaafde. Hier kwamen eenige weinige werken van zijne pers; het eerst: GUILLERMI *Paris Episc. Rethorica divina* (1483, 4°) en het laatst, zoo ver wij weten, twee kleine uitgaven van 1488 ¹⁾. — Twee jaren daarna overleed hij; de drukkerij kwam aan de weduwe en misschien later aan PIETER DE KEYZERE, die in 1516 te Gent drukte ²⁾; vóór dezen kwamen zich echter (vóór 1518) SYMON COCK en JODOCUS PETRUS (van Halle) aldaar nederzetten.

Naar Antwerpen, dat zich langzamerhand boven al hare zustersteden begon te verheffen en spoedig de eerste handelsstad van noordelijk Europa worden zou, hebben wij reeds DIRK MARTENS, GHERAERT LEEU, HENDRICK ECKERT VAN HOMBERGH en HENDRICK (die Lettersnider) van Rotterdam zien heen trekken. Haar toenemende bloei werd weldra door meerdere drukkerijen bevorderd. Behalve de vier genoemde ³⁾ vinden wij er niet minder dan zes nog vóór 1500. MATTHIJS VAN DER GOES drukte er voor het eerst in 1482 den *Spieghele ofte reghele des Kersten ghelove*. Men kent vele uitgaven van hem tot na 1490. Later vestigde zich te Antwerpen MICHIEL VAN HOOGSTRATEN, die omstr. 1496 eene *Kuere van den lande van Zeelandt* (DU PUY, *Recherches* p. 53) en nog in 1553 een Nederd. N. Testa-

1) DU PUY, *Recherches*, pag. 7.

2) Deze PIETER DE KEYZERE was echter geen zoon van AREND. Zie *Mess.* 1843 p. 440. Verg.: *Mess.* 1839 pag. 43.

3) Die van GHERAERT LEEU ging bij zijn dood aan ADRIAEN VAN LIESVELT over.

ment, gerangschikt volgens de Vulgata (LE LONG, *Boekzaal* blz. 588), in 't licht gaf. Er zijn van hem nog minder uitgaven bekend dan van GOVAERT BAC, die in 1496 en misschien nog vroeger te Antwerpen drukte. Van zijne pers kwam *St. Catherinen legende* (omstr. 1495), even als zijne meeste andere drukken, zonder datum ¹⁾. Eindelijk treffen wij nog vóór 1590 in de Scheldestad aan: ROLAND VAN DEN DORPE, die in 1497 een Chronijk van Brabant drukte en vóór 1501 stierf, want toen gaf zijne weduwe den *Nieuwen spiegel der volcomenheit* van HENRIC HERP in het licht ²⁾; CLAES DE GRAVE, den bekenden bijbeldrukker, van wien wij eene uitgaaf van JAN BOTTELGIERS *Summe Ruijrael* van 1500 vermeld vinden; misschien ook WILLEM VORSTERMAN, mede als bijbeldrukker zeer bekend.

Wij begeben ons nu weder naar de noordelijke Provinciën terug, waar van 1483 tot 1500 nog in zes verschillende steden drukkerijen werden opgericht. Te *Schiedam* zou reeds in 1483 een fransche ridderroman en wel OLIVIER DE LA MARCHE's *Chevalier délibéré* gedrukt zijn, maar wij houden deze opgaaf voor zeer twijfelachtig ³⁾. Even onzeker is een Schiedamsche druk van 1498, bij Visser vermeld, namelijk het leven van LYDWINA (LIEDWY van Schiedam), door JOH. BRUGMAN, in 't Latijn ⁴⁾.

Leiden bezat in 1483 eene drukkerij, want toen verscheen aldaar een herdruk van (JAN VAN NAALDWIJK's) *Chronijk van Hollant, Zeelant* enz. (4°), die GHER. LEEU te voren (1478) in 't licht had gegeven, en eene uitgaaf van de *Epistelen en Evangelien* (4°). Dat beiden bij HENRIK HENRIKSZ., die volgens SANTANDER ⁵⁾ in 1484 te Leiden drukte, van de pers kwamen, achten wij zeer waar-

1) Zie over hem DU PUY, *Recherches* pag. 58; over Rol. van den Dorpe pag. 64.

2) *Messageur des Sciences* 1849 p. 367.

3) SANTANDER, *Dict. Bibl.* I, 406. II. 214.

4) VISSER, *Naamlijst* blz. 48.

5) *Dict. Bibl.* I, 408.

schijnlijk, want de drukker HUGO JANSZ. van Woerden ¹⁾ komt eerst in 1487 of 1494 voor ²⁾. Van hem zijn verscheidene uitgaven van godsdienstige werkjes tot ons gekomen, meest alle in 8°. Hij drukte nog te Leiden in 1503 en schijnt ook te Amsterdam ³⁾ en te 's-Gravenhage ⁴⁾ werkzaam te zijn geweest.

Te 's-Hertogenbosch bezaten de Fraters, hier Gregorianen genoemd, eene zeer bloeiende school, waaraan CANNYVIUS, DESPAUTERUS, MACROPEDIUS, VLADERACCUS onderwijs gaven. Aan hunne inrichting schijnt ook eene kleine drukkerij verbonden te zijn geweest, waarvan ons slechts één godsdienstig werkje zonder datum is bewaard gebleven ⁵⁾. Vroeger reeds in 1484 zag te 's-Hertogenbosch een uitgaaf van *Het Boeck van Tondalus Vysioen*, het licht, misschien bij GERARD DE LEEEMPT van Nijmegen, die van Utrecht herwaarts kwam en hier in 1487 *Proverbia seriosa* (latijn en hollandsch) uitgaf. Behalve een anonieme herdruk zonder jaartal van de *Conste om te leeren spreken ende swijgen* zijn dit de eenige Bossche drukken die wij kennen.

Door een enkele uitgaaf verdient Rhenen de eer onder de drukkersteden der 15e eeuw geteld te worden. St. KUNERA onderging aldaar den marteldood. Een gedenkschrift aan haar *Leven, passie ende verheffinge* (met platen, zonder jaart.) is het eenige bekende voortbrengsel eener Rhenensche pers.

Eene niet onaanzienlijke drukkerij kwam op het laatst der 15e eeuw in het Windesheimsche klooster den Hem bij

---

1) Men wil dat de engelsche drukker WYNKIN DE WORDE, de opvolger van CAXTON, eveneens van Woerden zou afkomstig zijn. Hij noemt zich echter zelf een Lotharinger, en daar er werkelijk een stadje Word of Wörd aan de Sorr, in den Elsass op de grenzen van Lotharingen ligt, dat toen zeer wel aan Lotharingen behoord kan hebben, is het meer dan waarschijnlijk dat dit zijne geboorteplaats geweest is.

2) 1487 volgens SANTANDER; wij kennen echter geen uitgaaf van hem voor 1494.

3) *Catal. der boeken* (van Is. LE LONG). Amst. 1744: 8°. 516.

4) *Catal. van J. KONING* 1838 blz 16.

5) DELPRAT, *Over de Fraterhuizen* blz. 102.

Schoonhoven tot stand. Het was voornamelijk de armoede der bewoners, vermeerderd door het afbranden van het klooster in 1424, die hen daarin een bestaan deed zoeken ¹⁾. De eerste druk, ons van hen bekend, is een *Breviarium sec. ord. Trajectensem* van 1495, fol. Dit werd door een aantal godsdienstige werken en geschriften gevolgd. Daaronder een *Leven ons heren* (1499, 8°), een *Breviarium sec. ord. Capit. de Windesim* (1499, 4°) enz. Bij de incunabulen van den Heer SCHINKEL bevindt zich een *Horae de Dominica*, die nog in 1528 bij hen uitkwam. Waarschijnlijk was dit een van hunne laatste drukken.

Amsterdam is de laatste stad, waar wij nog vóór 1500 sporen eener drukkerij vinden. SANTANDER vermeldt eene anonieme uitgave, die al de kenmerken draagt van in de 15e eeuw gedrukt te zijn ²⁾. Ook is het niet onwaarschijnlijk dat de bekende DOEN PIETERSOEN in *Enghelenburch* vóór 1500 te Amsterdam werkzaam was. Den naam van CORNELIS VAN PEPINGHEM ziet men alleen onder een *devoot boeckken* getiteld: *Hoe men den barch van Calvarien opclimmen sal*, zonder jaartal, doch omstreeks 1500 gedrukt. Er is slechts een exemplaar van dit werkje bekend, dat uit de Bibliotheek van JACOBUS KONING in de Haarlemsche Stads-Boekerij overging ³⁾.

Wij hebben hiermede ons *Overzicht van de geschiedenis der Drukkunst in de 15e eeuw* geëindigd. Als het bijgedragen heeft om de zucht tot nasporingen op dat weinig ontgonnen veld — al was het bij enkelen — op te wekken en hen aan te sporen onze mededeelingen door nieuwe berichten op te helderen, dan zullen wij ons voor de moeite aan het samenstellen dezer schetsen besteed, ruimschoots beloond achten.

(*Weekblad v. d. Boekh.* 1853).

(P. NIJHOFF.)

1) Als voren blz. 173.

2) *Dict. Bibl.* III, 518 (*Tractatus fratris Dionysii de conversione peccatoris.*)

3) *Catal. van J. KONING* 1833 blz. 16.

AMSTERDAMSCHÉ
BOEKDRUKKERS EN BOEKVERKOOPERS
UIT DE ZESTIENDE EEUW

(tot omstreeks 1580.)

DOOR

Mr. N. DE ROEVER.

Wij Nederlanders, hebben ons met voorliefde bezig gehouden met de geschiedenis van het gulden tijdperk van ons volksbestaan. Wetenschappelijke mannen valt het thans niet moeielijk aan de hand van kundige schrijvers over historie, letteren, kunst, wetenschap of volksleven zich te verplaatsen in de laatste jaren van de zestiende en over het geheel in de zeventiende eeuw. Het is een hulde door de zonen van de ijzere aan hun vaderen van de gouden eeuw gebracht.

Die voorliefde is begrijpelijk. We kennen of leeren de hoofdpersonen kennen en meenen de drijfveeren te bespeuren, die hunne handelingen hebben geleid, en met deze personen, van lieverlede onze vrienden, stoffeeren we het verleden, dat ons nu hooger belangstelling inboezemt. Onder welke menschen zij verkeerden weten we. We kennen de deugden en gebreken van het volk waaronder zij leefden. De denkbeelden van dat volk zijn ons niet vreemd, evenmin als het ons onbekend is op welk peil van verstandelijke

ontwikkeling het stond en hoe het dacht over kunst, ja we kunnen ons duidelijk voorstellen, hoe het er in de steden en in de huizen van dien tijd uitzag.

Onze hulpmiddelen daartoe waren reeds niet weinig in getal en dagelijks, om zoo te zeggen, worden in de archieven nieuwe bronnen geopend, die voor de schrijvers van vóór onzen tijd óf niet toegankelijk waren, óf door hen niet op hunne juiste waarde werden geschat.

De „cultuur“-toestand van onzen gulden tijd is ons dus vrij wel bekend. Ik zal echter de laatste zijn om te beweren, dat we er in veel opzichten niet dieper in zouden kunnen doordringen.

De gulden tijd heeft echter een voorganger gehad, waarin de boomen werden geplant, die de gouden appelen zouden dragen.

Wat we weten van die zestiende eeuw is niet te vergelijken met al hetgeen ons van de zeventiende bekend is.

Voor al blijkt deze onwetenschap als we de plaatselijke geschiedenis beoefenen. Op zoo afgebakend terrein treden we gaarne in allerlei bijzonderheden, waarnaar men in de landshistorie niet vraagt. We zien gaarne leven in de straten, waarvan ons thans iedere steen bekend is; we treden gaarne de huizen binnen om een oogenblik te verwijlen bij hunne toenmalige bewoners. Maar drie eeuwen en meer hebben de straten en de huizen veranderd en hunne bewoners niet minder. Slechts als we kasten vol boeken en bergen van papier hebben doorgeworsteld, gaan we de poorten van de stad van 't verleden binnen.

Blijven we ons bepalen tot Amsterdam, dan zullen we moeten erkennen, dat we, komt het op toestanden en personen aan, ons slechts een in vele opzichten onduidelijk beeld kunnen vormen.

In de eerste plaats is dit te wijten aan de schaarschte der bronnen. De tijd- en landgenooten van den keizer, in wiens staten de zon nooit onderging, hebben er weinig werk van gemaakt, om gedenkschriften achter te laten of, zoo ze bestaan hebben, zijn ze te loor gegaan of door de

nakomelingschap opgeruimd. De dichters en schrijvers onder hen zijn te tellen; vele denkers zijn door den looden arm der kerk verdrukt; de kunstenaars, wier werken we nog vaak bewonderen, zijn met hunne namen, op weinige uitzonderingen na, der vergetelheid ten prooi geworden, en als we thans uit het stof der archieven hunne namen hebben opgedolven, dan kost het ons moeite om hunne kunstvoortbrengselen aantewijzen. Het heeft er bijkans den schijn van alsof de mannen van dien tijd niet anders waren dan mannen van zaken of stoere zeevaarders, die meer zorgden voor 't vullen van de geldkist, dan van 't kweeken van geest of schoonheidsgevoel.

Zoo schijnt het ons, want in waarheid was dit het geval niet. Telkens ontdekken we de sporen van een krachtig en opgewekt leven, worstelende tegen de toenmalige sociale toestanden, maar moeielijk is het, om die sporen te volgen. Voor 't overige geven onze musea van kunst en van oudheden, met de gedenkteeken door tijd en restauratiewoede gespaard, de bewijzen voor de aanwezigheid van een fijn beschaafd schoonheidsgevoel, de vrucht van een hoogere ontwikkeling. Dat daarnaast nog echt middeneeuwsche ruwheid kon bestaan, maakt het bestudeeren van dit tijdperk voor ons niet minder aantrekkelijk. De menschen van dien tijd deden zich voor gelijk ze waren, en de gekunsteldheid van latere eeuwen was bij hen niet te vinden.

De schaarschte der bronnen is er wel de grootste oorzaak van, dat vele onzer schrijvers, zich vasthoudende aan de weinige hun bekende gegevens, voor het overige hunne verbeelding vrij spel lieten of in een andere fout vervielen, dat ze toestanden, heerschende op de eene plaats, ook gelijk geldig verklaarden voor eene andere.

Wie zich met de plaatselijke geschiedenis bezig houdt vindt dan ook telkens reden om zich te verwonderen over de weinige ernst en volharding waarmede de gevierdste schrijvers over de cultuur-geschiedenis van dit tijdperk zijn te werk gegaan. Ja, zelfs de schrijvers, die zich bepaalden tot onderdeelen, vertoonen maar al te vele kwetsbare plek-

ken, evenzoovele gevolgen van het verzuimen van archieven-onderzoek, de gewone fout van hen, die meenen, dat de wijsheid alleen in gedrukte boeken steekt, en die zweren bij de auteurs van gezag.

Ik heb mij voorgesteld in dit tijdschrift eenige bijdragen te leveren voor de kennis van het tijdvak van KAREL DEN V. Dat ik mij hierbij strikt wensch te beperken tot Amsterdam, Amsterdamsche toestanden en Amsterdamsche personen kan niemand verwonderen. Ik zou van het bovenstaande afwijken en in de fout vervallen, die ik anderen tot een verwijt maak, indien ik mij waagde op een veld, mij niet zoo goed bekend als dat, waarin de schatten voor de geschiedenis van Amsterdam begraven liggen: het Archief.

Deze opstellen kunnen er wellicht toe medewerken, om ons meer en beter de personen te doen kennen, die de kern der toenmalige burgerij uitmaakten.

Ik wensch een begin te maken met de Amsterdamsche boekdrukkers en boekverkoopers uit de zestiende eeuw tot ongeveer 1580, met dien verstande, dat ik mij veroorloven zal, waar het onderwerp het medebrengt, het vastgestelde jaartal te overschrijden.

Met instemming onderschrijf ik de woorden van Dr. A. M. LEDEBOER, in de voorrede van zijn alfabetische lijst van boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland (Utrecht 1876)¹⁾ als hij zegt: „de boekdrukkunst” — laat mij er bijvoegen de boekhandel — „waardoor al wat wetenschappelijk is, leeft en werkt, wordt in haar nut het meest gewaardeerd wanneer men op hare geschiedenis acht geeft.”

Op twee wijzen kan men tot de kennis dier geschiedenis medewerken. Men kan met nauwlettende zorg de titels

---

1) Naar dit werk, met zijn chronologisch register van 1877, en het in 1872 verschenen „*De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland*” (niet in den handel) verwijst ik hier meermalen.

aanteekenen der boeken in een bepaald tijdvak gedrukt, en de namen opschrijven van drukkers en uitgevers, hun lettervormen vergelijken en hun werken bestudeeren, om daarmede tot de wetenschap te komen van wat, waar en door wien er is gedrukt en uitgegeven. Dit is de bibliografische methode der geschiedenis van de boekdrukkunst.

De bewerker daarvan verschaft eene onmisbare handleiding voor ieder, die de boeken wil ter hand nemen, om uit hun inhoud de ontwikkeling te peilen van een bepaald tijdperk.

Maar hij, die zich hiermede onledig wenscht te houden, verlangt meer te weten dan een bibliografie hem geven kan. In den kring der coryfeen op het gebied van wetenschap, letteren en kunst mag men geen plaats aan den boekdrukker en boekhandelaar ontzeggen. Voortdurend kwamen deze met gene in nauwe aanraking. Wat er daarom nog kan worden gevonden, dat het leven en streven van boekverkoopers en drukkers toelicht, verdient te worden aangeeteekend, niet alleen omdat het bijdragen geeft voor de geschiedenis van den boekhandel, — op zich zelve een belangrijk onderdeel van de cultuurgeschiedenis — maar niet minder omdat het de vrienden betreft van de denkers en werkers van voorheen, door wier tusschenkomst hun tijd tot den onzen spreekt.

De methode, die zich dit ten doel stelt, zou ik eene biografische willen noemen.

Hoe beide elkaar aanvullen en alzoo onmisbaar zijn voor elkaar en voor dezen tak der geschiedenis zal ik wel niet behoeven te betoogen. Toch werden ze zeldzaam te gelijk gevolgd.

Vindt de eerste methode hare bouwstoffen in de boekeringen, de andere moet de archieven tot werkplaats kiezen.

Sedert meer dan anderhalve eeuw heeft men in de eerste richting gewerkt. Het is hier niet de plaats om de meer- of mindere waarde van de bekende bibliografische werken te beoordeelen. Ik wijs er echter op, dat al deze schrijvers bij het te boek stellen van hunne uitkomsten afhankelijk waren van de aanwezigheid der voortbrengselen van de vijftiende- en zestiende eeuwsche persen, en dat tengevolge

daarvan chronologische lijsten van boekverkoopers en boekdrukkers voorshands gedoemd zijn om te lijden aan groote onnauwkeurigheid. Alleen de uitkomsten van een nauwgezet archieven-onderzoek kunnen die onnauwkeurigheden verbeteren en vaak het ontbrekende aanvullen.

Waar de archieven goed bewaard en gespaard zijn, dáár zou ik haast durven zeggen dat alles, mits men slechts redelijke eischen stelle, te vinden is. Dáár is het zeker mogelijk ook de drukkerijen uit de vijftiende eeuw aan te wijzen, de prenters, de lettersnijders en figuursnijders te doen kennen, die samenwerkten, om het aanschijn te schenken aan die thans zoozeer gewaardeerde wiegedrukken, die de oud vaderlandsche persen tot eer verstreken.

Het Amsterdamsche archief heeft ten gevolge van de bekende stadhuisbranden — laat ons al het verloren maar op de rekening van 't vuur zetten — geen stukken, althans geen noemenswaardig aantal, uit de vijftiende eeuw. Voorstanders der historie betreuren dit te recht. In het midden van de vijftiende eeuw, toen de stad voor het grootste deel in vlammen was opgegaan, getuigde de landsheer, dat Amsterdam „la ville la plus marchande de tous nostre Pays de Hollande” was. Dat dit geene overdrijving was heeft de heer TER GOUW in zijne uitmuntende geschiedenis van Amsterdam aangetoond¹⁾. Maar dit zegt nog niet, dat het ook de rijkste stad kon worden genoemd. Hoe dit zij, het is te bejammeren, dat de meest onmisbare bronnen voor de kennis der cultuur-toestanden door het vuur zijn verteerd.

Laat ik er aanstonds bijvoegen, dat ik mij niet voorstelde voor de geschiedenis van de boekdrukkunst uit dien tijd iets aan het licht te brengen. Ofschoon de jaartallen, waartusschen men den werktijd van de oudste Nederlandsche boekdrukkers plaatst, meerendeels in de tweede helft der vijftiende eeuw vallen, ontmoet men, zonderling genoeg, geen hunner te Amsterdam, tenzij men geloof mocht schenken aan de zegelieden van LEDEBOER, waar deze in zijn

---

1) Deel III blz. 74 en volg.

chronologisch register op de alfabetische lijst twee Amsterdamsche drukkers uit de vijftiende eeuw opgeeft.

Ik noem dit een zonderling verschijnsel, omdat er wèl drukkerijen en boekverkoopers genoemd worden in verscheidene steden van ons land, waar in dien tijd zeker niet zooveel omging als te Amsterdam, — ik noem slechts Gouda, Leeuwarden, Zwolle, Deventer, 's-Hertogenbosch, Middelburg, al maak ik hier gaarne een uitzondering voor Haarlem, Delft en Leiden, van ouds de drie vornaamste Noord-Hollandsche steden, en voor Utrecht, de Bisschopsstad. — Amsterdam heeft dit gemeen met Dordrecht, waar de eerste boekdrukker zelfs niet voor het midden der zestiende eeuw wordt aangetroffen. En Dordrecht had toch ook wel iets te beteekenen!

Ik vleide mij, dat het oud-archief der omstreeks 1466 ingestelde Amsterdamsche weeskamer, althans eenig bewijs zou geven voor de aanwezigheid van drukkerijen hier ter stede vóór den aanvang der zestiende eeuw, doch ik heb er, evenmin als de heer TER GOUW, iets gevonden, wat mijn vermoeden kon wettigen. Het behoeft geen betoog, dat daarmede nog niet de onbestaanbaarheid is aangetoond van Amsterdamsche wiegedrukken van voor 1500. Ik zou zelfs aan onze vaderlandsche boekerij-bewaarders ernstig op het hart willen drukken, om daarnaar een onderzoek in te stellen. Het is niet van belang ontbloot om te weten, of de welvarende handelsstand van dien tijd een zoodanige afnemer van den boekhandel was, dat binnen de vesten eenige boekhandelaars of -drukkers een bestaan konden vinden. Ik wil echter opmerkzaam maken op het verschijnsel, dat als in de oudste intitutie-registers der Weeskamer¹⁾ van boeken wordt melding gemaakt, ze steeds zijn opgesomd onder de „cleynheden” (cleynoden) of juweelen, waaruit ik de gevolgtrekking maak, dat het schoon verlichte getijde-boeken waren, zeker even schoon gebonden als versierd, want ze werden meestal in een lederen of in een „warsetten boeck-

1) Gewoonlijk Weesboeken genoemd.

sack" geborgen en alleszins waardig gekeurd om wel „besloeten" te worden met zilveren of verguld zilveren „sloten ende capittelstock" ¹⁾). In dien tijd waren gedrukte boeken naar 't schijnt zeer zeldzaam.

De eenige bezitter van een bibliotheek, wiens naam ik aantekende, was Mr. JAN VAN NAERDEN, de vader van dien JAN JANSZ. VAN NAERDEN, in de Warmoesstrate, die in 1501 raad en in 1505 schepen der stad werd ²⁾). Waaruit zijne bibliotheek, die naar 't schijnt in 't bezit van zijn genoemden zoon bleef, bestond, was helaas niet opgegeven. Met den iets later geleefd hebbenden ANDRIES BOELENS, den door den Heer VAN SOMEREN ontdekt Amsterdamschen boekenminnaar ³⁾), hebben we thans nog slechts een tweetal bij name bekende wereldlijke boekenverzamelaars. We zullen het er voor mogen houden, dat er aan het kleine, wetenschappelijke centrum, dat het college van de familie EGGERT vormde, een bibliotheek van eenigen omvang verbonden was, en dat in de kloosters en in de pastoriën van de Amsterdamsche geestelijkheid godgeleerde boeken te vinden waren, waaruit wellicht de drie geleerde zonen van Amsterdam, die in de geschiedenis zijn bekend geworden, hunne eerste wijsheid hebben geput.

De Anonymus ad calcem Pontani, die in dezen tijd leefde, zegt wel van de Amsterdammers, als hij hunne deugden opsomt, dat ze arbeidzaam en winstzoekend, spaarzaam en matig, liefdadig en getrouw aan hun vorst waren, dat ze zich toelagden op den handel en dapper zich toonden in den strijd, maar dat ze de wetenschappen beoefenden daarvan maakt hij geen gewag. Daardoor schijnen de Amstelaren in 't algemeen op het laatst der vijftiende eeuw nog niet te hebben uitgeblonken. Eerst als dit een onjuiste opmerking is, kan men zeggen, dat er *vele* namen van boekverkoopers en drukkers voor ons verloren gingen.

---

1) Zie b. v. Weesb. I bl. 368. II 45 vo 266, 335 vo.

2) Weesb. III bl. 53.

3) *Oud-Holland* I bl. 228.

Uit de eerste jaren van de zestiende eeuw zijn ons echter reeds een drietal „prenters” bekend. De eerste is CORNELIS VAN PEPINGEN, blijkbaar geen geboren Amsterdammer, wiens drukkerij gelegen was in de Jonge Jacobsteeg¹⁾ in de Kalverstraat, uit wiens werkplaats JACOBUS KONING een uiterst zeldzaam boekje bezat, getiteld: „Hier beghint een seer goet en(de) devoot boecxke(n) voor ee(n) yegelicken kerstene(n) mensce. Hoe me(n) den barch va(n) Caluarien op climme(n) sal ende helpen onsen heer sijn sware cruse dragen wa(n)t hi seer moede is gheworde(n) va(n) den swaren anxte des doots²⁾).

Daarna noemen wij HUYG JANSZ. VAN WOERDEN, die na te Delft en nog in 't jaar 1505 te Leiden te hebben gedrukt, waar men vermoedt, dat hij door JAN SYVERSZ werd opgevolgd, weldra zijne persen naar Amsterdam, in de Kalverstraat bij de H. Stede, overbracht en in 1506 een stichtelijk boekske in 12°. „Wandelinghe der kersten mensche” in 't licht gaf, een boekje, dat met een ander zijner drukwerken op de historische tentoonstelling van Amsterdam in 1876 in het Oudemannenhuis te zien was³⁾. De tijd van zijn vestiging hier ter stede schijnt op een paar maanden na bepaald te kunnen worden. Hij verscheen namelijk nog op 20 Juli 1506 voor schepenen van Leiden en kocht van den volder CORNELIS CORNELISZ. een obligatie, waarvoor hij betaling kon bekomen ter weeskamer van Amsterdam⁴⁾. Men zal zich herinneren, dat het bovengenoemd boekje in December van de pers kwam.

Op de Amsterdamsche weeskamer berust een „weesboek”, het derde in de reeks, dat loopt over de jaren 1509—1529. De beide vorige zijn in perkament, dit echter is in leder

1) Waar die gelegen is, kan ik niet opgeven, zeker niet ver van den Dam, aan de Westzijde, vgl. WAGENAAR III bl. 190.

2) Dit exemplaar berust thans op de stedelijke bibliotheek te Haarlem.

3) *Catalogus* bl. 136. Zij berusten thans op de Universiteits-bibliotheek te Amsterdam.

4) Schepenenbrief in 't Gemeente-archief.

gebonden. De beide bladen zijn versierd met randen bestaande uit ruitvormige stempels welke beurtelings vertoonen een distelstruik en een leeuw, die het wapen der sleutelstad vasthoudt. Eén echter bestaat uit rozen. Zou dit bindwerk van HUYG JANSZ. zijn?

Een derde boekdrukker is ons alleen bij zijn voornaam bekend. In een klein stukje in *Eigen Haard* van 1881 deelde ik reeds de ontdekking van zijn bestaan mede. Hij scheen in zijn tijd algemeen bekend te zijn onder den naam van CLAES de prenter. De heer TER GOUW in zijn kortelings verschenen derde deel van de geschiedenis van Amsterdam ¹⁾ houdt hem voor een gezelschap van HUYG JANSZ., maar hij zou evengoed de meester-drukker geweest kunnen zijn van een boekje mede in 12°. getiteld: „Dit is een nieuwe suverlike boemgaert, die noyt geprent is”, dat in 1508 werd „gheprent binnen Amstelredam op die oude Burchwal” ²⁾. CLAES overtrad de keur op het drinken van onveraccijnsd bier en deed boete bij eene processie van de St. Nicolaas-parochie kerk. Mag men hieruit opmaken, dat hij aan de oude zijde woonde?

Of deze drukkerijen in „la ville la plus marchande” hebben gebloeid, is niet gemakkelijk uittemaken. Zeker is het, dat we HUYG JANSZ. in 1517 in Delft terugvinden, hetgeen echter nog geen reden geeft om het tegenovergestelde te vermoeden. Wij weten, dat de boekdrukkers van die dagen meermalen van woonplaats veranderden. Moet men dit toeschrijven aan de slechte uitkomst, waarmede zij op de eene plaats werkten en die er hen toe dreef hun geluk elders te gaan beproeven, of is het te wijten aan de strengheid waarmede — zij het dan ook eerst eenige jaren later — de magistraten gedwongen waren toe te zien op het verspreiden van boeken en geschriften, die den ketterschen geest aanwakkerden, en waardoor ze vooral na de keizerlijke plak-

1) blz. 302.

2) Dit boekje behoorde in 1876 aan den Heer J. B. WESTERWOUT en bevindt zich thans in het Bisschoppelijk Museum te Haarlem.

katen van 8 Mei 1521, 17 Juli 1526, 14 October 1529, 7 October 1531, 22 September 1540 en 18 December 1544 wel genoodzaakt waren de „printers” nu en dan voor het gerecht te roepen, om ze eene „correctie” toe te dienen? Zoowel de eene als de andere reden zullen er toe hebben medegewerkt.

Een gestrenge keur tegen zulke verboden lectuur werd te Amsterdam in den zomer van 1528, op den 7 Augustus afgekondigd ¹⁾). Zij hield in „dat alle printers ende druckers „voertaen ghenen materie drucken ofte printen zullen, tensy „dieselve materie eerst gevisiteert ende geadmitteert zij by mijne Heer die Schout ende Burgemeesteren.” De vrijheid van drukpers werd hiermede afgeschaft en de censuur ingesteld ²⁾) van het stedelijk gerecht, dat het onderzoek later aan de universiteit van Leuven moest overlaten.

Uit deze keur blijkt duidelijk, dat er toen reeds een *aantal* drukkers in Amsterdam hun beroep dreven.

Mij is omstreeks dien tijd een achttal boekdrukkers en boekverkoopers bekend, die ik hier achtereenvolgens zal behandelen; allereerst PIETER JANSZ THIBAUT of TIBOUT, die de aanleiding tot het afkondigen van die keur gaf, verder DOEN of DODO PIETERSZ., Mr. LUYT, JAN SYVERSZON DE KREUPELE met REINIER HENRICKSZON, JACOB DE BOEKBINDER, en WILLEM CORVER.

Ik wensch mij bij deze bespreking wel zoo veel mogelijk maar niet streng aan eene chronologische volgorde te houden. Goede chronologische lijsten zijn — ik zei het reeds — niet op te maken zoolang de aanvangs- en eindpunten van den werktijd onzer typografen niet vaststaan. Daartoe moet ook bibliographisch worden gewerkt, en daaraan heb ik mij, ofschoon het aanvankelijk in mijn plan lag, niet gewaagd,

1) Keurboek D. blz. 134.

2) Een aardig voorbeeld van die censuur meen ik te ontdekken in de afwijkingen van twee met den datum van 15 Juni 1568 door WILLEM JACOBZ. uitgegeven mirakelboekjes. LE LONG maakt daarvan uitvoerig gewag in zijne *Geschied. d. Reformatie* blz. 334 en schrijft het verschil toe „aan de valschertigheid der Papisten” dat ik natuurlijk voor zijne rekening laat.

omdat ik vernam, dat Dr. H. C. ROGGE, de boekbewaarder onzer Universiteits-bibliotheek, zich juist dit werk had ten taak gesteld, en, beschikkende over alle hulpmiddelen, ongetwijfeld tot een goed einde zal brengen.

Een voorloopige chronologische lijst van Amsterdamsche boekdrukkers, binders, en boekverkoopers kan uit hetgeen volgt gemakkelijk worden opgemaakt.

In den Catalogus der boekerij van den Amsterdamschen hoogleeraar MOLL werd onder N°. 701 het eenige boekje beschreven voor zoover mij bekend door den eersten hier genoemden prenter gedrukt. Het droeg het jaartal 1528. In hetzelfde jaar werd hij door het gerecht gecorrigeerd.

Waarom PIETER JANSZ. zich had schuldig gemaakt, lezen we in de correctie:

„Gecundight den VII Augusti XVe XXVIII present enz.

„Alzoo PETER JANSZOEN TIBAUT, printer, God noch eer
„ansierende zekere schandelicke ende oneerlicke briefgens ge-
„print heeft begrypende grote schoffeirlicke materie, trec-
„kende alle eerbare harten zoe wel geestelick als waerlick
„tot oneer, zulcx, dat men die nyet en behoert te noemen,
„soe seggen myne Heeren vanden Gerechte hem ouer voer
„correctie, dat hy twee uren lang staen sal op die kaek
„hebbende dese briefgens om zyn hals ende dat gedaen
„zynde, zal hij eenen bedevaert doen tot onsen lieuer
„Vrouwen ten Eenzeel gaende vuyter stede ende die vry-
„heit van dien voer een soendaghe eerstcomende, brengende
„schyn dese bedevaert gedaen te hebben”¹⁾,

Dat men hier niet aan obscoene maar aan naar Luthery riekende „briefgens” te denken heeft, wordt waarschijnlijk als men aanneemt, dat deze Amsterdamsche drukker dezelfde persoon is als de Leidsche, die in 1536 een bijbel drukte, die verboden werd²⁾. Deze bijbel lag te Amsterdam bij JAN SYVERS. te koop.

1) Correctiën achter keurboek D. bl. 206.

2) Wellicht is hij dezelfde PIETER JANSZ, die, omdat hij zich in de Oude Kerk oneerbiedig gedragen had, in 't vorige jaar door schepenen verwezen werd tot een bedevaert naar onze Lieve Vrouwe te Amersfoort. Vgl. TER GOUW, *Geschied. v. Amst.* IV. bl. 153.

De onderstelling, dat wij hier één en denzelfden persoon voor ons hebben is niet te gewaagd. De laatste maal, dat hij te Amsterdam wordt genoemd is in 1530. We zullen zoo aanstonds zien, dat hij naar elders vertrokken is. Van 1533 tot 1546 vinden we een PIETER JANSZ. te Leiden en juist in Mei 1546 zullen we berichten van den dood des vroegeren Amsterdamschen drukkers ontvangen.

Het is echter evengoed mogelijk, dat de Leidsche drukker dezelfde is als een naamgenoot, die in September 1546 te 's-Gravenhage geädmitteerd werd.

We mogen het er voor houden, dat PETER de hem opgelegde bedevaart naar Eenzeel volbracht heeft, ofschoon de secretaris, die gewoonlijk op den kant van de bladzijde aantekende, dat hem het bewijs „de schijn” was vertoond, het in dit geval niet heeft gedaan. PETER bleef voorzeker niet wederspanning aan de wet, ware dit zoo geweest hij zou „uyt deser stede en de jurisdictie van dien” gebannen zijn en . . . in 1530 ontmoeten we hem nogmaals, nu echter niet in zijn bedrijf, maar als belangstellend bloedverwant.

Op den 16den Juli 1530 verscheen ten stadhuize voor weesmeesteren URSUL JANSDOCHTER, de weduwe van den kalkmeter WILLEM GERRITZOOON, om in tegenwoordigheid van de verwanten van haren overleden man, hunne gezamenlijke kinderen dat gedeelte van de vaderlijke nalatenschap toe te wijzen, waarop zij recht hadden ¹⁾. PIETER JANSZ., boeckprenter, vergezelde haar en ontving als oom het „bewijs” voor de zes minderjarigen, waarvan het oudste veertien, het jongste twee jaren oud was, in tegenwoordigheid van JAN JACOBSZ. van Monnickendam en van PIETER HENRIKSZ. ²⁾ als „vrunden”, bloedverwanten. Aangezien het regel was, dat deze acte plaats had ten overstaan van de magen van de bestorven zijde, in dit geval van den vader, moeten we het er voor houden, dat PIETER JANSZ. met de zuster van

1) Weesboek IV. bl. 23 v°.

2) Of deze PIETER HENRIKSZ. dezelfde is als de boekverkooper van dien naam, durf ik niet beslissen. JAN JACOBSZ was het zeker niet. De drukker van dien naam noemde zich JAN JACOBSZ van Amstelredam.

WILLEM GERRITSZ. gehuwd was. Uit dit huwelijk werd hem een zoon geboren, JAN PIETERSZ. genaamd, dien we eenige jaren later als boekverkooper hier ter stede gevestigd zullen vinden.

PIETER JANSZ's naam heb ik in Amsterdam niet meer ontmoet. Hij heeft zich blijkbaar elders gevestigd. Wij zagen, dat een PIETER JANSZ. als drukker te Leiden optrad in 1533, alwaar hij tot 1546 werkzaam bleef¹⁾. Juist in dit jaar is onze PIETER JANSZ. overleden. Dit blijkt uit eene acte van 29 Mei 1546 in het weesboek ingeschreven²⁾ luidende:

„Is op de Weesk. gecomen JAN PIETERSZ ende heeft be-
 „looft FYE REYERSDR, nagelaten weduwe van wijlen PETER
 „JANSZ THIBAULT s. g. zijnen vader, doe hij leefde, niet te
 „eyschen ofte te molesteren ter zake van zijn voorsz. vaders
 „erve, noch oock van zijn moeders erve, alzo deselve zynen
 „vader uyt deser stede scheidende vander voorsz.
 „FYE, deselve FYE gheen goederen nagelaten heeft en ster-
 „vende geen goederen heeft nagelaten, die tot profyte van
 „FYE voorn. gecomen zyn, mits dat wederom de selve FYE
 „gehouden sal wesen te betalen den schulden van zijnen
 „voorn. vader, ende hen daerof tot ewigen dagen te vryen
 „ende scadeloos te houden; 't welck de voorn. FYE, mede
 „comparerende, also beloofde te doen.”

We leeren hieruit, dat hij hertrouwd is en in zijn drukkerij geen goudmijn had gevonden. Wat wonder, dat we zijn zoon in 't volgende jaar in een boekenstal op den Dam zien staan!

Van DODO of DOEN PIETERSZOOM, wiens werktijd voor zoover tot heden bekend is tusschen de jaren 1518 en 1532 valt, kan ik geene nadere levensbijzonderheden mededeelen. Ik mag als bekend veronderstellen, dat hij woonde in de Kerkstraat (Warmoesstraat) op de hoogte van de Papenbrug, en dat zijn huis Engelenburg genoemd werd.

Waar dit Engelenburg gelegen was, meen ik te kunnen

1) Zie LEDEBOER, in voce.

2) Weesboek V bl. 86 v^d

aantoonen, daar dit huis in 1569 bewoond werd door CORNELIS LOEFFSZ. een van die fugitiven, wier huizen door de magistraat publiek werden verhuurd. Het werd toen in huur genomen door zijn zwager JACOB VAN SEGEN. Door het opsporen van de belendenden, bij die acte duidelijk opgegeven, in het register van de 100^e penning van het jaar 1578 bleek het mij, dat het was het 12^e huis benoorden de St. Jansen het 9^e bezuiden de St. Anna-sstraat. Het ligt dus werkelijk bij de Papenbrug of liever over de Papenbrugsteeg en draagt thans het nummer 143 ¹⁾.

JACOB VAN SEGEN, wien het in Engelenburg was goodgegaan, schreef dien naam later op het uithangbord van zijn benoorden de Heintje Hoeksteeg gelegen huis.

Wij weten, dat WILLEM JACOBSZ., toen hij zich als boekdrukker en uitgever vestigde, — waarschijnlijk niet als directe opvolger van DOEN PIETERSZ. — hetzelfde uithangbord koos, maar zijn zaak in de St. Annastraat dreef.

Onze DOEN is een man, die belangstelling inboezemt aan de kunsthistorici, omdat hij de uitgever was van verschillende prenten en prentwerken van JACOB CORNELISZOOM VAN OOSSANEN. Daarom achtte PASSAVANT, in zijn beroemd boek „Le peintre graveur” het noodig zijn monogram op blz. 27 van het derde deel af te beelden. Het is daar echter niet geheel juist weergegeven. Nauwkeuriger is het gelijk hier

wordt afgebeeld. Neemt men aan, dat de kunstenaars van die dagen meermalen het in hout snijden van hunne teekeningen aan vormsnijders overlieten, en dat deze vormsnijders in den regel tegelijk de drukkers waren, dan zal

---

1) De uitdrukking „bij de Papenbrug” zou doen veronderstellen, dat dit huis aan de zijde der Papenbrugsteeg gelegen was geweest. CORNELIS CARELSZ. zei later, dat zijn boeken bij St. Olofspoort te koop lagen, ofschoon zijn winkel voor 't Paalhuis aan de oostzijde van de nieuwe brug stond, en minstens evenver van de Olofspoort als Engelenburg van de Papenbrug verwijderd was.

het niemand verwonderen, indien er te eeniger tijd een kunsthistoricus opstaat, die beweert, dat DOEN drukker en vormsnijder was.

Mogen we uit den inhoud van de boeken, die uit DOEN PIETERSZOONS werkplaats kwamen, besluiten tot den geest, die hem bezielde, dan herkennen we in hem een ijverig voorstander der hervorming.

Hij toch was degene, die het eerst het Nieuwe Testament drukte (in 1523) volgens LUTHERS overzetting en er een drietal jaren later een naderen druk van deed het licht zien. In 1527 gaf hij het Oude Testament uit, en omstreeks denzelfden tijd een register op den Bijbel ¹⁾.

Het verwondert ons daarom niet, dat Mr. LUYT eenige jaren later een Delftschen drukker verkoos boven den hervormingsgezinden DOEN, en dat eenige jaren vroeger de rijke bankier POMPEIUS OCCO een stichtelijk boekje evenmin bij hem, maar te Parijs bij JOANNES DU PRÉ drukken liet (in 1519) ²⁾. In laatstgenoemd jaar was er dan ook geen keus van drukkers binnen de stad. DOEN was de eenige naar 't schijnt.

DOEN PIETERSZ. was evenwel niet altijd een zoon der kerk geweest, die zijne sympathiën bij de kettters vond. In 1518 nog had hij een stichtelijk boekjen „Het licht der kersten” op de pers gelegd en in 't zelfde jaar bezorgde hij de uitgaaf van een mirakelboekje, dat geïllustreerd werd door niemand minder dan door JACOB CORNELISZ. ³⁾. Omstreeks

1) LE LONG, *De Reformatie van Amsterdam* bl. 468.

2) PONTANUS, *Hist. beschr. van de vermaerde Coopstad Amsterdam* bl. 263.

3) JACOBUS KONING, van wiens hand een geschreven lijst van boeken te Amsterdam vóór 1600 gedrukt ten jare 1882 voor het gemeente-archief werd aangekocht — een arbeid, dien ik bij deze studie meermaalen gebruikte — verkeerde in de meening, dat dit werkje, dat hij alleen in zijn latere drukken kende, bij WILLEM JACOBSZ. in Engelenburg was uitgegeven voor 't eerst in 1518. Hij zag over 't hoofd, dat diens werktijd meer dan een tiental jaren later aanvangt en meende zijn gevoelens kracht bij te zetten door de bewering, dat het aan onze kunsthistorici niet onbekende monogram van JACOB CORNELISZ. I. M. A. dat van WILLEM JACOBSZ. moest zijn. Hij dacht, dat in dit merk door den plaatsnijder een fout was gemaakt die hersteld moest worden tot I. W. A. uit welke letters hij WILLEM JACOBSZ. wist te

denzelfden tijd moet hij ook een herdruk hebben uitgegeven van het bovenvermelde boekje door CORNELIS VAN PEPINGHEN gedrukt. Valt hieruit af te leiden, dat hij diens opvolger was? Op deze vraag valt evenmin het antwoord te geven als op die, hoe WILLEM JACOBSZ. aan zijn gelijknamig uithangbord kwam. WILLEM JACOBSZ. was geenszins een bloedverwant van DOEN PIETERSZ. Onder zijn leiding werden in Engelenburg geen andere boeken gedrukt dan dezulke, die den toets der censuur konden doorstaan, al mochten de visitatoren er ook een kleine verandering in maken.

In 1527 bracht Mr. LUYT, koster van de Oude Kerk, een vertaling van het bekende boekje van JOHAN ECKIUS in den handel, gericht tegen de leerstellingen van den grooten hervormer. Met de beste bedoelingen uitgegeven, haalde dit boekje zich dra de ongenade der geestelijkheid op den hals. Het werd ten vure gedoemd en openlijk verbrand.

Dit boekje was niet hier ter stede, maar bij CORNELIS HENRICKZON, Lettersnider te Delft gedrukt, die volgens LEDEBOER van 1518 tot 1541 werkzaam zou geweest zijn.

De kostersplaats bij de beide hoofdkerken, werd in dien tijd niet gegeven voor het leven, maar voor een bepaald aantal jaren. Ook gebeurde het meermalen, dat twee personen tegelijkertijd tot dit ambt werden benoemd en er de voor-

---

lezen. Hij schonk er blijkbaar geen aandacht aan, dat JACOB CORNELISZ. twee prent-werken in den catalogus van LE LONG opgenoemd (N°. 530 in 4°. en N°. 2283 in 8°.) evenzooer bij DOEN PIETERSZ. in Engelenburg drukken liet. Voor andere door JACOB CORNELISZ. vervaardigde en door hem uitgegeven prenten zie men BARTSCH, *Le peintre graveur* VII. p. 444, maar vooral PASSAVANT, *Le peintre graveur* III. p. 27.

Hij volgde hierin den bij al zijn geleerdheid weinig critischen ISAAK LE LONG (*Reformatie* bl. 334), die een mirakelboekje zag, gedrukt bij WILLEM JACOBSZ. zonder jaartal doch met een titelplaat, waarop het bovenstaande monogram en het jaartal 1518 voorkwamen. Het is dunkt mij duidelijk, dat WILLEM JACOBSZ. de titelplaat gebruikte, die DOEN PIETERSZ. in 1518 voor de — ons voor zoover ik weet nog onbekende, maar ook door TER GOUW aangenomen — eerste uitgaaf gebezigd had. Reeds JACOBUS KONING merkte op, dat WILLEM JACOBSZ. »somtjids in zijne boeken figuren geplaatst heeft welke DOEN PIETERSZON gebruikte.»

deelen van deelden. Het schijnt geene betrekking te zijn geweest, waarvoor men al zijn tijd noodig had, zoodat de koster zijn vroeger beroep er niet bij kon aanhouden. Met het oog op den korten duur van de bediening, kon dit wenschelijk zijn. Het was in dien tijd een notabel ambt, en menig makelaar, timmerman of glasschrijver bewaarde er voor zijn nakomelingen de herinnering aan door het aannemen van den beroeps- tot familienaam. In latere jaren vinden we in de Thesauriers-rekeningen der stad menig bewijs, dat de koster van de kerken schrijfbehoeften ten dienste van de secretarie en thesaurie leverden, maar vooral de was, die voor het bezegelen der schepenbrieven noodig was. Het voortdurend afdruipeu der op de altaren brandende kaarsen, wellicht ook de oude votief mannen- en vrouwenbeeldjes, armen en beenen, die van zuiver was moesten zijn, en de overgeschoten eindjes kaars vulden waarschijnlijk 's koster's voorraad terstond weer aan, nadat hij voor een in dien tijd niet onaanzienlijk sommetje eenige ponden tot de prijs van 5 st. het pond had verkocht. De Thesauriers-rekeningen geven alzoo de namen van een aantal koster's. Mr. LUYT de koster vond ik echter niet genoemd. Wel weet ik, dat er in denzelfden tijd binnen de vesten woonde zekere Meester LUYT JANSZ., die het beroep van chirurgijn uitoefende en ongetwijfeld dezelfde is, die op de lijst van kerkmeesters der Oude Kerk ten jare 1512 voorkomt ¹⁾, in 1517 voor 't gebruik van ongeijkte kannen werd bekeurd met een boete van 6 pond heeregeld ²⁾ en tot een levering van 6000 leidsche steenen werd veroordeeld in 1520, wegens het vervalschen van goed Hollandsch met zuur Hamburgsch bier ³⁾. Mogen we bij den chirurg van die dagen eenige kennis van de latijnsche taal onderstellen, dan is het vermoeden niet ongerijmd, dat de verkooper tevens de vertaler was.

---

1) WAGENAAR II bl. 106.

2) Keurboek D. bl 201 v°.

3) id. bl. 215.

Een man in de geschiedenis van den boekhandel, maar meer nog in die van de hervorming bekend, is JAN SYVERSZ. DIE CROPEL, of van der Schelling ¹⁾, aldus bijgenaamd zoowel naar een lichaamsgebrek, dat hem kenbaar maakte voor ieder-een, als naar zijn geboorteplaats. Hij werkte eerst te Leiden, daarna te Utrecht, alwaar hij in 1524 en andermaal in 1525 uit de stad werd gebannen wegens overtreding der plak-katen op het drukken en verspreiden van verboden boeken ²⁾. Gedwongen zich elders neer te zetten, schijnt hij Amsterdam tot zijne woonplaats te hebben gekozen, zonder evenwel voorzichtiger te zijn geworden in de keus der boeken, die hij in zijn winkel te koop legde. In Amsterdam mocht men na 't advies van het Hof ³⁾ op dit punt al even weinig toe-gevend zijn als te Utrecht, en 't kon dan ook niet anders, of hij haalde zich eene duchtige berisping en eene gepaste straf van den Gerechte op den hals. Zijn vonnis is ons be-waard en luidt:

„Alzoe tmitter waerheit bevonden is, dat JAN ZYVERTS „ZOEN DIE CROPEL, boekvercoper, boecken in zijnen huys „gehadt heeft ende vuytgegeven, die bij des Keyzers placa- „ten verboden zijn geweest, soe seggen mijne heeren hem „over voer correctie, dat hij twee maenten lanck leggen zal „op sint Olofspoert te brode ende te bier, daer op gaende „voor een woensdaghe over achte daghen, ende daer nae „noch een half jaer lanck gebannen blijven in zijn huys, „ende voerts betalen in handen van den gezworen clercken „dezer stede XII karolus guldens voer ende eer hij van de „poort geraken zal, oft ten ewigen daghen gebannen wesen

1) VAN DOORNINCK, *Biblioth. van Ned. Anoniemen en Pseudoniemen* bl. 119, noemt hem JAN CORNELISZOEN alias JAN JEVERS, printer. Ik heb er meer voorbeelden van gevonden, dat een JAN, wiens vader b v. HENDRIK heette, genoemd werd JAN WILLEMSZ., wanneer zijn grootvader van moeders-zijde zijn peet was. Dit zou hier ook het geval kunnen zijn. Opmerkelijk is het, dat de zoon van JAN SYVERSZ., CORNELIS genaamd was.

2) VAN DER MONDE, *Tijdschr. voor de Gesch. ons. van Utrecht* XII. bl. 96.

3) TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam* IV. bl. 152.

„vuyt desen stede” (Publicatie van 18 Maart 1527) ¹⁾.

In zijne gevangenis kan hij nog bange uren hebben doorgebracht. Niet omdat hij het bij den stokbewaarder naar omstandigheden niet goed had, maar omdat het hem niet onbekend kon zijn gebleven, dat het Hof van Holland het vonnis tegen hem gewezen te licht achtte, en de stadsregeering had aangeschreven hem op te zenden naar den Haag, een last, waaraan echter om goede redenen door de regeering geen gevolg werd gegeven, zoodat de zaak daarbij bleef ²⁾.

Wat wonder, dat JAN SYVERSZ. geen plan had wederom een andere stad ten verblijf te zoeken en verkoos zich naar het vonnis te gedragen. Hij liet op een van de laatste dagen van zijn gevangenschap de vastgestelde boete betalen. Dit blijkt uit een marginale aantekening bij bovenstaande acte.

Waar hij te dien tijde en in de eerstvolgende jaren woonde, is mij niet gebleken. Op Allerheiligen (1 Nov.) 1530 nam hij van de stad een klein huisje of winkeltje op de Oude brug in huur. Er stonden langs die brug verscheidene zulke winkeltjes, en dat, hetwelk onze boekhandelaar betrok, was gemerkt met de letter G. Hij betaalde het 's jaars met negen gulden ³⁾. In de stadsrekeningen komt hij tot 1537 als huurder van dat winkeltje voor, alwaar hij „de vier Heemskinderen” uithing. De stadsregeering vereerde hem, voor zoover mij bleek, eens met hare orders voor de levering van drukwerk; het was toen er in 1532 twee stads-huizen te huur moesten aangeslagen worden. Toen leverde hij voor één penning de twee „briefkens dairinne gedruet stont dit huys is te huyr” ⁴⁾, zonder dat het blijkt of hij ze zelf had gedrukt of niet.

Als we hem voor de laatste maal in de Thesauriers-rekening ontmoeten, zal hij niet lang meer te leven hebben.

Het schijnt dat hij op St. Jacob (25 Juli) van het jaar 1538 overleden is. Ik maak dit op uit de volgende acte geboekt ter weeskamer:

1) Keurboek D. bl. 118 v°.

2) TER GOUW. 11. IV. bl. 157.

3) Thes.-Rekening 1532 bl. 7 en 9.

4) Thes.-Rekening 1532 bl. 9.

„JAN ZYVERTSZ, boekcooper, heeft bij Testamente gemaakt ende besproken CORNELIS, zyn natuerlycke zoon, hondert gulden, die ontfangen heeft AELTGEN ZYVERTSZ, daer vooren zij den voorsz CORNELIS tsjairs Renten gheven zal de penning XVIII een, verschynende alle jaer op Sint Jacobsdach, dair off Sint Yacob anno XXXIX teerste jair verscheenen zal wesen, houdende op alle hoer goederen. Actum den IIII Novembris anno XXXVIII. Presentibus enz.”¹⁾.

Zijne zuster zoowel als zijn zoon waren nog in 1549 in leven; den 22sten Mei ontving hij van zijne moei het bovenbedoelde kapitaaltje²⁾.

Dat JAN SYVERSZ te Utrecht *boekdrukker* was, blijkt uit de vonnissen waarnaar door mij verwezen werd. Hier wordt hij alleen *boekverkooper* genoemd. Alleen LE LONG vermeldt hem als drukker van twee verboden boeken omstreeks 1534³⁾. JACOBUS KONING teekende evenwel aan, dat omstreeks 1530 zoowel CORNELIS HENRICKSZ te Delft als REYNIER HENRICKSZ te Antwerpen voor hem als drukkers werkzaam waren. Dit belet natuurlijk niet, dat hij omstreeks 1534 weder eene eigen drukkerij kon hebben, die na zijn dood met het uithangbord „de vier Heemskinderen” aan JAN JACOBZ kan zijn overgegaan.

In een m.s. ter gemeente-archieve bewaard en getiteld: „Extracten uit het sententie-boek” wordt op blz. 44 vermeld, dat in Mei 1535 AECHJEN JANS, de huisvrouw van JAN SYVERTSZ, wegens naaktlooperij voor haar huis werd opgehangen. Wellicht is zij de wettige huisvrouw van onzen boekverkooper geweest.

Zoowel JACOBUS KONING als LEDEBOER noemen REYNIER HENRICKSZ „aan de oude zijde in den Gulden Eenhoorn” als drukker te Amsterdam. Ik noem hem hier slechts in één adem met zijn werkgever, om te verwijzen naar de aan-

1) Weesboek 4 bl. 199 vo.

2) Aanteekening in margine aldaar.

3) LE LONG, *Reformatie* bl. 25, 26, 481.

kondiging, door den heer P. A. TIELE van LEDEBOER's „proeve" gegeven ¹⁾, waarin wordt aangetoond, dat de man te Antwerpen en te Yperen werkzaam was.

Is het een toeval dat deze drukker tegelijk met CORNELIS HENRICKSZ door onzen hervormingsgezinde JAN SYVERSZ werd aan 't werk gezet? Of moeten we gissen, dat REYNIER en CORNELIS broeders en zonen waren van HENRICK ECKERT, die zijn sympathie voor de zaak der hervorming niet beter kon te kennen geven, dan door in zijn uithangbord dat van den bekenden ongelukkigen Antwerpschen bijeldrukker VAN LIESVELD na te volgen?

Al evenzeer der nieuwe leer toegedaan als de meeste zijner gildebreeders van dien tijd was JACOB de boeckebinder. Onder het zestal, dat in 1524 te 's-Hage werd gedagvaard wegens het houden van vergaderingen wordt hij genoemd ²⁾. Het schijnt, dat krachtens het privilege de non evocando, de stadsregeering hem aan de rechtspraak van het Hof wist te onttrekken. Althans in 't volgende jaar was hij nog op vrije voeten, toen men hem beschuldigde van het houden van vergaderingen ten zijnen huize, waarin voor de verzamelde mannen en vrouwen het evangelie gepredikt werd. Booze tongen voegden er bij, dat de vergadering later „met paren bovengaende ende daer gespeelt had crescite et multiplicamini" en dergelijke lasterpraatjes meer. Zekere JAN JACOBSZ had er onzen boekbinder openlijk van beschuldigd, en werd nu door hem voor den gerechte geroepen. Mijne heeren van den Gerechte, die in dien tijd niet gezind waren de tweedracht onder de burgerij aan te stoken, veroordeelden hem den 26sten Augustus 1525 tot boete, omdat hij het feit had moeten aanbrengen als het waar, en had moeten zwijgen als het niet waar was geweest ³⁾; een oordeel tegen een lasteraar, Salomo waardig.

Van dezen JACOB is mij verder niets bekend. LEDEBOER

---

1) *Bibliophile Belge* 1873.

2) TER GOUW, *Geschiedenis van Amst.* IV bl. 139.

3) Correctien achter Keurboek D. bl. 193.

noemt omstreeks dezen tijd wel een JACOBUS SEVERI CLAUDUS, maar ik denk hier met den heer TIELE eer aan een drukfout, dan aan een broeder van JAN SYVERSZ.

Onder de zes voor 't Hof van Holland gedaagde personen treffen we ook WILLEM CORVER aan, in wiens huis, „de gulden Lelie”, in 1520 een te Zwolle gedrukt boek: „Curculio, Plauti Comoedia longe lepidissima, metro numerique a Palide restituta” te koop was ¹⁾. Of hij in familie-betrekking stond tot den omstreeks denzelfden tijd te Zwolle geleefd hebbenden boekverkooper SIMON CORVER, durf ik niet uitmaken. Het schijnt geen onvermogend man te zijn geweest. In 1529 was hij nog in leven, maar zijne huisvrouw NEEL EELGISdr. kort te voren overleden. Zijne zeven kinderen, waarvan het oudste dertien en het jongste één jaar oud was, keerde hij toen voor moederlijk erfdeel te zamen 1600 gulden uit ²⁾.

Een nieuw zevental treedt op den voorgrond op het vierde decennium van de zestiende eeuw. Zij dragen de namen van REYER GOVERTSZ, PIETER HENRICKSZ, THYMAN PIETERSZ, JAN EWOUTSZ, BARTHOLOMEUS JACOBZ, JAN JACOBZ, en zekere boekbinder GERRIT, door KONING opgeteekend op het jaar 1534, doch door mij niet teruggevonden.

REYER GOVERTSZ, GOERTSZ of GEURTSZ was een boekbinder, die in 't begin van 't jaar 1529 zijne vrouw GHIJSLAND AERNTSdr. verloor, en als weduwnaar met een dochtertje van anderhalf jaar achterbleef. Deze vrouw was eene zuster van comen AERNT VAN DEN BROECK, die in de oudste stads-rekeningen meermalen als leverancier van papier wordt genoemd, en ook onder het zestal voorkomt, dat, gelijk zoo aanstonds is gezegd, in 1524 wegens ketterij voor het Hof van Holland werd gedaagd. REYER's dochtertje beurde uit de moederlijke nalatenschap de voor dien tijd niet onaan-

1) TER Gouw, l.l. en *Catal. van LE LONG* No. 969 (oct°).

2) Weesboek 3, bl. 295.

zienlijke som van 100 gulden, toen zij op bijna twintig-jarigen leeftijd in het huwelijk trad. REYER ontving daarvoor kwijting op den 21sten Mei 1547 ¹⁾. Hij kan dus bijna twintig jaren zijn beroep hebben uitgeoefend.

De tweede der hier genoemden bleef eene tot dusver nagenoeg onbekende grootheid. LEDEBOER maakt enkel melding van zijne admissie in den jare 1546. Reeds een geruim aantal jaren vroeger oefende hij echter zijn beroep uit, en eerst een nog grooter aantal jaren later werd hij door zijn gildebroeders ten grave gedragen. In 1532 komt in een boedel een schuldbekentenis van 12 gl. voor van PIETER HENRICKSZ, boekbinder, waarvan op 18 Januari 1533 de eerste jaarlijksche rente verschijnen zou. Een jaar te voren moet PIETER dus reeds die schuld hebben aangegaan. Wellicht ontdekken we zelfs een spoor van zijn bestaan in 1530 ²⁾. Ook in 1534 wordt hij boekbinder genoemd, als hij papier levert aan de stad. Een zestal jaren later ontmoeten we hem echter als boekverkooper ³⁾. Het behoeft geen betoog, dat de woorden boekverkooper en boekbinder vaak promiscue gebruikt werden, omdat beide beroepen dikwijls te zamen werden uitgeoefend.

Inmiddels was PETER HENRICKSZ op de poortrol der stad ingeschreven en wel in den loop van het jaar 1538 ⁴⁾. Hij draagt daar den toenaam van MOL, terwijl hij in 1543 en 1566, toen hij wederom papier aan de stad leverde ⁵⁾ PETER of PETER HENRICKSZ „in de vette Henne” wordt genoemd. „De vette Henne” is de naam van een boekverkoopers-uithangteeken, dat van 1579 tot 1588 mede door CORNELIS JANS te Delft, en in PIETER's leeftijd door den Leuvenschen boekdrukker MERTEN VERHASSELT gebezigd werd.

Ik vestig de aandacht op dien toenaam MOL, omdat er

1) Weesboek 3, bl. 292 vo.

2) Zie bl. 201 hiervoor.

3) Thesauriers-rekening 1540, bl. 70.

4) Thesauriers-rekening in den hoofde poortergelden.

5) Thesauriers-rekeningen 1543, bl. , 1566 bl. 118.

omstreeks 1540 te Antwerpen een drukker leefde HENRICK PETERSZ genoemd, wiens adres „in de Mol” was, en die de vader van PETER HENRICKSZ kan geweest zijn.

Onze PETER was een handelsvriend van den beroemden CHRISTOFFEL PLANTIJN, en dus zeker een boekverkooper van beteekenis ¹⁾. Daarbij was hij een welgesteld man. Dit blijkt niet alleen uit het register der taxateurs van 1557, waarin zijn aan de oostzijde van de Warmoesstraat, het vijfde benoorden de St. Jansstraat, gelegen huis op een som van 56 £ vl. geschat is ²⁾, maar het blijkt uit de omstandigheid, dat hij den 28 Augustus 1560 van kerkmeesteren van de Oude kerk een graf kocht, gelegen in het zuiderperk in de zesde rij ³⁾. In het grafboek vindt men het graf staan ten name van „PIETER HENRICKSZ, boekverkoper in de vette Henne van Mol.” Moet men hieruit opmaken, dat het in Brabant (prov. Antwerpen) gelegen Mol zijn geboorteplaats was, waaraan de naam, in 't poorterboek opgeteekend, was ontleend?

Het door hem gekochte graf liet hij, gelijk in dien tijd gebruikelijk was, merken. De edelman deed het met zijn wapen, de koopman of de poorter met het merk, dat hij gewoon was te bezigen, hetzij bij wijze van handteekening of ter waarmerking van zijn eigendommen. In de grafboeken is dit merk aangeteekend:

Ik geef er hier eene afbeelding van, omdat zonder twijfel de boeken, door hem gebonden of in den handel gebracht, dit merk zullen vertoonen.

1) Max ROOSES, *Vie de Plantin* p. 409. Document 9.

2) Registers van taxateurs blz. 97 vo. in verband met het Register van de 100^e penning van het jaar 1578, bl. 29.

3) Grafboek der Oude kerk.

In dit graf werd zijn stoffelijk overschot den 2 Januari 1569 bijgezet, en vier jaren later, den 13 Februari 1573, werd er wederom een lijk naar de Oude kerk gedragen, dat uit „de vette Hen” gekomen was. Het was WYN RYCKEN. Was het zijne weduwe, op wier naam het huis nog tot in 1578 staan bleef? Wij moeten het antwoord hierop schuldig blijven. „De vette Henne” was blijkbaar een huis, dat een goede reputatie genoten had. Nog in 1594 is het bekend, ofschoon geen boekhandelaar maar zekere HERMAN HESTERS het bewoonde.

In de geschiedenis der vaderlandsche boekdrukkunst neemt de familie VAN OS, uit Breda herkomstig, een eervolle plaats in. PETER VAN OS, die in 't laatste kwartaal der vijftiende eeuw te Zwolle werkzaam was, — GODFRIED VAN OS, die in 1486 te Gouda drukte, — THYMAN PIETERSZ VAN OS, die van 1497 tot 1507 te Zwolle, en in 1517 en '18 te Zutphen werkten, behooren tot deze familie. Het merk van PIETER vindt men in het bekende werk van J. W. HOLTRUP ¹⁾ afgebeeld, ook dat van zijn zoon THYMAN, die het merk zijns vaders omgekeerd bezigde. Deze THYMAN PIETERSZ, die te Zutphen reeds zijn familienaam aflegde, schijnt, als zoovele zijner vakgenooten, een zwervend leven te hebben geleid, en in 1534 metterwoon te Amsterdam te zijn gevestigd geweest. Ook hij behoorde tot de ontrouwe zonen der kerk, die geheime sympathiën gevoelden voor de te Amsterdam, na den bekenden aanslag, zoo zeer verafschuwde secte der anabaptisten, en die het onderstonden om, in weerwil van de gestrengte verbodsbepalingen daartegen afgekondigd, briefwisseling te houden met wederdoopers buiten de stad, zonder de ontvangen brieven aan 't gerecht te vertoonen. THYMAN PIETERSZ „de boeckbynder” werd uit dien hoofde den 16 Juni 1534 tot eene bedevaart naar Keulen verwezen ²⁾. Negen jaar daarna, op den 2 Juni 1543, komt

1) J. W. HOLTRUP, *Monuments typographiques* pag. 85.

2) Correctien achter Keurboek D. blz. 230. WAGENAAR, *Amst.* I, bl. 238.

hij op de Weeskamer, om zijne toen veertienjarige, bij wijlen YMME AERNTSDR. verwekte dochter HEYLTJE, voor moeders erf te bewijzen een rente van $4\frac{1}{3}$ gl. 's jaars, staande op een huis — waarschijnlijk het zijne — aan den burgwal op den zuiderhoek van de St. Jansstraat. Deze dochter, waarschijnlijk geboren uit een huwelijk van onzen „boekbinder” op meer gevorderden leeftijd gesloten, werd de echtgenoot van den metselaar JAN CLAESZ, en ontving van haren vader het haar toekomende erfdeel tusschen 1552 en 1557 ¹⁾.

Neemt men in aanmerking, dat hij reeds in 1497 drukte, dan moet hij in dien tijd een zeer bejaard man zijn geweest.

Toch wijst de chronologie uit, dat deze acte alleen op hem, en niet op zijn gelijknamigen kleinzoon, betrekking kan hebben.

Dat zijn huis geen kweekplaats was voor rechtzinnigheid, spreekt uit den brandstapel, in 1552 voor zijn zoon opgericht. Dit weinig slechts is het wat wij van hem weten.

Eene gansch andere verschijning is die van JAN EWOUTSZ. Bij geen der tot dusver besproken personen treedt het kunstenaars-element meer op den voorgrond, dan bij hem; want niet alleen was hij boekdrukker, maar ook figuur- en vormsnijder; ik geloof niet, dat de bibliografen veel hebben omgezien naar, zelfs hier te lande zeldzame, voortbrengselen van zijn houtsnijkunst, en deze in verband met zijn drukwerken hebben beschouwd, om de eenvoudige reden, dat de prenten, die zijn werkplaats verlieten, in de kunst-portefeuilles, onder die van de kunstenaars zijn geborgen, en het merk van den boekprenter JAN EWOUTSZ „in den vergulden Passer” slechts aan kunsthistorici bekend kon zijn.

In de Thesauriers-rekening van 1535 vinden we onder het hoofd van ontvangen poortergelden het volgende aangeteekend: „den 2^{en} Octobris anno voors. van JAN EWOUTSZOON „form snijder die ten zelven dagen poorter gheworden es, „op rekeninge 4 sc. 2 d.”

1) Weesboek IV bl. 327.

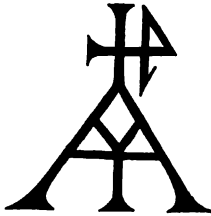
dat is de helft van het verschuldigde bedrag. Wanneer hij de andere helft betaalde, vond ik niet aangeteekend. Of men 't hem uit hoofde zijner verdiensten geschonken heeft?

Wat men vermoeden kon uit deze inschrijving te weten te komen: zijn geboorteplaats leert men er helaas niet uit, en wij zouden kunnen meenen, dat hij zich in dit jaar hier ter stede had nedergezet, gaf het grafboek van de Oude Kerk, in 1524 aangelegd en eenige jaren met dezelfde hand bijgehouden, niet aanleiding tot het vermoeden, dat zeker graf van vijf steenen, in het noorder-vak in de 10^e rij gelegen, reeds vóór 1535 ten zijnen name stond. Daar althans staat geschreven:

een graf van V stenen.

Dit graf coomt toe JAN EWOUTSZOON, in die vergulde passer, en zyne erfgenamen.

terwijl het gemerkt was:

JAN EWOUTSZ noemt zich zelve nu eens figuursnijder, dan weer vormsnijder en meermalen boekprenter. Hij sneed dus niet alleen in hout de teekeningen, die kunstenaars — gelijk b. v. CORNELIS ANTHONISZ — hem gaven,¹⁾ en waarop hij een ander monogram, een passer tusschen de letters I en E, plaatste, maar schijnt ook naar zijn eigen compositiën te hebben gewerkt²⁾.

Hij was de uitgever van vele ordonnantiën op de munt, en voorzeker ook de snijder der munt-afbeeldingen in tal

1) PASSAVANT, *Le peintre graveur* III blz. 32.

2) Catal. van IZAAK LE LONG. No. 280 der folios, zoo althans deze *niet* door hem zijn gesneden naar teekeningen van CORNELIS ANTHONISZ, gelijk PASSAVANT, l. bl. 33 schijnt te veronderstellen.

van evaluatie-boekjes, waarin de juiste waarde van de vele toen gangbare muntspeciën werd opgegeven. Hij schijnt de eenige te zijn geweest, die te Amsterdam de kunst van houtsnijden beoefende, geen andere dergelijke beeldenaars, dan die uit zijne werkplaats kwamen, zijn mij uit dien tijd bekend. Op den 18 September 1546 liet hij zich tegelijk met zijn vriend CORNELIS CARELSZ admiteeren. Toen de stad in 1549 zich gereed maakte om Prins PHILIPS, den troonopvolger, feestelijk te ontvangen, werd hij belast met het snijden en drukken van verschillende wapens zoo van den Keizer en den Prins, als van Holland en Amsterdam. Hem werd daarvoor 9 gulden uitbetaald, blijkens den volgenden post in de thesauriersrekening ¹⁾.

„JAN EWOUTSZ, figuersnyder, van 150 's prinsen wapen te printen, bet. voor 't stuck XII l., noch van 4do. „kleine wapenen van den Keyser, Hollant ende Amsterdam „te printen, bet. van 't stuck IX l. ende van de printen te „snyden bet. 4 gl.... compt 1 £ 10 sc.”

In zijne werkplaats hebben ongetwijfeld gezellen en leerjongens onder zijne leiding en toezicht gewerkt, en tegelijkertijd hun eerste opleiding in de kunst genoten. Dat hem dit onderwijs eenige geldelijke voordeelen opleverde, is duidelijk. Waaruit die bestonden, leert ons het volgende voor Weesmeesteren van Amsterdam verleden contract, waarbij de bloedverwanten van den overleden boekverkooper CORNELIS CARELSZ diens toen ongeveer negenjarigen zoon CHRISTOFFEL CORNELISZ bij hem, JAN EWOUTSZ, in de leer besteedden.

Ik neem dit contract hier op, omdat er uit blijkt, wie de meester was van dien, tot dusver ten onrechte, bij de duitsche kunstschool van den Boven-Rijn ingelijfd, doch te Amsterdam in 1546 of '47 gewonnen en geboren kunstenaar CHRISTOFFEL VAN SICHEM, de stamvader van een geheel kunstenaars-geslacht, van wien men tot dusverre geen oudere berichten had, dan die van zijn werkzaamheid

---

1) Thesauriers-rekening 1549 blz. 112 vol.

te Basel in 1573 en wellicht in 1569 ¹⁾). In 't vervolg van dit opstel zal ik gelegenheid hebben meer over hem en zijn verwanten te zeggen.

„Opten 5^e Aprilis anno 1555 is op de Weeskamer gecomen JAN EEUWOUTSZ, figuersnyder, ende heeft angenoomen ende aennam mits desen te onderhouden in cost ende cleederen ende zynen ambacht van figuersnyden, lettersnyder ende prenten te leeren, STOFFEL, de zoone van CORNELIS KAERLSZ voorn., ende dit tot dat de voorn. STOFFEL tot zynen achtien jaren gecomen sal wesen, 's jaers omme de somme van vyff karolus guldenen, die de voorn. STOFFEL aen een brief van 15 ca. guldenen 's jaers spreekende heeft ende hem voor zyne moeders erfve bewesen is, blyckende by 't voorgaende registre fo 218 in de 2^e syde.

„Ende hier en boven zal de voorn. JAN EEUWOUTSZ noch hebben ende ontfangen, ende hy mits desen bekende uyt handen van HENRICK ELBERTSZOON, boeckvercooper, ontfangen te hebben, de somme van vyftich karolus guldenen, wel verstaende, indien de voorn. STOFFEL quame te overlyden voir zynen achtien jaren voorn., zoo zal de voorn. JAN EEUWOUTSZ de voorn. vyftich karolus guldenen behouden sonder gehouden te wesen den erfgenamen van de voorn. STOFFEL dair off yet te restitueren, mair zullen de voorn. vyff guldenen sjaers, inden voorn. gevalle van sterven, comen ende erfven op des voorn. STOFFELS broeders ende zusters; welverstaende oft gebeurde, dat de voorn. JAN EEUWOUTSZ quame te overlyden voor ende alear hy de voorn. STOFFEL tot zynen achtien jaren gebracht zal hebben, zullen alsdan des voorn. JAN EEUWOUTSZ erfgenamen de voorn. STOFFEL houden tot zyn achttien jaeren voorn. ende 't voorn. ambacht in maniere voorn. te leeren ofte doen leeren, ofte by gebreecke van dien zullen gehouden wesen de voorn. vyftich karolus guldenen, by de voorn. JAN EEUWOUTSZ hier vooren ontfangen, tot proffyt van de voorn. STOFFEL alleene te restitueeren.

---

1) PASSAVANT, *Le peintre graveur* III bl. 74.

„Omme te volcomen tgundt voorscr. is heeft de voorn.
 „HENDRICK ELBERTSZ, boeckvercoopere, hem borge gestelt
 „ende stelt hem borge mits desen voor den voorn. JAN
 „EEUWOUTSZ onder verbant van alle zynen goede roerende
 „ende onroerende, tegenwoordige ende toecomende.

„Ende dit all by consente van HENRICKGEN GOODSCHALCX,
 „mit BARENT ELBERTSZ, haren man ende voocht, mojje van
 „'t voorn. kindt.

„Presentibus beyde de Weesmeesteren" 1).

JAN EWOUTSZ woonde, zooals uit menig door hem gesneden prentwerk blijkt, aan de oude zijde in de Kerkstraat, of, gelijk wij zouden zeggen, in de Warmoesstraat tusschen de Damstraat en de Oudekerks-steeg. Uit het register van de taxateurs van den jare 1557 blijkt, dat zijn huis aan de oostzijde der straat gelegen was, terwijl wij, door vergelijking van dit register met dat van den 100^{en} penning van den jare 1578, tot de ontdekking kwamen, dat het benoorden de St. Jansstraat stond, en het negende huis was van die straat af gerekend 2). Het schijnt een huis van middelmatige grootte en waarde te zijn geweest. In laatstgenoemd jaar werd het door HENDRICK JANSZ, een snijder, bewoond. HARMEN JANSZ, die JAN EWOUTSZ in den Vergulden Passer opvolgde, schijnt dus het uithangbord aan een ander huis in de Kerkstraat te hebben gehecht.

Het was of JAN EWOUTSZ, nadat hij het bovenstaande contract met de verwanten van CORNELIS CARELSZ had gesloten, het zich tot een heiligen plicht achtte het ondermaansche niet te verlaten, vóór hij CHRISTOFFEL CORNELISZ zijn achttiende jaar had zien bereiken. Toen ook kon hij het hoofd gerust nederleggen. In het door hem gekochte graf in de Oude kerk werd hij den 3 Mei 1564 bijgezet, en zijne weduwe, die gelijk bekend is, de zaak minstens tot in 1568 voortzette, betaalde het grafgeld ter somme van 4 gl. 7 st.³⁾.

1) Weesboek VI bl. 93 vo.

2) Het draagt thans het nummer 149.

3) Begrafnisboek der Oude kerk,

Of JAN kinderen naliet? Zou HARMEN JANSZ, beter als uitgever dan als graveur bekend, die gemeenlijk den toenaam MULLER voerde, zijn zoon zijn? Er is iets voor te zeggen, als men in aanmerking neemt, dat HARMEN JANSZ een broeder had, CORNELIS JANSZ, die zijn zoon wederom EWOUT noemde. In ieder geval zal een nader onderzoek dat moeten uitmaken. .

Gelijk een eeuw later het Damrak de plaats was waar de groote boekverkoopers zich bij voorkeur schenen nedergezet te hebben ¹⁾, was het in de eerste helft der zestiende eeuw de toenmalige Oudezijds-kerkstraat en hare zijstraten, waar de boekhandel welvoer bij het drukke verkeer. We kennen er reeds „Engelenburg”, „de Vette Henne” en „de Vergulde Passer”, en we kunnen „de Vergulde Bybel” of eenvoudig „de Bybel” er bijvoegen.

De eigenaar van „de Bybel”, BARTHOLOMEUS JACOBZ genaamd, wordt van zijne twee in denzelfden tijd te Amsterdam levende naamgenooten onderscheiden door de vermelding van zijn beroep: boekbinder of boekverkooper. Nog in 1530 woonde hij te Leiden ²⁾ en vestigde zich weinige jaren later te Amsterdam. JACOBUS KONING teekende in zijn, hiervoren besproken, handschrift aan, dat er in 1534 een boekbinder BARTHOLOMEUS hier ter stede woonde. Is dit juist, dan kan 't niemand anders zijn dan hem. Zeker woonde hij reeds hier in 1536, toen in een acte van 12 Januari BARTHOLOMEUS, bouckcooper, vermeld werd als een der bureu van den bakker GERRIT HENDRICKX VAN DEVENTER ³⁾. Waarschijnlijk heeft hij ook in dit jaar het burgerrecht van Amsterdam gekocht. Het thesauriers-rekeningboek van dit jaar ontbreekt, maar noch in die van vorige, noch in die van latere jaren komt zijn naam voor.

„De Bybel”, waarin hij zijn winkel had, was gelegen in

1) A. WILLEMS, *Les Elsevir* p. LXIII.

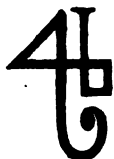
2) LEDEBOER.

3) Weesboek IV bl. 44.

de Warmoesstraat, het vierde huis benoorden de Pijlsteeg. Thans is dit huis met 193 genummerd.

Bij zijn boekhandel dreef hij handel in papicr, en leverde tusschen 1541 en 1545 menigmaal papier aan de stad, soms met uitsluiting van alle anderen, soms daarentegen had hij concurrentie vol te houden tegen Antwerpsche papierhandelaars, die deze onmisbare koopwaar tot lagere prijzen schenen te kunnen aanbieden. Hij liet zich als beëdigd boekverkooper admitteeren 22 September 1546. Van zijn boekhandel heeft men geen latere berichten dan van 1547. In een acte van Januari 1548 ontmoette ik hem echter nog als executeur van den uitersten wil van Heer CLAES GYSBERTSZ, uit de familie WORMER, priester ¹⁾).

Den 18^{en} Maart van het vorige jaar (1547) had hij met zijn huisvrouw WEYN DIRCX van de kerkmeesters van de Oude kerk een graf gekocht in 't noordelijk gedeelte van de kerk, in de wandeling „de Noorderkerk” genoemd, gelegen, en op de steenen, waarmede het gedekt was, had hij zijn merk laten houwen ²⁾). Ik laat er hier eene afbeelding van volgen:

Wanneer BARTHOLOMEUS overleden is kunnen we niet dan bij benadering bepalen. Het begraafboek van de Oude kerk vangt aan met 1553. Na dien tijd is hij niet, derhalve moet hij vóór dien tijd begraven zijn. Het is immers niet waarschijnlijk, dat hij elders dan in de Oude kerk begraven is, waar zijne vrouw WEYN DIRCKS „in die Bijbel”, den 28 Augustus 1564 werd bijgezet.

Na BARTHOLOMEUS' dood schijnt zijne weduwe te zijn

1) Weesboek IV bl. 191.

2) Graf boek II bl. 27.

verhuisd naar een kleiner ofschoon nog een van de grootste huizen in de Pijlsteeg, wellicht een der achter aan „de Bijbel”, (in de Warmoesstraat) grenzende woningen, die nog in 't laatst der zestiende eeuw daarbij behoorden. In 1557 werd „de Bijbel” in de Pijlsteeg door WEYN DIRCKS bewoond ¹⁾, terwijl JACOB ²⁾ „knecht in de Bijbel”, twee deuren verder in een klein huisje woonde. WEYN vermaakte bij haar testament 10 gl. aan 't St. Pietersgasthuis, die HENDRIK in de Bijbel aan dit gesticht op den 29 November 1564 uitkeerde ³⁾.

Uit BARTHOLOMEUS' huwelijk werd althans ééne dochter geboren, MARIE, die met dezen HENDRIK in de Bijbel, eigenlijk HENDRIK ALBERTSZ genoemd, de opvolger van zijn schoonvader, gehuwd was.

Het is niet onmogelijk, dat hij -nog een zoon had: JACOB BARTHOLOMEUSZ, reeds in 1546 te Hoorn geadmitteerd, boekbinder van beroep, dien wij in 1554 als schepen der stad Hoorn genoemd vinden ⁴⁾.

Nadat in den zomer van 1538 JAN SYVERSZ overleden was, zien we JAN JACOBZ, nu eens „boekcooper” dan eens „bouckbinder” genoemd, een winkeltje betrekken aan de Oude Brug, zoo al niet hetzelfde, dan toch zeer in de nabijheid van datgene, waar JAN SYVERTSZ „de vier Heemskinderen” had uitgehangen. Hij betaalde daarvoor aan de stadskas aanvankelijk een som van 9 gl., later van 14 gl. 's jaars, tot in 1541. Een jaar later was het aan een ander verhuurd. Uit het jaar 1541 dagteekenen de laatst bekende, bij hem uitgegeven boeken. Voegt men beide gegevens bij elkaar, dan ligt de gissing voor de hand, dat hij toen overleden is;

1) Registers der Taxateurs bl. 116.

2) Is hij dezelfde JACOB, die in 1524 van het houden van Ketttersche bijeenkomsten beschuldigd werd?

3) De Heer Mr. Dozy, teekend dit aan uit het ontvangsten-boek van dit gesticht.

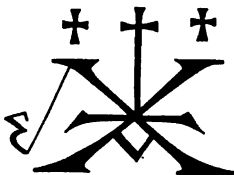
4) In de regeeringslijst bij VELIUS, *Cronyke van Hoorn*.

onder de in 1546 geadmitteerde prenters en boekverkoopers wordt hij dan ook niet genoemd.

Het blijkt uit een post in de thesauriersrekening van 1541 ¹⁾, dat hij gehuwd was met zekere GRIET.

Bij zijn boekwinkel aan de Oude Brug schijnt hij een drukkerij te hebben gehad in de Niesel, „in dye vyer Heemskinderen” waar hij wellicht tevens woonde. Daar werden de zeldzame boekjes gedrukt, die in hun tijd voor ieder stuurman en „scipheer” onmisbare gidsen waren op de wilde zee. De Heer ROGGE meldt ons in den Catalogus der ten vorige jare gehouden tentoonstelling van merkwaardigheden van de Universiteits-bibliotheek, dat de eerste druk van de „Regelen van het Zeerecht” volgens de bekende Amsterdamsche ordonnantie bij hem verscheen. Hij was dus blijkbaar de voorlooper dier boekhandelaars in wier winkel de zeevarende man zijn gading vindt.

In een der door hem gedrukte en ter Universiteits-bibliotheek bewaarde boeken komt zijn monogram aldus voor

Geen opvolger is mij van hem bekend.

In 1591 bestond er nog wel een huis „de vier Heemskinderen” maar vermoedelijk op het Damrak, en 't was geen boekhandelaar, die er woonde.

In een nieuw, thans het vijfde decennium van de zestiende eeuw, wordt het aantal gildebroeders wederom met een negental vermeerderd.

Ik noem de namen van JAN HENRICKSZ., PIETER THIJMANSZ., JAN PIETERSZ., WEYER HENDRICKSZ., JAN GERRITZ.,

¹⁾ Thesauriers-rekening 1541 bl. 28vo,

CORNELIS KARELSZ., WILLEM en zijn broeder DIRK JACOBSZ. en HENRICK ALBERTSZ.

Slechts weinig is ons van den eersten hiergenoemden boekhandelaar bekend.

In 't laatst van 't jaar 1541 werd tot burger der stad Amsterdam aangenomen JAN HENRICHSZ., bouckebinder van Dansyck geboeren ¹⁾. Een gelijknamige boekhandelaar werd volgens LEDEBOER den 29 Maart 1552 te Haarlem geadmitteerd. Ik twijfel er aan of we hier aan denzelfden persoon moeten denken. Ik vermoed evenwel, dat hij dezelfde is als Mr. HANS Boebynder, die in Juli 1543 en Februari 1544 accijns betaalde voor wijn door hem gedronken ²⁾. Deze Mr. HANS, die hierdoor blijk geeft van niet tot de smalle gemeente te hebben behoord, was gehuwd met MARIE CLAESDR. aan het bekende geslacht GAEF verwant, eene vrouw, die als kinderlooze weduwe bij testamenten respectievelijk in 1556, 1562 en 1567 verleden, een rijken inboedel, waaronder vele juweelen en schilderijen worden opgenoemd, aan hare neeffes en nichtjes vermaakte, en vóór Mei 1568 in een huizinge van 't Betaniën-convent stierf.

Van PIETER THIJMANSZ zijn ons belangrijker berichten overgeleverd.

De Amsterdamsche geschiedschrijvers maken, met verwijzing naar het Sententie-boek van de jaren 1523—1567 ³⁾ gewag van een boekbinder van dien naam, vroeger kuiper, geboortig van Zutfen, die, na door GILLES VAN AKEN te zijn herdoopt, op den 6 Augustus 1552 werd verbrand ⁴⁾. Herinneren we ons, dat THIJMAN PIETERSZ. eenige jaren vroeger gecorrigeerd werd wegens het niet inleveren van brieven afkomstig van anabaptisten; dat deze THIJMAN in

1) Thesauriers-rekening op den hoofde poortergelden.

2) Rekening van den accijnsmeester over dat jaar.

3) Berustende aan de griffie van het Hof van Amsterdam, bl. 202.

4) COMMELIN'S *Beschrijving van Amsterdam* bl. 975. WAGENAAR, *Amsterdam* I. bl. 159.

1517 en 1518 te Zutphen gewerkt had, dan is de veronderstelling zeker niet gewaagd dat we hier een vader en een zoon ontmoeten, door dezelfde godsdienstige dweeperij verblind, die den laatsten op den brandstapel zou brengen.

Wij kunnen dan gerust PIETERS' geboortejaar omstreeks 1517, doch zeker niet vóór 1507 stellen.

Dat PIETER gehuwd was, mogen we afleiden uit het feit, dat in lateren tijd een boekbinder met den naam THIJMAN PIETERSZ. voorkomt, die van het boekdrukkers- en boekhandelaars-geslacht VAN OS alzoo de vierde bekende generatie vertegenwoordigt.

Wij hebben JAN PIETERSZ reeds ontmoet, toen hij in Mei 1546 voor Weesmeesters verklaarde, dat zijn vader PIETER JANSZ. THIBAULT onvermogen gestorven was ¹⁾.

In datzelfde jaar huurde hij van de stad „de nye stede” aan 't huis St. Lucas op den Middeldam, dat kort te voren door de regeering van den schilder BAREND CLAESZ. was aangekocht. Hij betaalde daarvoor 10 gl. 's jaars ²⁾. Volgens de opgave van CONSTANTER in „de Navorscher” ³⁾ was hij den 13 December 1546 te Amsterdam geadmitteerd. Zijn zaken schenen op dit drukke punt van de stad goed te gaan, want in 't volgende jaar nam hij de daarnaast gelegen stede mede voor 10 gl. 's jaars er bij. Voortdurend komt hij, nu eens JAN, dan weder HANSKEN PIETERSZ. genoemd, in de rekeningen als huurder dier twee steden of stalletjes voor, tot in den loop van het jaar 1575, toen zijn huisheeren hem tot 27 gl. hadden opgeslagen. Met November van dit jaar treedt HENDRICK „in de Vles” als nieuwe huurder op, en wij verliezen zijn spoor.

Onder de boekverkoopers, in 1546 te Amsterdam geadmitteerd, noemt LEDEBOER ook WEIJER HENDRIKSZ. Reeds

1) Zie hiervoor blz. 202.

2) Thesauriers-rekening 1547 bl. 27.

3) *Navorscher* XVII, bl. 77.

twee jaren vroeger ontmoeten we hem echter in de Thesauriers-rekeningen, als huurder van een van de zes „craemen op de Plaetze aen comen Lamberts huys.” Ook hij betaalde er 's jaars 10 gl. voor. Tusschen de „craemen” en de „steden” schijnt dus niet veel verschil te hebben bestaan. Hij wordt toen nog boekverkooper genoemd¹⁾. In 1547 had hij gedurende negentien weken een „craem” op den Dam vóór de vierschaar in huur voor 6 stuivers 's weeks²⁾, en in 1549 wordt hij als huurder genoemd mede van twee „steden” aan 't huis St. Lucas. Of hij JAN PIETERSZ. daarmede concurrentie aandeed, ben ik geneigd te betwijfelen, omdat hij van toen af „Cremer” wordt genoemd, tot in 1564, na welk jaar hij niet meer voorkomt. Als we de keizerlijke plakaten kennen, waaraan de boekhandel onderworpen was, dan komt het vermoeden in ons op, dat WEIJER niet dan gedwongen de boeken voor de kramerijen verwisselde, na door 't gerecht uit het gild te zijn gezet. Dat was de gewone straf voor 't verkoopen van verboden boeken.

JAN GERRITSZ., van der Goude (Gouda), boekbinder, werd volgens LEDEBOER in 1543 als burger te Leeuwarden aangenomen. Hij is in Friesland's hoofdstad niet lang gebleven, want op 1 November 1544 huurde hij van Thesauriers der stad Amsterdam het „winkelken aen de suydzyde van de Oude Brug naest het oirgat, geteekend metter letter L,” waarvoor hij in 't volgende jaar de bedongen 2 £ vl. betaalde³⁾. Of hij de stad weder spoedig verliet, kan ik niet beslissen. Zeker is het, dat hij later als huurder van dit winkeltje niet meer genoemd wordt, ofschoon de aan de Oude brug gelegen winkeltjes eerst in 1558 werden ontruimd en afgebroken.

In 1557 vind ik nog een JAN van der Goude vermeld,

---

1) Thesauriers-rekening 1544 bl. 27.

2) Thesauriers-rekening 1547 bl. 28vo.

3) Thesauriers-rekening bl. 27.

woonachtig in een klein huisje in 't Boerensteegje¹⁾. Of hij onze boekbinder is?

Van den zeden der hiergenoemde boekhandelaars valt meer te zeggen.

CORNELIS KARELSZ. werd op 18 September 1546, te gelijk met JAN EWOUTSZ., hier ter stede geadmitteerd. Dat wil nog niet zeggen, dat dit jaar het eerste van zijn optreden in den boekhandel was. Wij zagen immers dat WEYER HENDRIKSZ reeds twee jaren te voren als boekverkooper genoemd wordt en vermeldden PIETER HENDRIKSZ „in de Vette Hen” reeds een vijftiental jaren vroeger, ofschoon beider namen ook onder die der geadmitteerden van 1546 worden opgegeven.

De admissie was het gevolg van een keizerlijk mandement van 1546, dat maatregelen bevatte tegen het uitgeven van boeken van kwade leeringen met ontduiking der censuur. Het gelastte, dat voortaan niemand zou mogen prenten, die niet was geadmitteerd en beëdigd, en geen boekverkooper boeken in zijn winkel zou te koop leggen dan zoodanige, die binnen 's lands door de beëdigde boekprenters gedrukt, of zoo ze daarbuiten geprent waren, eene approbatie hadden verworven van de Universiteit van Leuven. Ook de bestaande boekverkoopers moesten zich aan die admissie onderwerpen. In ieder geval geeft de admissie ons tot dusverre het oudste bericht omtrent CORNELIS KARELSZ.

Waar hij op dien tijd woonde of zijn winkel had, weten wij niet. Eerst in 1550 nam hij van Thesaurieren den winkel of „stede opte nieuwe brug tusschen die twee doeren van 't paelhuys” voor 16 gl. 's jaars in huur²⁾. Een paar, te Kampen bij STEVEN JOOSSEN gedrukte geneeskundige boeken lagen in 1551 daar bij hem te koop, en uit zijn adres, dat hij daarin vermeldt, komen wij te weten, dat hij zich noemde „geadmitteerd boeckverkoper der keyserlijke Majesteijt,” en dat zijn uithangbord, „het gulden Missael” vertoonde.

1) Registers der Taxateurs bl. 161 vo.

2) Thesauriers-rekening bl. 27.

WAGENAAR meldt ons ¹⁾, dat dit paalhuisje aan de oostzijde der Nieuwe Brug gelegen was, en dit verklaart de nadere aanwijzing „op de nieuwe brug bij St. Olofspoort”, die CORNELIS van zijn winkel in de bedoelde boeken geeft. Tot in 1553 betaalde hij geregeld de huurpenningen. We zullen zoo aanstonds zien, dat hij in 't volgende jaar overleed.

In 1553, toen de stad aan 't procedeeën was met de geërfdn op de Lastage, was er bij de stukken een kaart noodig van de „gelegenheid en de situatie dezer stede” die door Thesaurieren voor gl. 4: 2 bij hem werd aangeschaft. Ik vermoed dat dit geene andere is dan de bekende plattegrond van CORNELIS ANTONISZ. Andere plattegronden uit dien tijd zijn immers niet bekend.

Dit zijn de weinige gegevens over zijn werkzaamheid als boekhandelaar.

Rijker zijn de gegevens, om hem te beschouwen in betrekking tot zijn gezin.

Op den 18^{den} Februari 1551, toen hij, pas korten tijd weduwnaar zijnde, nieuwe trouwplannen koesterde, verschijnt hij voor weesmeesteren, om de drie kinderen, uit zijn huwelijk met HEYLTJE GOODSCHALCX ²⁾ geboren, elk een som van 100 gl. te bewijzen voor moeders erf ³⁾, KAREL, zijn oudste zoon, was toen reeds negen jaar oud; we mogen dus aannemen, dat hij in of omstreeks 1540 gehuwd was. Het schijnt, dat de gelden der minderjarigen niet ter Weeskamer werden opgebracht vóór April 1555, toen hij reeds ter ziele was, en zijne tweede vrouw zich van denzelfden plicht ten opzichte van hare twee eigene kinderen kweet, door hun beide een som van 116 gl. benevens twee vijfden van de „intecomen schulden” te bewijzen ⁴⁾. Bij deze erfportie der

1) WAGENAAR, *Amsterdam* II bl. 29. Zie voorts over dit gebouwtje *Oud-Holland*. II bl. 46, 47, 48, 51, 52.

2) Haar broeder BAREND GOODSCHALKS, was toen 8 jaar, hare zuster HENDRICKJE, later met BAREND ELBERTSZ. gehuwd, toen 23. BAREND huwde in Januari 1568 met HILLEGOND GERRITS.

3) Weesboek V bl. 218 vo. 282.

4) Weesboek VI bl. 92 vo.

kinderen moet nog gevoegd worden hun aandeel in de opbrengst des inboedels ten bedrage van 30 gl.

Toen zijne weduwe ANNA PAUWELS ¹⁾ op den 3den April van bovengenoemd jaar 1555, aan deze artikelen van de Weeskamer voldeed, verklaarde HENRICK ELBERTSZ., boekverkooper, „goede kennisse van den staet des boedels te hebben, zeggende zoe veel meer, dat hij bij GERIJT VAN ZICHEM, oom van de voorn. kinderen tottet toesien van de voorn. kinderen versocht is geweest.” HENDRICK ELBERTSZ. had echter betere rechten om „toetesien” want in November van het zelfde jaar noemde hij zich ²⁾ „voocht der voorn. kinderen bij monde van de voorn. CORNELIS KARELSZ.” KAREL, de zooveen genoemde oudste zoon, was toen „innocent ende miserabel”, en STOFFEL, de tweede zoon, pas in de leer bij JAN EWOUTSZ. den figuursnijder, ingevolge het contract hiervoren medegedeeld.

Aangezien GERYT VAN ZICHEM de oom was van de minderjarigen, leeren we thans den familienaam van CORNELIS KARELSZ. kennen. Met behulp van de gegevens uit de Weesboeken kon ik de nevenstaande geslachtslijst der VAN SICHEM's in de oudste generatiën dezer kunstenaars-familie opmaken. Voor de jongere generatiën heb ik mijne aantekeningen en enkele van DE VRIES gebruikt, zoowel als degene, die Mr. Dozy mij afstond.

Toen CORNELIS KARELSZ. overleden en op den 30sten Mei 1554 begraven was in de Oude Kerk ³⁾, schijnt zijne weduwe den winkel-voorraad van haren echtgenoot aan DIRCK JANSZ. te hebben overgedaan. Deze gaf haar voor geheele of gedeeltelijke betaling op den 27sten November daaraanvolgende een schuldbekentenis van 15 carolus guldens, die op den 24sten Mei 1559 werd ingewisseld tegen eene op CLAES

1) Zij was in 1562 de gade van HENRICK WARNARZ., snijder.

2) Memorienboek op de Weeskamer I bl. 62.

3) Het blijkt uit een post uit het begraafboek luidende (1554.) Item den 3 Juni ontfangen dat graffghelt van CORNELIS KAREL, boekverkooper, den 30 Mey begraven ... 4. 7. 0.

JANSZ. 1). Achtereenvolgens hebben beide boekhandelaars den winkel aan de Nieuwe Brug betrokken. Zoo aanstonds komen we hierop terug.

CRISTOFFEL, de reeds genoemde zoon van CORNELIS, heeft zich ook met het boekdrukken onledig gehouden. Hij had het dan ook blijkens het hierboven medegedeelde contract geleerd. Uit zijn nagelaten boedel werden in 1625 een drukpers en eenige alphabeth's verkocht.

Een van de meest bekende boekprenters uit de zestiende eeuw is wel WILLEM JACOBSZ. in Engelenburg. We weten, dat hij hetzelfde uithangbord gebruikte als DOEN PIETERSZ., en dit gaf aanleiding tot het vermoeden, dat hij diens onmiddellijke opvolger was. Zoo dacht onder anderen LEDEBOER, die, in aanmerking nemende, dat het laatste hem bekende boek van DOEN in 1532 werd gedrukt, er toe kwam, om den aanvang van WILLEM's werkzaamheid op het jaar 1533 te stellen, ofschoon zelfs aan den heer P. A. TIELE geen ouder drukwerk bekend is, dat zijn persen verliet, dan een dat het jaartal 1547 draagt. Hiermede komt overeen, dat WILLEM JACOBSZ. op den 5^{den} Mei 1547 geadmittleerd werd.

JACOBUS KONING ging nog verder en waagde in een aangevangen maar niet voltooide biografie der oudste Amsterdamsche boekdrukkers, welke mede door aankoop het eigendom van het Amsterdamsche gemeente-archief werd, dat hij met DOEN PIETERSZOONS dochter was gehuwd, of althans zijn winkelbediende was geweest. Nemen we echter in aanmerking, dat er tusschen het verdwijnen van den een en 't verschijnen van den ander een tijdvak van vijftien jaren ligt, dan schijnt ons deze gissing wel een weinig gewaagd toe. Evenmin is het waard de aandacht te schenken aan een andere gissing, dat onze WILLEM een zoon zou zijn geweest van zekeren burgemeester, die den toenaam van VAN BEVERWAARDE 2) droeg.

1) Weesboek V. bl. 218 vo.

2) Jacob Willemz. van Beverwaarde. Raad 1485, schepen 1488, burgemeester 1492.

WILLEM JACOBSZ. oefende zijn beroep buitendien niet uit in 't zelfde huis, en was blijkbaar andere denkbeelden toegedaan dan DOEN PIETERSZ. Het oudere „Engelenburg” was de naam van een huis, gelegen — gelijk we straks aantoonen — in de Warmoesstraat tegenover de Papenbrugsteeg ¹⁾. Het Engelenburg door WILLEM JACOBSZ. bewoond, wel is waar gelegen in een goede maar toch minder aanzienlijke straat dan de Warmoesstraat, schijnt mij toe zijn naam te hebben ontleend aan een uithangbord, waarvan we ons een voorstelling kunnen maken, als we de hooge, sterk ommuurde en rijk met torens voorziene burcht aanschouwen, waarvan de afbeelding achter verscheidene, bij hem gedrukte boeken voorkomt, met het adres „aen die Oude Syde in Sinte Annenstraet.” Het was gelegen aan de noordzijde, het eerste huis achter het hoekhuis van de Warmoesstraat. Dat dit huis geene zeer aanzienlijke woning was, blijkt uit het register der Taxateurs van den jare 1557, alwaar het op een waarde van 20 £ vl. geschat wordt ²⁾, terwijl de huizen in de buurt, meerendeels geschat zijn op een waarde afwisselend tusschen 30 £ als hoogste en 10 £ als laagste cijfer. Toch was WILLEM een voornaam boekhandelaar, die handelsbetrekkingen met PLANTYN onderhield ³⁾.

Wij kennen WILLEM JACOBSZ. geest uit de boeken, die hij in den handel bracht en die alle een streng kerkelijk karakter droegen, „vroem ende devoet” zijn als de beste. Hij stelde prijs op een officieële sanctie van zijn handel en wandel, die hij slechts door een reis naar Antwerpen en door te voldoen aan een examen, hem door den archi-typograaf des konings af te nemen, kon deelachtig worden. Hij was een van de beide Amsterdamsche drukkers, die zich tusschen 1570 en 1576 met dit doel te Antwerpen lieten

---

1) Het is bekend dat de Graaf van BREDERODE in dit huis logeerde, in 1567. Drie jaren later hield de Graaf van BOSSU er zijn verblijf, volgens Thesauriers-rekening 1570 bl. 196 vo. Het ging er toen vroolijk toe.

2) Registers der Taxateurs bl. 124.

3) M. ROOSES, *Vie de PLANTIN* p. 406.

vinden ¹⁾. WILLEM kwam nooit in ernstig conflict met mijne Heeren van den Gerechte, en schijnt in den gunst van de stadsregeering te hebben gedeeld. In 1554 leverde hij ten dienste van de secretarie papier, en in Mei 1558 drukte hij op stadskosten aanplakbiljetten inhoudende „deser stede ordonnantie op de pest”, waarvoor hem 5 sc. 8 penn. vl. werden uitbetaald ²⁾.

WILLEM wordt nu eens boekebinder, dan boekprinter genoemd. We hadden reeds gelegenheid op te merken, dat dit geen ongewoon verschijnsel is.

Onze boekhandelaar in Engelenburg was gehuwd; de naam zijner vrouw kennen we niet, maar we kunnen hier vermelden, dat zij een zuster was van ALBERT JANSZ. CORTOOR, die in November 1563 of kort te voren, met achterlating van een kind van twee jaren, overleden was ³⁾.

Mr. DOZY wees mij, in 't register der verhuring van de huizen der fugitiven ten jare 1568 gehouden, op een boekprenter DIRCK JACOBSZ. wiens borg WILLEM JACOBSZ. mede boekprenter was ⁴⁾. Ik gis, dat we hier twee broeders voor ons hebben, dat DIRK dezelfde is, die door LEDEBOER vermeld wordt als geadmitteerd te 's-Gravenhage in 1546, en dat hij later bij zijn broeder werkzaam was.

De naam DIRK JACOBSZ. brengt mij tot een conjectuur, die de stelling, dat WILLEM JACOBSZ. de opvolger van DOEN PIETERSZ. was, te niet kan doen.

Ik teekende aan, dat er omstreeks 1515 te Amsterdam woonde JACOB DIRCKSZ. OLYBLOCK in 't huis Engelenburg bij de Haarlemmersluis ⁵⁾. Was hij misschien de vader van DIRCK JACOBSZ. en ook van WILLEM?

De laatste boekverkooper, die we in dit tijdvak bespreken

1) l. l. p. 206.

2) Thesauriers-rekening 1554 bl. 93. Id. 1558 bl. 111.

3) Weesboek VII bl. 294.

4) Aldaar bl. 6vo.

5) Aldaar III bl. 34vo.

antwoordt op den naam HENDRICK ALBERTSZ. of ELBERTSZ.

Ik zeide reeds, dat hij de schoonzoon en opvolger was van BARTHOLOMEUS JACOBSZ. in „de Bijbel.”

Hij werd 2 Mei 1547 als boekverkooper geadmitteerd waarschijnlijk kort vóór het overlijden van zijn behuwdvader. Evenals deze dreef hij handel in papier, en stak hij de boeken in een behoorlijken band, ja men kon later ook pen-nen, perkament en hoornen omslagen in zijn winkel krijgen. Van 1551 tot 1565 is hij geregeld de leverancier van de schrijfbehoeften aan secretarie, thesaurie en weeskamer. Dat juist HENDRICK de voorkeur boven velen genoot, vindt wel-licht hierin zijne verklaring, dat de secretaris JAN WOUTERSZ. zijn buurman was. In laatstgenoemd jaar bond hij eenige boeken met „caperculen” en eenige jaren later deed hij al het bindwerk voor 't stadhuis. Niettemin dreef hij ook handel in boeken, zijne betrekkingen met PLANTYN be-wijzen dit.

Dat HENDRIK een vriend was van CORNELIS KARELSZ., heb ik reeds gezegd. Een ander zijner vrienden — en het pleit voor zijne vrijzinnigheid — was DAVID BARENSZ., goudsmid, (zoon van den schilder BAREND CLAESZ. in St. Lucas), die om de geloofsvervolgingen te ontgaan in 1568 der stad ontweek.

Onze boekverkooper verkeerde in goeden doen, anders zou hij in 1556 en 1557 geen overman zijn geweest van den Voetboogsdoelen, hij zou geen huis hebben kunnen bewonen, waarvan de huurwaarde in 1557 geschat werd op 60 £, en hij zou in 1573 zijn kinderen niet ieder een som van 600 gl. hebben kunnen bewijzen voor moederlijk erfdeel.

Deze vrouw droeg den naam van MARIE BARTHOLOMEUSD. en had hem in verloop van tijd een aantal kinderen ge-schonken, waarvan sommige vroegtijdig gestorven en zeven bij haar overlijden nog in leven waren. Zij had met hem den 26 Februari 1573 een mutueel testament gemaakt voor den notaris Mr. CORNELIS VAN HAMERODE, en had het kort daarna met den dood bevestigd, althans den 18 Juni 1573 had HENDRICK zijne vijf minderjarige kinderen hun moeder-

lijk erfdeel bewezen¹⁾ en daarbij zijn huis „de Bijbel” ten onderpand gesteld.

Slechts korten tijd heeft hij zijne vrouw overleefd. Den 2 December 1574 werd hij zelf in de Oude kerk begraven.

Bij de verdeeling zijns boedels traden Mr. JAN THIJMANSZ. en Mr. CORNELIS VAN HAMERODE als curateurs op, kochten de drie oudste kinderen DIRK, BELIA en GERBRAND (geb. in 1553) uit, en bleven onder hun beheer houden de goederen aan BEATRIX (geb. in 1555, later impotent genoemd), BARTHOLOMEUS (geb. in 1561, in 1585 Apothecar²⁾), ERCKGEN (geb. in 1559, in 1587 vrouw van PIETER PIETERSZ.) en WEYNTGEN (geb. in 1567) toebedeeld³⁾. Deze goederen bestonden hoofdzakelijk in vaste goederen o. a. het huis „de gulden Bijbel”, met een somerhuysgen daarachter en drie woningen wederom daarachter, uitkomende in een slopje van de Pijlsteeg; voorts een huis, genaamd „Absalon” en nog een kleiner huis in dezelfde steeg gelegen; benevens een ledig erf, hetwelk een tuin geweest was buiten de Jan-Rodenpoort.

Met den dood van HENDRIK ELBERTSZ. ging de boekhandel „in den gulden Bybel” te niet, om een tiental jaren later, op een gansch andere plaats trouwens, te herrijzen.

In den tijd van den Anonymus mocht men de mannen van kunst en wetenschap niet vermeldenswaard hebben geacht, thans betreuren we het, dat hunne namen op enkele uitzonderingen na ons onbekend bleven. Er heerschte ongetwijfeld een opgewekt kunst- en wetenschappelijk leven. De bewijzen voor het eerste vinden we in de omstandigheid, dat de renaissance op dit tijdstip hier reeds een hooge vlucht had genomen. Daarvan vinden we nog genoeg verspreide

---

1) Weesboek IX bl. 321 vo.

2) Deze, in 1605 Apothecar te Alkmaar, verkocht het graf van zijn grootvader BARTHOLOMEUS JACOBSZ. in de Oude Kerk den 8 Maart van dat jaar.

3) Weesboek X bl. 83 vo.

proeven in de bouwwerken van dien tijd, om er over te kunnen oordeelen. Maar niet minder spreekt de nieuwe stijl uit de schoon gesneden zegels, die de Amsterdamsche schepenen gebruikten. Het is bekend, dat ook de wetenschappen toen reeds vele dienaren hadden gevonden, maar dat men hier bij elders niet achterstond, blijkt o. a. uit de aanwezigheid van een vijftal beoefenaars van de toen nieuwe wetenschap der muntkunde, die GOLTZIUS in dien tijd (1556 à 1558) te Amsterdam ontmoette¹⁾.

In een halve eeuw was er in Amsterdam heel wat veranderd, en mogen we de aanwezigheid van een aantal boekwinkels als maatstaf gebruiken, voor de vermeerderde behoefte aan geestelijk voedsel, dan hebben we reden ons over het aantal nijvere poorters te verheugen, die door het drijven van een boekhandel, boekdrukkerij of boekbinderij in de sterk ontwikkelde en welvarende stad een middel van bestaan vonden.

Ongetwijfeld was dit een gevolg van de zorg, die de regeering aan het onderwijs besteedde, en die haar weinige jaren later deed besluiten, om de schoolknappen te ontheffen van de verplichting, om de votief-missen in de kerken te zingen.

Aan de beide parochie-kerken werden langzamerhand boekerijen verbonden, die door geestelijken en leeken werden verrijkt. Meermalen vindt men melding gemaakt van particuliere bibliotheken, toebehoord hebbende aan leden van de regeering, aan doctoren of licenciaten in de godgeleerdheid, de medicijnen of de rechten, en aan geestelijke of wereldlijke priesters.

Wij geven hier den catalogus van een hoofdzakelijk juridische bibliotheek, die geen onaardige bijdrage vormt voor

---

1) Hunne namen zijn: WILHELMUS THIEDERICUS, praefectus. (WILLEM DIRKSZ BARDESIUS, Schout) HANO HERMANIUS, frisius, Dr. Med. JODOCUS SIMONSONIUS, juris consultus (JOOST SIMONZ.) HELISEUS MASLESORTANUS (Elias . . .) en PETRUS SOMERUS (PIETER SOMER). Ik kan den naam van den Pensionaris VAN HOEGAERDEN daarbij voegen.

de geschiedenis van de beoefening van het Recht ¹⁾. Het was de bibliotheek van den Amsterdamschen pensionaris Mr. FLORIS VAN HOEGAERDEN, een geboren Leuenaar, die in 1542 tot dit gewichtige ambt werd gekozen en het tot 1552 bekleedde, toen hij op Heilige Misse overleed ²⁾. Een blik op deze boekenschat bewijst duidelijk hoezeer het Kanonieke en het Romeinsche recht bij de rechtsgeleerden van dien tijd in achting stonden. Het landsrecht moest wel in verval geraken onder den invloed van zulke romanisten, die in moeilijke gevallen de schepenen zoowel als de burgemeesteren ter zijde stonden, en met rechtskundige adviezen voorlichtten.

BOUCKEN IN FRANCHOYS.

Les coutumes et statuz particuliers de la pluspart des Bailliages.

Sensuit le preut chevallier Artus de Bretagne.

Recueil d'aucunes lectres et escriptures.

L'adolescence clementine aultrement.

Le livre de nouvel faisant des sept parolles.

Le prothocolle, stille et science des notaires royaulx, tabelions, greffiers.

Le grant somme rural.

Le livre d'ore de Marc Aurèle empereur et eloquent orateur.

Preparation de la mort.

Cronique et histoire faicte et composée par feu messire Philippe de Comines chevallier.

1) Zij ligt ter Weeskamer in de lade H.

2) Mr. FLORIS VAN HOEGAERDEN bekleedde behalve het Pensionarisschap ook het Notaris-ambt. Hij was gehuwd met ELISABETH, eene dochter van Mr. MICHIEL RUSE of RUYSCH en van MARYKE ADRIAENS. FLORIS kocht den 29 April 1550 een huis op de Oudezijdsburgwal naast het Agnietenconvent voor 1125 gl. en had er op de bovenkamer een „casse en coetse” gemaakt. Zijne weduwe verhuurde het aan zijn opvolger Mr. REINIER ZWIJN voor 52 gl. 's jaars. Zijn nalatenschap bedroeg 4100 gl., en hij had een rijken boedel. Na de reductie der stad vond ik zijn zoon FLORIS als spekkooper in de Vogelsteeg terug.

DUYTSCH E BOUCKEN.

- Een profitelyck boecxken van nieuws geordonneert ende wederom gecorrygeert om te leeren Franchoys spreken gemaectt bij Jacob Huysens, schoelms. t'Antwerpen.
- Die cronycke van Vlaenderen int corte.
- d'Instructie van den Hove van Hollandt.
- Institutiones Imperiales in duytsch, oft den gerechtich oorspronck der keyserlycke rechten.
- Een tractaet van crimineele saken, ende die maniere om een proces te voeren bij malcander gebonden.
- De wech des levens.
- Summe ruyrael gemaikt bij Jan Bottelgier.
- Een tractaet van criminele saken.
- Het wonderlijck leven van Esopus.
- Een evangeliën boeck in duytsch, maer die eerste zijde is daer uyt.
- Een schoon en geleert onderwijs hoe cristen menschen geloven ende leven zullen.
- Een schoon geestelijke verclaringhe van dat waerdyge heylyge sacrament.
- Vocabulare van nyeuus geordonneert bij Noel van Barlaymont.
- Die cronycke ende gesciedenis van Gelderlandt.
- Receuil oft verhael van sommige brieven van saicken gebuert tusschen de keyserlycke Majesteyt ende de Coninck van Vranckrijk.
- Affscheydt ende determinatie van 't gene de keyserl. Mat. ende staet des Rijk gedaen ende geslooten hebben op den Rijcksdach tot Ausburch.
- Noch twee boecken in Overlantsche taele, d'eene in groot formaat, ongebonden getituleert des Heylygen Roomschen Rijk ordnungen, en d'ander in cleyn formaet, gebonden, geintituleert verscung leibs und seel.

BOUCKEN IN LATINE.

- Tria volumina juris canonici viz decretales, decretum et sextus cum Clementino.

Vocabularius Juris.

Duo tomi artis notariati.

Institutionum imperialium libri quatuor.

Aureum singulareque opus Joannis de Terra Rubea.

Summa angelica de casibus conscientie.

Summa Azonis.

Fallentia Socini cum regulis cum suis amplificationibus et fallentiis a toto jure delecta.

Aymari Rivallii Allobrogis jurisconsulti eruditissimi eloquentissimique civilis historia Juris. Sive in XII tabularum leges commentarii libri quinque.

Johannis Ferrarii Montani advocaciones in quatuor institutiones Justiniani libros.

Viatorium Juris.

Institutionum sive elementorum divi Justiniani sacratissimi principis quatuor.

Caii Suetonii Tranquilli vite XII caesarum.

Institutiones juris civilis libri quatuor.

Excercendarum causarum civilium quotidianarum formula.

Andree Alciati Mediolanensis.

Flores legum.

Institutionum sive elementorum divi Justiniani libri quatuor.

Hortulus anime.

Vocabularius perutilis utriusque juris.

Epistole et evangelia totius anni, cui primus quaternus deest.

Excellentissimi legum interpretis domini Mathei de Afflictis Neapolitani de jure protomiseos perutilis tractatus.

Harmanni Torrentini prima pars grammatices.

Omnium gentium mores, leges et ritus. Johanne Bodino auctore.

Flores ultimarum voluntatum.

Joannis Hanspergii.

Classis quinta actionum juris, Joanne Oldendorpio auctore.

In utriusque Juris libros introductorium.

Tractatus perutilis domini Mansuerii.

Processus judicarii totius compendium.

Murmellii papp.

Dictionarius latinus et gallicus.

Lambertus de camponibus.

Cato.

Consilia Frederici de Senis, cui prima pagina deest.

Hortulus anime secundus.

Consilia criminalia Bartolomei Cepolle.

Decreta Synodi diocese leodiensis.

Infantia grammatices.

Consilia Thome Grammatici.

Liber Tobie.

Articuli orthodoxam religionem sacramque fidem nostram despicientes.

Formula reformationis per Cesaream Maj.

Corpus legum incerto auctore in compendium reductum.

Assertio Juris Imperatoris Caroli in Geldrie ducatum.

Tridentini consilii acta.

Compendiaria forma procedendi extra-ordinarie in controversiis criminalibus.

Wat er van deze bibliotheek geworden is, weet ik niet. Dikwijls bepaalde een boekenminnaar, dat zijn boekerij onvervreemd zou blijven ten dienste van zijne familie of van dengene uit haar, die zich aan de studiën zou wijden. Soms luidde de beschikking, dat zij in haar geheel, of wel enkele belangrijke boeken daaruit moesten worden overgebracht naar de een of andere kerk- of klooster-bibliotheek, maar geschiedde dit niet, dan werd ze met den inboedel publiek verkocht door „den conchierge deser stede.” Dit had o. a. plaats met de boekerij van den op 18 December 1552 overleden Mr. JACOB JOOSTEN, in leven pater van St. Ursulen-Convent, welke boekerij de kapitale prijs van 145 gl. 9 st. 8 penn. opbracht, blijkens een post in de rekening van de voogden zijner minderjarige erfgenamen¹⁾.

1) „Noch ontfangen van den boecken vyt dat sterf huys vercoft, als in 't „lang verhaelt staet in een registre daeraf gemaect, bij diversche luyden „gecoft.” In margine staat „dit register hierbij ouergeleuert.” Het was echter niet meer aanwezig. Weeskamer Lade 24.

Dat deze bibliotheek van geen geringe beteekenis moet zijn geweest, is meer dan een vermoeden. Wat boeken in dien tijd nieuw kostten schijnt ons fabelachtig laag, zelfs als we daarbij de hooge waarde van 't geld in rekening brengen.

Ik geef hieronder een lijstje van boeken tusschen 1554 en 1560 aangekocht, met de prijzen daarvoor besteed. Wel is waar zijn 't boeken, die een schooljongen noodig had ¹⁾, maar er loopen toch eenige van classici onder, die onze bibliophilen wel zullen weten thuis te brengen.

Een boek genaemt	Yzocrates ad Demosthenem en liber ter-		
	cius Ciceronis tesamen . .	drie groot	
" " "	Basilii magni	1 stuver	
" " "	Laurentius Valla	4 "	
" " "	psalmi Davidis	5 "	
" " "	dialectica ²⁾	3 "	
" " "	Catechismus	1 "	
" " "	Syntaxis lingue grece ³⁾ . .	2 "	
" " "	Dispauterii ⁴⁾	een stoeter	
" " "	leges morales	een halve stuver	
" " "	Proverbia teutonica	1 "	
" " "	Lingue latine	3 "	
" " "	een evangelie in griecx . .	4 "	
" " "	Isocrates ad Demosthenem en		
	liber tercius Ciceronis tesamen.	drie groot	
" " "	Dispauterii	4 "	
" " "	Virgilius Eneydos in hout ge-		
	bonden	7 "	
" " "	Terentius	4 "	

1) Zijn naam was CLAES MAETGE, zoon van CORNELIS JOOSTEN en neef zoowel van SYBRAND OCCO POPPIUSZ. als van voornoemden Mr. JACOB JOOSTEN, pater van St. Ursulen. Deze schooljongen werd later apothecar en noemde zich toen NICOLAUS MATIUS.

2) Van JOHANNES RINIUS.

3) *Syntaxis* VARENNII (Grieksch).

4) Dit was de bekende *Grammatica* van JOHANNES DESPAUTERIUS.

Een boek genaemt Marcus Tullius	1	groet
" " " Plinii Secundi.	een	stoeter
" " " grammaticae latine	4	stuver
" " " Johannis Dispauterii	4	"
" " " Grammatica Cleonardi ¹⁾	4	"
" " " Johannes Rinii ²⁾	3 ¹ / ₂	"
" " " Joh. Rinii, copia verborum	1	"
" " " Isocrates.	1 ¹ / ₂	"
" " " Pro Tito Annio Miloni	1	"
" " " Cato	2	"
Evangeliï met een sequentie.	4	"
Bueckge van de guede manieren	1 ¹ / ₂	"
Een half boek papier.	een	blank

De toestand is in 't midden der zestiende eeuw zoodanig veranderd bij die van een dertig, veertig jaren vroeger, dat er — de prijzen der boeken daargelaten — nog slechts een antiquarische boekhandel aan ontbreekt, om te kunnen zeggen, dat het toen was tout comme chez nous.

De handel in oude boeken schijnt echter niet van dien tijd te zijn geweest. De vele herdrukken, achtereenvolgens bij verschillende boekverkoopers uitgekomen, bewijzen, dunkt mij, èn dat de oplagen in dien tijd niet groot of spoedig uitverkocht waren, èn dat men meer naar nieuwe dan naar oude boeken vroeg.

De eerste oude-boeken-handelaar, dien ik te Amsterdam ken, en die aan LEDEBOER natuurlijk onbekend moest blijven, leefde bijkans een halve eeuw later. Hij was een telg uit een oud-adellijk Oost-Friesch geslacht, dat een groote honderd jaar te voren zijn gelijknamige state te Sauwert had bezeten. Deze edelman GERRIT of GIJSBERT ABELSZ ONSTA, ontmoette ik als oude-boeckverkoper in „de drie oude Oost-Vriessen” op den hoek van de Langestraat in 1593 en 1618. Daar hij niet in dit tijdperk thuis behoort, noem ik zijn

1) De bekende *Grieksche Grammatica* CLEONARDI (CLEYNAERT).

2) *Compendium* JOANNIS RINII in *Grammaticam Dialecticam et Rhetoricam*.

naam hier slechts terloops, om over te gaan tot de boekverkoopers, die tusschen 1550 en 1560 het eerst worden vermeld.

Ik noem de boekbinders HANS JONGE en ANTHONIE COURTSZ., de boekverkoopers DIRK JANSZ, ADRIAEN BARENTSZ., CLAES JANSZ. VAN DEVENTER, de boekdrukker HARMEN JANSZ., voorts THYMAN PIETERSZ., DAMIAEN WILLEMSZ., PIETER PIETERSZ., JELIS JANSZ., ABRAHAM VAN DER BEECK en CORNELIS CORNELISZ., boekverkoopers of boekbinders.

Van de meesten werd mij slechts weinig bekend; een voortgezet onderzoek zal ongetwijfeld meer aan 't licht brengen.

De boekbinder HANS JONGE of JONGH werkte in 1550 22 dagen op de secretarie en ontving daarvoor een som van 1 £ 1 sc. vlaamsch als loon ¹⁾. Nog in 1557 was hij binnen de stad gevestigd. Hij woonde toen in het Verwers-steegje aan de oude zijde, in een huis, dat door de taxateurs op 6 £ vl. werd geschat ²⁾.

ANTHONIS COURTSZ., van Oerddorp in Friesland geboortig, mede boekbinder, was een aanhanger der zoozeer gevreesde secte der herdoopers. In handen der Justitie gekomen werd hij in 1553 veroordeeld, om met den zwaarde te worden onthald ³⁾.

Na het overlijden van CORNELIS KARELSZ. betrok waarschijnlijk DIRCK JANSZ. „bouckvercooper” den winkel op de Nieuwe brug „tusschen die twee doeren van 't Paelhuysken.” Ik zeg waarschijnlijk, omdat niet direct blijkt, dat hij aanstonds de huur overnam na CORNELIS' dood. Het is mogelijk, dat de weduwe de zaak nog gedurende een half jaar

1) Thesauriers-rekening.

2) Register der taxateurs, bl. 123 vo.

3) Justitieboek fo. 208 vo. aangehaald in de Oorkonden van 't Hist. Gen. te Utrecht 1856 fo. 125.

aanhield. Zeker is het, dat DIRCK in November 1554 als huurder van den winkel optrad, en in den loop van 't jaar 1556 aan de stad voor anderhalf jaar huur, eindigende tegen Mei deszelfden jaars, 24 gulden betaalde. Nog een jaar later vinden wij hem als huurder genoemd¹⁾. Toen echter had de stad hem met de helft van de huurpenningen opgeslagen. Er schijnt omstreeks dien tijd iets met hem te zijn voorgevallen, waardoor hij zijn bevoegdheid om boekverkooper te zijn verbeurde. Wij weten, dat dit een gebruikelijke straf was voor 't verkoopen van verboden boeken. In 't volgend jaar wordt hij althans kramer genoemd, en als zoodanig bleef hij huurder van den winkel totdat in 1559 weder een boekverkooper, en wel CLAES JANSZ., de „stede” betrok en als schuldenaar bij de erfgenamen van VAN SICHEM in de plaats trad van DIRCK JANSZ.²⁾. Wat er verder van DIRCK JANSZ. geworden is, boezemt ons weinig belang in, nu we weten dat hij den boekhandel verliet.

Evenmin als DIRK JANSZ. is zijn opvolger CLAES JANSZ., van Deventer, aan LEDEBOER als boekverkooper te Amsterdam bekend. Wel vermeldt hij een CLAES JANSZ. als boekverkooper te 's-Gravenhage in 1541—44, die 22 September 1646 werd geadmitteerd, maar het blijft de vraag, of we hier aan een en denzelfden persoon hebben te denken. Indien dit inderdaad het geval is, dan heeft hij, wanneer is thans nog moeilijk te bepalen, zijn woonplaats naar Amsterdam overgebracht, alwaar we hem in het jaar 1557 gevestigd vinden in het Goysterssteegje als bewoner van een huis op 6 £ geschat³⁾. Twee jaren later treedt hij op als huurder van den winkel voor 't paalhuisje⁴⁾, waarin hij hetzelfde verwoonde als zijn voorganger. Lang is hij daar niet gebleven, want in 1561 volgt PIETER PIETERSZ. hem in

---

1) Thesauriers-rekeningen 1556, bl. 31 en 31 vo.

2) Zie hiervoor bl. 229.

3) Register van de Taxateurs.

4) Thesauriers-rekening 1559, bl. 27 vo.

dien winkel op. In Maart van dat jaar trok deze er in. Daarom verliet CLAES dit levendige en drukke punt niet, maar huurde een „stal” of winkel, mede aan de oostzijde van de Nieuwe brug, dus naast of juist tegenover zijn vorige standplaats gelegen, waar hij een even hooge huur aan de stad betaalde ¹⁾. Tot in het jaar 1570 hadden de thesaurieren eene geregelde aanzuivering dier huurpenningen te boeken, in weerwil dat hij in 1568 wegens de hervorming werd ingedaagd ²⁾. Het schijnt, dat dit netelige geval nog al gunstig voor hem afliep.

Hoe we ons de verhouding tusschen hem en de erven van zijn voorganger CORNELIS KARELSZ. hebben voortstellen, is mij niet duidelijk. Of hij 's mans opvolger was in dien zin, dat hij met den winkel ook het uithangbord overnam, zou ik niet durven beweren. Wel weten we, dat „het gulden Missael” nog in 1563 bestond, toen er een te Antwerpen gedrukte folio atlas „die nieuwe werelt, de landschappen en eylanden” te koop lag, maar wie den winkel hield staat er niet bij vermeld. Was dan PIETER PIETERSZ. bij 't betrekken van den winkel voor 't Paalhuis misschien tegelijk in 't bezit van 't uithangbord gekomen? Ook op dit punt blijven we in twijfel verkeerden, wanneer het althans waar is, wat CONSTANTER in de Navorscher XVII bl. 77 mededeelt, dat ADRIAEN BARENTSZ. als opvolger van CORNELIS KAERLSZ. den 9den Januari 1560 geadmitteerd werd.

Deze ADRIAEN BARENTSZ. geeft een nieuw bewijs voor de stelling, dat de datum van admissie niet altijd overeenkomt met den datum van vestiging als boekhandelaar. Eerst in 1560 werd hij geadmitteerd en reeds in 1557 ontmoetten we ADRIAEN BARENTSZ. „boekvercoper” als bewoner van een op 20 £ geschat huis in de St. Olofskapelsteeg ³⁾. LEDEBOER

1) Thesauriers-rekening 1562, bl. 38.

2) WAGENAAR, *Amsterdam* D. I. bl. 310. Geen andere boekvercooper, die den naam CLAES draagt, is mij in dien tijd bekend.

3) Register van de Taxateurs. Dit was zeker bij de St. Olofspoort, een aanwijzing die ook CORNELIS CARELSZ. van zijnen winkel gaf. Dan zal 't

GESLACHTSLIJST DER VAN SICHEM'S.

(Met eenige bewijstukken in bijlage).

CAREL VAN SICHEM.

CORNELIS CARELSZ.

boekverkooper in 't gulden Misseel te Amsterdarn, begraven aldaar in de Oude Kerk, 30 Mei 1554. tr. omstreeks 1540.

HEYLITJE GOODSCHALCXDR

hertr. 1551:

ANNA POWWELSDR.

op hare beurt hertr. met den snijder

HENDRICK WARNARSZ.

en overleden tusschen 1562 en 1576.

GERYT VAN SICHEM
gencemd 1555 en 1576,
in 't laatste jaar als
Hopman.

CAREL VAN SICHEM

geb. omstr. 1541
innocent, verpleegd ten
huize van zijn oom

BAREND ELBERTSZ.

Hij had van zijn vader
400 gl. vooruit gekregen,
in 1559 is hij dood.

CHRISTOFFEL CORNELISZ. VAN SICHEM

geboren 1546 of 47, dus te Amsterdam, vorm-
of figuursnijder, ontvangt zijn vaderlijk erf-
deel den 8 April 1578, woont te Basel

wellicht 1569, zeker 1573 - 1589, te Straats-
burg 1590 (?), te Amsterdam van 1598 tot

na 1620. Hij was gehuwd met KATHELIJNA,

die 7 Augustus 1620, komende uit de

Wolvenstraat, in de O. K. begraven werd.

HENDRIK

VAN SICHEM

geb. omstr. 1548

overleden na zijn

broeder CORNE-

LIS, doch vóór

1559.

TRUYE VAN SICHEM

geb. in 't laatst van 1552. Zij

ontvangt 18 Maart 1576 haar

erfdeel en was toen gehuwd met

GOVERT JANSZ.;

den 8 April 1578 was zij de

gade van

ALBERT FRANZSZ.,

metseelaar. . .

CORNELIS

VAN SICHEM

geb. in 't laatst van

1554 waarschijnlijk

na zijn vaders dood.

Overleden na zijn

halven broeder

CAREL,

doch vóór 1559.

?

CORNELIS

VAN SICHEM

(Men zie over

hem en over

CHRISTOFFEL VAN SICHEM, de Jonge

geb. te Basel omstr. 1582, Hervormd. Overleden te Amsterdam in Juni

1626 en begrav. 2 Juli in de Nieuwe Zijds Kapel. Zijn laatste woon-

plaats was op den hoek van de Roekamsteeg, achter 't Weeshuis (dus

Bosmanstraat) in de verouderde Reijmerstr. Hij was Figuursnijder en

KATHELIJNE

VAN SICHEM

geb. te Basel omstr.

1586, woonde sedert

1599 te Amsterdam op

?

KAREL

VAN

SICHEM.

REKEND ZONNEN
 van Antwerpen, oud als
 zij 28 jaren, van be-
 roep was-bleyker.

MARRETJE

VAN SICHEM
 geb. omstr. 1644.
 Haar vader bewijst
 haar 31 Juli 1642
 moeders erf.
 Zij is overleden
 tusschen October
 1659 en Mei 1661,
 en liet de zes nage-
 laten kinderen van
 haren half-broeder
CHRISTOFFEL
 tot erfgenamen
 achter.

CATHARINA VAN SICHEM

ged. Nieuwe Kerk 3 Jan. 1638, jong overl.

4

BAREND VAN SICHEM
 geb. te Amsterdam, ged.
 in de Nieuwe Kerk 27
 October 1620, (getuige
BERNART LUNDEN)
 overleden te Amster-
 dam tusschen 1636 en
 '43.
 Deze vier kinderen
 ontvingen den 3 Juli
 1636 moeders versterf,
 waarbij hun vader zijn
 huis in de Wolvenstr.
 genaamd „Sichem" ver-
 bond.

Nog vier kinderen waarvan
 de namen niet be-
 kend zijn.

ANNA VAN SICHEM

geb. te Amsterdam omstr. 1643
 ondertr. 25 September 1680
ANDRIES BESSELING
 geboren te Amsterdam, korendrager.
 Zij is binnen 't jaar gestorven.

3

CHRISTOFFEL VAN SICHEM
 geb. te Amsterdam en ged. in de
 Nieuwe Kerk 4 Maart 1618, (getuige
HANS LUNDEN) Plaatsmijder, wonende
 in de Wolvenstraat, toen hij 30 Januari
 1642, geassisteerd met zijn vader, ten
 huwelijk aantekende met
MARIA DASSONVILLE ABRAHAMSDR.,
 van Amsterdam, 23 j., woonachtig
 in de Kalverstraat.
 Hij overleed in October 1659, en
 woonde toen in de Nieuwe Leliestraat.
 Zijn onaanzienlijke boedel verviel aan
 de Desolate Boedelkamer.

2

ANNEKEN
VAN
SICHEM
 geb. te Am-
 sterdam, '18
 1617 of '18
 overleden
 tusschen
 1636 en
 1659.

een kind begraven in de Zuiderkerk
 op Juli 1616.

1

JANNEKEN VAN SICHEM
 geboren te Amst. en gedoopt in
 de Oude Kerk 6 Juli 1614. Zij
 verkoopt met haren broeder
CHRISTOFFEL, bij decreet van
 den Hove van Holland, een tuin
 met een groot woonhuis op 't
 Weespad buiten de St. Anthonis-
 poort voor 1800 gl. Dit huis was
 door haren vader met 1515 gl.
 belast geweest. Zij overl. Au-
 gustus 1658; begr. den 16 Aug.
 in de N. Z. Kapel, weduwe
 zijnde van den wijnkoop-
WILLEM ELIAS,
 uit welk huwelijk een zoon, als
 onvermogend en innocent, in 't
 Lazarushuis opgenomen.

CHRISTOFFEL VAN SICHEM

geb. te Amsterdam en ged. in de Nieuwe Kerk 18 Mei 1642, (getuige
CATHARINA VAN SICHEM) Plaatsmijder, ondertr. te Amst. 8 Dec. 1669
LEONORA SUYDOEP,
 dr. van **JAN HENDRICKSZ. S.** kruidenier, en van **MARGEIETE VAN**
SOMEREN. Hij was in 1683 nog te Amst., in 1693 in Oost-Indië, en
 1698 dood. Zij als wed. komende van den Singel, werd op 't Leidsche
 kerkhof begraven 29 Juni 1698.

JOHANNES VAN SICHEM

geb. te Amsterdam. Trompetter, ondertr. 16 Mei 1693.
HANNA MACHELS SMIT.

vermeldt van dezen boekverkooper niets meer dan het jaar van zijn admessie en toch heeft hij meer dan 40 jaren zijn beroep uitgeoefend. Hieruit kan men eenigszins afleiden hoeveel zestiende-eeuwsche boeken moeten zijn verloren gegaan, om een dergelijk verdwijnen in de vergetelheid te verklaren.

Onze boekverkooper verkocht in 1592 aan de stadsregering een tuin op het Appelmans-pad ¹⁾. Dit pleit voor welvaart, want het was van ouds de ge goede burgerij, die in de onmiddellijke omgeving der stad haar zomertuinen bezat. Voor die welvaart is mede een bewijs het koopen van een eigen graf in de Oude kerk. Het was op den 11 Maart 1597 dat onze ADRIAEN, toen boekbinder genoemd, daartoe overging ²⁾ en het aanstonds liet merken, hetzij met de aangevoegde letters A. B., hetzij met het volgende merk, of wel met beide.

Dit graf zou echter niet lang in zijn bezit blijven, want den 29 Mei daaraanvolgende verschenen BAREND en EGBERT ADRIAENSZ, zijn zoons, voor kerkmeesteren, om van wege hun vader van dit graf afstand te doen ten behoeve van de zuster van den verkooper ³⁾.

Ofschoon we den dag van zijn overlijden niet kunnen opgeven, mogen we aannemen, dat hij dien verkoop slechts enkele jaren heeft overleefd. Wij zullen later zien, dat zijn

---

wel hetzelfde huis zijn geweest. Was ADRIAEN ook werkelijk CORNELIS' opvolger, dan moeten wij het er voor houden, dat de laatste èn een winkel daar ter plaatse èn een boekenstal voor 't paalhuis had, hetgeen zeker niet onmogelijk was.

1) Stads-k wijtscheldingen.

2) Oudste grafboek der Oude kerk, blz. 61.

3) Id.

eerstgenoemde zoon in 1591 als boekverkooper in de Warmoesstraat „in 't gulden Schrijfboek" optreedt. Is dit als een variant van het uithangteeken van zijns vaders winkel te beschouwen, gesteld dat ADRIAEN „het gulden Missael" had uitgehangen, of moeten we aannemen, dat ADRIAEN omstreeks 1591 de zaken kwiteerde, en reeds vroeger onder veranderde tijdsomstandigheden het uithangteeken van CORNELIS KARELSZ „'t gulden Missael" had laten varen?

De boekverkooper PIETER PIETERSZ., eigenlijk PIETER SWERTKENS geheeten, van wien we reeds zoo even melding maakten, ontmoette ik het eerst in het register der taxateurs van 1557 ¹⁾. Hij was toen bewoner van een huis op de Braeck, dat een huurwaarde van 40 gl. vertegenwoordigde. Ook hij zocht het gewoel van de Nieuwe brug op, om onder de vele voorbijgangers koopers voor zijn boeken te vinden, maar daar de oostzijde reeds bezet was, koos hij een „stede" aan de westzijde op den vleugel van de brug juist tegenover het sierlijke gebouw op den hoek van Damrak en Haringpikkerij ²⁾, waarvan nog een gedeelte in wezen is gebleven, en dat in die dagen algemeen bekend was als „het hooge huis", een benaming die het in dien tijd zeker verdiende. Die „stede" huurde hij van Thesaurieren, en liet er een „stal" of „winckel" bouwen, alwaar hij zijn voorraad nederlegde. Van 15 Februari 1556 tot in 1561 vinden we hem in de Thesauriers-rekeningen als huurder genoemd. Toen verplaatste hij zijn zetel naar den ouden winkel van CORNELIS KARELSZ. en CORNELIS CORNELIS REMMENZOONSOON komt in zijn plaats.

PIETER PIETERSZ. had het er niet bij gelaten om behoorlijk geaprobeerde boeken aan den gaanden en komenden

1) Blz. 45. Of hij dezelfde persoon is als een boekbinder van dien naam, die blijkens LEDEBOER in 1555 te Leeuwarden werd geadmitteerd, betwijfel ik.

2) Gelukkig is er nog geen boete gesteld op het gebruik van de oude straatnamen, als op dat van de oude maten en gewichten. De nieuwe naam voor al de verschillende gedeelten van de oude Buitenkant wil er bij geen rechtgeaard Amsterdammer in.

man te verkoopen; hij had ook verboden lectuur in voorraad gehad, wie weet zelfs, of niet PLANTYN, met wien hij in betrekking stond, ze hem had verschaft. Zoo voordeelig die nering was, zoo duur zou hij er voor boeten. In Augustus 1560 werd hem bij uitspraak van het Hof van Holland „ten eeuwigen dage zijn nering geinterdiceert” en daarenboven werd hem opgelegd gedurende drie jaren te bier en brood te zitten, een gedwongen matigheid, die hem weinig toelachte en die hij enkele dagen later voor 20 gl. afkocht ¹⁾. Van dat oogenblik af wordt PIETER SWERTKENS ²⁾ „cramer” genoemd. Wel verre van door dit vonnis in ongenade te zijn gevallen bij de stadsregeering en zich de huur te zien opgezegd, bleef hij voortdurend huurder eerst van de kas voor 't Hooge huis, en sedert 1561 van den winkel voor 't Paelhuis ³⁾, totdat hij in 1572 op nieuw verhuisde naar een stads-winkel op de Damsluis aan de oostzijde van de Vischmarkt, waar we hem nog in 1583 ontmoetten ⁴⁾.

In de „stal” voor 't Hooge huis zoowel als in die voor 't Paelhuis waren sedert 1561 geen boekhandelaars meer gevestigd.

Een gelijknamigen persoon en dus hoogstwaarschijnlijk een kleinzoon van dien THYMAN PIETERSZ., van wien we hiervoor gesproken hebben ⁵⁾, vinden we in 1557 als „boeckebinder” in de Halsteeg gevestigd, in een huis dat, evenals Engelenburg door WILLEM JACOBSZ. bewoond, op een huurwaarde van 20 £ was geschat ⁶⁾. Dit huis was gelegen aan de Noordzijde schuin tegenover de Pieter Jacobs-dwarsstraat

1) Justitieboek, aangehaald bij KONING, *Lijfstraffelijke Regispleging te Amsterdam* blz. 54, 57.

2) Dat PIETER PIETERSZ. en PIETER SWERTKENS dezelfde persoon is, blijkt uit M. ROOSES, *Vie de Plantin* blz. 406.

3) Onze PIETER had daar zonder vergunning van Burgemeesteren een nieuwen winkel getimmerd. De stad nam dit getimmerte in 1564 voor 54 gl. van hem over. (Thesauriersrekening 1564, blz. 113).

4) Thesauriers-rekeningen.

5) Zie blz. 214.

6) Register van de Taxateurs.

en droeg tot aan de amotie, die de Halsteeg tot een Damstraat hervormde, het nummer 85 in buurt J. De eigendoms-papieren van dit huis ter afbraak door het stadsbestuur aangekocht, berusten thans ten stadhuize. Daaronder bevindt zich een stuk, dat hij met zijne handteekening bekrachtigde en waaruit we zien, dat hij in 1562 zijn eigendom ver-grootte door den aankoop van een achter zijn huis gelegen ledig erf. Uit een acte van 1566 ¹⁾ blijkt, dat hij in dit jaar nog leefde, terwijl de eigendomsbewijzen van zijns buurmans huis het vermoeden wettigen, dat hij in 1575 nog niet was overleden. Veertien jaar later verkocht zijn dochter AELTJE THYMENS, toen weduwe van den kaaskooper JAN SYMONSZ., het ouderlijke huis en droeg het den 16 Juni 1590 voor schepenen aan den kooper op.

In den reeds aangehaakden jaargang van *De Navorscher* ²⁾ deelt CONSTANTER mede, dat DAMIAEN WILLEMSZ. in 1546 als boekverkooper te Delft werd geadmitteerd. Of hij ge-ruimen tijd te Delft zijn zaken heeft gedreven, zou een onderzoek in 't Delftsch archief moeten uitmaken. Zeker is het, dat op 23 Juli 1560 door DAMIAEN WILLEMSZ. van Delft, boekvercooper, het burgerrecht van Amsterdam werd gekocht ³⁾. Toch was hij reeds drie jaren vroeger binnen deze stad metterwoon gevestigd. In 1557 toch, woonde hij immers aan de „vesten” tusschen de Boeren- en Betanien-steeg — wij zouden thans zeggen op de Kloveniersburgwal tegenover het Trippenhuize — in een op 14 £ geschat huize ⁴⁾. Het was daar geenszins een aanzienlijke buurt, een ware uithoek van de stad, waar een deel der burgerij zich echter gaarne liet vinden, omdat weinige huizen verder Mr. WOUTER JANSZ. de eenig bekende „stove” hield.

Toch scheen het onzen boekhandelaar niet voor den wind te gaan. In 1566 had hij de zaken aan kant gedaan, en

1) Weesboek VIII, bl. 245.

2) *Navorscher* 1867, bl. 77.

3) Thesauriers-rekening van dat jaar bl. 28 vo.

4) Register der Taxateurs bl. 162.

was in stadsdienst getreden als loopende bode ¹⁾, een nederige post, maar uit den aard der zaak een van groot vertrouwen, waartoe slechts weinige personen konden worden aangenomen. Tot in 1569 vonden we hem in deze nieuwe betrekking genoemd. Of hij toen naar zijn meening genoeg van het reizen en trekken genoten had en een anderen werkkring zocht, of dat hij overleed kunnen we niet melden.

Van den bij LEDEBOER niet vermelden boekverkooper JORYS VAN CAMPEN, kunnen wij tot heden niets anders mededeelen, dan dat hij in 1557 binnen deze stad woonde aan de Nieuwe zijde op de westzijde van den Achterburgwal bij Jan Thaemsz-stege (dicht bij de Korsjespoortsteeg) in een huis op 14 £ geschat ²⁾.

Slechts weinig talrijker zijn onze berichten over JELIS JANSZ. van Antwerpen, boekbinder, die op 26 Maart 1557 op den poortterrol dezer stad werd ingeschreven ³⁾. Hij wordt hier uitdrukkelijk boekbinder genoemd, doch hield zich ook met den handel in boeken op. Ook hij was er niet huiverig voor om boeken, door de censuur met de zwarte kool aange teekend, aan den man te brengen. Uit dien hoofde ontging hij zijn straf dan ook niet. Den 22 Maart 1560 werd ook hem gelijk zoovelen zijner vakgenooten verboden „zijne negotie immer te mogen exerceeren” ⁴⁾. Eenigszins zonderling klinkt een der argumenten voor die veroordeeling: „omdat hij niet geadmitteerd was”. Maar we zagen, dat slechts de minderheid der boekverkoopers zich aan deze formaliteit onderworpen had, zonder dat zij, voor zoover mij althans bleek, daarom aanstoot leden. De hoofdgrief zal dan ook wel in 't verkoopen van de verboden boeken gelegen zijn geweest.

1) Thesauriers-rekeningen in den hoofde „bodeloonen.”

2) Register van de taxateurs bl. 56 vo. JAN THAEMSZ., lijndraaier, had daar zijn houttuin.

3) Thesauriers-rekening.

4) Confessie- en Justitieboeken aangehaald bij KONING, *Lijfstr. Regtsp.* bl. 51

Wat er verder van dezen Vlaming geworden is, bleef ons onbekend ¹⁾. Uit het bovenstaande blijkt alweder hoe voorzichtig men moet zijn met de bewering dat boekbinders geen boekverkoopers zijn.

Een boekbinder HARMEN wordt in 1557 genoemd als bewoner van een huis in de Pylsteeg ²⁾. Ik kan niet aannemen, dat deze persoon de bekende kunstverkooper, boekdrukker en plaatsnijder HARMEN JANSZ. MULLER zou zijn, die we zoo aanstonds zullen behandelen.

Een ander boekbinder, ABRAHAM VAN DER BEECK genoemd, kocht het burgerrecht van Amsterdam op den 16 December 1559 ³⁾. In 't volgende jaar droegen Thesaurieren „ABRAHAM die bouckebinder” ⁴⁾ op om eene kaart van de Zuiderzee, welke DIRK JANSZ. HOEN koster van de Nieuwe kerk ⁵⁾ voor de stad had gemaakt, op linnen te plakken. Meer is mij niet van hem bekend.

CORNELIS CORNELISZ. is een boekhandelaar, die 29 October 1560 werd geadmitteerd. CONSTANTER, die zijn naam het eerst noemde ⁶⁾, voegt er bij, dat hij waarschijnlijk uit Texel afkomstig was, omdat de schout van dit eiland bij 's mans aanvraag om admissie een attest overlegde. Ik gis dat hij dezelfde persoon is als die CORNELIS CORNELIS REMMENZOONSZON, die we in 1561 den winkel van PIETER SWERTKENS voor het Hooge huis zagen betrekken ⁷⁾. Hij

1) In 1573 wordt zekere JELYS als boekverkooper binnen Zwol gemeld. (Mededeeling van den Heer VAN SOMEREN in *Oud-Holland* I bl. 226). Zou hij daar zijn geluk zijn gaan beproeven?

2) Register der Taxateurs.

3) Thesauriers-rekening van dat jaar bl. 27.

4) Thesauriers-rekening 1560, bl. 108.

5) Zou hij onze voormalige boekverkooper DIRK JANSZ. zijn? De koster leverde in 1567 nog de zegelwas aan de stad.

6) *Navorscher* 1867 blz. 77.

7) Zie hierover blz. 247.

werd toen echter „cramer” genoemd, hetgeen zou bewijzen, dat ook hem om de een of andere reden zijne „nering geinterdiceerd” was, en dit zou op zijne beurt verklaren, waarom er zoo weinig van hem gevonden is.

Een aantal boekverkoopers, die we hier bespraken, leveren er het bewijs voor, dat in het tijdvak door TER GOUW zoo kenschetsend de Spaansche nacht genoemd, de censuur zwaar op den boekhandel drukte, deze belangrijke tak van handel en industrie, deze krachtige hefboom van ontwikkeling en wetenschap deed kwijnen, en ten slotte het grootste struikelblok moest worden voor de oprichting van boekwinkels en de nederzetting van vreemde boekhandelaars, die vroeger meermalen onder de hoede van een gematigde en verdraagzame regeering binnen de veste bescherming en steun hadden gezocht en gevonden.

In stede van vooruitgang ontdekken we, zoo al geen achteruitgang dan toch stilstand op dit gebied¹⁾ en toch was Amsterdam door zijn uitgebreiden handel en zijn scheepvaart, die welvaart en weelde verspreidden, een der plaatsen geweest aangewezen als het ware, om reeds nu te zijn, wat het in latere jaren voor den boekhandel zou worden.

Het verwondert ons daarom niet, dat we in de twee volgende decenniën geen nieuwe boekverkoopers op den poortterrol zien ingeschreven, en dat we ons bij de vermelding van boekverkoopers tusschen de jaren 1560 en 1580

---

1) Als een bewijs voor dien stilstand kan ik b. v. aanvoeren, dat er in 1560 nog geen muziekdrukkerij hier ter stede bestond en de gezangboeken voor de choorkinderen, die tot dusver geschreven werden, toen voor 't eerst door burgemeesteren werden aanbesteed bij den te Leuven gevestigden muziekdrukker PIETER VAN DER PHALIESE, over wien men veel wetenswaardigs lezen kan in ALPH. GOOVAERTS' schoone monographie „*Histoire et bibliographie de la Typographie musicale*”. Voor 800 stuks cantualen, die hij leverde, kreeg hij gl. 16 : 13 : 4 : uitbetaald. (Thesauriers-rekening van 1560).

tot zeer weinige moeten bepalen. Ik wil nu niet beweren, dat er niet nog enkele andere dan degene, die ik hier noem bestaan hebben ¹⁾, maar wel, dat zij althans voor 't meerendeel niet zelve uitgaven, maar van anderen de boeken in commissie kregen en te koop legden in den winkel. Op die wijs konden zij wellicht volstaan, met in plaats van zich te laten inschrijven als boekverkooper, het lidmaatschap van 't kramersgilde te koopen. Ik moet het er voor houden, dat daardoor de volgende boekhandelaars, die met PLANTYN in betrekking stonden, aan mijn aandacht zijn ontsnapt. GERBRAND ALBERTSZ., HENDRICK BARENTSZ., wellicht een broeder van ADRIAEN BARENTSZ. waarvan ik gesproken heb ²⁾, GERBRAND HENDRIKSZ., HENDRIK PIETERSZ., wellicht een zoon van PIETER HENRICKSZ. in „de Vette Hen”, hiervoor vermeld, en HENDRIK SYLVIUS ³⁾.

Wij hebben thans in het tijdsverloop tusschen 1560 en de reductie der stad ⁴⁾ slechts twee namen te noemen, de eene van een onbekende, de andere van een tot dusverre slechts weinig meer bekende grootheid.

DAVID GERRITZ. was een boekverkooper, die uit zijn huwelijk met LYSBETH, de dochter van den binnenlandsvaarder JAN AERTSZOON, een zoon JAN zag geboren worden, die op den 30 Maart 1565 den leeftijd van 1³/₄ jaar had bereikt. DAVID had zijn vrouw verloren en dacht waarschijnlijk aan hertrouwen. Daarom verscheen hij op bovengenoemden datum voor weesmeesteren, waar hij vernam, dat de verwanten van zijn overleden vrouw hem toestonden, om in den gemeenen boedel te blijven zitten op voorwaarde

1) Uit het tijdvak 1550—1560 mis ik b. v. gegevens over de boekverkoopers CLAES PIETERSZ. en MATTHEUS JACOBSZ.

2) Tenzij hij in een later tijdvak thuis behoort, en degene is, die bij LEDEBOER het eerst in 1605 wordt genoemd.

3) MAX ROOSES, *Vie de Plantin* p. 409. Het is te betreuren, dat de schrijver van dit vorstelijk uitgevoerde werk de jaartallen niet opgaf, waarin deze boekverkoopers met den held van zijn boek in aanraking kwamen.

4) De betreurde schrijver had zich voorgenomen de boekdrukkers en boekverkoopers uit het tijdvak sedert de reductie der stad tot 1600 later te behandelen.

dat hij zijn kind behoorlijk zou onderhouden en opvoeden. Er schijnt dus niet veel te deelen te zijn geweest.

Meer valt er op 't oogenblik niet van hem te vermelden.

Belangrijker persoonlijkheid is de kunstenaar, waarmede wij dit gedeelte van ons opstel sluiten.

Van HARMEN JANSZ. MULLER, kunstverkooper, boekdrukker en figuursnijder is zoo weinig bekend, dat een der gevierdste boekhandelaren van onzen tijd nog kon vragen, of we hier een en dezelfde persoon voor ons hebben als de kunstenaar, die 't beroemde portret van Prins MAURITS graveerde ¹⁾. Deze kunstenaar heette evenwel niet HARMEN JANSZ., maar JAN HARMENSZ. MULLER ²⁾ en was een omstreeks 1570 geboren zoon van den hier behandelden boekverkooper.

Wij weten, dat HARMEN JANSZ. de opvolger was van JAN EWOUTSZ. in „de vergulde Passer”, wiens weduwe de zaak tot 1568 voortzette. LEDEBOER, die hier niet door duidelijkheid uitmunt, vermeldt HARMEN niet vóór 1570, ofschoon hij zelf uit de Thesauriers-rekening van 1569 ³⁾ had kunnen bewijzen, dat hij in dat jaar reeds eigen zaken dreef. Hij leverde toen twee gestoffeerde (gekleurde) en twee witte kaarten van de stad aan Burgemeesteren die er hem 1 £ 13 sc. 4 gr. voor betaalden. Hij wordt daarbij uitdrukkelijk „bouckprenter” genoemd. Van zijn werkzaamheid als graveur hebben wij echter reeds vroegere bewijzen. DE VRIES toonde mij eens op het Amsterdamsche prentenkabinet een gravure van zijn hand naar M. VAN HEEMSKERK, welke het jaartal 1565 droeg, en vertelde mij, dat hij reeds in 1564 voor HANS LIEFRINK te Antwerpen werkte naar JACOB FLORIS. Moeten wij nu aannemen, dat hij zich van Antwerpen hier ter stede heeft gevestigd? Ik ben geneigd hierop een ontkennend antwoord te geven, omdat in de lijsten dergenen, die tusschen 1560 en 1569 het burgerrecht dezer stad kochten,

1) Vgl. LEDEBOER, *Alphab. Lijst* in voce H. Jz. MULLER bl. 121.

2) Zijn werk vindt men o. a. beschreven bij BARTSCH, *Le peintre graveur*.

3) Aangehaald in *De oude Tijd* 1873 bl. 159.

zijn naam niet wordt gevonden. Het was nog in den tijd van het strenge toezicht der stadsregeering op den boekhandel, zoodat wij nauwelijks kunnen aannemen, dat hij zich als vreemdeling hier had durven nederzetten zonder vooraf het poorterschap te hebben verkregen. Maar dan moet hij ook een poorterszoon zijn geweest, en dan verwijs ik voor het onderzoek naar het vaderschap naar bladzijde 220 hiervoor, waar ik de gissing waagde, dat hij een zoon van JAN EWOUTSZ. zou zijn geweest. Daarom kan hij wel eenige jaren te Antwerpen gewoond en gewerkt hebben en er de betrekkingen hebben aangeknoopt met den toen reeds vermaarden PLANTYN, met wien hij nog in latere jaren zaken dreef en door wien hij zich tusschen 1570 en 1576 liet examineeren, om een brevet van bevoegdheid tot het uitoefenen van de boekdrukkerij te verkrijgen ¹⁾.

HARMEN had een broeder CORNELIS, van wien wij niets anders weten, dan dat hij in 1564 een zoon zag geboren worden, dien hij den naam EWOUT gaf ²⁾, en dat hij vermoedelijk in 1588 overleden was. Onder de overigens onbekende graveurs, die tusschen 1564 en 1570 voor PLANTYN werkten, vonden wij een CORNELIS MULLER opgenoemd ³⁾. Het is niet onwaarschijnlijk, dat wij hier denzelfden persoon voor ons hebben. Beide broeders hebben dan tegelijkertijd te Antwerpen gewerkt.

Op 't einde van zijn leven was NYESGEN ARIAENS HARMEN's levensgezellin. Ik gis dat zij zijne tweede en de zuster van zijne eerste vrouw was. Tusschen 1565 en 1570 werden alleen in de Oude Kerk — van de Nieuwe zijn de trouwboeken uit dien tijd niet gespaard — zes gelijknamige bruidegoms in den echten staat bevestigd, zonder dat het mij gegeven was in een hunner met zekerheid onzen boekdrukker te herkennen. Ik geloof echter dat HARMEN JANSZ.,

---

1) MAX ROOSES, *Vie de Plantin* p. 206.

2) EWOUT CORNELISZ. werd boekdrukker te Amsterdam. Ik kom later op hem terug. De familie-betrekking blijkt uit zijn ondertrouw-acte.

3) MAX ROOSES, l.l. p. 170, 279.

die zijn bruid MEYNSGEN ARIAENS in October 1567 naar het altaar voerde, en daarbij werd vergezelschaft door CLAES PIETERSZ. — wellicht de boekverkooper van dien naam, van wien ik op de Universiteits-bibliotheek een boekje juist uit dit jaar zag, maar van wien ik overigens geen nadere berichten kan geven — onze man is. Zeker weten wij, dat hij in 1570 gehuwd was. Op den 5 Mei van dat jaar bracht immers HARMEN JANSZ., „in den Gulden Passer, een kind onder den arm” naar de groeve in de Oude Kerk, en in zeven jaar tijds had hij dien treurigen plicht nog driemaal te vervullen. Hij moet een talrijk kroost hebben gehad, waarvan in 1617 behalve JAN, de graveur, nog een zoon ¹⁾ en drie dochters in leven waren.

Wij mogen het er voor houden, dat HARMEN aanvanke-lijk in het huis van zijn voorganger woonde. Tegen Mei van 't jaar '78 verhuisde hij evenwel en betrok een aan de stad toebehoorend huis aan „de Zuytzyde in de Olofs-poort,” dat hij voor drie jaren tijds tegen een huurprijs van 52 gl. 's jaars van thesaurieren aanvaardde ²⁾. Maar voor het debiet scheen hem dit niet voldoende, zoodat hij tege-lijkertijd voor de som van 18 gl. 's jaars een „craem” huurde aan 't oosteinde van de Nieuwe Brug gelegen — dus dicht bij zijne woning — die gedurende een paar jaren had ledig gestaan ³⁾. Toen de drie jaren om waren, huurde hij huis en kraam niet weder in en schijnt de Warmoesstraat weêr te hebben opgezocht.

HARMEN JANSZ. drukte in 1597 voor de stad „verscheyden billetten aengaende tappers, wachtgeld en voor den schout”

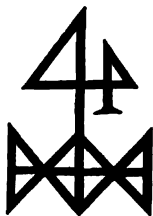
1) Deze zoon, omstreeks 1583 geboren, ondertrouwde 26 April 1609 blijkens de volgende acte opgeteekend door MR. A. D. DE VRIES AZ.

Mr. ADRIAEN MULLER, der beyde rechten Licentiaet, oud 26 jaren, wonende tot Emmerick, geass. met HERMAN JANSZ. MULLER zijn vader, hem oplegende de geboden te Emmerick mede te laten doen, ter eenre, ende CUNIRA VAN DE GRAEF, van Emmerick, wed^e van JANTEN BROEKHOFF, verklaerende 2 jaeren wed^e geweest te hebben, wonende te Emmerick ten andere zijde.

2) Thesauriersrekening 1578 bl. 69.

3) id. bl. 69 vo.

waarvoor hij 22 gl. 4 st. in rekening bracht ¹⁾). Maar behalve zijn boekdrukkerij dreef hij een kunsthandel en gaf hij bijna al de eerste drukken van de prachtige gravures van zijn zoon in 't licht. Op enkelen staat het jaar der uitgave vermeld, en het jongste jaar dat ik alzoo aantekende, is 1604. LEDEBOER kende boeken van hem, die nog in 1615 van de pers kwamen. Hij heeft echter nog later gewerkt dan 1615, want eerst den 17 October 1617 werd hij uit „de Passer in de Warmoesstraet” naar de Oude Kerk gedragen, waarheen zijne vrouw hem twaalf dagen later volgde. Het was niet vóór December 1617, dat zijn kinderen een graf in de Oude Kerk kochten en het met het volgende merk, hoogstwaarschijnlijk dat van hun vader, lieten teekenen ²⁾).

Ik stel mij niet voor, dat hetgeen in de vorige bladzijden is opgeteekend niet voor aanvulling en verbetering zou vatbaar zijn. De grondslag waarop mijn arbeid rust is, gelijk ik in den beginne aantoonde, min of meer eenzijdig. Ter wille van het onderwerp zal het mij aangenaam zijn indien dit weldra van elders blijkt. Reeds nu echter laat zich de noodzakelijkheid gevoelen, om op nieuw den arbeid van DR. LEDEBOER aantevatten. Voor zijn „proeve” mag men hem dankbaar zijn, maar dat neemt niet weg, dat men al spoedig tot de erkenning komt, dat zijn stof hem te machtig is geweest. Had DR. LEDEBOER zijn grootsche denkbeeld van een algemeen werk over de Nederlandsche

1) Thesauriersrekening 1597. Extra-ordinaris uitgaven.

2) Oudste grafboek Oude Kerk bl. 17.

boekdruckers en boekverkoopers eerst uitgevoerd wanneer de locale lijsten waren afgesloten, dan zou zijn omvangrijke arbeid vrij wat hooger waarde hebben gehad dan thans. Het is aan LEDEBOER's verzuimen van den regel, dat men eerst van het bizondere tot het algemeene kan opklimmen, te wijten, dat zijn arbeid niet dan met zeker wantrouwen omtrent zijne gegevens kan worden geraadpleegd, en den beoefenaar der geschiedenis der typografie, hetzij dan algemeen of lokaal, niet die diensten bewijst, die hij er van verwacht.

B I J L A G E N

EN

BEWIJSSTUKKEN VOOR DE GESLACHTLIJST DER VAN SICHEM'S.

Wapen: Gepaald van acht stukken, met een schildhoofd waarin een uitkomende leeuw.

Helmteeken: Een korf waarop de leeuw van 't schild.

---

23 Maert 1613.

- A. Compareerden: CHRISTOFFER VAN SICHEM de Jonge, van Bazel, figuursnijder oud 31 jaren, wonende bij Monkelbaenstoorn, geassisteert met CHRISTOFFER VAN ZICHEM, zijn vader, ten eenre, ende ANNEKEN LUNDEN, van Antwerpen, oud 31 jaren, wonende opt Rokkin, geassisteert met JANNEKEN LUNDEN hare moeder en DANIEL SAUTYN hare oom, ter andere zijde.

Kerkelijke huwelijks-proclamatien.

18 Januari 1614.

B. Compareerden: BERENT LUNDEN, van Antwerpen, was-
bleyker oudt 28 jaeren, wonende (24 annis) in de Hoogh-
straet, geassisteert met JANNEKEN SAUTYNS, zijne moeder,
ende CATHARYNE VAN SICHEM, van Basel, out 28 jaeren,
wonende (15 annis) op Monkelbaensburghwal, geass. met
CHRISTOFFEL VAN SICHEM haer vader.

Kerkl. huw.-procl.

(Aant. van Mr. A. D. DE VRIES Az.)

C. 14 Januari 1625 *ten verzoeke van* CHRISTOFFEL VAN
SICHEM de Jonge, in de Wolvenstraat, verkocht de na-
volgende goederen:

Inboedel en kleederen enz. samen f 200 : 2 waarbij: 9 schilderijen waarvan v. Sichem 3 kocht o. a.	
2 wapens en bortgens	-18
1 schilderij van 3 personen	2.11
1 deel printen	2.4
1 luyt	2.4
18 kleine printbordjes	1.—
14 do. zijnde een passie	-19
12 printbordjes	1.6
5 overvloedige rijkdom	-15
7 tien geboden	1.6
3 printborden en 2 schilderijen	1.15
1 schoolmeesters-bord	-12
83 schuyers met goudleer	ca. f 15.—
104 schuyershouten	5.—
1 koperen trompet	3.13
1 deel printen	2.2

15—17 Januari 1625, zijn verkocht de navolgende
goederen *achtergelaten* bij CHRISTOFFEL VAN SICHEM den
ouden, in de Wolvenstraat.

Kunstboeken gekocht door Jacob Olijkan, Alex. v. d.

- Hoeven, Nic. de Mareez, Jacob de Grebber, Boudew.
 Hendriksz goudsmid, David ter Haer, enz.
 1 deel prenten van de zeilwagen 1.6. Nicolaas de Mareez.
 1 print van de bruiloft van Cana van Goltzius 7 stuks ieder
 15 à 11 st.
 2 printgens van Goltzius, 5 koopen.
 1 doodshooffgen van hout 1.2. Jacob de Grebber.
 1 Trony met de pen gedaan 10 st.
 Eenige kunstboekjes.
 1 schilderij van een vrouwtjen — 10. Hans Lethoor.
 1 Oostindisch boeck.
 4 stuks schaal met goudgewicht.
 Eenige paren teekeningetjens in lijstjes ieder 24 à 17 st.
 1 verguld boek met kunst.
 5 Assegayen.
 Eenige schuyers met goudleer.
 Schilderij van Loth.
 Schilderij van de gulde regen.
 1 yvoren kopgen 3 : 6.
 1 tronie met de pen gedaen.
 4 doosgens met wasse beeltgens 10 à 7 st.
 Een aantal teekeningetjes.
 Een luyt.
 Een leeren schoucleet met een dootshoof.
 Boeken en kaarten.
 3 stucken papier gelt.
 Stukken cornalyn en andere steentjes.
 Een doosgen met lapis lazarus (sic.)
 Een lepel van jaspis.
 Paerlen.
 1 zilveren klater met een kettingh.
 1 verguld kelckgen.
 1 groote zilveren penning.
 1 zilver beeckertjen.
 1 zilveren penning van de oude prins met zijn vrouw 3 : 4.
 Eenige penningen.
 1 vrouwtje van was gemaect.

- 1 neut in yvoor gemaekt om te drincken 3 : 6.
 1 dito 2 : 14.
 1 berchwerckjen met schulpgens en vogeltjens 4 : 12.
 1 berchgen met 2 haantjens en vogeltjens 2 : 12.
 1 ebben laatgen met gevogelt en bloemen derop 6 : 12.
 1 uytgesneen vergult stoeltgen.
 1 zwaard van een zwaard-vis 2 :
 1 groen kints hoetgen met goude geborduurde bant.
 1 bant met peerlen geborduyrt.
 1 gedrayde inctcoocker.
 1 schilderijtgen met een gedructe lijst.
 Een Druckers pars 39 : 5 Pieter Jacobsz. Paets.
 Een A. B. C. capitale letteren 2 : 10 Pieter Jacobsz. Paets.
 1 utsupra grooter 2 : 11 Pieter Jacobsz Paets.
 6 platen 2 : 1 Jan Lambertsz.
 1 houten plaet van de 10 geboden 3 : 8 Lenaert Pietersz.
 Goutappel.
 26 houten platen 5 : 10 Sicheem.
 4 dito 3 : 7 P. J. Paets.
 1 hoop houten letters 5 : 15 Jan Lambertsz.
 1 hoop dito : 15 Sicheem.
 Een aantal doosjes met hoorntjes.
 Oost Indische lepels.
 1 Oost Indisch stoeltgen.
 13 Indiaense pypen.
 1 Indische booch met pijlen.
 2 Sweertgens.
 1 lavoir.

Summa totalis gl: 366 : 11.
 Erfhuysen van de Weeskamer
 1624/25.

10 September 1633.

D. Compareerden: CHRISTOFFEL VAN SICHEM, plaatsnijder
 wed^r van ANNA GLIMME, woonende in de Wolffstraet
 en MARRITTIE JOOSTEN, van Lochem, wonende als voor,
 geen ouders hebbende.

In margine staet: Hij de weescamer te kennen. Zij haar moeders consent inne te brengen voort 3^e gebod.

De weeskamer is voldaan volgens de notelen van 13 Sept. 1633.

Des moeders consent is goet ingebracht geteekent Georgius Clophouwer predikant tot Lochem.

Dese personen zijn getrouwt op den 25 September 1633 tot Sloterdijk door Matthias Meursius predt aldaer. Kerkel. huw.-procl.

30 Januari 1642.

- E. Compareerden: CHRISTOFFEL VAN SICHEM, van A(msterdam), plaetsnijder, out 24 jaar geass. met sijn vader CHRISTOFFEL VAN SICHEM de oude, wonende in de Wolvestraet en MARIA DASSONVILLE, van A. out 22 jaer, geassisteert met ABRAHAM D'ASSONVILLE haer vader en MARIA TELHEM (?) haer moeder in de Calverstraet. Kerkel. huwel.-procl.

1659.

- F. Dootschulden van den ouden SICHEM (ob: 1658)

Dootschult	43 : 3 : —
Wijn op de begrafenis	63 : 4 : —
Kaes	2 : 18 : —
Voor de kist	10 : — : —
De knecht van Sint Lucas-gild . . .	3 : 15 : —
Onkosten met d'overlyuden van do.	17 : 7 : —

voorkomende in den inventaris van wijlen JANNETJE VAN SICHEM, wed. ELIAS, wijntapster, 29 October 1659. Acte in 't protocol van den Not. J. Q. Spithoff te Amsterdam.

8 December 1663.

- G. Compareerden: CHRISTOFFEL VAN SICHEM, van A(msterdam), plaetsnijder, oud 21 jaer, geassisteert met sijn

oom GERRIT DASSONVILLE, woont in de Tuynstraet, ende LEONORA ZUYDORP van A. oud 22 jaere geass. met haar moeder MARGRIETIE VAN SOMEREN, woont op de Princegracht.

Kerkel. huw.-procl.

(Aant. van Mr. A. D. de Vries Az.)

18 Juli 1669.

H. CHRISTOFFEL VAN SICHEM, van Amsterdam, plaetsnijder heeft etc. als getrouwt hebbende LEONORA SUYTDORP, dochter van JAN HENDRICXE SUYTDORP, in zijn leven cruydenier en poorter.

3e algemeene poorterboek.

25 September 1683.

I. Compareerden: ANDRIES BESSELING, van A(msterdam), koorendrager, wed^r AETIE RIJNDERS in de N. Z. Houttuynen en ANNA VAN ZICHEM, van A. out 33 jaeren in de Berestraet, ouders doot, geassisteert met haar broeder CHRISTOFFEL VAN ZICHEM.

Puiboek.

(Aant. van Mr. A. D. de Vries Az.)

16 Mei 1693.

K. Compareerden: JOHANNES CHRISTOFFEL VAN ZICHEM, van A(msterdam), trompetter, out 19 jaren, op de Baengracht, geassisteert met zijn moeder LEONORA ZUYTDORP, de vader in Oost India, en ANNA MACHIELS SMIT, van A. oud 19 jaeren, in de N. Z. Houttuynen, geassisteert met haar moeder JANNETJE CORNELIS.

Kerkel. huw.-procl.

(Aant. van Mr. A. D. de Vries Az.)

DE PSALMBERIJMING VAN PH. VAN MARNIX

DOOR DE BOEKHANDELAARS MET SUCCES BELAAGD EN DOOR DE
NATIONALE SYNODE VAN 1585 ZONDER SUCCES TOT KERKELIJK
GEBRUIK AANGENOMEN,

DOOR

Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN.

Wilhelm Broes heeft in zijn bekend en zaakrijk werk, aan Philips van Marnix gewijd, reeds vermeld dat diens voortreffelijke Psalmberijming, toen zij in het licht verscheen, meer gewaardeerd werd dan men zou kunnen opmaken uit het feit, dat het rijmwerk van Datheen zich tegen haar heeft kunnen handhaven in het gebruik bij de Gereformeerde kerken. Later werd door mij bij eene vernieuwde uitgave van Marnix' berijming, zooals die door den auteur zelve was beschaafd en verbeterd, de strijd verhaald die tegen haar gevoerd is geworden. Ik heb bij die gelegenheid naar aanleiding van de Handelingen der Provinciale Synode van Zuid-Holland, in 1582 gehouden, doen opmerken, hoe de boekhandel zich toen bijzonder ijverig betoond heeft om „het verleggen” van Datheen's berijming tegen te houden. Inderdaad is het eerste verzet daartegen van die zijde gekomen, en wat nog opmerkelijker schijnt is wel dit, dat een kerkeraad, t. w. van de Gereformeerde gemeente te

Dordrecht, zich door boekhandelaars in die stad heeft laten aanspannen voor hunne belangen. Zeker hadden de voorstanders van de Gereformeerde kerken dier dagen groote verplichting aan hunne medeleden Jan Canin en Jan en Peter Verhagen, daar zij immers bezig waren met groote kosten den Emdenschen Bijbel te drukken en in het algemeen hunne persen beschikbaar hielden voor het in 't licht brengen van hetgeen der Kerke dienstbaar kon geacht worden, maar toch was in dit geval de wederkeerige dienstbetooning buiten alle verhouding met den ondiens, die aan het wezenlijk welzijn der Kerk gedaan werd. De Dordrechtse opzieners konden toch ook weten wat aan de genoemde Synode zonder tegenspraak voorgehouden werd, „dat veel „treffelijke luyden lieten ter predicatie te gaen, so lange „als die Psalmen Datheni daer gesongen werden.”

Uit den hier volgenden brief, in het archief der Delftsche Gereformeerde gemeente bewaard, blijkt, dat zoodra de Gereformeerde boekhandelaars te Dordrecht kennis gekregen hadden van het voornemen om eene nieuwe Psalmberijming uit te geven, hetwelk bij hun confrater Gillis van den Rade te Antwerpen bestond, zij zich wendden tot hun kerkeraad, ten einde die ramp van hun bedrijf afgewend mocht worden, en dat deze vergadering met gemoedelijken aandrang hun pleitbezorger was bij den kerkeraad van Antwerpen, opdat deze aan Gillis van den Rade de volvoering van zijn voornemen beletten mocht. Zeker karakteristiek genoeg voor de kennis van de kerktucht in dien tijd en niet onbeteekend om eenige verklaring te geven van het verschijnsel, dat men tegen hare algemeene toepassing, met sanctie en medehulp van de overheid, nog al bezwaar had.

Wat van het aan de nieuwe berijming verleende privilegie te Dordrecht bekend geworden was, geeft grond aan het vermoeden dat men er niet onkundig zal geweest zijn, wie de bewerker van de „onder handen” zijnde „nieuwe overzetting” was. Wij zouden anders niet ongezind zijn, voor den Dordrechtschen kerkeraad verzachtende omstandigheden aan te voeren. Doch laat hem voor zich zelven spreken :

Seer weerde lieve broederen, wy gebieden ons dienstlick tuwer E. De oorsaeke deses schrievens is, dat onse boeck-vercoopers ons gisteren hebben te kennen gegeven, dat sy verstaen hebben, hoe dat Gieljs van den Raede, boeck-drucker aldaer, onderhanden heeft eene nyeuwe oeversettinghe der psalmen Davids met privilegie van Brabant, Hollant, Zeelant, Embden ende meer anderen, deselve niet nae te drucken noch te vercoopen binnen den tijt van seven jaeren, ende wort daer bij gesecht, dat onder het gemein volck verspreit wort, datmen die voortaan sall gebruycken inden ghereformyerden kercken, Soe hebben wy noodich geacht opt alleryrste onse bedencken uwe E. daer aff over te schrieven. Ons dunckt gheensins raetsaem, datmen dien aengaende eenighe veranderinghe sal doen inden gereformeerden kercken voor andentijt, dat die nyeuwe oversien ende in eenen generalen Synodo gevisiteert, ende voor die andere die men nu gebruyckt, geaccepteert ende geprefereert sullen sijn. Ende hier inne hebben wij vele motyven die ons dringhen, hoewell dickwijls in cleinen saken, periculoos sijn, ende des te meer in deesen periculoosen bedroefden tijden. Ten anderen soe dit by eenen gemeinen Synodo niet beslooten is, soo salt lichtelick een oorsaeke moeghen geven van divisie oft scheuringe, die in alle maenieren te verhoeden staet. Daertoe wordt ons angedient, dat inden generalen lestgehouden Synodo besloten is, dat de gewoontelicke psalmodiën (hebben wijt recht) noch gesongen sullen worden totten naesten Synodo. Daerenboeven soo moet geconsidereert worden wat een groote schaede een gemeenen man gedaen sall worden, de welcke dyckwijls vier, vijff ende meer psalmboecken in eenen huysse hebben ende soe 'tgebruyck der kercken verandert worde, nyeuwen tot groote costen sullen moeten coopen, daer sy nu met soeveel lants lasten beladen sijn, ende soo sy macht hebben te copen, beter haer gelt aen Testamenten ende Bibelen ende andere nuttelicke boeken souden leggen, om daer wat vut geleert tworden. Die ghemeene man leeren oock een groot deell der psalmboeken van buyten: wat verdriet hem die

veranderinghe geven sall kan men lichtelick bedencken. Voorder soo claeghen die boeckvercoopers van haer particuliere interest, Jan Kanin dat hem well voor duysent guldens, Jan Hermans ende Pieter Verhaege dat hem well omtrent voor hondert ponden Vlaems psalmboeken gebonden ende ongebonden tot niet ende tot maculatuer souden werden. Die te Delfft, tho Leyden, te Amsterdam ende in andere plaetsen sullen noch meer schaeden daer oever lijden, dwelck hoewell dattet particulier is, wel nochtans antemerkken staet, ende als eenighe veranderinghe souden gheschieden, deselve preventive ende met voorgaende waerschouwinghe, soo de liefde heyscht, voorgenoemen zoude behooren te worden. Daer sijn soo veele saeken te considereren, dat ons dunckt gheensins op dese tijt geraeden eenige veranderinghe toe te laeten. Altijt onder correctie van beeter verstaen, schrieven vwe E. daeromme onse advijs, opdat vE. oock van dese geadverteert sijnde, ons uwe meeninghe in deesen over souden schrieven, dewelcke soo sy met der onse over eene stemt, well noodich soude sijn Gielies vanden Rade te waerschouwen, dat hy ophielt mit sijn druckerye, ter tijt toe eens oft anders eensaemelick by allen kerken besloten sall sijn. Ende onze druckers voor hen particulier sullen well tho vreedden sijn met den voors. Gielys te handelen oever sijne schaede, soo hy eenighe door die ophoudinghe lijden soude nae alle billickheit, twijvelen oock niet andere druckers ende boeckvercoopers sullen hen oock guetwillich laten vynden om tsamentlick hem die schaeden te helpen draeghen. Lieve broeders, wilt doch deese saeke in vwen kerckenraet neerstelick oeverweegen ende ons terstont vwe antwoordt overschrieven, opdat vrede ende eenigheit zij inde kercken, argernesse vyt veranderinghe ontstaende, ghemeene schaede, ende particuliere der druckers ende boeckvercoopers verhindert moeghe werden. Wy hebben mit droever herten verstaen den whtganck onses broeders Joannes Cubii. Godts wille is geschiet, wy verstaen well, dat hem well gheschiet is, dat hy vut deesen jaemerendall verlost, ende inde ruste ghenomen is. Sijne weduwe ende

kynderen kunnen oock well versocht worden, mer wy beclaegen die wonde die vwe ende oyck die ghemeene kercken door sijn afsterven ontfangen hebben. God die heere bewijst sijne toorne als hy sulcke weerde instrumenten wechneempt, niettemin sijn beloften sullen waerachtich blieven, dat hy ons by blieven sall tot aent eynde der werrelt: laet ons bidden dat hy andere trouwe arbeiders in syne oogst wille vuthsenden. Onse heere Godt, lieve broeders, neeme v in sijn heyliche bewaeringe, segene uwe arbeit ende geve wijsheyt int gheene bovengeschreven te doen, wat tot sijnder eeren, opbouwinghe sijnder kercken ende die liefde des naesten is dienende. Met haesten wth Dordrecht den XIX Octobris 1579.

Uve E. goetwillighe broeder inden
name onses Kerckenraets,

HENDRICK DE CORPUT.

Was het tot hiertoe weinig bekend, dat de boekhandelaars te Dordrecht onder de belagers van de Psalmberijming van Marnix vooraan stonden, veel belangrijker is eene andere nieuwe bijzonderheid in de geschiedenis van dat werk, die wij leeren kennen uit een H.S. van Wernerus Helmichius, Scriba der Synode van 1586, dat mede in het Delftsche archief is bewaard gebleven.

Uit een brief aan Marnix van het Moderamen der Synode wisten wij alleen, dat „er ernstig geraadpleegd werd over de invoering van zijne Psalmberijming, indien zij op goede gronden en zonder nadeel voor de Kerk kon plaats hebben.” De hierop betrekking hebbende correspondentie (zie Van Iperen: „Kerkel. Hist. van het Psalmgezang”, 1e dl. blz. 429; „Corresp. de Marnix,” p. 329) is gedateerd ¹⁾ vóór den dag der vergadering, waarin definitief tot de in-

---

1) 12 Juli schreef het Moderamen ter zake van de opdracht tot Bijbelvertaling. Uit een brief van Marnix aan A. van der Myle, van 19 Juli, blijkt, dat toen aan genen nog geen besluit omtrent zijne Psalmberijming bekend was.

voering van de Psalmen van den Heer van St. Aldegonde werd besloten. Daar de Acta der Leycestersche Synode niet bewaard zijn en in den brief van het Moderamen, die bewaard bleef, van de zaak slechts zeer onbepaald werd gesproken, kon men tot hiertoe onkundig blijven van dit merkwaardig synodaal besluit:

Extract uyt d'Acten des Nationalen Synodi gehouden in Sgravenhage den 20^{en} Junii, etc. 1586, van den 21 Julii.

„Op d'invoeringe vande Psalmen Aldegondii, besloten hierboven den X Julii, zijn genomen dese navolgende punten end artyckelen. In den eersten sal den voorsz. heere van St. Aldegonde versocht worden in de aengevangen correctie ende versoetinge (sic) sijner Psalmen tot den einde te willen voorts varen. Ten anderen, dat met goet believen van den Autheur den naam desseluen in den druck der Psalmen verswegen worde. Ten iijden sal oock met een Voorrede uyt den naem des Synodi de voorsz. verbeteringe gerecommandeert ende den volcke aengepresen worden. Ten iijden, de Psalmen alsoo gedrukt sijnde, sullen byde Dienaers des Woorts met de Ouderlingen ende Diaconen ende andere voornaemste personen privatelick gerecommandeert worden. Ten vden, dese voorbereidinghe alsoo gedaen, sal daer na te gelegener tijdt de voorsz. verbeteringe vanden predickstoel den volcke aengepresen worden, met aenwijsinge van de nutticheyt van dien, sonder nochtans de vorige Psalmen, te weten Datheni, tot noch toe gebruyckt, preciselick te verwerpen, maer latende evenwel inder Gemeente vrijheit die te behouden ende te singen. Ten vjsten, men sal oock mogen den Schoolmeesters aenseggen, datse de kinderen dese Psalmen inder schole leeren ende daer toe gewennen. Eindelick sal aen sijne Excell. bestelt worden, dat de druck deser Psalmen allen druckers vrij blyve, sonder yemant daer van eenige privilegie te verleenen, latende voorts in de discretie van de Kerckeraden van elcke plaetse

hierinne alsulcke voorder middelen te gebruicken, als sy na gelegenheit harer Gemeente oirbaer ende bequaem sulen achten.

Geextraheert als boven, in kennisse
van my

WERNERUS HELMICHIVS,
Synodi Scriba."

Dus werd in 1586 tot de invoering van de Psalmen van Marnix synodaal besloten en werden de noodige maatregelen verordend, die tot uitvoering van dit besluit vereischt werden. Het heeft niet gebaat! Onderscheidene oorzaken zullen daartoe hebben samengewerkt. Voornamelijk zal het zijn toe te schrijven aan de tegenkating, die al hetgeen door den Graaf van Leycester bepaald of begunstigd was, onder- vond, waarin ook de uitvloeiselen van de Synode, op zijn gezag gehouden, zoo rijkelijk gedeeld hebben. De boekver- koopers zullen zich ook verder niet onbetuigd hebben ge- laten en het volk hechte zich intusschen steeds meer aan het gebruik van hetgeen nu eenmaal aangenomen, op aller lippen en in veler harte was. Er is in het besluit der Sy- node (Art. 2) ook aanleiding om het er voor te houden, dat de naam van den Auteur bij het volk den klank niet had, die zijn werk populair maken kon. Hoelang werd Ant- werpen's Burgemeester miskend na de overgave der Schel- destad! Doch het voornaamste beletsel zal wel geweest zijn, dat de dagen niet vele waren, waarin eene Synode aan de Overheid „bestellen" kon (Art. ult.) hoe zij het hebben wilde. Dit was noodig om eene nieuwe Psalmberijming in- gevoerd te krijgen, en met het einde van Leycester's bestuur ging de kans daarop te niet.

(Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis, I, 1885).

BELANGRIJKE AUCTIËN IN VROEGER TIJD,

DOOR

J. G. FREDERIKS.

Het woord auctie begint minder in gebruik te komen, schoon het nog vaak in den kring van den boekhandel, voornamelijk uit den mond der heeren liefhebbers wordt gehoord. Taalkundig bekeken, is het niet eens Fransch, dat geen woord auction bezit, en, hoewel het naar den vorm van het Latijn eene openbare verkooping bij opbod betekent, is het bij ons vanouds beperkt geweest tot de boekenwereld. Later schreef en zeide men boek-, ook wel boeken kunstverkooping en menige titel van catalogi toont aan, welke moeite men besteed heeft aan het mooi maken der benaming voor de zaak en tot verduidelijking van het begrip. De Engelschen hebben de ware opvatting behouden in hun „sale by auction”, maar dat wordt van alle dingen gezegd en is dus onze auctie niet.

Wel maakt het een eigenaardigen indruk, als men zich een auctie van een veertig jaar geleden herinnert, of zelfs maar den catalogus inziet. Zulk een catalogus had ook zijne bijzonderheden: de boeken werden daarin onderscheiden, niet volgens hetgeen er in stond, maar volgens de afmeting. Eerst had men de werken in folio, het laatst de duodecima.

Dat was zeker afkomstig uit den tijd, dat elk ge goed man twee bibliotheken moest hebben, eene in de stad, de andere buiten; alles fraai gebonden en in nette kasten. Bij de bestelling van den vaak kostbaren inhoud, zooals de „liefhebber” die aan den „boekbinder” opgaf, heette het, dat de laatste had te zorgen voor de plaatsing van groote boeken op de benedenste planken, en voor die „heele” kleintjes in de onbereikbare hoogte. Na dus de boeken voor de auctie op 't oog geschift te hebben, overeenkomstig de formaten, begon de verkoper ze van binnen te bekijken en ze te brengen onder de rubrieken der verschillende faculteiten. Het werd voegzaam geacht, dat de Theologie de eerste plaats bekleedde, en menig werk werd veroordeeld tot dit gezelschap, dat niet daartoe behoorde. Over 't algemeen, werd hier of daar nog wel eens eene kleine dwaling begaan, maar het geheel was niet zonder orde gerangschikt.

Als nu de boeken opgeschreven waren, volgden de „liefhebberijen”, die haar bepaalde uren hadden van „ter tafel” of „onder den hamer” te komen, want er bestond een eigen taal voor dit vak. Ook had de auctie hare anekdoten. Hier was er een, die zich niet genoeg kon verbazen over de omstandigheid, dat de auctionaris telkens zekeren heer Ego als koper aankondigde, iemand, die hem als medeliefhebber niet bekend was. Dáar werd opgehaald van den man, die zijn eigen bod verhoogde, omdat hij van twee personen een onbepaalde commissie had, en nu de proef nam, wie van beiden de koper zou worden. Te Leiden riep de verkoper eens zijn medehelper toe: „Waar zijn de ongebonden theologanten?” en eene stem uit het publiek antwoordde: „Die wonen in 't Staten-college”. Ook Utrecht had zijne overleveringen, en wie in 't algemeen, ten tijde van lust tot het lezen van eigen boeken, nog nooit eene speeltafel in den trant van die te Spa gezien had, kon daarvan eenig denkbeeld maken op het aanschouwen van dezen of genen kleinen bibliomaan. Uit de dagen der Physique Amusante waren geregeld min of meer geschonden

toestellen voorhanden, goed genoeg om de handen der kinderen te vullen, en bakjes met „rommel”, zooals dat heette, die soms met hevigheid door de kooplustigen betwist werden. Zoo hebben wij in ons land deze auctiën gehouden, omstreeks drie eeuwen lang, en het is misschien niet ongewenscht van de eene of andere verkooping iets naders te vernemen.

I.

VERZAMELING VAN CHR. PORRET, 1628.

Reeds hadden in het einde der 16de eeuw zulke verkoopingën plaats, wanneer de verzamelingen niet in haar geheel werden aangekocht door bemiddelde geleerden of bevorderaars en beoefenaars der wetenschap. De verkoopingën behoorden eigenaardig thuis in de zetels der toenmalige geleerdheid, voornamelijk te Leiden, waar de bibliotheken uitgebreid werden. Eene der beroemdste dezer verzamelingen is de boekerij van MARNIX waarover wij later iets wenschen te zeggen.

Het is niet overbodig op te merken, dat onze kennis der boekverzamelingen, uit vroeger jaren dan de aanvang van ons universiteitswezen, reeds begint met de inventarissen van aanzienlijke nalatenschappen. Ook van deze zijn verscheidene hier en daar afgedrukt; veelal geven zij zulke inlichting, dat de wensch bij de lezers opkomt om te ont-raadselen, wat daarin vluchtig werd opgeteekend. De bibliographie werd eerst in de tegenwoordige eeuw een tak van ernstige studie, nu de gegevens van zoodanige bruikbaarheid zijn geworden, dat men daaraan geen hoogere eischen te stellen heeft.

De auctie PORRET (zooals het met de hedendaagsche on-taalkundige bekorting wordt uitgedrukt) is een der oudste

voorbeelden van deze primitieve verkooping in den wetenschappelijken kring. De Catalogus is een kwartijntje van 23 bladzijden, en wordt, naar de beste inlichtingen, zeldzaam aangetroffen. De voor een paar jaren overleden Amsterdamsche verzamelaar A. WILLET, schonk dezen band met catalogi aan den heer J. PH. VAN DER KELLEN, die hem afstond aan de boekerij van het Rijksprentenkabinet, waar hij in den inventaris voorkomt onder n°. 1033 en mij welwillend ter raadpleging gegeven werd.

De verkooping had plaats den 28 Maart 1628, in het huis „daer de Dry Coninghen wtsteken”, de woning van PORRET, wijlen Apotheker. De catalogus is „gedruct tot Leyden by Jan Claesz. van Dorp, in de vergulde Son”. Dit exemplaar moet voorheen in de bibliotheek van Dr. VAN DER WILLIGEN bewaard zijn gebleven, doordat hij met andere in één band vereenigd was. Ook is de collectie te Dresden er een rijk.

Het wetenswaardige, dat ons bekend is aangaande den oprichter van dit museum der zestiende eeuw, dankt de Lezer aan de mededeelzame kennis van den heer gemeentearchivaris der stad Leiden, Mr. CH. M. DOZY. Deze gegevens zijn gedeeltelijk overgenomen en hier en daar uitgebreid in het vermaarde werk van den heer MAX ROOSES, „Le Musée-Plantyn”; in hoofdzaak komen zij hierop neder:

Volgens het uitmuntende werk van Dr. W. PLEYTE, dat ons eene aanschouwelijke voorstelling geeft der bewoning van „Leiden vóór 300 jaren”, had PORRET zich als huurder gevestigd van een huis in de Maersmanssteeg, dat voorheen aan CHRISTOFFEL PLANTIEN toekwam en op 56 pond geschat werd. Nadat PORRET den 15 December 1582, als geboortig van Parijs, het Leidsche poortrecht had verworven, ging hij een huwelijk aan. De inschrijving van zijn ondertrouw luidt aldus: 30 December 1587, CHRISTIAEN PORET, van Parijez, met FRANCHOYS RAPHILINGER, zijn neve, en FRANS SPIERING, mede zijn cousijn; en BAEFKEN JACOBSDR. van Leiden, met JACOB CORNELISZ., haer vader en MARIJTGEN JANS, hare moeder.” Uit de bonboeken over

1622 blijkt, dat hun huisgezin bestond uit twaalf personen, die echter niet allen bij hen inwoonden; daaronder waren twee dienstmaagden en twee studenten. Eenig licht in hun familieleven ontleent men aan de opgave der kinderen, en ten aanzien van hem, dat hij toen bonmeester in 't Kerckevierendeel was. Het zestal, dat zijne toen levende kinderen uitmaakten was: PIETER, bij wien aangeteekend staat „is nae Roomen”; JACOB, „mitte borgers na de Graeff” — Grave moest destijds beveiligd worden tegen heroveringsplannen der vijanden, waaraan schutters uit de verschillende steden deelnamen —; CAREL „uyt sijn gebied ende woont te Loeven”; CHRISTOFFEL „is tot Haerlem”. Nog hadden zij twee jongere kinderen, MARIA en CORNELIS, van wie de laatste omstreeks 1607 geboren werd. De beide inwonende studenten heetten YSBRANT COC, de andere droeg den bekenden naam CASPAR COOLHAES; hij was een jaar vroeger voor de geneeskunde ingeschreven.

Hetzelfde huis in de Maersmanssteeg bleef de woning van PORRET, doch hij werd daarvan den 14 Juli 1596 eigenaar door aankoop uit handen van GIJSBERT DIRCSZ., „cruydenier”, destijds de benaming van den handelaar in specerijen en dus een koopman van beteekenis. Het huis kostte 2700 gulden, waarvan dadelijk 600 voldaan, en jaarlijks f 300 afbetaald moesten worden. Zijne weduwe deed het 32 jaar later van de hand.

Dns. PETRUS HONDIUS, (over wien men desbelust iets kan lezen in het Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, dl. VI, blz. 103—159) noemt hem in de berijmde opdracht van een der hoofdstukken zijner Mouffe-Schans: „Vermaerden Apothecaris, Simplicist ende Herbarist”, zoodat wij niet mogen nalaten hem in zijn gewichtig bedrijf te doen kennen, althans bij zijn optreden daarin.

Van den 9 Juni tot 10 September 1582 laat CHRISTOFFEL PLANTYN voor zijn oomzegger PORRET kleeren maken, ronde houten doozen draaien en verven om daarin drogerijen en kruiden te bewaren, en koopt van deze artikelen een winkelvoorraad, zoodat de neef in zijne zaak gezet wordt voor

een bedrag van 2452 gulden en 3 stuivers — de vaderen waren op den uitersten penning gesteld.

De heer MAX ROOSES ziet in onzen Leidschen Apotheker een onechten zoon van zijn ouden vriend PIETER PORRET, maar CHRISTIAAN werd altijd gerekend een „neveu” der PLANTIJS te zijn; trouwens, dezelfde vaderen rekenden in deze aangelegenheden zoo nauw niet als bij geldzaken.

Met het poorterceel gewapend, kon hij nu zijn winkel openen; ouderwetsch voorzichtig, wachtte hij nog wat met eene vrouw te nemen. Wel werd zijn gezin talrijk, maar de stad was welvarend, en hij verkeerde met de professoren in het vak, waarin hij een ondergeschikten rang vervulde, en zonder rijkelijke middelen kon hij noch zulk een vermaarden kruidhof gaande houden, noch zulk eene verzameling van zeldzaamheden aanleggen, als die waarvan wij den rijken inhoud vluchtig willen bespreken, en die toen meer dan thans het geval zou zijn, eene aanzienlijke plaats bekleedde in de studie der wetenschap van de Natuur.

Hoe het in dien tijd bij het aanleggen van dergelijke verzamelingen toeging wordt ons duidelijk gemaakt. De aanleiding tot de begeerte om zulke en zooveel curiosa te bezitten lag in den geest dier dagen. De Nederlanders hadden een rechtstreeksch handelsverkeer met Indië aangevangen, zonder de hulp der kort te voren Spaansch geworden Portugeezen. De algemeene opmerkzaamheid was gevestigd op die Landen van Verre en het werd een belangrijk punt van navorsching aangaande alles, wat Oost-Indië betref. Elk middel om de nauwkeurigste kennis dier landen te verwerven werd gretig toegepast, en alle berichten uit den mond onzer zeevaarders waren welkom. Gelijk nog in onzen tijd de nadenkende eenvoudige man ernstig overpeinst, welke groote reis een koffieboon of een rijstkorrel moet gemaakt hebben om in onze huishouding een plaats te kunnen innemen, trof het de sterk opgewekte verbeelding der toenmalige geleerden, hoeveel voorwerpen zich aan de waarneming van elk voordeden, alle voortbrengselen van het Wonderland, dat thans een overvloed van zeldzaamheden

opleverde aan de onderzoekende geesten. De nieuwere studiën waren nog niet genoeg gevestigd, om de gezaghebbende Meesters van vroeger eeuwen te verloochenen. Naar onze zegswijze waren de verlichtste menschen van toen vrij bijgeloovig, maar hun zweren bij het woord der Oude Meesters was de grondslag hunner onbegrensde belangstelling. Alles was hun merkwaardig, want het eene was rijkelijk voorzien van eene onbetwistbare wonderkracht en het geheel was geschapen tot nut en heil der menschen. Op zeer enkele uitzonderingen na, was iedere plant tot voedsel geschikt of tot genezen van ziekten en kwalen. Was dit alles zoo belangrijk, dan kwam het er op aan, daarvan zooveel mogelijk bijeen te brengen, en het is nuttig te weten, hoe de liefhebbers elkaar hielpen. PETRUS HONDIUS leert ons dit in zijne „Dapes inemptae ofte de Mouffe-Schans”, blz. 83—87 der tweede, de omgewerkte, uitgave van 1621.

Volgens de getuigenis van dezen HONDIUS, die gedurende zijne studiejaren nagegaan had, wat hij zelf later te Neuzen in zijn vermaarden hof en in elk hoekje zijner pastorie bijeenbracht, had PORRET het zijne gedaan, toen CLUSIUS, de groote leidsman der plantenkenners, te Leiden was en KLUIT — hier door zijn verlatijnschten naam van CLUTIUS niet te verwarren — den Hortus aanlegde, later bestudeerde en uitbreidde. Het valt hier steeds in 't oog, dat deze „herboristen” onderling de deugd der mededeelzaamheid uitoefenden met die onbekrompenheid, die het sieraad en de eigenschap is van elken waarachtig wetenschappelijken man.

Op den minder goed ingelichten lezer van den catalogus dezer verzameling van PORRET, maakt ze den indruk van een rommel, die samenhooping van alles, wat maar van verre kwam en weinigen onder de oogen hadden gekregen. Het schijnen zegeteekenen te zijn van een onvermoeiden strijd om tot elken prijs dingen te verzamelen, die moeilijk te krijgen zijn, doch waarvan het najagen erger is dan het bezitten. Dit oordeel is onjuist, want daaraan ontbreekt de schatting der waardij, welke aan eenig voorwerp algemeen

toegekend wordt. Voor ons is het bezit van een stuk steen of metaal, of wel het met zich dragen daarvan, geen vertrouwd middel om een onheil af te weren, eene kwaal te genezen, iets begeerlijks te verwerven; geen dezer stoffelijke dingen vermag in onzen tijd invloed uit te oefenen op ons geestelijk bestaan of ons inwendig leven. Geen kruid wast in onze tuinen, welks gebruik eene lichamelijke bezoeking kan wegnemen, die ongeneeslijk blijft zelfs wanneer de prijs der heeling en uitredding een koninkrijk zou zijn. Maar het voorgeslacht bouwde op wonderkrachten, als op waarnemingen. Wij moeten dus de curiosa van PORRET niet als rommel beschouwen, zonder te weten, wat zij, volgens zijne opvatting en den stand der wetenschap althans waard waren.

„Niemen twifele, dien men vroet acht,
Stene en sijn van groter cracht.”

Zij komen, langs de rivieren, uit het Paradijs. Zoo leerde, vier eeuwen vroeger, JACOB VAN MAERLANT in zijn „Der Naturen Bloeme”.

De werking b. v. van den „seylsteen” kan niet verklaard worden door de rede, want „Die cracht is eene gave des heren”.

Van een aantal steenen is de werking beide positief en negatief; eenige doen iets verkrijgen, andere weren af. Hier is uitsluitend sprake van ons bekende zoogenaamde edelgesteenten; „Der Naturen Bloeme” gewaagt echter ook van zoodanige, die wij niet thuis kunnen brengen, misschien voor een deel wegens de namen waaronder ze daar voorkomen of wel; omdat de beschrijving niet duidelijk genoeg is voor determinatie.

Het bezit van een steen, of het dragen ervan door een persoon kan deze gevolgen hebben:

Het verdrijft dronkenschap of verhoedt die; vernietigt de werking van vergift; weert dieven; behoedt voor bange droomen; lescht den dorst; voorkomt het verliezen van een proces; beschut tegen onweder en hagel; verdrijft de vrees;

verstoort de werken des satans; beschut tegen booze dieren; doet het bloedverlies ophouden; heelt ziekten van elken aard; beschermt tegen bedrog, leugen en laster; bedwingt toorn en gramschap; is een behoedmiddel tegen „quade seden”; beschermt den reiziger; verjaagt booze geesten, enz.

Sommige steenen hebben uitwerkselen, die met geen goud te betalen zijn. Zij schenken een gelukkig avontuur, lichaamskracht; maken de vrouwen liefvallig, de mannen beminnelijke meesters; bevorderen de harmonie tusschen „man ende wijf, als si in onvrede sijn”; houden de dieven buiten de deur; verjongen het hart; maken iemand opgeruimd, vooral omdat zij den nijd en de boosheid machteloos maken.

Schoon MAERLANT niet verzuimt zijne geleerdheid en belesenheid te toonen, is hij echter veel te vrijzinnig om aan te nemen, dat de menschenhand door de graveerkunst zulke wonderdoende voorwerpen vermag voort te brengen. Hij gelooft niet daaraan; dat is alleen het werk van God, om daarin krachten te leggen. Die zoogenaamde gemaakte steenen zijn in de handen van een „coepman” geweest; de voorstellingen daarop zijn ingegraven en niet zoo van nature. Nochtans wordt aan deze „inwaert gegravene” figuren eene bovennatuurlijke kracht toegekend; zij zijn in Indië gesneden, voornamelijk met de teekens van den Zodiak, doch ook met andere afbeeldingen. Uit zijne opgave blijkt, dat er groote verscheidenheid in deze gesneden steenen bestond. Ze zijn echter niet zoozeer voorwerpen van kunst, als wel zaken, die onder de heerschappij van het bijgeloof gebleven waren.

Ook na het tijdperk van MAERLANT duurden deze begrippen voort. De verzameling van JACOBA VAN BELJEREN doet onderstellen, dat hare steenen niet enkel als kostbare zelfstandigheden waren bijeengebracht. Ofschoon in de nieuwere tijden veel pogingen aangewend worden om uit te roeien, wat voorouderlijk bijgeloof geacht werd vooral door de Oude Kerk, wier geloof eenvoudig met het Heidendom werd gelijkgesteld, bleef er niettemin een en ander uit de vroegere eeuwen over. De talisman is verre van uitgeroeid,

ofschoon de erkenning zijner waarde niet meer zoo openlijk als vroeger en zoo algemeen beleden wordt. De voorbehoedmiddelen tegen steenpuisten en een ongunstig lot bij de loting voor de krijgsopschrijving zijn slechts een paar voorbeelden. Dat koralen en kornalijnen halssnoeren en dergelijke sieraden van ongezonde eigenaressen aan meer begunstigde vriendinnen te dragen worden gegeven, om de roode kleur daarvan terug te bekomen, is eene zaak zelfs van onzen tijd.

Natuurlijk werden deze oorspronkelijke talismans allengs kunstvoorwerpen wegens het snijwerk, zeldzaamheden wegens den ouderdom dezer intaglio's, eindelijk minder of meer kostbare steenen, langzamerhand met geen andere beteekenis dan hunne stoffelijke waarde. De verzamelingen werden verspreid, de vergankelijke voorwerpen werden verwaarloosd, de kostbare metalen en gesteenten geraakten verloren of werden in vaak ontoegankelijke of weinig bezochte collectiën weggeborgen.

Meestal is het belangrijkste der kennis aangaande dergelijke voorwerpen het best bewaard in oude inventarissen en in lateren tijd door middel van catalogi der verkoopingingen. Niet lang duurde het, en op de laatste bladzijden schuilden dan enkele zaken, die PORRET en HONDIUS den Prins te rijk zouden gemaakt hebben, en nu verborgen waren onder een stapel kleinigheden.

De gesneden steenen, intaglio's uit de Oudheid, meestal door een zeldzaam toeval bewaard, en in de latere eeuwen met minder of meer kunstvaardigheid nagebootst, zijn niet de eenige juweelen, die van afbeeldingen voorzien zijn. Enkele zijn zoodanig van aderen doorwerkt, dat deze oogenschijnlijk niets beteekenende lijnen omtrekken te aanschouwen geven, welke, onder den invloed eener ongewoon werkzame verbeelding, een bepaalden vorm schijnen te hebben aangenomen en zich voordoen als beeltenissen van bekende figuren. De Ouden waren groote beminnaars van zulke, door de natuur of de kunst gewrochte voorstellingen. Voor ons zijn zij, of hoogst zeldzame producten der natuur, of voortbreng-

selen eener, wegens de hardheid der broze stof, hoogst moeilijke kunst van schaars optredende meesters. De overigen onbetwistbare kunstzin van het opnieuw beschaafde Europa zag in dien arbeid buitendien een bovennatuurlijke eigenschap, en wederom voegde de op of in den steen zichtbare afbeelding bij de hoogere waarde van het gesteente en de waardeering van het verfraaiende beeld, nog eene geheimzinnige eigenschap, die het bezit daarvan begeerlijk maakte. Eenige voorbeelden mogen verduidelijken, waarom de liefhebbers gaarne daarvan bezitters waren.

Vooreerst denken wij aan steenen met de teekens van den dierenriem. Vooral deze behoorden niet uitsluitend tot de voorwerpen eener kostbare weelde, maar moeten gebracht worden tot het gebied der wetenschap van de natuur, zoodat zij in het kabinet van den wijsgeer een onafscheidelijk deel uitmaakten zijner studiemiddelen waarin eene plaats was toegekend in eene auctie, en dat zij zich tot heden in die beteekenis gehandhaafd hebben, ook al hebben de voortbrengselen der drukpers de betrekkelijke waarde dezer kostbaarheden tot liefhebberijen en zeldzaamheden teruggebracht.

Daar deze beelddragende steenen talismans waren, brengen zij alles aan, wat men zich kan denken als begeerlijkheden voor den bezitter.

PORRET was zeker een man van het moderne onderzoek, en HONDIUS, de rechtzinnige predikant van Neuzen, moet in veel een lange lijst van superstitiën gezien hebben, die hem een gruwel waren. Beiden waren ontwikkelde zonen van een tijd, waarin de ethnographie ontwaakte, en de Grootte Vaart bracht hun onverzadelijken weetlust tallooze gegevens aan, die voor hen zekere wijding bezaten, als voorwerpen, die eeuwen lang aanzien hadden verworven bij de beoefenaars der natuurwetenschap.

Zoo was de hooge waardij, door de naturalisten aan de oude en de nieuwe voorwerpen in hunne verzamelingen toegekend, in hun tijd en op hun standpunt volkomen gewettigd. Wij, die zoo ongeveer drie eeuwen later leven en denken, mogen wel toezien, dat wij hun streven niet beoor-

deelen met vooroordeel en bekrompenheid, zoo gaarne door den jongeren tijd aan het voorgelacht toegeschreven.

Om deze reden is eene auctie in het begin der zeventiende eeuw iets geheel anders, dan de verkooping eener bibliotheek in de achttiende. Voor de geschiedenis van onzen Boekhandel is dit een onderwerp voor een hoofdstuk even bezwaarlijk van samenstelling als wetenswaardig van inhoud. Mannen van niet geringe kennis in deze zaken zullen ontwaren, dat zij hier op een terrein zijn, vreemd aan het gebied, waarop zij zich anders zoo loffelijk kunnen bewegen.

De titel van de reeds vermelde bron onzer mededeelingen luidt: „Catalogus Oft Register vande Sonderling-heden oft „Rariteiten Ende wtgelesen Sinnelickheden van de Indiaen-„sche ende ander wtheemsche Zee-horens, Schelpen, Eerd-„ende Zeegewassen, Mineralen, ende oock vreemde Gedier-„ten, mitsgaders eenighe constichlick ghemaecte handwerken „ende Schilderijen, Die CHRISTIAEN PORRET, wijllen apoteker, „in zijn Cvnstkamer vergadert hadde. Welker vercooping „bij wtroep openbaerlick geschieden sal tot Leyden, ten „huysen van den selven PORRETT, in de maersmansstege, daar „de Dry Coninghen wtsteken, den 28 Marty 1628.”

Van orde of stelsel is bij de rangschikking dezer 718 nrs. geen sprake geweest. Het is een bespotting der woorden van den wijze, dat alle dingen naar maat, gewicht en getal zijn geregeld, en de geheele „cunstkamer” moet veel geleken hebben op het Mauritshuis in den tijd, toen de benedenvertrekken volgepropt waren met hetgeen thans de musea voor geschiedenis en ethnographie optooit, en waarvan met recht getuigd werd: „Die onderste Stat es jammerlicke”. Er was te veel om in de bijzondere woning van den kunstlievenden apotheker geplaatst te worden, en te weinig voor een oordeelkundige stelselmatige indeeling. Wat wij hiervan een catalogus noemen, is niet meer dan een inventaris, waarvan de volgorde der artikelen afhing van de beurt, waarop ze onder de oogen kwamen van den boedelbeschrijver. Wij wagen ons niettemin aan eene soort van rangschikking.

Het valt in het oog, dat deze eenvoudige inventaris van eene onbevoegde hand afkomstig was; iemand van zooveel studie als PORRET zou een juister beschrijving hebben gegeven.

Voorwerpen, uit kostbare of zeldzame stoffen vervaardigd, zijn in groot aantal in deze verzameling aanwezig. Er waren „twee serpentijnen busschen voor bekers of croesen” en een „schaelken” van dezelfde stof. Cristallijn of cristal de montagne, ook met strepen, of in zijn helderen toestand destijds zoo hooggeacht bij de vervaardigers van optische werktuigen, kwam er veel in voor. Het sneeuw-witte ivoor en het koolzwarte ebbenhout, beide toen nog zeldzamer dan thans, vond men er verwerkt in fraaie zaken, onder anderen tweemaal in een soort van planetarium. Git, misschien destijds nog alleen buiten ons werelddeel gevonden, had den vorm aangenomen van zoutvaten; ook was hiervoor een toetssteen gebruikt. Meermalen komen van Indisch riet „gebreydde” (gevlochten) schotels of ander vaatwerk voor, van buiten verlakt en van binnen verguld. Een snoeimes van agaat wordt gevonden, naast een oostersch stel van twee parelanoeren „hengelen om met te visschen”. Dit zijn slechts weinige voorbeelden uit de lange reeks van gelijksoortige dingen.

Natuurlijk was de belangstelling in zaken uit deze vreemde landen rijkelijk voldaan door de *uitheemsche kleedingstukken*, door *wapenen, huisraad en gereedschappen*. Hiertoe worden gebracht: gewaden uit Perzië, China, Indië en kleedingstukken, die de beschrijver zelf niet kon thuisbrengen, daar de verzamelaar blijkbaar verzuimd heeft, voor een goeden inventaris te zorgen. Van waaiers en anderen tooi uit verre landen aangebracht, is de voorraad niet gering.

De *Kunst*, inzonderheid dat gedeelte, hetwelk uit *Schilderijen* bestaat, is onduidelijk en al te oppervlakkig aangeduid, bv. door de woorden: „Een ront landschap”; een maaltijd in ronde lijst, twee „rondeelen met apostelentrognes”, een landschap, en een portret van Hendrik IV,

benevens een medaljon van Karel V. Een vrij groot aantal *teekeningen* in waterverf, stellen cruyden, planten en bloemen voor, waarbij tulpen en hyacinten; met name wordt melding gemaakt van een stuk van MABUZE (MABEUGE) „met de kole geteykent”, alsmede twee gravures in koper van ALBRECHT DURER, op satijn afgedrukt.

Munten en penningen waren aanwezig, als volgt: 30 stuks oude van koper, 18 van peauter (pinsbeck); 26 oude Roomsche „Medaglien”, en, ongeteld, een „lade met gouden ende andere penninckskens” uit welke opgaaf de numismaten niet veel kunnen leeren.

In *boetseerwerk* bezat PORRET den Prince MAURITIUS, een vlieghe en een spinnecop gebootseert. Voorts een perzik, queeappel, comcommer en peer, elk „mit 2 Veneetsche handschoenen daar binnen in”.

Afgietsels van een kikvorsch en een aechdisse, in lood en naar de natuur gekleurd, met verscheidene medaljons in pleister, historiën voorstellende, met een dergelijk „rondeel” in lood.

Snij- en draaiwerk: een heele verzameling tandenstokers, en twee uit ivoor gedraaide wenteltrappen, met een miniatuur-spinnewiel. Van de *delfstoffen*, inzonderheid de steenen, zijn de meeste der hiervoor als wonderdoende mineraliën ver- tegenwoordigd; we moeten hier bijvoegen een schriksteen, („groen, met zilver ende fluweel”), een stuk terra sigillata, en terra medicata Hassiaca of Hessische aarde en een steen, „tegen de nierzucht”, lapis Manuti geheeten.

Schelpen en zeegewassen zijn hier talrijk, doch alleen in algemeene aanduiding: de benamingen onzer conchiliën zijn zeker jonger. Er waren schelpen bij van zeedieren, die zich gehecht hadden aan de schepen van DRAKE, vermoedelijk een geschenk van CLUSIUS, die den grooten zeereiziger gekend had. Onder de zeegewassen wordt er een beschreven als gelijkende op eene bloemkool, welke voedingsplant dus hier als bekend ondersteld wordt.

Naturalia in den engeren zin toonen aan, hoezeer men nog in den aanvang der studie van de natuur was. De vogel

emeu, die ons als een soort van struis wordt voorgesteld, schonk hier een paar groene eieren — elders wordt ons een half ei van den „voghel struys” beschreven, als een beker op een ebbenhouten voetstuk geplaatst — verder de pooten, kop, het vel, en zelfs een teekening van gezegden emeu toonen, dat hij iets zeldzaams was. Er was ook een vogel-bek, rood, zwart en geel gekleurd, de groote bek van den vogel toucon, (toekan, peperdief), het gevederte van den paradijsvogel. Minder gelukkig is de aanwijzing: „een vreemd been van mislicker gedaente” en niet veel juist is „een been van Momie”. Het is bekend dat de mummiën tot de geneesmiddelen behoorden.

De *Curiosa* zijn voor ons niet alle zeldzaamheden. PORRET rekende daartoe een paar stukjes Chineeschen (bij ons O. I.) inkt, zoowel rood als zwart. Hij had een Chineesch maelslot (hangslot) en een naamslot, ook Chineesche en Indische afgodsbeelden om aan den hals te dragen. Wat wij als de vermakelijke stortkan kennen, is bij hem „een vreemde houten cop met gaters, bedriechlick om uit te drinken”. Eindelijk vermelden wij een schromelijke vergissing van historischen aard: „Een kanneken van Vrouw MARGRIETE”; 't is al erg genoeg, dat men in onzen tijd aan JACOBA'S kannetjes geloofst.

Dit zij genoeg om een denkbeeld te hebben van zulk een auctie. Men beoordeele die naar den tijd. Wij hopen de gelegenheid te vinden, om aan te toonen wat eene toenmalige boekerij bevatte en hoeverre de liefhebberij voor bibliotheken zich uitstreckte in den tijd onzer nationale grootheid — grootheid ook van den Nederlandschen Boekhandel.

II.

BIBLIOTHEEK VAN PH. VAN MARNIX, 1599.

Er bestaat eene overlevering onder de heeren in 't vak

der boeken, dat wij in ons land reeds eene auctie gehad hebben in 1584, doch het is niet meer bekend, waar die gehouden werd en wat er verkocht is. Nog altijd blijft dus de oudste en historisch bekende verkooping die van den heer van SINT-ALDEGONDE. Hij ging zijn „repos ailleurs” in, tenzelfde jare als de despotieke koning en de vrijheidlievende katholiekgezinde kanselier van Gelderland, LEONINUS, in 1598; hij overleed te Leiden, den 15den December van dat jaar. Zijne boekerij, met hetgeen tot zijne kunstverzameling en wetenschappelijke collectiën behoorde, werd openbaar verkocht in de woning der weduwe, den 6den Juli 1599 en volgende dagen. Van den catalogus, in dezelfde stad gedrukt bij CHRISTOFFEL GUYOT, is maar één exemplaar overgebleven, dat thans aan de Koninklijke Akademie der Wetenschappen te Amsterdam toebehoort. Hij is overgenomen in de Verscheidenheden uit en over de nalatenschap van MARNIX, het derde deel der Godsdiensstige en Kerkelijke geschriften, uitgegeven door den oud-hoogleraar DR. J. J. VAN TOORENENBERGEN, zoodat het onnoodig is het oorspronkelijke unicum te raadplegen, omdat de wetenswaardige boekenlijst met de hoogste nauwkeurigheid is afgedrukt in gemelde Verscheidenheden, blz. 123 tot 179.

Mannen van groote beteekenis, die deelnamen aan belangrijke gebeurtenissen, hebben alle hunne benijders gehad in degenen, die voor zichzelf hunne meerderheid moesten erkennen, en die zij, om den ondervonden tegenstand, tot vijanden verklaarden. Dat MARNIX een uitstekend man was, staat historisch vast, echter is het evenzeer zichtbaar, dat zijne grootsche persoonlijkheid andersgezinden in den weg staat en dat zijne figuur moet verkleind worden. Maar op één punt is hij nooit aangerand, op zijne wetenschappelijke verdiensten, zijne beschaving als man van de wereld en de letteren, als veelzijdig geleerde naar de begrippen zijner dagen en den omvang der wetenschap naar haar standpunt in het laatste vierendeel der zestiende eeuw. Wat ook tegen hem getuigd moge zijn — dingen, waarvan niet zelden schijn noch bewijs te vinden is — hij is altijd meer geprezen

wegens zijne kennis, dan van onwetendheid beticht aangaande dingen, waar de geringste menschelijke dwaling hem tot eene gruwelzonde zou toegerekend geworden zijn. Zelfs het bitterste zijner geschriften, in het oog zijner vijanden althans, hoe gemoedelijk ook uitgedrukt naar het oordeel zijner geestverwanten — dringt de vereerende getuigenis van een scherp aanvaller af, „dat hij niet alleen den geheelen Bijbel door en door heeft bestudeerd, maar bovendien de Grieksche en Latijnsche kerkvaders heeft gelezen, de schrijvers der middeleeuwen, vooral de kettersche, in zijne macht en eene algemeene kennis van de kerkgeschiedenis verworven heeft.” Dit is niet slechts een lofspraak op MARNIX, maar ook een wenk voor den lezer van den catalogus. In zijne jonkheid toch had ALDEGONDE, evenals zijn broeder THOULOUSE, te Genève gestudeerd; daar was niet alleen hun verstand en hun gemoed ontwikkeld in de richting, welke hunne daden zouden openbaren, maar vandaar hadden zij ook een aantal strijdmiddelen en oorlogstuig medegebracht, waarmede zij een geducht wapenhuis vulden — de boekerij van den ouderen en dertig jaar langer werkzamen broeder. Vergelijkt men nu zijne geschriften, inzonderheid den Bienkorf, die reeds in den aanvang van den Spaanschen oorlog gedrukt werd, met de titels zijner boekerij, dan ziet men wederkeerig, dat tallooze plaatsen aangehaald zijn uit de schrijvers, wier werken hij bezat, en omgekeerd, dat hij deze boeken noodig had om zoo iets te kunnen samenstellen. Ieder lezer van de Bouwstoffen kent het onderscheid tusschen eene bibliotheek en eene menigte boeken, die door toeval en luim bijeengebracht zijn. Eene boekerij heeft een karakter, dat den eigenaar en gebruiker kenteekent. Vooral is dit hier het geval. MARNIX was geen man om zijn studeervertrek op te tooien met ijdel opschik van boeken, die hij alleen bijeenbracht om ze te bezitten; bovendien was zijne uiterlijke welvaart zeer verminderd, toen hij op georderden leeftijd daarvan moest gebruik maken om te voldoen aan de eischen zijner uitgebreide studie en ontwikkeling.

Volgens onzen tegenwoordigen maatstaf was deze bibliotheek

klein, maar zij vormde een geheel, en maakte een apparaat uit voor zulk een geleerde als deze edelman en polyhistor — altijd in de gunstigste beteekenis van het woord — geweest is. Alles, wat een man, wiens rang en ontwikkeling even hoog waren, kon aantrekken en voldoen, was er in aanwezig, en wij zullen nog aantoonen, welken invloed wij moeten erkennen, door de zeventiende eeuw teweeggebracht; iets, dat niet zoo gemakkelijk bij dergelijke onderzoekingen in 't oog te houden is. Reeds de verscheidenheid trekt onze aandacht. Boeken van theologischen, medischen, historischen, staatkundigen en rechtsgeleerden inhoud; werken van architectuur, vestingbouw, oorlogskunst, in het algemeen over zuivere en toegepaste mathesis; klassieke schrijvers van vroeger en later tijd, — dat alles, en meer dan dat, was in ruime hoeveelheid en blijkbaar met zorg en aanzienlijke geldelijke opoffering samengebracht. Onder de musicalia merkt men op, dat MARNIX, evenals LUTHER en HUYGENS, de toonkunst beoefende; er bestaan ook later te vermelden aanwijzingen van zijn zin voor teeken- en graveerkunst, voor schilderijen en numismatiek.

Om eenigszins den omvang der Bibliotheca Marnixiana te kunnen nagaan, deelen wij eenige gegevens mede, zonder nadere uitrekening ontleend aan de indeeling volgens den catalogus. Het getal der theologici bedraagt 558, dat der medici 85; de historische werken hebben 447 nrs.; filosofie, geometrie, mathesis, waarbij — zeker heel oneigenaardig — de poëtae gevoegd zijn, 509. Dit maakt 1600 nummers. Veertien nrs. muziek worden gevolgd door 28 handschriften. De heeren boekenkenners vragen wellicht, hoe, drie eeuwen geleden, in zulk een verzameling de formaten verdeeld waren. Folianten waren er ruim 380, een ongeveer gelijk getal kwartijnen, tweemaal zooveel octava en 144 in kleiner formaat, hier decimosexto geheeten.

Naar den inhoud hebben de Bijbels en psalmboeken, de kerkvaders en hervormers, de werken over Oostersche talen en de meest theologische strijdschriften het meerendeel. De thans zeldzame drukken der vijftiende eeuw, 12 in getal;

de werken in de eerste 30 jaren der zestiende verschenen, 21 stuks, zullen wij afzonderlijk opgeven. In de beide jaren, door MARNIX te Leiden doorgebracht, waar hij in het midden van December (1598) overleed, werd de bibliotheek met nog 21 werken vermeerderd, waaronder kennelijk eenige, door bevriende schrijvers aan den bejaarden geleerde geschonken, zoodat het eigenlijke lichaam der gansche verzameling, de kern der Marnixiana, tusschen 1530 en 1597 gedrukt werd. Daar de plaatsen der uitgave en zelfs de jaartallen niet altijd worden opgegeven en gissingen noch plaats, noch tijd der uitgave van een exemplaar kunnen vaststellen, is de werkzaamheid der Nederlandsche drukpers niet volkomen na te gaan.

Reeds het oudste nr. doet twijfel ontstaan. Het is getiteld: „Ouden neerduytschen Bijbel, gedrukt int jaar 1450.” Ieder weet, wat men thans denken moet van eene opgave, als men in 1599 een heel oud drukwerk zag. Immers die conste van d'eerste print was uitgevonden in 1423 en daarom kon deze bijbel wel in 't midden der vijftiende eeuw gedrukt zijn. Met de volgende nrs. gaat het beter; alleen is het verleidelijk om er naar vermogen nog iets van te verhalen, als de aard en de behoefte van dit werk zulks toelieten. Ziehier de laconische opgave van den catalogus:

Fasciculus temporum, Louani 1477; Speculum exemplorum, 1481; Summa de casibus Astexani, Nurimbg. 1482; Aeneae Silvij Epistola, ib. 1486; Boëtius De Consolatione Philosophiae, Neerduytsch, 1484; Joh. Tortellij Ciceronis Orationes in Verrem, 1486; Coccej Sabellici, de rebus Venetis, Venet., 1487; Boëtius Consolationes Philosophiae, Lugd., 1487; Petrus Montis, De dignocendis hominibus, 1492; Biblia cum expositionibus Lirae literalis et moralis, vol. 6, Basileae, 1498; Dialogus Stephani nigri, Mediolani, 1499.

Tot de jongere reeks, doch die voor ons al veel ouder geworden zijn, dan degene, welke HADRIANUS JUNIUS voor overoude incunabelen hield, behooren de volgende:

Joh. Tortellij Orthographia. Venet. 1501; Euripides cum

commentarijs, ib. 1503; Nic Clemangis de corruptio ecclesiae statu, Basil., 1504; Pauli Osorij opera, Par., 1506; Durandi de Sancto Portiani opera, ib., 1508; Galfriedus Memutenus regum Brit. origo, Par., 1508; Alchabitus cum commento, Ven., 1512; Inventarium Gabrielis Byl, Lugd., 1513; Coccej Sabellici historiarum Enneades, vol. 2, Par., 1513; Sigeberti Gemblacensis Chronicon, ib., 1513; Nova Legenda Angliae, Lond., 1516; Psalterium Hebreum, Gr., Arab., Chald., 1516; Petri Lombardi Sententiae, Par., 1516; Illuminati doctoris Raymundi ars magna, Lugd., 1517; Artemidorus, De somniorum interpretatione, Ven., 1518; Macerronea Merlini Cocai, ib., 1520; Praeparationes missae, Par., 1520; Dialecticon, Francisci Lamberti seyndbrief, 1521; Aug. Niphius, De immortalitate animae, Ven., 1521; Valerii Flacci Argonauticon & alia opera, ib., 1523; Didymi interpretatio Graece in Odysseam, Par., 1530.

Wellicht geeft de bekendheid met de aanwinsten zijner bibliotheek in zijne beide laatste levensjaren eenig licht over het intellectueel bestaan van den man vol zorg en werkzaamheid. Van de uitgaven in 1597 verkreeg de boekerij:

Joh. Serrani ad fidem catholicam apparatus, Lutetia; Fr. Junius, in Exodum, Lugd. Bat.; Joh. Piscator, Analysis in Matthaeum, Marcum & Joh., Sigonae; Discours des Saints et Images de Richome, Bordeaux; Du schisme de pretendus reformés par Reboul, Lyon; Les Salmonées dud. Reboul, ib; Franc. Ulmus de medicinae proprietatibus, Briaiae; Jorrandi de Gotorum origine & gestis, cum not. B. Vulcanij, Lugd. Bat.; Traicte parenetique du pelerin Espagnol, Aux.; Hist. des derniers troubles de France, 2 vol., Lyon; Oppianus, De Venatione et piscatu, cum notis Conr. Rithemij, Lugd. Bat.

In 1598: Apologie de Ph. de Marnix, Leyden; Willelami paraphrasis in Cant. Canticorum, Lugd. Bat.; Jos. Scaliger, de emend. tempore, ed. Raphelengij, ib.; J. Lipsij admiranda, Antverp.; De Duydsche Chronologie Segheri Coninxhergen, Leyden; Joh. Rubéus in Physica Aristotelis, Venet.; Molinaei elementa Logica, Lugd. Bat.; Jos. Scaligeri

Epicedium in obit. Jani Douzae F., Franeker; P. Molinaei elementa logica, Lugd. Bat.

Uit hetgeen wij zooeven de kern der bibliotheek van MARNIX noemden, willen wij enkele nrs. opmerken, naar de volgende en de niet altijd gelukkige indeeling van den catalogus. Natuurlijk heeft de theologie het eerste woord.

Psalter overgeset deur Joh. Bugenhage in latijn ende Mart. Bucerum in Duytsch, Amst. 1581; Van het leven ende doot van Ph. Mornay, 1589; Anna Byns Verclaringhe van de Mogentheyte Godes, Antw. 1567; Der leecken brevier Matth. Galeni, Douay, 1587; 100 psalmen Davids van Vytenhove; Psalmen van Jan Vytenhove, Lond., 1561; Beantwoordinge wyt Godes Woort, van de Overigheyt, Middelb. 1583.

Medici: Math. Lobel, Stirpium adversaria nova; Kruidboek, Antw. 1581; Aromatum historia Garciae ab horto, cum C. Clusii notis, Antwerp., 1582, '83 & '93.

Historici: Hub. Goltii, Hist. Graeciae, cum numismatum popularum & urbium sculptura, inaurata, Brugis, 1577; De Chronike van Holland, Zeeland, Vriesland, Antw., 1530; Hub. Goltij, Thesaurus rei antiquariae, Antv. 1579; Lamb. Hortensij de Bello Germanico, Basil., 1560.

Philosophi, Geometrae, Mathematici & Poetae: Alb. Dureri Opera, Par., 1535; id. de Symmetria partium humani corporis; Jos. Scaliger, Cyclometria cum appendice, Lugd. Bat. 1590; Vitruvius Pollio, de Architectura, Ven., 1567; Astronomique discours de Jaques Baffitin, Lyon, 1557; L'histoire des poissons de Guille. Rondolet, ib., 1558; Gualth Rivij neuen Perspectiva, Nurembg., 1547; Henrich Cantensack, Perspectiva, 1594, Item Bauwordnung durch Leon. Fronsberger; Ph. Lansbergus, De triangulus, Lugd. Bat., 1591; Joach. Periouius in Meteorologia, Par., 1552; Rod. Agricola, de inventione Dialectica, ib., 1543; L'art de naviger, par Pierre de Medine, Lyon, 1576; Dialogue de Th. Bessard de la longitude, Rouan, 1574; De beginselen des Watergewichts door Steuin, Leyden, 1586; Calligraphia linguae Graecae Joh. Posselij, Francof., 1590; G. Buchanan, Sphaera,

Herborn, 1586; Petri Bensardi Astronomiae instrum. usus, Antv., 1553; Porta, de miracoli della natura, Ven., 1563; De boecken Odysseae Homeri, in rijm door Coornhert, Haerl., 1561; La diuina comedia di Dante, Ven., 1555; Les Oeuvres de Cl. Marot, Lyon, 1560; Les essays de Michel de Montaigne, ib., 1595; Solutie op de Geometr. Vragen ende vande quadrature des circels deur M. Ludolph; Origine della lingua florentina, Florenza, 1549; Oppianus, De Venatione & piscatio, L. Bat.

Gelijk gezegd is, beoefende MARNIX, de dichter der psalmen, ook de muziek. Onder de nrs. over de toonkunst worden genoemd: Cantilenae testudini accomodatae et conscriptae à Ph. Marnixio, en Psalmi & cantilenae variae, à Ph. Marnixio conscriptae & testudini accomodatae; terwijl wij onder dezelfde rubriek vermeld vinden: Instabolatura De lauto, Venetia, 1554.

Behalve een geschreven Sinte Franciscus Wijngaert, zooals wij dien hier ook in druk ontmoeten, trekt vooral onze aandacht de enkele regel: Chronicon Brabantiae Dinteri. Daar MARNIX meer Diverses Chroniques tant en François que Flamen heeft bezeten, treffen wij wellicht in dit nr. een volledig afschrift aan der Kronyk van EDMUNT VAN DINTER, in 1441 overleden. Het is bekend, dat de Bourgondische bibliotheek ook eene copie in 5 deelen bezit, waarvan slechts gedeelten met minder of meer talent zijn uitgegeven, het laatst en het best door DE REIFFENBERG in Nouvelles Archives historiques, vol. VI.

In het voorbijgaan leerden wij MARNIX kennen als de bezitter van twee beroemde plaatwerken door ALBERT DURER en twee van HUB. GOLTZIUS; deze zijn zoo kostbaar en zoo klassiek, dat het aanwezig zijn van beide den indruk geeft, dat de eigenaar kunstzin heeft. In dit denkbeeld worden wij versterkt door eene aankondiging aan het slot van den catalogus, die eene nog verdere strekking heeft. Na den dag en de orde der boekverkoopung bekend gemaakt te hebben, gaat GUYOT, de auctionaris, voort:

„Sunt & insuper variae eximiaeque Alb. Dureri & aliorum Picturae & Tabulae: quamplurima etiam & antiquissima

tam ex auro & argento quam ex aere numismata. Duo globi, insigniaque instrumenta Geometrica.”

Die historiepenningen, waarvan wij niets weten, moeten hier onbeschreven blijven, maar juist in onze dagen treedt MARNIX in eene nieuwe kunst als beoefenaar op, waar hij slechts als een beminnaar bekend was.

In den elfden jaargang van Oud-Holland (1893) vinden wij het facsimile van een albumblad, door ALDEGONDE geteekend voor de vriendenrol van DOUZA. Het is wederom professor VAN TOORENENBERGEN die dit nieuwe loover heeft gehecht aan den lauwerkrans van den grooten MARNIX, het voorwerp der ontzettend omvangrijke en voorbeeldeloos nauwgezette studiën van den Hoogleraar, de heldengedaante zijner gemoedelijke bewondering, zijner wel overwogene oordeelvellingen, zijner onpartijdige overpeinzingen. Wat rijke gaven waren dezen Brusselschen jonker aangeboren, waarmede hij gewoekerd heeft, zooals geen zijner standgenooten in dien tijd! Wat arbeid heeft het gekost om dezen ongewonen geest te ontwikkelen in al zijne veelzijdigheid, en reeds de zegen der werkzaamheid, die hem rijkelijk was ingestort, reeds en alleen die arbeid en die strijd gedurende een langen leeftijd, gaf hem de lijfspreuk in: Repos ailleurs!

Dan de kundige lezers van dezen catalogus, hoedanige er zijn, die dit werk in de hand nemen en uit deze losse aantekeningen eenig denkbeeld vormen der Marnixiana, moeten wel verbaasd zijn, over hetgeen toen een zeldzame boekenschat was. Als de nadenkende beschouwer daarvan op den omvang let, dan kan hij zich wellicht niet genoeg verwonderen over de bezwaren om nog zooveel als er is bijeen te brengen: boeken uit Spanje, Italië, het binnenland van Duitschland, het zuiden van het door burgerkrijg verscheurde Frankrijk, het barre en afgelegen Schotland. Dan weer neemt hij in overweging, welk klein hoopje hier bijeen is en in die veelkleurige meening van voorstelling en inzicht, in die nevelen der onzekerheid, in die aarzeling wat het raadzaamste is te kiezen. Is dezelfde lezer niet bejaarder, dan dat hij de gebeurtenissen en toestanden sinds een halve eeuw eenigs-

zins kan nagaan, dan kan hij zich niet goed een wereld voorstellen zonder de toepassing van stoom en electriciteit.

Is hij daarbij boekverkooper en bedreven in den ouden handel, dan vindt hij in de Leidsche auctie van 1599 dingen, die nu slechts waarde hebben als zeldzaamheden: boeken over droomuitlegging, waarzegging uit den stand der hemellichamen, over bijna alles wat natuurwetenschap en rede voor onmogelijk houden. Hij ontmoet er de klassieke schrijvers, maar uit den tijd, dat Leiden slechts den dageraad aanschouwde van dat glansrijke licht, dat de stad zou verheffen tot de klassiekste plek der wereld, na Athene en na Rome; maar uit den tijd, dat hare jonge genieën Europa afreisden en alle schuilhoeken binnendrongen, waar oude handschriften werden vergeleken en afgeschreven, om in ons land verveelvuldigd in het licht te komen, onder een vorm, dien alleen de Hollandsche drukker daaraan vermocht te geven. En denkt men zich thans eene boekerij met drukken der groote zeventiende, der rijke achttiende eeuw, ook deze kunnen de vergelijking met de critiek der negentiende niet doorstaan. Wat zal men dan moeten zeggen van boeken, die zooals wij gezien hebben de jaartallen 1531 tot 1596 dragen?

De boekhandel heeft, van dien kant beschouwd, eene geschiedenis van wonderdaden. Geef de titels, beschrijf de uitgaven, met de aanwijzing der jaartallen, en gij hebt een arsenaal vol gegevens der ontwikkelingsgeschiedenis van de maatschappij, haar ontstaan, haar stilstand, haar achteruitgang en al datgene, wat den loop der beschaving teekent.

Eene bibliotheek als die van MARNIX is een gedenkteken van den staat der wetenschap gedurende het leven van zoo groot een vertegenwoordiger der menschheid. Waar dit leven eindigde, ontstond — niet daardoor, maar omdat de tijden daartoe vervuld waren — een nieuw tijdvak in de historie der beschaving, gevolgljik ook in die van den boekhandel, waarvan de toenmalige voortbrengselen, zooal niet tot de auctiën, dan zeker tot het rijk der bibliographie behooren. Waar hiervoor stellig niet de minst beteeke-

nende opgegeven werden, ontbreken er zeer vele, die men in een catalogus van een oude boekerij even noode ontbeert, als de tegenwoordige reiziger door onze landstreken een spoorlijn of een telegraafdraad. Laat ons aan Lord BACON denken, aan de wetenschap vóór hem en dan de werking van zijn nieuw stelsel en de onmetelijke gevolgen daarvan. Aan LIPPERHEY en zijne uitvinding; GALILEI en zijne ontdekking, KEPLER en zijn wetten, aan elk die, het voorschrift van BACON opvolgende, alle kennis deed steunen op juiste waarneming en gezonde redeneering. Waar vindt men een VAN METELEN en een BOR in een catalogus der zestiende eeuw, waar een GROTIUS, waar een LINSCHOTEN of ander groot zeevaarder en landontdekker?

De eenvoudigste amanuensis in een bibliotheek of verkooplokaal zal die vragen vermeederen en met ons begrijpen, waarom de eeuw van bloed en vuur, van schavotten en brandstapels wel gedachten had, die ontwikkelen zouden tot nooit aanschouwde heldendaden, zoowel op onstoffelijk, als op stoffelijk gebied, maar de boeken kwamen later. Dit is de majesteit der zeventiende eeuw.

En toch, hoeveel heeft een man als MARNIX met zijn hoopje boeken gewrocht! Wat hebben velen met nog minder en nog gebrekkiger hulpmiddelen te voorschijn gebracht! Welke geesten en hoofden hadden die reuzengestalten van den ouden dag! Vraag het weder den deskundigen boekhandelaar. Hij zal u den geleerden tijdgenoot teekenen, huizende in eene rustige woning, beschermd door wetten en overheden, met een verwarming en verlichting zijner werk-kamer, die aan de ouden volslagen onbekend was, omringd van voortreffelijke hulpmiddelen, misschien beschikkende over de openbare boekerijen zijner woonplaats, of door middel der versnelde gemeenschap van elders ontboden, zelfs door de internationale overeenkomsten uit vreemde landen ter leen ontvangen met al de vlugheid der vervoermiddelen. De klachte over gebrek aan boeken, in strijd met de woorden van CICERO, dat hunne menigte den geest verstrooit, — die klachte zal wel altijd duren, omdat de menschelijke

weetlust onverzadelijk is. Echter zijn wij thans in dit opzicht zeer bevoorrecht en onze klachten zijn ook niet heel ernstig gemeend. Wie zich evenwel bezwaard gevoelt, leere van het voorgeslacht. MARNIX VAN SINT-ALDEGONDE had maar zestienhonderd boeken en zeker geen hulpmiddelen, die aan anderen behoorden. In drie eeuwen tijds is zijn letterroom bevestigd, uitgebreid en voor de toekomst verzekerd. Dit is eene groote les uit dezen Catalogus librorum bibliothecae D. PH. MARNIXII SANCTO-ALDEGONDIJ.

III.

DE BIBLIOTHEEK VAN JOH. THYSIUS († 1653).

Ons Vaderland is niet rijk aan boekerijen, door bemiddelde erfaters tot algemeen gebruik van de daartoe bevoegden als eene openbare stichting bijeengehouden, in een afzonderlijk gebouw geplaatst en welker uitbreiding door daarvoor bestemde fondsen gewaarborgd is. Iets, als de vorstelijke fundatie van TEYLER wordt hiermede niet bedoeld, omdat die beroemde instelling door verstandig beheer en groote hulpmiddelen tot eene ontwikkeling gekomen is, die in de schaduw laat, hetgeen oorspronkelijk mag aanwezig geweest zijn. Wel zijn aan openbare boekerijen zulke aanzienlijke legaten vermaakt, die aan hogere en mindere leerinstellingen, aan den staat, de provinciën, steden, kerkelijke vereenigingen of geleerde maatschappijen geschonken werden en daarin feitelijk versmolten zijn, doch alleen zelfstandigheid bezitten in de geschiedenis der collectiën, wier wetenschappelijke rijkdommen zijn vergroot, en waarvan zij het sieraad verhoogd hebben. Daarvan is de Bibliotheca Thysiana in hare wording en haar bestaan zeer onderscheiden.

Omdat wij twee hoogleeraren THYSIUS kennen en een derde evenzoo geheeten geleerde de stichter is geweest der

instelling, welke hun naam draagt, is het voor menigeen niet overbodig om aan te toonen, dat deze een jonger lid van hetzelfde geslacht was. Evenwel is hij onderscheiden van de anderen, die in hun leven een grooter naam hebben kunnen verwerven dan de laatste, wien weinig jaren toegelegd waren, toen zijne nauwelijks begonnen loopbaan in de geleerde wereld eindigde.

De oorspronkelijke naam luidde eenvoudig THYS, THYSZ. of THYSSEN, en deze was te Antwerpen in aanzien, toen de gebeurtenissen in de laatste jaren der zestiende eeuw zoovelen uit de Scheldestad tot uitwijkelingen maakte. CHRISTOFFEL THYS is voor ons de stamvader van dit bemiddelde geslacht, dat onder de zijnen verscheidene geleerde mannen geteld heeft. Twee zijner broeders ondergingen het martelaarschap door den vuurdood te Mechelen in 1566. Een andere broeder JACOBUS was hoogleeraar te Marburg in Hessen-Kassel en in 1601 treft men te Amsterdam nog een vierden aan, JOCHEM geheeten. CHRISTOFFEL overleed in 1590 te Frankfort aan den Main¹⁾.

ANTONIE THYS, in zijn kring ANTONIUS THYSIUS genoemd, werd den 9 Augustus 1565 te Antwerpen geboren, studeerde in de godgeleerdheid te Geneve en Heidelberg en werd, na jaren reizen en zwerven, zoo wegens de onrust der tijden als tot vermeerdering zijner kennis en uitbreiding zijner geloofsrichting, in 1601 hoogleeraar te Harderwijk, in 1618 lid der Dortsche synode, die hem tot een der revisoren van de bijbelvertaling aanstelde, en was van December 1619 tot aan zijn dood in 1640 theol. prof. te Leiden. In Juni 1602 huwde hij JANNEKEN, de nagelaten dochter van den Amsterdamschen ouderling FRANCOIS DE RAET, den vriend van DO. PLANCIUS, wegens zijne strenge rechtzinnigheid en groote kennis der zeevaartkunde beroemd.

---

1) In het Kohier voor den 200sten penning te Amsterdam over 1631 komt de familienaam THYSZ. vijfmaal voor, en onder deze ANTHONIJ, op de Breesstraat, en PHILIPS op de Keizersgracht; de eerste geschat op een vermogen van 135000, de ander op 400000 gulden.

Uit dit huwelijk werd hun een zoon geboren, mede ANTHONIUS gedoopt, en wiens gelijknamigheid met den vader niet heeft nagelaten veel verwarring in de letterkundige geschiedenis te veroorzaken. ANTHONIUS THYSIUS de zoon was dan een Harderwijker. De opgave van 1602 als zijn geboortjaar moet wel op eene onjuiste berekening steunen, als men die tijdsbepaling toetst aan den huwelijksdag zijner ouders. De jonge THYSIUS werd hoogleeraar in de rechten te Leiden, huwde CATHARINA DE VLIET, wier moeder eene zuster van Mevrouw CATS was en wier vader als neef van den ouden professor THYSIUS voorkomt (Oud-Holland, VII, 181). Oom de raadpensionaris was zeer ingenomen met den geleerden neef, dat is met den jongen hoogleeraar te Leiden: hij wijdde hem zijn Buytenleven op Sorchvliet toe en betoonde hem al datgene, wat hem tot eer en onderscheiding kon dienen; iets dat gewoonte van CATS was te doen in het belang van bloedverwanten, die zijn machtigen invloed waard waren.

De vermaardheid van den naam THYSIUS en de bekendheid der bibliotheek op den hoek der Leidsche Groen-Hazesteeg aan het Rapenburg, is niet bijzonder geschikt om den stichter dezer boekerij zonder nadere aanwijzing goed te leeren kennen, hoewel 's mans naam voluit aan den gevel te lezen is. Wij zullen trachten den rechten man de eer te geven, die hem toekomt.

JOHANNES THYSIUS werd vermoedelijk gedoopt in de Zuiderkerk te Amsterdam; doch de inschrijving geschiedde dan in het oudste thans verloren register. Deze kerk was in de buurt, waar wij zijne ouders gevestigd achten; in andere doopregisters wordt hij niet vermeld. Zulke leemten komen te Amsterdam meer voor.

Op 14-jarigen leeftijd werd hij te Leiden student in de letteren, 1635; men versta hierdoor eene voorbereidende opleiding tot zijn later studievak, onder de beschermende voorrechten van het lidmaatschap der universiteit, want een zeldzaam vroegtijdige ontwikkeling van enkele knapen als Hugo de Groot maakt het groot aantal als studenten toegelaten schoolkinderen toch niet in het algemeen rijp voor

akademische studiën. Toen hij 26 jaar was, den 26sten Augustus 1648, en die getallen stemmen onderling overeen, komt hij weder in het album voor als Jur. licent. 1). Onder de advocaten, bij het Hof van Holland ingeschreven, wordt hij niet aangetroffen, gelijk wel het geval is met ANTHONIUS, die beëdigd werd den 4den December 1634, dus voordat hij eene academische waardigheid bekleedde. De gevolgtrekking zou dus zijn, dat JOHANNES ambteloos leefde; wij kennen den overvloed van hulpmiddelen, waarmede hij zich kon onledig houden.

Uit den catalogus van 1729, blz. 110, blijkt nog iets aangaande zijne uiterlijke welvaart. Daarin is sprake van een kistje met „de papieren van de woning en de landerijen te Voorschoten.” Op en bij dit dorp was hij dus gegoed, en het is bekend, dat ook SCRIVERIUS daar een landelijk verblijf had, waarheen hij, om het stadsgewoel te ontkomen de wijk nam en dat hij dan ook Woelwijk doopte, eene vinding, den epigrammaticus waardig. JOHANNES THYSIUS overleefde zijn tweede academische inschrijving niet lang; hij overleed in October 1653, en werd den 8sten dier maand uit zijne omgeving aan de Papengracht, in de Pieterskerk begraven.

In de Bibliotheek van THYSIUS zijn de verschillende bewerkingen van den catalogus aanwezig, vier in getal. Ongeukkig is het oudste exemplaar niet volledig, doch niet meer, dan dat daaraan het titelblad ontbreekt. Hierdoor is het jaartal der uitgave niet te bepalen. Bij benadering werd mij daar-

---

1) Bij de eerste inschrijving woonde hij ten huize van prof. CONST. L'EMPEREUR (overleden in 1648), en bij de tweede was hij huisgenoot van diens weduwe. De hoogleeraar was in tweeden echt vereenigd met CATHARINA THYS; zij was in Dantzig omstreeks 1587 geboren. Zijn broeder JOHANNES, predikant te Leiden, daarna te Brielle en het laatst in Den Haag, trouwde ABIGÆL THUISSEN, de dochter van prof. ANTHONIUS, den vader. De predikant overleed in de Hofplaats en werd in de kloosterkerk begraven, zooals DE RIEMER, I, 382, onder mededeeling der inscriptie van het grafteeken opgeeft. JOH. THYSIUS woonde dus in bij aanverwanten.

voor opgegeven 1650. Indien dit moet opgevat worden als eene aanwijzing, dat de eerste bewerking uit het midden der zeventiende eeuw dagteekent, dan valt er niet veel tegen te zeggen. Alleen zou dan de boekerij beschreven zijn geworden in een tijd, dat de verzamelaar nog leefde, doch ook hiertegen bestaat geen bezwaar: hij kon alles in gereedheid gebracht hebben, om na zijn vermoedelijk lang te voorzien verscheiden, zijne bibliotheek te doen strekken „in perpetuum sui memoriam.” Echter is deze tijdsbepaling aan eenige bedenking onderhevig. Die oudste catalogus schijnt het hand-exemplaar van den bewaarder der boekerij te zijn, gelijk dit stellig het geval is met het exemplaar der uitgave van 1677, waarachter eene verklaring van den custos in 1718 staat. Hij stelt zich daarbij verantwoordelijk voor de daarin als aanwezig vermelde boeken. Noch de custos van 1668, EVERARDUS ALTSEMITZ, noch die van 1718, H. D. VOGEL, geven een gunstig denkbeeld van hunne kunstvaardigheid met de pen.

Het ontbreken van het titelblad der eerste uitgave, hoezeer ook te betreuren, wordt zeer veel vergoed door bijvoegselen in het handschrift van den ouden custos. Op de voorzijde van den band, zoo gehavend als een band kan zijn, is een adres geplakt. Dit toont aan, hoe bibliotheek-beambten destijds boeken verzonden, niet weinig ongelijk aan hetgeen wij thans beleven. Dit adres, waarmede een loopende bode of een schipper de kostbaarheid terecht wist te brengen, zonder „stevig papier” en zonder het geringste spoor, dat er een touwtje omheen was geslagen, luidt als volgt:

Aan de Mogende en Wijse Heer, mijn Heer MARCUS DU TOUR,
Raedts-Heer van den Ed. Hove van Brabant, wonende in 't Voorhout
In 's Graven-Haghe.

Port.

Hiermede geraken wij een weinig op meer bekend terrein. Deze raadsheer in het Hof van Brabant is volgens de lijst in het woordenboek van LUISCIUS, II, 112, naar de mede-

deeling van den griffier Mr. B. VAN DER HAAR, aangesteld in 1661 en overleden in April 1672. In 1719 blijkt DAVID CONSTANTIN BARON DU TOUR curator der bibliotheek te zijn, aldus een uit het geslacht der erfgenamen.

Aan het schutblad is een brief van ALTSEMITs vastgehecht, waardoor eenige inlichtingen betreffende de bibliotheek verkregen worden, en de wensch ontstaat, dat de schrijver meer zou medegedeeld hebben, en althans melding gemaakt van den stichter der verzameling. Bovendien is de missive van een custos aan een raadsheer tamelijk karakteristiek, en het is wel eene bijzonderheid uit de geschiedenis van hetgeen in de boekenwereld is omgegaan, wat de penvoerder zoo in zijne mars heeft. De ruimte die het document inneemt, is niet geheel verloren.

Weet mijn Heer en goede Vrient Mr. du TOUR, als dat ik U.E. hier stiere een proef van de Catalogus. Ik vertrouw wel nae mijn Heer sijn sin wesen sal, indien yets manqueert, gelieft het met het overstieren van de Catalogus sulcks te laten weten, dit is maer een klat en proef, maer de andere vier, die ick door ordre in laeten binden sal, sal ick netter doen, en inde lenghte meer papier houden, en al daer op het gedruckte geschreven is, dat is innaer pro forma, sal oock wit papier comen, gelieftse ten eersten wederom te senden, sal het dan voort in 't werck stellen, alsoo daer al eenige nae al verlangen, die terwijl ik boven doende was, dese Catalogus eens insaegen, alle de boecken sullen uyt de kasten moeten, en doen retireeren, na desen connen geen boecken meer plaets krijgen, of ick moet die achter den anderen setten, of daer moeten nieuwe kasten gemaect worden, dat mijns oordeels wel soo bequaem zoude wesen: voorts, soude mijn Heer wel verder geschreven hebben van wege het versoeck, dat ick in den Haagh mijn Heer voordroech, ten sij mijn Heer PAEDTS mij seide sulcks niet te souden connen geschieden, alsoo de opperschout voor sijn neeffs Pedagoog solliciteerde, en ook becomen heeft. Wale en voorts van herte alle gegroet.

Vyt Leyden
den 13 Maert
1668.

U. D. Dienstwill. Dienaer en Vrient
EVERARDUS ALSEMITs.

Indien mijn Heer Maertsbier
begeert, moet in tijds laeten
weten, alsoo goet gebrouwen sal worden,
maer moet soo veel nemen, dat V. E. tot November
toe cont comen, alsoo alle somers het bier brack wordt,
in dien ordre sal selver goede half vaeten of tonnen
af proeven.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat de ms. bijvoegselen van dezen catalogus, hetzij op daartoe opengelaten ruimten, hetzij op ingeplakte stukjes papier, alle van dezelfde hand afkomstig zijn, als het adres en de brief van de opgegeven dagteekening, 13 Maart 1668.

Het is wel niet mogelijk, den toestand der Thysiana na te gaan bij hare overbrenging in 1655, uit den oorspronkelijken catalogus, waarvan wij eene drukproef kennen uit 1668, toen men nog bezig was aan het beschrijven en ordenen. In het gedrukte gedeelte, en dus zonder de bijgevoegde nrs. in hs. mede te rekenen, gelijk ALSEMITs die opgaf, draagt het jongste werk, als jaartal der uitgave, 1653. Natuurlijk werden later ruim zooveel oude boeken, als nieuwe geschriften aangekocht; vandaar, dat de jongere catalogi hier weinig licht geven, behalve het negatieve feit, dat de jongste aankopen juist niet de laatste uitgaven van den dag waren. Het eigenlijke lichaam van den oudsten catalogus, dat is het gedeelte, dat op blz. 50 eindigt, waar de Libri Miscellanei aanvangen, bevat geen later uitgaven dan tot aan het sterfjaar van THYSIUS, en wel de Lactantius Firmianus, in de uitgave van prof. ANT. THYSIUS den zoon. Wij hebben dus hier te denken aan de verzameling, zooals die was in 1653. Is deze opvatting juist, dan kunnen wij opgeven dat het aantal nrs. 872 bedroeg. Maar enkele nrs. bevatten twee of soms verscheidene werken, van wier samenvoeging niet uit den inhoud rekenschap kan gegeven worden. Nu is het zeker, dat hetgeen (in den eersten catalogus) een aanhangsel vormt, volkomen in het voorafgaande gedeelte had kunnen opgenomen worden, en dat zulks bij een goede bibliographische ordening stellig had moeten geschieden: er moet dus eene oorzaak dezer afscheiding zijn. Maar reeds de toestand der beide exemplaren, zoo van hetgeen eene drukproef was in 1668, als een diensteatalogus in 1677, toont aan, dat de nieuwe acquisities even goed ingedeeld werden in het lichaam van de twee catalogi, als in het aanhangsel. Bij de 872 der zoogenoemde oorspronkelijke collectie, kwam nog een appendix van 592 andere. En, als we den geheelen

catalogus, zooals we dien thans kennen, als eene drukproef beschouwen, dan wordt de boekerij met 116 nieuwe nrs. vergroot en bekomen wij dan 1590 tot eindcijfer. Hoewel ronde cijfers den naam hebben van valsch te zijn, mogen wij onder menschen, die gewoon zijn met catalogi om te gaan, spreken van 1600 nummers, en de peroratie zal dan wel zijn, dat wij hier moeten letten op de degelijkheid, niet op het aantal der werken.

Aan het slot van het handexemplaar, dat de custos H. D. VOGEL gebruikte, staat de vermelde verklaring, gedagteekend 2 Mei 1708, en in het boek ligt eene andere van een jaar later, waarin dezelfde bewaarder de collectie aanvaardt, zooals die beschreven is. Het is jammer dat de Latijnsche zegswijze over de lotgevallen van boeken afgesleten is, anders kon zij een wapenlegende der Thysiana zijn. Het exemplaar van den tweeden catalogus leert, dat in 1677 al een en ander verdwenen was, en de historie der verzameling gedurende het tijdvak, hetwelk dat der heden-daagsche openbaarheid naar onze opvatting voorafgaat, bewijst afdoende, dat de bibliomanie duchtig geheerscht heeft op het Leidsche Rapenburg — nomen et omen. Zonder die geleerde diefstallen, was de boekerij een paar honderd nrs. vooruitgegaan, en hare verdere lotgevallen kunnen gemakkelijker nagegaan worden.

De vermelde 1600 nummers — en dit getal komt bijna overeen met dat der boekwerken — betreffen rechtsgeleerdheid 101; medicijnen 115; historische wetenschappen, met aanverwante vakken, 517; libri mathematici et architect. — om den tekst voor zichzelf te laten verantwoorden — 135. Als mengelwerken of gemengde geschriften komt een reeds vermeld en nog te bespreken aanhangsel van 513 nrs., dus een derde van het geheel. Deskundigen roemen deze bibliotheek wegens hare „kostbare en zeldzame boeken van de 16de en 17de eeuw”, met de vele kronieken, pamfletten en de uitgebreide Swedenborgiana.

De Theologie is hier betrekkelijk niet al te uitgebreid. Eertijds was de staatskerk bestuurszaak en regeermiddel,

een premie voor de getrouwen en een hinderpaal voor de wankelbaren. Voor personen, die in een openbaar ambt waren of er een begeerden, was het noodig den indruk te geven, dat zij gehecht waren aan het voorgeschreven kerk-geloof. Toen CATS, die, zooals gezegd is, ook nog in de familie van THYSIUS komt, begon in te zien, dat hij zich niet langer buiten de kerkgemeenschap der hervormden kon houden, legde hij op 30-jarigen leeftijd daartoe belijdenis af, werd spoedig ouderling te Middelburg, verheerlijkte de Synode van Dordrecht en werd in deze hoofdstad van Zuid-Holland pensionaris. (Zie Oud-Holland, dl. VII, blz. 174). Eene gezindheid van dezen aard spiegelde zich ook in iemands boekerij af. Hier werd dit evenwel niet zoo over-dreven, als bij anderen somwijlen plaats greep. De Biblia Vatabli, apud Rob. Stephanum, 1540; de Biblia Magna, Paris. 1643 in 5 folianten; de Ned. Bijbel, bij VAN OS, 1488; een oudere in kwarto van 1477 en een te Amst. uitgegeven Biblia Hungarica, 1645 kunnen als kostbare zeldzaamheden beschouwd worden. Als meer stellige bewijzen van zuiverheid in de leer gelden zulke boeken als die van CALVIN, BEZA, DE MORNAY, „den paus der gereformeerden”, de Acta Synodalia van Dordt met een paar Concor-dantiën; de werken van PIERRE DU MOULIN, vooral zijn Bouclier de la foy; van TAFFIN, PIERRE IVON; stichtelijke lectuur van BAXTER, LOVE, WHITAKER en PERKINS. Even-min als genoemde ontbraken spotschriften, als de historie van Paus JUT en Broeder CORNELIS, of strijdschriften tegen GROTIUS en voor of tegen de mis.

Onder voorbehoud van te mogen verwijzen naar hetgeen schuilt tusschen de Libri miscellanei, slaan wij het oog op de rechtsgeleerde boeken, en vinden daar wat weinig schrijvers voor een THYSIUS. Het oordeel zal wel luiden, dat de hoeveelheid klein is en niets bevat, dat de aandacht meer trekt, dan hetgeen wel in iedere boekerij van dien tijd te vinden was. Zelfs zijn er 14 nrs. meer in de afdeeling der medische geschriften. Naar den toestand der ge-

neeskundige wetenschap beoordeeld, is zij hier op bekrompen manier vertegenwoordigd; met bevreemding ziet men, dat de hooge priesters in 't vak, HIPPOCRATES en GALENUS, ontbreken. Maar hiermede is de vraag niet beantwoord, wat een leek uitvoerde met onderwerpen, die geheel buiten den kring van den oningewijde lagen, en wat een man van jonge jaren belang kon doen stellen in zaken, waarvoor alleen aan personen van meer leeftijd en een anderen burgerlijken staat de deure der kennis geopend is. Onder deze rubriek behoorden destijds ook de natuurwetenschappen, die op den goeden weg, dien der nasporing en waarneming, begonnen te wandelen. Vandaar dat DODOENS met zijn Cruydtboek, naast het plaatwerk van SWEERTS, den Herbarius van CLUSIUS en verdere werken over andere deelen der natuurlijke historie hier op hunne plaats zijn.

Het begrip van historische boeken is in dezen catalogus ruim opgevat en dit gedeelte, met de daartoe onder de gemengde werken opgenomen, is de rijkdom der gansche verzameling. Reeds spoedig bevinden wij ons op het terrein der topographische en biographische plaatwerken, te midden der ethnographie en oudheidkunde, numismatiek en woordafleiding. Het is daarom niet minder waar, dat er een groot aantal historische werken van duurzame beteekenis in deze boekerij is samengebracht geworden; vooral zijn de kronieken, die gewoonlijk omwerkingen en verbeteringen zijn der oudere in uitgave, rijkelijk voorhanden; de veelvuldigheid der hier voorkomende annalisten is trouwens reeds vroeger opgemerkt.

Voor een juris licentiatu, gelijk de stichter dezer bibliotheek was, is het wel eenigszins vreemd, dat hij vrij wat minder boeken bezat over de rechtsgeleerdheid dan over de mathesis en de daarop steunende vakken van studie.

Niet slechts wordt hier door de beste schrijvers onderricht gegeven in de oorlogskunst en den vestingbouw, de sterrenkunde en de wetten der natuur, maar een schat van traktaten, bondig van stijl en vinnig van inhoud, behandelt hier de

grootste verscheidenheid van de nauwkeurige wetenschap in de eerste helft der zeventiende eeuw. Toen was er nog plaats voor beweringen als deze, „que la Terre peut estre une Planète que se Meut avec les aultres Planette”, Rouen 1655, of dat de eerste geleerden van hun tijd de harten der menschen doen ineenkrimpen van schrik door hunne Tractaten van de Comeetsterre, die het Dortsche concilie van 1618 kwam begroeten, tot heil der geloovigen en tot verderf der boozen. De titel van den foliant: *La Lievre de la Deablerie* is wellicht even verminkt, als hij onvolledig is. Alleen de ijver om de vrije kunsten, en daaronder de muziek, bij elkander te houden, kan den samensteller van dezen catalogus bewogen hebben om deze ernstige afdeeling te besluiten met een nr., getiteld: *Trioos, Almande, Courante, Serbande, Gighe*, par H. Anders, 3 volumes.

Wat de reden is, dat niet minder dan 513 nrs. libri miscellanei geheel afgezonderd van de voorafgaande onderwerpen worden opgegeven, is, gelijk reeds in het voorbijgaan werd opgemerkt, niet uit den catalogus te verklaren. Er komen geen andere dan soortgelijke boeken onder voor, uit hetzelfde tijdperk van uitgave en in dezelfde verscheidenheid van talen. Beeldende kunst en muziek zijn daarbij niet minder goed bedacht, maar aan uitsluitend nieuwe aankopen van hetgeen pas het licht gezien had, valt niet te denken. Daar deze catalogus de uitgave van 1677 moet vervangen, de boekerij beschrijft, nadat zij 83 jaar bestaan had, kan dit gedeelte de uitbreiding gedurende de jaren 1677 tot 1739 voorstellen. De eerste catalogus, die deze onderstelling zou kunnen bevestigen of wederleggen, moge daarmede vergeleken worden.

Hoe onvolkomen het denkbeeld ook zij, dat hier in deze schets is gegeven van deze door eene bijzondere schenking verkregene, en uit dien hoofde eenige, zelfstandige boekerij hier te lande, moge deze mededeeling aanleiding geven om haar in haren oorsprong en trapsgewijze ontwikkeling na te gaan.

Zulk eene studie zou een nauwkeurig beeld geven van den gang der beoefening van studievakken, daarin vertegenwoordigd. Met de achtereenvolgens verkregen boekwerken, vooral gedurende de zeventiende en achttiende eeuw, met name tot op de uitgave van den derden catalogus in 1776, zal de navorscher der geschiedenis van den boekhandel de verschijnselen in zijn vak leeren waarnemen, verschijnselen, wier openbaring samenvalt met de groote gebeurtenissen in de geschiedenis der beschaving en der ontwikkeling van den menschelijken geest.

IV.

DE NAGELATEN BOEKERIJ VAN DEN RAADPENSIONARIS PAUW, 1654.

MR. ADRIAAN PAUW, oud-raad en pensionaris der Staten van Holland, werd geboren te Amsterdam in 1585 en overleed in 1653; door aankoop werd hij heer van Heemstede in 1620, en was toen reeds bezitter van andere heerlijkheden. In 1611 werd hij pensionaris van Amsterdam, zoodat hij veel in Den Haag moest zijn, wegens de Staten van Holland en bovendien telkens met buitenlandsche zendingen werd belast. In 1627 werd hij lid der rekenkamer van Holland en vier jaar later raadpensionaris van dat gewest. Gedurende het bekleeden van dit ambt was hij geruimen tijd als gezant in Frankrijk en werd bij zijn terugkomst rekenmeester ter generaliteit. Nadat hij de vredetraktaten te Munster had helpen sluiten, verving hij CATS als raadpensionaris, doch was veel in gezantschap, terwijl JAN DE WITT zijn ambt in de Staten waarnam. Zoowel wegens het aandeel, dat zijn vader in het staatsproces van 1619 had gehad, als om persoonlijk hem betreffende redenen, was hij ten laatste zeer veel gedaald in de achting van groot en klein,

doch hij overleed kort daarop, na herhaalde onvriendelijke bejegeningen te hebben ondergaan. De familietakken met toevoeging der namen hunner heerlijkheden, HEEMSTEDEN en NIEUWERKERK worden weinig genoemd en de gedrukte stamlijst der familie is om goede reden zeer onvolledig. Sic transit gloria!

De titel van den *Catalogus omnium librorum manuseriptorum*, zooals ROTERMUND dien volgens het zeggen van SCHOTEL (*Biogr. Wdb.*) moet meegedeeld hebben, wijst verder aan, dat hij gedrukt is op kosten der erfgenamen. Nu waren die erven niet talrijk en de nagelaten goederen daarentegen zeer vele. Het boek is groot 4° en het aantal bedrukte pp. 330. De werken zijn ongenummerd opgenomen volgens den inhoud, niet naar de formaten, maar in alphabetische volgorde; wel te verstaan dat op de juiste schikking niet te rekenen is, zelfs niet altijd op de plaatsing in de afdeeling. waartoe een werk behoort en nog minder op het juiste adres der uitgevers. Anders is die indeeling met eenige zorg geschied en de aanwijzing daarvan is niet ondienstig. Het aantal nrs. belooft bij benadering ongeveer zestienduizend, zoodat men daarvan zoo wat het volgende overzicht krijgt: *Libri theologici*, 5589 nrs.; *juridici*, 1385; *medici*, *chymici*, *anatomici*, *chirurgici* & *de re herbaria*, 1555; *philosophici*, 705; *philologi*, *oratores* & *litteratores*, *musici* & *militares*, 510; *cosmographici*, *geographici* & *topographici*, 267; *historici* & *politici*, 3086; *miscellanei*, inter quos praecipuè *genealogici*, *antiquarij*, *de insignis* &c., 535, en 146 nrs. met enkele gedrukte werken, die tusschen de geschrevene waren geraakt.

Het getal bijbeluitgaven bedraagt meer dan driehonderd. Van deze vorderen de polyglotta het eerst de opmerksaamheid, en wel de beroemde *Biblia Regia*, in 't Hebreuwsch, Samaritaansch, Chaldeeus, Grieksch, Syrisch, Latijn en Arabisch, 10 folianten, Parijs 1645; daarna die in Hebr., Chald., Grieksch en Latijn, de editie van PLANTIJN te Antwerpen, 1569, 8 dln.; het Bijbelwerk met de glossen van NIC. DE LYRA, ald. 1634, 6 dln en de *Biblia Regia*

van TREMELLIUS in hebr., gr., lat., syrisch 1599. Verder vier drukken gr.-lat., vier lat.-fransch, een lat.-arab., 2 hebr.-lat., 2 en drie in hebr., gr.-lat. In een enkele taal: 2 hebr., 3 gr., niet minder dan 130 latijnsche, 74 fransche, 27 duitsche (Luther), 7 italiaansche, 5 spaansche, 9 engelsche, 2 iersche, 2 deensche, 5 zweedsche; een in het finsch, wendisch en poolsch. Van de nederlandsche vertalingen ontbraken niet de editiën der Staten-overzetting: Leiden 1637, Gouda 1647, Amst. 1643 en nog een Leidsch ex. van 1637. Verder de Bijbel van LIESVELT, Amst. 1517, Antw. 1534, ald. 1526, en een van 1559. Uitgaven van BIESKENS te Haarlem 1614, van AMAMA te Rott. 1632, van PISCATOR, Arnhem 1614, BLANKAERT te Keulen, 1548, editiën van Dordrecht 1606, Leiden 1609, Antw. 1535, Emden 1565 en 1568, Antw. 1560, Loven 1553, Antw. 1534, Delft 1473 driemaal, Antw. bij PLANTIJN 1565, ald. 1518, Dordrecht 1571, 1563, 1579; zooveel men kan nagaan, alle in folio. Onder de hss. waren vijf bijbels, waarvan drie in onze taal, folio, met nog een in kwarto, onverminderd gedeelten van elk der beide testamenten in druk of in manuscript.

Naast al die bijbels, hebben wij eene belangrijke hoeveelheid Nieuwe Testamenten te verwachten, zoowel om de mindere kosten voor het oudere publiek, dat het op levensgevaar, later als handboek voor hun kerkgeloof, aanschafte. Van de nederlandsche bezit deze boekerij er slechts drie, een van 1523, een andere van 1573 en eene van BIESTKENS, 1579. Daarentegen zijn er honderd negen in andere talen. Wederom de uitgaven in twee en meer talen naast elkander, de vertalingen ten dienste van verscheidene bevolkingen, onder andere in 't spaansch en italiaansch, doch te Bazel en Lyon gedrukt. Niet minder dan vijftien verschillende latijnsche overzettingen van ERASMUS, en veertien fransche edities.

Ook het boek der psalmen is hier rijkelijk vertegenwoordigd in eene verscheidenheid van 61 nrs. Er zijn polyglotta,

hebr., gr.-lat. en latijnsche psalters; van die in de levende vallen een zweedsch en een duitsch, zes italiaansche, 2 spaansche en vooral een hongarsche bewerking in 't oog, de laatste te Herborn uitgegeven. Vijftien duitsche, meest van Luther, en daaronder een van 1541. Die in onze taal willen wij opgeven, te beginnen met JAN UYTENHOVEN, Londen 1566, een Antwerpschen druk van 1540, die beide vijfmaal, en een van WILLEM VAN HAECHT, ook te Antw. verschenen in 1579, die driemaal aanwezig is. DATHENUS, te Delft 1581 en te Rouaan 1567; DATHENUS, verbeterd door REVIUS, Dev. 1640, of vereenigd met ALDEGONDE in de ed. van Leiden 1617; een van JOH. CAMPENSEN, ald. 1538; eene prozavertaling van Zwolle 1491; een Delftschen druk van 1487 en eene editie, aangeduid als Neerduyts in Versen sangsgewijse, Antw., hierboven vermeld. Eindelijk de ons nader verwante berijmingen van ALDEGONDE, 1591, DE HUBERT, 1624, CAMPHUYZEN, 1630, JOH. DE BRUNE, 1644 en BOEY, 1648.

Daar de titels der „duytsche”, dat is der hoogduitsche en nederlandsche werken in duitsche letters gedrukt zijn, valt het — ditmaal letterlijk opgevat — onder de aandacht, dat hier zoo weinig boeken in onze taal te vinden zijn in eene bibliotheek van 16000 nummers en die bijgehouden is tot in de tweede helft der zeventiende eeuw. Wanneer wij thans de bijbelsche boeken voor besproken houden, de vertalingen die meestal reeds in het oorspronkelijke als aanwezige voorbijgaan, de staatkundige en kerkelijke vlug- en strijdschriften niet optellen, de stichtelijke tractaten en grootere boeken niet opzettelijk aanwijzen, dan blijft een zeer klein aandeel over voor de voortbrengselen onzer letterkunde in den ruimsten zin; zóó klein, dat men zou gaan denken, dat men vergeten heeft ze op te schrijven, hoewel ze behooren in zulk eene boekerij. Wij zullen evenwel trachten, eenige der aanwezigen in den lijvigen catalogus op te sporen.

In de eerste plaats, wegens de onzekerheid, of het eene vertaling of een curiosum is, vermelden wij: MORI (THOM. MORUS), Utopia, Antw. 1652, op groen papier ge-

drukt, en laten daarop andere volgen, meest naar de plaatsing in den catalogus.

Der Bien-boeck van de R. kereke [door THOMAS CANTI-PRATENSIS], Zwol 1488; Concordantie der H. Schrift, door TWISK, Haerl. 1648; id. van SEB. FRANCK, ald. 1618; COORNHERT's werken en 9 zijner kleine, afzonderlijk verschenen, geschriften, Gouda 1612; WTENBOGAERT, Kerckel. Hist., 1646; id. Leven, Haag 1645; TRIGLAND, Kerckel. Hist., Leid. 1650; Wijngaert van ST. FRANCISCUS; Placcaet-boeken der Staten-Gen., Amst. 1644; Staten van Holland, 1645; Brabant, Antw. 1648; Vlaenderen, Gent 1559; Utr., 1631; Friesl., Leeuw. 1637; een aantal ordonnantiën en wetgevingen, ook de Wisbysche zeerechten in ed. van 1556—1645; DODONAEUS Cruyd-boeck, Antw. 1544, Leyd. 1608 en Antw. 1618; Kruydt-boeck van LOBEL, Antw., Plantijn, 1581; STEVINS, Velt-bouw of Landt-winninghe, Antw. 1588; ZACH. HEYNS, vert. van Bartas, Rott. 1628; BREDERODE's Comedien „in neerlants”, Amst. 1616; CAMP-HUYZEN, Stichtel. rijmen, 2 dln., fol., Amst. 1652; Geuzen liedt-boeck, 1607; HERCKMAN's Zeevaerts-loff, Amst. 1634, [door Dr. WOPR beschreven in Oud-Holland van 1893]; J. B. HOUWAERT, Van de 4 Wtterste, Antw. 1584; Liedt-boeck van versch. Auteurs, Amst. 1630; Spelen van Sinne, Antw. 1539; id. ald. 1652; Vlaerdings reden-rijcxberg, Amst. 1617; Spiegel-boeck van H. DUYM, Leyd. 1600; VONDEL, Heylige maeghden, Amst. 1644, [het eenige werk van dezen dichter]; Woudt van wonderlicke dieren door [SAM.] PERRET; Architectura moderna van HENDR. DE KEYSER, Amst. 1631; DE GHEIJN, Wapenhandeling, Zutphen 1619; WAGHENAER, Licht der Zeevaart, Leyd. 1584; id. 1586; id. Spiegel der Zeevaart, Leyd. 1588; id. Thresoir der Zee-vaert, Leyd. 1592; KRUL, Papiere wereldt, Amst. 1644; Spiegels Hert-Spiegel, ald. 1614; PIETER MEDINA, Zeevaart, Antw. 1580, id. Leyd. Plantyn 1584, id. Antw. 1591.

Verder een groot aantal kronieken, waaronder: MEER-BEECK, Antw. 1520; Chron. van COELN; van Holl., Zeel. en West-Friesland, Antw. 1530; id. Dordr. en Amst. 1591;

id. door GOUTHOEVEN, Haag 1636; id. Amst. 1541; id. Gouda 1478; die Chron. van SEB. FRANCK, 1563; id. 1583; van CARION, vervolgd door BOR, Amst. 1632; WINSEMIUS, Vrieslandt, Antw. 1531, id. Fran. 1622; van Brab. en Vlaand., Antw. 1565; de oude id., ald. 1564; Zeeland door REIJGERSBERGEN, Midd. 1634; dezelfde door BOXHORN, 1644; id. Antw. 1551; id. Middelbg. 1634; van Hoorn door VELIUS, Hoorn 1604; van Alcaer, Alcaer 1645; van 't geslacht en huys van Egmond, Alcaer 1637, en van 't Sticht van Utrecht, Utr. 1605. Nog de werken van VAN METEREN, f^o., Haag 1614, en de reeds genoemde GOUTHOEVEN. Op blz. 294 komt de catalogus tot onze historie terug, waar gevonden worden: BOR, Ned. Oorlogen, 6 dln., Amst. en Leiden 1622, „des selfs derde deel en derden deels tweede deel”, Amst.; id. Hage 1603; andermaal VAN METEREN in fol., Haag 1614; id. Delf 1599, id. in 4°., „Danswijk op Schotland” 1611; E. REYD, Arnh. 1616, ald. 1633, Amst. 1650 en ten slotte BAUDARTIUS, Zutphen 1624. Elders vinden wij nog de Holl. Rijm-chronyck, 's-Grav. 1620, id. Amst. 1591; Handvest-chron. van M. v. D. HOUVEN, Leid. 1636. Van HOOFT, alleen zijne Ned. Historien, Amst. 1642 en het Leven van Hendrik den Grooten, ald. 1626. Nog: Schilder-boeck door VAN MANDER, Haerl. 1604; SCRIVERIUS, Oudt-Batavien, Arn. 1613; Voyagien van LINSCHOTEN, Amst. 1595 en andermaal 1623, benevens Versch. voyagien na O. en W. Indien, ald. 1648.

Na deze mededeelingen over Nederlandsche schrijvers moeten wij de korthed gaan betrachten, daarom zonder te wijzen op hetgeen de eerste helft der zeventiende eeuw vermocht bij te dragen aan fraaie letteren in de bibliotheek van een man van kennis, goeden smaak en ruime geldmiddelen. Fransch was er genoeg, doch de gouden eeuw was nog niet aangebroken; de letterkunde van Italië en Spanje

was ondergegaan; die van Duitschland liet nog een eeuw op zich wachten. PAUW las engelsch, maar was juist geen man van poëzie en tooneel. Voor de literatuur moeten wij ons dus wenden tot de klassieken. Het blijkt een streven geweest te zijn om alle uitgaven van een griekschen of latijnschen auteur te bezitten, die de persen der 16de en 17de eeuw hadden geleverd; het is een wanhopig aantal; soms moeten de boeken van denzelfden schrijver bij kolommen geteld worden, en de beoefenaar der klassieke philologie kan wel niets meer wenschen, dan deze verzameling hem aanbiedt, met hare uitgaven tot aan den sterftijd van den eigenaar.

Dat een staatsman en regent moet voorzien zijn van rechtsgeleerde, historische en staatkundige boeken is duidelijk, maar waartoe hem al die medici en de daaraan verwante studievakken dienen, is duister, tenzij, dat daardoor een der geleerde faculteiten vertegenwoordigd wordt. Hoewel onder de juridici niet minder dan 19 uitgaven van het Corp. jur. civ. aangetroffen worden en 10 van het C. j. canon., is deze afdeeling niet overgroot. Natuurlijk zijn er veel costumen, rechten, landrechten, keuren, handvesten en privilegiën, waarop het destijds zeer aankwam, maar ook maken de werken van GROTIUS en SELDENUS, niet minder de Statutes of England, 1598, Laws and acts of parliament, 1579, the „ould” id. of Scotland, 1609, een nuttige aanwinst voor een diplomaat; zelfs is het werk van den rampspoedigen DUPLEX, Loix militaires sur le duel, Paris 1602, hier op zijne plaats. Meer nog kan dit ten aanzien van een toenmaligen pensionaris gezegd worden, bij het doorzien zijner boeken over geographie in den ruimsten zin en over theoretische en toegepaste wiskunde, wellicht in geen land zoozeer noodig als in het onze in de zeventiende eeuw. Alleen de vereenigde afdeelingen libri mathematici, artifices, musici & militaris, met de cosmographici, geographici & topographici, zouden overvloedige gegevens verschaffen voor eene studie over den omvang dezer kundigheden in die dagen, hier door 800 werken vertegenwoordigd.

De historici & politici vormen eene tamelijk volledige

bibliotheek, zooals men die toen slechts kon verkrijgen. Werken over algemeene geschiedenis, die der annalisten daargelaten, hadden de afzonderlijke historici nog niet tot een geheel gebracht; de groote gebeurtenissen waren veelal ethnographisch bewerkt of in monographieën beschreven, op de wijze, waarbij men tevens nog gebleven is, doch voor hen, die geen hoofdstudie van het vak in den geheelen omvang maakten, had men nog niet de breedvoerige wereld-geschiedenissen in één werk, zooals wij later bijvoorbeeld in SUIKERS en VERBURG kregen; hierdoor eischt de bescheidenste volledigheid een groot aantal boeken om tot eenige bruikbare kennis te komen.

De gewone mss. zullen wel hunne meeste waarde ontleenen aan hunne oudheid en hetgeen verder den liefhebber tot een ongedrukt boek aantrekt. Zeker zijn de Oostersche mss. belangrijker; ze werden hier vrij duidelijk beschreven. Als een toevoegsel wordt nog een document van historische waarde vermeld. Dit is een tweetal paspoorten, Arabisch met Italiaansche vertaling, afgegeven en geteekend door Prins MAURITS, „aen de vier eerste Coopluyden die op O.-I. hebben beginnen te handelen.” Van elders is het bekend, dat hier gesproken wordt van de gemachtigden tot het bestieren der handelsbelangen op de eerste zeereis van Nederlanders naar Oost-Indië. Zij droegen den titel van kooplieden en hadden het hoogste gezag aan boord van elk der vier schepen, die tot die onderneming te Amsterdam waren uitgerust. Een der reeders was REINIER PAUW, de vader van den raadpensionaris, en de paspoorten zijn kostbare oorkonden van onzen zelfstandigen handel, aangevangen in 1595. Na eenige minder gelukkig geslaagde pogingen, werden de krachten van den ondernemingsgeest vereenigd tot de O.-I. Compagnie en daarmede de grondslagen gelegd onzer nationale grootheid.

Het leven van ADRIAAN PAUW is zeer bewogen en onrustig werkzaam geweest. Zijne boekerij moge hij met belangstelling hebben zien aangroeien, hij heeft niet de rustige dagen van CATS gekend en evenmin het huiselijk leven

van HUYGENS. Terwijl deze beide hunne letter- en kunstschatten hebben verwerkt, zooals uit hunne geschriften blijkt, is de heer van Heemstede sedert zijn zes en twintigste jaar tot in zijn 67ste voortdurend in eene woelige bedrijvigheid gehouden. Met zijne erkende bekwaamheden als man van staatsaangelegenheden, heeft hij den grooten omvang van wetenschap blijkbaar niet verworven, die zoo veel en zoo uitmuntende hulpmiddelen hem hadden kunnen schenken.

V.

AUCTIE VAN SCRIVERIUS (1663).

De bibliotheek der Lands-academie, nu Rijks-Universiteit te Leiden, ontving in 1768 ten geschenke van den bekenden PIETER VAN DAMME (1728—1806) den catalogus van de hierboven vermelde verkooping. De titel, waaruit ditmaal iets te leeren valt, is: *Libri appendiciarii bibliothecae SCRIVERIANAE*. De verkooping zal plaats hebben in de Kayzerskroon, Kalverstraat, den 8 Augustus 1663; de catalogus was te bekomen bij den boekverkooper JOH. PLUYMERT op den Dam, die tevens uitgever, auctionaris en een weinig tooneelschrijver was.

Op het titelblad is met eene oude schrijfhand aangetekend, dat deze catalogus „valde rarus” was, en daaronder staat, dat de steller dezer nota niet weet, of de bibliotheek van SCRIVERIUS zelve uitgegeven en in 't openbaar verkocht werd; wij hebben dus hier te doen met een nagelaten gedeelte eener groote verzameling. Deze appendix is echter belangrijk genoeg, om daarmede tevreden te zijn.

Bekend is het, dat de vermaarde geleerde op 54-jarigen leeftijd blind werd. Deze ramp moet hem plotseling overkomen zijn, daar de dagteekening hiervan wordt opgegeven.

Gedurende zijne blindheid zette hij zijne studiën voort, en bediende zich daartoe, volgens zijne uitdrukking, „van den mond en de pen van JOACHIM OUDAAN”, althans eenigen tijd, moet er bijgevoegd worden. De amanuensis vestigde zich later in zijne steenbakkerij. De oude geleerde verliet Leiden in 1656 en ging te Oudewater wonen, waar zijn jongste zoon baljuw was; SCRIVERIUS overleed daar in 1660.

Wat hier beschreven staat is derhalve zijne nalatenschap. Ze bestaat uit eenige, zeker de beste, werken, uit zijne boekery overgehouden; zooveel men kan nagaan uit de exemplaren, die hij verrijkt had met de leerrijke tallooze aantekeningen, en uit de werken, waarvan hij eene toegelichte en zorgvuldige bearbeiding had uitgegeven, benevens uit zijne handschriften en de mss. van anderen, die hij in beter jaren had bijeengebracht. Gewoonlijk wordt zooveel aandacht besteed aan den omvang en de grondigheid zijner wetenschap, dat hij weinig beschouwd wordt als een man van aanzien en middelen, die, gelijk zijne kinderen, verwanten van meer dan deftigen stand kon aanwijzen. Hiertoe mag de omstandigheid hebben bijgedragen, dat hij onverpoosd toegewijd bleef aan zijn letterarbeid en nooit eenig ambt heeft willen aanvaarden, waartoe zijn stand en zijne kennis hem bevoegd maakten. Maar oneindig veel meer dan den gegoeden burger, leeren wij hem hier kennen als den geleerden SCRIVERIUS, die in de wetenschappelijke wereld hooger staat aangeschreven, dan men wel denkt.

In deze groot-kwarto bladzijden, verdeeld over 32 fijn gedrukte kolommen, is een volledig stel van gegevens vervat, voor iemand, die zich wilde onledig houden met eene monographie over een echt Nederlandsch geleerde der zeventiende eeuw. Daar hier een overzicht van den catalogus beoogd wordt, is zulk eene studie niet te verwachten; daartoe is de ruimte voor deze opstellen onvoldoende; de inrichting van den catalogus niet ordelijk genoeg; bovendien is de bescheidenheid niet overdreven, wanneer hier verklaard wordt, dat de taak reeds te moeilijk zou zijn, om met dit hulpmiddel al de boeken aan te wijzen en te be-

oordeelen, na die onderzocht en geraadpleegd te hebben, welke zonder uitzondering in zoodanige monographie behoorden voor te komen.

Het aantal nrs. van den catalogus komt niet overeen met dat der boeken of afzonderlijke handschriften. De samenvoeging van eene grootere of kleinere hoeveelheid is niet te verklaren door hunne vereeniging in één band, want het wordt een enkele maal opgegeven van gelijksoortige werken, dat deze tot één deel gebonden zijn. De vorming der afzonderlijke nrs. is meest met de grootste willekeur geschied, wat den inhoud betreft. Over het algemeen heerscht er geringe nauwkeurigheid in de beschrijving; soms is de titel niet eens geraadpleegd en staat een bekend boek eenvoudig vermeld met eene algemeene benaming, zooals oningewijden plegen te doen. Het rijmwerk van PH. VAN BORSELEN, getiteld: *Strande oft gedichte van de Schelpen, Haarlem 1611* is, met groote variatie van den titel, eenvoudig toegeschreven aan CORNELIS BLYENBURCH. De aanwijzingen van den auctionaris luiden voor ons tamelijk vreemd, als daar zijn: „Verscheyde Politeykke, en drollige stukken bijeen gebonden”; [een paar pamphletten van DWINGELO] „met meer zulkke snoeserij”; id. met een heel hoop drollige blaauwe boekjes”; KOOLHAAS Apologij, „met meer zulk goedt.” *Beschr. van Oud-Batavien, driewerf*, door den H. P. SCRIVERIUS elok bij-zonder met bij-zondere *Handt-aan-teekeningen* gepropt.”

Veelal heeft de aanwijzing van uitgever, drukplaats en jaartal weinig zorg gebaard, en de zelfs zeer bekende schrijvers zijn wel eens weggelaten; tweemaal komt de Eufrasia van HUYGENS als een naamloos gedicht voor; wie weet hoe vaak de voorlezing daarvan door OUDAAN een ware Oogen-troost geweest is voor den blinden geleerde, meer dan tien jaren lang!

Dan de onvolkomenheden van den catalogus verminderen de waarde der boekerij of der handschriftenverzameling niet, aangenomen, dat reeds een groot deel der drukwerken door de ms. aantekeningen van SCRIVERIUS, zoo niet tot hss. dan zeker tot unica verheven werden.

Tot deze belangwekkende verzameling behoorden 24 schilderijen, waaronder van bekende meesters der Hollandse school. Voor zooveel eenige marmeren beelden, volgens deze al te korte opgaven kunnen beschreven worden, zijn deze met de penseelwerken vermeld in Oud-Holland voor 1894, omdat zij tot de kunstgeschiedenis behooren.

De bekende indeeling der boeken naar hunne formaten is hier gevolgd. De richting der studiën van den laatsten bezitter bepaalt het karakter der verzameling. SCRIVERIUS is bekend als voorstander der leerbegrippen van de Remonstranten, en dit wordt door een aantal nrs. van den catalogus getuigd. Als philoloog, wiens zeldzame werkzaamheid in de uitlegging der oude klassieken talloze aantekeningen en veel uitgaven heeft kunnen nalaten; als oudheidkenner en geschiedschrijver, is zijn wetenschappelijke werkkring en zijn benodigd materiaal eenigszins begrensd. Hij beleefde eene eeuw van geschil en strijd op het eigenaardig vreedzame gebied der kerkleer, dat, behalve in de nederduytsche gemeenten, in West-Europa heerschende was, roomsch en onroomsch het treurige beeld aanbiedende der ecclesia militans, vechtenderhand werkzaam onderling en tegen elkander: ook hiervan draagt zijne boekerij de ken-teekenen.

Nog verdient opmerking de kleine verzameling van 37 nrs. muziekwerken. SCRIVERIUS is anders algemeen bekend als een man van de letteren; hier echter doet hij zich voor als beminnaar of beoefenaar der toonkunst. Dat „Het Bruylofts Gesangh door M. P. S. Carmen” (nr. 32) hem tot componist maakt, of wellicht alleen door dit feestlied doet kennen, is hiermede moeilijk te beslissen, doch hij komt hier voor als bezitter der Psalmen Davids van JAN PZ. SWEELING en de Cusjes van CORNELIS THIJMANS PADBRUE

in hun tijd vermaard in hunne kunst. Behalve deze Fransche muziekwerken. vinden wij hem nog in het bezit van dertig Italiaansche madrigali en „balletjes”, met „eenig fray ongebonden Musyck.” Men ziet hier weder dat onze oudelui vaak zeer veelzijdig ontwikkeld waren, al hadden zij onze hooggeloofde instellingen niet; ten minste vinden wij de lijst der talenten van den als geleerde overbekenden Haarlemmer op deze wijze tot een kunstvak uitgebreid, dat, met zijnen zin voor schilderijen en beelden, veel zegt voor de hooge beschaving van den als man van studie vermaarden eigenaar van hetgeen deze catalogus ons doet kennen.

Gelijk reeds is opgemerkt, brachten de omstandigheden mede, dat hier een groot aantal pamphletten en dergelijke kleine geschriften moesten aanwezig zijn. Schoon dit voor een man van zulk een diepgaande en uitgebreide kennis, wat vreemd staat, was dat destijds onvermijdelijk bij het gemis der tijdschriften en dagbladen, die ons tegenwoordig overstromen met al den overvloed eener nooit rustende drukpers, onder veel meer vrijheid om hare denkbeelden te uiten en de behoefte, die allengs ontstaan is om over alles te schrijven en de meer dan opgewekte belangstelling om de massa door te lezen, die in rustiger tijden de geleerden niet zouden gestoord hebben, als met hun omgeving, zoo goed als een andere in beweging was gebracht door de invloeden, waarop reeds gezinspeeld is. Toen de blinde letteren geschiedkundige zich niet geheel wilde ontdoen van zijne boekerij, waaraan hij zoo gehecht moet geweest zijn, wenschte hij die kleine stukken, die toch eene bescheidene plaatsruimte innamen, te behouden, omdat hij niet slechts vertrouwd was met hun inhoud, maar ook hunne geschiedenis volkomen kende. Op deze wijze dient wel het verschijnsel verklaard te worden, dat iemand die een lang leven met folianten en kwartijnen had omgegaan, van deze slechts een burgermans

verzameling had overgehouden en wiens boekenschat al te veel brochures telde.

Die folianten zijn niet altijd gemakkelijk te kennen uit de beschrijving. Schoon er eene niet onbeduidende hoeveelheid ongedrukte werken in eene afzonderlijke opgave voorkomt, heeft het ook plaats, dat een toen reeds of eerst later gedrukt boek, als ms. in de bibliotheek van een bemiddeld geleerde werd aangetroffen. De noodzakelijkheid evenwel om de oude en andere schrijvers van beteekenis beter uit te geven, maakte veranderingen, bijvoegingen, verklaringen en gissingen noodig, en het zat in de lucht om op de randen en zelfs tusschen de regels van een boek alles vol te krabbelen, totdat het exemplaar bedorven was en bijna onleesbaar werd, omdat de aantekeningen veel meer behelsden dan de tekst. Dit wordt in de catalogi vaak onduidelijk beschreven, en zoo is ook hier gedaan; doch van enkele nrs. onder de boeken blijkt het, dat zij geheel geschreven zijn, en omgekeerd schuilen tusschen de mss. verscheidene drukwerken. Zeker is het aantal boeken, voorzien met eigenhandige toelichtingen van SCRIVERIUS niet gering, maar even stellig is het moeilijk uit den catalogus op te maken of menig nr. niet met eene andere hand gecommuntarieerd is. Zoo is nr. 8 der folianten eene Opistographie [het schrijven op de keerzijde van een blad, en daarom eene kunst, die voor ons geene handleiding vordert] in m. s. Van die 39 nrs. in fo. zijn er 4 geschreven, een paar met aantekeningen van S., en sommige van anderen. De meeste waren zeker de mooie boeken van een gelukkiger tijd geweest, die hij, helaas, eindelijk niet meer zien mocht: de Latijnsche plaatwerken van ALB. DURER over de Meetkunst en de Evenredigheid der lichaamsdeelen van den mensch; de Penningkunde van GORLAEUS (ABR. VAN GOIRLE); de Intocht van ANJOU te Antwerpen en van MARIA DE MEDICIS te Amsterdam, met de huldigungsreis van den Spaanschen Kroonprins in 1549; van deze kostbaarheden kon hij alleen genieten van ORLERS' Nassauschen Lauwerercrans, als OUDAAN hem daaruit voorlas.

Van de pamphletten in 4° zullen wij maar niet in 't bijzondere gewagen; van mss. en geschreven aantekeningen zij de herinnering aan het gezegde voldoende. Er komen uitgaven door SCRIVERIUS onder voor, als de *Batavia*, de Ned. gedichten van D. HEINSIUS en het toen kort te voren uitgegeven *Goutsche Cronyckken*, (Amst. 1663); en veel boeken over Penningkunde en antiquiteiten. Als een der weinige boeken uit de vijftiende eeuw, vindt men hier: *Somme le Roy, of des Cooninx somme, tot 1484*. Van nr. 39 nemen wij den geheelen titel over, gelijk deze hier voorkomt: *Sylvae Morales variis ex auctoribus congestae. item Officia Ciceronis, parchamena curiose impressa sub primam Typographiae Infantiam Moguntiae apud primum ibidem Typographum Joh. Faust, 1465*.

Van nr. 63 komen verscheidene stukjes van vrij wereldsche strekking voor, die men hier niet zou gezocht hebben: de klught van jonker Groen-geel; *Lustburghs Amst. Avondwandeling* en dgl.; merkwaardiger is: *Epicedia in obitum Sim. Rutingi* [een zeldzaam stukje, waaruit de van elders onbekende sterfdag blijkt]; een Latijnsch gedicht van PHIL. VAN BORSELEN, *Cento Virgilianus*, en „*Verscheyde van CATS eerste Wercken en druck*,” met de juiste opgaaf van welke ons meer genoeg geschied zou zijn, dan uit het *Museum Catsianum* te halen is. Met eenige opmerkzaamheid, lezen wij onder de titels van nr. 72: *De waarachtige Histoorij van Barneveldt door zijn Dienaar JOHAN FRANKEN*, daar de hoogleeraar R. FRUIN over dit geschrift heeft gehandeld in de *Bijdragen*, N. R., IX, 155.

Bij de octava treft men een hs. aan (nr. 50): *BERN. DWINGLONIS horae Aestivae*; ik betwijfel, of het uitgegeven is. Verder komt er een tiental exemplaren met een aantekening van SCRIVERIUS voor, benevens zeven van anderen en de reeds genoemde *Beschrijving van Oudt Batavien*, met aant. „gepropt”. Een paar malen vinden wij een *Catholiek Leysboek*; prof. ACQUOY heeft ons duidelijk uiteengezet, wat men door leysen te verstaan hebbe. Het bezit daarvan, en van een *Roomsch psalmboek* zal in verband staan met

de muzikale neigingen van SCRIVERIUS. Nog een paar vreemdsoortige boekskens. Het onderwerp *Navis Stultifera* was in zijn tijd heel gewild; wat een man van zulk een geleerdheid deed met de beide volgende nrs., is niet helder: *Gauwediefs Vocabulaar*, en *Wat nieuws uit de hel*; aan welk laatste product men zich misschien zelfs in onze eeuw zou ergeren.

De kleinere formaten zijn niet menigvuldig. De uitgave van den „*Cathechismus met verscheyde geschreve Gebeden*” doet ons denken aan zijne geestverwantschap met den leider der Remonstranten. Het laatste nr. is van SCRIVERIUS zelf, een *Vita Erasmi*; aan levensberichten en portretten van den grooten „*Rotterdammer*” bestaat geen gebrek. Van deze 12-ma. en 16-ma. bevindt zich weer een drietal met handschriftelijke noten van den werkzamen geleerde; bij vier anderen is de naam van den commentator niet uitgedrukt.

De mss., welke als kopij gediend hebben bij de uitgave der werken en bewerkte schrijvers door onzen geleerde, zijn niet aanwezig. Het *Goutsche Cronycxke* was juist gedrukt, „noyt zoo uytgaan”, zegt de catalogus, en „waarvan 20 en meerwerf is, daar Boekverkoopers op mogen passen”; met verscheydene door den erflater bearbeide uitgaven zijn koopjes te doen. Het zou niet geheel onmogelijk zijn, met veel nasporing, nog een en ander uit deze vaak duistere opgaven aan het licht te brengen, doch met den catalogus alleen is de chaos niet te overzien, zonder door eenige rangschikking wat orde daar in te brengen. Als eene gebrekkige proefneming, kan hiervan gezegd worden, dat in dit gedeelte der nalatenschap eenige autographen van bevriende geleerden voorkomen, verscheidene al of niet eigenhandige brieven; voorts een *adversarium* van SCRIVERIUS en veel excerpten zoowel van hem als van anderen en historisch-letterkundige aantekeningen. Het aantal ge-

schreven boeken is vrij groot, doch hun ouderdom is onzeker. Van een paar nrs. geven wij de titels: *Scriptores aliquot veteres finium Regundorum in longe antiquissimis membranis ante mille annos litteris capitalibus descripti. Hic liber olim fuit Magni Erasmi, & non solum propter antiquitatem, sed & propter figuras pulcherrimas antiquorum Agrimensorum & Geometrarum inaestimabilis. Scriptores qui in illo inveniuntur superius reperies, 109. Ille enim Arcerii liber est huius antiqui apographum. Praeter tamen superius recensitos complectitur etiam Hygini Gromatici librum de castrametatione, duobus voluminibus. — En daarna: Alius codex membranaceus, priori quidem recentior, sed & ipse pervetustus ante septingentos circiter annos scriptus, qui maximam partem eorundum agrimensorum continet. Is fuit illustris Viri Adriani Turnebi.*

Het *Chronicon* JO. VELDENAEER, de uitgave van BOXHORN, staat mede onder de hss., vermoedelijk wegens de talrijke en uitgebreide aanteekeningen van S., annot. longe plurimus. Iets verder worden, zonder nadere bijvoeging, vermeld *Annales Egmondensis monasterii*. Evenzoo heeft deze verzameling 19 andere kronieken, waarvan hier alleen worden opgegeven: *Anonymi scriptum de Hollandiae Opipidis*, aan welks hoofd S. schreef: *Vixit auctor, quisquis est, ante centum & quod ea curris annos; verder GALTERUS BRUGENSIS de Vita & Morte Caroli Boni XVI. Flandriae Comitum, liber ineditus*. Of dit laatste doorgaat voor alle mss. is thans te betwijfelen, daar sedert heel wat in druk verschenen is. Dit is ook het geval met eene groote hoeveelheid afschriften van politieken, kerkelijken en historischen inhoud, die door en na uitgevers als MATTHAEUS ter perse zijn gelegd.

Het is natuurlijk, dat een man als S. eene menigte klassieke dichters van hs. bezat, zoowel volledig, als in fragmenten.

Eindelijk teekenen wij nog eenige betrekkelijk nieuwe, onder de hss. opgegevene zaken aan, waarvan wij stellig weten, dat niet alle ongedrukt gebleven zijn.

Hiertoe behooren: het verhaal der ambassade van HOOGERBEETS c. s. in 1595, over eene grensregeling tusschen Denemarken en Zweden; de bekende *Linguae Belg. van MYLIUS*; Inleyding tot de *Holl. Rechtsgeleerdheydt*; de ordine de *processu judiciorum ex usu & stylo curiae Hollandiae*; *Waldensium fratrum ritus & dogmata*; JOANNIS ZURENI *dialogus de inventione artis typographiae*; BOCKENBERGIUS *pro Comitibus suis Hollandiae*; J. BECANI, *Episcoporum Ultraj. Comitumque Hollandiae Historia*, en — om hiermede te eindigen — *Vetus chron. Anonymi ab Origine Mundi usque ad annum Christi octogentesimum, lingua Belgica scriptum in membrana*.

Dit onvolkomen overzicht moge aanleiding geven tot eene ernstige studie over de wetenschappelijke nalatenschap van SCRIVERIUS.

VI.

DE BIBLIOTHEEK VAN PROFESSOR GOLIUS (1668).

JACOBUS GOLIUS was de zoon van DIRK GOOL, naar de zegswijze der oude biographen, „uit een oud en aanzienlijk geslacht.” De vader is kastelein van het Hof van Holland geweest, en wel gedurende het staatsproces van OLDENBARNEVELT. Het rechtsgeding moet van hem een bemiddeld man hebben gemaakt en de dienst, in dien rechtshandel aan de zegepralende partij bewezen, deed hem tot registermeester der leenkamer van Holland klimmen. De zoon had op zijn twintigste jaar zijne akademische studiën te Leiden volbracht, werd met eene betrekking in het gezantschap naar Marokko begunstigd, waar hij zijne kennis van het Arabisch kon uitbreiden; dat had hij beoefend onder ERPENIUS, den bekenden vriend van DE GROOT, die de vermaarde kist met boeken gevuld aan den gevangene van Loevenstein ter leen

zond, waarin deze ontvluchtte. JACOBUS GOLIUS had uitzicht op het professoraat in de Oostersche talen, doch stelde de voorwaarde, dat hij zich in het Oosten zelf daartoe verder zou bekwamen. Hij reisde daarop naar de Levant en Syrië, en ontving te Konstantinopel in 1626 het bericht, dat hij benoemd was in de plaats van den overleden WILLEBRORDUS SNELLIUS, wien ERPENIUS reeds in 1624 was voorgegaan, zoodat hij bij zijne terugkomst te Leiden de beide hoogleeraarsplaatsen vervulde, die op den titel van zijn bibliotheek-catalogus vermeld staan. Hij overleed in zijn rang, den 28 September 1667. Zijn oudste zoon DIRK werd baljuw van Leiden; de tweede heette naar zijn moederlijken grootvader MATTHEUS VAN DER GOES, te Dordt, en is in de Haagsche geschiedenis bekend, als de raadsheer GOOL, die eerst in den Raad van Brabant zat en later lid van het Hof van Holland geworden is.

Deze boekerij telt wel eenige mss. tusschen de boeken in — over de Oostersche hss. wordt afzonderlijk gehandeld, — maar weinig curiosa wegens hun ouderdom, zoodat er bijna geen enkel werk uit de 15de eeuw is. Het is misschien weer maar het beste overzicht, wanneer de rubrieken, door de verkoopers aangenomen, HACKIUS die met eene ELSEVIER getrouwd was en een zwager derzelfde ELSEVIERS, LOPEZ DE HARRO die de Universiteit bezocht had, in hare uitgebreidheid vergeleken worden door middel van de getuigenis der cijfers.

De werken over godgeleerdheid beliepen 479 nrs.; de medici 466; mathematici 620, philosophici 292. Het uitgebreidste vak is dat der geographici, chronologici, historici, etc., want niet alleen waren toen monographieën en afzonderlijke beschrijvingen menigvuldig, maar hier worden er ook klassieken en zelfs mindere auteurs bijgeplaatst, die elders thuis behooren, zoodat op het getal 1095 heel wat af te dingen valt; niettemin heeft dit geen invloed op het eindbedrag. Verder waren er 249 oostersche boeken, of, gelijk de catalogus zegt: libri in diversis linguis Orientalibus

typis edit; hieronder loopt een enkel geschreven werk of beter een met ms. aantekeningen toegelicht. De Fransche boeken vormen een eigen hoofdstuk, 403 nrs. groot; de Italiaansche, Spaansche en Portugeesche ten getale van 466; Nederlandsche, Hoogduitsche en Engelsche, gezamenlijk 331, waarna nog 109 ongebondene, die voorheen als onreinheden afgezonderd bleven van de weelderig omkleede, zoodat er, met een appendix van 109, in het geheel 5710 nrs. aanwezig waren.

Misschien werd de beroemdheid der verzameling teweeggebracht door den inhoud van den catalogus van 21 bladzijden met eigene paginatuur, getiteld: „libri mss. arabici, quos ex oriente advexit I. Golius, cum genuinis arabicis eorundem titulis.” De laatste blz. bevat: „arabici mss. allati ex Mauritania.” Het staat mij voor, dat bijna alle te Leiden gebleven zijn.

De wis- en natuurkundige instrumenten en globes, alsmede een aantal kaarten, vormen een bescheiden collectie voor een hoogleeraar in deze vakken. Jammer, dat van het astrolabium catholicon geen nadere omschrijving wordt gegeven; wij zouden er „een gemeene schippers graetboogh” gaarne voor willen missen, met de houten kwadranten daarbij. GOLIUS blijkt ook een laterna magica bezeten te hebben: de tooverlantaarn had toen meer waarde dan thans. Ook was er een onder zijn opzicht bewerkt lichaam, waardoor in hout, de kegelsnede aanschouwelijk werd voorgesteld, zoodat die leermiddelen later, zelfs in ivoor, worden aangetroffen.

De boeken, die hier opgegeven zijn, volgens de talen, waarin zij geschreven werden, namelijk in het Fransch, Italiaansch, Spaansch, Portugeesch, Nederlandsch, Hoogduitsch en Engelsch, behooren niet tot de eigenlijke letterkunde dezer talen, maar omvatten al de onderwerpen, die de vijf eerste rubrieken uitmaken. Zij hadden dus ingedeeld

moeten zijn bij de godgeleerde, geneeskundige, mathematische, of geographische en historische schrijvers, gelijk dan ook te recht de werken van dezelfde strekking daar geplaatst zijn. Niettemin blijkt uit deze schikking duidelijk, hoe veelzijdig de richting is, welke deze bibliotheek kenmerkt, en de verzamelaar wordt op deze wijze aangeduid, niet slechts als oosterling en wiskunstenaar, maar ook als polyhistor. Bijna geen onderwerp van studie wordt gemist, en hoewel GOLIUS veel daarvan moge bijeengebracht hebben gedurende zijn verkeer in het buitenland, komen er toch nrs. in voor, die hij hier te lande in zijn bezit heeft gekregen, daar verscheidene exemplaren voorzien zijn van eigenhandige aantekeningen, daarop door Nederlandsche geleerden gesteld en die uit hunne nagelaten bibliotheken in de zijne overgegaan zijn. Het spreekt van zelf, dat de Nederlandsche uitgaven niet gedacht kunnen worden van elders te zijn aangebracht, doch ten aanzien van deze valt het in 't oog, dat GOLIUS wel het minst hart had voor onze dichtkunst en fraaie letteren. Van VONDEL zijn alleen DAVIDS harpzangen aanwezig; van HOOFT, HUYGENS en CATS is er niets, alleen treft men er schrijvers van minderen naam aan, als BEAUMONT, HONDIUS, WESTERBAEN en dergelijke, doch dan ook maar een enkel stuk. In dit opzicht zijn, trouwens ook bij uitzondering, buitenlandsche auteurs gunstiger bedacht.

Eene zoodanige beschrijving dezer boekerij maakt het geven van een goed overzicht zeer bezwaarlijk. Als men de beide leervakken van dezen professor hier als de hoofzaak beschouwt, zal het een belangrijk onderzoek kunnen zijn, na te gaan, van welke hulpmiddelen zich zulk een vertegenwoordiger der wetenschap in de zeventiende eeuw moest bedienen; wij bedoelen hier, als onbevoegd om over de Oostersche studiën mede te spreken, hetgeen in den ruimsten zin toen omging ten aanzien van zijn ander vak. En dit stond in een nauw verband met de zeevaart, derhalve met de kennis der vreemde landen en hunne bevolking, aldus met de kennis der zeden en gewoonten, de

maatschappelijke en godsdienstige instellingen, de geschiedenis vooral. De titels zijner boeken, behoorlijk geordend en gerangschikt, zouden ons kunnen leeren, waarover men destijds wetenschappelijke geschillen kon hebben en oorlogen tusschen geleerden kon voeren, menschen placht te bannen, ophangen of verbranden — wegens dingen, die bij ons uitgemaakt zijn. Hier komen geschriften en tegenschriften voor, sprekende in uitvoerige betoogen over hetgeen onze schoolboeken met enkele regels of weinige bladzijden afdoen. Eén der nommers dezer verkooping handelt over de Chymie, als de kunst om goud te maken, en een ander traktaat brengt ons op het onrustbarende annus climactericus, dat den lezer bekend maakt met het sterfjaar van hem of een der zijnen. Met veel grond wordt aan de pers te laste gelegd, dat zij wie weet hoeveel kwadraatmijlen voldrukt, die een ondenkbaar korten levensduur hebben. Hier, in een professorale bibliotheek der groote zeventiende eeuw leert men kasten vol boeken kennen, wier inhoud alleen waarde heeft voor den geschiedschrijver der wetenschap, die meer omwentelingen heeft beleefd, dan de jaarboeken der wereld te vermelden hebben aangaande de machtige veranderingen in het intellectuele en staatsleven der menschelijke maatschappij. Zeven generatiën zijn voorbijgegaan, sedert deze boekerij den letterschat van een onzer beroemde geleerden vormde, derhalve is er veel bij, dat tot de zeldzaamheden in de boekenwereld kan gebracht worden. Uit dat oogpunt beschouwd, is de aandachtige lezing van dezen catalogus rijk aan leering.

De afdeling, behelzende werken, die met Oostersche letters gedrukt zijn, is van eene eigenaardige belangrijkheid. Voor zooveel de plaatsen der uitgave opgegeven zijn, zagen deze boeken het licht te Amsterdam, Antwerpen, Augsburg, Bazel, Dordrecht, Edinburg, Franeker, Frankfort, Gotha,

Heidelberg, Keulen, Kopenhagen, Leiden, Leipzig, Londen, Milaan, Mantua, Neurenberg, Oxford, Parijs, Rostock, Straatsburg, Tübingen, Utrecht, Venetie, Wittenberg en Zürich; hierbij is de alphabethische rangorde gevolgd. Het oudste jaartal draagt een Keulsche editie, die in 1560 het licht zag. Voor ons is opmerkelijk het Spraack ende Woordt-boeck in de maleysche, madagascarse, arabise en turcksche talen, door den bekenden zeereiziger FREDERIK DE HOUTMAN, dat te Amsterdam verscheen in 1603. Hiermede kent men wel de plaats, waar deze werken uitgegeven, doch niet, waar zij gedrukt zijn. Dit is een wenk voor de heeren bibliographen om hiervoor de exemplaren zelve te raadplegen; daardoor zouden wij eene wetenswaardige bijdrage machtig worden tot de geschiedenis der nederlandsche drukpers.

Voor het overige geeft de inhoud, evenmin als de vorm van den catalogus, geene andere gezichtspunten, dan waaruit de verzameling hier reeds beschouwd is, of nieuwe bijzonderheden bij de weinige, die zij ons gebleken is op te leveren. Men kan er van zeggen, dat GOLIUS van sommige onderwerpen minder voorzien was, dan men voor iemand van zijn eene vak zou verwachten en zelfs eischen aan den anderen kant een weinig verwonderd zijn over een rijkdom van geschriften, die voor zijne beide professoraten geringe beteekenis hadden. Als voorwerpen van zuiver bibliographisch onderzoek, hebben zij niet die buitengewone eigenschappen, welke eene opzettelijke vermelding wettigen.

VII.

BIBLIOTHEEK VAN CORN. NICOLAI. 1698.

De titel van den catalogus dezer verkooping luidt: *Bibliotheca Nicolaiana. Omnia multo judicio à assiduo labora collegit. Nobilissimus juvenis Cornelius Nicolai. Cujus auctio*

habibatur in aedibus Defuncti op de Keyzersgracht, over de Remonstrantscke kerk, ad diem 24 Nov. 1698. Catalogi distribuntur Amsteldami apud Janssonius Waesbergios, 1698.

Door de onvermoeide hulpvaardigheid der Heeren van het Amsterdamsche Gemeente-archief, ben ik een en ander van den mij onbekenden erflater te weten gekomen, waarvan ik de bijzonderheden elders hoop bekend te maken, waar de historische letterkunde meer thuis is dan hier, zoodat het thans voldoende moge zijn, hier te zeggen, dat deze zoon van Nicolaas Nicolai, een der secretarissen van Amsterdam, daar geboren werd in 1673, op zijn twintigste jaar te Leiden ingeschreven is voor de medicijnen, drie jaar daarna tot de studie der rechten overging, maar reeds in 1698 ongehuwd stierf. Dat hij iets van omvang geschreven heeft, is onwaarschijnlijk; behalve deze rijke verzameling, liet hij een geldelijk vermogen van bijna drie ton na.

De boekwerken over wetenschap en letteren in het algemeen zijn verdeeld in acht rubrieken; daarachter komen onder den titel van Antiquari, althans in de groote formaten, degene voor, welke wij geïllustreerde werken zouden noemen, en welker kunstwaarde misschien de beteekenis van den tekst overtreft. De kostbare verzameling van land-, zee- en sterrenkaarten, die hieronder afzonderlijk vermeld zullen worden, is niet genommerd, maar wordt door de letters Aa—Ah, B, C en D aangeduid, aan het hoofd der ongewijde historie en geographie. Op hunne plaats vindt men tal van catalogi van bibliotheken en verkoopingingen, waarvan eenige tot koopjes onder een afzonderlijk nommer opgegeven zijn.

Het aantal nrs, die ongeveer evenveel werken voorstellen, is aldus verdeeld: go!geleerdheid, 176; rechts- en staatswetenschap, 215; geneeskunde, met schei-, planten- en ontleedkunde, 980; natuurwetenschappen en wiskunde, 263; gewijde geschiedenis en letteren, 319; ongewijde historie, geographie, tijdrekenkunde, genealogie en heraldiek, 695; fraaie letteren, critiek, mengelwerken, 686 en dichters, 267.

Tot de Antiquari, ten getale van 410, worden de reeds vermelde kostbare plaatwerken gebracht, dit alles maakt, na bijvoeging van libri omissi, 4065 nrs. Onder de hss. vindt men er, waarvan de waarde op de verkooping bleek, naast excerpta, door den jongen geleerde uit den tijd zijner medische studiën bewaard. Ook over een klein getal geschilderde portretten, die hij naliet, hebben wij nog een enkel woord te zeggen. Maar het tweede gedeelte der Nicolaiana, maakte met recht daarvan den roem uit: de uitgebreide collectie Grieksche en Romeinsche penningen en het kabinet van antiquiteiten en zeldzaamheden, waarvan vooral de eerste eene historische beteekenis erlangd hebben. Zoo beknopt mogelijk willen wij trachten hiervan een en ander mede te deelen.

Van het reeds opgegeven vierduizendtal boekwerken, mogen hier slechts enkele verkorte titels plaats vinden. Daar ons de prijzen bekend zijn, kunnen wij daaruit leeren, hoeveel men destijds voor boeken kon en durfde besteden, en — wat wellicht nog een beperkt deel der bibliographische kennis is — welke geldelijke waarde toegekend werd, ten jare 1698, aan onze Nederlandsche auteurs en dichters. Daartoe kiezen wij eenige nrs. uit, vooral wegens de aanzienlijke opbrengst onder dezen grooten voorraad; de prijzen zijn uitgedrukt in guldens en stuivers; de volgorde is eenigszins die van den Catalogus.

Vetus testamentum, Graece, juxta lxx, Romae, 1586, f 37 : 1; Math. Poli, Synopsis criticarum, Traj. ad. Rhenum, 1684, 5 vol., f 45 : 10; Joh. Hus en Hier. Prag., Hist. & monumenta, Norimbg. 1578, f 27 : —; Trommius Concor-

dantie, 3 vol., Amst. 1687, *f* 44 : — ; Pandecta Florentini, Flor. 1553, *f* 27 : — ; Corpus Juris Civ., L.B., 1647, *f* 42 : — ; Groot Placcaatboek, 3 vol., 's-Grav. 1638—'83, *f* 63 : — ; Léonard, Recueil de Traitez, 6 vol., Rott. 1693, *f* 22 : — ; U. Aldrovandi Opera omnia, 9 vol., Romae, *f* 90 : — ; Hippocratis & Galeni Op. omn., 13 vol., 1679, *f* 63 : — ; R. Flud, Opera plurima, 18 vol., 1619—'33, *f* 80 : — ; Hortus Indicus Malabarum, 13 vol., Amst. 1678, *f* 96 : — ; Joh. Raji Hist. plantarum, Lond. 1686, *f* 20 : — ; Claudini, Consult. med., Venet. 1646, *f* 58 : — ; Platonis opera, 3 vol., fol., apud Stefanum, *f* 52 : — ; Aristotelis opera, ex typ. Regii, *f* 33 : — ; Plinii Hist. nat., in usum Delphinum, *f* 24 : 10 ; Abr. de Graaf, De geheele Mathesis, 1676, *f* 11 : — ; Goeree, Joodsche Oudh., 2 vol., 1690, *f* 37 : 10 ; Hennings Theatr. Geneal., Magdebg., 1591, *f* 96 : — ; Dion. Halicarn., Francof. 1586, *f* 30 : — ; Strabonis Geogr., Par. Typ. Regii, *f* 21 : — ; Diod. Siculi, Bibl. Hist., Hann. 1604, *f* 23 : — ; Plutarchi, Op. omn., Typ. Reg. 1624, *f* 40 : 15 ; Ptolomaei Geogr., Leida 1641, *f* 27 : — ; Cluveri Ital. ant., L.B. 1624, *f* 40 : — ; Thuani Hist. sui temp., Geneva 1626, *f* 32 : — ; Schotte, Hispan. illustr., 4 vol., Francof. 1603, *f* 48 : — ; Strada, de Bello Belgico, Roma 1642, *f* 33 : — ; de Bry, Descr. Congo, Ind. Or., caet., Francof. 1598, *f* 72 : — ; Perrault & Fléchier, Festiva... Ludov. XIV, franç. & lat., avec ill. de Théod. v. Santen, Par., Typ. Regii 1670, *f* 325 : — ; Petavii de Doctrina temporum, Par. 1627, *f* 24 : — ; Fuggerorum & Fuggerarum quot extant aere expressae imagines, per Fratres Kiliani, Aug. Vind. 1618, *f* 31 : 10 ; Aitzema, Saken van Staet en Oorlog, 7 vol., 1685, met Sylvius' Hist. onses tijds, 1669, *f* 92 : — ; Merian, Topogr. Galliae, of Beschr. enz., 4 vol. 1690, *f* 23 : — ; Livius, in usum Delph., 6 vol., 4°, 1679, *f* 32 : — ; Ciceronis Op. omn., Venet. Aldus 1582, *f* 63 : — ; Beyerlinck, Magn. Theatr. vitae hum., L.B. 1666, *f* 60 : — ; Stephani Thes. ling. graecae, 1572, *f* 60 : — ; id., id. Lat., L.B. 1573, *f* 81 : — ; du Cange, Lat., 3 vol. Paris, 1678, *f* 36 : — ; id. Graec., 2 vol. ib. 1588, *f* 20 : — ; Lambecii

Comment. cum de Nessel, Brev. & supplem. Com., 1665—'90, *f* 80:—; Cat. Bibl. Bodlejana Oxon., 1674, *f* 25:15; G. J. Vossii Aristarchus, 1695, *f* 21:—; Lipsii Op. omn., 4 vol., Antv. 1617, *f* 25:—; Cresulii Vacationes autumnales, Lat. Par. 1622, *f* 18:—; Bocchif, Symb. quaest. libr. V, Bonon. 1574, *f* 12:—; Ciceronis Op. omn., 10 vol., apud Aldus 1554, *f* 14:—; Eustathius in Homeram, 4 vol., Romae 1542, *f* 61:—; Virgilii Op. per Ovilgium ed., Lond. 1663, *f* 26:—; Ovid. Métham. trad. par du Ryer, Brux. 1677, *f* 14:—; id. Opera, in us. Delph., 4 vol., Leid. 1689, *f* 19:—; Anthologia, s. Florilegium veter. Graec. epigrammatum, Gr. Lat. interpr. Lubino, 1604. Fuit hic liber N. Heinsii qui & ipse manusua plurima adscripsit in capite & calce, ex dono pat. Dan. Heinsii, *f* 13:10.

Van de boeken in onze taal komt het eerst in aanmerking het eenige drukwerk der vijftiende eeuw, namelijk: „Een boek genaemt het Schaakspel, tot Goude, dat slechts *f* 1:12 opbracht. Het staat dan ook onder de theologen in kwarto, doch is hetzelfde, dat opgegeven werd in de Annales van CAMPBELL, blz. 117, nr. 409 onder den titel: Jacobus de Cessolis, Boec vanden tijtverdrijf edelre heren ende vrouwen, als vanden scaecspel. Ter Gouda, Gher. Leeu, 1479, 2 Oct.; 68 bladen. En dit werd verkocht voor 22 stuivers!

Beter ging de verkoop der kaartwerken, hierboven vermeld. Zij vormden 25 folianten, fraai ingebonden; de kaarten gekleurd en met goud versierd, en bestonden uit den grooten Atlas van BLAEU in 11 deelen, 4 dln. van JANSSENIUS, andere van JOH. BLAEU met drie banden van SANDERUS', Vlaanderen en Brabant. Zij werden gezamenlijk verkocht voor 910 gulden. Men ziet hierin, dat de vereering van een Atlas van BLAEU door de Staten aan den Admiraal DE RUYTER, tot eene herinnering aan een zijner beroemdste wapenfeiten, geen onbeduidend geschenk was.

Wij zouden de toenmalige groote schrijvers in onze taal in 't kort bij elkander opgeven. Van Meteren, Hist., ed. 1608, *f* 7:—; Hoofts Ned. Hist. en Werken, 1677

en 1671, *f* 23 : — ; De Groot, *Ned. Hist.*, 1681, *f* 9 : — ; Bor, *id.* 4 dln., ed. 1679, *f* 30 : — ; Van Leeuwen, *Bat. illustr.*, 1685, *f* 15 : — ; *Resol. der Staten van Holland*, 1653 tot 1668, 's-Grav. 1672, *f* 74 : — ; Guicciardyn door Montanus, 1648, *f* 7 : 5 ; Brandt, *De Ruyter*, *f* 15 : — ; Commelin *Amsterdam*, 2 dln., 1693, *f* 29 : — ; *Afb. Stadhuis van Amst.* door Van Campen en Quellinus *f* 9 : 15 ; Willem III in Holland door Rom. de Hooghe, 1691, *f* 61 : — ; Balen, *Dordrecht*, *f* 8 : 5 ; Brandt's *Dagh-register*, 1688, *f* 4 : 5 ; *Scriv. Goutsch Chronyexken*, 1663, *f* 3 : 5 ; *Alle de werken van Cats*, fo., *Amst.* 1658, *f* 35 : 10 ; *Vondels Poësy*, 2 dln. 1682, *f* 8 : 5 ; *id.* *Treurspelen*, 2 dln. 1665, *f* 7 : — ; *Huygens Korenbloemen*, ed. 1672, *f* 12 : 10 ; *Ge-dichten van Antonides*, „*met door D. Janssen v. Santen afgesette Figuren*”, 1615 (sic.), *f* 11 : — ; Brandt's *Poësy*, 1688, *f* 3 : — ; *Van Vollenhoven Poesy*, 1688, *f* 2 : 16 ; *Rotgans*, *Willem de Derde*, *f* 2 : 2.

Thans vordert de plaatsruimte het doen eener keuze uit de geïllustreerde folianten der afdeeling Antiquarii, welke nog tegenwoordig bij de kenners, ook in ons land, zeer geacht gebleven zijn. Het is niet anders mogelijk, dan hier en daar de verkorte beschrijving van een nr. met zijn aanzienlijken koopprijs uit te zoeken, want er zijn 139 werken van dezen aard, alleen in dit formaat. De kleinere formaten dan de hier opgegevene zijn werkjes van omvang en strekking als de opstellen in onze tijdschriften. Deze korte monographieën zijn door voorname geleerden bewerkt, en dienen nog altijd om tot bewijsvoering aangehaald te worden van hetgeen men over het onderwerp in onzen tijd schrijft. De verkoopprijzen toonen niet aan, dat onder deze 271 nrs. zeldzaamheden schuilden.

Columna Antoninia, à *Petro Ste. Bartolo aere incisa*, ed. Bellori, *Romae*, *f* 40 : — ; *Arcus Septimus Severi, cum explic. Sucessi*, *ib.* 1676, *f* 10 : 10 ; *Admiranda Romanorum antiquitatem, incisa et cum notis u. s., Romae*, *f* 18 : — ; *Villa Pamphilia, ejusque Palatium, cum statuae, fontes, vivarie, &c. ib.*, *f* 25 : — ; *Villa Aldobrandina Tusculana, Bar-*

rière inv., del. & sc., ib. 1647, *f*22 : — ; Imaginis Farnesiana cubiculi, ab Carraccio pictae, P. Aquilae del., *f*17 : — ; Galeria Farn., ab Caraccio expressa, Aquilae, u. s., *f*43 : — ; Deorum concilium in Pinciis Burghesianis hortis, 31 : — ; Colonna Trajana, design. à Bartoli, 30 : — ; Vestigi delle Ant. de Roma, Tivoli, stampata in Praga da Aeg. Sadeler, 1606, *f*25 : — ; Il nuevo theatro della . . . Roma moderna, Roma 1665, *f*17 : — ; Palazza di Rome de piu celebri architetti, design; de Pietro Terrezio, pitt. & arch. *f*19 : 15 ; Thesaurus ant. Dom., congestus à J. Geo. Gronovio, 8 vol. L. B. & Ultraj. 1695, *f*155 : — ; Thes. Graec. ant., auct. Gronovius, tome 1, 2, 3, L. B. 1697, *f*48 : — ; Boissardi & aliorum, Topogr. Romae, Francoft. 1597, *f*42 : — ; Hub Golzius, Op. omnia, cum variorum comment., 5 vol., Antv. 1645, 56 : — ; Aringii Roma subterranea novissima, Romae 1551, *f*30 : — ; Fastan, commentaires hist. Empire Romain, 3 vol., Paris 1644, *f*35 : 80 ; Fortun. Licetus de Lucernis antiqu. reconditis, 1653, 21 : — ; Kircheri, Interpretatio hierogl. — Obelisci Aegypt. inter Isaei Romani rudera fossi, Romae 1666, *f*38 : — ; Gruteri, Inscript. antiquae, ca edit. Scaligeri, apud Commelin, 1616, *f*44 : — ; Mabillon, de Re Diplomatica, Paris 1681, *f*30 : — ; La Sicilia de Phil. Parnia descritta con medaglia ristampato con agiunta da Leon. Agostino, Roma 1640, *f*22 : — ; Malta illustrata; 1647, *f*33 : — ; Prentboek van Ovidius, soo van Goltzius als le Potre, Holsteyn, van den Eekhout, *f*21 : — ; Diverse animalia quadrupedia, ad viv. del. à Joh. Cupio, atque aeri insculpta à R. Persyn, Amst. 1641, *Noch diverse prentkunst van Blommert, Potter, van Goyen, de Geyn, Goltzius e. a., curieus gr. gebonden en afgezet*, 17 : — .

Op blz 149 komen 14 portretten van geleerden voor, „zeer kunstig geschilderd” door P. P. Rubens, M. Miereveldt, J. de Bakker, F. Hals e. a. Indien men het geheel

onderaan, in schrift-bijgevoegde vijftiende beeld der „Paussin Johanna” niet mederekent, omdat het maar vier gulden haalde, zijn de overige toch te goedkoop om kunstwaarde te hebben. Wij hebben hier wel met kopieën te doen, gelijk er voorheen zeer veel in olieverf vervaardigd waren door personen, die van die conterfeitingen een handwerk maakten en wier produkten niet zelden boek- en studeervtrekken opsierden, doch waaraan veelal de kunstwaarde ontbrak. Dit moois zal zeker nooit in ernst voor echt werk gegolden hebben, maar in het spreken deed men, alsof de stukken alle oorspronkelijk waren. De lezer oordeele over de opbrengsten.

Lipsius, *f* 8 : 10; Oldenbarnevelt, *f* 11 : —; G. J. Vossius, *f* 10 : —; Scriverius, *f* 20 : —; Cartesius, *f* 6 : —; Galilei *f* 7 : 5; Janus Secundus *f* 14 : —; Viglius, 5 : 5; Erasmus, *f* 5 : —; Christ. Plantinus, *f* 5 : 15; Calvin, *f* 5 : 10; Copernicus, *f* 3 : 5; Jos. Scaliger, 2 : — en Casaubonus, *f* 5 : —. Aldus een heel Pantheon voor *f* 112 : 10, en dat van de beste meesters dier eeuw!

Het voorbericht der Beschrijving van Leiden door Van Mieris gewaagt van Corn. Nicolai, als van een groot liefhebber der Oudheden. Schoon Van Mieris bij den dood van onzen verzamelaar slechts acht jaar oud was, had hij toch goede inlichting ontvangen aangaande eene lamp met vier pitten, die Nicolai moest bezeten hebben; althans kan er zoo iets geweest zijn, dat onder nr. 31 voor *f* 10 : — verkocht is geworden.

De getuigenis van zeldzame uitgebreidheid en belangrĳheid, die aan de bibliotheek van het kabinet van oud- en zeldzaamheden toekomt, kan nog niet gegeven worden aan de hss., waarvan ongeveer de helft gelijktijdige excerpta of dictata zijn uit den tijd der geneeskundige studiën van den verzamelaar. Behalve een Ilias, die niet heel antiek was en

*f*21:10 opbracht, waren er weinig andere werken over philologie dan van vrij jonge dagteekening; ook was er het vriendenalbum van Samuel Baccher, dat niet nader beschreven wordt, dan met de aanwijzing, dat er bijdragen in geplaatst werden door Dan. Heinsius, J. Scaliger, Casaubonus, Caspar van Baerle, enz, waardoor de tijd eenigszins aangewezen wordt.

Het eerste nr. der oudheden is de Nehalenniasteen van Ipendam, dien wij dus vroeger leeren kennen, dan zijne plaatsing op dit landverblijf, waar hij dus hoogstens kan geweest zijn van 1698—1872; wij hopen hierover een aanteekening te geven in Oud-Holland en vermelden thans alleen, dat hij in deze auctie slechts 18 gld. opbracht. Verder waren er gebeeldhouwde marmeren bekleedsels van antieke grafteekens, Romeinsche marmeren busten, tegels van Xanten en het Huis te Britten, Egyptische afgodsbeelden, huisraad en sieraden uit de verwoeste Romeinsche steden opgegraven. Voorts ringen van goud, zilver en ijzer met antieke steenen als amuletten. Daarna naturalia, die echter duur waren, zoodat een koopje ambregris 37:— gulden deed, wortels der mandraora *f*8:10 golden en chemisch toebereide zelfstandigheden tamelijk hoog liepen: voor *f*28:5 spiritus. Eindelijk komt een aantal nrs. met optische werktuigen, die wij nader willen bezien, na opgegeven te hebben, dat de verkooping sluit met een borstbeeld van Joan de Witt, want in die jaren was het niet zonder beteekenis, dat iemand eene buste bezat van den grooten Raadpensionaris en een geschilderd portret van den beroemden Lands-advocaat. Onder die zichtglazen dan was een tooverlantaarn, toen nog niet een bloote vermakelijkheid voor kinderen, immers de als uitvinder beschouwde Athan. Kircher, overleed in 1680 — hij werd voor *f*72:— verkocht. Joh. de Mey, rechtzinnig theol. prof. te Middelburg, in 1678 overleden, had ook eens vertooningen met zoodanig

instrument bijgewoond, en kon in zijne verrukking het vermoeden niet onderdrukken, dat de noodlottige woorden, op het feest van Belzazar, onverklaarbaar aan den wand geschreven, wel door de *laterna magica* konden voortgebracht zijn. Verrekijkers, de vinding van Lipperhey in 1607, verbeterd door de schrandere toepassing van Cartesius, enkelvoudige kijkers, microscopen (een van f 27:—), thermometers, alle toen nog betrekkelijk nieuwe dingen, waarmede de wetenschap wonderen zou doen en die reeds ten deele ontdekt had, ontbraken niet aan deze bijna vorstelijke verzameling.

Een tweede deel van den catalogus beschrijft het kabinet van antieke munten; historiepenningen of munten, jonger dan die van het Romeinsche keizerrijk in het Westen, waren er niet. De nrs. zijn blijkbaar nauwgezet beschreven, onder verwijzing naar historische en numismatische schrijvers. Zij beslaan 54 bladzijden van den catalogus en liggen welgeordend in laadjes, worden niet afzonderlijk, maar bij laadjes verkocht, zoowel de zilveren als de bronzen en koperen; naar ons voorkomt, gaan de prijzen niet hoog. Dit punt zij den numismaten tot nader kundig onderzoek aanbevolen. Eene uitzondering moet hier uitdrukkelijk aangeduid worden. Het is begrijpelijk dat keizer OTHO in zijne regeering van 59 dagen niet veel kopergeld in omloop kan gebracht hebben. Vandaar maakt MACAULAY eene vergelijking tusschen „a brass OTHO”, de verloren gedeelten van LIVIUS, en een onvindbaar exemplaar der eerste uitgaaf van een stichtelijk volksboek, dat door het veelvuldig gebruik in ongeletterde standen volkomen vernietigd is. En toch komt er hier een voor. Op pag. 33, onder nr. 25 der afd. *Imperatorum Romanorum nummi aerei: Othonis laureatum caput*. Daarnaast staat: 115 gld., solus; trouwens brachten niet alle laadjes het vijfde gedeelte dezer som op, en wel voor dertig of meer

stuks. Van zijn voorganger GALBA kwam een koperen munt tot 33 gld., en de na deze keizers geslagen numi gaan schandekoop. Mej. MARIE DE MAN, conservatrix der muntverzameling van het Zeeuwsch genootschap, had de goedheid van mij mee te deelen, dat deze zeldzame Otho ook voorkomt in den catalogus der collectie van PIETER VAN DAMME, verkocht in Maart 1808.

De beschrijving der oude bibliotheken in ons land, en van de belangrijke verkooping in vroeger tijd, werpen een eigenaardig licht op de geschiedenis van onzen Boekhandel. Waar gelezen en verzameld wordt, heeft de boekverkooper veel te doen. De vroegere huiselijkheid en de gewoonte in familiën om elkander voor te lezen, wat de beste schrijvers van vroeger en later tijd, van eigen bodem en uit den vreemde, hebben in het licht gegeven, is bij ons eene flauwe overlevering geworden, of moet nagegaan worden als een der kenmerkende gewoonten van Engeland, waar zelfs deze onderlinge genieting bestaat in de standen, die bij ons niet weten, dat er eigene klassieke schrijvers zijn, die den moed niet zouden hebben om een heel boek door te lezen. Wanneer uit deze Bouwstoffen het gedenkteeken zal verrijzen, waartoe zij bijeengebracht worden, dan zal in een hoofdstuk, niet ongelijk aan de oude Spectatoriale Vertoogen, de invloed geschetst worden, dien de Boekhandel uitoefende op het inwendig maatschappelijk leven. En omgekeerd zullen de verhoudingen in het persoonlijk leven en het huiselijk verkeer, gelijk beiden beheerscht worden door den tijdgeest, niet nalaten zich krachtig te openbaren in de Geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel.

Amsterdam, 1893.

WILLEM JANSZ. BLAEU 1).

DOOR

P. A. TIELE.

Hoe dikwijls betreuren wij dat ons zoo weinig van de jeugd, van de vorming van onze groote mannen is overgeleverd! En ook al willen wij WILLEM JANSZ. BLAEU niet tot dezen rekenen, hoe wenschten wij meer dan een enkelen blik te kunnen slaan in het kantoor van den schepen CORNELIS PIETERSZ. HOOFT, om zijn jongen neef te bespieden, als de patroon zich naar 't Stadhnis begeven heeft om „zijne bijzondere zaken ter zijde stellende, zijne krachten aan de gemeene zaak te wijden”; wij zouden den koopmansleerling de kantoorboeken met tegenzin op zijde zien leggen om, met een kaartboek van LUCAS JANSZ. WAGHENAER of een atlas van ABRAHAM ORTELIUS voor zich, een toekomst te droomen, waarvan het Tooneel des Aerdrijcx de eindpaal zou zijn. En een paar jaar later zouden wij ons met hem verplaatsen op het eiland Huen, luisterende naar de lessen van TYCHO BRAHÉ, den Deenschen

---

1) Leven en Werken van Willem Jansz. Blaeu, door P. J. H. BAUDET. Uitgegeven door het Prov. Utrechtsch genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Utrecht, C. van der Post Jr. 1871. In 8°. (XIX) en 178 blz. Met portret en facsimilés.

edelman, die zijn leven der wetenschap had gewijd, en den meester hulp verleende in 't vervaardigen van zijn instrumenten, die aan de wetenschap der sterrekunde eene toekomst beloofden. Wij zouden misschien vernemen hoe het verlangen naar „Marretien” den jongen man naar zijn vaderland teruggedreef¹⁾, hoe hij met haar zich vestigde in Hollands eerste handelsstad, en weldra om zijn bekwaamheid als kaartemaker²⁾ geroemd, zich de protectie van neef HOOFT waardig maakte. Maar dat fantaseeren brengt ons niet veel verder, zal de heer BAUDET zeggen, met eenige minachting op de opstellen van VAN LENNEP wijzende, wien wij zoo gaarne een paar onjuistheden vergaven, als hij 't verleden ons voortooverde.

Wij vinden dan, historisch zeker, in de laatste jaren van de zestiende eeuw, WILLEM JANSZON als kaartemaker gevestigd te Amsterdam op het Water in den Vergulden Zonnewijzer, in het bezit van Marretjen, en weldra van een gezin, dat „seer aenwassende is”; maar onvermoeid bezig met het vervaardigen van land- en zeekaarten, hemel- en aardgloben, en vertrouwend dat zijn kennis en ervaring hem zal blijven in staat stellen de zijnen „eerlijk te onderhouden.” Maar behalve het aanwassend gezin komen er andere wolken aan den horizon. Geen land waar in de zestiende eeuw der drukpers zooveel vrijheid gelaten werd als het onze. Men schroomde zelfs het eigendomsrecht op eigen vinding, eigen arbeid, voor meer dan enkele jaren toe te staan, zonder twijfel om den vinder tot voortdurend verbeteren, anderen tot wedijver te prikkelen. Of de Staten juist zagen? Zeker was 't niet billijk dat anderen het voordeel trokken, waar gij de kosten gedragen hadt, en WILLEM JANSZON was dus in zijn recht, als hij zich bij Hun Edel Mogenden beklaagde, dat „eenige luyden van deselve nee-

1) Data: W. Jz. Blaeu, geb. 1571. Verblijf op Huen, 1591. Zijn oudste zoon Joan geboren 1596. Oudste datum op de globes 1599.

2) Zeker niet als „kistemaker” (oude aantekening bij BAUDET, blz. 121 die corrupt schijnt te zijn. Voor „Joan Blaeu de grote Gever, 1650, den 14 Aug.” leze men waarschijnlijk „Joan Blaeu, de jonge, geboren 1650”, enz.)

ringe hun dagelijksch onderwonden zijne zoo wel nieuw gevonden als geamplieerde en vermeerderde werken na te snijden en te doen nasnijden," want die werken, hij mocht het met grond betoogen, „niet en zijn te inventeeren, te amplieeren of corrigeeren, veel min te volvoeren, dan met zeer groote moeyten, kosten en geltspillinge." Niet onbillijk was dus zijn verlangen, dat de Heeren hem „tenminsten voor den toekomenden tijd tegen soodanige injurien en ongelijk in (hun) vaderlijke protectie souden nemen," en anderen den nadruk verbieden. Ook toonden zich de Staten genegen zijn verzoek toe te staan. Voor tien jaren werd hem zijn eigendomsrecht gewaarborgd.

Zoo was BLAEU van 1608 tot 1618 voor nadrukkers, althans binnen de provincie Holland, beveiligd. Buiten Holland schijnt hij die minder gevreesd te hebben, of misschien verleenden de Staten-Generaal zulke persoonlijke octrooien aan uitgevers niet. Wij vinden die enkel voor afzonderlijke uitgaven en voor minder jaren toegestaan. Zoo verkreeg BLAEU reeds in 1608 octrooi voor 7 jaren voor „zeker zeekaertbouck," bij hem uit te geven; dit boek nu, zijn „Licht der Zeevaart" ¹⁾, kwam eerst twee jaren later van de pers. Hij bood het Hun Hoog Mogenden aan en ontving voor de praesentatie 200 gulden. Dit „Licht" was bestemd om den „Spiegel" van zijn voorganger WAGHENAER te vervangen. „LUCAS JANSZ WAGHENAER selve" zoo lezen wij in de voorrede, „weynich voor zijn overlijden, heeft ons oock schriftelijk aanghewesen veel merckelijke feylen, die in zijne Boecken noodwendigh verbeteret waren" (d. i. moesten worden). Of het nieuwe

1) De Heer BAUDET denkt hier aan een vroeger zeekaartboek, waarvan geen spoor meer zou zijn overgebleven. Ik zie daartoe geen reden. Er staat in de Resolutie: „zeker zeekaartboek, mitsgaders *zeker* nieuwe Paskaart." Alleen de laatste wordt nauwkeuriger omschreven. Misschien echter behoort dat „inhoudende de navigatie" enz., bij het Zeekaartboek en niet bij de Paskaart. De titels van boeken in de Resoluties vloeien over van onnauwkeurigheden. — Het is jammer dat de heer BAUDET het „Licht der Zeevaart" 1^e en 2^e deel niet gekend heeft. Ik vond eerst onlangseen exemplaar van den nadruk van 1625—27 (waarover straks nader) op de Bibliotheca Thysiana.

Licht veel op het oude voor had, moge een deskundige onderzoeken. „Dit Boeck,” schreef de jonge HOOFT, op zijn kernachtige manier,

„Dit Boeck, dat wijst, om u in 't varen vaer (*van vrees*) t'ontslaen,
Der Klippen dreyghen, en der Bancken laghen aen.

Het leert u 's Hemels oordt, by menigh helder teecken;

en ZACHARIAS HEYNS riep den zeeman toe:

„Zeylt sonder schroom door mist en donckerheden, want
In 't duyster wordt u hier des Zeevaerts Licht ontsteecken.”

Eerst tien jaren later (1618) achtte BLAEU het noodig (en profijtelijk) het kaartboek van WILLEM BARENTSZ voor de Middellandsche zee door een „Derde Deel van 't Licht der Zeevaart te vervangen. Wel een bewijs voor de nauwkeurige waarneming van onzen beroemden zeeman.

Intusschen maakte hij zich ook door anderen arbeid verdienstelijk. „Natuur,” zoo als VONDEL zegt,

„.. trof in BLAEU een stof tot veelerley bequaem.”

Zijne sterrekundige waarnemingen werden reeds in 1600 bekroond met het vinden van een nieuwe ster in het sterrebeeld de Zwaan ¹⁾. Ook weten wij, dat door hem eene graad-

1) Dit is de merkwaardige ster, waarvan de hoogleeraar KAISER (De Sterrenhemel verklaard, 3e druk, blz. 398) gewag maakt. Prof. K. zegt, dat KEPLER haar „in 1600 aan den hemel zag verschijnen.” Dit is echter niet geheel juist, en steunt misschien op het gezegde bij CASSINI (Elémens d'astronomie, p. 69). KEPLER zelf, in zijne „Narratio astronomica de stella tertii honoris in cygno, quae usque ad annum 1600 fuit incognita, necdum extinguitur” (achter het tractaat: De stella nova in pede serpentarii. Pragae, 1606, pag. 149 sqq.) geeft te kennen, dat hij haar niet heeft waargenomen vóór 1601, en zegt van BLAEU: „Primus est GULIELMUS JANSONIUS, qui hanc novam a se primum anno 1600 conspectam profitetur, inscriptione in globum coelestem anno 1600 editum factâ; de cujus viri integritate nihil est cur dubitem: testantur de ea occupationes nobiles geographicae et astronomicae; quod genus studiorum sic est comparatum, ut non ferat amatorem, nisi fidum et candidum: Astrorum verò notitiam eum habere, satis probat illud, quod TYCHONIS BRAHEI discipulus, observationumque socius aliquandiu fuit. Ad quem postquam rumoris hujus originem redire vidi, non destiti, maximo Caesare probante, literis ipsum interpellare de circumstantiis, quibus in primum hujus Novae stellae aspectum notitiamque incidere Quid vero

meting ondernomen werd; en hoewel zijne aantekeningen hiervan, die zich nog in 't bezit van zijn zoon bevonden, zoo 't schijnt verloren zijn gegaan, blijkt het uit de mededeeling van den laatsten aan den franschen wiskundige PICARD, dat die veel nauwkeuriger moet geweest zijn dan de meting door den Leidschen hoogleeraar WILLEBRORD SNELLIUS later tot stand gebracht. Ook gaven de Staten van Holland BLAEU reeds in 1611 een bewijs, dat zij zijne kennis op prijs stelden, door hem omtrent eene mathematische uitvinding te raadplegen; in later tijd (1636) maakte hij deel uit van de commissie door de Staten-Generaal benoemd om de uitvinding van GALILEI ter bepaling van de geographische lengte te onderzoeken.

Met dat al schijnt het octrooi van 1608 niet vernieuwd te zijn, en toen dat ten einde liep, deed zich een nieuwe gevaarlijke mededinger op.

Tot de bekwaamste kaartemakers van dien tijd behoorden de DE HONDTS, JODOCUS (JOSSE) de oude, en zijne zonen HENDRIK en JODOCUS. Eene dochter van den eerstgenoemde huwde met zekeren JAN JANSZ., waarschijnlijk een zoon van een Arnheemschen uitgever, die denzelfden naam droeg. De zoon noemde zich later naar de gewoonte van dien tijd, JANSSONIUS, even als de DE HONDTS HONDIUS, en BLAEU somtijds CAESIUS. Hij vestigde zich in of omstreeks 1617 te Amsterdam op het Water, in de Pascaert, dus in de buurt van BLAEU. Deze had in 1618 met veel moeite ¹⁾ verlost gekregen tot de uitgaaf van het Journaal van WILLEM CORNELISZ SCHOUTEN, waarbij zich de kaart bevond van den nieuwen, door LE MAIRE ontdekten waterweg, en ver-

---

literis meis acciderit, ignoro: responsum quidem hactenus ab illo accepti nullum." Misschien strekte tot antwoord op de vraag van KEPPLER de opgaaft der lengte en breedte, die BLAEU op zijne globes in 1603 aan zijne aantekening omtrent deze ster toevoegde (BAUDET, blz 150). — De heer BAUDET is op het punt van de ontdekking door BLAEU grooter twijfelaar dan KEPPLER, wiens tractaat hij niet schijnt gekend te hebben, hoewel zijn zegsman (BAILLY) er naar verwijst.

1) Zie de Resolutiën van de Staten van Holland op dat jaar.

scheidene afbeeldingen voor dat reisverhaal in koper gebracht. Tekst en platen werden al aanstonds, bedriegelijk nauwkeurig, door JAN JANSZ nagedrukt, en zonder twijfel goedkooper aan de markt gebracht, want zijne uitgave beleefde verscheidene herdrukken, terwijl die van BLAEU zoover ik weet niet herdrukt is. Maar dat was nog een kleinigheid. Weldra liet JAN JANSZ BLAEU'S Licht der Zeevaart, kaarten en tekst, namaken en op slecht papier drukken; en daar de „inventie" hem niets kostte, kon hij ook dezen nadruk natuurlijk goedkooper van de hand zetten. Maar BLAEU liet zich niet uit het veld slaan. In 1624 zag zijn „Zeespiegel" het licht, een verbeterde uitgave van zijn Zeeatlas, met geheel nieuwe kaarten en in gewijzigd formaat. En tevens begon hij zich in dien tijd ook meer op het uitgeven van andere dan wiskundige boeken toe te leggen. HOOFT en HEINSIUS maakten reeds vroeger, DE GROOT, VOSSIUS, VAN BAERLE nu eveneens van zijne persen gebruik. De typographische uitvoering had niet de volkomenheid van die der ELZEVIERS, maar mag toch met lof genoemd worden ¹⁾. Vooral na de uitbreiding van zijne drukkerij door zijn oudsten zoon JOAN, werd daaraan zorg besteed. BLAEU had dien zoon in de rechten laten studeeren en toen buitenslands gezonden; wie vooruit wilde moest in dien tijd wat van de wereld gezien hebben. JOAN bracht geruimen tijd in Italië door en knoopte er connecties aan, die hem later van veel nut waren. Ook de tweede zoon, CORNELIS, bezocht o. a. Italië en Engeland.

Maar nog vóór dat zijne zoons in de zaak werden opgenomen, had de oude BLAEU eene onderneming begounen, die in de gevolgen zijn roem het blijvendst zou vestigen. Tot nu toe had hij wel een aantal afzonderlijke landkaarten in 't licht gegeven, maar nog geen verzameling (wat men sedert MERCATOR een „Atlas" pleegt te noemen). De Atlassen, die toen het meest in gebruik waren, kwamen bij de DE

1) Zie o. a. Gedichten van HOOFT door LEENDERTZ (een scherpziend rechter), Inleiding, blz. xl, enz.

HONDT's van de pers. De oude HONDIUS had de koperen platen, die voor den beroemden atlas van MERCATOR gediend hadden, van zijn erven aangekocht (1604), en sedert zijn atlas meermalen herdrukt en telkens met nieuwe kaarten vermeerderd. Of hij daarbij gebruik gemaakt heeft van kaarten van BLAEU is onzeker, daar de meeste afzonderlijke kaarten van den laatsten niet tot ons gekomen zijn. In 1631 kreeg hij aan BLAEU een mededinger. In dat jaar toch gaf deze in het licht zijn „Appendix Theatri ORTELI et Atlantis MERCATORIS,” eene verzameling van 103 kaarten met Latijnschen tekst. De uitvoering van dezen Atlas overtreft, volgens den heer BAUDET, die van alle vroegere werken van dien aard. „De kaarten,” zegt hij, „zijn in een anderen stijl bewerkt, de gravure van lijnen en letters is scherper, de versiering artistieker. De onoogelijke, golfagewijze arceering der zeeën, die men bij MERCATOR en ook bij HONDIUS vindt, is weggelaten.” Maar de man, die zich vroeger zoo over nadruk beklaagde, had zich nu aan hetzelfde kwaad schuldig gemaakt. Verscheidene kaarten uit den atlas van HONDIUS werden (zoo als den heer BAUDET bij vergelijking gebleken is) door hem nagevolgd, sommigen nagedrukt. Misschien gevoelde hij zich daartoe vrij tegenover den zwager en deelgenoot van JANSSONIUS, die hem in het groot dezelfde poets had gespeeld; ook houde men in 't oog, dat BLAEU de kaarten, althans wat de uitvoering betreft, verbeterde. Maar wij kunnen het HONDIUS niet euvel duiden, dat hij in de voorrede voor den vermeerderden Atlas, een paar jaar later door hem en JANSSONIUS uitgegeven, braaf op BLAEU schimpte en zijn kaartboek een samenraapsel van oude kaarten noemde, veranderd of gecopiëerd naar de zijne; — al was deze beschuldiging zeer overdreven. Dat de tegenpartij echter de verdienste van BLAEU erkende, blijkt, zoo als de heer BAUDET te recht opmerkt, uit hun streven om voortaan diens stijl na te volgen. Ook maakten zij er natuurlijk voortaan geen bezwaar in BLAEU's kaarten na te drukken¹⁾.

1) Eene nauwkeurige vergelijking der verschillende kaarten zou m. i. voor

Maar ook BLAEU liet het niet bij zijn eerste proeve. Zijn oudste zoon was nu van de reis teruggekeerd en in de zaken opgenomen. Hij had zijn hulp te meer noodig, nu de O. I. Compagnie hem tot haar vaste kaartemaker aanstelde (1633) en hij zijne zeekaarten voortdurend op de hoogte moest houden van de ontdekkingen en waarnemingen, waartoe hem de journalen der stuurlieden verstrekt werden. Nu JOAN hem ter zijde stond, kon tegelijkertijd een zijner liefste wenschen tot vervulling komen. „Op het voorbeeld der groote geografen,” zoo getuigt JOAN, „was mijn vader reeds lang van plan geweest eene beschrijving der gansche aarde te geven.” Eindelijk, in 1634, verschenen de beide eerste deelen van het „Tooneel des aertrijcx” te Amsterdam bij WILLEM en JOAN BLAEU, en daarmee was de grondslag gelegd voor den grooten Atlas ¹⁾. Maar er moest nog veel verbeterd worden. Vele oude kaarten moesten door nieuwe worden vervangen. Met ijver legde BLAEU zich daarop toe en spaarde er geen kosten voor ²⁾. Tot in de laatste jaren van zijn leven is hij zijn zinspreuk trouw gebleven: *Indefessus agendo*.

Ook de verplaatsing en uitbreiding zijner handelszaak mocht BLAEU nog beleven. Deze had in 1637 plaats, onder het opzicht zijner zonen. De nieuwe inrichting op de Bloemgracht, in ruime lokalen, waar men boek- en plaatdrukkerij, gieterij, magazijn, enz. bijeen vond, wekte de bewondering

---

de geschiedenis der geographie niet zonder belang zijn. Niet om de oudste rechten van de verschillende uitgevers te constateeren — ik acht dit, even als de heer BAUDET, onbelangrijk — maar om de veranderingen die die kaarten langzamerhand ondergaan hebben aan 't licht te brengen. Ook de tekst der Atlassen zou zulk een vergelijkend onderzoek verdienen.

1) Heeft de heer BAUDET die eerste Hollandsche uitgave gezien? Zoo ja, dan ware een duidelijker beschrijving wenschelijk geweest, mededeeling omtrent voorrede, enz. De eerste Hoogduitsche uitgave schijnt mede in 1634 te zijn uitgegeven, de Fransche in 1635? De eerste Latijnsche van 1635 is op de Akademische Bibliotheek te Leiden.

2) Zie o. a. de briefwisseling met den Tubingschen hoogleeraar SCHICKARD, door den heer BAUDET uit het werkje van SCHNURRER overgenomen. (Bijlage XII).

op van landgenoot en vreemdeling. „On la tient,” schreef de kanunnik JOLY, die 't in 1646 in gevolg van den hertog DE LONGUEVILLE Amsterdam bezocht, „on la tient pour la plus belle de toute l'Europe.”

De voltooiing van den grooten Atlas beleefde de oude BLAEU niet meer. In 1638 overleed hij in den ouderdom van 67 jaar. Maar zijn zoon JOAN — (CORNELIS overleefde zijn vader niet lang), werkte voort in zijn geest en voltooide het groote kaartwerk op luisterrijke wijze. Als boek- en kaartdrukker heeft JOAN zich een Europeeschen naam gemaakt.

Het werk van den heer BAUDET, waarvan ik in de voorgaande schets meermalen gebruik heb gemaakt, is zijn ontstaan verschuldigd aan een prijsvraag van het Provinciaal Utrechtsch genootschap, waarin verlangd werd: „Eene levensbeschrijving van WILLEM BLAEU, met eene vermelding en beoordeeling der door hem uitgegeven Atlassen, Land- en Zeekaarten, Stedeboeken en Globen, en een onderzoek van den invloed, dien zij ter bevordering van land- en volkenkunde gehad hebben.”

Wat het leven van BLAEU betreft, bij de weinige gegevens die wij bezitten, kon alles wat hierover viel mede te deelen, in enkele bladzijden worden saamgevat; maar een onderzoek van den „invloed” dien zijne werken zouden gehad hebben „ter bevordering der land- en volkenkunde,” heeft de heer BAUDET wijselijk laten rusten; die invloed toch moest geheel afhangen van de betrekkelijke waarde van BLAEU's uitgaven. Het is dus hoofdzakelijk eene beoordeeling van de laatsten, die wij van den heer B. ontvangen. Wat zijn arbeid betreft op het gebied van wiskundige geographie en zeevaartkunde, na dezen met zaakkennis onderzocht en met het werk zijner voorgangers vergeleken te hebben, komt de heer B. tot het resultaat, dat de wetenschap

er niet veel verder door gebracht is. Evenwel onthoudt hij aan BLAEU'S zeekaartboeken den lof niet „naar de beste bronnen van dien tijd te zijn bewerkt” en zich te onderscheiden door volledigheid. Mij dunkt, dat van een intelligent uitgever niet meer te eischen viel.

Wat BLAEU'S landkaarten betreft, erkent de heer B. dan ook zelf: „van BLAEU oorspronkelijke kaarten te eischen zou ongerijmd geweest zijn. Het beste te geven wat elders bestond, herleid op het formaat van zijn atlas, daardoor alleen verrichtte hij een zeer verdienstelijk werk, vooral omdat zijne kaarten in den regel fraaier gegraveerd zijn dan de oorspronkelijke.” En wij hebben gezien dat BLAEU, om dat *beste* te geven, geen moeite en kosten ontzag. Volkomen billijk komt mij dan ook het eindoordeel voor, door den heer B. over BLAEU geveld: „Levende in een tijdperk, waarin de Nederlandsche handel en zeevaart in weinige jaren, eene ongehoorde vlucht namen, begreep hij de eischen, die een uitgebreid verkeer met alle natiën der wereld aan de aardrijkskundige kennis zijner landgenooten stelde. Wakker en ondernemend uitgever en handelaar wist hij, èn door voor de samenstelling zijner werken de beste bronnen te raadplegen, èn door de uitvoering daarvan aan de geschiktste handen op te dragen en zelf met zorg na te gaan, zijne voorgangers en tijdgenooten te overtreffen.”

Ten slotte een paar bibliographische aantekeningen.

Van het „Tweevoudigh Onderwijs van de hemelsche en aardsche globen” (BAUDET, bl. 46 vv.) is mij geen vroegere uitgave bekend dan die van 1634, niet door den heer B. vermeld, doch zoowel op de Akad. Bibliotheek te Leiden als op die van 't Bat. Genootschap te Rotterdam aanwezig. Deze uitgave heeft een privilegie van de Staten-Generaal voor 9 jaren, gedagteekend 22 Sept. 1634. Het boek schijnt

ook niet veel vroeger geschreven te zijn, want in de voorrede wordt melding gemaakt van een geschrift van PHIL. LANSBERGEN, waarvan de eerste druk in 1628 het licht zag.

Van het Licht der Zeevaart (1° en 2° deel), dat de heer BAUDET niet gekend heeft, bezit de Bibliotheca Thysiana een nadruk, waarvan ik om de groote zeldzaamheid van 't boek, titel en inhoud nauwkeurig opgeef: „Het Licht der Zee-vaart daerinne claerlijk beschreven ende afghebeeldet werden alle de Custen ende Havenen vande Westersche, Noordsche, Oostersche ende Middellandsche Zeën. Oock van vele Landen, Eylanden ende plaetsen van Guinea, Brasilien, Oost ende West-Indiën. Wt de alderbeste Zeebeschrijvers gheschriften (als LUCAS JANSZ WAGHENAER ende meer andere) eensdeels vergadert: maer uyt vele ervarenere Zeevaarders schriften ende mondtlijke verclaringhen van alle verlopen ghebetert, ende met veel nieuwe beschrijvinghen ende Caerten seer vermeerdert. Alles ghedeelt in vier boecken, waer van yders inhoudt voor elck uytgedrukt staet. Hier zijn bijghevoecht (beneffens eene onderwysinghe in de conste der Zee-vaart) nieuwe tafelen van der Zonnen declinatie, gherekent uyt de observatien van TYCHO BRAHE, ende gherecht op de Meridiaen van Amsterdam. Mitsgaders nieuwe tafelen ende onderwijs van 't recht ghebruyck der Noordsterre ende andere vaste sterren . . . . Door WILLEM JANSZOOM. Tot Amsterdam. Ghedruckt by JAN JANSZOOM, wonende op 't Water inde Pas-kaart. Anno 1627. In gr. langw. 4°.

Deze titel, waaronder een gezicht op „Amstelredam”, is gegraveerd. Aan de keerzijde vindt men een klinkdicht en epigram van Z. H(EYNS). Daarop volgt een koperprent, voorstellende een les in de zeevaartkunde. Aan de keerzijde het bekende klinkdicht van P. C. HOOFT. Opdracht aan de Staten-Generaal en PRINS MAURITS (2 blz.), Voorrede (2 blz.), Tekst (48 blz.). Gedrukte titel: „Eerste Boeck van 't Licht der Zee-vaart,” enz., met jaartal 1626. Tekst: blz. 3—119. Kaarten ten getale van 20, allen dubbel. De beide eersten hebben geen nommer, de overigen zijn gemerkt 2—19. De tweede kaart, later bijgevoegd zoo 't schijnt (Caerte vande

Reede ende Haven van Medemblick, enz.), heeft het jaartal 1614. — „Tweede Boeck van 't Licht der Zee-vaert (gedrukte titel, met het jaartal 1625). Tekst: blz. 3—131. Kaarten met nommer 20—41, allen dubbel, met uitzondering van de 35^e en 38^e.

De kaarten hebben allen fransch en hollandsch opschrift. Op sommigen staat de naam des graveurs: PETRUS KAERIUS (VAN DER KEERE), maar op geen enkele die van BLAEU.

In de Opdracht aan de Staten-Generaal zegt BLAEU: „*Nu is my niet vergheten* hoe mildelijck uwer E. M. my met uwe Octroye op desen tegenwoordighen Boecke heeft veert, nadat uwer E. M. by Certificatien van verscheyden ervaren Stuerlyuden ende andere personen hun dies verstaende, jae uyt ghetuyghenissen van LUCAS JANSZ WAGENAER selve, was vertoont het groote nut 't welck alle leergerige Zeevarende Luyden meer uyt desen Boecke (sonder roem gesproken) als uyt . . . anderen . . . van dier Materie . . . sullen halen.” Hieruit blijkt, dat het octrooi de uitgaaf eenigen tijd is voorafgegaan, wat mij in mijne meening versterkt in de aantek. op blz. 341 uitgesproken.

Inleiding en Tekst verschillen voor een groot deel van die in den Zeespiegel. In den laatsten komen verbeteringen voor, sedert 1608 aangebracht, zoodat (ook blijkens de bijgevoegde Kaart van 1614) aan dezen nadruk eene vermeerderde uitgave van BLAEU ten grondslag moet gelegen hebben. Zoo lezen wij blz. 17 van 't 1^e deel. „Deze gelegentheit van 't Noorder-gat is my schriftelijck toe geschickt van de Lootsluyden van den Briel, in Januario des Jaers 1610.”

In deze beide eerste deelen zijn alleen afgebeeld de zogenaaemde „Westersche, Noordsche en Oostersche Zeën”. De Middellandsche komt voor in het IIIe deel: door den heer BAUDET beschreven naar het exemplaar op de Akad. bibliotheek te Leiden. Naar luid van den algemeenen titel zou er nog een IVe deel bij behooren, inhoudende de kusten van Guinea, Brazilië, O. en W. Indië. In de voorrede schrijft BLAEU: „Desghelijcks hebben wy voorbij ghegaen

yet te schryven van 't vinden der lengde, dat men ghemeynlijk noemt, het Oost ende West . . . Maer alle 't gene dat tot noch toe daer van in 't licht ghecomen is, en is niet alleen onnut, maer (soo men haer daer toe verlaten wilde) oock schadelijk ende bedrieghelijck, *waer van wy in 't vierde Deel deses Boecks breeder denken te schryven*", enz. Is dit bij de belofte gebleven?

Eene fransche vertaling van het I^e en IIe deel bevindt zich op de Bibliotheek van S. Marco te Venetië. Zij draagt dezen titel: „Le Flambeau de la navigation, monstrant la description et delineation de toutes les Costes et Havres de la Mer Occidentale, Septentrionale et Orientale. Selon les instructions des plus entendus Autheurs des Escrits de Marine . . . A quoy est adjoustée une Instruction de l'Art de Marine, avec Tables de la Declination du Soleil etc . . . Par GUILLAUME JEANSZON. A Amsterdam, Chez GUILLAUME JEANSZ. demeurant sur l'eau, à l'enseigne du Quadrant au Soleil l'An 1625. Avec Privilegie pour sept ans." In gr. langw. 4°. (Tekst 164 en 130 blz.)

Van den Zeespiegel (BAUDET, blz. 64) bezit de Akad. Bibliotheek te Leiden eene uitgave van 1652, „nieuwelycx in verscheyde plaetsen verbeterd en vermeerderd." De kaarten zijn in kl. fol., niet in langw. 4°., zooals die van 't „Licht der Zeevaert." Hetzelfde schijnt reeds met de eerste uitgaaf, althans met die van 1627, het geval te zijn.

Eindelijk, wat de fonds-catalogen van JOAN BLAEU betreft, door EBERT vermeld (Encycl. van ERSCH en GRUBER, Dl. X), bij de bekende nauwkeurigheid van dien kundigen bibliograaf zou ik zeer schromen met den heer BAUDET zijne opgaven aan eene „vergissing" toe te schrijven. Fonds-catalogen, zegt de heer B., bestonden nog niet. Dit is een dwaling. Er bestaan nog verscheidene oudere fondscatalogen, maar ze zijn zeldzaam. Van daar dat de heer B. dien van BLAEU te vergeefs op verschillende bibliotheken zoekt.

(*De Gids*, 1872, dl. I.)

WILLEM JANSZOOM BLAEU

DOOR

Mr. Ch. M. DOZY.

Tot het uitwerken van onderstaande aantekeningen is slechts weinig vóorstudie noodig geweest. Hij, die kennis wil nemen van al hetgeen omtrent den vermaarden geograaf bekend is, behoeft slechts de in 1871 verschenen prijsverhandeling van P. I. H. BAUDET ter hand te nemen. Om secuur te gaan, moge hij ook het Naschrift inzien en de Gidsaflevering van Februari 1872 opslaan, waarin de Heer TIELE het werkje bespreekt. Maar dan kent hij WILLEM JANSZ. BLAEU ook in zijn leven en werken, zoover dit thans mogelijk is. Zelden is zeker eene verhandeling bekroond, die zoozeer beknoptheid aan duidelijkheid en volledigheid paart. Hier behoeft men dus allerminst bevreesd te zijn in herhaling te vervallen van hetgeen reeds elders is opgeteekend.

Hetgeen ik thans wensch mede te deelen, betreft vooreerst de Amsterdamsche origine van WILLEM JANSZ., en daarna zijne vestiging aldaar.

Dat hij te Alkmaar geboren is, kan niet met voeg betwijfeld worden. Op zijne globes staat uitdrukkelijk als vervaardiger vermeld GUILIELMUS JANSONIUS Alcmarianus en een

hem in 1605 verleend octrooi duidt hem aan als *van Al-maer*. Dat hij reeds in zijne jeugd eenige jaren te Amsterdam doorbracht, blijkt uit een brief van P. C. HOOFT. Diens vader, de bekende CORNELIS PIETERSZOOM was met ANNA JACOBSDR. BLAEU getrouwd en daardoor, hoezeer ook in jaren verschillende een volle neef van onzen WILLEM JANSZOOM. Deze nu begon zijne carrière op het kantoor, zouden wij thans zeggen, van zijn Amsterdamschen bloedverwant. Maar de ware handelsgeest schijnt er toen nog niet in gezeten te hebben.

Vol ijver voor de wiskunde begaf hij zich in de leer bij den beroemden TYCHO BRAHE, die destijds (van 1576—1597) op het eiland Hven in Denemarken verblijf hield. In het vaderland teruggekeerd, vestigde hij zich als globemaker te Amsterdam. Een aantal jaren later kwam hij er toe ook kaarten en eindelijk zelfs boeken uit te geven. En Mercurius was blijkbaar niet verstoord over den vroegeren afval. Trouwens, de handel in den Zonnewijzer op het Damarak gedreven, was van eenigszins anderen aard als die op den korten Nieuwendijk, dien WILLEM JANSZOOM in zijne jeugd ontvlucht was.

Waarop berust nu mijn beweren, dat hij van Amsterdamsche afkomst zou zijn en zijn ouders allicht even als zoovele anderen om godsdienstwille uitgeweken waren?

Zeker niet hierop, dat de naam in de 16^e eeuw veelvuldig te Amsterdam voorkomt. Niets natuurlijker dan dat de kleur van het haar of wat in dit geval waarschijnlijk is, die van het wambuis of dgl. tot een bijnaam aanleiding gaf, die in de tweede of derde generatie tot familienaam werd. Zoo zien wij in 1559 een BARENT CRYCKSZ. *alias witte* BAREND begraven ¹⁾ en in 1522 eenen JAN JACOBS *alias groen* JAN vermeld ²⁾. De naam van den hier besprokene komt niet het minst voor. Den 20sten April 1518 werd OUTGER *blauwe* HEYNE *zoon* wegens vredebreuk tot eene bedevaart veroor-

1) Oudste grafboek Oude kerk, fol. 53, 20 Juli 1559.

2) Renteboek St. Pietersgasthuis.

deeld; in 1528 wordt JAN HENRICKSZ. *anders blaeuw* JAN genoemd en twee jaar later JAN SYMONSZ. *de blaeuwe baker*; eindelijk op den Nieuwendijk bij de Baafjessteeg lag in 1497 het huis van ALBERT BLAUE JANNE ZOEN. Ik kon nog meer voorbeelden noemen, maar waartoe? De lezer zal wel met mij overtuigd zijn dat de naam Blaauw minder dan eenige andere recht geeft om de dragers daarvan in denzelfden stamboom te rangschikken.

Toch waag ik het den hier volgenden als den grootvader van WILLEM JANSZ. te beschouwen. Den 27sten September 1536 werd een huis en erf staande op den Nieuwendijk bij de Haarlemmerpoort, en toebehoord hebbende aan LUYTGEN ZIJBRANTS verkocht aan WILLEM JACOBSZ. *alias blaeuwe WILLEM*. Deze betaalde er f 2300 voor, een gering bedrag aangezien het huis oud was en groote reparatie behoefde ¹⁾.

De acte geeft mij op zichzelf geen recht tot die beschouwing. Maar er is meer, gemelde WILLEM JACOBSZ. had blijgbaar geld noodig en wendde zich daartoe in 1547 tot Regenten van het Lieve Vrouwen Gasthuis.

Deze schoten het hem voor tegen een jaarlijksche rente van f 30 en boekten ze als gevestigd op *blauwe WILLEMS huys ghenamd die witte voedt bij de Haarlemmerpoort* ²⁾. Hier zal den lezer een licht opgaan. Werkelijk zie ik in de overeenkomst van den naam van dit huis met het wapen der vermaarde drukkers voldoende grond om bloedverwantschap aan te nemen. Het is bekend dat tal van regeeringsfamiliën in de 17^e eeuw hun wapen ontleenden aan den gevelsteen der voorvaderlijke woning. Op den in 1659 geslagen penning ter eere van de inwijding van het nieuwe stadhuis prijkt als wapen van JOAN BLAEU de aan het Damrak herinnerende zonnewijzer; op de in 1662 verschenen kaart van STALPART daarentegen komt de zilveren voet als zoodanig voor. De reden dier verandering zal nu duidelijk zijn.

1) Bewijsregister der Weeskamer IV, fol. 143 v.

2) Inkomstenboek van het gasthuis 1534-58, fol. 46 v, 1558 82 wordt gesproken van WILLEM JACOBSZ. *alias blauwe WILLEM*; in 1580 werd de rente afgelost.

Men meene evenwel niet dat de gedachte aan het grootvaderlijk huis aanleiding was een nieuw wapen te scheppen; men keerde veeleer tot het vroegere terug. ANNA BLAUW, de vrouw van C. P. HOOFT voerde den witten voet reeds blijkens haar portret op den huize Marquette ¹⁾ en het was niet te verwonderen dat de jongere tak bij het uitsterven der oudere haar wapen overnam.

Dat de naam BLAUW in 1600 nog niet lang familienaam was, blijkt ook uit het geregeld verzwijgen er van, waar onze WILLEM JANSZ. in openbare acten optreedt. En er was alle reden tot onderscheiding van naamgenoten. Immers, er waren er te zijner tijd minstens vijf, allen het beroep van boekverkooper uitoefenende. WILLEM JANSZ. VAN VEEN overleed kort vóór 1607 ²⁾; WILLEM JANSZ. STAM op den hoek van de Niezel en Warmoesstraat werd 1630 begraven ³⁾; WILLEM JANSZ. BUYS alias GYSEN en van Swol afkomstig had nog in 1609 zijn zaak in den Liesveldtschen bijbel gevestigd; WILLEM JANSZ. van Campen hing in 1597 buiten Korsjespoort en 1600 in de Kalverstraat in 't Clarisse klooster uit ⁴⁾. Welnu, zelden of nooit vinden wij in 't begin der 17^e eeuw WILLEM JANSZ. BLAEU voluit vermeld. Dan eens heet hij *globi* ⁵⁾; dan eens *sonnewieser*, maar de eigenlijke familienaam wordt constant verzwegen ⁶⁾. Allengs veranderde dit, maar in 1618 kwam HEYNSII *Lofsank* nog bij WILLEM JANSZOOM zonder meer uit.

Toen in 1554 het St. Pietersgasthuis in een ton vollen harinck, dien zij voor 5 gd. 15 sts. gekocht had, eene hoe-

1) Navorscher XXX, 261.

2) Bewijsregister ter Weeskamer in dato 7 Maart 1607.

3) O. Z. Kapel in dato 6 April; Zie ook Schepenkennis in dato 1 Maart 1613.

4) Den 11en Febr. 1599 poorter; renteboek in dato 22 April 1591.

5) NB. 11 Juli 1615, toen WILLEM JANSZ *globi boeckverkooper* aan DIRCK THOMASZ varentman 1/2, roede lants of erffs verkocht, gelegen buyten de Haerlemmerpoort aan de zuidzijde van het cruyspad. Gekocht was dit door hem van GIELIS FRANZ. RUVS in dato 4 October 1614; niet als belegging van spaarpenningen, want hij had er toen dadelijk een rente van 9 gd.—15 op gevestigd. (Kwijtscheldingreg. in dato). Zie ook BAUDER bl. 121.

6) Eene uitzondering vormt het octrooi van 19 Maart 1605.

veelheid „yele harinck” gevonden had, moest de verkooper JACOB *blauwe* WILLEMS *zoene* boete betalen. De naam toonde toen reeds neiging tot erfelijkheid; ruim een halve eeuw later, toen de zoon van JACOB's broer, JAN, zijn zaken uitgebreid had en naar eene Europeesche vermaardheid streefde, was de bijnaam de aangewezen geslachtsnaam.

Hoe lang WILLEM JANSZ. bij TYCHO BRAHE vertoefd heeft, is ook mij onbekend gebleven. De heer BAUDET had in 1871 het Album Studiosorum van Leiden niet als wij voor het opslaan; hij had er anders driemaal den naam van JOHANNUS GUILIELMI BLAU aangeteekend gevonden, telkens met de bijvoeging *Alcmarianus* ¹⁾). Volgens den daar opgegeven leeftijd zou hij in 1598 geboren zijn; een bij BAUDET beschreven manuscript ²⁾) stelt den geboortedag van JOAN, den oudsten zoon, op 23 September 1596. Toen zou dus zijn vader weer naar 't vaderland teruggekeerd zijn.

Deze vertoefde slechts enkele jaren in zijn geboortestad. In het laatst van 1599 ontmoeten wij hem te Amsterdam en het feit dat hij er toen ging bouwen, maakt het waarschijnlijk dat hij er zich toen kwam vestigen.

Niet evenwel op het Damrak, maar op de Lastage. Voor hem, die in het belang zijner globes en kaarten zich zooveel mogelijk tot zeevarenden in betrekking moest stellen, was die plaats goed gekozen. Hoe het er toen uitzag, stelt de plattegrond van BAST ons duidelijk voor oogen. In de nog slecht bebouwde buurt had WILLEM JANSZ. allicht weinig of geene concurrenten, terwijl zij, onder wie hij voornamelijk koopers hoopte te vinden in de onmiddellijke nabijheid hun anker hadden geworpen. Immers de keuze van vestiging wordt reeds voldoende verklaard door het opschrift aldaar op gemelde kaart: *schepen van Oost-Indiën oft Java*. De Lastage was de IJkant dier dagen.

Hier wemelde het van zeevarenden, gaande en komende naar en van de verre gewesten, waarop destijds aller aandacht gevestigd was.

1) 11 Mei 1616 aet. 17; 8 Juni 1617 aet. 18; 3 Mt. 1618 aet. 20.

2) bl. 121.

Nog slechts enkele jaren geleden was de eerste lading specerijen rechtstreeks van daar aangevoerd en daarheen streefde in gedachte of in werkelijkheid dan ook al wat te Amsterdam van ondernemingslust of zucht tot avonturen vervuld was.

Zag WILLEM JANSZ. de vertrekkenden aan boord gaan, er was reden om te vreezen dat zij zich reeds in de binnenstad voorzien hadden van de instrumenten voor de lange zeereis benodigd. Maar zijn huis konden zij bij hunne terugkomst evenmin ontgaan en dat was vooral niet van minder belang. Immers hoe het er daar ginder uitzag, moest men te weten komen uit den mond van hen die de reis gemaakt hadden en nog niet zoo zeer velen konden zich hierop beroemen. Wilde de kaart- en globemaker zijn werk aftrek zien vinden ¹⁾, dan moest hij op de hoogte van de kennis van zijn tijd blijven en daartoe voortdurend voeling houden met schippers en kooplui.

Maar laat mij nu de acte mededeelen, waaruit blijkt, dat niet op het Damrak de bakermat der wereldberoemde firma te zoeken is.

Den 5^{en} November 1599 verkocht GERRIT JANSZ. PAEP aan

1) Hier kan ongezocht een aanteekening plaats vinden uit de verkoopboeken ter Weeskamer: De man wiens nalatenschap 3 April 1603 verkocht werd, is meen ik niet als geograaf bekend, toch was hij in 't bezit van verscheidene geogr. instrumenten. Het was CLAES PIETERS, in zijn leven schoolmeester:

een astrolabium	gek. door JEURIAEN	16—15
" "	" " JASPER THOMASZ.	3—8
" spheramundi	" " ARNOUT THUSSELING in de smack	31—
" houte quadrant	" " ARIAEN MULLER	0—15
" nocturnael	" " HANS boechaspel	1—10
" cooper instrument	" " NICOLAES MULIERIUS	1—6
" compas	" "	1—3
" globus	" " EGBERT ADRIAENS	2—2
" astrolania (sic)	" " HANS boechaspel	0—15
" triangel	" " JASPER THOMASZ.	1—7
" sonnewyser	" " BARENT ADRIAENSZ.	2—10
twee globen	" " JASPER THOMASZ.	12—5

WILLEM JANSZ. globemaker een erf op de Lastage aan de Waelkant, grenzende oostwaarts aan een steegje van zes voeten wijd en strekkende achterwaarts tot aan het huis van den verkooper ¹⁾).

Twee condities werden er daarbij gesteld, beiden niet zonder belang voor ons. Primo zou WILLEM JANSZ. zijn vensters mogen timmeren over het huis van PAEP, waaruit blijkt dat hij den grond kocht om er te bouwen. Secundo bedong de kooper voor zich de voorkeur, indien GERRIT JANSZ., ook zijn huis achter het erf gelegen, zou willen verkoopen. Hij was dus op uitbreiding zijner zaak bedacht en vol aspiraties dienaangaande. Het stellen dier voorwaarde pleit nog meer voor zijn vooruitstrevenden aard, waar wij zien dat hij niet eens voor den gesloten koop de penningen in voorraad had, of wel na betaling niet voldoende bedrijfskapitaal overhield. Immers denzelfden 5^{en} November vestigde hij op zijn nieuw verworven eigendom een rente van 22 Carol. guldens 5 stuivers.

Of hij later het bedoelde achterhuis nog kocht weet ik niet, maar zijn zaak verplaatste hij eenige jaren later naar de binnenstad. Mogelijk viel dit samen met zijn optreden als boekverkooper en handelaar in zeekaarten ²⁾). Dit was hij aanvankelijk blijkbaar niet. Het is mij niet mogen gelukken met zekerheid het jaartal vast te stellen, waarop de verhuizing van de Lastage naar het Damrak plaats had. Volgens VAN DER AA in voce BLAEU zou het eerste boek van het *Licht der Zeevaart* van J. H. J. VAN DER LEY in 1608 gedrukt zijn bij WILLEM JANSZ. woonende op 't Water bij de Oude Brugge in de vergulde sonnewyser ³⁾).

Enkele maanden geleden is een exemplaar dier uitgave, die aan BAUDET slechts bij name bekend was, opgespoord

1) Kwijtscheldingregister in dato.

2) Dit was hij reeds in 1605, blijkens de octrooien der Staten-Generaal.

3) BLAEU was volgens eigen getuigenis ook auteur van dit werk.

en in de Amsterdamsche bibliotheek geplaatst. De opgave van VAN DER AA wordt daaruit volkomen bevestigd. Vóór dien tijd zag ik het betrokken adres pas in 1611 op het titelblad van het volgende werkje:

Noodwendig historisch verhael van de zwaarigheden, verschillen etc. binnen Alkmaar voorgevallen, uitgegeven bij JACOB DE MEESTER in de Langhestraat en bij WILLEM JANSZ. te koop, blijkbaar uit oude relatie tot zijne geboortestad. Er blijkt evenwel uit dat hij ook toen geen vakaffaire uitoefende.

Nu wij weten dat BLAEU reeds in 1608 op het Damrak woonde, denken wij onwillekeurig aan hem, waar wij in dato 2 December 1609 in het grafboek der Nieuwe Kerk lezen: WILLEM JANSZ. *bij die oude bruch een kist onder den arm.*

In later jaren was de koster duidelijker, nl. 21 Septb. 1617, toen hij den vader van een overleden kindje aanduidde als WILLEM JANSZ. SONNEWIESER *op het water*, een merkwaardig voorbeeld van verwarring van familienaam en uithangbord; vijf dagen later, den 26sten Sept. 1617, toen WILLEM JANSZ. hetzelfde ongeluk trof, was de acte door inlassching der woorden *in de* duidelijker.

Het Water, of laat mij maar zeggen het Damrak was blijkbaar een goede stand voor den boekhandel, immers bij voortdoring gezocht door de velen, welke voordeel trokken van den dorst naar kennis in het toen zoo krachtig vooruitstrevende Amsterdam. WILLEM JANSZ. scheen geene concurrentie te vreezen. Wel is waar JAN JANSZON, anders gezegd JOHANNES JANSSONIUS had er zich nog niet gevestigd, hij kwam er niet vóór 1618. Maar er waren er zoovele anderen. Ik herinner slechts aan LAURENS JACOBSZ. en HENDRIK LAURENSZ., DIRK PIETERSZON in de *Pers* althans na 1605; MICHIEL COLIJN en JAN EVERTS CLOPPENBURCH, al bewoog zich deze laatste meer op theologisch gebied. Hem, die het meest ten deze in aanmerking komt noem ik met opzet het laatst, den bekenden CORNELIS CLAESZON die

sinds jaren ¹⁾ bij de Oude Brug het Schrijfboek had uitgehangen.

Zijne nabijheid was meer dan eenige andere voor WILLEM JANSZOOM te duchten.

Had deze zich tot dusver meer op de vervaardiging van globes toegelegd, nu hij ook zeevaart- en aardrijkskundige werken wilde uitgeven, betrad hij een gebied, waarop zijn nieuwe buurman reeds zijne sporen verworven had.

Maar heeft WILLEM JANSZ. werkelijk aldus de concurrentie opgezocht?

In de onzekerheid, wanneer hij zich op het Damrak gevestigd heeft, lette men er op dat CORNELIS CLAESZOOM kort voor 1610 overleden schijnt te zijn.

De weduwe, TRIJN GARBRANTS, komt nl. in dat jaar als zoodanig voor ²⁾ en al zette zij den boekhandel voort ³⁾; in eene zaak, waartoe zooveel activiteit en kennis noodig was als tot het uitgeven van zeekaarten en dgl. was de kracht der firma door den dood van haar man gebroken.

Men zal de bedoeling begrijpen; de gissing dat de aanleiding van de vestiging op het Damrak te zoeken zou zijn in den dood van CORNELIS CLAESZOOM steunt niet op krachtige gronden. Evenwel zoolang wij WILLEM JANSZOOM er niet vóór 1608 vinden, mag ik ze met bescheidenheid opperen ⁴⁾.

---

1) Den 16en Mei 1586 vestigde C. Cl. boeckvercooper een rente van 36 Carolus guldens op zijn huis op 't Water, lende nw. GARBRANT JANSZ. zw. ADRIAEN JOPSZ.

2) Volgens LEDEBOER.

3) Deze schijnt evenwel allengs opgeruimd te zijn. Den 12 Mei 1614 passeerde DIRCK PIETERS VOSKUYL een schepenkennis van 1750 gld. ten voordeele der weduwe wegens boecken, caarten en andsz. uit haar mans sterfhuis, (geroyeerd 22 Mei 1621).

Evenzoo DAVID DE MEYNE 26 Febr. 1616 en PIETER PIETERS 4 Mei 1618.

4) Dan echter was hij reeds boekhandelaar vóór zijne vestiging op het Damrak.

Een andere gissing wijst op de mogelijkheid van ouderdom en ziekte bij CORNELIS CLAESZON. Voor een jeugdig actief mededinger was in dat geval de nabuurschap eerder profijtelijk dan gevaarlijk.

Over BLAEU, zoo mogen wij hem allengs gaan noemen, op het Damrak, heb ik niets mede te deelen. Zooals bekend is, werd de drukkerij in 1637 overgebracht naar de Bloemgracht. Het huis daartoe was reeds eenigen tijd geleden aangekocht. Immers 16 April 1635 erkende WILLEM JANSZ. BLAUW *boekverkooper* 11000 gulden schuldig te zijn aan DANIEL en JAN VAN GEEL en wel naar aanleiding van den koop van een huis op de Bloemgracht ¹⁾. Hij behoefde er nu geen rente op te vestigen; zooals eertijds bij zijne komst te Amsterdam. Reeds den 5^{en} Juli 1636 kon de schepenacte geroijeerd worden, als zijnde de schuld voldaan.

• Te vergeefs zocht ik naar de doopacten van WILLEM JANSZON'S kinderen; niettegenstaande ik van één van hen het geboortejaar kende.

Men zou allicht den vader tot de dissenters rekenen, te meer daar van zijne twee dochters de akten van ondertrouw in de Puiboeken werden ingeschreven, dit kan echter aan den bruigom gelegen hebben en de acte van hun broeder vindt men in het Kerkregister; daarenboven alleen voor de Oude en Nieuwe Kerk bezitten wij de doopregisters tot in de 16^e eeuw terug.

Ik vond echter enkele andere acten, die als aanvulling van de genealogie van het geslacht BLAEU (BAUDET bl. 159) dit opstel mogen besluiten.

JAN WILLEMSZ. BLAUW werd in 't boekverkoopersgilde opgenomen den 23sten October 1635; voor zijn broeder CORNELIS

---

1) Schepenkennis in dato; JOHANNES WILLEMSZ. BLAUW en BENJAMIN WIJMA houtcooper, waren borgen.

BLAUW is wel de datum duidelijk, nl. 11 Augustus, maar het jaar kan 1638 of 1639 zijn; achter zijn naam leest men de bijvoeging *een burgerszoon*, ter aanduiding dat zijn vader poorter der Amstelstad was. Dat nu die vader, onze WILLEM JANSZ. te Alkmaar geboren werd, is wel niet bewezen, maar toch te algemeen door tijdgenooten gezegd om er aan te twijfelen. Hij zou hier dus poorter moeten geworden zijn. Met vertrouwen sloeg ik dan ook het betrokken register op.

Het deel, loopende van 1605 tot 1636 ontbreekt, maar lang vóór laatstgenoemd jaar woonde WILLEM JANSZ. reeds hier en waren hem hier kinderen geboren. Dit laatste is van belang, daar veelal het poorterrecht, ook na langer verblijf hier ter stede pas verworven werd kort vóór de geboorte van een eerste kind, teneinde daaraan de voordeelen van het burgerzoonchap te verzekeren. Welnu van 1591 tot Januari 1605 zocht ik den naam van WILLEM JANSZ. te vergeefs. Zooals gezegd, is het onwaarschijnlijk dat hij sinds jaren hier gevestigd en vader van verscheidene kinderen, later nog het burgerrecht zou gekocht hebben. De conclusie die voor de hand ligt is dat ook hij, zooals ik hierboven reeds trachtte waarschijnlijk te maken, poorterskind was en toen hij zich kort vóór 1600 vestigde, zool niet naar zijne vaderstad, dan toch naar die zijner vaderen terugkeerde.

De oudste zoon, JOAN zou volgens BAUDET in 1670 nog op 't Water gewoond hebben, maar 28 Decb. 1673 op de Bloemgracht gestorven zijn¹⁾. De datum is juist, maar de overledene had blijkens de begrafenisacte (*Westerkerk*) in dato 2 Januari 1674 zijne oude woonplaats niet verlaten

De Heer Joan Bleau op 't Water

en blijkens de aankondiging van eene auctie in dato 15 April

---

1) bl. 112.

1677 ten huize zijner weduwe, bleef deze aldaar wonen ¹⁾. Die weduwe heette, zooals wij weten, GEERTRUY VERMEUL. Blijkens de acte van ondertrouw in 1634 gesloten, was zij van Gouda afkomstig.

De tweede zoon CORNELIS, overleefde zijne vrouw, zooals BAUDET (bl. 23) terecht gist.

Den 8sten Maart 1640 werd in de Oude Kerk begraven

*Elysabet Pieters van Hooren huysfrou van Kornelis
Blæu van de bloemgragt*

Van de twee dochters CHRISTINA en CATHARINA komen de acten van ondertrouw in de Puiregisters voor, respectiv. in dato 31 Januari 1630 en 10 Mei 1641.

Eerstgenoemde was toen 30 jaren oud en van Amsterdam afkomstig. Hare ouders WILLEM JANSZ. en MARRETIE CORNELIS woonden de plechtigheid bij. De bruidegom heette niet T. zooals BAUDET zegt, maar PHILIP VAN DER GYSEN, was te Delft geboren, weduwnaar van LYSBETH CLAES en van beroep zeepzieder. Aanleiding tot kennismaking lag voor de hand, daar ook hij op 't Water woonde.

Toen CATHARINA in 1641 trouwde waren beide ouders overleden en assisteerde hare zuster CHRISTINA haar; ook zij woonde op 't Water. Haar leeftijd staat niet vermeld, maar de bruidegom D. VAN BROEKHUYZEN, een Rotterdammer, was 28 jaren oud.

Van den jongsten zoon, JACOB komt de betrokken acte in het kerk-inteekenregister voor en wel in dato 3 October 1643. Ook hij woonde op 't Water en was van Amsterdam; zijne aanstaande, MARIA SOETENS was te Antwerpen geboren en in eerste huwelijk getrouwd geweest met ADRIAAN VAN RIJSOORT. Zij woonde destijds te Rotterdam.

Verandering van woonplaats maakt het voor mij ondoenlijk deze genealogische aantekeningen aan te vullen en uit te werken en spijtig vind ik dit niet.

---

1) BAUDET, bl. 113 Nt.

Den stamboom van den grooten geograaf met eenige namen te verrijken moge niet geheel nutteloos zijn, meer genoeg deed het mij den oorsprong aan te wijzen dier wereldberoemde firma, wier naam een eerste plaats inneemt op de breede lijst dergenen, waaraan de Nederlandsche geschiedenis der zeventiende eeuw haar luister ontleent.

Welk een verschil fussen de eenvoudige werkplaats van den globemaker op de Lastage en de drukkerij op de Bloemgracht, door een tijdgenoot de schoonste van gansch Europa geacht. En nog geen halve eeuw lag daartusschen!

(Tijdschr. v. h. Aardr. Genootsch. 1887.)

BELASTING OP DE NIEUWSPAPIEREN 1674—1869.

NAGELATEN GESCHRIFT VAN

Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT.

De geschiedenis dezer belasting behoort vanzelf tot twee tijdperken: het eerste, loopende van 1674 tot 1812, gedurende welken tijd de nieuwspapieren geen spoor vertoonden van de belasting; het tweede, loopende van 1812 tot 1869, waarin een of twee zegelstempels van de heffing getuigen.

I.

Dat hier te lande de belasting op de nieuwspapieren, althans voor zooverre de eerste aanleiding betrof, „een uitsluitend politieke maatregel zijn zou, hoofdzakelijk bestemd om, zooveel doenlijk, de uitbreiding van een slechte, demoraliserende, diffuserende pers binnen enge grenzen te beperken”¹⁾, deze meening is in strijd met de waarheid. In de Resolutiën der Staten van Holland toch bezitten we bejaarde en onverdachte getuigen die elken twijfel op dit stuk wegnemen door de verzekering, dat men dit nieuwe middel in vereeniging met enkele anderen bedacht had „tot betalinge van de Renthen ende Interessen van de Capitale Leeningen

---

1) Iz. J. LION, De afschaffing van het zegelregt, enz., blz. 44.

in de Jaren seshienhondert twee en tseventich ende sestienhondert vier en tseventich ingewillicht, midtsgaders van de Obligatien ten behoeve van de Oost-Indische Compagnie deser Landen ghepasseert¹⁾). De nieuwe imposten werden 17 Augustus 1674 „by haer Edele Groot Mog. ingewillicht, ende achtervolgens derselver Resolutie van den vijftienden September daeraenvolgende (blz. 31) aen eenige Pachters in amodiatie (accoord) uytgegeven”, doch daar zij „door de inesgale practijque ende menichvuldige oppositien, die deselve Amodiateurs daaromtrent in verscheijden Steden (bejegenden), niet en quamen te renderen ende op te brengen, 't geendt men daer van in den beginne met reden hadde verwacht”, zoo werd er bepaald, dat op de aanstaande verpachting die nieuwe middelen aan den meestbiedende voor den tijd van een jaar zouden verpacht worden²⁾). Terecht wijst dus het Groot-Placaet-Boeck, dl. III, blz. 847, bij de opgave der eerste ordonnantie op dezen impost, op het jaar 1674 als uitgangspunt; zulks is bovendien in overeenstemming met de Resolutie der Staten van Holland van Dinsdag 17 Juli 1674, blz. 79, en die van Zaterdag 11 Augustus 1674, blz. 165, waar die ordonnantie in concept voorkomt.

In die „Ordonnantie, nae de welcke in den Lande van Hollandt ende West-Vrieslandt, sal werden geheven den Impost op eenige gedruckte soo Inlandtsche als Uytlandtsche Papieren: Geheven t'zedert den Jare 1674, ende vervolgens” komen de volgende bepalingen voor:

„I. In den eersten, dat yder Courante, Gazette, Post ofte Nieuwe-tijdinge, . . . in Hollandt gedruckt, hetzij in de Nederlandtsche of Uytheemsche Tale, maer een half vel aen beyde zijden op de ordinaris wijze vol, ofte oock minder gedruckt zijnde, of grooter zijnde, meer nae advenant, . . . sal worden betaelt vier penningen door den Drucker die

1) Resol. der Staten van Holland van Vrijdag 17 Augustus 1674, blz. 211. Ook reeds in die van Zaterdag 11 Augustus, blz. 148. Verg. die van Dinsdag 17 Juli, blz. 79.

2) Resol. der Staten van Holland van Donderdag 21 Maart 1675, blz. 25.

deselve uytlevert, ende van die van buyten *omme te venten*, ofte voor *geldt of geldtswaerde uyt te geven*, souden mogen worden inghebracht, acht penningen door den Inbrenger ofte Verveyleyler; op poene van hondert guldens voor yder Courante, Gazette, Post ofte Nieuwe-tijdinge, ... die door den Drucker gedrukt ende uytgelevert, ofte door den Inbrenger ingebracht, ofte door den Verveyleyler verkocht, en aen den Pachter, die eens ter weeck het getal der selve sal komen opnemen, ten Huysse van de Druckers ende Boeckverkopers (ende aen wien ten reguarde van de Inbrengers ende Verveyleylers, geen Boeckverkoopers in de Plaetse ofte Districte zijnder Verpachtinghe zijnde, op sijn Comptoir binnen 24 uyren na den inbrenghe, de aengevingh, midsgaders betalinghe van den Impost sal moeten werden gedaen) niet bekend ghemaect, maer verswegen sal zijn, *sonder dat dese poene hooger sal mogen genomen worden als tot duysent guldens eens.*"

„II. Des soo sullen alle Couranten, Gazetten, Post ende Nieuwe-tijdingen, buyten dese Provincie gedrukt, ende van particulieren, aldaer geen Boeck-drucker, Boeck-binder, ofte Boeck-verkoper zijnde, aen particulieren alhier ghesonden wordende, ende niet meer als twee in getal van yeder soorte, van desen Impost vrij zijn. Ende alle het gene dat wert geadresseert aen Boeck-verkopers, Debiteurs van Nouvelles, ... sullen den Impost ende peyne in dese Ordonnantie neder-gestelt subject wesen."

„VIII. *Ende sullen diegenen die bij defraudatie (dat is willens en wetens, met opset om den Impost te profiteren ende die aen 't Landt te ontrecken) of ongheoorlofde en bij de Ordonnantien niet ghepermitterde compositie het recht van 't voorsz. Middelen in 't geheel niet hebben betaelt, boven de poenen en boeten in dese particuliere Ordonnantie uytgedrukt, mede vervallen in de poenen en boeten, begrepen in 't Generael Placaet, op den opheve van des gemene Lands Middelen ge-emaneert*¹⁾, welck Placaet ten voorsz eynde alhier wert

1) Zie Groot Placaet-Boeck, dl. I, blz. 1617.

gehouden voor geinsereert; Doch sullen die gene die de voorsz Ordonnantie alleen contravenieren sonder defraudatie, vervallen in de voorsz boeten en poenen in de selve Ordonnantie begrepen, ende de voorsz boeten en poenen van 't voorsz Generael Placaet niet onderworpen zijn."

„IX. Soo wie Pachter blijft van desen Impost, sal gehouden zijn het ordinaris rangoen van desen Impost geroet te betalen, ende een twaelfde-part van de pacht op ses Weken nae den ingangh der selver, ende dan voorts van maent tot maent een gherecht twaelfde part deser Impost."

„XI. Ende sal de Pachte van desen Impost ingaen op den eersten Aprilis . . . eerstkomende met der Sonnen opgangh, en weder eyndigen den laetsten Maert daeraenvolghende met der Sonnen ondergangh."

Geen belasting zonder klagers. Uit eenige stukken, zoo ik mij niet bedrieg afkomstig van het Haarlemsch gemeentearchief, en thans opgenomen in het Rijks-Archief, schijnt te blijken, dat, reeds kort na de invoering van dezen Impost, Abraham Casteleyn te Haarlem zich beklaagd heeft, dat hij voor de door hem uitgegeven bladen te veel betaalde, tengevolge waarvan te Amsterdam een onderzoek werd ingesteld naar de werking van de belasting aldaar ¹⁾).

Openbare kassen intusschen zijn nooit genoeg gevuld, en belastingen zijn voor verhooging vatbaar. Terwijl de vermelde ordonnantie van 1674 ook nog voorkomt in de Resolutie der Staten van Holland van Vrijdag 17 Maart 1679, blz. 372, en wellicht ook nog in andere jaren, is er van verhooging, en wel van verdubbeling van dezen impost eerst sprake in dezelfde Resolutiën van Vrijdag 14 September 1691, blz. 662, vergeleken met die van Zaterdag 25 Augustus, blz. 637, en die van Zaterdag 4 Augustus, blz. 577, gelijk ook die van Zaterdag 13 October, blz. 689, waar alweder te vinden is, dat die verdubbeling mede strekken moest „tot betalinge van de Interessen van twee

---

1) Zie mijne Geschiedenis der Amsterdamsche Courant in Nijhoff's Bijdr. v. vaderl. gesch., N. R., dl. V.

millioenen vijf hondert duysent guldens, ingevolge van haer Edele Groot Mog. Resolutie van den vijf en twintighsten Mey voornoemt genegotieert, midtsgaders van de Interessen van de quote van dese Provincie in een millioen genegotieert tot den aenbouw van achttien Schepen van Oorlogh, als mede van de Interessen van soodanige verdere sommen, als haer Edele Groot Mog. 't zij op Los ofte Lijfrenten tot verval van de extraordinarislasten by deselve albereyds ingewillight, souden moghen goetvinden te negotieren, ende ten deele tot af-lossinge van de respective Capitalen." En zoo luidt het dan ook in de „Waerschouwinge, tot het — verdubbelen van den Impost op de Gedruckte Papieren, &c. in dato den 14 Sept. 1691" ¹⁾, hoe „de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, — voor den dienst van den Lande, ende omme, vermits de zware lasten, die by den (toenmaligen) Oorlogh gedragen (moesten worden), des Gemeene Lands Finantien soo veel mogelijk te stijven en te ondersteunen, goedgevonden (hadden) — te verdubbelen den Impost op de Gedruckte Papieren." Deze verdubbeling bracht alzoo de Impost van vier penningen op een' halven stuiver.

Drie jaar later is in de Resolutien der Staten van Holland van 9 Juli 1694, blz. 300, sprake van „een derde verhooginge, soo als 't selve jegenwoordigh geheven werdt," waaromtrent in de „Waerschouwinge, den Impost van Gedruckte Papieren met een derde te verhoogen, in dato den twintighsten Julii 1694" ²⁾, door „de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt" wordt verklaard, dat zij „omme der Gemeene Landts Finantien by den (toenmaligen) tydt van Oorlogh eenigermaten te stijven en te ondersteunen, goedgevonden (hadden) den Impost van — gedruckte Papieren, soo als die (toen) geheven werdt, met een derde, dat is van twee tot drie, te verhoogen, in te gaan met het begin van de maendt van Augustus naestkomende."

Daarentegen wordt in de Ordonnantie op dezen impost

1) Groot Placaet-Boeck, dl. 4, blz. 713.

2) Groot Placaet-Boeck, dl. 4, blz. 774.

voor het volgende jaar, voor den tijd namelijk van 1 April 1695 tot 1 April 1696, vastgesteld bij Resolutie der Staten van Holland van 22 Januari 1695, blz. 36, wederom gesproken van vier penningen voor de in Holland gedrukte papieren en van acht penningen voor die van buiten 's lands werden ingevoerd ¹⁾, en zoo luidt het ook in de „Ordonnantie, na dewelke sal geheven werden den Impost op eenige gedrukte soo Inlandtsche als Uytheemsche Papieren, soo als deselve in den jare 1699 is gearresteert” ²⁾, waarvan de inhoud geheel overeenstemt met die van 1674.

De vraag of de Impost op de gedrukte papieren in het begin der 18de eeuw wel is geheven, ligt voor de hand bij het bestaan van een „Concept eener belasting op de couranten, nieuwspapieren en almanakken, bij de Staten van Holland en W.-Friesland ingediend, A^o 1719”, door zekeren Willem Verboon, medegedeeld door Mr. J. Soutendam in De Tijdspiegel van Juni 1882, blz. 155—163. Bij dit plan werd voorgesteld „een zeer geringe en ongevoeligh sagte belastingh op de daagelijkse Couranten en op andere van nieuws Tracteerende Boeken en papieren meer.” — „Behalven andere nieuwsboeken en geschriften, kwamen er, volgens Verboon, in 1719 in Holland 5 couranten uit in het Hollandsch, namelijk te Amsterdam, Haarlem, Leiden, 's Gravenhage en Rotterdam, en 2 in het Fransch, te weten in Amsterdam en Rotterdam; maar hierbij zag hij de Fransche Courant te Leiden over het hoofd. Die 7 couranten, volgens hem, die driemaal in de week uitkwamen, rekende hij eene oplaag te hebben van gemiddeld 6000 exemplaren, hetgeen dus in 52 weken 6,552,000 stuks gaf; belast met een zegel of stempel van één stuiver maakte f 327,600. Gelijke „geringe belasting” wilde hij zien gelegd op „de andere nieuwsboeken en papieren, die ook gevoeglijk onder de couranten (konden) gerekent worden, als tracteerende van een en

1) Bij geen der schrijvers over Nederlandsche belastingen vond ik van deze beide resolutiën gewag gemaakt.

2) Groot Placaet-Boeck, dl. 4, blz. 772.

dezelfde materie, dewelke onder verschijde benaamingen inde Hollandse en Franse Taalen ende maendelijk met duysenden in (Holland) gedrukt ende alomme gedebiteert ende versonden" werden. Moet ik, bij gezette lezing van Verboon's plan, ook ten opzichte van de Almanakken die buiten mijn bestek vallen, met Mr. Soutendam instemmen, dat het niet ondoordacht en onbekookt mag heeten, zoo geloof ik toch dat het voornaamste daarbij was over het hoofd gezien, namelijk dat de gewenschte belasting reeds bestond, waarvan echter, bij het gemis van het zichtbaar teeken van den stempel, weinige kennis droegen. Dit zal dan ook wel het antwoord zijn geweest hem gegeven door „Heeren Gedeputeerden der stad Delft ende andere Haar Ed. Gr. Mog. gecommitteerden", die op 21 Juni 1719 door de Staten van Holland waren aangewezen om zijn plan te vernemen en te onderzoeken, bij uitvoering waarvan de Staten op 25 Mei 1719 hem en zijne vrouw, bij hun leven, hadden toegekend „een ten hondert van het suyvere provenu." Tot mijne verwondering was mijn zoeken naar nadere bijzonderheden, zoolwel in de Resolutiën als in de Secrete Resolutiën der Staten van Holland, tevergeefs.

In 1732 intusschen werd de Impost op de gedrukte papieren wel degelijk geheven, want de uitgever der Fransche Leidsche Courant verkeerde in de maand September van dat jaar in moeielijkheden over dien Impost, welke moeielijkheden hare uiting vonden in eene memorie van de hand van den 26-jarigen Etienne Luzac, waarin evenwel uitdrukkelijk gezegd wordt dat de Ordonnantie voor den Impost op de gedrukte papieren „zo lang geneglecteert" was; tevens hield ze reeds de klacht in dat de belasting „de helft of meer van de waarde" bedroeg.

Toen in het jaar 1748, dat in de geschiedenis der belastingen hier te lande een belangrijk keerpunt was, de verpachting, anders gezegd de wijze van heffing der onderscheidene middelen destijds, tengevolge der oproerige bewegingen in den voorzomer, den 26sten Juni was afgeschafft en door de collecte vervangen, werd in de zitting der Staten van

Holland van Dinsdag 22 Juli 1749 ¹⁾ vastgesteld een „Geneeraal Placaat, op de invordering van des gemeene Lands Middelen by collecte over Holland en Westvriesland.” Van dit plakkaat was een uitvloeisel de „Ordonnantie, na dewelke in den Lande van Holland en West-vriesland, volgens het consent van de Staaten van den selven Lande, ten behoeve van de gemeene saake, by collecte sal geheeven werden den Impost op de soo inlandsche als uitheemsche daarby gemelde gedrukte Papieren: Innegaande op den eersten Mey 1750,” vastgesteld in de zitting van genoemde Staten van Zaterdag 14 Maart 1750 ²⁾. Opmerking verdient hetgeen omtrent deze Ordonnantie wordt gezegd op blz. 275 der aangehaalde Resolutiën: „In agting genomen zynde, dat het seer diffieciel sal zyn om de Ordonnantie op de gedrukte Papieren, op heden gearresteert, preciselyk in alle sijne deelen te doen agtervolgen en nakoomen, en het juiste en volle regt volgens deselve verschuldigt voor den Lande te consequereen; Is na voorgaande deliberatie goedgevonden en verstaan, de Heeren Gecommitteerde Raaden in de beide Quartieren te autoriseeren, soo als deselve geauthoriseert worden by deese, om, in het oog houdende soodanige generaale gronden als sy sullen oordeelen meest te kunnen strekken om dit Middel door de geheele Provincie te doen heffen op een egale voet, en soo dat de eene Drukker of Boekverkooper booven de andere niet werde gefavoriseert, aan de aan te stellene Collecteurs permissie te geeven, om op den voet by de Heeren Gecommitteerde Raaden aan haar voorgeschreeven over het voorsz. Middel te moogen componeeren.” De inhoud der Ordonnantie nu was deze:

„Art. I. Aan den Gaarder of Collecteur zal van ieder Courante, Gazette, Post- of nieuwe Tydingen, mitsgaders van alle Blaadjes en Boekjes, die hetzy maandelyks of weekelyks, of ook op eenige daagen in de week, of bij

1) Zie Resolutiën van dien dag, blz. 566.

2) Zie Resolutiën van dien dag, blz. 271; Groot Placaet-Boeck, dl. VII, blz. 1389; Nederl. Jaarb.: 1750, dl. I, blz. 524—528.

wat voor verdeeling van tyd het ook weezen mocht, voortaan, hetzy in de Nederlandsche of uitheemsche Taalen zullen uitkoomen, voor zoo verre het drukken in de Commercie daar van niet is verboden, betaald moeten worden, te weeten, van degeene die in deeze Provincie zyn gedrukt, van elk half vel, het zy met grooter of kleinder Letter, het zy vol of alleen voor een gedeelte gedrukt, een penning, en zoo van meerder quantiteit tot twee vellen inclus na advenant, door den Drukker die dezelve uitleevert; en van die dewelke van buiten om te venten of om geld of geldswaarde uit te geeven zouden moogen worden ingebracht, het dubbelt van hetgeene hierboven is geordonneert, door den Inbrenger of Ontfanger of Distribueerder, op poene van honderd guldens voor ieder Courante, Gazette, Post- of nieuwe Tydinge, mitsgaders van ieder der voorschreeve Blaadjes of Boekjes, die door den Drukker gedrukt en uitgeleevert, of door den Inbrenger ingebracht, of door den Ontfanger of Distribueerder gedistribueert, of verkocht, en aan den Gaarder zyner woonplaats niet bekend gemaakt, maar verzwegen zal zyn, zonder dat deese poene hooger zal moogen genoomen worden als tot duizend guldens eens."

„II. Van de betaalinge van deezen Impost zal volgens hetgeene bevoorens op het verhoog van Rector en Gedeputeerden van de Universiteit te Leyden is vastgesteld, vry zyn het geene in de Latynsche, Grieksche, of Hebreeuwsche Taale zal weezen gedrukt, en verder alleen de Couranten, Gazetten, Post- en nieuwe Tydingen, buiten deeze Provincie gedrukt, die verzonden worden aan die geenen die dezelve niet weederom aan Particulieren debiteeren, verhuuren of verkoopen."

„III. Een ieder, die ietwes van natuur, als in het eerste Artikel dezer Ordonnantie breeder is gesigneert, en waar van deeze Impost moet worden betaald, zal willen drukken, verhuuren of verkoopen, zal gehouden en verplicht zyn, om zyn rechte naam en woonplaats op te geeven en bekend te maken aan den Gaarder van deezen Impost, die daar van zal houden een pertinente Notitie, op poene dat

die geene die zoude moogen bestaan, alvorens zijn rechte naam en woonplaats aan den Gaarder van dit Middel te hebben opgegeven, iets wat dat deezen Impost volgens het eerste Artikel is verschuldigt, van wat natuur of benaaming het ook zyn mocht, te drukken, verhuuren of verkoopen, verbeuren zal een boete van vier honderd guldens."

"IV. Voorts zal een ieder van alle hetgeen hij, deezen Impost volgens eerste Artikel deezer Ordonnantie subject, komt te drukken, of van buiten te ontfangen om te verkoopen, te debiteeren, of te verzenden, alvorens hetzelve af te leeveren, te verzenden, of op eenigerlye wyze uit zyne Drukkerye of Winkel te moogen laten gaan in het geheel of ten deele, aan den Gaarder of Collecteur van deezen Impost, gesteld in de Plaats daar hij woont, brengen en vertoon een exemplaar van hetgeene hy gedrukt of van buiten ontfangen heeft, en oprechtelyk en na waarheid opgeeven het juiste getal der exemplaaren die hy gedrukt of ontfangen heeft, en na de groote der blaaden, hetzij geheele of halve vellen, voor ieder exemplaar betaalen den Impost hier vóór Artikel I gemeld, op de poenen en boeten daarby uitgedrukt; en zal de Gaarder of Collecteur daarvan geeven behoorlijke quitantie, met descriptie van hetgeene waarvoor hy den Impost ontfangt, de groote van het zelve, en met expressie van de quantiteit van exemplaaren waarvoor hem de betaaling zal weezen gedaan, op poene van honderd guldens voor ieder quitantie die hy contrarie aan dit Artikel gegeeven zal hebben en van de collecte geremoveerd te zullen worden."

"V. En zal vervolgens niemand ietwat, dat deezen Import is subject, moogen drukken, verkoopen of spargeeren, tenzy de waare naam van de Stad of Plaats, waar het gedrukt is, en van den Drukker die hetzelve gedrukt heeft, daaronder gevonden word, op poene dat hetgeene, dat zonder de waare naam van den Drukker en Plaats waar hetzelve gedrukt is, verkocht of gespargeert word, door de Officieren van den Lande, zonder dat daartoe een nadere authorisatie noodig zal weezen, zal worden opgehaalt, al-

schoon den inhoud van dien niet aanstootelyk zoude moogen weezen; en zal daarenboven diegeen die ietwat, dat deezen Impost is subject, verkoopt, dissemineert of spargeert dat gedrukt is zonder dat de waare naam van den Drukker en van de Plaats daar het gedrukt is daar onder gevonden word, t'elkens verbeuren een boete van vierhonderd guldens."

„VI. En voor zooveel het niet wel moogelyk zoude zijn voor het verkoopen of uitgeeven van hetgeene deezen Impost subject is, de aangeeving daarvan te doen volgens het voorsz. vierde Artikel, zoo zullen de respective Drukkers, mitsgaders alle diegeene die iets van buiten ontfangen om te debiteeren, verhuuren of verkoopen, kunnen volstaan met de laatste dach in ieder week aan den Gaarder of Collecteur oprechtelyk en na waarheid op te geven, wat, en hoeveel stuks van die Blaadjes en Boekjes, of Couranten, of Gazetten zy in die week hebben gedrukt of van buiten ontfangen, en daarvan den vollen Impost voor ieder exemplaar aan den Gaarder betaalen, alles op de boete in het eerste Artikel uitgedrukt, en zal aan dezelve daarvoor gegeeven worden een quitantie, zooals in het einde van het vierde Artikel is geprescribeert, op de boete aldaar tegens den Gaarder gestatueert."

„VII. En zullen diegeene, die willens en weetens deezen Impost fraudeeren, boven de poenen en boeten in deeze particuliere Ordonnantie uitgedrukt, meede vervallen in de poenen en boeten begreepen in de generaale Ordonnantie, op den opheeve van des gemeene Lands Middelen geëmaneert, welke Ordonnantie ten voorsz. einde alhier word gehouden voor geinsereert. Doch zullen diegeene, die deeze Ordonnantie alleen contravenieeren zonder defraudatie, vervallen in de poenen in deeze Ordonnantie begreepen, en de boeten en poenen van de voorsz. generaale Ordonnantie niet onderworpen zyn."

„VIII. De respective Gaarders zullen nauwkeurig toezien en vigeleeren, dat deeze Ordonnantie punctueelyk worde nagekoomen, en, eenige fraudes of contraventie ontdekkende, gehouden zyn daarvan ten spoedigsten kennisse te geeven

aan den Officier of Bailliuw van de Plaats, mitsgaders aan den Contrarolleur over de Collecteurs gesteld, op poene van te zullen worden geremoveert van de collecte; en in cas een Gaarder of Collecteur mocht haesiteeren of ietwes, dat gedrukt uitkomt, verkocht of gedissemineert word, deezen Impost zoude moogen weezen subject dan niet, zal hy gehouden zyn daarvan kennisse te geeven aan de Gecommitteerde Raaden met overzending van een exemplaar, waar omtrent zyn twyffeling valt, dewelke de zaak van merite oordeelende aan Haar Edele Groot Mog. daarvan kennisse zullen geeven, om desweegens na bevindinge te worden gedisponeert."

"IX. De Gaarders of Collecteurs zullen accuraat en pertinent Register houden van alle hetgeene haar word op- en aangegeeven, met dach en datum en specificatie van de Persoon door wie, en van het Boekje of Blaadje, en eindelijk ook van het getal der exemplaaren dat hem aangegeeven word, de groote van dien, en met expressie van de somme van den Impost door hem ontfangen, en dienvolgende wel zorge draagen, dat hun Register met hunne gegeeven quitantien in alles accordeeren, en zullen by faute van dien voor ieder gegeeven quitantie, die niet met haar Boek mocht accordeeren, verbeuren een boete van tweehonderd gulden en van de collecte gedeporteert worden, ten waare het een enkelt abuis zonder eenige uralitie of quaade trouwe bevonden wierd."

"X. De Gaarders of Collecteurs zullen geen goud geld moogen ontfangen, uitgenoomen de standpenning of goude ryder, op poene van het goud dat zy contrarie aan deeze zouden moogen koomen te ontfangen, in zilver geld aan het gemeene Land te moeten verantwoorden."

"XI. De Gaarders of Collecteurs zullen na expiratie van ieder vierendeeljaars, uiterlyk voor den twaalfden dach van de volgende maand, aan den Ontfanger waar onder zy behooren brengen hetgeen zy in de geëxpireerde vierendeeljaars van deezen Impost hebben ontfangen, en zullen van die haar ontfangst alle drie maanden, uiterlyk voor den twaalfden dach van de volgende maand aan den Contrarol-

leur ook overzenden een behoorlyke en pertinente Maandstaat van hetgeene zy in de voorige drie maanden hebben ontfangen, op poene van daartoe paratelyk te zullen worden geëxecuteert."

Aanstonds openbaarde zich verzet tegen dezen, gelijk het heette, vernieuwden impost. Afzonderlijk, wegens den bizonderen toestand zijner zaak, trad Elie Luzac op met eene „Memorie omme overgegeeven te worden aan Haar Edele Mogende de Heeren Gecommitteerde Raaden, of aan die Heeren, die ten deezen zijn gecommiteert," waarin hij zijne grieven kort uiteenzette, maar veel uitvoeriger was zijne „Mémoire pour être présenté au Prince d'Orange, &c. au sujet de l'Impôt sur les Gazettes, etc.," een stuk dat niet minder dan 12 blz. folio in handschrift omvat; bovendien wendde Luzac zich nog tot de Staten van Holland en tot Burgemeesteren en Regeerders der stad Leiden ¹⁾. Gezamenlijk kwamen de courantiers binnen Holland in verzet bij een verzoekschrift dat, jammer genoeg, niet meer voorhanden is. Intusschen bleef dat streven niet vruchteloos. Want — aldus luidt het in een verzoekschrift van 1797, waarover later — de Ordonnantie zelve van 1750 werd weldra in hare volle uitgestrektheid onuitvoerbaar bevonden, in 't bijzonder met betrekking tot de nauwkeurige opgave aan den Gaarder of Collecteur te doen. Het bleek, dat zoowel de begrooting van als het onderzoek naar het vertier van elk publiek geschrift volstrekt gelijk stond met een verbod; met de beste trouw kon men zich in zijne opgave bedriegen, daar het niet mogelijk was te weten hoe vele exemplaren men iederen postdag zou plaatsen of had geplaatst. Alzoo was men genoodzaakt tot het middel van a d m o d i a t i e of a c c o o r d te komen gelijk zulks bepaald werd bij Resolutie van Gecommitteerde Raden van Holland en West-Vriesland van 30 April 1750, waarbij werden aangesteld personen tot de collecte van het recht op de gedrukte

---

1) Zie over een en ander breedvoeriger mijne geschiedenis der Fransche Leidsche Courant in Handel. v. d. Maatsch. d. Ned. Letterk. 1870.

papieren, welke personen zouden opnemen de namen en woonplaatsen van allen, die iets drukten, verhuurden en verkochten en bizonder mede van de drukkers der couranten en formeren lijsten van hetgeen zij op gezette tijden drukten; en verder bij gelijke Resolutie van 31 Juli 1751, waarbij werd „gereguleert op wat voet de Drukker in de respective Steeden wegens het Middel van de gedrukte Papieren 's Lands Regt moeten betalen”¹⁾, en waarvan de inhoud deze was:

„In agting genoomen zynde, dat tot hiertoe door de veelvuldige dagelijksche occupatien, dewelke het jeegenwoordig systema van Finantie aan haar Edele Mog. heeft gegeven, niet heeft kunnen werden gereguleert, hoe veel door de respective Boekdrukkers en Boekhandelaars, wegens hetgeene door haar soude moogen werden gedrukt en gedebiteert aan het gemeene Land voor het Regt op de gedrukte Papieren sal werden betaalt, specialijk ook ten opzichte van de Courantiers voor het drukken der Couranten in de Steeden alwaar deselve zyn, en dat sonder dat sulks geschied, de invordering van hetzelfde na behooren niet kan geschieden, of door de Gaarders verantwoord, en dat mitsdien de Gaarders haare Boeken tot soo verre niet kunnen brengen tot behoorlijke liquiditeit; Is dienvolgende goedgevonden en verstaan, dat de Gaarder van het voorschreeve Middel, binnen de Stad Dordregt, overmits aldaar niets is gedrukt of gedebiteert hetgeen het voorschreeve Regt is subject, volgens de informatie door den Gaarder daar van aan haar Edele Mog. gegeven, als allcen dat de Stads Drukker wekelijks aldaar heeft gedebiteert een en twintig Utrechtsche Couranten, waar van hy den Impost heeft gepresenteert te betalen volgens de Ordonnantie, dienvolgende de Gaarder in de Stad Dordregt, het geene dien aangaande nog soude moogen weesen verschuldigt van de Weduwe en Erfgenaamen van Johannes

---

1) Resolutien van de Heeren Gecommitt. Raaden in 's Hage resideerende; betrekkelijk de gemeene Middelen. Van den Jaaren 1750—1751.

van Braam sal invorderen en ontfangen, ingaande met den eersten January 1750, en dat voorts deselve Gaarder sal agtgeeven of ook eenige Boekjes of Nieuwspapieren het voorsz. Regt subject, aldaar gedrukt of van buiten ingekoomen gedebiteert werden."

„Dat voorts de Gaarder van het voorschreeve Regt te Haarlem van den Courantier aldaar, voor het drukken en debiteeren van de Haarlemsche Courant, sal vorderen en ontfangen de somma van 300 guldens."

„Van den Drukker van de Antwerpsche Courant aldaar, de somma van 6 guldens, of voor ieder Courant volgens de Ordonnantie, beide in het jaar, ingaande met den 1 January 1750."

„Dat voorts deselve Gaarder van Johannes van Assendelft, als dewelke sig gedeclareert heeft omtrent de Groningsche Courant te sullen gedraagen na de Ordonnantie, sal vorderen en ontfangen, voor soo verre sulks niet bereids mogt zyn geschied, hetgeen deselve desweegens volgens de Ordonnantie is verschuldigt."

„Dat al wyders de Gaarder van het voorschreeve Regt te Delft van den Drukker van de Historische Courant aldaar sal vorderen en ontfangen in het jaar de somme van 100 guldens, ingaande met den 1 January 1750."

„Dat nog meede de Gaarder van het selve Regt te Leyden van de Courantier van de Hollandsche Courant aldaar sal vorderen en ontfangen de somme van 300 guldens."

„En van den Drukker van de Fransche Courant 50 guldens."

„Nog van den Drukker van de Nederlandsche Spectator en voor het debiteeren van de Criticus 20 guldens, alle in het jaar, in te gaan met den 1 January 1750."

„Dat soo ook meede de Gaarder van het voorschreeve Regt binnen de Stad Amsterdam, van die geene, die aldaar de directie hebben over de Hollandsche Amsterdamsche Courant, sal vorderen en ontfangen de somme van 500 guldens."

„Van N. Troughyn, Drukster van de Fransche Courant, de somme van 100 guldens."

„Van W. Esveld, wegens het debiteeren van de Utrechtse Courant 25 guldens.”

„Nog wegens de Criticus f 5-4-0.”

„Nog van Tongerlo en Houthuyne gecombineert wegens de Seedemeester, 52 guldens.”

„Nog van G. de Groot wegens de *l'Observateur Hollands* f 1-17-8.”

„Voorts van A. Roelofs, voor het debiteeren van de Sondsche Lijst, 15 guldens.”

„Van Frans Scheyen, Commis wegens de Hamburger en Altonasche Courant, 4 guldens.”

„Van C. Potgieter, wegens het debiteeren van de Utrechtsche Courant, 10 guldens.”

„Nog van den selven, wegens debiteeren van de Keulsche Courant, 6 guldens.”

„Voorts van J. Bruyn, wegens de Epilogueur, 15 guldens.”

„Alle de voorschreeve sommen te reekenen in het jaar, ingaande 1 January 1750.”

„Dat hij voorts van den Drukker van de Prijscourant sal vorderen 's Lands Regt van het getal door hem gedrukt, het zij binnen deese Provincie gedebiteert of na buiten gesonden.”

„Werdende de gemelde Gaarder gelast met van Belkom wegens het debiteeren van de Groningsche Courant tot het meeste voordeel van den Lande te accordeeren.”

„Dat al wyders de Gaarder van het voorschreeve Regt te Rotterdam van den Drukker van de Hollandsche Courant aldaar sal vorderen, en ontfangen de somme van 100 guldens in het jaar.”

„En van den Drukker van de Antwerpsche Courant 2 gulden 's maands, of 24 gulden in het jaar.”

„Van Nicolaas Smithof, voor het debiteeren of verhuuren van de Utrechtsche Courant, alle drie maanden 2 gulden, of agt guldens in het jaar, alle ingaande 1 January 1750.”

„Van Pieter Kemenaar, als Verhuurder van de Keulsche Courant, en van Jean Amarly wegens het gebruik van de Engelsche en Schotsche Nieuwspapieren, hetgeen

deselve na het getal derselver volgens de Ordonnantie zijn verschuldigt, in te gaan als vooren."

"Dat voorgekomen zynde, dat in de Steeden Gouda, Gorinchem, Schiedam, Schoonhoven en den Brielle, geen Nieuwspapieren, het voorschreeve Regt subject, werden gedrukt of van buiten ingevoerd, mitsdien, aangaande de voorschreeve Steeden nietwes kan werden bepaalt."

"En dat eindelijk den Gaarder van het voorschreeve Regt alhier in den Hage sal vorderen en ontfangen,"

"Van Anthony de Groot, voor het drukken en debiteeren der Couranten . . . . . f 300—0—0."

"Van Pieter de Vos, voor het drukken van de Antwerpsche Courant . . . . . " 28—12—0."

"Van de Weduwe Hussen, voor het debiteeren van de Utrechtsche Fransche Courant. " 13—0—0."

"Van Jan van Duren, voor als vooren . . . " 10—8—0."

"Van de Weduwe van der Kloot, voor agtien Duitsche Utrechtsche Couranten . . . . . " 6—0—0."

"Van Pieter de Hondt, voor drie Keulsche Couranten . . . . . " 1—19—0."

"Van Jean Gallois, voor een Keulsche Courant . . . . . " 0—13—0."

"Van Henry Scheurleer, voor een Keulsche Courant . . . . . " 0—13—0."

"Van Pierre Gosse Junior, voor een Boekje bij haar gedrukt, geintituleert een weeklijksche Nouvelle, koomende uit Vriesland geintituleert *l'Observateur Hollandais*, en drie Keulsche Couranten, de somme van . . . " 26—0—0."

"Alle in het jaar, ingaande 1 January 1750."

"Werdende voorts ieder Gaarder gelast, het geene voorschreeve is, in de Stad waar in hij is geplaatst, ter behoorlijker tijd te vorderen en te ontfangen, voor soo verre sulks niet bereids is geschied, en daar in te continueeren tot nader orde van haar Edel-Mog., als zynde de voorschreeve somme, of selfs gepresenteert, of bij accord alsoo gereguleert."

"En werden de respectieve Gaarders van het voorschreeve

Middel ook door deese geordonneert, agt te geeven of ook elders eenige Nieuwspapieren in deese Provincie werden gedrukt, of van buiten ingekoomen, gedebiteert, en sulks bevindende, Sorge te dragen dat 's Lands Regt daar van werde betaalt, het zy by een reedelyk accord, of op den voet en conform de Ordonnantie."

„En sal Extract deeser gegeeven werden aan den Raad Advocaat Fiscaal, en aan de respectieve Opsienders in de Steeden hier voor gemelt, ieder voor sooveel sijn Stad aangaat, en het selve aan den Gaardor van het voorschreeve Regt aldaar te communicateeren en over te geeven, soo om te dienen tot narigt, als om sig daarna te reguleeren."

Uit de dagen toen „gecommuniqueert" werd, „dat'er een Project, tot ondersteuning van 's Lands kas, op het tapijt (was), voor de Nieuws-papieren, maandelijks, of wekelijk uitkomende, gelijk de Boekzaal, Republijk der Geleerden, Postryder, maandelijkse berigten, Journeaux, en volante wekelijkse blaadjens, dienstig voor peperhuisjens, met zekere belasting te bezwaren", bestaat eene Missive aan den Wel Ed. Gestrengen Heere, *** Aangaande een Project om op het uitgeven van Nieuws-papieren eene belasting te leggen," waarvan een exemplaar wordt vermeld in den Catal. Bibl. Maatsch. der Nederl. Letterk., II, kol. 962, welk exemplaar is gevoegd achter het in vermelden Catal. II, kol. 351 opgegeven exemplaar van De Zedemeester der Kerkelijken, dl. 2. In die Missive 4 blz. 8°., zonder opgave van jaar van uitgave, en misschien wel herkomstig uit „Dort by Blussé," de eerste in de niet alfabetische orde van plaatsen waar het stuk was te bekomen, nam de vermoedelijk tot de „boeknering" behorende onbekende schrijver „de vryheid — te demonstrenen, dat zodanig een Project, buiten dat daar door de totale ondergang der kwynende Boeknering beschoren (werd), op eene losse zand-grond gebouwt (werd): want men (zoude), in zodanigen geval, alle geschriften van dien aard in de naast gelegen Provincien laten drukken, (zeide) men, dat men, by den invoer van zulke gedrukte Nieuws-papieren, de zelve impost (zoude) heffen. (Hij antwoordde) dat zulks

byna impracticabel (scheen), niet alleen om de clandestine invoering, maar ook om dat die aan Particulieren (zoude) geschieden; waar door de boeknering den bodem (zoude) worden ingeslagen, en den Ingezeten van zyne kostwinning ontzet. (Wilde) men daar tegen scherpelijk waken, men (zoude) den Geleerden het gezigt van de Nova Litteraria, door Uitlanders in 't licht gebragt, betwisten, eenigszints strydig met het oude gevoelen om de studie den vryen loop te geven, en waarom de boeken van de Studenten wegens het betalen van de gabelen ontheft (waren)". Verzekerd als hij was dat de afzet van „Nieuwigheden" door zoodanige belasting sterk zou verminderen, berekende de schrijver dat ze voor 's lands kas geen 2000 Gulden zou opbrengen. Veel beter achtte hij „een ander Project, waar door de Ingezetenen niet bezwaart, maar verligt" werden, namelijk om de Courantiers binnen Holland op te leggen de helft van de opbrengst der advertentiën in 's lands kas te storten. Bij dit plan „waar in men niet op een baatzugtige wyze den Ingezeten voor een, twee, drie regels (afvorderde) drie gulden, 30 stuivers, en 24 stuivers, maar waar in alle Advertissemerten, ten voordeele van de Ingezetenen, op eene egaale voet, dat is op eenen modiken prijs gestelt (waren): te weten om, voor ieder gedrukte regel, zes stuivers te betalen," werd iedere courant op 100 regels aan advertentiën berekend, dus 300 regels in de week; „dit getal gemultipliceert met 6 als zoo veele Neerduitse Couranten, behalven de Franse, in deze Provincie gedrukt wordende" 1) gaf 1800 regels 's weeks; à 6 stuivers maakte zulks 540 Gulden, en in het jaar 28080 Gulden, waarvan de helft voor 's lands kas 14040 Gulden bedroeg. Voor de Courantiers achtte de schrijver dit plan geenszins verwerpelijk; integendeel was hij verzekerd, indien de Souvereinen van den Lande kwamen goed te vinden aan een Perzoon Octroi te verleenen om een Advertissement-Courant drie-mael 's weeks, met uitsluiting van alle anderen te laten

1) Volgens Luzac waren er in de geheele provincie slechts 8 courantiers.

drukken en uitgeven, dat men daartoe veele Dingers zoude vinden, onder conditie om twee derde gedeelten van het montant der Advertissemerten in 's Lands kas te fourneeren."

Dat ook in latere jaren zich moeilijkheden hebben opgedaan bij deze belasting, valt op te maken uit de Resolutie der Staten van Holland van Dinsdag 16 December 1783, blz. 1581, waar aangeteekend is: „Op het geproponeerde van de Heeren Gedeputeerden der Steden Dordrecht en Gouda; Is, na voorgaande deliberatie, goedgevonden en verstaan dat door de Heeren van de Ridderschap, en verdere hun Edele Groot Mog. Gecommitteerden tot de saaken van de Financien, met de Heeren Gecommitteerde Raaden in den Hage en te Hoorn resideerende sal worden geexamineerd, op hoedanigen wijze het Middel van de gedrukte Papieren in deese Provincie op een egualen voet, en sonder vexatien, sal kunnen worden ingevordert, en de Vergadering daar op gediend van der selver consideratien en advis." In de Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken 1783, blz. 2060, worden de „vexatien" nader aangewezen als „moeilijkheden —, waarmede de Gaarders van 's Lands gemeene Middelen in zommige Steden de Boekverkopers en de Uitgevers van Nieuwspapieren zedert eenigen tijd gekweld" hadden.

Met den Impost op de gedrukte papieren bleef het overeenkomstig de regeling van 31 Juli 1751 tot na de omwenteling van 1795, toen men de couranten tot eene bron van publieke inkomsten wilde maken. Zoo luidt het in de aanstonds te vermelden Memorie van eenige courantiërs, in welk stuk ook sprake is van eene aanmerkelijke verhooging en verzwaring van het accoord, in het laatst van 1796 of in den loop van 1797, tegen welke verhooging vermoedelijk gericht was zeker verzoekschrift van Mr. Etienne Luzac ¹⁾. Intusschen deed op 5 October 1797 de Burger Jac. Joh. Schrijver in de Vergadering van het Provinciaal Bestuur van Holland ²⁾ een voorstel tot „het Stempelen of

1) Zie bij de geschiedenis der Fransche Leidsche Courant.

2) Decreeten van de Vergadering van het Prov. Bestuur van Holland van 5 Oct. 1797, blz. 248.

Zegelen der Nieuwspapieren, Weekbladen, en verdere periodieke Schriften", als belovende dit eene belangrijke bron van openbare inkomsten te zullen worden. De courantiërs te Rotterdam en te Leiden, benevens de mede-eigenaar der Fransche Courant in laatstgemelde plaats, kwamen aanstonds tegen dit voorstel op in eene uitvoerige Memorie, waarbij op den voorgrond werd gesteld, dat deze belasting in het wezen der zaak reeds lang bestond en zelfs zeer onlangs vermeerderd en verzwaaard was. „Bij de nieuwe instelling der Collective Middelen", dus ging men voort, „toen alle oude Impositien in Holland op eenen hervormden en veelal verzwaarenden voet gebracht werden, kwam 'er ook eene Ordonnantie te voorschijn, in dato 14 Maart 1750". — „En voor den jaare 1750, én onder de jongste Regeering heeft men gemeend eene atteinte aan de vrijheid der ingezetenen en aan het onbelemmerd vértier der vrugten van hunne werkzaamheid en industrie te zullen toebrengen, indien men hen onderwierp om eenen Stempelaar in hunne Huizen of Drukkerijen te moeten toelaten, ten einde het Financieel Zegel op ieder Exemplaar, voor dat het verzonden of afgeleverd werd, te zetten. Derhalven, ofschoon de belasting bestond even als in Engeland, heeft men ongeraden gevonden het voetspoor eener vreemde Natie, in dezen bezwarenden maatregel te drukken; en waarschijnlijk zal men niet gepast vinden, 't geen men toen als al te drukkende en belemmerende heeft nagelaten, jegenswoordig in te voeren en daardoor gelegenheid te geven om te klagen, dat nimmer de Ingezetenen meer dan heden aan nieuwe bezwaren wierden onderhevig gemaakt, en de Drukkers meer in haaren loop werd gestremd, dan toen zij volkomen was vrij verklaard." Het voorstel nu van den Burger Schrijver zou, zoo het doorging, de vierde belasting zijn binnen den tijd van één jaar den courantiërs opgelegd; want: 1. Was het vermelde accoord aanmerkelijk verhoogd en verzwaaard; 2. Werden de pakketten nieuwspapieren aan de postkantoren gewogen, merkelijk tot nadeel van afzender en ontvanger; 3. Was er eene belasting op de advertentiën van geboorte, trouwen en overlijden gelegd.

Het gebruik namelijk om door middel van geboorte-, huwelijks-, en dood-advertentiën in de couranten zijn huise-lijk lief en leed aan uitgebreide betrekkingen bekend te maken verving omstreeks 1795 de aloude gewoonte om zulks door middel van gedrukte of geschreven brieven te doen, van welk gebruik, naast dat der advertentiën, in onze dagen de circulaires van aanstaand huwelijk en van overlijden behouden zijn. In 1794 verscheen dan ook reeds te Amsterdam op den Nieuwendijk bij den Dam, bij J. Hazen, Cz., een „Noord-Hollands Schuitpraatje, over het tegenwoordige Courantnieuws, het plaatsen van Rouwbrieven in het zelve, en de nieuwe manier van Rouwdragen” ¹⁾. Het belangrijk geldelijk nadeel dat 's lands financiën op gemelde wijze door het gemis van briefport begonnen te lijden, bracht het Provinciaal Bestuur van Holland tot het invoeren eener belasting op die nieuwe soort van advertentiën, met ingang van 1 November 1797. Zulks geschiedde bij de volgende „Publicatie wegens eene Belasting op Advertentiën in de publieke Nieuwspapieren, van Geboorte-, Huwelijks- en Sterfgevallen. Geërresteerd den 5 October 1797. Het derde jaar der Bataafsche Vrijheid” ²⁾

„Het Provinciaal Bestuur van Holland, aan allen de geenen hunner Medeburgen, die deeze zullen zien of hooren leezen, Heil en Broederschap! doet te weten”:

„Dat het voor heen gebruikelijk is geweest, dat door de Ingezetenen van deeze en de overige Provintien van dit Gemeenebest, door middel van geschreeven of gedrukte Brieven, op de gewoone Post-Comptoiren ingestoken of besteld wordende, aan derzelve Bloedverwanten of goede bekenden, van de *Geboorte- Huwelijks- en Sterfgevallen*, kennis te geeven; doch dat zedert eenigen tijd de gemelde gewoonte veel al in onbruik is geraakt, als hebbende men, zoo in deeze als andere Gewesten, gepractiseerd, om de gemelde Notificatiën te doen bij Advertentiën of Berichten in de

1) Voorhanden in de verzameling pamfletten der Bibliotheek van Joh. Thysius te Leiden.

2) Volledige Verzameling der Publicatien enz., dl. 7, N°. 259.

publieke Nieuwspapieren, waardoor niet alleenlijk de kosten, vallende op het drukken van zoodaanige Missives (het welk veeltijds plag te geschieden) maar ook de Porten, die anderszins, zoo van de Communicatie-Brieven, als van de rescriptie op dezelve, betaald wierden, grootendeels bespaard worden."

"Dat hoe zeer wij, aan de eene zijde, aan onze Medeburgenen geenzins willen betwisten de bevoegdheid en het vermogen, om de respective Geboorte-Huwelijks- en Sterfgevallen, waartoe zij eenige betrekking hebben, in diervoegen, als zij zouden mogen te raade worden, en dus ook door middel der Nieuws-papieren, Dag-bladen of Tijdschriften, alomme bekend te maaken; wij echter, aan den anderen kant, ons verplicht vinden, om, inzonderheid in de tegenswoordige tijdsomstandigheden, daar wij zelfs door buitengewone Geldheffingen in 's Lands Financieele behoeften hebben moeten voorzien, zooveel doenlijk is, te zorgen, dat op eene billijke wijze worde te gemoet gekomen aan de schade, die daar door wordt toegebracht aan de inkomsten van dit Gewest, van welken het provenu der Posterijen geen onaanzienlijk gedeelte uitmaakt."

"Dat wij, ten einde wegens het voorgemelde gemis eene redelijke schadeloosstelling voor en ten behoeve van de gemeene zaak te effectueeren, hebben goedgevonden te decreteren en bepaalen eene belasting op alle de Advertentien of Berichten van *Geboorte- Huwelijks- en Sterfgevallen*, die door, of op last van de Ingezetenen deezer Provincie, na primo November deezes Jaars 1797, in eenige Nieuws-papieren, hoe ook genaamd, zullen worden geplaatst, in voegen en maniere hierna volgende:

„ART. 1.”

„Voor elke Advertentie zal, zoo dikwijls als dezelve in een Nieuws-papier geplaatst wordt, in deese belasting betaald worden: wanneer zij behelst,”

„a) Het bericht der Geboorte van Kind of Kinderen
f 1: — : —”

„b) Een Huwelijks Notificatie. f 3: — : —”

„c) De Bekendmaking van een Sterfgeval. f 2: — : —”
 „Zullende dienvolgende, wanneer men in meer dan een Nieuws-papier zoodaanige Notificationen zal willen doen stellen, voor ieder van de gemelde Papieren afzonderlijk moeten betaald worden.”

„2.”

„Een ieder Ingezeten, die de voorsz. Advertentien of Berichten in de Nieuws-papieren zal willen doen plaatsen, zal gehouden zijn, bij een Billet, met zijnen naam, of, zoo hij niet schrijven kan, met zijn gewoon handmerk of teeken, in presentie van eenen getuigen, geteekend en met expressie van den datum der ondertekening op te geeven, het Geboorte-Huwelijks- of Sterfgeval, hetwelk hij begeert te Notificeeren, mitsgaders het Nieuwspapier of Nieuws-papieren, waarin hij voorneemens is, de Bekendmaking te doen of te laten doen: en eindelijk, hoe dikwijls hij in een of meerdere van die Papieren, dezelve wil doen, stellen volgens het Formulier hierna geïnserieerd; zullende hij wijders verplicht zijn, dat billet te bezorgen ter Secretarie van zijne Woonplaats, voreen aleer hij de te doene Advertentien aan den Drukker of Uitgever der Nieuws-papieren ter plaatsing zal mogen toezenden of afgeeven, of door iemand anders doen toezenden.”

„3.”

„Dat de voldoening van de voorsz. Belasting uiterlijk binnen tweemaal vier- en twintig uren, na de exhibitie van het Billet, zal moeten geschieden in handen van een der Secretarissen, die in de respectieve Steden of Plaatsen tot den ontvang van het middel op het Trouwen en Begraaven zijn gequalificeerd, als welken bij deezen tot het invorderen van dit middel al mede wel expresselijk geauthoriseerd en gelast werden.”

„En zullen dezelve niet alleenlijk verplicht zijn, om het provenue daar van op den Eed, bij den aanvang hunner Bediening gepraesteerd, aan den Lande te verantwoorden, maar ook van de betaalingen, uit dien hoofde gedaan wor-

dende, een pertinent Register te houden, op gelijke wijze, als ten reguarde van het middel op het Trouwen en Begra-ven, bij het 21 Articul van de Ordonnantie van den 26 October 1695 is gestatueerd" 1).

„4.”

„Dat de gemelde Secretarissen in de respective Steden en Dorpen zullen gehouden zijn aan de geenen, die de voorsz. Belasting voldoen, daar van te geeven eene behoorlijke Quitantie, hebbende op gedrukt het klein Zegel van den Lande, waar van de begrooting zal geschieden in diervoegen, dat ten reguarde van elke Advertentie een Zegel van twee stuivers zal moeten gebruikt of gebeezigd worden.”

„5”.

„Dat de geenen, welke zouden mogen bevonden worden eenige Notificatien of Advertentien in de Nieuwspapieren te hebben doen plaatsn, alvorens daarvan de hier voorengem. opgaave ter Secretarie van hunne Woonplaatse te hebben gedaan, zullen vervallen in eene boete van honderd guldens voor elke Advertentie; welke boete mede zal worden verbeurd door de zoodaanigen, die het door hun ingeleeverd Billet der te doene Advertentien niet behoorlijk opgegeeven, maar een of meerder van dezelve hebben verzwegen: en zulks alles boven de poene, in het Generaal Placaat op de invordering van 's Lands Gemeene Middelen begreepen, ten reguarde van de geene, die zich in het een of ander opzicht aan opzettelijke fraude van deeze Belasting zoude mogen schuldig maaken: zullende de voorsz. respective Boetens worden geëppliceerd een derde ten behoefte van den Officier, die de calange doen zal, een derde voor den Aanklager, en het resteerende een derde voor de gezamenlijke publicque Armen der Woonplaatse van de Contraventeurs.”

„Gelastende den Advocaat van de Gemeene Lands Mid- delen en andere Officieren en Justicieren van deezen Lande,

1) Groot Placaat-Boeck, dl. IV, blz. 899.

die bevoegd zijn tot het doen van calange wegens overtreding of fraude van 's Lands Middelen, om op de executie van deeze Publicatie en de daarbij geïntroduceerde Belasting goede toezicht te neemen, mitgaders tegens de Contraventeurs zonder eenige conniventie te procedeeeren, zoo het behoort; en zullen aan dezelve tot dat einde, zoo in de Steden, als ten platten Lande, ten allen tijde worden verleend acces tot en visie van de Registers, die door de respectieve Secretarissen wegens de voorsz. Belasting, ingevolge het hier voorengemelde, zullen gehouden worden."

„Formulier van het Billet van aangeeving voor deeze Belasting.”

„Ik Ondergeteekende verklaere bij deeze, voorneemens te zijn, om in de volgende Nieuwspapieren

„reizen”

„te doen adverteeren”

„de Geboorte van”

„het Huwelijk van”

„het Overlijden van”

„En daar van deeze aangeeving te doen, om dien conform de Belasting op de Advertentien te voldoen.”

„Gedaan”

Formulier van de Quitantie.”

„Ontvangen bij mij Secretaris . . . . . uit handen van . . . . . de somma van . . . ter voldoening van de Belasting op de Advertentien voor de Nieuws-papieren, en zulks wegens . . . . . Advertentie van”

„in de”

Gedaan den”

Eenigermate milder was de bepaling in de „Publicatie van Hun Hoog Mogenden, vertegenwoordigende het Bataafsche Gemeenebest, houdende Ordonnantie op het Middel van Het Klein zegel binnen de Bataafsche Republiek. Ge-

arresteerd den 28. November 1805" 1), behoorende tot het zoogenaamd Algemeen Stelsel van het jaar 1805" het werk van den Raadpensionaris, het uitvloeisel der Staatsregeling van 26 April 1805, de grondslag van ons later belastingwezen, waarin het beginsel van algemeene eenparige belastingen voor de eerstemaal in toepassing kwam 2); in die Publicatie, ingevoerd 1 Januari 1806, luidt § 86 handelende over „Advertentien" als volgt:

„Voor alle Advertentiën, geplaatst wordende in eenig Nieuws-papier, zullen moeten worden betaald de volgende Zegels."

„Het Berigt der geboorte van een kind of kin-

deren op een Zegel van . . . . . f 1—0—0"

„Een Huwlijks-Notificatie . . . . . „ 2—0—0"

„De Bekendmaking van een Sterfgeval . . . . . „ 1—0—0"

„Alle andere Advertentiën hoegenaamd . . . . . „ 0—6—0"

„Zullende echter deze Advertentiën binnen den tijd van zes achtereenvolgende maanden, zoo dikwijls in hetzelfde Nieuws-papier kunnen worden geplaatst als diegeen verkiest, welke dezelve doet plaatsén, zonder dat telkens een nieuw Zegel wordt vereischt."

„En zullen de Uitgevers der Nieuws-papieren niet vermogen eenige Advertentiën te plaatsén, waarvan de opgave niet is geschreven op een Zegel als boven bepaald, maar gehouden zijn de voorschreven Opgaven te liässeren, en gedurende den tijd van drie jaren zorgvuldig te bewaren, ten einde, dat gerequireerd wordende, dezelve te kunnen produceeren, op de Boete, op het gebrek van Zegel, § 5 bepaald, door elk der ontbrekende Zegels te voldoen."

Bij de „Publicatie van Hun Hoog Mogenden, vertegenwoordigende het Bataafsche Gemeenebest, houdende Ordonnantie volgens welke, binnen de Bataafsche Republiek zal worden geheven het Regt van het Klein Zegel op eenige Voorwerpen van Handel en Weelde. Gearresteerd den 2.

1) Volledige Verzameling der Publicatien enz., dl. 21, N. 465.

2) Zie Mr. F. N. Sickenga, Gesch. der Nederl. Belast., biz. 92, 109.

December 1805" ¹⁾, mede behoorende tot het Algemeen Stelsel van het jaar 1805," en ook 4 Januari 1806 ingevoerd, werd bij art. 18 het zegel-recht, tot dusver bekend onder den naam van Import, op de nieuwspapieren — van buitenlandsche is geen sprake — volgenderwijs vastgesteld:

„Van elk binnen deze Republiek gedrukt wordend Nieuws-papier, Dag-blad, Week- of Tijdschrift, Journaal, wekelijksche Prijs-courant Manifesten van Schepen en Ladingen, en welke andere periodieke Werken, mitgaders Treur-, Tooneel-, Blij-, Klucht- of Zangspelen, afzonderlijk gedrukt en uitgegeven wordende, hoedanig ook, en in welke Taal dezelve binnen dezen Lande worden uitgegeven, of in het vervolg zullen worden uitgegeven, zal elk geheel of half Vel Post-papier, Mediaan-, Schild- of Schrijf-papier, hetwelk daarvan wordt afgedrukt en uitgegeven, moeten zijn gestempeld met een Stempel van twee Penningen, minder dan een half Vel één Penning.”

„Doch zal het den Uitgevers van zoodanige Nieuwspapieren, Dag-bladen enz. vrijstaan het voorn. Stempelen te redimeren, door vóór en aleeer de Uitgave te doen aan den Gaarder van het Middel op dezen Import, ter hand te stellen een Exemplaar, gedrukt op een ordinaire Lands Klein Zegel, berekend tegen *vier honderd tachtig* Exemplaren, en mitsdien of een heel of half Vel Post-papier, Mediaan of ordinair Schrijf-papier. . . . . f 3 : 0 : 0”
„Op een kwart Vel of minder. . . . . „ 1 : 10 : 0”

Wanneer men zich herinnert hoe in 1791 verklaard was, welk een inbreuk op de vrijheid het geacht werd een stempelaar in huis of drukkerij te moeten toelaten, dan valt het licht te begrijpen dat ook in 1806 van geen stempelaar, maar wel van afkoop, is ingekomen. Wel vindt men melding gemaakt ²⁾ van een verzoekschrift van zekeren Matthijs Andrae, wonende te Dordrecht, daarbij verzoekende

1) Volledige Verzameling der Publicatien enz., dl. 21, N. 467.

2) Staats-Besluiten der Bataafsche Republiek van Vrijdag 6 December 1805, N. 30.

tot het Stempelen der Couranten, Dag- en Weekbladen, of andere periodieke werken binnen opgemelde Stad te worden gequalificeerd", maar van eene aanstelling geen spoor.

In de „Publicatie van Zijne Majesteit den Koning van Holland, Houdende Ordonnantie, volgens welke binnen dit Koninkrijk zal worden geheven het Regt van het Klein-Zegel, op eenige voorwerpen van Handel en Weelde. Gearresteerd den 11^{den} April 1807", die met 1 Juni 1807 zoude in werking treden, maar welk tijdstip bij Notificatie van den Minister van Finantiën, Gogel, van 21 Mei 1807, tot 1 Juli 1807, werd verschoven, vindt men in Art. 19 dezelfde bepaling op het stuk der Nieuwspapieren als in Art. 18 der Publicatie van 2 December 1805, met deze wijzigingen nochtans, dat aan het slot der eerste alinea werd toegevoegd: „Het geen op een half vel of meerder wordt uitgegeven, wordt voor een geheel Vel gerekend", en dat het einde der tweede alinea luidt: „Voor een half Vel, of minder *f* 1—10—0."

Eene derde Publicatie behoorende tot het „Algemeen Stelsel van het jaar 1805", houdende Ordonnantie op het recht van Patent, vereischt eerst terugkeer naar vroegere tijden. Bij Resolutie namelijk van 27 Juni 1716 was in Holland voor de eerstemaal uitgeschreven een Ambtgeld, of gedwongen leening, door ambtenaren, naar schatting gebracht op eene lijst, voor éénmaal te storten tegen 4 pct. Obligatiën ¹⁾; op bedoelde lijst van 23 December 1716 komt geen enkel courantier voor. Bij eene tweede leening op de ambten tegen 3 pct., in dato 13 Maart 1727 ²⁾, waren op de lijst te Leiden alleen de Fransche Courantiers voor 1000 Gld. gebracht, en te Amsterdam de twee Commissarissen van de binnen- en buitenlandsche tijdingen ieder voor *f* 6700, terwijl bij eene derde beleening wederom tegen 4 pct., in dato 9 Mei 1744 ³⁾, gemelde lijst is gevolgd. Dat op die

1) Groot Placaat-Boeck, dl. 5, blz. 1017 en 1024.

2) Groot Placaat-Boeck, dl. 6, blz. 849.

3) Groot Placaat-Boeck, dl. 7, blz. 1128.

lijst te Amsterdam beide genoemde Commissarissen voorkomen is duidelijk, daar dit commissariisschap een stedelijk ambt was; maar waarom op die lijst te Leiden, bij uitsluiting van den Hollandschen Courantier, de Fransche Courantier werd gebracht, terwijl noch te Haarlem, Delft, Rotterdam, of 's Gravenhage courantiers op de lijst voorkomen, is moeilijk te verklaren. Trouwens Elie Luzac begreep ook niet waarom zijn beroep als een ambt werd aangemerkt. Zijne courant was door een particulier, zonder eenige publieke autoriteit of medewerking der regeering opgericht en verder voortgezet; zijn voorganger Anthony de la Fond had zich dan ook wel verzet tegen den aanslag, maar hoog bejaard als hij was en wars van alle moeite daarin-berust en de leening van het ambt-geld als eene plaatsing van zijn kapitaal beschouwd; zelf was hij later in zijne pogingen om deze belasting te ontgaan te kort geschoten, en ofschoon hij erkende, dat er eenige schijn van grond daarvoor te vinden was, in het uitsluitend Privilegie aan de courant verbonden, dat „het stabilieeren van andere Fransche Couranten in de Provincie belette, behalven de Leydsche en Amsterdamsche”, zoo was naderhand echter „dit Privilegie geheel van natuur veranderd en geworden een simpel verbod van diezelfde courant na te drukken of nagedrukt in te voeren”, iets waarvoor geen vrees bestond, terwijl het nadrukken „op verscheidene plaatsen buiten 's Lands” daardoor toch niet belet werd. Maar ook in den anderen vorm waarin gedurende de 18de eeuw ambtgelden zijn geheven, namelijk als eene geregelde jaarlijksche belasting ¹⁾, heeft Elie Luzac sedert 1739 bijgedragen, doordien hij toen werd aangeslagen in de 100ste Penning tegen 50 Gld., en in de 200ste Penning tegen 25 Gld. en dus 75 Gld., 's jaars, terwijl hij bovendien verklaarde in menige andere belasting het zijne te hebben bijgedragen. Dit was in 1750, en zijne beide neven verklaarden in 1784 desgelijks ²⁾.

1) Verg. Mr. F. N. Sickenga, Bijdr. tot de Gesch. der Belastingen, blz. 434.

2) Zie bij de geschiedenis der Fransche Leidsche Courant.

Een en ander is, bij het gemis van bronnen, voldoende, ofschoon niet afdoende, tot vaststelling van het feit, dat het bedrijf van courantier reeds lang voor het „Algemeen Stelsel van het jaar 1805”, belastingplichtig is geweest. En zoo kan het geen verwondering baren dat bij de „Publicatie van Hun Hoog Mogenden, vertegenwoordigende het Bataafsche Gemeenebest, houdende Ordonnantie, volgens welke het Regt van Patent op alle Handel, Neringen, Beroepen en Bedrijven, en eenige andere Objecten van Weelde of Vermaak, binnen deze Republiek zal worden geheven. Gearresteerd den 2 December 1805”¹⁾, en ingevoerd 1 Jannari 1806, waarbij behoord de „Notificatie van den Secretaris van Staat voor de Finantien der Bataafsche Republiek, behelzende een Alphabetisch Register van de Neringen, Bedrijven, Beroepen en Handelingen, onderworpen aan het Regt van Patent, Gearresteerd bij Hunnen Hoog Mogenden Ordonnantie van den 2 December 1805, tevens met toewijzing op zoodanige Artikelen der gemelde Ordonnantie als ieder derzelve specteert. Gearresteerd den 10 Januarij 1806”²⁾, — dat bij gemelde Publicatie in Art. 27, of wel in de Derde Klasse der Personeele Patenten, in hoegrootheid verschillend naar mate de woonplaatsen der patentplichtigen vielen in eene der vijf in Art. 24 aangewezen rubrieken. „Courantiers”, en waartoe in Art. 32, of wel in de Achtste Klasse, „Courant Ombrengers of Loopers”, zijn opgenomen.

II.

Ofschoon in art. 7 van het Decreet van inlijving van 9 Juli 1810³⁾ was bepaald dat de voormalige belastingen zouden ingevorderd blijven tot op 1 Januari 1811, op welken

1) Volledige Verzameling der Publicatien enz., dl. 21, N°. 468.

2) Volledige Verzameling der Publicatien enz., dl. 23, N°. 493.

3) Koninklijke Courant van Zaterdag 14 Juli 1810, No. 164.

tijd zij zouden worden gebracht op denzelfden voet als voor het overig gedeelte van het rijk was bepaald, zoo werden, bij de onmogelijkheid hiervan, bij Decreet van 18 October 1810¹⁾ voor het jaar 1811 bijzondere maatregelen genomen, en zelfs eenige in art. 135 aangewezen belastingen afgeschaft, waartoe „die van het zegel op de voorwerpen van handel en weelde” behoorde, zoodat dus in het jaar 1811 geen belasting op de nieuwspapieren, wel op de advertentiën zoude zijn geheven; want art. 138, 2e, spreekt wel van handhaving, niet van intrekking der zoogenaamde wet van 28 November, gelijk ook van die van 2 December 1805. Wat hiervan ook zij, eerst bij Decreet van 21 October 1811²⁾ werd de invoering der belastingen en van het Keizerrijk bepaald op 1 Januari 1812. Met dien dag alzoo traden volgens art. 30 van dat decreet de in Frankrijk bestaande wetten en reglementen op het stuk van zegel hier te lande in werking; maar ongelukkig zijn ze niet nader opgegeven³⁾. Voor zoo verre intusschen de nieuwspapieren betreft was de eenige wet de „Loi relative un droit de timbre fixe ou de dimension pour les Journaux et Affiches. Du 13 vendémiaire an 6 (4 October 1797) aldus luidende⁴⁾:

„Le droit de timbre fixe ou de dimension pour les journaux et affiches, sera de 5 centimes (ou un sou) pour chaque feuille de vingt-cinq décimètres carrés de superficie (ou 341 pouces carrés), et de 3 centimes (sept deniers un cinquième) pour chaque demi-feuille de même espèce.”

„Ceux qui voudraient user, pour les dites impressions, de papier dont la superficie serait plus grande que vingt-cinq décimètres carrés pour la feuille entière, et douze décimètres et demi carrés pour la demi-feuille, payeront un centime en

1) Courier van Amsterdam van Dinsdag 30 en Woensdag 31 October 1810, No. 87 en 88.

2) Courier van Amsterdam van Woensdag 23 October 1814, No. 297, Bulletin des Lois, 4e Série, Tome 15, blz. 344.

3) Verg. hier Mr. C. J. Fortuijn, Verzam. v. Wetten enz. van Franschen oorsprong, dl. 1, blz. 340, al. 4.

4) Rondonneau, Collection des lois Françaises, Tome 3, pag. 185.

sus du droit fixe, pour chaque cinq décimètres carrés (ou 65 pouces carrés) d'incédant."

„Le papier sera fourni, dans tous les cas, par les citoyens auxquels il sera nécessaire."

Aan deze wet sluit zich aan het „Arrêté du Directoire Exécutif, concernant la perception du droit de timbre sur le papier musique, les journaux et affiches. Du 3 brumaire an VI (24 Octobre 1797),” waarvan bij Mr. C. J. Fortuijn, Verzam. v. Wetten enz. van Franschen oorsprong, dl. 1, blz. 341, de volgende artikelen worden medegedeeld:

„Art. 3. Les journaux, gazettes, feuilles périodiques, ou papiers-nouvelles, et les affiches, assujettés au timbre par la loi du 9 vendémiaire, ne pourront également être imprimés que sur du papier timbré avant l'impression."

„4. Les imprimeurs et graveurs qui imprimeront ou graveront des journaux, gazettes, feuilles périodiques ou papiers-nouvelles, des affiches et papiers-musique, sur du papier (non)-timbré, encourront l'amende et la peine de la lacération prononcées par l'article 50 de ladite loi ¹⁾.

„5. Dans le cas de contravention, les préposés de la régie retiendront les feuilles imprimées ou gravées qui ne seront pas timbrées, pour les joindre au procès-verbal qu'ils seront tenus de rapporter contre l'imprimeur ou le graveur."

„6. Les préposés qui appliqueront le timbre sur les feuilles imprimées ou gravées, seront contraints au paiement de l'amende portée en l'article 16 de la loi du 11 février 1791."

„En cas de récidive, ils seront destitués."

Met Januari 1812 alzoo brak hier te lande het tweede tijdperk aan in de geschiedenis van de belasting op de nieuwspapieren, in welk tijdperk de stempel getuigde van de heffing. Die stempel of stempels droegen den naam van het Departement waarin het Departementaal Dagblad, het Advertentieblad, of het Tijdschrift werd uitgegeven, terwijl het „A-timbrer-à-l'extraordinaire" aanwees dat deze zegel-

1) Zie een uittreksel van deze wet, waarop die van 13 Vendémiaire an VI inbreuk maakte, bij Rondonneau, Tome 3, pag. 183.

belasting van „klein-zegel” was overgegaan in „Buitengewoon Zegel.” Aan vroegere bezwaren tegen de belasting kwam de nieuwe wijze van heffing, stempeling van het papier vóór den druk, volkomen tegemoet. Van belasting op de buitenlandsche nieuwspapieren, of op de advertentiën vondt men geen spoor, en in de wet op de patenten van 1 Brumaire an 7 (22 October 1798)¹⁾, die hier te lande van kracht werd door de bepaling van art. 21 van het Decreet van 21 October. 1811, luidende: „de patenten zullen op denzelfden voet als in Frankrijk worden daargesteld en geheven,” is wel van boekdrukkers, maar niet van „Courantiers” of „Courant Ombrengers of Loopers” sprake.

Bij den omkeer van zaken in November 1813 werd door de dagbladen de poging beproefd om de zegelmerken, ten bewijze der voorbijgegane overheersching, te doen vervallen. Maar de „Proclamatie van den 21sten November 1813,” Stbl. No. 1, met de waarschuwing dat „de opbrengst der lasten geregeld haren gang (moest) gaan,” en dat „alle de Belastingen, bij provisie, en tot daarin, door de Hooge Regering, wettiglijk (zoude) zijn voorzien, op den eigen voet als het dus verre, (moesten) worden geheven,” stak aanstonds een spaak in het wiel. Het „Besluit, van den 23sten December 1813, no. 90, bevattende de Belastingen, welke, gedurende den jare 1814, zullen worden geheven,” Stbl. No. 17, handhaafde nader bij art. 9 het bestaande recht op het zegel in het algemeen gedurende 1814, nochtans (art. 12) met eene tiende verhooging voor oorlogskosten, en eene verhooging van 16 percent voer het Syndicaat²⁾, terwijl bij art. 13 werd bepaald, dat voor zooverre de nieuwe Nederlandsche zegels op 1 Januari 1814 nog niet gereed waren, men zich zou blijven bedienen van de Fransche Stempels vóór de uitgifte door de ontvangers gearapheerd. Weldra

1) Rondonneau, Tome 4, pag. 47.

2) Namelijk Het Hollandsch Syndicaat tot verevening van den achterstand, ingesteld bij Keizerlijk Decreet van 23 September 1810, art. 5, 11—14, te vinden in den Courier van Amsterdam van Woensdag 3 October 1810, No. 64.

intusschen verscheen het „Besluit van den 15^{den} Januarij 1814, no. 83, bepalende, in Nederlandsche Munt, de prijzen van het buitengewoon Zegel, voor alle Nieuwspapieren, Aankondigingen, enz.”

„Art. 1. Het buitengewoon Zegel, volgens de Wet, bestemd voor alle Nieuwspapieren, Aankondigingen, enz., zal voorzien worden van de navolgende stempels, te weten”:

„Van een' Stempel van 5 penningen, ter vervanging van het Zegel van 3 centimes”;

„Van een' Stempel van 7 penningen, ter vervanging van het Zegel van 4 centimes”;

„Van een' Stempel van 8 penningen, ter vervanging van het Zegel van 5 centimes”;

„Van een' Stempel van 14 penningen, ter vervanging van het Zegel van 8 centimes.”

„2. Het Papier met den Franschen Stempel geslagen, zal kunnen gebruikt worden tot en met den 28sten Februarij dezes jaars, doch verder niet, op verbeurte van de boete, bij de Wet, op het niet gebruiken van het Zegel, bepaald”.

„3. Onze Commissaris-Generaal, zal op de gebruikelijke wijze aan belanghebbenden kennis geven van den dag, op welken men, in de werkplaatsen van het buitengewoon Zegel, zal aanvangen met den nieuwen Stempel te slaan.”

Bedoelde kennisgeving is vervat in de „Dispositie, van den commissaris-generaal tot de zaken der financiën (Canneman), ten aanzien van het gebruik en den prijs van het buitengewone-zegel. Van den 18^{den} Januari 1814”, te vinden in het Bijvoegsel tot het Staatsblad, dl. 1, stuk 2, blz. 769, luidende: „dat, te rekenen van den 1sten Februarij dezes jaars, het buitengewoon zegel, volgens de wet bestemd voor alle nieuwspapieren, aankondigingen, enz. (zoude) worden geslagen, en de regten daarvoor (zouden) worden geheven, naar het onderstaande tarief”:

Nieuwe Stempels.	Grootte van het Papier.	Prijzen van het Zegel met de 10 en 16 p.Ct.en verhooging.
Zegel van 5 pennin- gen, vervangende dat van 3 centimes.	Een half vel . . .	f 00 : 00 : 07.
	Een vel	- 00 : 00 : 14.
	Een boek	- 00 : 19 : 12.
	Een riem	- 19 : 15 : 00.
Zegel van 7 pennin- gen, vervangende dat van 4 centimes.	Een half vel . . .	- 00 : 00 : 09.
	Een vel	- 00 : 01 : 02.
	Een boek	- 01 : 08 : 00.
	Een riem	- 28 : 00 : 00.
Zegel van 8 pennin- gen, vervangende dat van 5 centimes.	Een vel	- 00 : 00 : 11.
	Een boek	- 00 : 16 : 00.
	Een riem	- 16 : 00 : 00.
Zegel van 14 pennin- gen, vervangende dat van 8 centimes.	Een vel	- 00 : 01 : 02.
	Een boek	- 01 : 08 : 00.
	Een riem	- 28 : 00 : 00.

Tot de invoering van de Grondwet van 29 Maart 1814 bleef de departementale verdeling des lands in stand; bij art. 53 van die Grondwet herleefde de provincie Holland, die eerst bij art. 1 van de Grondwet van 1840 in Noord- en Zuid-Holland is gesplitst. Waarom nu niet lang vóór December 1814 bij de departementale zegelmerken voor provinciale plaats maakten, is mij evenmin duidelijk, als dat er toen reeds zegelmerken Noord- en Zuid-Holland te voorschijn kwamen.

In L'Observateur politique, administratif, historique et littéraire de la Belgique, Tome 3, pag. 117 en 254, wordt medegedeeld, dat men niet begreep, waarom, zelfs na de afkondiging der Grondwet, in de Zuidelijke provinciën, Noord-Nederlandsche dagbladen reeds van zegel voorzien, nogmaals van zegel werden voorzien, terwijl het omgekeerde niet plaats had.

Het aangehaalde Besluit van 23 December 1813 herriep, bij art. 7, de Ordonnantie van 2 December 1805, op het recht van Patent, voor het jaar 1814 weder in het leven, zoodat Courantiers en Courant-Ombrengers of Loopers toen stellig weer patentplichtig waren. Of en in hoeverre het Besluit van 29 Januari 1814, No. 71, Stbl. No. 20, voor hen van belang was, laat ik daar, maar als uitvloeisel der Wet op de uitgaven en de middelen voor 1815 van 2 December 1814, No. 120, Stbl. No. 110, die bij art. 6 het vast recht op de patenten verdubbelde, verscheen de „Wet volgens welke het regt van patent op allen handel, neringen, beroepen en bedrijven en eenige andere objecten van weelde of vermaak zal worden geheven. Gearresteerd den 9den Maart 1815 No. 4, Stbl. No. 22; in deze wet vindt men in art. 35 in de derde klasse Courantiers, en in de achtste klasse Courant-ombrengers of loopers opgenomen, patentplichtig naar gelang hunne woonplaatsen vallen in eene der zes aangewezen „rangen” of rubrieken. Intusschen werd bij de „Wet van den 16den Februari 1816, tot regeling der middelen van de Staats-uitgaven van dat jaar te bestrijden”, Stbl. No. 14, in art. 21 bepaald dat over het jaar 1816 het recht van patent zou worden geheven volgens de aan deze wet gehechte Ordonnantie; hierin vindt men in art. 34 in de derde klasse wel Courantiers opgenomen, patentplichtig naar gelang hunne woonplaatsen vielen in eene der zeven aangewezen „rangen” of rubrieken, maar Courant-Ombrengers of Loopers worden in deze Ordonnantie niet met name genoemd, die ook slechts zeven klassen van bedrijven kent. Bedoelde Ordonnantie nu werd daarna gehandhaafd bij art. 8 der „Wet van den 28sten December 1816, tot regeling der middelen om de Staatsuitgaven van 1817 te bestrijden, Stbl. No. 69, bij de „Wet van den 24sten December 1817, omtrent het provisioneel voortduren der financiëele verordeningen, voor het jaar 1817 vastgesteld”, Stbl. No. 35, en bij art. IV der „Wet van den 24sten December 1818, houdende bepaling van 's Rijks Uitgaven en Inkomsten gedurende 1819”, Stbl. No. 46. Bij de

„Wet van den 24sten Mei 1819, houdende eene nieuwe Ordonnantie op het Regt van Patent”, Stbl. No. 34, die 14 klassen van Bedrijven en 6 rangen van woonplaatsen in Tarief B aangeeft, worden in Tabel No. 14 onder No. 92 „Courantiers, uitgevers van tijdschriften, aankondigingsbladen, openbare prijslijsten en dergelijke, aan het regt van het zegel onderworpen, bladen” gebracht in de 4de tot 12de klasse, „en zulks boven het regt, hetwelk zij, de boekdruckers of verkoopers of anderzins, mogten verschuldigd zijn”; maar Courant-Ombrengers of Loopers worden wederom niet met name genoemd. Latere wijzigingen in deze thans nog geldende wet hebben evenwel, voor zooverre mij bekend, op dit punt geen veranderingen teweeggebracht.

A. C. Kruseman, Bouwstoffen I, 1, blz. 126, maakt, zonder opgave van jaartal, maar vermoedelijk als omstreeks dezen tijd geschied, melding, dat Gecommitteerden der Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels „aan de Hooge regeering een protest (hadden) gericht tegen de zegelbelasting, gelijk deze bestond, op *alle* advertentiën, ook zelfs op die voorkomende op de omslagen van tijdschriften; een protest dat met een gunstig besluit” bekrond werd.

Keeren we terug tot de zegelbelasting. Als uitvloeisel der Wet van den 12^{den} Juli 1821, houdende de grondslagen van het stelsel van 's Rijks belastingen, met den jare 1822”, Stbl. No. 9, verscheen de „Wet, van den 31sten Mei 1824, houdende eenige nieuwe bepalingen omtrent de heffing der regten van zegel en registratie”, Stbl. No. 36, waarbij in art. 1 de tiende verhooging werd afgeschaft¹⁾, en waarin ten opzichte der advertentiën art. 4 bepaalde:

Alle opgaven van advertentiën of bekendmakingen, be-

---

1) Aan die afschaffing was voorafgegaan het zeker zeer eigenaardig „Besluit van den 27sten Januari 1824, bepalende dat van 1 Februari tot en met 31 Mei 1824, de tiende verhooging op de regten van zegel, registratie en griffie, niet ten beste van de schatplichtigen berekend, maar uit 's Konings eigene fondsen aan 's Rijks schatkist zal worden voldaan”, Stbl. No. 18.

stemd om in eenig daartoe ingerigt blad, of in eenig nieuwspapier of courant geplaatst te worden, zullen op formaatzegel moeten worden gesteld."

"Geen advertentiën of bekendmakingen zullen mogen geplaatst worden, indien de opgaven niet zijn op behoorlijk zegel, op straffe, tegen de uitgevers, van vijf guldens voor iedere advertentie of bekendmaking, onverminderd het recht, hetwelk mede dadelijk van hem, behoudens zijn verhaal op partijen, zal worden ingevorderd."

"De opgave naar behooren gezegd zijnde, zal de advertentie of bekendmaking gedurende een gansch jaar, in hetzelfde blad, nieuwspapier of courant kunnen geplaatst worden, zonder dat er een nieuw zegel noodig zij."

"In de zes eerste maanden van het volgend jaar, zullen de opgaven, door den uitgever, aan 's Rijks ambtenaar, op deszelfs vordering, moeten uitgereikt worden: bij gebreke daarvan, zullen dezelve, met betrekking tot de toepassing dezer wet, gehouden worden niet op zegel te zijn geschreven geweest."

Met betrekking tot buitenlandsche dagbladen luidde Art. 8: „Het zegel voor de buitenlandsche dagbladen, couranten, nieuwspapieren, nieuwstijdingen, periodieke werken, gedrukte prijscouranten, aanplakkings-biljetten, aankondigingen en berigten, wordt gesteld op het dubbel van hetgeen naar de bestaande wetten voor de binnenlandsche is verschuldigd." Aan het slot van Art. 8 van het straks te vermelden Besluit van 13 Maart 1844, Stbl. N°. 18, wordt herinnerd aan een Kon. Besluit van 15 October 1824. N°. 75, betreffende de betaling der rechten voor buitenlandsche dagbladen, welk besluit intusschen door mij te vergeefs is gezocht zoowel in het Staatsblad als in het Bijvoegsel tot het Staatsblad van 1824.

Een „Besluit van den 26sten Februari 1825 waarbij de uitvoering wordt geregeld van art. 2 der wet van den 31sten Mei 1824 (Stbl. N°. 36), met betrekking tot het buitengewoon zegel, voor dagbladen, nieuwspapieren enz.", Stbl. N°. 10, hield de bepaling in „dat, voor het buitenge-

woon zegel, volgens de wet bestemd voor alle dagbladen, couranten, nieuwspapieren, nieuwstijdingen, periodieke werken, gedrukte prijscouranten, aanplakkings-biljetten, aankondigingen en berigten voortaan (zouden) worden gebezigd:”

„In plaats van een stempel van 5 penningen en van 3 centimes, een stempel van *cen en en halve cent*;”

„In plaats van een stempel van 7 penningen en van 4 eentimes, een stempel van *twce cent*;”

„In plaats van een stempel van 8 penningen en van 5 centimes, een stempel van *twce en cen halve cents*;

„In plaats van een stempel van 14 penningen en van 8 centimes, een stempel van *vier cents*.”

In de maand Juli 1825 werd aan dit besluit uitvoering gegeven.

Voor de belasting op de advertentiën was de verandering teweeggebracht door de „Wet van den 16 Juni 1832, bevattende sommige wijzigingen in de bestaande wetgeving nopens de regten van registratie, overschrijving en zegel”, Stbl. N°. 29, van beteekenis. In deze wet toch luidde art. 28: Aan een zegelregt van *vijf en twintig centen* is onderworpen iedere advertentie, bekendmaking of aankondiging, geplaatst in een daartoe bestemd blad of in eenig ander nieuwspapier of courant binnen het rijk gedrukt en uitgegeven wordende, en zulks voor elke plaatsing.”

„Hiervan zijn uitgezonderd:”

„*De advertentien, bekendmakingen en aankondigingen, door openbare autoriteiten gedaan, andere dan die, welke tot aanbestedingen, verkooping, verhuizingen of verpachtingen betrekking hebben.*”

„Die welke eene oproeping tot liefdadigheid ten onderwerp hebben, en”

„De programma's van genootschappen tot bevordering van kunsten en wetenschappen en van den landbouw.”

„29. Vóór of op den vijftienden dag van iedere maand, zullen de drukkers een exemplaar van elk der bij hen gedurende de jongst afgelopen maand gedrukte en uitgegevene couranten, nieuwspapieren of dagbladen, aan het

kantoor van den ontvanger van het zegel of de registratie, onder welks kring zij woonachtig zijn, overbrengen. — Die afdrukken zullen alle aan voormelde kantore moeten blijven berusten, en het zegelregt der advertentien, bekendmakingen en aankondigingen, zal daarop dadelijk bij de aanbieding door de drukkers worden voldaan tegen ongezegelde quit-tantie, doch onder inhouding van het voor de afdrukken zelve, overeenkomstig de bestaande wetten, betaald zegelregt.”

„Voor alle de te dien gelegenheid niet gevorderde, of door verkeerde toepassing der wet niet geheven regten, zullen de drukkers of partijen niet verder worden bemoeijelijkt, maar de ontvangers jegens den staat aansprakelijk zijn.”

„30. Indien, binnen den in het laatst voorgaande artikel gestelden termijn, de dagbladen, nieuwspapieren en couranten, ten kantore daarbij vermeld, niet allen zijn ingeleverd, zullen de drukkers voor iederen dag verzuim verbeuren *eenen gulden*, onverminderd het regt op de advertentien, bekendmakingen of aankondigingen verschuldigd.”

Maar hierbij moet het volgende worden in aanmerking genomen. Terwijl bij de Wet van 31 Mei 1824 de tiende verhooging, in 1813 ingevoerd, was afgeschaft, bestond de verhooging ten behoeve van het Syndicaat, mede in 1813 ingevoerd, nog altijd. Toen intusschen de „Wet, tot vermeerdering der Begrooting van 1815, en tot vaststelling van buitengewone middelen om die vermeerdering te bestrijden. Gearresteerd den 11^{den} November 1815, n°. 98”, Stbl. N°. 52, bij art. 3 het Hollandsche Syndicaat met 1 Januari 1816 ontbond, en bij art. 4 het, Syndicaat der Nederlanden in het leven riep, werden bij art. 5 aan dit Syndicaat 15 additioneele percenten onder meer op het recht van zegel toegekend. Maar toen bij art. 1 der „Wet tot instelling van een Amortisatie-Syndicaat, en ter regeling van onderscheidene financiële aangelegenheden des Rijks”, van 27 December 1822, Stbl. N°. 59, het Syndicaat der Nederlanden vervangen werd, werden bij art. 34 de vermelde 15 opcen-ten tot 13 verminderd; welke vermindering nader werd geregeld bij het „Besluit van den 23sten October 1823,

houdende afschaffing, met den eersten Januari 1824, der opcenten ten behoeve van het Amortisatie-Syndicaat op de belasting op het Personeel geheven wordende, en vermindering dier opcenten tot op dertien, met betrekking tot alle andere belastingen en regten", Stbl. N°. 45.

Intusschen waren, als uitvloeisel van Art. 8, E, F, en art. 9 der „Wet van den 12^{den} Juli 1821, houdende de grondslagen van het stelsel van 's Rijks belastingen, met den jare 1822", Stbl. N°. 45, bij de „Wet tot vaststelling van middelen ter bestrijding van de uitgaven, begrepen in de tweede afdeeling der begrooting over den jare 1823", Stbl. N°. 58, bij art. 1, *f*, ingevoerd 15 $\frac{1}{2}$ opcenten op alle indirecte belastingen, dus ook op het zegel, vervangen door $\frac{1}{6}$ der zegel-rechten op den toenmaligen voet geheven, zoodat geene veranderingen in de door die rechten bestaande wetten zouden zijn gemaakt. Bij gelijke „Wet van den 23sten December 1824 — over den jare 1825", Stbl. N°. 73, art. 1, *f*, werden dan ook in verband met de „Wet, van den 31sten Mei 1824, houdende eenige nieuwe bepalingen omtrent de heffing der regten van zegel en registratie", die opcenten op 13 gesteld. Vijf jaren later, bij gelijke „Wet van den 24sten December 1829 — over den jare 1830", Stbl. N°. 78, art. 1, *i*, zijn die opcenten op 22 gebracht, en bij gelijke „Wet, van den 31sten December 1831 — over 1832", Stbl. N°. 39, art. 1 *b*, 5, op 25. Na de invoering dus der Wet van 16 Juni 1832, Stbl. N°. 29, bedroeg het gezamenlijk getal der opcenten 38; zie blz. 37, reg. 4 v. o.

Acht jaren later bracht de „Wet van den 27sten December 1840, tot opheffing van het Amortisatie-Syndicaat" Stbl. N°. 77, bij art. 3 de 13 opcenten onder de Rijks inkomsten, zoodat dan ook de 38 opcenten in de „Wet van den 14^{den} October 1841, tot vaststelling der middelen tot dekking van de uitgaven, begrepen in de begrooting over 1842 en 1843", Stbl. N°. 57, onder 6, lit. *h*, voor de eerstemaal als gewone Rijks inkomsten voorkomen. — Sedert Juli 1832 alzoo was eene advertentie bezwaard met 25 Cts. zegel, en 38 opcenten of 9 $\frac{1}{2}$ Ct., makende te zamen 34 $\frac{1}{2}$ Ct., waarvoor

de uitgevers van dagbladen intusschen gemakshalve 35 Cts. in rekening brachten.

Bij de „Wet van den 3den October 1843¹⁾, op het regt van Zegel,” Stbl. No. 47, gevolg van de invoering der nieuwe burgerlijke wetgeving, werd ten opzichte van het zegelrecht op de advertentiën in de nieuwspapieren bepaald in:

„Art. 18. Aan een zegelregt van *vijf en twintig centen* is onderhevig iedere advertentie, bekendmaking of aankondiging, geplaatst in een daartoe bestemd blad, of in eenig ander nieuwspapier of courant, binnen het rijk gedrukt en uitgegeven wordende, en zulks voor elke plaatsing; alles behoudens de vrijstellingen, vermeld bij art. 27, onder litt. B.”

„Art. 19. Vóór of op den vijftienden dag van iedere maand, zullen de drukkers een exemplaar van elke der bij hen, gedurende de jongste afgelopen maand, gedrukte en uitgegevene couranten, nieuwspapieren of dagbladen, aan het kantoor van den ontvanger van het zegel of van de registratie, onder welke kring zij woonachtig zijn, overbrengen.”

„Die afdrukken zullen allen ten voormelden kantore moeten blijven berusten, en het zegelregt der advertentien, bekendmakingen en aankondigingen zal daarop dadelijk bij de aanbieding door de drukkers worden voldaan, tegen ongezegelde quitantie, doch onder inhouding van het, voor die afdrukken zelve, overeenkomstig de bestaande wetten, betaalde zegelregt.”

„Voor al de te dier gelegenheid niet gevorderde of door verkeerde toepassing der wet niet geheven regten, zullen de drukkers niet verder worden bemoeijelijkt, maar de ontvangers jegens den Staat aansprakelijk zijn.”

„Indien, binnen den voormelden termijn, de dagbladen, nieuwspapieren en couranten ten kantore hiervoren vermeld niet allen zijn ingeleverd, verbeuren de drukkers voor iederen dag verzuim *één gulden*, onverminderd het regt, op de advertentien, bekendmakingen of aankondigingen verschuldigd.”

---

1) Over de teleurstelling van dagbladpers en boekhandel over de Wet van 3 October 1843 zie A. C. Kruseman, Bouwstoffen I. 1. bl. 245.

En met betrekking tot het zegelrecht op binnen- en buitenlandse nieuwspapieren luiden:

„Art. 22. Het zegelrecht voor de na te melden gedrukte stukken wordt bepaald als volgt:”

„Voor een vel papier, eene oppervlakte hebbende van beneden de 15 vierkante Nederlandsche palmen, op *f* 0.01.”

„Van 15 tot beneden de 20 vierkante Nederlandsche palmen, op *f* 0.01⁵.”

„van 20 tot beneden 25 vierk. Nederl. palmen	<i>f</i> 0.02”
„ „ 25 „ „ 30 „ „ „ „	„ 0.02 ⁵ ”
„ „ 30 „ „ 35 „ „ „ „	„ 0.03”
„ „ 35 „ „ 40 „ „ „ „	„ 0.03 ⁵ ”
„ „ 40 „ „ 45 „ „ „ „	„ 0.04”

„En voorts, bij opklimming, telkens met verhooging van een halven cent, voor iedere, zelfs onvolledige, reeks van tien vierkante Nederlandsche palmen.”

„Art. 23. Aan het zegelrecht bij het laatst voorgaand artikel vastgesteld, zijn onderhevig de navolgende gedrukte, gegraveerde, gesteendrukte of op eenige andere wijze vervaardigde stukken, de geschrevene alleen uitgezonderd, te weten:”

„Alle dagbladen, couranten, nieuwspapieren, nieuwstijdingen, periodieke werken of tijdschriften, catalogussen of notities van boeken, kunstvoorwerpen, meubelen en andere goederen, prijscouranten, prospectussen, aankondigingen en berigten, uitgegeven, ter lezing gelegd, aangeplakt, rondgevent of verspreid of op eenige andere wijze in omloop gebracht wordende, van welken aard, inhoud of bestemming ook, zelfs in den vorm van brieven of circulaires; en wijders alle adressen van woning of woonplaats.”

„Alles behoudens de uitzonderingen, vermeld onder letter *c* van art. 27.”

„De bijvoegsels of supplementen, zoomede de in omloop gebrachte proefbladen van al de opgemelde stukken, zijn aan hetzelfde zegelrecht onderhevig.”

„Art. 24. Het papier voor bovengemelde drukwerken

bestemd, moet zijn gestempeld, alvorens daarop, op welke wijze ook, mag worden gedrukt."

„Hetzelve moet door de belanghebbenden daartoe worden aangeboden, en, na betaling der regten, worden voorzien van zoo vele stempels naar het tarief bij art. 22 bepaald, als door hen verlangd wordt, zonder vooraf te worden versneden."

„Er is verbeurd eene boete van *vijftig gulden*, voor ieder ongezegeld afdruk of in omloop gebragt proefblad van de in het vorige artikel vermelde stukken."

„Art. 26. Voor zoo verre de stukken, in art. 23 opgenoemd, buiten 's lands of in de overzeesche bezittingen van het rijk vervaardigd zijn, moeten dezelve, alvorens binnen het rijk te worden uitgegeven, ter lezing gelegd, aangeplakt, rondgevent, verspreid of op eenige andere wijze in omloop gebragt, zijn voorzien van een zegel ten bedrage als volgt:"

„Een vel, eene oppervlakte hebbende van beneden de 15 vierkante Nederlandsche palmen, met een zegel van *f* 0.01⁶;"

„Van 15 tot beneden de 25 vierkante Nederlandsche palmen, met een zegel van *f* 0.03;"

„Van 25 tot beneden de 50 vierkante Nederlandsche palmen, met een zegel van *f* 0.04⁵."

En voorts, bij opklimming, telkens met verhooging van *een en een halve cent*, voor iedere, zelfs onvolledige, reeks van *vijf en twintig* vierkante Nederlandsche palmen."

„Bij overtreding van dit artikel is verbeurd eene boete van *vijftig gulden* voor ieder stuk."

De vrijstellingen en uitzonderingen nu bedoeld bij art. 18 en 23, luiden in art. 27, letter: „B. Van het zegelregt; hiervoren bij art. 18 vastgesteld, zijn uitgezonderd:"

„1°. De advertentien, bekendmakingen en aankondigingen, door openbare autoriteiten en instellingen gedaan, andere dan die, welke tot aanbestedingen, verkooping, verhurigen of verpachtingen betrekking hebben" 1);

1) In de Arnheemsche Courant van Woensdag 18 Maart 1891, N°. 1437 blz. 2, kol. 1, is gezegd, dat, tijdens het zegel op de advertentiën, die,

2°. Die, welke uitsluitend eene oproeping tot liefdadigheid of mededeeling van ontvangene giften ten onderwerp hebben”;

„3°. Die betrekkelijk den geregtelijken verkoop van roerende en onroerende goederen, tot invordering der directe belastingen.”

„C. Van het zegelregt, hiervoren bij art. 22 vastgesteld, zijn vrijgesteld”:

„1°. Alle drukwerken, waarvan het papier geene grootere oppervlakte heeft dan *twee* vierkante Nederlandsche palmen”;

„8°. Tijdschriften, kunsten en wetenschappen betreffende, slechts eens in de maand in het licht komende en ten minste twee vellen druks beslaande.”

Bij „Besluit van den 13^{den} Maart 1844, betrekkelijk het in werking brengen van de wet op het regt van zegel, dd: 3 October 1843 (Staatsblad n°. 47)” Stbl. N: werd in art. 1 bepaald, dat bedoelde wet met 1 April 1844 in werking zou worden gebracht; en in verdere artikelen, dat de zegelstempels, bestaande in 's Rijks wapen met het bedrag van het recht in hoofdsom ter zijde daarvan, op de nieuwspapieren in blauwen inkt zou worden afgedrukt, met den naam der provincie waar de stempeling plaats had; dat het papier eerst, met betaling der daarvoor verschuldigde rechten, ter zegeling moest worden aangeboden ten kantore van de ontvangers van het buitengewoon zegel in de provinciale hoofdsteden (in Noord-Holland te Amsterdam), vanwaar het, voorzien van een stempel met de woorden „te zegelen,” met een bewijs van de betaling der rechten, van zegeling moest worden overgebracht te Amsterdam en te 's-Gravenhage ten kantore van den controleur van het buitengewoon zegel, te 's Hertogenbosch, Middelburg, Utrecht,

„kosteloos of uitsluitend in het belang van het blad geplaatst, vrij van die belasting waren. De eerste voorwaarde was niet te controleeren en hoe het tweede werd opgevat, moge daaruit blijken, dat destijds, de uitgever van een veelgelezen blad aan den ontvanger van de registratie, die de zegelbelasting moest innen, naar recht en waarheid steeds verklaarde, dat zijne advertentien in het belang van zijn blad waren geplaatst.”

Leeuwarden, Groningen en Maastricht ten kantore van den ontvanger der registratie voor de burgerlijke akten, en te Arnhem, Zwolle, en Assen ten kantore van den bewaarder der hypotheken en van het kadaster; — eindelijk, met betrekking tot het zegelrecht, verschuldigd op buiten 's lands of in de overzeesche bezittingen van het Rijk vervaardigde drukwerken, welke door de directeuren der postkantoren werden uitgegeven, dat dit recht door deze ambtenaren zou worden ingevorderd, die van de betaling der rechten zouden doen blijken door de stempeling van het papier met eenen driehoekigen stempel, aanwijzende den naam van het postkantoor en het bedrag van het recht in hoofdsom.

Reeds in de „Wet van den 16^{den} Juni 1832, bevattende sommige wijzigingen in de bestaande wetgeving nopens de regten van registratie, overschrijving en zegel”, Stbl. N: 29, was in Art. 39, sub. N: 10, bepaald, dat van het zegel vrijgesteld waren: „de aanplakbiljetten, berigten en aankondigingen, mitsgaders adressen van woning of woonplaats van welken aard, inhoud en bestemming ook, wanneer het papier, waarop dezelve zijn gedrukt, geen grootere oppervlakte heeft dan *twee vierkante nederlandsche palmen.*” Berichten en aankondigingen dus — want de plaatsing der leesteevens laat hier geen ruimte voor eenigen twijfel — van welken aard, inhoud en bestemming ook, nieuwsblaadjes derhalve, mits niet grooter dan twee vierkante Nederlandsche palmen, konden alzoo reeds sedert Juni 1832 zonder zegelmerk werden uitgegeven.

Hetzij dat de behoefte aan zoo iets niet sprak, hetzij dat niemand zoo aanstonds op den inval kwam om partij te trekken van eene wetsbepaling die toeliet, ongezegeld, en dus weinig kostbaar, nieuws aan den man te brengen, het is een feit dat gemelde wet reeds een aantal jaren oud was, toen het eerste ongezegelde nieuwsblaadje het licht zag. Waarschijnlijk was dat eerste ongezegelde blaadje de *Vreemdelingslijst* te Arnhem in 1839 uitgegeven, terwijl eene *Nijmeegsche Vreemdenlijst of Nieuwsblaadje* een jaar of drie later verscheen; sedert 4 Februari 1843 zag een *Meppeler*

blaadje het licht, en sedert 2 September 1843 een *Tielsch Weekblaadje*. Nog geen volle maand voor de Wet van 3 October 1843 bij art. 27, letter C, N°. 1, aan de bepaling der wet van Juni 1832 eene veel ruimere strekking gaf door de vrijstelling van zegelrecht van „alle drukwerken, waarvan het papier geene grootere oppervlakte (had) dan twee vierkante Nederlandsche palmen”, had reeds de Minister van Finantien, Mr. F. A. van Hall, bij resolutie dd. 5 September 1843, N°. 68, als zijne meening uitgesproken „dat de woorden der wet van 16 Juni 1832 art. 39, no. 10, aankondigingen en berigten van welken aard, inhoud en bestemming ook, welke het Fransche woord, avis imprimés niet stellig (uitdrukken), de toepasselijkheid der wet op de (nieuwsblaadjes van 2 vierkante palmen) niet buiten twijfel (stelden), en Z. E. zoowel om die reden als uit aanmerking van het wel begrepen *belang der schatkist* welke het zegelrecht der advertentiën in die blaadjes geplaatst, (genoot), hetgeen men missen zoude indien het zegel van die blaadjes wierd gevorderd, daar dezen dan niet meer zouden kunnen uitgegeven worden, dezelve (meende) te moeten beschouwen als in de toepassing van art. 39 der voormelde wet vallende, mits de uitgifte zich (bepaalde) tot het blaadje op zich zelve, zonder bijvoegsel, op welk laatste Z. E. (verlangde) dat alle uitgevers (werden) indachtig gemaakt ¹⁾.

Na de afkondiging der Wet van 1 October 1843 verschenen de volgende Miniatuur-Couranten of Lilliputters — aldus genoemd naar Lilliput, de schepping van Jonathan Swift in zijne in 1726 verschenen *Gulliver's Travels*, naar dat fantastisch oord waar de bewoners niet grooter waren dan één duim: het *Arnhemsche Nieuws- en Advertentie-Blaadje*, later *Arnhemsche Miniatuur-Courant* geheeten, sedert het begin van 1844, het *Nieuws- en Advertentie-Blaadje voor Zwolle, Deventer, Zutphen en Apeldoorn*, te Deventer

1) Aldus medegedeeld in het Harderwijksch Weekblad van Zaterdag 29 November 1845, No. 34.

sedert 23 Maart 1844; de *Zwartsluizer Nieuwsbode*, in *Correspondentie met Hasselt, Genemuiden, Vollenhove, Blokszijl en Kuinre* sedert 4 Juli 1844; de *Zierikzeesche Nieuwsbode* sedert 19 Augustus 1844; het *Utrechtsch Nieuws- en Advertentie-Blaadje* sedert 26 November 1844; de *Haagsche Miniatuur-Nieuwsbode* van Eijlart Meeter, de meest beruchte Lilliputter, sedert 4 Juli 1845; de *Harderwijksche Miniatuur-Courant* sedert 2 Augustus 1845; het *Steenwijker Nieuws- en Advertentie-Blaadje* sedert 20 September 1845; het *Groninger Nieuws- en Advertentie-Blaadje* sedert 24 September 1845; eindelijk *De Ontwaakte Leeuw*, een miniatuur van Eijlart Meeter waarvan het eenig nummer de dagteekening draagt van 22 September 1845. Of dit nu wel het geheele aantal dier blaadjes is, hieraan twijfelde reeds de schrijver der *Physiologie van de Miniatuur-Couranten of Lilliputters*; door de *Redactie van het Nieuws- en Advertentie-Blaadje voor Zwolle, Deventer, Zutphen, Apeldoorn, Deventer, A. Ter Gunne* 1845, 15 blz. 12, een overdruk uit, naar ik vermoed, No. 92, van Dinsdag 11 November 1845, van genoemd Nieuws- en Advertentie-Blaadje, dat oorspronkelijk slechts 10 cts. kostte, maar thans zeer zeldzaam is; bedoelde schrijver zag dan ook „De Ontwaakte Leeuw” over het hoofd.

Waar een tijdgenoot als De Bosch Kemper, *Gesch. v. Nederland na 1830*, dl. 5, blz. 67, tot de „kleine blaadjes onder het zegelformaat” zoo ten onrechte Asmodée, De Ooijevaar, en De Ooijemoer brengt, was het verre van overbodig de lijst dier blaadjes te geven, althans de poging daartoe te wagen; hunne lotgevallen toch maken als 't ware een afzonderlijk hoofdstuk uit in de Geschiedenis der Nederlandsche Dagbladpers. Een ander tijdgenoot, Jacobus Leunis Van der Vliet, geboren te Zierikzee in 1815, overleden te 's-Gravenhage 11 November 1851, die als apothekersbediende in zijne geboortestad begon, en sedert 1845 het algemeen bekende geschrift: *De Tyd. Merkwaaardigheden der Letterkunde en Geschiedenis van den Dag, voor de beschaafde Wereld. Met platen en portretten. Te 's-Gravenhage*, bij

zich zelf tweemaal in de maand het licht deed zien, heeft zich, in de aflevering van 1 Augustus 1845, blz. 93, volgenderwijs over de Miniatuur-Couranten uitgelaten:

„Terwijl men er zich in Frankrijk en Engeland op toelegt, om het formaat der dagbladen te vergrooten, is men er bij ons te lande al meer en meer op bedacht geworden, om bijzonder kleine dagblaadjes uit te geven, die niet grooter zijn, dan gewone preëkbeurt-briefjes. Zij zijn een bepaald getal duimen lang en breed, en juist iets kleiner dan het formaat, waarop de wet het zegel gelast. Zij zijn aldus, als het ware, een bespotting van het zegel, en de goedkoopheid dier blaadjes wordt daardoor zeer vermeerderd. Daarom kan de zoogenaamde gemeene man ze koopen en lezen, namelijk, als hij lezen kan en anders laat hij het door zijne kinderen of bureu doen. Hij wordt er door bekend met het ineengedrongen nieuws uit andere hoeken der wereld, met de grieven van zijn eigen gemoed en met de politiek van zijn vaderland, die hij echter uit die blaadjes op de ongunstigste wijze leert kennen. Het zijn kleine wespjes, die op den adem der hekelzucht het land doorvliegen, en menigeen bitter steken. Reeds bezitten Arnhem, Tiel, Utrecht, Zierikzee en Zwolle, zulke miniatuurcourantjes; zij beginnen doorgaans met eene vreeselijke moordgeschiedenis; daarop volgen gewoonlijk eenige gemengde berigten ¹⁾, die meestal *would be* geestig zijn; daarna komt het een of ander ingezonden stuk, een uitvloeisel van persoonlijken haat of een miniatuurvertoog over de belasting, de herziening der grondwet, de ongenoegzaamheid der regering, gebreken in den Koning, zijne zonen en dochteren, enz. Soms kan men er ook kleine epigrammen in lezen, die over het algemeen den geest der oppositie ademen. Het valt niet te ontkennen, dat deze voortbrengselen der periodieke drukpers niet gunstig werken op de ontwikkeling, den smaak en de rust en de vredelievendheid van het volk, en vrij

1) Volgens de Physiologie was die rubriek eene vinding van de Kamper Courant.

waarschijnlijk is, dat het lezen van zulke blaadjes invloed heeft gehad op de onrustige bewegingen in Zierikzee ¹⁾. Daar de uitgevers goede zaken doen met deze miniatuurcourantjes, zal men weldra in iedere stad van eenige betekenis, het voorbeeld der genoemde steden zien volgen, en indien er geen wijziging komt op de zegelwet, en indien zulk een blaadje in handen wordt gesteld van een geestig redakteur, die der oppositie is toegedaan, dan kunnen zij zeer gevaarlijk worden voor het bestuur des lands."

De Physiologie evenwel betwijfelde „het ten sterkste dat de Heer Van der Vliet, alias Boudewijn, die blaadjes wel goed gelezen (had). Misschien (had) hij het alleen maar *van hooren zeggen*, of dat hij ze allen (beoordeelde) naar wijlen het *Haagsche Lilliputtertje van Meeter*."

Dit laatste vermoeden komt mij verre van ongegrond voor, want het heeft er veel van alsof juist Meeter met zijnen Haagsche Miniatuur-Nieuwsbode de Lilliputters in een' slechten reuk heeft gebracht, en dat hij heeft gemaakt, dat die blaadjes, die de Kamper Courant, blijkens de Physiologie, wegens hunnen stekeligen inhoud, *moskieten of muggen* noemde, door een' Amsterdammer in het *Journal du Commerce d'Anvers* met den vereerenden titel van „*libellen eener KANAILLE-PERS*” konden worden bestempeld. „De eerste *Lilliputters*” toch hadden, volgens de Physiologie, „niet veel om het lijf, en bevatten, bijna uitsluitend, nieuws van *plaatselijk* belang.” Onder de toenmalige tijdsomstandigheden evenwel moest het weldra anders worden. Wien toch, niet al te jong van dagen, staat het niet levendig voor den geest, hoe de zoogenaamde Vrijwillige Leening sedert de laatste dagen van 1843 onder alle standen, in alle kringen, door oud en jong werd besproken en weerzin verwekte; hoe een jaar later de ontevredenheid toenam door de verwerping van het zoo vurig gewenscht voorstel tot grondwetsherziening; hoe weinig tijds daarna de aardappelenziekte gepaard met duurte van andere levensmiddelen in sommige plaatsen

---

1) Natuurlijk tusschen Augustus 1844 en Juli 1845.

ongeregelheden veroorzaakte; alles te zamen verschijnselen des tijds in overvloed om zich af te spiegelen op de kleinste mogelijke ruimte papier waarover de pers te beschikken had. Zoo dan moet de loop der omstandigheden hebben teweeggebracht, dat de kleine blaadjes, die onder begunstiging eener wetsbepaling van 1832, algemeener gemaakt in 1843, ongezegeld, dus zeer goedkoop, het licht konden zien, en oorspronkelijk slechts onschuldige nieuwsblaadjes waren, geheel overeenkomstig hun karakter, in de jaren 1844 en 1845 het staatkundig nieuws van den dag moesten meedeelen waarvan ieder den mond vol had, en dat wel wegens beperkte ruimte in een' vorm zoo bondig, puntig mogelijk, en bij de algemeene stemming in afkeurenden zin. Eijlart Meeter vervulde hier stellig en zeker in 1845 eene hoofdrol.

Zóó door de bepalingen van de Wet zelve te worden gefopt en aangevallen, was voor Van Hall, op wien, als de ziel der regeering, alle slagen neerkwamen, wat kras! Maar de door en door gevatte staatsman wist wel raad! In de bijeenkomst der Tweede Kamer van Maandag 27 October 1845, één maand dus nadat Meeter reeds achter slot was gebracht, kwam eene Koninklijke Boodschap in, met daarbij behoorend Ontwerp van Wet en Memorie van Toelichting, van den 24sten October. Dat ONTWERP VAN WET tot wijziging van de Wet van den 3^{den} October 1843 (Staatsblad N°. 47), op het Zegel, medegedeeld in de Nederlandsche Staats-Courant van Dinsdag 28 October 1845, N°. 255, blz. 1, kol. 1, was van den volgenden inhoud:

„WIJ WILLEM II, ENZ.”

„Alzoo Wij in overweging hebben genomen, dat de vrijstelling van zegel, bij de wet van 3 October 1843 (*Staatsblad* n°. 47) toegekend aan *drukwerken* waarvan het papier geene grootere oppervlakte heeft, dan twee vierkante Nederlandsche palmen, tegen de oorspronkelijke bedoeling is te baat genomen tot de ongezegelde uitgifte van nieuwsbladen van die verkleinde oppervlakte, en dat die wet alzoo behoort te worden gewijzigd.”

„Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord en

met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:"

„Eenig artikel.”

„Artikel 27, letter C, n°. 1 der wet van 3 October 1843 (*Staatsblad* n°. 47) wordt voortaan gelezen als volgt:” „Alle drukwerken, waarvan het papier geene grootere oppervlakte heeft dan twee Nederlandsche palmen, met uitzondering der dagbladen, couranten en nieuwspapieren.”

„Lasten en bevelen, enz.”

De hierbij behorende Memorie van Toelichting luidde als volgt:

„In art. 39, n°. 10, der wet van den 16den Junij 1832 (*Staatsblad* n°. 29) zijn van het zegel vrijgesteld „de aanplakbiljetten, berigten, aankondigingen, mitgaders adressen van woning, wanneer het papier geene grootere oppervlakte had dan twee Nederlandsche palmen.”

„Eene gelijke vrijstelling van zegel is in de wet van 3 October 1843 (*Staatsblad* n°. 47) toegekend, maar de algemeenheid der uitdrukkingen in art. 25, litt. C, n°. 1 dier wet voorkomende, heeft aanleiding gegeven tot het ontstaan van ongezegelde nieuwsblaadjes, welke, in een verkleind formaat uitgegeven, en onder de geringere volksklasse verspreid, eene begunstiging boven andere dagbladen genieten, op welke derzelve strekking en inhoud geenszins eenige aanspraak geeft.”

„De vrijstelling, gelijk de wet van 16 Junij 1832 uitwijst, was uitsluitend bestemd, om geringere neringen en bedrijven aan welke men, door gedrukte berigten, eenige bekendheid tracht te geven, in derzelve uitoefening niet te bezwaren of te belemmeren.”

„Het is uit dit tweeledig oogpunt, dat de wet van 3 October 1843, op het zegel, eene verduidelijking vereischt; eene geringe verandering zal aan het oogmerk voldoen, en eene vrijstelling doen vervallen, welke noch door het belang der schatkist, noch door dat der maatschappij gevorderd wordt.”

Dus gladweg het tegenovergestelde van hetgeen Z. E. in

zijne resolutie van 5 September 1843, N°. 68, had betoogd!

In de Harderwijksche Miniatuur-Courant van Zaterdag 1 November 1845, N°. 27, werd onder de „Gemengde Berigten” omtrent dit wets-ontwerp gezegd: „Uithoofde de Ministers er reeds genoeg langs krijgen in de groote couranten, hebben zij begrepen om de Miniatuur-Courantjes op zijde te schuiven door er ook een Zegeltje op te drukken, met het hoffelijk doel om de groote couranten te favoriseeren waarmede zij — nog al op een goede voet staan; zoodra men dan nog een wetje om ook de A, B, C boekjes van een zegeltje te voorzien, om het leeren lezen te belemmeren in de wereld brengt, is de zaak in orde. — Of de Dominés of Predikbeurbriefjes ook een stempeltje krijgen is nog quaestieus.” Acht dagen later las men in N°. 29, van Zaterdag 8 November 1845, aan het slot het volgende artikel:

„Halls of Hells plan tot vernietiging der Miniatuur Couranten.”

„Het nieuwe ontwerp tot wijziging der Zegelwet, aan welks aanneming bijna niet te twijfelen is, zal ook onze Miniatuur Courant den doodsteek geven, het geringe genoeg dat onze stadgenooten en verdere talrijke geabbonneerden en wij zelve van dit blaadje genoten, wil men ons derhalven ontnemen; kan dit de tevredenheid bevorderen? zal deze vergalling van het weinige genoegens dat de Natie nog overig blijft aangenaam zijn? Neen, voorwaar niet. Geloof ons, gaven wij sommigen nu en dan een steek onder water die min aangenaam maar altijd wel verdiend was, deden wij dit tweemaal 's weeks op een ongezegeld stukje papier; onaangenaam zal het welligt worden, als wij eenmaal 's weeks, op een gezegeld blad daden en handelingen die ons en veel anderen niet bevallen door meerdere plaatsruimte in zijn volle glans aan het licht kunnen brengen. Wij vertrouwen dat onze geachte geabbonneerden zich de meerdere uitgaaf van 80 centen per jaargang zullen getroosten, wanneer wij hun daarvoor eens per week een courant bezorgen die vier malen zoo groot is als de tegenwoordige

Miniatuur Courant, zij zullen daardoor in effecti winnen, en wij, wij zullen ons het verlies van het papier gaarne laten welgevalen."

"Ons *bijschrift* vergroot weekblad, zal bovendien in belangrijkheid zeer toenemen; reeds onderscheidene bekwame personen hebben daartoe de behulpzame hand aangeboden en wij twijfelen geenzints of niemands verwachting zal te leur gesteld worden."

"Zoodra wij de volle verzekering hebben verkregen, dat de hatelijke Zegelwet ook ons blad zal treffen, zullen wij onze geachte geabonneerden nader onze voornemens kenbaar maken, en noodigen bij voorraad reeds allen diegenen uit, welke daartoe lust en krachten hebben, om zich met ons te vereenigen tot daarstelling van een weekblad met het beleefd verzoek om ook hunne gevoelens deswegens aan ons mede te deelen."

Eindelijk las men in N°. 32, van Dinsdag 18 November 1845, in den aanvang onder het „Binnenland”:

„Het wets-ontwerp tot wijziging der Zegel-wet en vernietiging der Miniatuur-Couranten thans door de meerderheid der leden van de Tweede Kamer aangenomen; is bereids naar de Eerste Kamer verzonden; een doodvonnis is uitgeschreven, ons lot is zoo goed als beslist, of er moest een mirakel gebeuren, dat de Eerste Kamer van de gewone sleur afweek. — IJdele hoop, de tijden der Mirakelen zijn voorbij."

„Met de handen in den zak zullen wij in het vervolg steeds art. 227 der grondwet ¹⁾ mogen lezen, gelukkige toekomst!"

„Aanstaande Zaterdag wanneer wij onze abonnéés een gezegeld exemplaar van onze Courant op grooter formaat ter

---

1) Bedoeld moet zijn art. 225 der Grondwet van 1840, niet art. 227 van die van 1845, luidende: „Het is aan elk geoorloofd aan zijne gedachten en gevoelens door de drukpers, als een doelmatig middel tot uitbreiding van kennis en voortgang van verlichting, te openbaren, zonder eenig voorafgaand verlot daartoe noodig te hebben, blijvende nogtans elk voor hetgeen hij schrijft, drukt, uitgeeft of verspreidt, verantwoordelijk" enz. enz.

lezing zullen aanbieden, hopen wij door meerdere plaatsruimte ons gevoelen over een en ander nader en omstandiger uiteen te zetten; wij bepalen ons thans alleen om den edelen Luzac en de verdere veertien Leden die ons zoo waardiglijk in de Kamer verdedigden voorloopig onzen opregten en welgemeenden dank te betuigen."

Hoe andere Lilliputters dit wets-ontwerp beoordeelden is mij niet bekend, maar blijkens de Physiologie sprak ook het „Nieuws- en Advertentie-Blaadje voor Zwolle, Deventer, Zutphen en Apeldoorn" in N°. 90, van Dinsdag 4 November 1845 er het volgend oordeel over uit:

„De Heer Van Hall gelieft te zeggen, tot aanprijzing van zijn voorstel, om de *Lilliputters* den nek te breken, dat zij „eene begunstiging boven andere dagbladen genieten, op welke derzelve *strekking* en *inhoud* geenszins eenige aanspraak geeft", waarom wordt voorgesteld, „eene *vrijstelling* (van zegel) te doen vervallen, welke noch door het belang der *Schatkist*, noch door dat der *Maatschappij* gevorderd wordt."

„Dat de *strekking* en *inhoud* van enkele dier blaadjes, welke niet onder den plak staan van *Gemeente-besturen*, (gelijk het *Zierikzeesche*, het *Arnhemsche*, het *Harderwijker* en het *onze*) den Ministers niet bevallen, gelooven wij geredelijk: niemand toch wordt, bij kwade zaken, gaarne op de vingers gezien; en dat zij vooral met leede oogen aanzien, dat ook de *mindere* standen, wegens de *min* kostbaarheid dier blaadjes, onderrigt worden, hoe er alzoo met de natie gehandeld wordt, is geheel *natuurlijk*".

„Dat het belang der *Schatkist* er door benadeeld zoude worden, is eene in 't oog vallende *onwaarheid*. Integendeel, de *MIRIS* trekt van de *Miniatuurtjes*. Voor elke *advertentie* die er in geplaatst wordt, betaalt men even zoo goed 34¹/₂ Ct. alsof zij in een gewoon dagblad werd opgenomen; en vele dier advertentiën, hoofdzakelijk in plaatsen waar geene andere dagbladen verschijnen, als *Zutphen*, *Apeldoorn*, *Harderwijk*, *Zwartsluis*, *Steenwijk*, *Meppel* enz. enz. zouden *achterwege* blijven, waarvoor thans aan de *Schatkist* geofferd

wordt. Ons blaadje alleen draagt nog *pl. min.* 100 gulden 's jaars daartoe bij; eene geringe som, wel is waar, in vergelijking tot een Budjet van 70 millioen; maar rekent onze Minister van Finantiën niet zelf, dat veel kleintjes één groote maken? Ook de gewone Couranten worden door hare *zusjes* geenszins *benadeeld*. Zij worden er niet minder om gelezen; integendeel wekken deze laatste den lust op, om ook met de *volwassenen* kennis te maken. Ze zijn voor velen het A B C boek der Couranten-lectuur. Dat die blaadjes *tegen* het belang der *Maatschappij* zouden zijn, is insgelijks eene *onwaarheid*. Men moet hier, in plaats van *Maatschappij* **MINISTERS** lezen, en dan is het volkomen waar."

„Het belang van Ministers toch, en van alle Aristocraten en Oligarchen, zoo *groot*e als *kleine*, is immers, dat het volk *zuijge*, *geloovig* *vertrouwe*, hen *love* en *prijze*, en blijmoedig *betale!* En vordert, daarentegen, het belang der Maatschappij, der Natie, niet, dat men haar naar waarheid *inlicht*, hare *regten*, *verplichtingen* en *belangen* leert kennen, de gelegenheid aanbiedt, om zich openlijk te kunnen beklagen of verdedigen, wanneer haar *onrecht* geschiedt; dat onwettige handelingen, door *wie* ook begaan, aan het licht worden gebracht? Ook het *gerief* en *voordeel*, dat er, niet alleen voor de *neringdoenden* (dit geldt toch bij onzen wijsgeerigen Minister in *Nederlandschen* *zin*, niet veel), maar ook voor den *partikulier* in gelegen is, om op eene *spoedige* en *minkostbare* wijze iets van plaatselijke strekking aangekondigd te krijgen (waartoe anders geene dan veel kostbaarder en minder doelmatige middelen bestaan), meenen wij wel degelijk in 't *belang* der *Maatschappij* te moeten rekenen."

„Van de eene zijde wordt gewerkt op de *verliGting* (onzer beurzen); van de andere op de *verliCHting* (van den geest). Vandaar de *verschillende* belangen."

„Wij tartten de Ministers, ons aan te toonen, dat één der thans nog bestaande blaadjes, in *strekking* en *inhoud* eenen *verderfelijken* *geest* hebben aan den dag gelegd, die maatschappelijke banden konden schaden? Hebben zij niet al de pogingen, die door het graauw hier en daar, ter verstoring

der rust werden aangewend, ten sterkste afgekeurd, en tot orde en onderwerping aan de wetten, met alle kracht aangemaand? Moet dit eene nadeelige *strekking*, een gevaarlijken *inhoud* heeten?"

„Men leze die blaadjes en oordeele! Maar de bijl ligt aan den wortel! Van een Tweede Kamer is geen heil voor ons te wachten. Wij zijn echter op den slag *voorbereid*, en weten wat ons te doen staat.”

Een week later bleek in de Nederlandsche Staats-Courant van Donderdag 13 November 1845, N°. 269, blz. 2, kol. 2, van het aanvankelijk oordeel door de Tweede Kamer over het wets-ontwerp uitgesproken. In het verslag namelijk „in Centrale afdeling vastgesteld, op Dinsdag 11 November 1845” werd gezegd, dat „reeds bij gelegenheid van de behandeling der wet van den 16^{den} Juni 1832 (*Staatsblad* n°. 29)” — in eene der afdelingen van de Tweede Kamer de vrees (was) te kennen gegeven, dat de daarbij verleende vrijstelling tot ontduiking van het regt aanleiding zou kunnen geven, in welke vrees de Regeering destijds, bij de meerdere bepaaldheid der gebezigde uitdrukking, verklaarde niet te kunnen deelen”. Verder werd in het verslag gezegd:

„Bij het voorloopig onderzoek van deze voordragt heeft de groote meerderheid der leden van de Tweede Kamer verklaard zich met dezelve te kunnen vereenigen. Aan eenige literale bedenkingen, welke bij die gelegenheid in het midden gebragt zijn, is de Regeering door eene gewijzigde redactie te gemoet gekomen, terwijl zij ten aanzien van de bedenking of *marktberigten* in klein formaat, die thans aan geen zegel onderworpen zijn, daarvan in het vervolg vrijgesteld zouden blijven, bij hare beantwoording eene geruststellende verzekering heeft gevoegd.”

„Bij het nader onderzoek in de afdelingen hebben enkele leden evenwel de vrees geuit, dat die verzekering in de toepassing welligt onvoldoende zoude kunnen zijn, om aan de bedoelde *marktberigten* het voorregt der vrijstelling op den duur te waarborgen, weshalve zij den wensch te kennen

hebben gegeven, dat de vrijstelling alsnog in de wet zelve met name worde uitgedrukt."

"Terwijl overigens de beantwoording door de groote meerderheid voor kennisgeving is aangenomen, hebben daarentegen sommige leden hun leedwezen betuigd wegens de onvolledigheid van dat antwoord, in hetwelk niet *alle* punten, die in het voorloopig verslag waren aangeroord, zijn opgenomen en behandeld, en waarbij zelfs eene zeer belangrijke bedenking, waaraan door sommige dier leden veel gewigt werd gehecht, geheel met stilzwijgen is voorbijgegaan."

"Die bedenking namelijk betrof de geheele strekking van het wetsontwerp, waarin sommige leden gemeend hadden het geheime oogmerk te bespeuren om de vrijheid der drukpers te fnuiken, door de uitgave en verspreiding van kleinere nieuwsblaadjes te belemmeren en tegen te gaan. Zij hadden zich te dien opzichte op de memorie van toelichting zelve beroepen, waarbij, als eene reden tot opheffing der genotene vrijstelling, was gewezen op de strekking en den inhoud van die nieuwsblaadjes; hetgeen dan ook bij gelegenheid van het voorloopig onderzoek aan de meerderheid, die in de aangebodene voordragt niet anders dan eene belastingwet had gezien, aanleiding had gegeven om het verlangen te uiten, dat in den considerans meer duidelijk zou worden opgegeven, uit welk oogpunt de tegenwoordige voordragt eigenlijk moest worden beschouwd."

"Het stilzwijgen nu, hetwelk omtrent dit geheele punt in de memorie van beantwoording bewaard is, heeft de aandacht van onderscheiden leden getrokken, die meenden dat de Regering inderdaad beter zou hebben gedaan om de staatkundige strekking van hare voordragt niet te willen verbergen of ontveinzen. Enkele dier leden beschouwden dat stilzwijgen als veelbeteekenend, en als een blijk dat hunne opvatting ten aanzien van de voornaamste zoo niet eenige bedoeling dezer voordragt geenszins van grond ontbloot was geweest. Zij verklaarden overigens in het streven der Regering, om met behulp eener belastingwet de vernietiging der kleine dagbladen en nieuwspapieren tot stand

te brengen, een ongeoorloofd en ongrondwettig middel te zien ter verkorting van de vrijheid der drukpers, — een middel, hetwelk trouwens, naar het gevoelen dier leden, voor zeer ontoereikend te houden is, vermits het zeer gemakkelijk zal zijn, door verandering van vorm en inkleeding, deze nieuwe wetsbepaling te ontduiken. Zij oordeelden daartoe boven, dat de uitdrukking *nieuwspapieren*, in deze voordragt gebezigd, aanleiding zal geven tot veelvuldige fiscale vexatien en toepassing dezer wet tegen haren zin en bedoeling. Zij hebben eindelijk doen opmerken, dat de Regering bij deze voordragt van eene verkeerde onderstelling is uitgegaan daar zij niet konden toegeven, hetgeen in den *considerans* van het wets-ontwerp wordt gezegd, dat het de bedoeling der wet van 3 October 1843 niet zoude zijn geweest, de kleinere dagbladen van het zegel vrij te stellen."

De „literale bedenkingen" bij het voorloopig onderzoek opgeworpen, waaraan de Regeering door eene gewijzigde redactie te gemoet kwam, moeten, bij vergelijking van het Ontwerp met de Wet, zooals die later in het Staatsblad N°. 86 van 1845 verscheen, hierin hebben bestaan, dat in den *considerans* de uitdrukking „verkleinde oppervlakte" minder gewenscht werd geacht, en vervangen werd door de woorden „kleinere oppervlakte", en dat in het eenig artikel voor „twee Nederlandsche palmen" de aanwijzing „twee vierkante Nederlandsche palmen" wenschelijk werd gekeurd, geheel in overeenstemming en met het bepaalde in den *considerans* van het wets-voorstel, en met den inhoud van de wet van 1843. Verder werd nog in het eerste lid van het eenig artikel de uitdrukking: „wordt voortaan gelezen als volgt", veranderd in „zal luiden als volgt."

In de zitting der Tweede Kamer van Vrijdag 14 November 1845 kwam het wets-ontwerp in beraadslaging. De rij der sprekers werd geopend door Mr. B. Wichers, den Vice-President van het Provinciaal Gerechtshof van Groningen, die zich vroeger sterk tegen de Regeering had uitgelaten, en door de Staten van Groningen op 19 Juli 1844 afgevaardigd was ter vervanging van den, eerst sedert 1843

zitting hebbenden, en acht dagen vroeger plotseling overleden 35jarigen Groningschen Advocaat Mr. Tj. Tresling; weldra meer bekend als een der negen mannen die een voorstel tot grondwetsherziening deden, werd hij reeds op 7 Juli 1846, tengevolge van welke invloeden ook, vervangen door Mr. C. M. Nap; doch reeds een jaar later, in Juli 1847, door de Staten van Groningen andermaal afgevaardigd, bleef hij lid tot 22 September 1851; acht jaar daarna, toen de heer S. Blaupot ten Cate, wegens zijne benoeming tot Inspecteur van het Lager Onderwijs in de provincie Groningen, op 6 Augustus 1859 zijn ontslag nam als lid der Tweede Kamer, werd Mr. B. Wichers op 30 Augustus nogmaals gekozen, en nam hij op 20 September zitting; op 23 Augustus 1863 nam hij wegens gevorderden ouderdom zijn ontslag, en werd op 16 September daaraanvolgende vervangen door Mr. J. H. Geertsema Cz. Blijkens de Nederlandsche Staatscourant nu, waarin destijds de beraadslagingen in de Tweede Kamer gehouden zoo uitvoerig en onpartijdig werden medegedeeld als mogelijk was, van Maandag 17 November 1845, N°. 272, bladz. 3, kol. 2, bestreed Mr. Wichers het wets-ontwerp in de volgende bewoordingen:

„Het bij dit wets-ontwerp voorgedragen middel is na-deelig in strekking, en het denkbeeld, waarvan men daarbij uitgaat, is onjuist en het gevolg eener verkeerde voorstelling. De strekking der wet blijkt duidelijk uit de memorie van toelichting. Tot nu toe waren kleine nieuwsblaadjes vrij van zegel, maar er zijn zoodanige blaadjes in het licht verschenen, wier strekking de Regering niet goed kan keuren, en nu wil zij door middel van het zegelrecht derzelve uitgave bemoeijelijken. Ziet daar dus eene belasting gebezigd tot het bereiken van een staatkundig doel, en de Kamer geroepen om over eene staatkundige gelegenheidswet te beraadslagen. De spreker vraagt of de bestaande strafwetten, gedeeltelijk ook afkomstig van den op zijn gezag zoo naijverigen Franschen Keizer, dan niet genoegzaam zijn om aanranding der Regering, burger-twisten, oproer, hoon en laster te beteugelen; en of de

regterlijke magt dergelijke overtredingen straffeloos laat bedrijven? Neen, op de regterlijke magt kleeft niet de blaam, dien men ingewikkeld haar heeft willen aanwrijven. Men kan de bestraffing der misdrijven, welke voorkoming men bij het wets-ontwerp op het oog had, gerustelijk aan de voorziening der strafwet en het oordeel des regters overlaten. Eene belastingwet moet uit een zuiver finantieel oogpunt worden daargesteld; eene strafwet alleen moet het voorkomen van misdaden ten doel hebben. Bij het tegenwoordig wets-ontwerp is dit onderscheid niet in het oog gehouden, en bestaat er in dit opzigt verwarring van begrippen, die de spreker voor strijdig houdt met de eerste beginselen eener beschaafde wetgeving. Door de aanneming van het wets-ontwerp zou, zijnes inziens, eene schrede gedaan worden op eenen weg, die op donkere bijpaden uitloopt. Want wat zal verhinderen, dat men, na eene eerste schrede gedaan te hebben, eene schrede verder ga? Het verwacht wordende nieuwe Strafwetboek zou men op die wijze eveneens aan een daaraan geheel vreemd doel dienstbaar kunnen maken; men zou daarbij eene gedeeltelijke verbeurdverklaring van goederen kunnen opnemen, op grond dat alleen de geheele verbeurdverklaring bij de grondwet verboden is. Tot zulke schromelijke gevolgen leidt het, wanneer men eenmaal de eigenaardige perken overschrijdt. De spreker toont vervolgens aan, van welke onjuiste denkbeelden en voorstellingen de Regering, zijnes inziens, ten deze is uitgegaan. Zoo wordt in de memorie van toelichting gezegd, dat de kleinere nieuwsblaadjes eene begunstiging boven de grootere genoten en dat men deze begunstiging wil doen ophouden. Deze voorstelling der zaak acht hij onjuist. Er is geene bevoorregting mogelijk, dan waar eigenaars of bezitters zijn, en de Regering heeft dus te kennen willen geven dat de uitgevers van kleinere dagbladen thans boven die van grootere dagbladen begunstigd zijn. Maar zijn, vraagt de spreker, de uitgevers der groote dagbladen altijd andere personen dan die van kleinere bladen? Dit is het geval niet of zou dit wel niet altijd blijven en de uitgever

van beiderlei soorten van bladen zou dus ten gevolge der voorgedragene wet, dikwijls dubbel belast worden en meer moeten betalen dan vroeger. Hieruit blijkt reeds de onjuistheid van dit denkbeeld der Regering genoegzaam. De spreker merkt ten dezen aanzien nog op, dat elke belasting steunt op de behoefte van den Staat, en wanneer het voor die behoefte noodzakelijk is den eenen te belasten, volgt daaruit nog niet dat ook de andere belast moet worden. De wet heeft bepaald, dat van de bladen van eene gegevene grootte eene belasting zal worden voldaan en van die beneden de aangewezenen grootte niet. Hierdoor nu wordt geene bevooringting der kleine dagbladen daargesteld, maar dit toont alleen, dat de behoefte der schatkist niet zoo groot is, dat er eene belasting op ruimere schaal noodig wordt geacht. — Een ander onjuist denkbeeld, waarvan de Regering tot de wet van Junij 1832 opklimt. Daarlatende of het in het algemeen rationeel is bij de toepassing eener wet, hare bedoeling op te maken uit eene andere die tien jaren vroeger gemaakt is, merkt de spreker aan, dat dit beweren, zijnes inziens, geheel strijdig is met den aard eener belastingwet, omdat de behoefte der schatkist op het eene tijdstip geheel anders kan geweest zijn dan op het andere, en men bij de eene wet van geheel andere grondstellingen kan zijn uitgegaan dan bij de andere. Dit geldt ten opzichte van alle belastingwetten, maar vooral in het onderwerpelijk geval. In den considerans toch der wet van 1832 wordt gezegd: „en willende tevens de uitvoering der tot dit onderwerp betrekkelijke bepalingen, zoo veel mogelijk, verduidelijken en vereenvoudigen, in afwachting der na de invoering der nieuwe Nederlandsche burgerlijke wetgeving voor te nemene herziening der wetten op de indirecte belastingen”, zoodat door de herziening, welke na de invoering van het Burgerlijk Wetboek, in verband daarmede noodzakelijk was en in 1843 heeft plaats gehad, alle vorige bepalingen omtrent het zegelregt ophielden van kracht te zijn. Daarom werd dan ook bij de wet van 1843 in art. 45 bepaald, dat alle vroegere wettelijke verordeningen op het regt van zegel ver-

vielen, behoudens de vrijstellingen vermeld in art. 27 n°. 71 dier wet, en in dit artikel werden onderscheidene bij vroegere wetten verleende vrijstellingen alle bij name opgenoemd en bestendigd. Wat intusschen zou, wanneer het bestredene denkbeeld der Regeering waarheid was, eenvoudiger geweest zijn dan dat de wet van 1843 daarbij ook de hier in aanmerking komende bepaling der wet van 1832 vermeld had? Aan vergissing valt hier niet te denken, want de aanhaling der uitzonderingen heeft tot twaalf malen toe plaats. De wetgever van 1843 had dus niet dezelfde bedoeling als die van 1832. In het genoemde art. 27, n° 71, waar het bestendiging van vroeger verleende vrijstellingen geldt, wordt gezegd: „worden in stand gehouden de vrijstellingen, bepaald,” enz. terwijl ten opzichte van de zaak in geschil eene andere uitdrukking gebezigd wordt, namelijk: „van het zegelregt zijn vrijgesteld”. De algemeene uitdrukking in art. 27, C, n°. 1 is dus èn naar de letter èn naar den geest der wet ook op kleine bladen toepasselijk en het voorgedragen wets-ontwerp bevat alzoo niet eene autentieke interpretatie der wet van 1843, maar is inderdaad eene nieuwe belastingwet, tot iets anders moeiende strekken, dan daarbij wordt opgegeven.”

Een tweede bestrijder van het ontwerp was Mr. S. Baron Van Heemstra, die 9 Juli 1844 door de Staten van Friesland tot lid der Tweede Kamer gekozen, weldra ook behoorde tot het bekende negental, van 30 Juni 1848 tot 31 October 1849 Minister voor de zaken der Hervormde en andere eerediensten was, weinige dagen later andermaal lid der Kamer voor Leeuwarden tot 20 Augustus 1850, daarna Commissaris des Konings in Utrecht tot 31 Maart 1858, daarop in Zeeland tot 2 Maart 1860, Minister van Binnenlandsche Zaken tot 31 Januari 1862, eindelijk voor de derde maal lid der Kamer voor Middelburg van September 1862 tot December 1864¹⁾. Deze spreker was „in de eerste

1) Zie zijn levensbericht door Mr. J. Dirks in *Levensb. Maatsch. Ned. Letterk.* 1865, blz. 1865, blz. 180.

plaats, van oordeel, dat de aanleiding tot het indienen dezer wet verkeerd is opgegeven, en zal bij de behandeling van dit punt de Regering volgen in hare eigene beschouwingen. De thans bestaande zegelwet geeft vrijstelling van het zegel aan blaadjes beneden eene bepaalde grootte. Het gevolg daarvan is, gelijk de Regering zegt en de spreker beaamt, geweest, dat er ongezegelde nieuwsblaadjes ontstaan en verspreid zijn geworden, die in een verkleind formaat worden uitgegeven. Wat de inhoud dier blaadjes betreft, de spreker verklaart ze niet te kennen. Hij wil echter met de Regering aannemen, dat zij zich niet alleen bepalen tot het vermelden van nieuws; dat daarin verkondigd wordt wat men niet gaarne verkondigd zag; dat zij een satiriek karakter bezitten, en daarin met meerdere scherpste de Regering zelve wordt aangevallen. Had men in die blaadjes de beschouwingen der Regering goedgekeurd, deze wet zou niet aangeboden zijn. Nu echter, omdat men de strekking dier blaadjes verkeerd achtte, omdat de daden van het bestuur daarin beoordeeld worden op eene wijze die men niet gaarne zag, wil men ze van hun bestaan berooven. Daarin ligt dus de aanleiding tot het indienen dezer wet. Maar, naar het oordeel des sprekers, is het beneden de waardigheid der Regering om tot eenen strijd tegen dagbladschrijvers af te dalen. Zij moet in haar zelve kracht genoeg bezitten om zich aan zulke aanvallen niet gelegen te laten liggen. Men heeft naar een middel rondgezien om daaraan een einde te maken. Slechts één middel had daarbij in aanmerking behooren te komen, namelijk, dat de minister van Justitie door de procureurs-generaal liet vervolgen de schrijvers van zoodanige blaadjes, die onrust stoken. Maar neen, de magt der justitie schoot hier te kort, en men wil dus door eene belastingwet bereiken, hetgeen niet door eene toepassing der strafwetten te verkrijgen was. — Dit brengt den spreker tot een tweede punt, dat namelijk het doel der wet verkeerd is. Het geschrijf, waarvan hier sprake is, is strafbaar, ja of neen. Is het strafbaar, waarom dan degenen, die zich aan misbruik van de vrijheid der drukpers schuldig maken, niet streng

vervolgd? De regterlijke collegien zullen, indien hier werkelijk zoodanig misbruik bestaat, in die vervolging niet achterlijk zijn. Mogt dit echter het geval zijn, dan is de Minister van Justitie daar, om de ambtenaren van het publiek ministerie bij hunnen pligt te houden. Is daarentegen het geschrijf niet strafbaar, dan doen deze schrijvers niets anders dan gebruik maken van een regt, hetwelk ieder in Nederland bezit, namelijk om zijne gedachten door middel der drukpers openbaar te maken. Langs den koninklijken weg de blaadjes, waarvan gesproken wordt, niet van hun bestaan kunnende berooven, heeft men daartoe zijpaden ingeslagen. Men wil in stilte en in 't geheim het leven berooven aan de zoodanigen, over wie men in 't openbaar geen vonnis kan doen uitspreken. — In de derde plaats acht de spreker het middel, waarvan men zich hier bedient, onvoldoende en verkeerd. Door ontduiking der wet zal men hetzelfde trachten te doen, wat de Regering thans wil beletten. De spreker wil dit niet door voorbeelden bewijzen; zij zullen weldra bekend worden, en het zal ook hier zijn: *Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdin*. Het wets-ontwerp is daarenboven, naar het oordeel des sprekers, te veelomvattend. Op welken grond geeft Zijne Excellentie de Minister de verzekering, dat de marktberigten van het zegelregt zullen worden vrijgesteld? Zouden blaadjes, waarin het nieuws der markt, het nieuws der beurs, de rijzing en daling der prijzen worden medegedeeld, geene nieuwsbladen zijn? En zoo ja, wat geeft dan het regt, om zekere nieuwsbladen van de algemeene verpligting omtrent het zegelrecht te versoonen? Men zegge niet, dat hier eene bloot finantiele wet is voorgesteld, dat men slechts het beginsel der gelijkheid van lasten heeft willen handhaven. De Regering zelve heeft het aangewezen, dat zij iets anders beoogt. Ten slotte maakt de spreker eene opmerking, die, zoo hij zegt, evenzeer op het verhandelde over dit, als over andere wets-ontwerpen toepasselijk is. Zij bestaat hierin, dat, wanneer de Regering voor een ingediend wets-ontwerp op eene meerderheid in deze Kamer rekent, zij het der moeite niet waardig acht, om de bedenkingen der minderheid te

beantwoorden. Hij acht dit hoogst verkeerd. Het moet der Regering niet te doen zijn, om alleen eene meerderheid van stemmen te verwerven, maar wel om door kracht van argumenten alle bezwaren tegen een aanhangig wets-ontwerp uit den weg te ruimen, al waren die bezwaren ook van een enkel lid afkomstig."

Een derde bestrijder was Mr. J. Corver Hooft, een veteraan der Kamer, daar hij reeds sedert 1824 voor Noord-Holland zitting had ¹⁾. Van diens redevoering opgenomen in de Nederlandsche Staats-Courant van Dinsdag 18 November 1845, N°. 273, blz. 1, kol. 1, werd twee dagen later in dezelfde courant van Donderdag 20 November 1845, N°. 275, Bijv. blz. 3, kol. 1, de volgende verbeterde lezing gegeven: „Indien het hier alleenlijk sprake ware van eene wijziging of verduidelijking in een artikel van de wet op het zegel, en dat er noch in het voorloopig verslag, noch in de memorie van beantwoording eenige melding gemaakt ware geweest van den zijdelingschen invloed, dien deze wijziging op de onbelemmerde vrijheid der drukpers konde hebben, zoude ik het woord niet hebben gevraagd over een wets-ontwerp oogenschijnlijk van een zeer beperkt belang; of zoude ik mij ten minste hebben kunnen bepalen tot de aanmerking of de uitdrukking *nieuwspapieren* in deze voordragt gebezigd, niet aanleiding zoude kunnen geven tot veelvuldige fiscale vexatien, door onder dezelve te begrijpen zoodanige marktberigten of prijs-couranten, hetzij van effecten, hetzij van andere goederen, die dagelijks of wekelijks, of op gezette tijden verschijnen, en die uit hunnen aard moeilijk van dagbladen, couranten en nieuwspapieren door omschrijving onderscheiden kunnen worden; terwijl het niet genoegzaam is, dat die bedoeling in de memorie van beantwoording gevonden wordt, zonder dat dit in de wet zelve zij opgenomen". — „Doch nu, dat in het voorloopig verslag als een gevoelen van de minderheid is opgegeven, dat onder deze voordragt voornamelijk het voornemen ligt opgesloten om op

---

1) De Bosch Kemper, De Staatk. Gesch. v. Nederland tot 1830, blz. 659.

deze wijze de verspreiding van kleinere nieuwsbladen tegen te werken, en alzoo op eene bedekte wijze de vrijheid der drukpers te fnuiken, nu, dat dit doel in de memorie van beantwoording niet onduidelijk doorstraalt, nu, zeg ik, komt de zaak mij van oneindig meer belang voor, en stel ik het mij tot plicht, het stilzwijgen daarover niet te bewaren, maar openlijk voor mijn gevoelen uit te komen. Dit had de Regering naar mijn inzien ook behooren te doen, en indien bij haar de overtuiging bestaat, dat maatregelen tegen de ongebondenheid der drukpers genomen moeten worden, moest zij eene wet op de verantwoordelijkheid van schrijvers, drukkers en uitgevers voorslaan, en zich niet verschuilen achter gezochte of voorgewende ontduikingen op eene zegelwet, die zeker niet genoegzaam is, om deze hoogst moeilijke materie te regelen. De vrijheid van de drukpers, Edel Mogende Heeren, is het palladium van alle vrijheid; men behoort ze onder alle vormen te eerbiedigen en alles te vermijden, wat haar regstreeks of zijdelings belemmeren kan. Laat elk openlijk voor zijn gevoelen uitkomen. Waar vrijheid heerscht, bestrijdt, vernietigt de eene dwaling de andere, tot dat eindelijk de waarheid zegeviert. De hartstogten door de vrije drukpers zoo ligt in beroering gezet, waar deze in de zeden eener natie nog niet is doorgedrongen, bedaren, of schamen zich, zich te vertoonen, waar zij een bestanddeel van het politiek bestaan uitmaakt." — „Waant echter niet, Edel Mogende Heeren, dat ik de buitensporigheden der drukpers zoude voorstaan. Daaraan schrijf ik dien geest van insubordinatie toe, die zich alom openbaart. Alle eerbied voor de wet, alle ontzag voor de overheid, alle ondergeschiktheid voor zijne meerderen gaat bij de jeugd verloren, waar onophoudelijk en op alle mogelijke toonen al voor wat eerwaardig in de maatschappij gehouden moet worden, ongestraft aan de minachting wordt prijsgegeven. Dit is reeds zoo verre gekomen, dat in de meeste landen van Europa de naam van de jeugdige bevolking en die van oproermakers dezelfde beteekenis bekomen heeft. Het is tijd en meer dan tijd, dat dit met kracht tegengegaan wordt, maar dit doel zal

niet bereikt worden door te chicaneren over de uitgestrektheid die een blad hebben moet, om het aan het regt van zegel te onderwerpen. Daartoe behooren krachtiger maatregelen. Elk blad, groot of klein, gezegeld of onzegeld, moet verantwoordelijk zijn voor hetgeen daarin wordt gelezen. Behelst het waarheid, zoo moet dezelve geëerbiedigd worden, al ware het ook ten koste van wien het ook zij. Maar de minste afwijking van de waarheid in de aanhaling der daadzaken, de minste lasterlijke aantijging tegen de personen, moet door de zich beleedigd achtende partij vervolgd en achterhaald kunnen worden, hetzij dan dat het publieke autoriteiten, hetzij dat het particulieren geldt." — „Eene strenge wet tegen de misdrijven der drukpers, de vervolging daarvan aan het publiek ministerie opgedragen, en eene onverbiddelijke toepassing der stratbepaling, — zie daar, Edel Mogende Heeren, het eenig middel tegen dit kwaad, dat geenzins door de voorgedragen wet getroffen zal worden. Ik zal tegen de wet stemmen."

Het algemeen bekende en geachte lid der Kamer sedert 1828 voor Zuid-Holland, Mr. L. C. Luzac ¹⁾, zeide „dat dit wets-ontwerp ook hem bij den eersten opslag allereenvoudigst en natuurlijk toescheen; doch toen hij in de memorie van toelichting las, dat de bedoeling van den maatregel was, om aan de kleine nieuwsblaadjes eene begunstiging te ontnemen, waarop zij door strekking en inhoud geenzins eenige aanspraak hadden, werd het hem duidelijk dat hier geene quaestie meer was van eene zegelwet of van het belang der schatkist, maar dat de wet eene staatkundige strekking had. Hij vroeg zich zelve dus af, of hij mede kon werken tot het doel der Regering, en in de tweede plaats, of, zoo hij al met haar van gevoelen kon zijn, dat de kleine courantjes behoorden beteugeld te worden, hij dan de wijze waarop men dit wilde doen eenigermate kon goedkeuren. Hij heeft beide die vragen ontkennend moeten be-

1) Zie zijn levensbericht door Mr. G. W. Vreede, in Levensb. Ned. Letterk. van 1862.

antwoorden. Hij acht het hoofddoel, dat men zich met deze wet voorstelt, nadeelig voor het palladium onzer vrijheid, beleedigend voor de regterlijke magt en allezins beneden de waardigheid der Regering. Hij is daarenboven van oordeel, dat zoo al het doel goed ware, het daartoe voorgedragen middel schadelijk, nadeelig en onstaatkundig zou zijn." — Het hoofddoel der wet is, volgens den spreker, beperking of inkrimping der vrijheid van drukpers, vermindering der publiciteit en van de vrije uiting der gedachten, door middel eener belasting. Het is dus in strijd met art. 225 der grondwet, hetwelk men onlangs, bij het verhandelde over de herziening derzelve, toen van eene verplaatsing van dat artikel quaestie was, onder het hoofdstuk van het onderwijs behouden wilde hebben, omdat de drukpers beschouwd werd als een middel van onderwijs ¹⁾. Men zal zeggen, dat dan toch op de groote couranten een zegelregt drukt. Maar waarom is dit het geval? Omdat in der tijd de nood des vaderlands dwong, om ook die couranten door eene belasting te treffen. Vóór 1795 waren hier te lande alle couranten vrij van zegel; de herinneringen in de familie des sprekers laten daaromtrent bij hem geen twijfel over. Maar zoo men dus gedwongen is geweest van de groote couranten een zegelregt te heffen, ziet hij geene reden, dat daarom ook de kleinere getroffen moeten worden. Tot volledige uitvoering van art. 225 der grondwet zou het veeleer in aanmerking komen, om ook de groote nieuwspapieren van het zegelregt te ontheffen." — „De wet is eenigszins beleedigend voor de regterlijke magt. Men gaat daarbij van het beginsel uit, dat de kleine blaadjes, die men op het oog heeft, ondeugend zijn. Maar

1) Art. 225 der Grondwet van 1840 luidde: „Het is aan elk geoorloofd om zijne gedachten en gevoelens door de drukpers, als een doelmatig middel tot uitbreiding van kennis en voortgang van verlichting, te openbaren zonder eenig voorafgaand verlot daartoe noodig te hebben, blijvende nogtans elk voor hetgeen hij schrijft, drukt, uitgeeft of verspreidt, verantwoordelijk aan de maatschappij of bijzondere personen, voor zoo verre dezer regten mogten zijn beleedigd.”

is dit zoo, waarom worden zij dan niet gestreng vervolgd en hunne overtredingen gestraft? Doen dan de officieren bij de regtbanken hunnen pligt niet? Is dit laatste het geval, waarom weet de Minister dan zijne onderhoorige ambtenaren niet bij hunnen pligt te houden? Kunnen echter, bij mangel van genoegzame wetsbepalingen, de overtredingen niet gestraft worden, dan behoorden de ministers met een nieuw wets-ontwerp tegen het misbruik van de vrijheid der drukpers te voorschijn te komen. Doen zij dit in het veronderstelde geval niet, dan rust dit op de stilzwijgende veronderstelling, dat de Kamer, ook wanneer de Ministers haar de noodzakelijkheid van zulke wetsbepalingen zouden aantoonen, hare medewerking zou weigeren. Er schuilt dus hier een beginsel van wantrouwen tegen de regterlijke magt en zelfs eenigermate tegen deze Kamer". — „De spreker acht het voorts beneden de waardigheid der Regering, dat zij om dagbladschrijvers te treffen den fiscus inroept; ten einde raad den Minister van Finantien door eene kleine wijziging in eene belastingwet doet bewerken iets, waarvoor men niet regtstreeks uitkomt. En wat zal het gevolg van den maatregel zijn? Dat men aan sommige ingezetenen een klein stuk broods ontnaemt, dat men de kleine blaadjes niet doodt, maar van krachten berooft, opdat zij aan tering zouden sterven; terwijl in allen gevallen het voordeel voor de schatkist allergeeringst zal zijn. Is dit eene wijze van handelen, die men edel, grootsch, cordaat kan noemen? Is werkelijk bij de Regering de overtuiging aanwezig, dat de drukpers moet worden beteugeld, dan zou het allezins cordaat geweest zijn, om daarvoor uit te komen en door nieuwe wetten te zorgen, dat de dagbladschrijvers zich niet meer aan overtredingen van dien aard schuldig maakten." — „Maar al kon de spreker het doel der wet goedkeuren, dan zou hij het voorgedragen middel nog onvoldoende achten. De mogelijkheid zal altijd blijven bestaan, om door het drukken onder eenen anderen vorm als anderszins het zegelregt te ontduiken. Had er werkelijk geen andere uitweg bestaan, dan had de Regering het voorstel

moeten doen, om de geheele wet op het zegel van hare menigvuldige leemten te zuiveren en niet als in transitie eenen kleinen slag moeten slaan. Het voorstel heeft ook eene schadelijke strekking, omdat het middelen van bestaan doet opdroogen, daar waar men die in stand moet houden. Heeft de Minister van Finantien niet onlangs bij de behandeling van de wet omtrent den aanvoer van levensmiddelen te kennen gegeven, dat hij daarin geene verandering kon brengen, uit vrees van sommige trafijken te belemmeren en daardoor stremming van arbeid te doen geboren worden? En is het dan goed en voorzigtig dit in het tegenwoordig geval te doen? — Men zegt, dat de kleine blaadjes eene schadelijke strekking hebben? Maar is daarin dan nooit iets goeds te kennen gegeven? En zoo neen, kan hetzelfde middel, dat thans kwaad heeft gedaan niet goed stichten, en kunnen in plaats van de ondeugende kleine blaadjes, niet andere te voorschijn komen, die een heilzaam tegengif leveren? — „Het hoofd-argument voor de wet is gelegen in de billijkheid en in het beginsel, dat geen privilegie in zaken van belasting mag bestaan. Maar de spreker heeft zich van die billijkheid niet kunnen overtuigen. Is het voorstel billijk omtrent de uitgevers der kleine couranten? Zeker neen. Zij hebben hunnen tak van nijverheid opgericht en uitgeoefend onder eene wet, die hen van zegelregt vrijstelde, en nu zij dien tot zekere hoogte hebben gebragt ontnemt men hun die vrijheid. Is het voorstel billijk omtrent de groote massa der ingezetenen? Neen, deze zuchten nu reeds onder de duurte der groote couranten. Het moet voor de mindere klassen, voor den eenvoudigen burger aangenaam zijn, in een kort bestek en voor een gering geld te kunnen vernemen wat er in den lande omgaat. Is het eindelijk billijk voor de groote couranten? Ja, zegt men, want deze betalen zegelregt en de kleinere, die niet betalen, genieten dus een beneficie. Maar zijn er dan van de zijde der groote couranten over dit punt klagten ingekomen? Hebben zij gevraagd, dat hunne kleinere confraters aan denzelfden druk onderworpen mogten worden, als hun is

opgelegd? Integendeel, wat de groote couranten vragen is ontheffing of eene aanzienlijke vermindering van zegelregt; die zoo al niet voor de eigenlijke nieuwstijdingen, dan ten minste zou behooren te worden toegepast op hetgeen in deze landen voorvalt en met name ook op de handelingen der volksvertegenwoordiging. Het is toch eene onwaarheid, dat, zal men in een constitutioneel land den publieken geest aanwakkeren, het hoogst nuttig is, dat ieder burger wete wat de volksvertegenwoordiging doet; en dat, nu de dagbladen, die als zij op de gewone wijze worden uitgegeven geene ruimte genoeg hebben, om al die handelingen te bevatten, nog zegelregt moeten betalen voor hunne poging om met opoffering dat verhandelde meer volledig te leeren kennen, strijdt, naar het inzien des sprekers tegen den geest der constitutie. Hij meent dan ook, dat zoodra onze finantien zulks slechts eenigszins veroorloven dit bezwaar moet worden weggenomen. Het is, hij herhaalt dit, hem niet gebleken, dat immer de wensch is geuit, om die arme, kleine nietige couranten aan een zegelregt van eene fractie van een cent te onderwerpen. Hij kan het niet billijk vinden, dat men een mesje opneemt om aan een kleinen tak van den grooten boom eene insnijding toe te brengen. Het doet hem leed, dat aan den Minister van Finantien en aan de Regering het voorbeeld van Mazarin voor de oogen is geweest, die, toen Frankrijk door zware belastingen gedrukt werd en dit aanleiding gaf, dat allerwege ondeugende geschriften en liedjes te voorschijn kwamen, aan dengene, die hem voorstelde om daartegen maatregelen te nemen, ten antwoord gaf: *Qu'ils chantent pourvu qu'ils payent*. De natie, die zoo blijmoedig betaalt wat haar is opgelegd, verdiende ten minste wel die belooning, dat zij eene enkele maal over de daden der Regering mogt glimlagchen en zich vrolijk maken over misschien niet altijd gepaste aanvallen."

De vijfde spreker, die eindigde met vóór het wetsontwerp te stemmen, was Mr. J. J. Uytwerf Sterling, lid der Kamer sedert 1841 voor Noord-Holland, en Procureur-

Generaal bij het Provinciaal-Gerechtshof van dat gewest ¹⁾. Hij zegt „dat de hoofdbedenking, die hij tot dusverre tegen het behandelde wets-ontwerp heeft hooren aanvoeren, daarin bestaat, dat het eene beperking van de vrijheid der drukpers ten doel zou hebben en dus eene staatkundige gelegenheidswet zoude zijn. Hij erkent, dat voor die opvatting wel eenige grond bestaat. De Regering heeft zelve daartoe aanleiding gegeven door eene uitdrukking in de memorie van toelichting en voornamelijk door haar stilzwijgen in de memorie van antwoord. Ware dit inderdaad de strekking van dit ontwerp, de spreker zou het moeten afkeuren; want hij is het met den tweeden spreker van heden eens, dat wanneer er bepalingen tot beperking van het geschrift in kleine blaadjes, die hij evenmin kent als vroegere redenaars, noodig waren, ²⁾ dit dan regtstreeks bij eene strafwet, niet zijdelings bij eene belastingwet zou behooren te geschieden. Het is toch te regt aangemerkt, dat de bestaande strafwetten toereikend zijn om hoon, laster en opruijing tegen te gaan, ja dan neen. In het eerste geval is niets noodig, dan eene strikte handhaving der bestaande wetten; in het tweede zou eene wet tot aanvulling daarvan behooren te worden voorgedragen. Maar is het doel dezer wet wel om de vrijheid van drukpers aan banden te leggen? De spreker vindt daarvan niets in de overwegingen van het wets-ontwerp, die alleen gewagen van het doen ophouden eener thans bestaande ongelijkheid, die namelijk, dat thans de groote dagbladen aan het zegelregt onderworpen en de kleine daarvan ontheven zijn. Is dit werkelijk het eenig doel, dan, moet de spreker een voorstel toejuichen, waarin niets onbillijks gelegen is en dat overeenkomt met de zoo dikwijls in deze Vergadering verkondigde beginselen van gelijkheid van allen voor de wet en met het grondwettig voorschrift tegen alle privilegie in materie van belastingen. De spreker verlangt dus omtrent de strekking der wet eene pertinente verklaring

---

1) Zie over hem Mr. M. C. van Hall in Hand. Maatsch. Ned. Letterk. 1853, blz. 74.

der Regering, en alleen indien daaruit blijkt, dat werkelijk enkel gelijkheid van belasting bedoeld wordt, zal hij eene goedkeurende stem aan de wet geven. — Wat het punt der marktberigten betreft, voedt hij geene de minste vrees, dat deze aan het zegelregt onderworpen zullen zijn, en zulks niet om het deswege door de Regering gegeven antwoord, maar omdat in geval van regtsvervolging de wet alleen het rigtsnoer zou zijn, en bij dit ontwerp niet de marktberigten, maar alleen de dagbladen, couranten en nieuwspapieren van de vrijstelling omtrent het zegelregt worden uitgezonderd. Voorts had de spreker gewenscht, dat de Regeering, indien zij de bestaande wet op het zegel wilde herzien, zich niet tot eene enkele verbetering had bepaald. De ervaring heeft doen zien, dat in die zegelwet onderscheidene bepalingen voorkomen, die voor verschillende opvatting vatbaar zijn, en waaromtrent tot nu toe geene andere beslissing bestaat, dan die van den Minister van Finantien. De spreker zal hier niet in bijzonderheden treden. Hij noemt echter als voorbeelden van bepalingen in de zegelwet, die verbetering wenschelijk maken, dat thans het regt gevorderd wordt van quitantien voor eene geringe som, die vroeger nooit aan zegel onderhevig waren, en dat men ook de beschrijvingen van geringe boedels aan het zegelregt onderwerpt. De wetgever heeft, blijkens art. 872 van het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering, de beschrijving van geringe boedels zooveel mogelijk willen aanmoedigen. Indien dus thans in dat geval zegelregt geheven wordt, stemt dit wel overeen met de letter der zegelwet, maar strijdt het met den geest van het wetboek. De spreker had te liever gewenscht, dat men ook op soortgelijke verbeteringen bedacht ware geweest, omdat dan zelfs de schijn van beperking der drukpers vermeden ware geworden. Hij zal daarom, indien hij de door hem verlangde verklaring omtrent het doel en de strekking dezer wet erlangt, haar niet verwerpen, daar ook slechts eene enkele verbetering welkom moet zijn, en hij zich daarvoor het wel eens gedane verwijt van mede te werken tot zoogenaamd lapwerk zal getroosten, wel wetende,

hoe moeilijk het is, eene algemeene herziening van eene bestaande wet tot stand te brengen."

Krachtig werd het wets-ontwerp bestreden door Mr. J. K. Baron Van Goltstein, die sedert Juli 1840 voor Utrecht zitting had, gelijk later, sedert 1848, voor het hoofd-kies-district van dien naam; die van 1849 tot 1852, en van 1856 tot 1858 Voorzitter der Kamer was; van Maart 1858 tot Februari 1860 Minister van Buitenlandsche Zaken; daarna, sedert 8 Mei 1860 lid voor Amersfoort, totdat hij op 8 Juni 1869 door de anti-revolutionaire partij werd verworpen; weldra lid der Eerste Kamer tot op zijn overlijden 17 Februari 1872¹⁾. „Bij eene oppervlakkige lezing van het ontwerp, zegt hij, schijnt dit inderdaad van weinig beteekenis en van geringen omvang te zijn. De wet van 3 October 1843 heeft in het algemeen vrijstelling van het zegelrecht bepaald voor drukwerken beneden zekere omvang, en daar deze bepaling van drukwerken spreekt in het algemeen, strekt de vrijstelling zich ook uit tot dagbladen van die kleine uitgebreidheid. Wat, evenwel, zoo vraagt de Regeering, is natuurlijker, dan dat die kleine bladen evenzeer als de grootere door de zegelwet getroffen worden? Het is dus, voert de Regeering verder aan, voldoende gebleken, dat er eene leemte in de wet op het zegel bestaat, en dat er eene bepaling noodig is ter behoorlijke aanvulling en verduidelijking dier wet. Zij meent alzoo dat men behoort terug te komen tot de grondbeginselen der wet van 16 Juni 1832 en eene belasting als de nu besprokene algemeen moet zijn. Deze redenering schijnt geene bedenking hoege-naamd toe te laten, want wanneer de wetgever van 1843, zoo als men daarbij onderstelt, zich aan eenig verzuim heeft schuldig gemaakt, behoort er eene aanvulling plaats te hebben. Maar de juistheid dezer redenering is bloote schijn; want indien men tot den grond der zaak doordringt, zal men moeten erkennen, dat de wetgever niet zoo onbe-

1) Zie zijn levensbericht door Mr. N. F. van Nooten in de Levensb. Maatsch. Ned. Letterk. 1873, blz. 69.

zonnen gehandeld heeft, als de Regeering wil doen gelooven. Immers er bestaan vele redenen om de vrijstelling der kleinere dagbladen van het zegelregt te regtvaardigen. De dagbladen van eenen meer aanzienlijken omvang en uitgestrektheid zijn bestemd voor lezers van den welgestelden en meer bemiddelden stand, en deze bladen kunnen dus ligtelijk de kosten van het zegel goedmaken. Geheel anders is het gelegen met de bladen van geringeren omvang; deze zijn voor de lezers van de mindere volksklasse bestemd, en wanneer zij door zegelregten gedrukt worden, dan zal het voor hen niet mogelijk wezen de te maken kosten te boven te komen, zoodat de lezing van kleine dagbladen op die wijze inderdaad aan de mindere standen ontzegd zou worden. De pligt der Regeering intusschen is het, om voor het onderwijs der lagere standen te zorgen en onder deze de kennis te verspreiden van hetgeen omtrent handel, nijverheid en landbouw voorvalt, ten einde den geringen man op die wijze te leiden en zijnen geest te ontwikkelen en te beschaven. Wanneer men dus doordringt tot den geest der wet van 1843, wanneer men nadenkt over de redenen eener vrijstelling, die men thans op wil heffen, dan wordt men overtuigd, dat de bepaling der genoemde wet op behoorlijke grondslagen rust en de wetgever van 1843 wordt aldus vrijverklaard van de beschuldiging, door de Regering tegen haar (*sic*) ingebracht. Het geldt alzoo hier niet eene bloote aanvulling van de bestaande wet op het zegel. De spreker zegt aan zijne bedenking te meer waarde te hechten, omdat hij gevoelt dat de tegenwoordige zegelwet reeds gewigtige bezwaren voor de dagbladen oplevert, en hij dus niet ligtelijk zou kunnen overgaan een nieuw bezwaar van dezen aard te helpen daarstellen. Het is toch bekend, dat het zegelregt voor alle dagbladen, grooter dan twee vierkante palmen, 1 cent belooft, en dat zoodra een dagblad 15 palmen groot is, $1\frac{1}{2}$ cent zegelregt en voor elke 5 palmen daarboven $\frac{1}{2}$ cent verschuldigd is. Wat nu is het noodwendig gevolg dezer bepaling? Dat de dagbladen zoo veel mogelijk ingekrompen worden, dat zij op die wijze dikwijls verhinderd

worden belangrijke mededeelingen aan het publiek te doen, en dat het voor hen met name inderdaad onmogelijk is het algemeen kennis te doen dragen van hetgeen in deze Kamer verhandeld wordt. De openbaarmaking van de beraadslagingen dezer Vergadering is dus aan de regeringsbladen overgelaten, maar deze ruimen slechts nu en dan eene verlorene plaats daarvoor in en wanneer de beraadslagingen al medegedeeld worden, dan is die mededeeling steeds geschoeid op de leest der Regering ¹⁾. De vrije dagbladen, die onder

---

1) Deze woorden gaven aanleiding dat in de Nederlandsche Staats-Courant van Woensdag 19 November 1845, N°. 274, Bijv., blz. 1, kol. 1, het volgende voorkwam:

„Bij de beraadslagingen over de wijziging der wet op het zegel, in de zitting der Tweede Kamer van den 14den November jl. heeft de heer Van Goltstein een verwijt tegen de redactie der *Staats-Courant* gerigt, hetwelk die redactie zoowel heeft gegriefd als bevreemd. Zijn Edel Mogende heeft in zijne alstoen uit het hoofd uitgesprokene redevoering, naar hetgeen daarvan door andere snelschrijvers dan die der *Staats-Courant* is opgeteekend en in verscheidene dagbladen te lezen is, het volgende gezegd (zie b. v. Arnheemsche Courant van Zondag 16 Nov. 1845, N°. 232, bl. 3, kol. 1): „Zij [de dagbladen in 't algemeen] kunnen niet alle noodige stukken en mededeelingen opnemen. Van daar dat zij van het verhandelde in deze Kamer geen uitgebreider verslagen kunnen geven. Zij moeten de mededeeling blootelijk aan de regeringsbladen overlaten. En die bladen wijden dikwerf aan de belangrijkste slechts eene verlorene plaats, terwijl de mededeelingen naar de mededeelingen der Regering worden geschoeid.”

„Daar in ons vaderland geen ander regeringsblad bestaat dan de *Staats-Courant*, heeft de redactie dat laatste gezegde op zich zelve moeten toepassen. Die redactie is allezins bereid om te erkennen, dat, bij spoedig op elkander volgende, langdurige beraadslagingen van de Tweede Kamer, haar verslag van die beraadslagingen noch zoo volledig is, noch met dien spoed medegedeeld wordt, als zij dit wel zou wenschen. Maar het verwijt van in die mededeelingen met partijdigheid te werk te gaan, werpt zij verre van zich. Zij zou meenen door zulke eene partijdigheid te handelen tegen de voorschriften, die zij van regeringswege ontvangen heeft. Zij beroept zich, ten bewijze dat zij zich nimmer daaraan schuldig maakt, op al de leden der Tweede Kamer en op den heer Van Goltstein in het bijzonder. Het moest haar te meer bevreemden, een verwijt te dezen aanzien van Zijn Edel Mogende te hooren, omdat de heer Van Goltstein tot dusverre meestal gewoon is geweest zijne voor de vuist uitgesprokene redevoeringen zelf op het papier te brengen en aan de redactie der *Staats-Courant* toe te zenden, welke redactie zich dan altijd beijverd heeft, om die redevoeringen,

den druk der zegelbelasting leven, vinden bovendien eene geduchte mededinging in de regeringsbladen; om hen in staat te stellen zich bij deze mededinging staande te houden en tevens ter tegemoetkoming van het zoo even aangeduide bezwaar, behoorden die vrije dagbladen van het zegelrecht eerder ontheven te worden, dan dat men den bestaanden last nog vermeederen zou. Maar is het, vraagt de spreker verder alleen het denkbeeld om de opbrengst der belasting te vermeederen, dat de Regering tot het doen der tegenwoordige voordragt leidde? Hij meent zulks niet te mogen gelooven, omdat de Regering erkend heeft hier ook het belang der maatschappij op het oog gehad te hebben. Wanneer de spreker let op de omstandigheid, die aanleiding gegeven heeft tot het tegenwoordig wets-ontwerp, dan gelooft hij dat het antwoord der Regeering, hetwelk het lid uit Noord-Holland (Mr. J. J. Uytwerf Sterling) alsnog verlangde, duidelijk genoeg is op te maken uit de memorie van toelichting, waar niet alleen van het belang der schatkist, maar ook van dat der maatschappij gesproken wordt. Die omstandigheid nu bestond hierin, dat er eenige kleine blaadjes in het licht verschenen zijn, waarin daden van het oppergezag werden afgekeurd, waarin levendige uitdrukkingen tegen de Regering voorkwamen en hare

---

niet op eene verlorene plaats, maar in het ligchaam der *Courant*, in het verslag van de zittingen, op te nemen."

Terecht beweerde de redactie, dat er destijds in ons vaderland geen ander regeeringsblad bestond dan de *Staats-Courant*; maar als de Heer Van Goltstein sprak van „regeringsbladen,” dacht hij aan het *Journal de la Haye*, en aan 'slands penningen daarvoor gebezigd, een feit door hem reeds in de zittingen der Tweede Kamer van Woensdag 17 Januari 1844 bestreden; zie bij de geschiedenis van het *Journal de la Haye*. En vermoedelijk dacht de spreker behalve aan genoemd blad, ook aan de *'s Gravenhaagsche Nieuwsbode*, de *Utrachtsche Avondpost* en de *Drentsche Courant*, waarvan in De *Volksbode*, blz. 309, in 1847 gezegd werd: zij zijn opzettelijk opgericht, om de regering te verdedigen tegen de *oppositiebladen*, en zij zijn hun bestaan dan ook geheel en al aan de regering verschuldigd. De regering betaalde de kosten hunner oprigting en maakt de uitgaven goed, benodigd voor schrijvers, zeters, drukkers, papier, inkt, localen, zegelrecht enz. enz.

bedoelingen in een ongunstig daglicht geplaatst werden. En nu was de Regering er op bedacht, om zoodanig bezwaar aan dergelijke blaadjes in den weg te leggen, dat het verder uitkomen daarvan wierd tegengegaan. Dit is naar des sprekers inzien, het hoofdpunt, hetwelk hier in het oog moet vallen. Het was dus van het denkbeeld, om een maatregel te nemen tot voorkoming van het misbruik van de vrijheid der drukpers, dat de Regering ten deze uitging. Maar het is bekend, dat het nemen van zoodanigen maatregel de vrijheid der drukpers zelve ten onder zou brengen. Om de weldaad eener vrije drukpers te genieten moet men het daarvan gemaakte misbruik tegengaan, maar niet dat misbruik willen voorkomen; want daardoor zou men de vrijheid der drukpers zelve aanranden. En is het, vraagt de spreker, bovendien wel noodig, tot zulke maatregelen als de thans voorgedragene over te gaan? Staat de Regering ongewapend tegenover de uitspattingen der drukpers? Wij leven nog onder eene Napoleontische wetgeving, waarbij elke aanranding van het oppergezag strafbaar verklaard is, en wij hebben voorts eene eigene wetgeving, bij welke elke smaad en belediging, aan eenen ambtenaar, tot den minsten toe, aangedaan, met straf bedreigd wordt, en wat zullen wij, bij zoo vele waarborgen tegen misbruiken der vrije drukpers, nog maatregelen vaststellen ter voorkoming van dezelve; maatregelen die bovendien onbestaanbaar zijn met de handhaving van de vrijheid der drukpers? Wanneer de spreker ziet, dat de Regering verklaart bereid te zijn om, bij de toepassing der thans behandelde wet, enkele blaadjes in klein formaat, zoo als de marktberigten, vrijstelling van het zegelregt te laten behouden, dan gelooft hij dat de Regering toont zelve voor den door haar voorgestelden maatregel eenigszins terug te deinzen. Hij ziet in die verklaring tevens de strekking om in de toekomst aan een of ander blaadje gunsten toe te kennen en de kleinere dagbladen naar willekeur al of niet met het zegelregt te treffen, en hierin ligt voor den spreker eene nieuwe reden, om zulk een gevaarlijk wapen als het tegenwoordig wets-

ontwerp aan de Regering niet in handen te geven. De spreker zal alzoo tegen het voorstel der Regering stemmen, omdat er eene gewichtige reden bestaat voor de vrijstelling bij de wet van 1843 aan de kleinere dagbladen verleend; omdat hij de bezwaren die op de dagbladen drukken, niet vermeerderen wil; omdat hij het beginsel van vrijheid der drukpers huldigt en een maatregel ter voorkoming van misbruiken in dezen met die vrijheid zelve onvereinigbaar acht; en eindelijk, omdat hij ontwaard heeft, dat de Regering voornemens is bij de toepassing van de voorgedragene wetsbepaling gunsten uit te deelen."

Mr. J. M. de Kempenaer, lid der Kamer sedert 3 Juli 1844, was stellig de meest lastige bestrijder van het wetsontwerp. Deze „acht het onderhavige wets-ontwerp een treurig verschijnsel; treurig met opzigt tot de Regering, omdat zij voor een klein belang in het strijdperk treedt met dagbladschrijvers, en daarvoor haar gewichtig standpunt verlaat; treurig met opzigt tot de natie, omdat haar hier een genot betwist wordt, waarop de tegenwoordige beschaving en belangstelling in de openbare zaken haar prijs doen stellen. Verscheidene leden hebben verklaard de blaadjes, die het hier geldt, niet te kennen; de spreker verkeert niet in dit geval. Hij heeft zich de bedoelde blaadjes, zoo ver hij die verkrijgen kon, aangeschaft en thans eenen geheelen bundel van zes verschillende soorten voor zich liggen ¹⁾. Na het doorzien daarvan heeft hij zich zelven afgevraagd, wat dan toch de gevoeligheid der Regeering tegen die blaadjes heeft gaande gemaakt, maar de aanleiding daartoe niet kunnen vinden. Het is des sprekers voornemen niet, die dagblaadjes te verdedigen; hij is daartoe niet geroepen, en het is daarvoor thans noch de tijd, noch de gelegenheid. Integendeel wil hij die blaadjes in een donker daglicht beschouwen; hij wil aannemen, dat zij reden tot ontevredenheid hebben opgeleverd, niet voor bijzondere personen en

1) In den Catal. Bibl. De Kempenaer, Arnhem, 1873 heb ik dien bundel vruchteloos gezocht.

van dien aard, dat daardoor eene strafvordering mogelijk wordt, want dan is het openbaar ministerie daar, om daarin te voorzien; maar tot zoodanige ontevredenheid, die bij de Regering zelve huisvest en waarvan de aanleiding buiten het bereik der strafwet ligt. Maar dan ook ziet men de Hooge Regering in het strijdperk treden tegen schrijvers van kleine blaadjes, die bijzondere personen onaangeroerd gelaten, en de strafwet niet overtreden hebben, maar zich de ontevredenheid der Regering op den hals hebben gehaald. Tegen dezen trekt men te velde, want het doel der tegenwoordige voordragt is niet twijfelachtig; het bestaat in niets anders dan dat men het zegelregt wil uitbreiden, om langs dien weg deze kleine blaadjes te vernietigen. Om die bedoeling te leeren kennen behoeft men de stukken der Regeering slechts in te zien en het verwondert den spreker dus, dat een lid uit Noord-Holland (Mr. J. J. Uytwerf Sterling) van den minister nog eene verklaring van zijne bedoeling verlangd heeft, en op die verklaring zoo veel prijs stelde, dat hij daarvan zijne stem omtrent het behandelde wets-ontwerp deed afhangen. Wanneer toch die verklaring overeenstemt met hetgeen de Regering in de gedrukte stukken gezegd heeft, is zij onnoodig, en komt zij daarmede niet overeen, dan zal zij niet afdoende zijn. De spreker zegt verder bij de beoordeeling van het wets-ontwerp niet te zullen opklimmen tot de wet van Juni 1832, omdat hij het met een ander lid (Mr. B. Wichers) eens is, dat die wet van provisionelen aard was en in afwachting eener nieuwe burgerlijke wetgeving was vastgesteld. Door de herziening der zegelwet in 1843, na het invoeren van het Nederlandsch Burgerlijk Wetboek, verviel de geheele wet van 1832. In die nieuwe wet nu van October 1843 leest men in art. 23: dat aan het zegelregt bij art. 22 vastgesteld, onderhevig zijn alle dagbladen, couranten enz., behoudens de uitzonderingen, vermeld onder letter c. van art. 27, en hier staat bepaald: „Van het zegelregt, hiervoren bij art. 22 vastgesteld, zijn vrijgesteld: 1°. Alle drukwerken, waarvan het papier geene grootere oppervlakte

heeft dan twee vierkante Nederlandsche palmen." Wanneer men deze beide wets-bepalingen naast elkander legt, dan blijkt daaruit dat de wetgever gewild heeft, dat het zegelrecht op de drukwerken geëvenredigd zou zijn aan de uitgebreidheid van het daarvoor gebezigde papier, maar ook uitdrukkelijk bepaald heeft, dat dagbladen, couranten enz. van geene grootere oppervlakte dan twee vierkante Nederlandsche palmen van het zegelrecht zouden zijn vrijgesteld. Dit is eene duidelijke wetsbepaling, eene bepaling die helder, klaar, en voor geene tweeledige opvatting vatbaar is, noch stof kan opleveren tot eenig verschil van gevoelen. Wanneer dit nu zoo is, wat zal men dan zeggen van den considerans van het tegenwoordige wets-ontwerp, waar men leest, dat de vrijstelling van zegel bij de wet van 3 October 1843 toegekend aan *drukwerken* van geene grootere oppervlakte dan twee vierkante Nederlandsche palmen, tegen de oorspronkelijke bedoeling is te baat genomen tot de ongezegelde uitgifte van nieuwsbladen van die kleinere oppervlakte? Men heeft dit, blijkens de aangehaalde wets-bepalingen gedaan, niet tegen de oorspronkelijke bedoeling der wet, maar overeenkomstig hare uitdrukkelijke en duidelijke letter, en het gezigtspunt, waarvan de Regering ten deze is uitgegaan, is alzoo geheel valsch. Even zoo is het gezegde, in de memorie van toelichting voorkomende, in strijd met de duidelijke bepaling der wet, het gezegde namelijk, dat de algemeenheid der uitdrukkingen in het meergenoemde art. 27 aanleiding gegeven heeft tot het ontstaan van ongezegelde nieuwsblaadjes en deze alzoo tegen de bedoeling der wet eene begunstiging boven andere dagbladen genieten zouden. De wet heeft duidelijk vastgesteld, dat zulke blaadjes vrij zullen zijn van zegel. Bovendien leert de memorie, in verband met het ontwerp zelf, dat de blaadjes, die onlangs in het licht verschenen, het misnoegen der Regering hebben opgewekt, dat men betreurt dat er eene vrijstelling van zegelrecht aan dezelve verleend is, dat men daarom eene uitbreiding der zegelwet voordraagt, ten einde op deze wijze die kleine courantjes te niet te doen gaan.

Het eenige doel van de uitbreiding der zegelwet is aldus de vernietiging der kleine blaadjes, niet de opheffing eener beweerde begunstiging. — De spreker toont vervolgens aan, dat het hier voorgestelde middel ter bereiking van het bedoelde einde geheel ondoelmatig is. Hij herinnert voor zijn betoog aangenomen te hebben, dat er voor de Regering redenen van ontevredenheid over de kleine blaadjes bestonden, dat daarin uitdrukkingen en gezegden gebezigd en gevoelens geuit werden, die onaangenaam moesten zijn voor de Regering. Maar dit verschijnsel schreef de spreker daaraan toe, dat wanneer een minister thans het vaderland doorreisde, hij niet slechts *malaise*, maar overal onvergenoegdheid en misnoegen vinden zou. En die onvergenoegdheid ontstaat volgens hem daaruit, dat onze huishouding van Staat voortdurend op eenen te uitgebreiden voet en te kostbaar is ingericht, dat ten gevolge hiervan belastingen van zeer grooten druk moeten worden opgebracht en er allerlei middelen gebezigd worden om de opbrengst dier belastingen op te drijven, en dat zelfs in dit jaar eene schoone gelegenheid om de materiele belangen der natie te bevorderen, ongebruikt is voorbijgegaan, de gelegenheid namelijk om een vrijzinnig tarief der regten van in-, uit en doorvoer tot stand te brengen en daardoor verstopte bronnen onzer welvaart weder te openen. Die onvergenoegdheid en misnoegen spruit verder niet in mindere mate voort uit het algemeen verlangen naar eene herziening onzer grondwet, waarvan de ministers uit één mond verklaard hebben de noodzakelijkheid niet in te zien, hoewel alle leden der Kamer, verklaard te hebben, van de noodzakelijkheid overtuigd te zijn. Over dat alles is de natie onvergenoegd, en zal men nu het uiten van dat misnoegen kunnen tegengaan door de kleine nieuwsblaadjes te vernietigen en te bezwaren? Neen dan alleen zal men die uitdrukkingen van ontevredenheid doen ophouden, wanneer men de mogelijkheid daarstelt, om de belastingen te verminderen, wanneer men de bronnen onzer welvaart opent, en wanneer men tot eene grondwetsherziening overgaat.

Wanneer men dezen weg volgde, zou men weldra niet meer over die kleine blaadjes te klagen hebben; dan zouden deze niet langer uitdrukkingen bezigen, die voor de Regering onaangenaam zijn, maar zouden zij integendeel de loftrompet voor die zelfde Regering opsteken. — Behalve de genoemde bedenkingen, zou ook de onduidelijkheid van het wetsontwerp den spreker verbieden, daaraan zijn goedkeuring te schenken. Want voor hem is het onduidelijk, wanneer in het eenige artikel gesproken wordt van „dagbladen, couranten en nieuwspapieren.” Het is een vereischte in iedere wet, dat daarin niet meer woorden gebruikt worden dan volstrekt noodig zijn en nooit tweemaal hetzelfde worde gezegd; de uitlegger dezer wet zal dus verplicht zijn hier te onderscheiden, wil hij niet veronderstellen dat de wetgever driemaal hetzelfde heeft gezegd. En nu mag men vragen, welke geleerde het onderscheid zal kunnen aantoonen tusschen dagbladen, couranten en nieuwspapieren en of niet het woord nieuwspapieren een zoo uitgebreiden zin heeft, dat daaronder prijs-couranten, markt-berigten en eene menigte andere papieren kunnen verstaan worden. Het tegenwoordig wetsontwerp zou dus, in stede van tot verduidelijking, tot verduistering der wet van 1843 strekken, terwijl in allen gevalle de daarin vervatte bepaling gemakkelijk ontdoken zou kunnen worden, als b. v. door gedurige verandering van naam of vorm. — De spreker had zich voorgesteld in de laatste plaats nog te betoogen, dat de tegenwoordige voordragt ongrondwettig is, als in strijd met art. 225 onzer staatsregeling. Na het hieromtrent gezegde, zal hij daarover niet verder uitweiden, maar nog slechts ten slotte als zijne meening doen kennen, dat het geschrevene vrijelijk moet kunnen verspreid worden, zoo lang het niet in strijd is met de bepalingen van ons Strafwetboek, en dat wanneer dit niet toereikende is om de misbruiken van de vrijheid der drukpers te beteugelen, de wetten van 16 Mei 1829 en van 1 Juni 1830 ¹⁾ daartoe zeer zeker

1) De spreker bedoelde de Wet van den 16 Mei 1829, houdende aanvul-

voldoende zullen zijn. De spreker besluit met te verklaren, dat hij aan een wets-ontwerp, dat aan zoo vele gebreken lijdt, zijne goedkeuring niet geven kan."

Geheel tegenovergesteld was het oordeel van den Amsterdamschen Hoogleeraar Mr. C. A. den Tex, lid der Kamer van Noord-Holland van 1842 tot 1846 ¹⁾. Deze verklaart „dat hij, niettegenstaande hetgeen onderscheidene sprekers in het midden hebben gebracht, in het tegenwoordig wetsontwerp niets anders zien kan, dan alleen eene wijziging van de wet op het zegel. De stand der zaak is, zijns inziens, deze: Er hebben zich, nadat de wet van 1843 in werking is, kleine nieuwspapieren opgedaan, aan welke bij de daarestelling dier wet niet kon worden gedacht, omdat zulke blaadjes toen onbekend waren. En nu is het de vraag of aan die kleinere nieuwspapieren vrijstelling van zegelrecht verleend zal worden, dan wel of zij zullen vallen in de categorie der grootere dagbladen, dat is van de drukwerken, die aan zegelrecht onderworpen zijn. Nu meent de Regeering, dat er geen genoegzame grond voor eene vrijstelling bestaat, en het is daarom, dat deze voordracht geschiedt is. De spreker erkent, dat volgens eene juiste interpretatie der wet van 1842 de kleinere blaadjes thans niet onderworpen zijn aan het zegelrecht, maar het geldt hier de vraag, om die wet, nu zich iets wat vroeger niet voorzien was heeft opgedaan, te wijzigen. En wat deze vraag betreft, verklaart de spreker, ofschoon hij een zoo groot voorstander van de vrijheid der drukpers is als iemand wezen kan, niet te kunnen inzien, dat die vrijheid der drukpers in het minste geschon- den zal worden, wanneer kleinere nieuwspapieren even als de grootere aan een zegelrecht onderworpen worden. Hij

---

ling van eenige gapingen in het wetboek van strafregt, Stbl. N°. 34, en de Wet van den 1sten Juni 1830, tot beteugeling van hoon en laster en andere vergrijpen tegen het openbaar gezag en de algemeene rust, Stbl. N°. 15.

1) Zijne levensschets door Mr. J. van Hall is te vinden in de Handel. Maatsch. Ned. Letterk. 1854, blz. 94.

meent hiermede zijne uit te brengen stem genoegzaam geregvaardigd te hebben en legt de verklaring af, dat alle politieke bedoelingen in dezen verre van hem verwijderd zijn."

Hierop trad de Minister van Financiën op ter verdediging van zijn ontwerp. Hij zegt: „In alle rijken van Europa, waar een zegel van de dagbladen betaald wordt, zijn kleine en groote bladen daaraan gelijkelijk onderworpen. Ook hier te lande was dit tot voor twee jaren het geval. De kleine bladen waren daar niet *tot dusverre* vrij, gelijk de geachte spreker uit Groningen (Mr. B. Wichers) zich minder juist heeft uitgedrukt; zij waren integendeel, evenzeer als de groote, aan een zegelrecht onderworpen. Eene te algemeene uitdrukking in art. 27 C. 1°, der bestaande wet op het recht van zegel van 3 October 1843 heeft daarin eene verandering gebragt; en dien ten gevolge hebben de dagbladen in klein formaat een privilegie in zake van belasting erlangd, dat hun niet toekwam en waarvan misbruik is gemaakt op eene wijze, welke hier door mij niet zal ontwikkeld worden." — „De voorlaatste spreker (Mr. J. M. de Kempenaer) heeft gezegd, de hier bedoelde blaadjes te kennen. Zijn Edel Mogende heeft er bijgevoegd, daarin niets te hebben gevonden, wat eenigszins verkeerd was. Ik laat dat gezegde geheel voor rekening van den geachten spreker. Het bewijst alleen, dat het gevoel van recht, billijkheid en betamelijkheid bij den eenen eerlijken man en den anderen aanmerkelijk kan verschillen." — „Het doel van het tegenwoordig wets-ontwerp is om een begaan ongelijk te herstellen, en om een privilegie in het stuk van belasting te ontnemen aan personen die zich het genot daarvan niet bijzonder hebben waardig gemaakt. Dit is het antwoord, dat ik, als eerlijk man, geven kan aan den geachten spreker uit Noord-Holland (Mr. J. J. Uytwerf Sterling), die eene bepaalde verklaring op dit punt heeft verlangd. De Regering, ik herhaal dit, heeft geen ander doel, dan om een privilegie te ontnemen aan hen, die bewezen hebben, daarvan geen goed gebruik te maken. Niets anders wordt in de memorie van toelichting tot deze wet gezegd. Wanneer men de daarin

gebezigde woorden in derzelve verband beschouwt, zal men daarin de bedoeling der Regering volkomen zoo uitgedrukt vinden, als ik die thans opgeve." — „En wie zal dan in een land als het onze, waar wij het geluk hebben te leven onder het heerschen van het beginsel van gelijkheid van allen voor de wet, zich verwonderen, dat de Regering pogingen aanwendt, om eene bestaande ongelijkheid te doen ophouden? Wie zal daarachter geheime oogmerken zoeken? de overtuiging echter, die blijkbaar ook de tegenstanders dezer wet — de geachte spreker uit Gelderland (Mr. J. M. de Kempnaer) uitgezonderd — koesteren, dat van het bedoelde privilegie misbruik is gemaakt op eene wijze, die onze natie tot oneer strekt en op den duur onze taal zou doen verbasteren en onze zeden zou bederven, heeft het denkbeeld doen ontstaan, dat de Regering een ander doel beoogde; dat zij, met belemmering van de vrijheid der drukpers, de blaadjes, waarvan hier gesproken wordt, zou willen tegengaan. Men verwacht door dit te stellen het hoofddoel met eene bijkomende omstandigheid. Dat hoofddoel is reeds duidelijk toegelicht. Het komt nog meer uit wanneer men met hetgeen thans hier met opzigt tot het zegelregt der dagbladen bestaat, de wetgeving daaromtrent in alle andere naburige landen en die, welke tot voor twee jaren hier geldig was, vergelijkt." — „Voor het te keer gaan van het misbruik, dat van de drukpers gemaakt wordt, moet de strafwet en de justitie waken. Mijne denkbeelden daaromtrent zijn ontwikkeld in de circulaire, geschreven tijdens mijne aanvaarding van de portefeuille van het departement van Justitie. Die denkbeelden worden door mijne geachte ambtgenooten gedeeld en zijn sedert ook bij mij onveranderd gebleven." — „Maar zoo dit de zaak der justitie is, moet ook de fiscale wetgever van zijne zijde zijnen plicht betrachten, en zorgen, dat geen onregtvaardig privilegie blijve bestaan. Dit was thans mijne taak, voor de volvoering waarvan ik niet ben teruggedeinsd. Zijdelings blaadjes te keer te gaan, ik beaam dit ten volle, voegt der Regering niet, kan nooit de taak zijn van het departement

van Finantien. Maar wel was het mijne taak om, toen ik zag, dat eene bepaalde klasse van ingezetenen een privilegie genoot en dat daarvan geen behoorlijk gebruik werd gemaakt, te zorgen, dat dit privilegie niet bleef voortduren. Daarom ook, omdat dit het eenige doel is der wet, ga ik met stilzwijgen voorbij, wat door sommige geachte sprekers gezegd is geworden omtrent het onvoldoende van het middel tot stuiting van het kwaad. Men heeft aan de Regering een doel toegekend, hetwelk zij niet heeft, en neemt dan daaruit aanleiding om te betoogen, dat dit doel niet zal worden bereikt. Dit alles is mij onverschillig. Het doel, hetwelk de Regering werkelijk beoogt, zal bereikt worden, namelijk, dat voortaan geene courant, geen nieuwsblad zal kunnen worden uitgegeven, hetzij dan in grooter, hetzij in kleiner formaat, zonder dat daarvan zegelregt betaald wordt." — „Van pogingen om de vrijheid der drukpers te belemmeren, zal wel niemand de Regering kunnen verdenken. Ook ik heb de vrije drukpers steeds beschouwd als het palladium van alle andere vrijheden, als van het hoogste belang niet enkel voor de natie, maar ook voor de Regering zelve. Ik beaam alles wat daaromtrent door een geacht spreker uit Noord-Holland (Mr. J. Corver Hooft) is gezegd, en zou het voor het ongeluk van mijn leven houden, indien ik immer bewogen mogt worden om mede te werken tot iets, waardoor al ware het dan slechts zijdelings de vrijheid der drukpers zou kunnen worden gefnuikt. Ik geloof te mogen zeggen, dat de namen van 's Konings ministers en hunne bestaande antecedenten op zich zelve daaromtrent reeds voldoende waarborgen opleveren. De lankmoedigheid, waarmede de Regering de dagelijksche aanvallen der drukpers aanziet, bewijst waarlijk niet, dat zij de vrijheid der drukpers vreest of zou willen verkorten. Wij rekenen ons dit niet aan als eene verdienste. De meeste van die aanvallen toch zijn van zoodanigen aard en komen van zoo laag, dat hij, welke zich die aan zou trekken, niet verdienen zou de standplaats te vervullen, welke hem door 's Konings vertrouwen is aangewezen. Op het gezond verstand van het

Nederlandsche volk zullen die aanvallen op den duur geen indruk maken, wanneer 's lands regenten voortgaan met rustelooze inspanning hun pligt te doen en alles aan te wenden wat, naar hun beste weten, in het belang van Koning en vaderland gevorderd wordt. En indien ik mij daarin bedroog, indien het Nederlandsche volk verdwaasd en ongelukkig genoeg kon zijn, om zich door de laster- en schandtaal van dergelijke bladen, als die hier door mij bedoeld worden, te laten bedriegen, wie die zich zelven acht en bewust is alleen door plichtgevoel geleid te worden, zou dan nog blijven hechten aan eene zoogenaamde openbare meening, die der gelijke bladen als hare tolken erkende!" — „Men versta mij wel, Edel Mogende Heeren. Ik zeg dit alleen om u mijne gevoelens te doen kennen voor zoo verre die aanvallen mijn persoon mogten betreffen, en er nog iemand zou kunnen zijn, die meende, dat eenige persoonlijke wrok of verdriet mijne bekende beschouwingen omtrent de vrijheid der drukpers zou hebben kunnen wijzigen. Maar wanneer ik dit zeg, en wanneer zij, die mij eenige achting toedragen, wel verzekerd zullen zijn, dat geenerlei persoonlijke beschouwingen hier eenigen invloed op mij hebben kunnen uitoefenen, — voeg ik er echter te gelijker tijd bij, dat de Regering diep doordrongen is van de overtuiging, dat in eene welgeordende maatschappij de wet en de justitie voor de eer der regenten zoowel als voor de eer en de rust der burgeren behooren te waken; en dat zoo het den staatsman al vrijstaat zich persoonlijk te verheffen boven laaghartigen laster en valsche voorstellingen, op hem in het belang van het algemeen pligten berusten, welke hij niet uit het oog mag verliezen." — „De vrijheid der drukpers wordt door dit wets-ontwerp in geenerlei opzigt benadeeld of belemmerd, evenmin als door de bepalingen der bestaande zegelwet. Zulk eene belemmering ligt niet in den geest van 's Konings Ministers, en dit wilde ik doen uitkomen, terwijl ik tevens de toepasselijkheid van het voorschrift der grondwet, dat op het stuk der belastingen geen privilegie mag bestaan, waarvoor geene genoegzame reden aanwezig is, in

het licht wilde stellen. Ik beaam dan ook alles wat door een geacht spreker uit Noord-Holland (Mr. J. J. Uytwerf Sterling) is gezegd, om te doen zien, dat indien de bestaande wetten niet genoegzaam zijn om het misbruik van de vrijheid der drukpers te keer te gaan, men dan regt-streeks en door eene directe wet, niet zijdelings, daarin behoort te voorzien. Maar ik moet er bijvoegen, dat onder zoodanige omstandigheden er geene gronden kunnen bestaan, om een privilegie te doen voortduren, door hen genoten, tegen welke men directe middelen van beteugeling denkbaar acht." — „Ik kan het ongegronde der aanvallen van de tegenstanders dezer wet, die met mij voorstanders zijn van de vrijheid der drukpers, maar de denkbeelden daarentrent anders toepassen, niet beter in het licht stellen, dan door de zaak om te keeren. Wat zou het geval zijn, wanneer hier nog in het geheel geen zegelregt bestond, en dan de Regering het voorstel deed, om voortaan een zegelregt te heffen van alle dagbladen, grooter dan twee vierkante palmen? Zouden dan niet zij, die zich thans tegen dit wets-ontwerp verzetten, op grond dat er een geheime toeleg tot fnuiking der dagbladschrijvers zou bestaan, met meer regt dien toeleg daarin erkennen? Zou men dan niet zeggen, dat de Regering juist die grootere bladen, die gerekend worden met meer kennis van zaken te worden geschreven, waarin althans meer kennis van zaken zou kunnen worden ontwikkeld, ook omdat men voor de redactie daarvan betere schrijvers kan bekomen, uitsluitend belastte en daardoor trachtte te belemmeren; terwijl men die kleine nietige blaadjes, welke alleen op het minst beschaafde en minst invloed hebbende gedeelte der bevolking kunnen werken, vrijliet? Zou men dan niet zijne stem verheffen tegen het privilegium odiosum, dat in zulk een geval met opzigt tot de kleinere bladen zou worden ingevoerd? Zouden dan niet aangevoerd worden al die redeneringen die de geachte spreker uit Zuid-Holland (Mr. L. C. Luzac) nog in deze zitting heeft doen gelden, toen hij beweerde, dat de natie door middel der dagbladen behoorlijk moest wor-

den bekend gemaakt met al wat in deze vergaderzaal wordt verhandeld? Zou men dan niet wijzen op het voorbeeld van het vrijzinnig Engeland, waar juist die kleinere blaadjes het zwaarst belast zijn? Ik vraag het in gemoede, of, zoo men de zaak omkeert, het bedoelde voorstel niet zoodanige oppositie zou ontmoeten van dezelfde zijde, als thans het tegenwoordige bestreden wordt? Welnu, Edel Mogende Heeren, die staat van zaken bestaat thans bij ons; en dien staat van zaken willen wij doen ophouden. Het is gelijkheid voor de wet, die de Regering voorstaat, en geenszins het vernietigen van blaadjes, die velen van U Edel Mogenden verklaard hebben niet te kennen, die de Regering verplicht is te kennen en die door het geachte lid uit Gelderland gelezen worden." — „Het is niet om te benadeelen, maar om te beletten, dat langer bij uitsluiting begunstigd worde, dat de Regering het onderwerpelijk voorstel heeft gedaan. Dat voorstel levert dan ook niet het treurig verschijnsel op, hetwelk het gevoelig hart van een der geachte sprekers (Mr. S. Baron van Heemstra) getroffen heeft, dat de Regering, met voorbijzien van hare waardigheid, in het strijdperk treedt tegen kleinere dagbladschrijvers. De Regering treedt op voor de wet, in het belang van het algemeen, tot het doen ophouden van een ten onregte toegekend privilege. Waar het zulke beginsels geldt, is in de oogen der Regering niets te klein, niets te gering. Daarom ook acht zij het voorstellen en verdedigen van dit wets-ontwerp niet beneden hare waardigheid, omdat wat met de pligten, die op haar rusten, overeenstemt, niet beneden die waardigheid zijn kan." — „Ik hoop, Edel Mogende Heeren, door het aangevoerde genoeg te hebben gezegd om alle miskenning van het beginsel, waarop dit wets-ontwerp berust, weg te nemen. Ik zal niet stilstaan bij de enkele litterale aanmerking, die door het geachte lid uit Gelderland (Mr. J. M. de Kempenaer) op het eenig artikel van dit ontwerp is gemaakt, en het gebruik daarin der nagenoeg gelijkkluidende woorden: „dagbladen, couranten en nieuwspapieren," betreft. Bij die aanmerking is het aan Zijn Edel Mogende waar-

schijnlijk niet voor den geest geweest, dat die zelfde drie woorden ook in de oorspronkelijke wet van 1843 zijn gebezigd, en dat dus hier, waar het eene wijziging geldt, dezelfde uitdrukkingen behouden moesten blijven."

De Heer De Kempenaer bleef den Minister het antwoord niet schuldig. Nogmaals zegt hij „dat hij niet over de kleine blaadjes heeft willen spreken zonder die te kennen; dat hij zich dus die zoo veel mogelijk heeft aangeschaft, en daarin veel heeft gevonden wat hij geestig keurt, maar ook veel wat hij hoogstens afkeurt, omdat het was geschreven in eenen verkeerden toon, valsch vernuft en persoonlijke beleedigen bevatte. Dit zijn oordeel heeft echter bij deze beraadslaging geen de minste waarde. Hij moest vragen: wat is in deze bladen, dat de verontwaardiging der Regering zoo zeer heeft opgewekt, en dit heeft hij daarin te vergeefs gezocht. Met bevreemding heeft hij den Minister hooren zeggen, dat dit een bewijs oplevert, hoe twee eerlijke en regtschapene mannen over dezelfde zaak een geheel verschillend oordeel kunnen vellen. Deugd is alleen deugd, eerlijkheid alleen eerlijkheid, en bij hem, wier hoofd en hart op de regte plaats staan, kan geen verschil van dien aard plaats grijpen. Het geheele betoog des Ministers over de billijkheid van het voorstel, de gelijkheid voor de wet en het privilegie op het stuk der belastingen, rust op de veronderstelling, dat belasting de natuurlijke toestand is. Bij den spreker is het omgekeerd. Hij acht het niet belasten den natuurlijke toestand ¹⁾, en daarom heeft iedere belasting haar grenzen. Het is geen privilegie dat volgens de wet op het personeel de woningen van geringen aard zijn vrijgesteld. Het belasten der couranten acht hij strijdig met den geest der eeuw en met de zedelijke behoeften der natie. Hij blijft volhouden, niet in te zien, dat door dit wets-ontwerp de gelijkheid zal worden bevorderd

---

1) Gulden woorden, in onze dagen te plaatsen boven den ingang van menige wetgevende vergadering, als prikkel tot bezuiniging!

en ziet integendeel de uitgevers der kleine blaadjes opgeofferd aan het misnoegen der ministers."

De Minister Van Hall antwoordde hierop nog in hoofdzaak: „Edel Mogende Heeren! De laatste gezegden van den redenaar uit Gelderland, die zoo even weder het woord heeft gevoerd, herinneren mij, dat ik nog ééne bedenking onbeantwoord gelaten heb; die namelijk, ontleend uit de vrijstelling van de belasting op het personeel in bepaalde gevallen. Die vrijstelling wordt verleend aan zoodanige personen, die geacht worden hun aandeel in de genoemde belasting niet te kunnen betalen. Het is eene vrijstelling steunende op armoede, in verband met de behoefte om de belastbare voorwerpen te bezitten. Maar geen beroep, hoe gering en weinig winstgevend ook, is van het patentregt vrijgesteld; alle beroepen en neringen zijn daaraan onderworpen, en er is zelfs ééne klasse van neringdoende lieden, die men gemeend heeft hooger te moeten belasten, dan de vermoedelijke winsten van hun beroep anders zouden medebrengen. Het is de stand der tappers. Ik moet daarvan hier gewagen, omdat de geachte spreker uit Zuid-Holland (Mr. L. C. Luzac), die thans zoo zeer geijverd heeft tegen het denkbeeld, om zijdelings te treffen en door eene belastingwet iets anders dan het belang der schatkist te beoogen, in der tijd zoo krachtig heeft aangedrongen op dat onderwerpen der tappers aan een hooger regt, op grond dat de uitoefening van dit beroep nadeelig kon worden voor de zeden en voor de maatschappij in het algemeen. Ik voer dit alleen aan ten bewijze, dat er beroepen kunnen bestaan, die niet heilzaam zijn voor de maatschappij, en dat er, naar het oordeel van het geachte lid redenen kunnen aanwezig zijn, om zulk een beroep zijdelings te treffen. Ik herhaal overigens, dat de Regeering bij het voordragen dezer wet dat voorbeeld niet heeft gevolgd, maar alleen een privilegie heeft willen doen ophouden, dat ten onregte was verleend en op welks voortdoring zij, die het genieten, geene aanspraak hebben."

De zege verbleef natuurlijk aan de Regering. In stem-

ming gebracht werd het ontwerp aangenomen met 33 tegen 15 stemmen. *Vóór* stemden de leden: Strens, Van Naamen, Van Harencarspel, Backer, De Jong van Beek en Donk, Van Sasse van IJsselt, Hiddema Jongema, Timmers Verhoeven, Cost Jordens, De Backer, Nederburgh, Bijleveld, Star Busman, Michiels van Verduijnen, Menso, Den Tex, Van Heloma, Faber van Riemsdijk, Telting, Van Leeuwen, Duijmaer van Twist, Van Bleiswijk, Van Rijckevorsel, De Monchy, Van Panhuijs, Kien, Corneli, Gevers van Endegeest, De Man, Uytwerf Sterling, Lycklama à Nyeholt, Gouverneur en Luyben. *Tegen* stemden de leden: Verweij Mejan, De Kempenaer, Anemaet, Hooft, Van Goltstein, Corver Hooft, Van Heemstra, Luzac, Modderman, Nedermeijer van Rosenthal, Storm, Hoffmann, Boreel van Hogelanden, Schooneveld en Wichers.

Van hetgeen bij de Eerste Kamer voorviel met het wetsontwerp, is, bij gemis der openbaarheid van de handelingen van dit lichaam destijds, niets bekend. De uitkomst intusschen heeft geleerd, dat de *beste Kamer*, zooals de Physiologie het uitdrukte, niet genadig tusschen beide kwam! Zij werd, zooals uit de Nederlandsche Staats-Courant van Maandag 8 December 1845, N°. 290, Bijv. blz. 3, kol. 1, blijkt, bijeengeroepen om te vergaderen op Maandag 15 December 1845, en in dezelfde courant van Dinsdag 23 December 1845, N°. 303, blz. 1, kol. 1, vindt men de Wet van 18 December 1845 gelijk die is opgenomen in het Staatsblad N°. 86 van dat jaar.

De Arnheemsche Courant liet natuurlijk de redevoering van Van Hall niet ongemoeid, en ze gaf in het voorbijgaan diens zwager Den Tex het volgende niet onaardige snuijfe ¹⁾. De Amsterdamsche Hoogleeraar toch had beweerd, dat „toen de wet van 1843 werd daargesteld, aan geene kleine nieuwspapieren *kon* worden gedacht.” En waarom niet? „*Want*” liet hij er op volgen: „*want* zij bestonden niet.” Dat men

---

1) Zie Arnheemsche Courant van Zondag 23, Dinsdag 25 en Donderdag 27 November 1845, N°. 238, 240 en 242.

om iets niet *kan* denken, zeide nu de Arnhemsche, *omdat* het niet bestaat, is zeker eene nieuwe bijdrage ter verklaring wat *Nederlandsche zin* is, in welken geest de Professor in de zitting van 11 November 1844 verklaard had de grondwet te willen herzien, terwijl hij een half jaar later, toen met die uitdrukking de draak was gestoken, in de zitting van 27 Mei 1845, zich hieromtrent nader had uitgelaten. En, zeide de Arnhemsche, „waarschijnlijk hebben wij dan daaraan onze te-korten te danken, omdat men niet aan te-korten *kan* denken, vóór zij bestaan.”

Wat Van Hall zelf betrof, deze had gesproken van „eene min duidelijke bepaling der wet van 1843” waaraan de kleine blaadjes hun oorsprong verschuldigd waren. Maar hiermede strookte niet de „vrijstelling”, waarvan de Minister meende dat die blaadjes volgens de wet het genot hadden, want dan had men in 1843 wel degelijk aan de mogelijkheid van bestaan dier blaadjes gedacht, en was de wet dus volstrekt niet onduidelijk. Die blaadjes moesten volgens den Minister aan zegelrecht onderworpen worden, omdat zij zich hunne vrijstelling „weinig *waardig*” hadden betoond; omdat zij van hun privilegie „geen *goed* gebruik” hadden gemaakt; omdat er „*misbruik* van het privilegie was gemaakt.” Hadden zij zich dus die vrijstelling „*waardig*” gemaakt, hadden zij geen „*misbruik*”, maar een „*goed* gebruik” van hun privilegie gemaakt, dat is te zeggen, hadden zij de Regering en de Ministers toegejuicht, geprezen, vergood, aanbeden, — dan zou men hun het zegelrecht kwijt gescholden hebben. Handhaving van het grondwettig beginsel „gelijkheid voor de wet” was derhalve niet de ware beweegreden van het wets-ontwerp. — In het tweede artikel werden de woorden van Van Hall, dat de *namen* der ministers en hunne *antecedenten* tot waarborg konden strekken, dat zij op de heiligheid van de vrije drukpers geene inbreuk zouden maken, beantwoord met de opmerking, dat de Arnhemsche Courant nooit vermoed had, dat er in die *namen* zulk eene tooverkracht school; zij had al de namen en de letters van de namen der ministers met vlijt bestudeerd,

afzonderlijk en gecombineerd, doch zij had den talisman niet gevonden. De eenige zinvolle namen waren die van de ministers van justitie, van oorlog, van marine en van de R. K. eeredienst, *De Jonge, List, Rijk, Van Son*. Voorwaar eene groote waarborg! En de *antecedenten* van de ministers kwamen er natuurlijk niet beter af. — Eindelijk werd in een derde artikel een loopje genomen met de *lankmoedigheid* der Regering tegenover de dagelijksche aanvallen der drukpers, waarop Van Hall had gewezen.

Weinige dagen later brak de Arnhemsche Courant in hare N°. 244 en 245, van Zaterdag 29 en Zondag 30 November 1845, nog eene lans met het Journal de La Haye, dat in de nummers van Vendredi en Dimanche 21 en 23 Novembre de gehouden beraadslagingen in de Kamers had behandeld.

Nog moet worden aangeteekend hoe De Staatkundige Tooverlantaarn of Utopisch-Politische Snelwagen, 2de deel, blz. 129—155 (en dus het laatste gedeelte van het 2de stuk dat blz. 87 begint, en het eerste gedeelte van het 3de stuk dat blz. 151 aanvangt) wordt ingenomen door „Eene tweede voorstelling van den Staatkundigen Tooverlantaarn. — De Zegelwet,” opgevoerd te Amsterdam in het Théâtre des Variétés van Duport, naar aanleiding van het wets-ontwerp tegen de Lilliputters en de beraadslagingen daarover gehouden, waarvan het stuk eene parodie was.

Hoe heeft nu de wet van 18 December 1845 gewerkt? „Au lieu de disparaître,” heeft Adriaan Van Bevervoorde aangeteekend in het Appendice au N°. 24 du Courrier Batave, du Vendredi 5 Mai 1848, „tous ces lilliputiens, un seul excepté peut-être, reparurent le lendemain dans un format aussi grand que le permettait le timbre coûtant 1 cent. Ce n'étaient que des feuilles volantes; ce devinrent tout-à-coup autant de journaux; le gouvernement enragea, mais il ne put en accuser que ses vues mesquines et sa maladresse.” Zeker was Van Bevervoorde iemand die het weten kon, en toch komt het mij voor, dat zijne voorstelling van zaken gekleurd is. Van de *veertien* mij bekende Lilli-

putters toch heeft juist de helft de voor hun bestaan zoo noodlottige wet overleefd, namelijk de *Meppeler Courant*, de *Tielsche Courant*, de *Gelderland*, de *Kaleidoskoop*, de *Zwartsluizer Bode*, de *Zierikzeesche Nieuwsbode* en de *Harderwijksche Miniatuur-Courant*, van welke zeven op dit oogenblik nog slechts deze drie in leven zijn: de *Meppeler Courant*, de *Tielsche Courant* en de *Zierikzeesche Nieuwsbode*. Van het denkbeeld door Luzac en De Kempnaer aangegeven, om door gedurige verandering van naam of vorm van een nieuwspapier de nieuwe wetsbepaling te ontduiken, heeft niemand zich meester gemaakt.

Het is licht te begrijpen dat het gebeurde met de Lilliputters vroeger of later moest uitloopen op algeheele afschaffing van het dagblad-zegel. Maar voor het zoover kwam verliepen bijna 24 jaren met voorstellen tot vermindering, herhaaldelijk geuite wenschen, en vergeefsche pogingen. Tegenover den sterken aandrang toch tot wegneming van alle beletselen voor openbaarheid in het staatkundige, en ruime gelegenheid tot ontwikkeling der natie, als vruchten der Grondwet van 1848, stonden de eischen van de schatkist, en vrees voor verkeerde gevolgen.

Die aandrang tot ruimere openbaarheid vond allereerst zijne uiting in „eene Koninklijke Boodschap, ten geleide van een wets-ontwerp tot verhooging der uitgaven van het departement van Binnenlandsche Zaken en de Algemeene Lands-drukkerij ter zake van het meer volledig en spoediger door den druk openbaar maken van het verhandelde in de zittingen der Staten-Generaal, met daarbij behoorende memorie van toelichting,” ingekomen in de zitting der Tweede Kamer van Woensdag 1 Augustus 1849¹⁾. Reeds in die van Maandag 6 Augustus daaraanvolgende werd mededeeling gedaan dat tot rapporteurs over dit ontwerp waren benoemd de Heeren Poortman, Godefroi, Leclercq, Thorbecke, en Fokker²⁾. In het door dezen d.d. 13 Augustus

1) Handel. 1848—1849, blz. 729, kol. 2. Bijl. 1848—1849, blz. 202, kol. 1.

2) Handel. 1848—1849, blz. 742, kol. 2.

1849 uitgebracht Verslag ¹⁾ nu werd gezegd, dat men met het oog op bevordering van „wezenlijke openbaarheid” — „in al de afdeelingen er sterk op (had) aangedrongen, om aan de uitgevers der gewone dagbladen voor het mededeelen van een meer omstandig verslag van de zittingen der Kamers alle mogelijke aanmoediging te verleenen. Daartoe (gaf) men in bedenking, om of deze dagbladen van zegelregt vrij te stellen voor alle daarbij behoorende bijvoegsels, die uitsluitend verslagen van het verhandelde in de zittingen der Kamers, der Provinciale Staten of der gemeenteraden (beheelden); of wel in 't algemeen een maximum van zegelregt voor de dagbladen aan te nemen; zoodat zij, ook bij de meeste vergrooting van hun formaat, één en hetzelfde bedrag zouden blijven betalen. Er (was) zelfs de overtuiging geopenbaard, dat, indien het belang der schatkist hier niet zoo luide sprak, in het belang der openbaarheid nog wel een stap verder gegaan, en het zegelregt der dagbladen, dat werkelijk zwaar op die ondernemingen (drukte), geheel afgeschaft zou mogen worden.” In zijne Memorie van Beantwoording verklaarde de Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. J. M. de Kempenaer hierop ²⁾: „De Regering wil gaarne medewerken, om de uitgevers der gewone dagbladen, zooveel dat in haar vermogen is, aan te moedigen tot het geven van meer omstandig verslag van het verhandelde in de zitting der Kamers. De behoeften der schatkist laten evenwel voor het tegenwoordige niet toe, dat anders te doen, dan door de voormelde uitgaven te vergunnen, om bij hunne dagbladen, op afzonderlijke vellen ongezegeld papier, verslag te geven van het verhandelde in de openbare vergaderingen van de beide Kamers der Staten-Generaal, van de Provinciale Staten en van de gemeenteraden, onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat op die ongezegelde bijlagen hunner dagbladen niets anders worde vermeld dan die handelingen, zonder eenige bijvoeging van hetgeen in die vergadering

1) Bijl. 1848—1849, blz. 228, kol. 2.

2) Bijl. 1848—1849, blz. 286, kol. 2.

niet is gezegd, gelezen of geschied. — Aan het voornemen daartoe zal spoedige uitvoering worden gegeven, door eene wets-voordragt, tot het verleenen dezer vergunning gevorderd.”

De dagblad-pers, met name de Arnhemsche Courant, was weinig ingenomen met die aangekondigde wets-voordracht. „Want”, aldus luidt het in haar hoofdartikel „het zegel der dagbladen” in N°. 179, van Donderdag 13 September 1849, „door de *bijvoegsels* vrij te stellen van zegelrecht, wordt de schatkist niet benadeeld, om de eenvoudige reden dat men thans, juist *vanwege* die zegeling, niet dan bij volstreckte noodzakelijkheid *bijvoegsels* geeft. Het zegel op de *bijvoegsels* is bijna nog drukkender dan het zegel op de courant zelve. Zoo betalen wij b. v. voor eene *geheele* courant 1½ cent zegelrecht en voor eene *halve* 1 cent, terwijl wij dus aan onze lezers slechts de *helft* meer geven, moeten wij daarvoor aan zegelrecht *twee derden* meer betalen. Het noodwendig gevolg daarvan is, dat wij bijna nooit *bijvoegsels* geven. Wat wint de schatkist hier nu bij? en wat zou zij verliezen, zoo men de *bijvoegsels onvoorwaardelijk* vrij stelde?”

In de zitting der Tweede Kamer van Woensdag 12 September 1849, waarin het ontwerp in behandeling kwam¹⁾, en waarin tevens bij monde van Mr. J. Heemskerk Bzn. verslag werd uitgebracht over een verzoekschrift van „J. L. van der Vliet, uitgever van het *Zondagsblad* — tegen het drukkende der zegelwet op de dagbladen,” sprak reeds de Heer Van Eck als zijne meening uit, dat indien *geheele* ontheffing te groot nadeel aan de schatkist zou veroorzaken, dan ten minste het zegel op de *helft* der belasting behoorde te worden gebracht; ook drong hij aan op aanmerkelijke vermindering van het zegel voor de buitenlandsche bladen. Nieuwe Rotterdamsche Courant en Algemeen Handelsblad hadden gezegd „dat de door hen gewenschte vrijstelling ten aanzien hunner *bijvoegsels*, voor zoo ver die de handelingen

1) Handel. 1848—1849, blz. 813, kol. 1.

der Staten-Generaal (inhielden), reeds nu volledig (bestond).” De Minister De Kempnaer zeide hierop: „Men verlangt de ontheffing der couranten van het zegelregt. Aan dat verlangen kan niet worden voldaan; de eischen der schatkist verbieden het. Zoolang de bestaande behoeften aanwezig zijn en er geen andere middelen gevonden worden om er aan te voldoen, kan dit zegel niet worden afgeschafft of verminderd. Maar men wil er op eene andere wijze aan te gemoet komen. Men verlangt dat de uitgevers der dagbladen de handelingen der Staten-Generaal ongezegeld zullen mogen verzenden. „Welnu, antwoordt men, dat wordt hun reeds vrij gelaten. Bij hunne dagbladen voegen zij ongezegelde bijvoegsels, waarop niets anders dan de handelingen der Staten-Generaal, der Provinciale Staten en gemeentebesturen worden medegedeeld. Het is dus niet noodig dat te bepalen. Dat bezitten we reeds!” — Dat antwoord is niet edel, want het is eene vergunning van den Minister van Finantien, die hij, met de zegelwet in de hand, misschien niet zou kunnen toelaten; het is eene vergunning in het belang der openbaarheid. Maar daarmede zijn de dagblad-schrijvers niet tevreden; zij verlangen vrijstelling van het zegel voor hunne dagbladen zelve en voor de advertentien. Dit is het waarop het *Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* aandrigen. Ware het mogelijk, het Ministerie zou gaarne aan dat verlangen voldoen, indien slechts de behoefte der schatkist het gedoogde. Dat verlangen wordt gesteld op de lijst der verlangens, die het eerst bevredigd moeten worden, opdat de druk der belastingen vermindere. — Voor het oogenblik echter kan alleen worden toegegeven dat de handelingen der Staten-Generaal zonder zegel worden uitgegeven.” Toen nu ook den heer Bachiens zijne stem had laten hooren over het onderwerp, zeide de Minister van Finantiën, de heer Van Bosse: „Naar aanleiding van de aanmerkingen van den laatsten spreker omtrent het al of niet verschuldigd zijn van zegelregt voor de bijvoegselen der dagbladen of liever de verslagen van de handelingen der Kamers, die aan de geabonneerden der dagbladen worden medegedeeld,

vermeen ik het volgende te mogen aanmerken: Die spreker heeft geheel en al te regt de zaak uiteengezet zoo als zij zich heeft toegedragen. Toen voor de eerste maal een verslag van dien aard werd uitgegeven, heeft de vraag zich voorgedaan of het niet als een bijvoegsel tot de courant moest worden beschouwd. Indien zoodanige verslagen meer periodiek werden uitgegeven, en indien er andere onderwerpen waren bijgevoegd, bijv. advertentien of nieuwstijdingen, dan zeker zou de zegelwet er op van toepassing zijn, en de neutrale vlag waaronder de uitgever voer, zou hem daarvoor niet hebben kunnen beveiligen. Nu echter die stukken zich uitsluitend bepaalden tot het geven van het bedoeld verslag van het verhandelde in de Kamer, nu zij niet periodiek worden uitgegeven en de eenige reden om het zegel er van te heffen hierin zou bestaan, dat zij zijn gedrukt op hetzelfde papier en in hetzelfde formaat als de courant en te gelijk met een nummer dier courant werden uitgegeven, heb ik gemeend dat de wet hier eene meer milde interpretatie toeliet, en ik heb mijne instructien gegeven in dien geest, dat geen zegelregt van die stukken moet worden geheven."

Door de Tweede Kamer met 47 tegen 3 stemmen, en door de Eerste Kamer in de nieuwe zitting op Vrijdag 21 September 1849 zonder beraadslaging met algemeene stemmen aangenomen¹⁾, werd het wets-ontwerp drie dagen later de „Wet van den 24sten September 1849, tot regeling der uitgaven aan te wenden voor het openbaar maken van het verhandelde bij de Staten-Generaal", Stbl. n°. 47, waarbij de Stenographie werd ingevoerd²⁾.

Onder het tweede Ministerie na de Grondwetsherziening van 1848, opgetreden in November 1849, met Thorbecke als leider, en Mr. P. P. van Bosse bij voortdoring als hoofd van het Departement van Finantiën, kwam in de zitting

1) Handel. Eerste Kamer 1849—1850, blz. 10, kol. 2.

2) Verg. De openbaarmaking van de handelingen der Staten-Generaal, door C. Steger, in De Gids voor Augustus 1889, blz. 313—340.

der Tweede Kamer van Maandag 24 Februari 1851 ¹⁾ onder meer in eene Koninklijke boodschap ten geleide van zeven ontwerpen tot het brengen van wijzigingen in het bestaande stelsel van belastingen, waarvan het zevende strekte „tot wijziging en aanvulling der wet op het zegelregt van 3 October 1843 (Staatsblad n°. 47)”, meer bepaald tot onthefing van bezwaren voor kleine wissels, tot vermindering van het proportioneel zegelrecht op onderhandsche huurdellen, en tot eenige verlichting voor het zegel der dagbladen. Blijkens de algemeene Memorie van Toelichting dezer zeven ontwerpen waren de moeielijkheden die zich vroeger bij 's Rijks geldmiddelen voordeden, toen geheel verdwenen, zoodat aan vermeerdering dier middelen niet behoefte te worden gedacht; vandaar dat thans het volgende voorstel ²⁾ kon worden gedaan:

„Het zegelregt, bepaald bij de artt. 22 en 26 der wet van 3 October 1843 (Staatsblad n°. 47), wordt verminderd op een halven cent voor elke tien vierkante palmen of gedeelten van dien. — Het minste regt bedraagt één cent.”

„Van het zegelregt zijn vrijgesteld:”

„bijvoegsels of supplementen van dagbladen, couranten en nieuwspapieren, voor zoover die bijvoegsels en supplementen niets anders behelzen dan mededeeling van het verhandelde bij de Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de gemeentebesturen, of van stukken, aldaar opgemaakt of ingekomen;”

„bijschriften niet meer dan twee maal 's maands in het licht komende, en ten minste twee vellen druks beslaande;”

„advertentiën houdende vermelding van bij den uitgever van een tijdschrift voorhanden boekwerken, voor zoover zij in of op den omslag van dat tijdschrift zijn geplaatst.”

Dit voorstel was, volgens de Arnhemsche Courant ³⁾, „eene verbetering, hoewel niet van zooveel belang als” zij wenschte. „Indien men het minimum op 1/2 cent en het maximum op

1) Handel. 1850—1851, blz. 535, kol. 1.

2) Bijl. 1850—1851, blz. 376¹, kol. 1.

3) Van Zaterdag 5 April 1851, N°. 67 Hoofdartikel.

2 centen stelde, zou aan alle zedelijke verlangens voldaan zijn. En het maximum van 2 centen (was) nog altijd hoog genoeg. Een blad dat dagelijks (uitkwam) en duizend abonnementen (had, zoude) dan toch nog, alleen aan zegelregt, f 7300 betalen. Zeker, een hoog patent, vooral wanneer men daarbij nog in aanmerking (nam), wat de schatkist aan zegelregt voor advertentiën en zegel voor buitenlandsche journalen, welke het blad noodig (had), van hetzelfde (trok). De thans voorgedragene verligting (zoude) voornamelijk de groote dagbladen begunstigen, terwijl juist de kleine pers en de lokale bladen, die zich weinig of niet ontwikkelen en uitbreiden (konden), eene aanzienlijke verligting het meest noodig (hadden).” In geen geval intusschen wenschte de Arnhemsche Courant deze en andere verbeteringen in het belastingstelsel voor den prijs tot heffing eener belasting op de renten, het eerste der zeven ontwerpen. Vier weken later ¹⁾ besprak het blad de overmatige belasting op de buitenlandsche dagbladen, en gaf het „den heer Van Bosse in overweging — het vaderlijke regt van talrijke centen en oponenten, naar duimen of strepen berekend, eenvoudig te veranderen in een regt van één cent per nommer, onverschillig de grootte van het blad, en zonder verhooging voor bijvoegsels.”

Eerst in de bijeenkomst der Tweede Kamer van Dinsdag 8 Juli 1851 werd kennis gegeven, dat tot rapporteurs over het zevende ontwerp waren benoemd de Heeren Godefroi, De Moraaz, Van Eck, Van der Linden, en Bachiene ²⁾. In de volgende zitting werden de belasting-ontwerpen op nieuw ingediend in de bijeenkomst van Donderdag 25 September 1851 ³⁾, bij welke gelegenheid breedvoerige beraadslagingen werden gehouden over de vraag, hoe gehandeld moest worden met in de vorige zitting onafgedaan gebleven zaken. Een uitvloeisel hiervan was, dat in de zitting van Vrijdag

1) In N°. 87, van Zondag 4 Mei 1851, Hoofdartikel.

2) Handel. 1850—1851, blz. 1059, kol. 2.

3) Handel. 1851—1852, blz. 51, kol. 1.

17 October 1851¹⁾ werd medegedeeld, hoe toen tot rapporteurs over het zegel-ontwerp waren benoemd de Heeren Ypey, Van Eck, Bachiene, Meeussen, en Godefroi. Het verslag dezer commissie werd eerst uitgebracht in de zitting van Zaterdag 28 Februari 1852, bij welk verslag²⁾ onder meer werd aangedrongen op de mededeeling van eenen „Algemeene Staat van het in den jare 1850 gezegelde papier voor week- en dagbladen, en van de daarvan verschuldigde zegelregten,” welk stuk toen dan ook door den Minister ter Griffie voor kennismaking is nedergelegd, maar negen jaar later is afgedrukt in het Staatkundig en Staatshuishoudkundig Jaarboekje voor 1861, blz. 335—340; verg. 1869, blz. 519³⁾. Intusschen wenschte de Commissie het voorstel der Regeering in hoofdzaak aldus te wijzigen, dat het zegelrecht werd „verminderd op *een halven cent* voor de eerste 15 vierkante palmen en verder voor elke tien vierkante palmen daarboven of gedeelten van dien.” Wat de pers zelve betreft, deze uitte zich in een verzoekschrift dd. 3 Maart 1852 ingediend door de eigenaars van het Algemeen Handelsblad, waarin werd opgemerkt, dat er in de voordracht eene leemte was overgebleven, namelijk het gemis van een maximum van zegel voor dagbladen, daar de ondervinding had bewezen, dat, zelfs onder de toenmalige wetgeving, geen dagblad, op ééne uitzondering na, hier te lande de 30 vierkante palmen had overschreden, betalende een recht van $2\frac{1}{2}$ cent. Daarom werd verzocht dat het maximum van het dagbladzegel zou worden bepaald op $1\frac{1}{2}$ cent, wanneer de door de Commissie van rapporteurs voorgestelde wijziging mocht worden aangenomen, of van 2 centen wanneer de Tweede Kamer zich met die wijziging niet

1) Handel. 1851—1852, blz. 94, kol. 1.

2) Bijl. 1851—1852, blz. 576, kol. 2.

3) Zie ook Method. Verzam. van de Wetsbep., enz. enz. omtrent het zegelregt, enz. enz. 1867, blz. 108. Volgens „De Dagbladen in Nederland, Wat zijn zij, en wat behoorden zij te wezen?” Enz. „Door Philalethas” (Iz. J. Lion), 1858, blz. 53, aant. 2, „krjoelt deze staat van duisterheden, die onoplosbaar schijnen.”

mocht vereenigen¹⁾. Bij monde van den Heer Van Heiden Reinestein bracht de Commissie voor de verzoekschriften verslag uit over dit stuk vóór de beraadslagingen over het ontwerp in de zitting van Donderdag 18 Maart 1852 werden gehouden, toen, na verwerping met 31 tegen 19 stemmen van een amendement van den Heer Van Eck, om een maximum voor het zegelrecht der dagbladen aan te nemen van 2 centen, maar na aanneming met algemeene (54) stemmen van de reeds medegedeelde wijziging der Commissie van rapporteurs, en na aanneming met 46 tegen 9 stemmen van nog een tweede amendement derzelfde commissie, het ontwerp in zijn geheel werd aangenomen met 48 tegen 7 stemmen, namelijk die der Heeren Jongstra, Poortman, Van Hall, Van der Linden, de Moraaz, Godefroi en Gouverneur²⁾. Uit den smeltkroes van overwegingen kwam thans, voor zooverre de dagbladen en tijdschriften betrof, het volgende zegel-ontwerp bij de Eerste Kamer in behandeling:

„Het zegelregt, bepaald bij de artt. 22 en 26 der wet van 3 October 1843 (*Staatsblad* no. 47), wordt verminderd op *een halven cent* voor de eerste 15 vierkante palmen en verder voor elke tien vierkante palmen daarboven of gedeelten van dien.”

„Het zegelregt wordt berekend in verhouding tot de geheele oppervlakte van ieder vel papier, dat ter stempeling wordt aangeboden. Dit laatste mag niet voor een gedeelte der oppervlakte van zegel worden voorzien.”

„Van het zegelregt zijn — vrijgesteld”:

„a. bijvoegsels van dagbladen, couranten en nieuwspapieren, voor zoover die bijvoegsels niets anders behelzen dan het verhandelde bij de Staten-Generaal, de Provinciale Staten

1) Ingekomen in de zitting van Donderdag 4 Maart 1852, *Handel*, blz. 807, kol. 2, is het adres afgedrukt in het Nieuwsblad van den Boekhandel van Donderdag 11 Maart 1852, N°. 11, blz. 50, en in de *Arnhemse Courant* van Zondag 7 Maart 1852, N°. 48, blz. 4, kol. 1. — Zie ook A. C. Kruseman, *Bouwstoffen*, II, 1, blz. 117—126.

2) *Handel*. 1851—1852, blz. 920, kol. 2.

en de gemeente-besturen, of stukken aldaar opgemaakt of ingekomen”;

„b. advertentiën houdende vermelding van bij den uitgever van een tijdschrift voorhanden boekwerken, voor zover zij in of op den omslag van dat tijdschrift zijn geplaatst.”

„Art. 27, lit. C, no. 8 der wet van October 1843 (*Staatsblad* no. 47), wordt vervangen door de volgende bepaling”:

„Tijdschriften, niet meer dan tweemaal 's maands in het licht verschijnende, én waarvan iedere aflevering ten minste twee vellen druks bevat.”

Terwijl het ontwerp bij de Eerste Kamer inkwam op Woensdag 14 April 1852¹⁾, werd in de zitting van Dinsdag 20 April door den Voorzitter medegedeeld dat door de afdelingen tot rapporteurs waren benoemd de Heeren Van Eijsinga, Cremers, de Brauw, en Borski²⁾; en nadat in de zitting van Zaterdag 24 April zoowel het verslag als het antwoord der Regeering was uitgebracht³⁾, werd twee dagen later, Maandag 26 April 1852, het ontwerp met algemeene (32) stemmen verworpen wegens de daarin tevens voorkomende bepalingen omtrent het zegelrecht op handelspapier⁴⁾.

Het eenvoudigste ware zeker geweest, dat, aangezien de vermindering van het zegel op de dagbladen, op eene enkele uitzondering na, geen tegenstand bij de Eerste Kamer had gevonden, de Minister dit gedeelte uit het gevallen ontwerp zou gelicht en afzonderlijk voorgedragen hebben. Dit geschiedde intusschen niet, misschien wel wegens mindere ingenomenheid met de door de Tweede Kamer aangebrachte wijzigingen. Maar vandaar dan ook dat in September 1852 door de uitgevers van meest alle dag- en weekbladen, in 't geheel 74, een verzoekschrift tot den Koning werd gericht, waarbij werd aangedrongen op eene dergelijke afzon-

1) Handel. 1851—1852, Eerste Kamer, blz. 149, kol. 1.

2) Handel. 1851—1852, Eerste Kamer, blz. 162, kol. 1.

3) Handel. 1851—1852, Eerste Kamer, blz. 187, kol. 2.

4) Handel. 1851—1852, Eerste Kamer, blz. 191—201. Verg. lager bij 1856, blz. 106.

derlijke voordracht; een gelijkluidend adres werd aan de beide Kamers der Staten-Generaal ingezonden, met verzoek om bij de Regeering aan te dringen op de indiening van zoodanig wets-ontwerp, en mocht de Regeering daarmede in gebreke blijven, dat dan van de Tweede Kamer eene voordracht zou uitgaan en door de Eerste Kamer worden ondersteund¹⁾. Het kwam ter Tweede Kamer in de zitting van Vrijdag 24 September, terwijl de slotsom van het verslag der Commissie voor de verzoekschriften, uitgebracht bij monde van den Heer Beens in de zitting van Maandag 11 October, strekte tot mededeeling aan den Minister en wederlegging ter Griffie²⁾.

Ruim vijf weken later, in de zitting der Tweede Kamer van Vrijdag 19 November 1852, bij gelegenheid der algemeene beraadslagingen over Hoofdstuk II (Hooge Collegiën van Staat) der begrooting voor 1853, richtte de heer Van Nierop, die eerst sedert 12 Mei zitting had voor Hoorn, de vraag tot den Minister van Finantiën „of er eenig uitzigt (bestond), dat zijn vroeger ontwerp op het zegel der dagbladen bij deze Kamer weldra zou terugkomen?” Maar de Minister antwoordde dat „reeds sedert geruimen tijd — aan de dagbladen gelegenheid (werd) gegeven; om de verslagen der handelingen van de Staten-Generaal op ongezegeld papier mede te deelen.” — „Wat het wets-ontwerp zelf (betref), — de Regeering verloor dit niet uit het oog. Het (was) haar voornemen het bij eene volgende gelegenheid aan — beraadslaging te onderwerpen”³⁾.

1) Men vindt het aldaar afgedrukt met de namen der uitgevers en de titels der bladen in het Nieuwsblad voor den Boekhandel van Donderdag 30 September 1852, N°. 40, blz. 188, en met de titels der bladen alleen in de Arnheemsche Courant van Zaterdag 25 September 1852, N°. 190, blz. 3, kol. 1 en volg.

2) Handel. 1852—1853, blz. 6, kol. 2; blz. 51, kol. 2.

3) Handel. 1852—1853, blz. 142, kol. 1. — Zie over het uitgeven der verslagen van de handelingen der Staten-Generaal op ongezegeld papier hierboven blz. 99^d. Ook is mij bekend een Kon. Besluit van 14 Juli 1866, N°. 76, te vinden in de Nederl. Staats-Courant van Vrijdag 20 Juli 1866, N°. 169, blz. 1, kol. 2, van gelijken inhoud.

Die „volgende gelegenheid” heeft lang genoeg op zich laten wachten. Eerlang schreef men April 1853 en trad het Ministerie „van de tegenovergestelde rigting” op, met den heer E. C. H. van Doorn aan het hoofd van het Departement van Finantiën, die reeds in het begin van Januari 1854 ad interim door Mr. F. A. van Hall, Minister van Buitenlandsche Zaken, werd vervangen, totdat op 1 Mei 1854 de voorzitter van het Muntcollegie, Dr. A. Vrolik, Minister van Finantiën werd, die eerst op 12 Maart 1858, bij het optreden van het „Ministerie van Fusie”, zijne portefeuille overgaf aan Mr. P. P. van Bosse.

In de Volksvertegenwoordiging intusschen werd in die jaren het zegel op de dagbladen niet uit het oog verloren. Bij gelegenheid dat onder het Ministerie „van de tegenovergestelde rigting”, waarvan Mr. D. Donker Curtius, voor de tweede maal, als hoofd van het Departement van Justitie deel uitmaakte, op Dinsdag 18 December 1855 in de Tweede Kamer de Wet op de Middelen voor 1856 aan de orde was, sprak de heer Van Eck ¹⁾ onder anderen als zijne meening uit „dat de drukpers (moest) ontheven worden van belastingen, die daarop al te zeer (drukten),” terwijl hij het ontwerp van den heer Van Bosse in herinnering bracht. En niet onaardig voegde hij hieraan toe: „Thans hebben wij een Ministerie, waarin een Minister zitting heeft, die vroeger de drukpers heeft genoemd de „koningin der aarde”, en die zelfs voerspeld heeft dat hij, die deze koningin den scepter zou willen ontrooven, door haar zou vernietigd worden ²⁾. Met het oog daarop heb ik gewenscht, dat men die koningin, ik zeg niet dadelijk, haren scepter in de hand zou hebben gegeven, maar althans een weinig zou ontslagen hebben van de boeijen, waarin men haar heeft geklonken. Ik hoop dat, zoo de Regeering zich in dit opzigt tot heden

1) Handel. 1855—1156, blz. 495, kol. 2.

2) Slotwoorden der „Pleitrede van Mr. Dirk Donker Curtius voor den Hoogen Raad der Nederlanden ten behoeve van C. A. Thieme, drukker en uitgever der Arnhemsche Courant, requirant in Cassatie. Uitgesproken den 12den Julij 1839. Te Arnhem, bij C. A. Thieme. 1839.” 45 blz. 8°.

als het ware onverschillig heeft betoond, zij thans de belofte moge doen, dat men die koniugin der aarde voortaan de noodige eer zal bewijzen, en men eene belasting zal verminderen, die den geest zoo zeer aan banden legt." Van de Ministerstafel volgde noch belofte, noch zelfs antwoord.

Onder het Ministerie Van der Bruggen-Simons, in Juni 1856 opgetreden, waarin Dr. A. Vrolik als Minister van Finantiën overstapte, kwam op Dinsdag 23 September 1856 ter Tweede Kamer in een „wets-ontwerp tot vermindering van het zegelregt op de certificaten van nationale werkelijke schuld" enz. In het Voorloopig Verslag der Commissie van Rapporteurs over dit ontwerp, waartoe de heer Van Bosse behoorde, dd. 6 October 1856, werd gezegd ¹⁾ dat „een groot getal — leden meende, dat zoo de Regeering juist eene vermindering van zegelregt op het oog had, vermindering van het zegelregt op gedrukte stukken, op dagbladen, tijdschriften, aanplakbiljetten en dergelijke meer, — vooral op buitenlandsche dagbladen en tijdschriften — oneindig nuttiger was dan de nu voorgestelde maatregel. Voor weinige jaren was eene voordragt tot vermindering van zegelregt op dit een en ander gedaan en door de Tweede Kamer aangenomen; de redenen van verwerping daarvan door de Eerste Kamer waren enkel en alleen te vinden in de versterking der persale bepalingen tegen de ontduiking van het zegelregt op wissels, welke diezelfde voordragt bevatte en waarmede de Eerste Kamer zich niet konde vereenigen." In de Memorie van beantwoording ²⁾ werd door de Regeering geen aandacht gewijd aan dit punt. Maar bij gelegenheid der openbare beraadslaging wees de heer Van Bosse op Donderdag 13 November 1856 ³⁾ onder meer „op de hooge wenschelijkheid, zoo niet noodzakelijkheid, dat het zegel op de buitenlandsche dagbladen en tijdschriften gelijk (werd) gesteld met dat op dergelijke binnenlandsche stukken." Thans

1) Bijl. 1856—1857, blz. 100, kol. 2.

2) Bijl. 1856—1857, blz. 370.

3) Hand. 1856—1857, blz. 106 kol. 1.

gaf de Heer Vrolik hem toe „dat de wet op het zegel ook nog andere herzieningen” behoefde dan in het aan de orde zijnde voorstel waren gedaan. Op „afdoende herziening” der zegelwet werd daarna ook ter Eerste Kamer in de zitting van Maandag 22 December aangedrongen door den Heer Van Eijsinga ¹⁾).

Een jaar later werd in het Voorloopig Verslag over het Ontwerp van Wet op de Middelen voor 1858 gezegd ²⁾: „Eenige leden kwamen te dezer gelegenheid terug op de wenschelijkheid en noodzakelijkheid van het hooge zegelregt der buitenlandsche dagbladen af te schaffen.” Hierop verklaarde de Minister in zijne Memorie van Beantwoording ³⁾: „Het voornemen om eene wijziging van sommige bepalingen der wet op het regt van zegel voor te stellen is der Regering niet geheel vreemd, evenmin als het voornemen om bij die gelegenheid in ernstige overweging te nemen, of niet het zegelregt op de buitenlandsche dagbladen voor vermindering vatbaar wezen zou.” Vandaar dat in de zitting van Zaterdag 12 December 1857, toen gemeld Ontwerp van Wet aan de orde was, de Heer De Poorter de vraag stelde „of de vermindering of de afschaffing van het zegelregt op de binnenlandsche dagbladen niet het eerst in aanmerking zoude moeten komen”; doch de Minister Vrolik antwoordde den afgevaardigde uit 's Hertogenbosch „dat (de belasting op buitenlandsche dagbladen) thans zeer ongelijmatig (drukte), maar dat bij de Regering het voornemen niet (bestond) om ook op het zegel der binnenlandsche dagbladen terug te komen” ⁴⁾).

In de zitting der Tweede Kamer van Dinsdag 27 April 1858 kwam het advertentie-zegel ter sprake. Sedert 1 Mei 1851 toch verscheen bij den uitgever T. C. B. Ten Hagen,

---

1) Handel. Eerste Kamer 1856—1857, blz. 52, kol. 1, verg. met het Verslag op blz. 46, kol. 2.

2) Bijl. 1857—1858, blz. 129, kol. 2.

3) Bijl. 1857—1858, blz. 242, kol. 1.

4) Handel. 1857—1858, blz. 272, kol. 2; blz. 274, kol. 1.

in de Assendelftstraat te 's Gravenhage, een Fransch blad „L'Echo Universel, Journal des Pays-Bas”.

„Gedurende eenigen tijd werd in (dit blad) eene lijst medegedeeld der voornaamste adressen van handel en nijverheid van 's Gravenhage (*Principales adresses du commerce et de l'industrie de La Haye*), die inzonderheid als gids moest dienen voor het reizend publiek. De uitgever meende hiertoe volkomen vrijheid te hebben en kon voorzeker niet onderstellen, dat deze lijst, evenmin als zoovele andere opgaven, die dagelijks in het belang van het publiek door de dagbladen (werden) medegedeeld, als eene aankondiging zou beschouwd worden. Bij het bestuur der registratie en domeinen scheen men aanvankelijk eveneens dit gevoelen toegedaan te zijn, en scheen er althans twijfel te bestaan, daar er dan eens geen, dan weder wel één zegel voor de geheele rubriek geheven werd.”

„Doch in April 1853 ¹⁾ veranderde de administratie op het onverwachtst van zienswijze. Opmerkelijk was de wijze, waarop men toen te werk ging. Nadat men, zonder de minste waarschuwing, de plaatsing van de lijst „principales adresses” had doen voortgaan, verraste men den uitgevers eensklaps, na verloop van anderhalve maand, met eene rekening, waaruit bleek, dat voor elk adres bij iedere plaatsing een zegelregt van 35 cents geheven was.”

„Deze ongehoorde vordering bleef niet onbekend aan de elkander opvolgende hoofden van het Departement van Financiën. De uitgever wendde zich bij verschillende verzoekschriften tot de ministers, zette de zaak uiteen en drong op eene regtvaardige afdoening aan, overeenkomstig de gebruiken der administratie en de toepassing der zegelwet op andere dagbladen; nimmer werd aan zijn verlangen gevolg gegeven. Alhoewel overtuigd van zijn goed regt, stelde de uitgever van (het blad), met het oog op de altijd aanzienlijke

---

1) Staat dit in verband met het optreden van het Ministerie „van de tegenovergestelde rigting”?

kosten van een rechtsgeding, als nu eene transactie voor, die eveneens werd afgewezen.

Ten einde raad dagvaardde hij den Minister van Financiën, maar de Rechtbank te 's Gravenhage stelde hem bij vonnis van 24 October 1854 in het ongelijk ¹⁾. In die uitspraak werd berust, maar het Weekblad van het Regt, dat zich niet kon vereenigen met het vonnis, wijdde — nadat reeds in de zitting der Tweede Kamer van Woensdag 5 December 1855 ²⁾ de zaak door den Heer Storm was ter sprake gebracht — daaraan twee hoofdartikels in N°. 1705, van Donderdag 30 December 1855, en N°. 1710, van Maandag 7 Januari 1856. In het volgende jaar deelde het blad in N°. 1850, van Maandag 11 Mei 1859, blz. 3, kol. 2, onder het Mengelwerk mede een toen ³⁾ door den Heer Ten Hagen bij de Tweede Kamer ingediend adres.

Dit adres kwam in ter zitting van Maandag 27 April 1857 ⁴⁾; in die van Woensdag 20 Mei daaraanvolgende stelde de Commissie voor de verzoekschriften voor het adres ter Griffie neder te leggen, maar tevens een afschrift te verzenden aan den Minister van Financiën met verzoek om inlichtingen ⁵⁾. Eerst onder dagteekening van 21 September 1857 kwamen die inlichtingen ⁶⁾ bij de Tweede Kamer in de zitting van Vrijdag 25 September, waar ze toen werden gesteld in handen eener commissie bestaande uit de Heeren Van Heiden Reinestein, Van Zuylen van Nijvelt, Dommer van Poldersveldt, Van Reede van Oudtshoorn, en Noltheinius ⁷⁾. Het verslag dier commissie, dd. 2 Maart 1858, waarvan de slotsom strekte tot aanneming voor kennisgeving, nederlegging ter griffie, en verzending van een

1) Weekblad van het Regt van Maandag 3 December 1855, N°. 1700, blz. 3, kol. 2.

2) Handel. 1855—1856, blz. 307, kol. 1, en 310°, kol. 1.

3) Waarom dit adres eerst toen is ingediend, bleek mij niet.

4) Handel. 1856—1857, blz. 619, kol. 2.

5) Handel. 1856—1857, blz. 863, kol. 1.

6) Bijl. 1857—1858, blz. 62, kol. 2.

7) Hand. 1857—1858, blz. 13, kol. 1.

afschrift aan den Minister, werd uitgebracht in de zitting van Woensdag 21 April 1858 ¹⁾; in die van Dinsdag 27 April kwam het in behandeling ²⁾. Het werd besproken door de Heeren Thorbecke, Van Eck, Van Hoëvell, Van Reede van Oudtshoorn, Van der Linden, en Van Bosse, die eerst sedert 12 Maart weder aan het hoofd van het Departement van Finantiën stond. Vooral Thorbecke's redevoering over de ongelijke toepassing der zegelwet op advertentiën, over het drukkende zegelrecht der advertentiën, en dat der dagbladen in het algemeen, was belangrijk; en brak Van Eck eene lans voor den adressant die onbillijk en hard was behandeld, Van Hoëvell wees op de Indische dagbladen die, in Indië zelf niet aan zegel onderworpen, hier te lande van een buitenlandsch zegel moesten worden voorzien. Met dat al kon de Minister de verzekering niet geven dat reeds in deze of in de volgende zitting een ontwerp tot vermindering van het zegelrecht op advertentiën en dagbladen, waarop vooral door Thorbecke was aangedrongen, door hem zou worden ingediend; andere zaken hadden den voorrang; zoodra hij daartoe in staat was zou hij eene geheele herziening der zegelwet voorstellen, maar wanneer dit plaats zou vinden kon hij niet bepalen. Hiervan is wel is waar niets gekomen, maar de naam van den Heer Van Bosse is toch, ofschoon eerst ruim tien jaren later, blijvend verbonden aan de geheele afschaffing van het zegelrecht op dagbladen en advertentiën.

In Februari 1860, tegelijk met den Heer Van Tets, in de Eerste Kamer gestruikeld over spoorwegen met concessies, zag de Heer Van Bosse zich door Van Hall vervangen. Juist op het oogenblik dat deze een jaar later ongenegen was het voorzitterschap van den Ministerraad op te offeren, en dientengevolge aftrad, tijdelijk door den Minister van Marine Mr. J. S. Lotsy, weldra door Jhr. Mr. J. G. H. Van Tets van Goudriaan als lid van het Ministerie van

---

1) Bijl. 1857—1858, blz. 725, kol. 1.

2) Handel. 1857—1858, blz. 459, kol. 1.

12 Maart 1861 vervangen, kwam in de zitting der Tweede Kamer van Donderdag 21 Februari 1861 ¹⁾ eene koninklijke boodschap in ten geleide van een „ontwerp van wet op het recht van zegel, voor zoover (betref) het handelspapier enz.” ²⁾, waarbij Van Hall terugkwam op het door de Eerste Kamer verworpen ontwerp van Februari 1851, met uitzondering van de dagbladen. Blijkens mededeeling in de zitting van Dinsdag 26 Februari 1861 ³⁾ werden door de afdeelingen tot rapporteurs over dit ontwerp benoemd de Heeren Van Eck, Van Heukelom, Begram, Van Bosse, en Dirks. Tijdens het onderzoek, en nog eer het Voorloopig Verslag bekend werd, besprak de Arnhemsche Courant ⁴⁾ in eene reeks van zeven artikelen. „Het zegel op de dagbladen”, die hier in herinnering verdienen te worden gebracht. Voor een dagblad, ofschoon van beperkte ruimte, was het onderwerp dan ook van zooveel beteekenis, dan het in N°. 2235, van Donderdag 18 April 1861, blz. 2, kol. 2, het volgende gedeelte uit § 2 van het Voorloopig Verslag, dd. 9 April 1861 ⁵⁾, in zijn geheel opnam.

De meerderheid was tegen partiëele herziening der wet van 1843. Er „scheen, na al wat daarover vroeger en beter (was) voorgevallen, niet wel aan eene zelfs zeer partieele herziening der wet van 1843 te kunnen worden gedacht, zonder dat de daarin voorkomende bepalingen wegens het zegelrecht op de dagbladen in nadere overweging wierden genomen. Door verschillende leden werd omtrent dit punt een zeer bepaald gevoelen uitgedrukt. Hunnes inziens (was) het belasten der binnenlandsche dagbladen strijdig met den aard van het constitutioneel regeeringsstelsel, hetwelk op vrije wisseling van denkbeelden over alle voorkomende vraagstukken van staatsrecht en beheer berust. Reeds veel te lang

---

1) Handel. 1860—1861, blz. 553, kol. 2.

2) Bijl. 1860—1861, blz. 556, kol. 1.

3) Handel. 1860—1861, blz. 557, kol. 2.

4) In N°. 2219, en 2221 tot 2226, van Vrijdag 29 Maart, Maandag 1, Woensdag 3, Donderdag 4, Vrijdag 5, Zaterdag 6, en Maandag 8 April 1861.

5) Bijl. 1860—1861, blz. 796.

werd de journalistiek hier te lande door hooge zegelregten gedrukt en in hare ontwikkeling belemmerd. Die belemmering werkte nadeelig voor de bestaande dagbladen, maar was vooral verderfelijk omdat zij de oprigting van nieuwe organen der openbare meening tegenging. Het gevolg was, dat onze journalistiek, in plaats van door den prikkel der mededinging tot het voorwaarts streven te worden aangemoedigd, nagenoeg op dezelfde hoogte bleef en niet genoegzaam aan de behoeften van onzen tijd beantwoordde. Aan dien staat van kwijning moest, volgens deze leden, een einde worden gemaakt, door, ook op het voorbeeld der ons omringende constitutionele Staten, het formaatzegel der dagbladen geheel af te schaffen. Vermindering van dat zegelregt zou niet genoeg baten. De bedoelde leden hechten zóó zeer aan dit punt, dat zij verklaarden nimmer aan eene geheele of gedeeltelijke herziening der wet van 1843 hunne stem te zullen geven, waarin niet de opheffing van het zegelregt op de dagbladen begrepen was. Tegelijk zou dan de afschaffing van het zegelregt op de advertentien in de dagbladen in aanmerking verdienen te komen. Dat regt belemmerde den kleinhandel en de nijverheid in het algemeen, die geen belang bij het zoo kosteloos mogelijk doen van herhaalde aankondigingen hadden."

„Andere leden gingen in de veroordeeling van het zegelregt op de binnenlandsche dagbladen en op de daarin voorkomende advertentiën niet zoo ver. Zij konden niet toegeven, dat, in vergelijking met zooveel andere hier te lande bestaande belastingen, deze zoo bijzonder drukkend was of zulke verkeerde gevolgen na zich sleepte. De som van nagenoeg drie tonnen gouds, die het zegelregt der dagbladen thans jaarlijks in de schatkist (bracht), was belangrijk genoeg om niet te spoedig geheel prijs te worden gegeven. Zoo al het meeren deel dezer leden niet ongunstig voor vermindering van het zegelregt der binnenlandsche dagbladen gestemd was, meenden velen hunner, dat aanmerkelijke verlaging van dat regt voor de buitenlandsche bladen nog ruim zoo zeer in aanmerking kwam. Voor die buitenlandsche bladen (moest), ten

gevolge van heffing van dat zegelregt en van het port, hier te lande een buitensporig hooge prijs worden betaald, die de verspreiding der beste hunner meer (belemmerde), dan voor het algemeen belang wenschelijk (was). Het belang der schatkist sprak hier zoo luide niet, omdat de opbrengst van het zegelregt op de buitenlandsche dagbladen tot nog toe betrekkelijk gering (was), juist omdat dit zegelregt eenigermate als eene verbodsbepaling (werkte). Nu voerde men wel daartegen aan, dat indien door aanmerkelijke verlaging van het zegelregt op de buitenlandsche dagbladen de verspreiding daarvan bevorderd wierd, zulks tot nadeel der binnenlandsche bladen strekken zou, die dan minder lezers zouden vinden; maar het antwoord was, dat het reeds ingeroepen beginsel van meerdere concurrentie ook hier nuttig werken zou. Indien toch velen in den lande op het lezen van de beste buitenlandsche bladen grooten prijs (stelden, was) dit ook daaraan toe te schrijven, dat onze eigene journalisten niet altijd genoegzame zorg aan de door hen medegedeelde buitenlandsche berigten (besteedden). Wanneer het gemakkelijker wierd, zich een goed buitenlandsch dagblad aan te schaffen, zonden de eigenaren der binnenlandsche bladen in de verbetering der redactie hunner nieuwstijdingen uit het buitenland het middel zoeken om zich niet te zeer te laten overvleugelen. Te meer nog meende men zich tegen het zegelregt op de buitenlandsche dagbladen of althans tegen het hoog bedrag daarvan te moeten verklaren, omdat art. 26 der wet van 1843 de dagbladen, die in onze overzeesche bezittingen het licht (zagen), met de buitenlandsche op ééne lijn (stelde), en dus de verspreiding dier koloniale bladen in het moederland (belemmerde). Zij (werden) daar ongezegeld uitgegeven en (waren) hier aan een hoog zegelregt onderworpen; terwijl toch het algemeen belang ontwijfelbaar (medebracht), dat onze ingezetenen zooveel mogelijk op de hoogte (bleven) van hetgeen er in de koloniën (voorviel) of geschreven (werd)."

„Sommige leden voegden er de opmerking bij, dat er eene bijzondere reden (bestond), die de handhaving van het zegel-

regt op de buitenlandsche dagbladen op den duur niet wel mogelijk maken (zoude). De Engelsche Regering (toonde) zich, gelijk bij de behandeling der jongste postwet gebleken (was), weigerachtig om het port der Nederlandsche brieven tot hetzelfde cijfer te verminderen waarop bijv. thans dat der Belgische bepaald (was), en zulks op grond dat de Engelsche dagbladen hier te lande aan een zegelregt onderworpen (waren), wat men in Engeland als eene soort van port (beschouwde). Zij (wilde) het port der Nederlandsche brieven dan alleen op het lager cijfer brengen, wanneer de Engelsche dagbladen hier te lande (werden) vrijgesteld van alle zegelregt. Bleek de onmogelijkheid om Engeland op dit voor onzen handel belangrijk punt van gevoelen te doen veranderen, er zou weldra niets anders overschieten dan geheele opoffering van het zegelregt der buitenlandsche dagbladen; maar dan ook zou dat regt voor de binnenlandsche bladen niet meer houdbaar zijn. Op grond hiervan wilden deze leden der Regering wel in overweging gegeven hebben, om het vraagstuk der afschaffing van het zegelregt der dagbladen te vereenigen met dat wegens de vermindering van het briefport, waaromtrent een wetsvoorstel bij de Kamer ahangig (was). Wierden die beide zaken aaneengekoppeld, de vermindering van lasten en de bevoordeeling van handel en verkeer zouden zoo blijkbaar zijn, dat daarop eenig aequivalent, misschien wel in de rigting van het tegenwoordig wets-ontwerp, kon worden gebouwd, en dus het zeer aanmerkelijk verlies, 't welk de schatkist door de voorgestelde vermindering van het briefport en eene onvermijdelijk geworden afschaffing van het zegelregt der dagbladen lijden zou, gematigd zou worden."

De nieuw opgetreden Minister, door wien het ontwerp niet was ingediend, liet dit Voorloopig Verslag onbeantwoord. Maar toen in het volgende zitting-jaar, in § 3 van het Voorloopig Verslag over Hoofdstuk IX B (Departement van Finantiën) der begrooting voor 1862 ¹⁾ „verschillende

1) Bijl. 1861—1862, blz. 164, kol. 1.

leden het verlangen naar eene spoedige indiening van een" voorstel tot herziening der wet op het zegel „te kunnen" geven, verklaarde de Heer Van Tets in zijne Memorie van Beantwoording ¹⁾: „de zamenstelling van ontwerpen van nieuwe wetten op de *registratie* en op het *zegel* is thans ondernomen. Het is wenschelijk, dat deze twee ontwerpen gelijktijdig worden behandeld, daar beide belastingen naauw met elkander in verband staan. Die ontwerpen zullen de gelegenheid aanbieden ter behandeling van de hier aangeduide punten." — Bij het bestaan van het voornemen om een ontwerp eener geheel nieuwe wet op het zegel in te dienen, ware het niet raadzaam, aan het in de afgelopen zitting der Kamer ingediende voorstel tot gedeeltelijke herziening der bestaande wet op dat middel gevolg te geven."

Einde Januari 1862 viel het Ministerie van 12 Maart 1861, en trad het tweede Ministerie Thorbecke op met den Heer G. H. Betz aan het hoofd van het Departement van Finantiën. Toen deze op Zaterdag 20 September 1862 de staatsbegrooting voor 1863 bij de Tweede Kamer indiende, zeide hij in zijne toen gehouden redevoering ²⁾: „De mededeeling zal u ongetwijfeld niet verrassen, dat een nieuw ontwerp van wet op het regt van zegel is in gereedheid gebracht. Behalve toch verbeteringen, die de tegenwoordige wet noodig heeft, komen daarin beginselen voor, die niet langer kunnen blijven voortbestaan, en die althans in lijnregten strijd zijn met de beginselen, door dit Gouvernement gehuldigd. Ik heb hier op het oog het zegelregt voor gedrukte stukken en voor advertentiën. Wanneer ik hier van gedrukte stukken spreek, bedoel ik niet enkel de buiten- en binnenlandsche dagbladen; maar ik bedoel gedrukte stukken in die ruime beteekenis, waarin art. 23 der wet van 3 October 1843 (*Staatsblad* n°. 47) ze heeft aangeduid." — „Ik vertrouw, Mijne Heeren, dat gij met de Regering zult willen medewerken, om eene zoodanige weldaad aan Neder-

1) Bijl. 1861—1862, blz. 354, kol. 2, en 355, kol. 1.

2) Handel. 1862—1863, blz. 22, kol. 1.

land te schenken en de pers te bevrijden van banden, waaronder zij te lang reeds gezocht heeft." De indiening van dit ontwerp liet intusschen geruimen tijd op zich wachten, daar het vooraf aan de Kamers van Koophandel en andere deskundigen tot onderzoek werd in handen gesteld ¹⁾. Eerst op Maandag 28 September van het volgende jaar 1863 ²⁾ kwamen bij de Tweede Kamer in zeven Koninklijke Boodschappen ten geleide van even zoo vele wets-ontwerpen, waarvan het vierde was een „Ontwerp van Wet op het Regt van Zegel” met eene Memorie van Toelichting ³⁾, waaraan toegevoegd was een „Staat aanwijzende den invloed van het zegelregt op den abonnementsprijs van alle in het jaar 1861 binnen het Rijk verschenen dagbladen, couranten, nieuwspapieren en tijdschriften”, een „Staat aanwijzende den invloed van het zegelregt op den prijs der voornaamste buitenlandsche dagbladen en nieuwspapieren”, en een „Staat van hetgeen in 1861 betaald is aan zegelregt” ⁴⁾. Deze voordracht heeft toen reeds aanleiding gegeven tot een artikel „Het Zegel op de Dagbladen” in het weekblad *Asmodée* N°. 10 (van Donderdag 10 Maart 1864), dat overgenomen is in het Nieuwsblad voor den Boekhandel van Donderdag 14 April 1864, N°. 15, blz. 64, waarin, als uiting van het gevoelen van een deel der pers, werd opgekomen tegen de meening, alsof de afschaffing van het dagbladzegel de pers eerst werkelijk vrij zou doen worden, de Nederlandsche Journalistiek zou doen verheffen tot de hoogte van die in het buitenland, de dagbladen niet zou belemmeren in plannen tot vergrooting, hun prijs zou doen dalen.

De mededeeling dat tot rapporteurs over dit ontwerp door

---

1) Nieuwsblad van den Boekhandel van Donderdag 13 November 1862, N°. 46, blz. 206.

2) *Handel*. 1863—1864, blz. 17, kol. 2.

3) *Bijl.* 1863—1864, blz. 442, kol. 2; 452, kol. 2.

4) Voor deze drie staten, toen ter Griffie voor de leden ter inzage neergelegd, zijn de twee eersten later afgedrukt in de „Methodieke Verzameling van de wetsbepalingen, enz. enz., omtrent het zegelregt, enz. enz. 1869”, blz. 113 en 120.

de afdeelingen waren benoemd de Heeren Van Bosse, Heemskerk Az., Van Limburg Brouwer, Van Heukelom, en Blom, geschiedde eerst in de zitting van Donderdag 21 April 1864 ¹⁾; het Voorloopig Verslag, 2 Juli 1864 vastgesteld ²⁾, behandelde in § 9 „de geheele opheffing van het zegelregt op drukwerken”, en in § 10 „de opheffing van het zegelregt op advertentiën in nieuwspapieren”, die beiden bij de meerderheid bijval vonden. Intusschen bleef dit Voorloopig Verslag voorshands onbeantwoord. Maar bij gelegenheid van de aanbidding der begrooting voor 1865 op Zaterdag 24 September 1864, deelde de Minister mede, dat een nieuwe zegelwet, losgemaakt van de registratiewet, (een der ontwerpen van 28 September 1863), spoedig weder zoude inkomen ³⁾. In de zitting van Dinsdag 22 November 1864 ⁴⁾ kwam dan ook weldra eene Koninklijke Boodschap in dd. 19 November ten geleide van een „Ontwerp van Wet betreffende het regt van zegel”, zijnde een „gewijzigd ontwerp” — „ter vervanging van het in (de) vorige zitting onafgedaan gebleven wets-ontwerp”, met eene Memorie van Toelichting, strekkende tevens tot Memorie van beantwoording van het (vroeger) Voorloopig Verslag ⁵⁾. Reeds bij de behandeling van Hoofdstuk VII B (Departement van Financiën) der begrooting voor 1865 opperde, in de zitting van Woensdag 14 December 1864 ⁶⁾ de Heer Viruly Verbrugge de grief tegen den Minister „dat hij het voorstel tot afschaffing van het zegel op de dagbladen wel (had) zamengekoppeld met andere voorstellen. (Hij) zou gewenscht hebben dat dat voorstel, hetwelk niet van *finantielen*, maar van *politieken* aard (was), op zich zelf aan de Kamer ware voorgedragen door het geheele Kabinet. Dan zou het veel meer kans hebben gehad om te slagen, en daardoor zou eene wel-

1) Handel. 1863—1864, blz. 573, kol. 2.

2) Bijl. 1863—1864, blz. 1756, kol. 1.

3) Handel. 1864—1865, blz. 21, kol. 2.

4) Handel. 1864—1865, blz. 139, kol. 2.

5) Bijl. 1864—1865, blz. 694, kol. 1; 705, kol. 1.

6) Handel. 1864—1865, blz. 401, kol. 2.

daad aan het gansche vaderland zijn bewezen, welke te vergeefs van vorige Ministeriën (was) gevraagd." „Zonder nevenbepalingen", zeide de spreker ten slotte, „behoorde deze politieke voordragt op zich zelve te staan, ontdaan van alles wat hare verwerping zoude kunnen in de hand werken."

Over het gewijzigd ontwerp nu werden, blijkens mededeeling in de zitting van Maandag 6 Maart 1865 ¹⁾, door de afdeelingen tot rapporteurs benoemd de Heeren Blom, Van Eck, Van Bosse, Van Limburg Brouwer, en Viruly Verbrugge. In het Voorloopig Verslag, dd. 24 Maart 1865 ²⁾, werd het onder meer betreurd, dat aan de afschaffing van het dagblad-zegel de gansche regeling der zegel-belasting was vastgeknoopt, zoodat die afschaffing allicht weder gevaar liep van te worden verworpen om redenen ten eenenmale vreemd aan het beginsel; eene vrees die weldra zou worden bewaarheid. Op het Voorloopig Verslag volgden eene Memorie van Beantwoording met eene Nota van Wijzigingen ³⁾, en een Eindverslag, dd. 5 Mei, uitgebracht in de zitting van Zaterdag 6 Mei 1865 ⁴⁾. En hierop werden de beraadslagingen gehouden in de zittingen van Maandag 10, Dinsdag 11, en Woensdag 12 Juli ⁵⁾, toen bij de behandeling van art. 36, waarbij het beginsel van nietigheid van ongezegeld handelspapier onvoorwaardelijk was uitgesproken, een amendement van den Heer Van Nierop, dat die nietigheid uit het ontwerp wilde lichten, met 50 tegen 16 stemmen werd aangenomen; hiermede verviel de waarborg voor de meerdere opbrengst van het handelszegel, welke meerdere opbrengst het af te schaffen dagblad-zegel moest vervangen. Geroepen voor de belangen der schatkist te waken, en deze door de aanneming van genoemd amendement ziende bedreigd, zag de Minister zich genoodzaakt het ontwerp in te trekken.

1) Handel. 1864—1865, blz. 544, kol. 1.

2) Bijl. 1864—1865, blz. 4013, kol. 1.

3) Bijl. 1864—1865, blz. 1228, kol. 2.

4) Bijl. 1864—1865, blz. 1242, kol. 2; Handel., blz. 825, kol. 2.

5) Handel. 1864—1865, blz. 1230, kol. 1.

Geen wonder dus dat eenige maanden later, in § 6 van het Voorloopig Verslag van Hoofdstuk X (Huis des Konings) der begrooting voor 1866 ¹⁾, de vraag werd gedaan „of de Kamer nog eene hernieuwde indiening der wet tot herziening van het zegelregt te wachten” had, en dat in §. 1 van het Voorloopig Verslag over Hoofdstuk VII B (Departement van Finantiën) ²⁾ derzelfde begrooting „op eene herziening van de zegelwet-met name (werd) aangedrongen. Na hetgeen daaromtrent in de vorige zitting der Staten-Generaal (was) voorgevallen, achtten vele leden het wenschelijk, dat de Minister thans de opheffing van het zegel der dagbladen afzonderlijk voorstelde. Anderen bestreden zoodanige voordracht reeds dadelijk, daar de schatkist thans het verlies, dat uit die opheffing zou volgen, moeilijk (kon) dragen. Het zoude althans wenschelijker zijn, dan alleen het zegelregt op de advertentien te doen vervallen. Maar hiertegen werd weder opgemerkt, dat, als de heffing van een der beide regten moest blijven voortduren, de afschaffing van het zegelregt op de dagbladen zelve verkieslijk (was) boven die van het regt op de advertentien.” In zijne Memorie van Beantwoording van Hoofdstuk X, § 6 ³⁾, antwoordde de Heer Betz dat „eene hernieuwde indiening der wet tot herziening van het zegelregt vooralsnog niet (kon) worden toegezegd; terwijl hij in zijne Memorie van Beantwoording op het verslag der wet op de middelen in § 1 verklaarde ⁴⁾, dat „ook de afschaffing van het zegelregt op de dagbladen en de advertentien (diende) — te wachten” op het onderzoek of de schatkist vermindering van inkomsten toeliet, „te meer als men (bedacht) dat aan de zegelwet niet wel (kon) worden geraakt zonder tevens andere onderwerpen te regelen, die van invloed (waren) op de opbrengst.”

Onvoorzichtigheid bij het schrijven van een particulieren

1) Bijl. 1865—1866, blz. 537, kol. 1.

2) Bijl. 1865—1866, blz. 557, kol. 1.

3) Bijl. 1865—1866, blz. 573, kol. 1.

4) Bijl. 1865—1866, blz. 632, kol. 1.

brief over de verkiezingen in Limburg, waaraan openbaarheid was gegeven, noopte den Heer Betz, nog vóór de behandeling zijner begrooting, tot aftreden in de laatste dagen van November 1865; ad interim vervangen door den Minister van Justitie, Olivier, trad met 9 Februari 1866, maar slechts voor weinige maanden, de Heer Van Bosse opnieuw op als Minister van Finantiën. Ook hem werd in het Voorloopig Verslag over het definitieve Hoofdstuk VII B, dd. 3 Maart 1866, in § 4¹⁾ herinnerd dat „de herziening der zegelwet — noodzakelijk (bleef), en (dat) vele leden van deze gelegenheid gebruik (maakten) om opnieuw aan te dringen op de afschaffing van het zegel op de dagbladen.” En toen op Donderdag 8 Maart dit hoofdstuk in openbare beraadslaging kwam, was het de Heer Van Eck²⁾ die de afschaffing van het zegel op de dagbladen en advertentiën besprak. „Die afschaffing”, zeide hij, „acht ik — zoo noodzakelijk, dat mijns inziens het eerste Ministerie dat na de grondwetsherziening optrad verplicht was geweest dit onderwerp tot de eerste zijner zorgen te maken. De belasting op de dagbladen is eene belasting op de denkbeelden, en ik ken mij geen behoorlijke ontwikkeling van de constitutioneele instellingen, volgens welke aan ieder het oordeel over zijne eigen belangen toekomt, voorstellen, als men de denkbeelden aan banden legt. En nu wenschte ik dat de Minister van Finantiën in dit opzigt terugkeerde van hetgeen in de Memorie van Beantwoording gezegd is, en dat hij hierover het stilzwijgen niet beware, maar dit punt ter harte neme en ons zoo spoedig mogelijk die afschaffing voordrage. Ik wensch dat die zaak op zichzelve een onderwerp van wetgeving moge worden en niet meer worde verbonden met eene geheele herziening van de wet op het zegel, want in dat opzigt bestaan zóó vele bezwaren van andere zijden, dat die herziening wel niet zoo spoedig zal zijn tot stand te brengen, en ik voor mij meen uit een constitutioneel oog-

1) Bijl. 1865—1866, blz. 4256, kol. 2.

2) Handel. 1865—1866, blz. 428, kol. 2.

punt de afschaffing van het zegel op de dagbladen een levensbeginsel voor de natie." Ook de heer Viruly Verbrugge ¹⁾ drong op die afzonderlijke behandeling aan der zaak, die, gelijk reeds door hem op 14 December 1864 was betoogd, niet was eene *finantiële* maar eene *politieke* zaak.

Einde Mei 1866 trad het tweede Ministerie Thorbecke af, en werd de Heer Van Bosse bij het Departement van Finantiën reeds weder vervangen door Mr. R. J. Graaf Schimmelpenninck als lid van het eerste Ministerie-Heemskerk. Bij gelegenheid nu dat, als gevolg van de ontbinding der Tweede Kamer in October 1866, eerst op Woensdag 27 Maart 1867 Hoofdstuk VII B (Departement van Finantiën) der staatsbegrooting voor 1867, aan de orde was, drong de Heer Van Beyma thoe Kingma ²⁾ aan op herziening van de zegelbelasting, vooral voor zoover de dagbladen betrof; die belasting was „eene bepaalde belemmering van hetgeen in art. 8 der Grondwet bepaald (was), dat niemand voorafgaand verlof noodig heeft om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet." En de Heer Fokker ³⁾ zeide dat „zoo er thans geen mogelijkheid (bestond) om het (zegel op de dagbladen) af te schaffen," hij „den Minister in overweging (gaf) of men niet bij eene bijzondere wet ten minste de buitenlandsche dagbladen, die door een verhoogd zegel getroffen (werden), zou kunnen gelijkstellen met de binnenlandsche. Thans (werden) zij als het ware geweerd en (waren) zij bijna niet te bekomen, omdat zij door dat zegel te duur (werden). Vooral, (dacht hem, behoorde) er zoo spoedig mogelijk in voorzien te worden, dat de dagbladen, in onze kolonien uitgegeven wordende, niet (werden) beschouwd als *buitenlandsche* dagbladen, als hoedanig zij ook aan het verhoogde zegel onderworpen" waren. In de zitting van Dinsdag 12 Februari ⁴⁾ was dan ook bij de Kamer een ver-

1) Handel. 1865—1866, blz. 441, kol. 1.

2) Handel. 1866—1867, blz. 598, kol. 2.

3) Handel. 1866—1867, blz. 603, kol. 1.

4) Handel. 1866—1867, blz. 122, kol. 1.

zoekschrift ingekomen „van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage, tot afschaffing van het zegelregt op de dagbladen of althans tot opheffing der gelijkstelling in dit opzigt van de Nederlandsch-Indische met de buitenlandsche bladen.” Minister Schimmelpenninck verklaarde hierop in de zitting van Zaterdag 30 Maart¹⁾ den door den Heer Fokker gegeven wenk gaarne weder in overweging te zullen nemen.

Ruim veertien dagen later, omstreeks half April 1867²⁾, kwam te Rotterdam het Anti-dagbladzegel-verbond tot stand. Bij Kon. Besluit van 2 Augustus 1867, N°. 39³⁾, werden toen op het verzoekschrift van Mr. David van Waal en vier anderen, allen wonende te Rotterdam, goedgekeurd de statuten der voor minder dan dertig jaren aangegane Vereeniging van dien naam, gevestigd te diers plaatse, gelijk die statuten bij gemeld verzoekschrift waren overgelegd, en de vereeniging mitsdien als rechtspersoon erkend. Het doel der vereeniging was „de bevordering der afschaffing van het dagbladzegel”; zij trachtte dit te bereiken „door het houden van openbare bijeenkomsten; door hare zienswijze door middel van het uitgeven en verspreiden van geschriften meer algemeen te maken; door de journalistiek op deze levensquaestie der pers opmerkzaam te maken; door de kiezers bij verkiezingen op het hooge belang dezer zaak te wijzen; door gebruik te maken van het regt van petitie en daartoe op te wekken; en verder door alle wettige en gepaste middelen, die (konden) strekken om de overtuiging van de wenschelijkheid der afschaffing van het dagbladzegel meer en meer ingang te doen vinden bij het Nederlandsche volk.” Aangegaan voor den tijd van 29 jaar, 11 maanden, en 29 dagen, zou echter de vereeniging onmiddellijk worden ontbonden, zoodra het dagbladzegel afgeschaft zou zijn. Half

1) Handel. 1866—1867, blz. 622³, kol. 2.

2) Arnhemse Courant van Vrijdag 19 April 1867, N°. 4082, blz. 2, kol. 3.

3) Nederl. Staats-Courant van Woensdag 28 Augustus 1867, N°. 203, blz. 1, kol. 1.

September daarop ¹⁾ werd door het bestuur der vereeniging eene circulaire verspreid, waarin de taak der vereeniging werd ontvouwd, en tot toetreding werd uitgenoodigd. Overeenkomstig art. 8 der statuten werden dan ook eerlang afdeelingen in het leven geroepen te Amsterdam, 's Gravenhage, Leiden (het Studenten-corps), Delft, Oldenzaal, Breda, en andere plaatsen. Intusschen was op 19, 20 en 21 Augustus te Gent het ten vorigen jare wegens de cholera uitgestelde 9de Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres gehouden, en had de Heer Maurits Hendrik van Lee, publicist en correspondent te Brussel, op den eersten dag, in de eerste vergadering der derde afdeeling, eene reeds op het programma van 1866 beloofde redevoering gehouden over het zegelrecht op de Noord-Nederlandsche dagbladen, die met „langdurig handgeklap” werd toegejuicht. De Arnheemsche Courant besprak die redevoering als „nog een slag op het oude aanbeeld” in twee hoofdartikelen in N°. 4194 en 4196, van Zaterdag 31 Augustus en Dinsdag 3 September 1867, en weldra werd ze in het licht gegeven onder het opschrift: *Anti-Dagblad-Zegel-Verbond. — Het Zegelrecht der Dagbladen in Nederland, door Maurits H. Van Lee. — Verhandeling, uitgesproken op het 9^e Nederlandsche Taal- en Letterkundig Congres te Gent, den 19^{den} Augustus 1867. Gevolgd van een kort overzicht der buitenlandsche wetgevingen omtrent dit onderwerp. — Vergaard door het Anti-Dagbladzegel-Verbond. — Te Leiden, bij A. W. Sijthoff. 22 blz. 8° ²⁾*. In de eerste dagen van de maand Juni 1873 werd den schrijver ter hand gesteld een gouden, zilveren en bronzen exemplaar eener medaille ter zijner eer, voor deze redevoering, geslagen, en gegraveerd door Ch. Wiener, waarvan de kosten bij algemeene intekening à *f* 1.75 waren ver-

1) Arnheemsche Courant van Vrijdag 13 September 1867, N°. 4205, blz. 2, kol 2.

2) Blijkens Frederiks, Biogr. Woordenb., in voce „Lee (M. H. v.) Abr. zn.”, verschenen van denzelfden schrijver nog: „De Nieuwsbladen en het Zegelrecht, 1869; Le droit du Timbre sur les journaux en Hollande, 1869; Brief van Vox, 1868”. Verg. hierover blz. 497.

kregen door tusschenkomst van de HH. Kemink en Zoon te Utrecht.

Tegenover het streven van het Anti-Dagbladzegel-Verbond stond hetgeen op Maandag 16 September 1867 in de troonrede aan de Volksvertegenwoordiging werd medege-
deeld: „Aan Uwe overweging zal mede worden onderworpen een wets-ontwerp tot verligting van den last, dien de wet op het zegel op de periodieke pers gelegd heeft.” Deze woorden gaven, naar het schijnt, reeds aanstonds aanleiding tot een paar adressen. De Heer A. H. Van Cleeff, uitgever van de Amersfoortsche Courant, namelijk, wendde zich nog in deze zelfde maand September 1867 met een verzoekschrift tot den Minister van Finantiën ¹⁾, waarin hij wees op een aan Z. E. in te dienen of reeds ingediend adres van eenige uitgevers van Dag- en Weekbladen, daartoe uitgenoodigd door Gebr. Diederichs, Van Bonga & Co, en H. Nijgh, waarbij wel aangedrongen werd op *geheele afschaffing, zonder equivalent*, of op vaststelling van een *maximum voor het dagbladzegel*, en *afschaffing van de 38 opcenten of eene belangrijke vermindering van het zegel*, — maar dat in dit adres gezwegen werd van het voor handel en nijverheid veel drukkender *advertentie-zegel* dat elken billijken maatstaf miste, omdat iedere advertentie, groot of klein, met 34½ ct. was belast, reden waarom hij verzocht de voorkeur te geven aan een voorstel tot *afschaffing van het zegelrecht op advertentiën*, of dit te verbinden aan een voorstel tot *geheele afschaffing* of wel *evenredige vermindering van het dagbladzegel*. — En het Hoofdbestuur van het Anti-Dagbladzegel-Verbond verzond in de maand October daaraanvolgende eene circulaire onder de vlag: „Afschaffing — geen Vermindering!” ²⁾.

In § 1 van het Voorloopig Verslag over Hoofdstuk VII B

1) Afgedrukt in het Nieuwsblad voor den Boekhandel van Donderdag 26 September 1867, N°. 39, blz. 230.

2) Afgedrukt in het Nieuwsblad voor den Boekhandel van Donderdag 31 October 1867, N°. 44, blz. 260.

(Departement van Finantiën) der begrooting voor 1868 ¹⁾ drongen dan ook „sommige leden — al dadelijk op de indiening van een voorstel tot de geheele afschaffing van het dagbladzegel aan. Anderen meenden, dat eene herziening der wet op het zegel in haren ganschen omvang dringend noodzakelijk moest worden geacht.” En in het Voorloopig Verslag over de Wet op de Middelen voor 1868 ²⁾ werd bij de „zegelregten” gezegd: „Men kwam terug op het door den Minister van Finantiën geopperd denkbeeld tot partiële afschaffing van het zegelregt op de dagbladen. Nagenoeg algemeen bleef men van oordeel, dat, hoe wenschelijk die afschaffing op zich zelve wezen mogt, in den tegenwoordigen toestand van 's lands finantien daaraan niet gedacht kan worden, indien geen behoorlijk aequivalent wierd gesteld. Sommigen lieten zich over de partiële afschaffing zelve uit. Deze zou, zoodanig als de Minister van Finantien die scheen op het oog te hebben, voor de binnenlandsche dagbladen zeer ongelijk werken en in 't algemeen de buitenlandsche dagbladen tegenover de binnenlandsche bevoordeelen.” — „De maatregel zelf zou dus weinig beantwoorden aan het doel. Maar, vroeg men, zou niet algeheele afschaffing van het zegelregt op de dagbladen mogelijk zijn op soortgelijken voet, als een vorig Minister van Finantien die wilde doen plaats hebben, namelijk verbonden aan eene algemeene herziening der zegelwet, door welke herziening dan trouwens een ruim aequivalent voor het af te schaffen regt gevonden wierd? Het hier bedoelde voorstel, meende deze leden, had toch eigenlijk op een bijzaak schipbreuk geleden.” In zijne Memorie van Beantwoording op Hoofdstuk VII B, § 1, 9de alinea ³⁾, deed de Minister daarentegen de volgende mededeeling: „Aan een wets-ontwerp tot herziening der wet op het regt van zegel voor zooveel de *drukwerken* betreft, wordt de laatste

1) Bijl. 1867—1868, blz. 275, kol. 2.

2) Bijl. 1867—1868, blz. 295, kol. 2.

3) Bijl. 1867—1868, blz. 420, kol. 2.

hand gelegd. Het zal zoo spoedig mogelijk worden ingediend. De Memorie van Toelichting van dat ontwerp bevat de reden waarom, vooralsnog, eene geheele afschaffing van het dagbladzegel niet is aan te raden en eene herziening der wet op het zegel in haren ganschen omvang niet wordt voorgedragen."

Doch van de indiening van dit wets-ontwerp is niets gekomen. Na herhaalde ontbinding der Tweede Kamer in 1868, en na herhaalde verwerping van het hoofdstuk Buitenlandsche Zaken einde April daaraanvolgende, trad het Ministerie Heemskerk af, en gaf Graaf Schimmelpenninck met Juni 1868 zijne portefeuille over aan den Heer Van Bosse, als lid van het Ministerie Fock. De troonrede door Koning Willem III op Maandag 21 September 1868 uitgesproken was de laatste die melding maakte van een aanstaand „voorstel tot afschaffing van het zegelregt op de drukwerken en zijne vervanging door andere middelen". Deze belofte lokte dadelijk een „adres van adhaesie" uit van de zijde van het Anti-Dagbladzegel-Verbond ¹⁾. Doch eerst in de zitting van Vrijdag 16 October 1868 ²⁾ kwam eene Koninklijke boodschap in d.d. 14 October, ten geleide van een wets-ontwerp tot „afschaffing van het zegelregt op de gedrukte stukken en de advertentien in de nieuwspapieren" ³⁾, met eene „Memorie van Toelichting" en eenen „Staat der opbrengst van het zegelregt op de binnen- en buitenlandsche drukwerken en op de advertentien in de nieuwspapieren, voor ieder der jaren 1862—1867" ⁴⁾. Het

1) Zie het Nieuwsblad voor den Boekhandel van Donderdag 15 October 1868, N°. 42, blz. 228. Voor zoover deze en andere adressen, die eerlang volgden, tot de Volksvertegenwoordiging waren gericht, zie men het Register op Handel. en Bijl. 1868—1869.

2) Handel. 1868—1869, blz. 105, kol. 2.

3) Bijl. 1868—1869, blz. 210, kol. 1.

4) Of deze Staat ergens is afgedrukt, is mij niet bekend. In de „Metho-dieke Verzameling van de wetsbepalingen, enz. enz., omtrent het zegelregt, enz. enz. 1867," blz. 109—111, komt intusschen voor een „Staat van de Zegel-opbrengst van de Advertentiën en van de Binnen- en Buitenlandsche Drukwerken, van 1846—1866."

wets-ontwerp bestond slechts uit de volgende twee artikelen, waarvan het laatste, „ofschoon strikt genomen welligt niet noodzakelijk, — echter ter voorkoming van allen twijfel omtrent hetgeen daarbij bepaald (werd), in het ontwerp (was) opgenomen”:

„Art. 1. Het zegelregt op de gedrukte stukken en op de advertentien in de nieuwspapieren wordt met den laatsten dag der maand April van het jaar 1869 afgeschaft.”

„Art. 2. Art. 19 der wet van 3 October 1843 (*Staatsblad* n°. 47) blijft van kracht ten aanzien van de zegelregten op advertentien, geplaatst in bladen, welke voor den 1sten Mei 1869 zijn gedrukt en uitgegeven.”

Maar bij den toestand van 's lands geldmiddelen op dat oogenblik viel zonder voldoende tegenwicht niet te denken aan de afschaffing van het bedoelde zegelrecht, dat in 1867 met de opcenten f 710,742.12^s had opgebracht. Vandaar de gelijktijdige indiening van twee andere wets-ontwerpen, het een „tot verhooging der belasting op den verkoop in het klein van tabak en van sterke dranken”, in den vorm van eene verhooging van het bestaande patentrecht, het ander „tot verhooging van het invoerregt op thee” van 25 tot 40 gulden per honderd pond.

In de zitting van Maandag 23 November 1868¹⁾ werd mededeeling gedaan dat door de afdeelingen tot rapporteurs over het zegel-ontwerp waren benoemd de Heeren Dullert, Moens, Van Kuyk, Thorbecke en Rochussen. Het Voorloopig Verslag, d.d. 2 December²⁾, was hoofdzakelijk gericht tegen de voorgedragen tegenwichten die bij groote meerderheid der leden ernstige bedenking hadden gevonden, zoodat het tegen-voorstel gedaan werd om eenvoudig de accijns op het gedistilleerd met 3 Gld. per vat te verhoogen. Hiermede vereenigde zich de Minister in zijne Memorie van Beantwoording³⁾ met Nota van Wijzigingen, waarbij ook

1) *Handel*. 1868—1869, blz. 280, kol. 1.

2) *Bijl.* 1868—1869, blz. 718, kol. 2.

3) *Bijl.* 1868—1869, blz. 737, kol. 1.

het tijdstip van in werking treden der wet werd opengelaaten. Een Eindverslag, d.d. 19 Februari 1869, dienzelfden dag uitgebracht ¹⁾, verklaarde het schriftelijk onderzoek geëindigd.

Tijdens dat onderzoek werd de afschaffing van het zegel op dagbladen en advertentien in de pers druk besproken. Zoo leverde Iz. J. Lion in het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage van Zondag 25 en Maandag 26 October 1868, n°. 254, tot en met dat van Dinsdag 3 November 1868, n°. 261, eene reeks artikelen ter bestrijding van het voorstel, welke artikelen weldra afzonderlijk verschenen onder den titel: *De Afschaffing van het Zegelregt op Dagbladen en Advertentiën. Door Iz. J. Lion, Hoofdredacteur van het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage. 's Gravenhage, H. C. Susan C.H.zoon.* 1868. 100 blz. 8°. Later plaatste dezelfde schrijver nog eene reeks artikelen onder het opschrift van „Zegelafschaffing-Repliek” op andere dagblad-artikelen en geschriften, in het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage van Dinsdag 2 Februari 1869, N°. 27, tot en met dat van Zondag 14 en Maandag 15 Februari 1869, N°. 38, welke artikelen daarna afzonderlijk zijn uitgegeven onder den titel: *De Afschaffing van het Zegelregt op Dagbladen en Advertentiën. Door Iz. J. Lion, Hoofdredacteur van het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage. — Tweede Gedeelte. — Repliek. — 's Gravenhage, H. C. Susan C.H.zoon.* 1869. 150 blz. 8°.

De repliek was verder maar gericht tegen eenige artikelen opgenomen in het Nieuwsblad van den Boekhandel van Dinsdag 26 November, 3 en 24 December 1868, N°. 48, 49 en 52, blz. 265—267, 273—276, en 295—296, die eerlang afzonderlijk verschenen onder den titel: *Het Koerantenzegel in Nederland. — Eene historisch-economische studie. — Amsterdam, G. L. Funke.* 1868. 32 blz. 8°, en waarop later nog onder de Ingezonden Stukken in het Algemeen Handelsblad van Woensdag 17 Februari 1869, N°. 11578,

1) Bijl. 1868—1869, blz. 925, kol. 1; Handel. 1868—1869, blz. 855, kol. 2.

blz. 2, kol. 2, door den schrijver werd gegeven „Een Antwoord aan de Tegenpartij”. Dit vlugschrift, waarvan volgens zijne eigen verklaring in De Nederlandsche Spectator van 19 Februari 1870, N°. 8, aant., schrijver was de Heer H. Tiedeman van Amsterdam, en van den inhoud waarvan Otto Mühlbrecht in het Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel van 1, 3 en 8 Februari 1869, eene volledige, en met eene inleiding voorziene Duitsche vertaling gaf, — dit vlugschrift, hoe ook van vele kanten toegejuicht, is door de vlag van „historisch-economische studie” niet gewaarborgd tegen het verwijt van groote onbeduidendheid voor zooverre het geschiedkundig gedeelte betreft.

De vermelde repliek van den Heer Iz. J. Lion was verder gericht tegen het geschrift: *De Nieuwsbladen en Het Zegelregt door Maurits H. van Lee, Schrijver van „Het Zegelrecht der Dagbladen in Nederland”. ’s Gravenhage, Gebr. Belinfante, Drukkers-Uitgevers. — Brussel, C. Muquardt, Librairie Européenne. 1869. 102 blz. 8°, d.d. December 1868.*

Van al het onmogelijk te vermelden geschrijf vóór en tegen de afschaffing van het Dagblad-zegel, verdienen nog opzettelijke vermelding de beide artikelen: *Het Dagblad-Zegel (De voorgestelde afschaffing van het zegel op dagbladen en advertentiën)* in de Economist van Januari 1869, blz. 17—61, volgens Mr. J. I. Van Doorninck, Vermomde en Naaml. Schrijvers, dl. II, N°. 999, gevloeid uit de pen van Mr. G. Belinfante; *De toekomst onser dagbladpers* in De Tijdspiegel van Maart 1869, blz. 259—266.

Op Donderdag 11, Vrijdag 12, en Zaterdag 13 Maart 1869 nu werden ter Tweede Kamer¹⁾ de beraadslagingen gehouden over het ontwerp, nadat vooraf de Heer Cornelis, als voorzitter der Commissie voor de verzoekschriften verslag had uitgebracht over niet minder dan 57 met name vermelde adressen, allen instemmende met de voordracht, die, nadat het tijdstip van in werking treden der wet op 1

1) Handel. 1868—1869, blz. 1073, kol. 2.

Juli 1869 was bepaald, ten slotte werd aangenomen met 41 tegen 31 stemmen, waarvan de meesten bezwaren van finantiëlen aard hadden. Met dat al volgde de aanneming van het wetsontwerp tot verhooging van de accijns op het gedistilleerd met 56 tegen 15 stemmen. Bij de Eerste Kamer kwam het voorstel in ter zitting van Dinsdag 30 Maart 1869 ¹⁾, terwijl in die van Vrijdag 2 April daaraanvolgende ²⁾ mededeeling geschiedde dat door de afdeelingen tot rapporteurs waren benoemd de Heeren Van Rheenen van Rhemenshuizen, Rahusen, Van Nispen van Pannerden, en Viruly. Het Verslag dier commissie en de Memorie van Antwoord van den Minister, d.d. 5 April, werden dienzelfden Maandag 5 April uitgebracht ³⁾, waarna de openbare behandeling volgde op Woensdag 7 April ⁴⁾, toen, nadat de Heer Huydecoper van Maarsseveen namens de Commissie voor de verzoekschriften verslag had uitgebracht over 7 adressen met name vermeld, allen instemmend met de voordracht, deze werd aangenomen met 24 tegen 12 stemmen, gelijk die tot verhooging van den accijns op het gedistilleerd met 31 tegen 5 stemmen.

Reeds twee dagen later verscheen in het Staatsblad N°. 60 de „Wet van den 9^{den} April 1869, houdende afschaffing van het zegelregt op de gedrukte stukken en op de advertentiën in de nieuwspapieren,” gelijk in N°. 62 die van dezelfde dagteekening „tot verhooging van den accijns op het gedistilleerd,” uitdrukkelijk vermeldende „dat het noodig (was) aan de schatkist het gemis van inkomsten te vergoeden, hetwelk zij lijden (zoude) door de afschaffing van het zegelregt op de gedrukte stukken en op de advertentien in de nieuwspapieren, en dat het wenschelijk (was) daartoe den accijns op het gedistilleerd te verhoogen”, te rekenen van 1 Mei 1869.

1) Handel. 1868—1869, Eerste Kamer, blz. 195, kol. 1.

2) Handel. 1868—1869, Eerste Kamer, blz. 205, kol. 2.

3) Handel. 1868—1869, Eerste Kamer, blz. 222, kol. 1, verg. met blz. 220, kol. 1.

4) Handel. 1868—1869, Eerste Kamer, blz. 230, kol. 2.

De aanneming der wet door de Tweede Kamer lokte in De Nederlandsche Spectator van 20 Maart 1869, N°. 12, eene plaat uit met het opschrift: „Het Dagbladzegel ter rariteiten-kamer neergelegd,” en met het onderschrift: „De Zegelbelasting, repressief werkende op onze dagbladen, is eene belasting uit eene andere orde van zaken, uit een tijdvak dat met het jaar 1848 gesloten is.” (De Roo van Alderwerelt, Zitting der Tweede Kamer van 12 Maart). — Na de aanneming der wet door de Eerste Kamer volgde nog eene plaat in N°. 15, van 10 April 1869.

Het Anti-Dagbladzegel-Verbond — „dat naar zelfvernietiging streefde” — had zijn doel bereikt. Vóór zijn verscheiden werden op Donderdag-morgen 13 Mei 1869 de leden van het Hoofdbestuur in een der lokalen van het Departement door den Minister van Finantiën, Mr. P. P. van Bosse, in een bizonder gehoor ontvangen, bij welke gelegenheid de Vice-Voorzitter, Mr. H. J. Rutgers, bij ontstentenis van den Voorzitter, den Minister een adres van dankbetuiging overhandigde, hetgeen door dezen werd beantwoord ¹⁾. Op Zaterdag 19 Juni 1869 werd het Verbond ontbonden, en het archief ter bewaring aangeboden aan dat der Gemeente Rotterdam.

Na 1 Juli 1869 is het onderwerp der afschaffing nog behandeld in De Nederlandsche Spectator van 4 en 25 September 1866, N°. 36 en 39, in een artikel: *De Journalistiek en de afschaffing van het zegel op de dagbladen*; in dien van 1 Januari 1870, N°. 1, in een artikel: *Nog iets over den toestand der Journalistiek*; en in dien van 19 Februari 1870, N°. 8, in een artikel: *De Journalistiek na de zegelafschaffing* van den Heer H. Tiedeman. Nog in 1876, toen, naar aanleiding van eene polemiek, ontstaan tusschen Aart Admiraal en het Nieuws van den Dag over de Nederlandsche dagbladpers, de Arnheemsche Courant „Onze Pers” besprak in een zestal artikelen, in N°. 6968, 6969, 6970, 6972, 6974 en 6976, van Maandag 4, Dinsdag

1) Zie De Economist van Mei 1869, blz. 611—613.

5, Donderdag 7, Vrijdag 8, Maandag 11 en Woensdag 13 September, luidde in N°. 6972, van Vrijdag 8 September 1876, blz. 3, kol. 2, de uitspraak van dezen kant: „De afschaffing van het dagbladzegel heeft het gehalte onzer couranten niet verbeterd. Er zijn er meer gekomen, de kleine zijn groot, van servetten tafellakens, de groote nog grooter geworden, maar de inhoud is in den regel dezelfde gebleven en de intensieke waarde niet verhoogd.” Mr. W. J. Van Welderen Baron Rengers, spreekt in zijne Schets eener Parlementaire Geschiedenis van Nederland sedert 1849, dl. 2, blz. 55, dan ook terecht van „de weldra als paddestoelen opkomende lokale blaadjes, veelal door praktijklooze advocaten, politiseerende predikanten of onderwijzers geredigeerd.”

VERZENDING VAN HET NIEUWSPAPIER.

NAGELATEN GESCHRIFT VAN

Mr. W. P. SAUTIJN KLUIT.

De geschiedenis der verzending van het nieuwspapier houdt natuurlijk gelijken tred met de ontwikkelings-geschiedenis der Posterijen; voor zooverre Nederland betreft moet hiervoor worden geraadpleegd: *Het Brieven-Postwezen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Eene bijdrage tot de staatshuishoudelijke geschiedenis van dat tijdvak door Mr. J. C. W. Le Jeune, Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, van het Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, enz. Utrecht, Kemink en Zoon. 1851, XII en 376 blz. 8°; Verslagen aan den Koning betreffende de dienst der Posterijen en der Telegrafien in Nederland in het jaar 1879. Te 's Gravenhage bij Van Weelden en Mingelen 1880, 4°*, waarvan het eerste verslag, dat der Posterijen, „de gewichtigste gebeurtenissen, op het gebied van wetgeving en organisatie” van dezen tak van bestuur in vroeger dagen kortelijk aanstipt; *De Ontwikkelings-Geschiedenis der Nederlandsche Posterijen, door H. J. Lettink, Commies der Posterijen. Met een voorwoord van Dr. W. G. Brill, oud-Hoogleraar der Rijks-Universiteit te Utrecht. Breda, Broese & Comp. 1888, 117 blz. kl. 8°*, eene breedere behandeling dan het onderwerp den schrijver, te Amersfoort gevestigd, toeliet in De Tijdspiegel van Oc-

tober 1887, blz. 189—202. Hoe verdienstelijk deze onderscheiden arbeid ook zij, een onderdeel als de verzending van het nieuwspapier bleef daarbij uit den aard der zaak een zeer ondergeschikt punt, daargelaten nog dat de voorhanden en geraadpleegde bronnen weinig of geen opheldering geven.

Dat die verzending reeds in de tijden der bijzondere posterijen de uitgevers moeielijkheden opleverde, bewijst hetgeen Etienne Luzac met zijne Fransche Leidsche Courant in 1740 ondervond. De gewezen Postmeester te Emmerik namelijk, Löckell, was hem voor geleverde couranten schuldig gebleven de niet onaanzienlijke som van 3539 Gld. 17½ Ct. Reeds in November van het jaar 1740 had Luzac hiervan het Generaal Post-Bureau, en in het bijzonder Z. E. den Baron Van Marshal, onderricht, waarop ééne remise van 72 en nog eene van 20 Kroonen was gevolgd; maar voor het overige was Luzac naar den rechter verwezen ¹⁾. Wel had hij later, in Januari 1742, door tusschenkomst van een' Kleefschen procureur, nog 500 Gld. gekregen, maar daarbij was het gebleven; en toen hij nu in 1744 door zijn' advocaat onderricht was geworden, dat Löckell „surséance de décision” had aangevraagd, en daardoor wellicht de gelegenheid zou vinden zich en zijne goederen uit de voeten te maken, wendde Luzac zich, bij schrijven van 6 Maart 1744, onmiddellijk tot Frederik den Grooten. Ongelukkig evenwel was het reeds te laat! Want toen aan Luzac binnen drie weken tijds recht werd verschaft, moest hij tegelijkertijd ervaren, dat zijne vrees niet ongegrond was geweest, daar zijne schuldenaar zijne goederen geborgen en zelf de wijk genomen had.

Met den Leidschen Postmeester, Daniel Van Heck, stond Etienne Luzac ook op geen aangenamen voet. Niet onmogelijk is het, dat de grond daarvan gelegen was in jaloezie van den kant van Van Heck, dat Luzac, en niet hij, in

---

¹⁾ Verg. over de verzending der Fransche Utrechtsche Courant naar Brabant in 1736 en later mijne studie over Hollandsche en Fransche Utrechtsche Couranten, blz. 47.

1738 de courant gekregen had. Wat hiervan ook zij, uit de „Memorie overgelevert aan H.H. E.E. G.G. A.A. de Heeren Burgemeesteren der Stad Leiden door den Franschen Courantier Etienne Luzac, nopens zijn differend met Daniel van Heck, Directeur der Posterijen van de voorm. Stad,” zonder dagteekening, maar kennelijk van April 1743, blijkt, hoe Van Heck, reeds in 't begin van Luzac's courantierschap, door opzettelijke vertraging in het afzenden der couranten naar Brussel, Luxemburg en Bergen in Henegouwen, oorzaak was geworden, dat beide eerstgenoemde plaatsen gedurende twee jaren en de laatste nog altijd voor de courant verloren was; hoe hij later, in December 1740, Luzac eene schade van 6 à 700 Gld. over 1741 had op den hals gehaald bij eenige Duitsche kantoren, van welk verlies Luzac zich niet dan zeer langzaam had hersteld; hoe laatstelijk, 13 November 1742, een van Luzac's voornaamste pakketten was blijven liggen, door dat Van Heck hem niet gewaarschuwd had dat de Hoogduitsche Post in Den Haag vervroegd was, tengevolge waarvan Luzac extra-post had moeten nemen om grootere schade te ontgaan; eindelijk, hoe, niettegenstaande het gebruik onder Postmeesters om, onder latere afrekening, elkanders eigen brieven en pakken franco toe te zenden, Van Heck in den laatsten tijd pakjes uit Berlijn, Keulen en Hannover willekeurig bezwaarde, brieven met hoogere port belaste, en nu sedert 3 à 4 weken alles veel te laat bezorgde. Om een einde te maken aan deze plagerijen had Luzac daarop besloten om de 44 couranten en even zoo vele supplementen ¹⁾ die bij elke uitgifte, even als vroeger aan de Postmeesters Clignet en De Neufville, voor vaardige verzending en bezorging waren uitgereikt, in te houden en daarmede wekelijks *f* 8,16 of *f* 462 in 't jaar — waardoor Van Heck, den prijs met $\frac{1}{4}$ verhoogende *f* 577,10 maken kon — te redden. Maar nu dreigde Van Heck wederkeerig geen enkel pakket van

---

¹⁾ Volgens eene overeenkomst van 13 November 1726 waren die cijfers 54 en 34.

Luzac meer te zullen verzenden. Op welke wijze aan dat gehaspel een einde kwam, blijkt niet uit de nog overig zijnde papieren; zoo veel is zeker, dat Luzac, op verzoek van Burgemeesteren, nog niet onmiddellijk aan zijn besluit gevolg gaf, maar in een moeilijk geval verkeerde, daar het telkens te laat ontvangen zijner brieven maakte, dat hij met oud nieuws voor den dag kwam.

Op 1 Juli 1752 kwam, althans in Holland, het beheer der Posterijen aan het gemeene Land¹⁾. Die overgang ging gepaard met schadeloosstelling aan vroegere belanghebbenden. Met betrekking tot de nieuwspapieren vermeldt Le Jeune, t. a. p., blz. 189, aant. 6, daarbij: „De commiezen van eenige postkantoren hadden „avantagien uit de nieuwspapieren, monsters en stalen.” Den vrijdom van porten deswegens wilde men geheel doen casseren, en hun daarvoor eene bepaalde som toeleggen. — Nadat het verzenden van couranten ten behoeve van 's lands posterijen geschiedde, betaalden sommige Courantiers voor hunne pakketten naar 't gewigt, anderen volgens een abonnement, daarop berekend of op de boeken papier, bijv. 1 st. 11 per boek. — Het ontvangen en uitgeven van vreemde dagbladen en tijdschriften, portvrij of tegen een zeker voordeel, door de commiezen der Hollandsche postkantoren beschouwde men als strijdig met de verrigtingen en beneden de bemoeijingen der hoofdcommiezen. Dat men dit had laten gevoelen aan zekeren P. Rousseau te Luik, zich noemende Chargé des affaires littéraires de S. A. S. l'Electeur Palatin, en uitgever van een *Journal encyclopédique* par une société de gens de lettres, aldaar 1755, blijkt uit zijn antwoord, „je croyois que Mrs. les directeurs des bureaux voudroient bien se charger de me procurer des abonnemens aux mêmes conditions que font les autres papiers publics, et plûtôt je croyois qu'en Hollande c'était la même chose qu'en Allemagne, et que Mrs. les directeurs dont je ne connoissois point alors

1) Resolutie der Staten van Holland van Vrijdag 10 December 1751 blz. 1105.

toute l'importance, feroient venir les journaux comme la gazette, sans qu'ils leur coutassent quelque chose pour le port. Je vous prie de me fournir le moyen de rectifier ma marche, cela est d'autant plus essentiel que mes propositions peuvent avoir offensé Mrs. les directeurs de Leide, de Rotterdam, d'Utrecht et d'Amsterdam, aux quels j'ai envoyé la même lettre circulaire sans aucune autre façon." — Hij verzocht vervolgens bij Rekest aan Commissarissen zich te mogen abonneeren op den voet als de prins De Latour et Taxis hem voor het Rijk had toegestaan, d. i. 4 sols Luiksch, gelijkstaande met 6 Kreutzers. Hij bekwam daarop niet spoedig beschikking, want in Febr. 1756 schreef hij: „il y a trois mois que j'ai eu l'honneur d'envoyer à des Seigneuries un mémoire etc. — Je les supplie de me faire savoir leurs intentions: je ne puis tirer des livres de la Hollande par la voye de la poste, parcequ'on les taxe trop cruellement; je vois même qu'on n'a pas la même rigueur pour d'autres particuliers. Je croirois cependant mériter un peu plus de faveur." — Wat er van zijne onderneming geworden is weet ik niet. Vrij belangrijk was de verzending der *Gazette de Leide* van E. Luzac. Zij bedroeg voor de pakketten naar Parijs:

in 1773	gewicht	2841	⊘	port	391.12.12
"	74	"	2874 ¹ / ₂	"	396. 4.14
"	75	"	2962 ¹ / ₂	"	408. 6.14
"	76	"	3113 ³ / ₄	"	429. 2.12
"	77	"	2948	"	406. 7.—
"	78	"	3382 ¹ / ₂	"	466. 1.14
"	79	"	3994	"	550. 3. 8
"	80	"	4234	"	580. 8. 8
"	81	"	3589	"	494. 9.12
"	82	"	3242	"	447.15. 8
"	83	"	2901	"	400. 6.—
"	84	"	2584 ¹ / ₂	"	356. 7. 6
"	85	"	3351	"	461.15. 4
"	86	"	3704 ¹ / ₂	"	660. 4.14
"	87	"	7816	"	1075.14.—
"	88	"	10640	"	1464.—.—

Bij Resol. van 11 Mei 1795 en van *Commissarissen der posterijen* 7 Jan. 1807 N°. 3, werd algemeen de cargering bepaald op één port tot $\frac{1}{2}$ ₧; twee port tot 1 ₧ en een port meer voor ieder ₧¹⁾.

Omtrent die verzending van de Fransche Leidsche Courant naar Frankrijk is nog het volgende bekend. Sedert de oprichting der courant was hare verzending naar het buitenland altijd geheel vrij geschied tot in 1772, toen, naar aanleiding der klachten van den kant der Posterij te Rotterdam over de zwaarte der verzending naar Frankrijk, die langzamerhand toegenomen was, niet alleen dit pakket met betaling van zekere som naar evenredigheid van het gewicht, ten behoeve van 's Lands Posterij belast ²⁾, maar tevens ook eene dergelijke belasting gelegd werd op de verzendingen naar de kantoren van Moerdijk en Emmerik, ofschoon deze eigenlijk niet het onderwerp der onderhandelingen tusschen Luzac en de Representanten van 's Lands Posterij hadden uitgemaakt; in de hoop evenwel zich daardoor de vrije verzending, voor zooverre het grondgebied van den Staat betrof, te verzekeren, had Luzac daarin berust. Maar daarom riep hij nu ook de hulp in van 's Lands Posterij voor het volgende. Vijf of zes jaren te voren namelijk — vermoedelijk in 1774 of 1775 — had Luzac van den Directeur-Generaal der Posterijen in de Oostenrijksche Nederlanden, De Lopez, bericht gekregen, dat de Posthouder Hermans te Antwerpen bezwaard over het transport der pakketten met couranten, vorderde, dat Luzac de onkosten van nog een tweede paard zou dragen. Luzac had toen geantwoord, dat z. i. die vordering het Kantoor der Couranten te Parijs of wel de Fransche Posterij, waarmeê dat Kantoor geabonneerd was, aanging, omdat volgens de regelen der Posterij de onkosten ten laste van den ontvanger en niet van den afzender kwamen; dat de Oostenrijksche Posterij hare ver-

---

1) Zie over een en ander lager.

2) Zie hierboven het aangehaalde uit Le Jeune.

goeding zoeken moest in wederkeerige diensten van de Fransche Posterij, en dat de vergoeding over vreemd grondgebied nooit ten laste van den afzender komen kon. Verder vernam Luzac niets van de zaak, totdat De Lopez, die tot in het jaar 1757 zelf Directeur van de Post te Antwerpen was geweest, hem 10 Juni 1779 schreef, dat hij te Antwerpen zijnde geweest met verbazing had gezien, hoe het pakket couranten van Luzac voor Frankrijk bestemd, in omvang was toegenomen; vroeger woog het 5 à 6 pond, nu soms tot 35 pond. Nu verwonderde hij zich ook niet meer over de vele klachten aangaande het te laat aankomen van de Hollandsche post, en over het veelvuldig bezwijken van paarden, want dat pakket was eene post op zich zelf, die nu door hetzelfde paard, ten koste van een snel vervoer, moest worden overgebracht. Daarom moest Luzac kiezen, om of zijn pakket als weleer van 5 à 6 pond te maken en zijne courant in Frankrijk te laten herdrukken, of wel de kosten van een tweede paard te dragen. Zoo kon het niet blijven. Toch bleef de zaak, na beantwoording van dezen dringenden eisch door Luzac, ten tweedenmale in status quo. Maar eindelijk, 't moet in Augustus 1780 zijn geweest, kreeg Luzac een schrijven van Hermans, waarin de bedreiging gedaan werd, „dat, zo hij geen promb en voldoende antwoord kreeg nopens zijne begeerde indemniteit, hij de Leidsche pakken dadelijk zoude laten liggen en niet meer verzenden.” Op een antwoord van Luzac volgde weldra een tweede brief, waarin Hermans, zijne vordering achteruit doende werken tot het jaar 1766 toen de verzending zeer matig was, eene schadevergoeding van niet veel minder dan 5000 Gld. vroeg, 'tgeen hij „niet ongerechtig of exorbitant” noemde. Nu wendde Luzac zich, 25 Augustus 1780, tot De Lormes, vermoedelijk den opvolger van David, bij wien alle buitenlandsche couranten te Parijs verkrijgbaar waren, doch deze wilde van die meerdere kosten, waarop hij gaarne erkende dat Luzac, toen hij in 1759 met David eene overeenkomst sloot, niet had kunnen rekenen, niets weten, omdat ze niet op Fransch grondgebied tehuis behoorden, daar

het verschil liep over den afstand tusschen den Moerdijk en Antwerpen. Vandaar dat Luzac in zijne Memorie — ter informatie van den Hoog-Edelen Heere van beide de Noordwijken, enz. enz. Eersten Commissaris van 's Lands Posterijen enz. enz. — aanwees, dat de eenige vraag was of Hermans' bewering, dat hij met zijne paarden op Hollandsch grondgebied tot aan de limiet-staken een afstand aflegde van zeven uren, en waarvoor hem door de Posterijen te 's Hage jaarlijks eene zekere som werd betaald, waar was; in dat geval toch zouden Luzac's meerdere onkosten moeten gevonden worden uit de gelden die hij voor het geheele vervoer over Staatschen bodem aan de Posterij betaalde. Wat er verder van deze zaak is geworden blijkt nergens.

Vermelding verdient ook het volgende. Toen in 1786 de Brielsche Courant zou worden uitgegeven, verzochten de ondernemers aan den stedelijken magistraat om „Octroy en Privilegie”; — „tegen een eenvoudige permissie voerden zij aan, dat, — „het (onder anderen) ook oorzaak zoude kunnen zijn, dat de commissarissen der Posterijen in hun te doen verzoek (waarbij ordinaire Copia der Brieven of Acte van Octroy werd overgelegd) om voor zekere te bepaalen somma, hunne Couranten in het valies der ordinaire post te mogen doen sluiten, zonder difficulteeren en dus de kosten voor hen met een somma (minstens) van f 500 — zouden vergrooten”. — „Naar aanl. van dit laatste punt” vermeldt de Heer H. De Jager in zijne „Geschiedenis van de Brielsche Courant der vorige eeuw” in Het Brielsche Archief, blz. 8, aant. 1, „dat N°. 5 (dier Brielsche Courant) van 11 Jan. 1787 een NB. heeft van dezen inhoud: „Ingevolge de gunstig genoemene Resolutie van Hun Ed. Mog. de Commissarissen van 's Lands Posteryen, wordt deeze Brielsche Courant even als andere Couranten pr. Post verzonden, en gevolgelyk by het aankoomen der Post in de respective Steeden uitgegeven”.”

Van voortdurende vermeerdering der verzending van couranten in het algemeen blijkt in 1795. De Provisioneele Repraesentanten van het Volk van Holland namelijk ont-

vingen in hunne bijeenkomst van Maandag 27 April 1795 „eene Missive van Commissarissen der Posteryen, geschreven — in de Hage den 23 (April), behelzende opgave van de klachten die 'er (waren) ingekomen uit de meeste Post-Comptoiren (van Holland), over de continueele vermeerdering der verzending van Couranten en gedrukte Nieuwspapieren, als de Maalen zodanig verzwarende, dat de Posthouders hunne ritten zeer bezwaarlyk (konden) volbrengen, voorts opgaven van de middelen tot redres die des wegens in 't werk gesteld zouden kunnen worden". Op het rapport van het Comité van Algemeen Welzijn, in wiens handen deze missive was gesteld, dat op Woensdag 6 Mei 1795 ter tafel kwam, en waarin ook sprake is van „de irregualiteit, welke omtrent de betaling der porten voor de Paquetten op de Post-Comptoiren plaats" had, werd besloten „de Commissarissen der Posteryen — te qualificeeren, om de voor-
 slagene middelen werkstellig te maaken en te introduceeren, dog niet anders dan by provisie, gedurende dit loopende jaar, zodanig, dat voorn. Commissarissen (zouden) gehouden zyn, om, tegen het uiteinde van dit jaar, aan de Vergadering kennis te geven van dit werk, ten einde alsdan op de continuatie of discontinuatie van de bovengemelde middelen, nader te delibereeren en resolveeren, zoo als geoordeeld (zou) worden te behooren; waar toe extract deezer aan voorn. Commissarissen tot hun narigt (zou) worden gegeven" ¹⁾.

Van die machtiging moet eene aanschrijving dd. 11 Mei 1795 het uitvloeisel zijn geweest, waarvan in de Haagsche Courant, van De Groot en Zoonen, van Maandag 25 Mei 1795, N°. 20, het volgende bericht voorkomt:

„Betreffende het per Post vervoeren van Couranten, Nieuwspapieren en Dagbladen is gedaan eene aanschrijving in dato 11 dezer, welke hoofdzakelyk bevat: 1. Dat voor de gemelde papieren zal betaald worden het volgende port: als,

---

1) Decreeten van Provis. Repraes. van het Volk van Holland van Maandag 27 April 1795, blz. 589; van Woensdag 6 Mei 1795, blz. 135.

van een Paquet minder dan een half Pond weegende, het port van een enkelden Brief: van een Paquet boven 't half pond tot één pond toe, het port van twee Brieven; en voorts voor ieder pond Gewigt daarboven, nog het port van een enkelden Brief, telkens bij opklimming.'

„En ten einde 'er by de verzending geen fraudes noch insluiting van Brieven plaats hebben, worden de Hoofd-Commissen van de respective Post-Comptoiren, ingeval by hen dien aangaande eenige bedenkelijkheid mogt opkomen, gequalificeerd en gelast om die Paquetten waarop zylieden bedenking hebben, te openen, en bevonden zynde, dat daarentrent ter kwaader trouw gehandeld is, de verzending der Paquetten van dien ze zyn, niet te doen, en verder te weigeren; totdat daarentrent door Commissarissen der Posteryen, aan wien de Hoofd-Commissen van zodanige gevallen terstond zullen moeten kennis geeven, zal zyn gedisponeerd.

— 2. Dat ten opzichten van de voorschreeve Couranten enz. voor de Buiten-Comptoiren binnen deeze Republicq, waardoor verstaan worden de Comptoiren van de andere Provinciën en de Generaliteits Landen, het transport derzelve Couranten enz. voor zoo verre hetzelfde ingevolge van met Post-Officieren substeerende Contracten of Conventien geschied, by Provisie en tot nadere orders op dien voet zal blijven voortgaan; — doch dat ten opzichte der verzending na plaatsen waarmede geen Contracten of Conventien zyn, of waarin geene bepaling dien aangaande gevonden word, het Port voor het transport tot de Plaats, naar dewelke hetzelfde op kosten der Posteryen van Holland geschied, zal moeten gevorderd en ontfangen worden en op den zelfden voet, als in het eerste Articul is bepaald. — 3. En dat ten aanzien van de gemelde Couranten enz. die na buiten 's Lands gezonden worden, de Courantiers of uitgevers gehouden zullen zyn om de Transporten over het Territoir van deze Republicq, voor zo verre dezelve voor rekening van de Provincie van Holland geschied, te betaalen, mede even zo en op den zelfden voet als hier boven in het eerste Articul uitgedrukt is: — Wordende echter gepermitteerd

dat aan elk Post-Comptoir zes of acht losse Exemplaaren, vry van port, afgezonden worden."

Dit wegen van de pakketten nieuwspapieren werd door de courantiers beschouwd te zijn als „werkelijk tot nadeel van afzender en ontvanger" ¹⁾).

Ofschoon bij Decreet van het Vertegenwoordigend Ligchaam des Bataafschen Volks van 15 Januari 1799 de Posterijen Nationaal waren verklaard, en diensgevolge sedert 1 Januari 1799 moesten worden beheerd ten behoeve van, en de penningen verantwoord aan de schatkist ²⁾), welke regeling intusschen eerst met 1 Januari 1803 tot uitvoering kwam, bleef wat de berekening der vrachten betreft alles bij het oude.

In de eerste wettelijke regeling van het postwezen hier te lande, vervat in de „Publicatie van Zijne Majesteit den koning van Holland, houdende eene Wet op de Brievenporten der binnenlandsche Correspondentie, tegen het frauderen van Brieven enz. Gearresteerd den 17^{den} April 1807", ingaande 1 Mei van dat jaar, luidde „Art. 8. De Nieuwspapieren, Couranten en Dagbladen zullen getaxeerd worden als volgt, wegende beneden de zestien lood het enkel port. — Van zestien lood tot één pond het dubbeld port, en vervolgens bij opklimming voor ieder pond meer, eenmaal het gewone port daar boven". Enkel, dubbel en hooger port was afhankelijk van de in art. 1 aangegeven afstand van bestemming en bedroeg 2 tot 7 stuivers.

Twee jaar later vindt men in eene „Advertentie van den Directeur-Generaal der Posterijen, den 18^{den} van Hooimaand 1809" het voorschrift dat „Couranten, Dagbladen" enz. „moeten gefrankeerd worden tot aan de destinatie in Frankrijk, of tot aan de uiterste Grenzen, naar andere Landen" ³⁾).

1) Zie bij mijne Fransche Leidsche Courant op het jaar 1797.

2) Zie Voll. Verzam. der Publicatien, enz., dl. 40, N°. LXXII en LXXVI.

3) Alfab. Reg. op de Decreeten van. Z. M. den Koning van Holland, 11de stukje, blz. 93.

Het „Algemeen reglement ter organisatie der hollandsche departementen” van 18 October 1810¹⁾ bepaalt in Tit. VII Hoofdst. V, 2e sectie, § III, van de posterijen, art. 140: „De dienst van de posterijen zal in de nieuwe departementen volgens de fransche wetten geregeld worden.” Zulks geschiedde dan ook bij het „Décret Impérial sur l'Organisation du service des Postes dans les départements de la Hollande” van 14 December 1810²⁾ waarvan art. 1 luidde: „A compter du 1er janvier 1811, les lois, décrets, tarifs et réglemens de l'Empire sur le service des postes, recevront leur exécution dans les nouveaux départemens de la Hollande”. Maar welke die wetten, decreten, tarieven en reglementen waren wordt niet opgegeven. Intusschen bevat de „Loi qui fixe le prix du transport des lettres, paquets, or et argent, par le poste. Du 22 août 1791”³⁾ in art. 17 de bepaling: „La taxe des journaux et autres feuilles périodiques, sera la même par tout le royaume, savoir, pour ceux qui paraissent tous les jours, de 8 deniers par chaque feuille d'impression, et pour les autres de 12 deniers. — La taxe sera de moitié pour les ouvrages qui ne seront que d'une demi-feuille, et les supplémens seront taxés en proportion”. En in de „Loi qui fixe un nouveau tarif pour la Poste aux lettres. Du 27 frimaire an 8 (18 décembre 1799)”⁴⁾ luidde het daarna in art. 13: „Les lois actuelles concernant le transport des ouvrages périodiques” oet. oet., „sont maintenues.” Veranderingen in latere wetten zijn mij niet bekend, en daarom is mij niet duidelijk dat in het vermelde Verslag der Posterijen in 1879, blz. 53, de opgave voorkomt: „In 1810 werd, door de invoering der Fransche wetgeving, het port der nieuwsbladen bepaald op 4 centimes per vel”; want 8 deniers maken 5 centimes, of een halve stuiver, uit.

1) Courier van Amsterdam van Dinsdag 30 October 1810, N°. 87 en vlgg.

2) Bulletin des Lois, 4e Série, Tome 13, N°. 333, sub. N°. 6208, pag. 598.

3) Rondonneau, Collection des lois Françaises, Tome 3, pag. 85.

4) Rondonneau, Collection des lois Françaises, Tome 3, pag. 124.

Volgens vermeld Verslag t. a. p. werd in 1823 — nadere aanwijzing van Wet of Koninklijk Besluit ontbreekt ten eenenmale — het port der nieuwsbladen vastgesteld op $2\frac{1}{2}$ cent per vel, en in 1826 — ook hier ontbreekt elke nadere aanwijzing — op 2 cent per vel.

Bij de „Wet van den 12^{den} April 1850, tot vaststelling van het briefport en tot regeling der aangelegenheden der brievenposterij,” Stbl. N°. 15, gevolg van de Engelsche posthervorming door Sir Rowland Hill in 1840 tot stand gekomen, bij welke wet de noodzakelijkheid werd uitgesproken „om de heffing van het briefport en andere aangelegenheden der brievenposterij bij de wet te regelen”, werd in art. 12 het port der nieuwsbladen aldus vastgesteld:

„Het port voor dagbladen, couranten of nieuwspapieren, ééns of meermalen in de week uitkomende, bedraagt één cent voor ieder afzonderlijk blad, onverschillig hoe groot de oppervlakte zij. — Het port der bijvoegsels, mits verzonden te gelijk met het blad, waarbij zij behooren, is onder het port van dit blad begrepen. — Bij afzonderlijke verzending wordt het port voor ieder bijvoegsel als voor een blad berekend”.

Een amendement van den Heer Van Eck op dit artikel, om reeds destijds het port voor dagbladen op een halve cent te stellen, was in de zitting der Tweede Kamer van Dinsdag 12 Maart 1850 met 49 tegen 12 stemmen verworpen.

De Wet van 12 April 1850, bij Kon. Besluit van 28 Juni 1850, Stbl. N°. 35, in werking gebracht op 1 September 1850, werd overeenkomstig de bepaling van art. 35 vóór 31 December 1854 aan eene herziening onderworpen. Bij die herziening, in de Wet van 5 Juli 1855, Stbl. N°. 61, werd art. 12 niet gewijzigd, want het andermaal door den Heer Van Eck voorgesteld amendement, om het port voor dagbladen op een halve cent te stellen, werd door de Tweede Kamer op Dinsdag 22 Mei 1855 opnieuw verworpen, ofschoon thans met 28 tegen 27 stemmen. En eene nadere herziening vóór 31 December 1860 bij art. 12 der wet van 1855 voorgeschreven kwam niet tot stand;

immers het wets-ontwerp tot herziening van de wet op de brievenposterij op Woensdag 7 November 1860 bij de Tweede Kamer ingediend, voorstellende een uniform-port van 5 cents, werd, thans na verwerping met 33 tegen 29 stemmen van een gelijk amendement als in 1850 en 1855 van den Heer Van Eck, wel is waar op Dinsdag 30 April 1861 door de Tweede Kamer aangenomen met 54 tegen 6 stemmen, maar door de Eerste Kamer uit vrees voor benaudeeling der schatkist op Vrijdag 31 Mei 1861 verworpen met 20 tegen 12 stemmen.

Eerst door de „Wet van den 22sten July 1870, tot herziening van onderscheidene bepalingen der wet van 12 April 1850 (Stbl. No. 15), gewijzigd bij die van 5 July 1855 (Stbl. No. 61), houdende regeling van het briefport en van de aangelegenheden der brievenposterij,” Stbl. No. 138, kwam er eenige verandering. Bij art. 17 dier wet toch werd bepaald:

„Het port van dag- of weekbladen, eens of meermalen per week uitkomende, bedraagt voor elk nummer of exemplaar, met of zonder bijvoegsels, *een* cent. — Bij afzonderlijke verzending der bijvoegsels is voor elk bijvoegsel een port van *een* cent verschuldigd. — Wanneer het gewigt van dag- of weekbladen *vijf en twintig* grammen of minder is, bedraagt het port *een halve* cent. — Meerdere nummers van hetzelfde of van verschillende dag- of weekbladen kunnen bij elkander gevoegd onder één omslag verzonden worden, doch berekening van het port geschiedt in elk geval per nummer of exemplaar, op den voet als boven is bepaald.”

Deze bepaling, die met 1 Januari 1871 kracht van wet kreeg, was niet de oorspronkelijke voordracht in het ontwerp op Dinsdag 15 Februari 1870 bij de Tweede Kamer ingediend door den Minister Van Bosse. Bij die voordracht toch was het één cents port voor dagbladen gehandhaafd, behoudens dat voor nummers van meerdere zwaarte dan 40 grammen hooger port werd gevorderd. Want er was misbruik gemaakt van de verzending van bijvoegsels door het

daartoe brengen van grootere of kleinere vlugschriften ¹⁾. In het belang nu van de zoogenaamde kleine pers stelde Mr. L. E. Lenting in de zitting der Tweede Kamer van Vrijdag 10 Juni 1870 een amendement voor, om het port voor bladen lichter dan 25 grammen op een halve cent te stellen, dat 's anderen daags, tegen den zin van den Minister, met 45 tegen 24 stemmen werd aangenomen.

Twee dagen na de invoering der Wet van 22 Juli 1870 trad het Ministerie Fock af, en werd de Heer Van Bosse als Minister van Finantiën vervangen door den Heer Blussé, die het amendement-Lenting had gesteund. Deze nu schreef in den voorzomer van 1871 de Directeuren der Postkantoren aan, „dat bladen van minder dan 25 gram, als zij van een bijvoegsel vergezeld (waren), al (bleven) blad en bijvoegsel *onder* dit gewigt, met 1 cent (moesten) worden gefrankeerd.” De Minister grondde „zijn gevoelen daarop, dat de 3de alinea van artikel 17 der nieuwe postwet niet van bijvoegsels (gewaagde), gelijk in de eerste alinea van hetzelfde art. (was) geschied; terwijl daarenboven bij de tweede alinea (werd) vastgesteld, dat bijvoegsels aan een port van één cent (waren) onderworpen.” Wat deed nu de Middelburgsche Courant, ofschoon eerst vijf maanden later? Na zich vooraf aan het postkantoor te hebben verzekerd, dat men met het frankeeren à $\frac{1}{2}$ cent per exemplaar in twee gedeelten minder dan 25 gram wegende genoeg zou nemen, werd in den avond van Woensdag 25 October 1871 werkelijk het blad verzonden in een eerste en tweede gedeelte, bestaande dit laatste in een half vel, derhalve een gewoon bijvoegsel; aan dezelfde zaak was slechts een andere naam gegeven. Het postkantoor te Middelburg was er ingelopen, en geen wonder dus, dat bij de volgende verzending der courant een schotje werd gestoken voor hare aardigheid.

---

1) Verg. in Weekblad van het Regt van Maandag 28 Maart 1870, N°. 3194, het voor den Heer E. S. Witkamp, uitgever van het Volksblad van Jhr. Mr. J. De Bosch Kemper, ongunstig arrest van den Hoogen Raad van Vrijdag 18 Maart 1870.

Intusschen had de Middelburgsche Courant reeds den 10^{den} October een adres aan de Tweede Kamer gericht betreffende de Ministeriële aanschrijving, en in November daaraanvolgende verzond de uitgever een tweede dergelijk adres, daar de administratie te Middelburg toen den eenen dag als Bijvoegsel beschouwde wat ze den anderen dag als gewoon drukwerk aanmerkte. — De Omroeper, weldra de Nieuwe Zutphensche Courant, had gemeend de moeielijkheid te kunnen ontwijken door, in plaats van een bijvoegsel, 8 bladzijden op één vel te geven.

De Heer Lenting nu, die op Dinsdag 5 December 1871, bij gelegenheid der behandeling van Hoofdstuk XII A der staatsbegroting voor 1872, het gebeurde ter sprake bracht, maar door den Minister werd bestreden, stelde de motie van orde voor: „De Kamer, na den Minister van Finantiën gehoord te hebben, het wenschelijk achtende dat aan het derde lid van art. 17 der wet van 22 Juli 1870 eene toepassing gegeven worde, meer strookende met den geest en de bedoeling der wet, gaat over tot de orde van den dag.” Ofschoon bestreden door den Minister werd deze motie op Donderdag 14 December 1871 aangenomen met 35 tegen 31 stemmen.

Dientengevolge bood de Minister in de zitting der Tweede Kamer van Maandag 4 Maart 1872 een wets-ontwerp aan tot herziening der wet van 22 Juli 1870 in vermelden geest. Het werd door de Tweede Kamer op Vrijdag 22 Maart 1872 met 54 tegen 3 stemmen, en door de Eerste Kamer op Dinsdag 9 April daaraanvolgende met algemeene stemmen aangenomen. In deze nadere regeling bekend als „Wet van den 12^{den} April 1872, tot wijziging van enkele bepalingen der wet van 22 Julij 1870 (Stbl. N°. 138), betreffende de regeling van het briefport en de aangelegenheden der brievenposterij,” Stbl. N°. 32, volgens nader „Besluit van den 11^{den} Mei 1872,” Stbl. N°. 49, in werking getreden op 1 Juli 1872, luidde art. 1 als volgt:

„Art. 17 der wet van 22 Julij 1870 (Stbl. N°. 138) wordt aldus gelezen”:

„Dagbladen, weekbladen of in het algemeen alle eens of meermalen per week uitkomende bladen zijn onderworpen aan een port van *een halven* cent voor elk nummer of exemplaar met of zonder bijvoegsels, het gewigt van 25 grammen niet te boven gaande. — Bij zwaarder gewigt dan van 25 grammen is het port *een* cent. — Hetzelfde port van *een halven* cent of van *een* cent, naarmate van het bovenvermelde gewigt, is verschuldigd voor de bijvoegsels van bladen die afzonderlijk verzonden worden. — Meerdere nummers van hetzelfde blad of van verschillende bladen kunnen, bij elkander gevoegd, onder één omslag verzonden worden, doch de berekening van het port geschiedt in elk geval per nummer of exemplaar, op den voet als boven is bepaald.”

Intusschen heeft de verzending van bijvoegsels sedert Juli 1872 bij herhaling moeilijkheden opgeleverd. Want wat was een bijvoegsel? Toen bij gelegenheid der Nationale Tentoonstelling te Arnhem in den zomer van 1879 Javanen met hun Gamalang-muziek zeer de aandacht trokken, gaf de Arnhemsche Courant bij haar blad van Maandag 7 Juli 1879, N°. 7839, onder den titel „Bijvoegsel behoorende bij de Arnhemsche Courant” een blaadje Gamalang-muziek ten beste; voor dat blaadje, waarvan de inhoud in het hoofdblad had kunnen zijn opgenomen, terwijl bedoeld bijvoegsel had kunnen zijn gevuld met hetgeen in het hoofdblad voorkwam, werd extra port verlangd; daarentegen werd dat extra port slechts verlangd bij eene van vijf onderscheidene couranten die een ingelegd blad van de 276ste Hamburgsche geldloterij meêvoerden ¹⁾.

Dergelijk verschil van opvatting deed zich ook in 1880 voor. Door de Provinciale Groninger Courant namelijk werd op 14 Mei van dat jaar als bijvoegsel bij haar blad ver-

---

1) Zie over een en ander de Arnhemsche Courant van Dinsdag 8 Juli 1879, N°. 7840, blz. 1, kol. 2; Zaterdag 12 Juli 1879, N°. 7844, blz. 3, kol. 1, Ingez. Stuk.; Woensdag 16 Juli 1879, N°. 7847, blz. 3, kol. 1, Ingez. Stuk.

zonden eene opgave der dienstregeling op het noordernet der Staatsspoorwegen. De Directeur van het Postkantoor te Groningen wilde dit stuk niet als bijvoegsel beschouwen en belaste het met driedubbel port. Op eene klacht deswege aan den Minister van Waterstaat, ontving de uitgever van genoemde courant de volgende kennisgeving van den Post-directeur: „De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid (Jhr. G. J. G. Klerck) verzocht mij U kennis te geven, dat bij beschikking van 25 (Mei), N°. 56, Posterijen, de navolgende beslissing is genomen. — Hoewel bij beschikking van 11 Mei 1877, N°. 60, is beslist, dat eene, op een afzonderlijk vel papier gedrukte opgave van den loop der treinen, als gevoegd was bij de Provinciale Groninger Courant van 14 dezer, bij verzending met de post niet op den voet van bijvoegsel kan worden toegelaten en alzoo die couranten ten Postkantore te Groningen teregt met port zijn belast, vind ik, uit overweging 1°. dat opgaven als de vorenbedoelde behooren tot die, welke, hetzij min of meer uitgebreid, geregeld door de dagbladen worden medegedeeld, en 2°. dat het afzonderlijk afdrukken daarvan alleen ten doel heeft om de geabonneerden de kennisneming gemakkelijker te maken, doch geenszins afzonderlijke verspreiding, — wel aanleiding om ten aanzien dier stukken niet strikt vast te houden aan de eischen, die voor een bijvoegsel gesteld zijn. — Tevens deel ik U mede dat het op de couranten van 14 dezer geheven port kan worden terugbetaald, wanneer dit onder overlegging van bewijsstukken wordt aangevraagd”¹⁾). Bevreesing wekt het dus, dat dezelfde Minister, in kennis gesteld met het feit, dat de post-administratie te 's Hertogenbosch de verzending der Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbosche Courant van 19 November 1881 met een bijvoegsel van een half vel, aan eene zijde onbedrukt, en aan de andere de advertentie bevattende van de dienstregeling op den stoom- en paardentram Vucht—

---

1) Zie Haarlemsche Courant van Donderdag 3 Juni 1880, N°. 129, blz. 2, kol. 2.

's Bosch, op den gewonen voet had laten doorgaan, van gemelde post-administratie de bij-betaling eischte van het te min gevergde port, in weerwil gemelde courant tot tweemaal toe in een adres, niet ingediend ten eigen bate, maar ten gunste der post-administratie, het goed recht der plaats gehad hebbende verzending bij den Minister had bepleit ¹⁾.

Van tijdroovenden aard bij de verzending van couranten is het opplakken der frankeerzegels op de omslagen en de afstempeling aan het postkantoor. Ter bespoediging van dit laatste was het vooraf vernietigen van losse frankeerzegels op sommige postkantoren in gebruik gekomen; toen dit evenwel tot misbruiken aanleiding gaf, werd het in 't begin van 1882 ten strengste verboden; maar het vooruit afstempelen der op de adressen gehechte zegels, zoodat de couranten er op het bureau slechts behoeften te worden ingestoken, bleef als vroeger toegelaten ²⁾. Intusschen zij herinnerd, dat, ofschoon bij de Wet van 12 April 1850, Stbl. N°. 15, art. 9, de vooruitbetaling van port na 1 Januari 1851 ook werd toegelaten door middel van postzegels, en volgens art. 14, het port van alle gedrukte stukken ten kantore van afzending moest worden betaald, de invoering van postzegels in 't algemeen bij Wet van 22 December 1850, Stbl. N°. 100, tot uiterlijk 31 December 1851 werd verschoven, en eerst bij Besluit van 12 November 1851, Stbl. N°. 143, op 1 Januari 1852 werd vastgesteld, terwijl de invoering van „postzegels van *een* en *twee* cent, hoofdzakelijk strekkende ter frankeering van dagbladen en verder gedrukte stukken”, eerst bij Besluit van 3 December 1868, Stbl. N°. 149, met 1 Januari 1869 plaats vond.

---

1) Zie Arnheemsche Courant van Woensdag 26 April 1882, N°. 8704, blz. 1, kol. 3.

2) Zie Arnheemsche Courant van Maandag 4 September 1882, N°. 8814, Bijv., blz. 1, kol. 2; Dinsdag 5 September 1882, N°. 8815, blz. 1, kol. 1; Donderdag 7 September 1882, N°. 8817, Bijv., blz. 1, kol. 4.

Volgens meervermeld Verslag der Posterijen van 1879, blz. 8, werd het postverkeer met de Nederlandsche Koloniën en andere overzeesche landen het eerst geregeld bij een „Reglement op de behandeling der correspondentie van en op de Koloniën en verdere overzeesche landen, met uitzondering van Groot-Brittannië”, vastgesteld bij Kon. Besluit van 2 Februari 1818, en aangevuld bij dat van 29 Juni 1821, beiden niet opgenomen noch in het Staatsblad, noch in het Bijvoegsel tot het Staatsblad. Bij laatstgemeld Besluit werd het port der drukwerken bepaald op 40 cent tot 5 vel en 10 cent voor elk vel meer, al of niet gefrankeerd. Van 1 Augustus 1825 tot 1 Augustus 1834 was eene gelegenheid geopend tot verzending ook van gedrukte stukken naar de Nederlandsche Koloniën in West-Indië, door middel van de Koninklijke pakketbooten, elke twee maanden varende tusschen Hellevoetsluis en Curaçao; het port van gedrukte stukken werd, voor verzending langs dien weg, bij Kon. Besluit van 8 September 1825 bepaald op hetzelfde bedrag als bij verzending met gewone scheepsgelegenheid. Later is bij Kon. Besluit van 24 Mei 1836 — evenmin als dat van 8 September 1825 opgenomen in het Staatsblad — het port der gedrukte stukken van en naar de Nederlandsche Koloniën bepaald op 20 cent van 1 tot 5 vel en 5 cent voor elk vel meer. Eerst bij de Wet van 12 April 1850, Stbl. N°. 15, werd in art. 19 het port voor nieuwspapieren onder kruisband naar en uit de Koloniën met bijzondere scheepsgelegenheden op 5 cents per blad gesteld; maar bij art. 21 werd bepaald dat bij Kon. Besluit zou worden geregeld het port als de verzending plaats had door tusschenkomst van buitenlandsche regeeringen of administratiën.

Vandaar een „Besluit van den 5^{den} October 1851, houdende vaststelling van het briefport, en verdere bepalingen omtrent de briefwisseling tusschen het Rijk en Nederlandsch Indië, door middel van de Indische landpost”, Stbl. No. 138, — van welk middel van vervoer intusschen, volgens het Verslag der Posterijen van 1879, reeds sedert Mei

1845 was gebruik gemaakt, — waarbij in art. 8 werd bepaald, dat nieuwspapieren langs dien weg konden worden verzonden tegen 15 cents voor ieder vel of blad, voor de eerste maal, volgens art. 13, in December 1851 ¹⁾. Deze verzending gold zoowel die over Frankrijk, via Marseille, als over Engeland via Southampton, als over Duitschland via Triëst. Maar in die verzending over Frankrijk, via Marseille, kwam verandering door eene nieuwe post-overeenkomst met Frankrijk van 1 November 1851 (Besluit van 1 Februari 1852, Stbl. No. 10), en wel door het „Besluit van den 13den Maart 1852, houdende wijziging van dat van 5 October 1851 (Stbl. N°. 138), voor zooveel betreft de briefwisseling enz. welke tusschen het Rijk en Nederlandsch-Indië door middel van den Indischen landpost over Marseille verzonden wordt”, Stbl. N°. 51, waarbij in art. 3 werd bepaald, dat met Mei 1842 het port der nieuwspapieren bij verzending over Marseille, doch alleen in de richting uit Nederland naar Indië, en niet omgekeerd, verhoogd werd met 2 $\frac{1}{2}$ cent, en alzoo gebracht op 17 $\frac{1}{2}$ cent voor ieder vel of blad, wanneer de verzending over het Fransche grondgebied moest geschieden met de vermelde middelen, die aldaar voor het vervoer der brievenmalen van den Indischen landpost voorhanden waren; deze verhooging van port intusschen was niet verschuldigd, wanneer de nieuwspapieren ten minste twee dagen vóór den laatsten termijn van verzending in elke maand op de post gebracht werden.

Nadat de gelegenheid was geopend tot verzending over Engeland naar de West-Indiën werd bij „Besluit van den 6den Maart 1854, houdende vaststelling van het port en verdere bepalingen omtrent de briefwisseling met de koloniën en bezittingen van het Rijk in de West-Indien”, Stbl. N°. 15, in art. 5 bepaald, dat te beginnen met Mei 1854 nieuwspapieren tegen betaling van tien cents voor ieder vel of blad konden worden verzonden.

---

1) Volgens het Verslag der Posterijen van 1879, blz. 10, bestond daartoe de gelegenheid reeds sedert 1848.

Bij een „Besluit van den 4den April 1856, houdende wijziging der besluiten van 13 Maart 1852 (Stbl. N°. 51) en 20 Januarij 1854 (Stbl. N°. 6), betreffende de verzending van brieven en gedrukte stukken tusschen het Rijk en Nederlandsch Indië, door middel van den Indischen landpost”, Stbl. N°. 14, werd bij art. 2, het port van nieuwspapieren bij verzending over Marseille, in beide richtingen, met Juni 1856 verminderd op tien cents voor ieder vel of blad; bij verzending naar Indië op een der beide laatste dagen vóór den laatsten termijn voor de verzending bepaald, werd evenwel het port met $2\frac{1}{2}$ cent verhoogd en dus op $12\frac{1}{2}$ cent gesteld ¹⁾.

Ruim acht jaar later werd bij een „Besluit van den 18den October 1864, houdende nadere regeling van het port der drukwerken tusschen het Rijk en de Nederlandsche bezittingen in Oost-Indië, door middel van de geslotene brievenmalen respectievelijk langs den weg van Southampton en langs dien van Marseille verzonden wordende, alsmede van de stukken van denzelfden aard, die tusschen het Rijk en de Nederlandsche bezittingen in West-Indië in de geslotene brievenmalen over Southampton werden expedieerd” Stbl. N°. 101, aanvangende met November 1864 in de richting uit Nederland, en zoodra mogelijk ook in tegenovergestelde richting, het port der nieuwspapieren via Southampton naar Oost- en West-Indië, en via Marseille naar Oost-Indië, voor het eerst bij het gewicht vastgesteld, namelijk tien cents voor elke veertig wichtjes of een gedeelte daarvan; wordende bij voortdoring, bij verzending naar Indië via Marseille, voor elke veertig wichtjes of een gedeelte daarvan $2\frac{1}{2}$ cent verhooging berekend, wanneer de stukken op den laatsten of voorlaatsten dag van het vertrek van elke verzending werden aangeboden ²⁾.

Geheel op denzelfden voet werd de verzending van nieuwspapieren via Triëst eindelijk geregeld bij art. 2 van het

1) Volgens het Verslag der Posterijen van 1879, blz. 10, bleef het port 15 cents tot 1849.

2) Ook hier geldt dezelfde opmerking als in de vorige aantekening.

„Besluit van den 7den Maart 1869, tot intrekking van het 4de lid van art. 2 van het Koninklijk besluit van 7 April 1866 (Stbl. N°. 19) en wijziging van artt. 2 en 8 van het Koninklijk besluit van 5 October 1851 (Stbl. N°. 838), betrekkelijk het port der brieven en der gedrukte stukken, die tusschen het Rijk en Nederlandsch Indië door middel van de geslotene brievenmalen over Triëst werden verzonden, mitsgaders tot regeling van het port der monsters van koopwaren, die langs denzelfden weg tusschen het Rijk en Nederlandsch Indië werden gewisseld”, Stbl. N°. 30, in de richting uit Nederland met de laatste post van Maart 1869, in de richting uit Indië met de eerste post van Mei 1869. Verg. Besluit van 4 Februari 1869, Stbl. N°. 21.

Het „Besluit van den 22sten October 1869, houdende nadere regeling van het port der brieven, der gedrukte stukken en der monsters of stalen van koopwaren, die tusschen het Rijk en de Nederlandsche koloniën in Oost-Indië over en weder door middel van de geslotene brievenmalen werden gewisseld”, Stbl. N°. 163, kennelijk naar aanleiding van de opening van het kanaal van Suez in November 1869, met Januari 1870 in werking getreden voor de verzending over Marseille en Triëst, hield geen nieuwe bepalingen in op het port der nieuwsbladen; op ontoereikende frankeering evenwel werd de strafbepaling gesteld van een port ten bedrage van driemaal de ontbrekende som, waarbij breuken van 5 cent tot dat bedrag werden aangevuld. Ruim één jaar later verklaarde een „Besluit van den 29sten October 1870, houdende regeling van het port der brieven, der gedrukte stukken en der monsters van koopwaren, die tusschen het Rijk en Nederlandsch Indië, in geslotene brievenmalen langs den weg van Brindisi, worden gewisseld”, Stbl. N°. 172, de bepalingen van het Besluit van 22 October 1869, Stbl. 163, mede van toepassing op de Engelsche verzending via Brindisi.

Tegelijk met het Besluit van 22 October 1869, Stbl. N°. 163, werd uitgevaardigd het „Besluit van den 22sten October 1869, houdende nadere regeling van het port der

brieven, der gedrukte stukken en der monsters of stalen van koopwaren, die tusschen het Rijk en de Nederlandsche koloniën Suriname en Curaçao, benevens onderhoorigheden, over en weder door middel van de geslotene brievenmalen worden gewisseld", Stbl. N°. 164, intusschen ook zonder nieuwe bepalingen op het port voor nieuwsbladen, behalve bij ontbrekende frankeering.

Bij de Wet van 22 Juli 1873, Stbl. N°. 138, art. 28. werd voor het eerst de berekening van het port voor gedrukte stukken naar de koloniën, langs den gewonen zeeweg verzonden, bij het gewicht geregeld, namelijk 5 cents voor elke veertig grammen of gedeelten daarvan, gefrankeerd of ongefrankeerd. Maar bij art. 2 van de hierboven reeds vermelde Wet van 12 April 1872, Stbl. N°. 32, werd dit port alleen toepasselijk verklaard op gefrankeerde stukken; bij niet- of ontoereikende frankeering gold briefport-tarief.

Naar aanleiding dat de rechtstreeksche stoomvaartdienst tusschen Nieuwediep en Batavia van de Maatschappij Nederland, sedert 15 Mei 1871 om de 6 weken, op 7 November 1875 om de 4 weken begon, werd bij „Besluit van den 23sten October 1875, houdende regeling van het port der brieven, der gedrukte stukken en der monsters van koopwaren, die tusschen het Rijk en de Nederlandsche koloniën in Oost-Indië in gesloten brievenmalen over Duitschland, Oostenrijk en Italië, langs den weg van Napels, en verder met de stoomschepen van de Maatschappij „Nederland", en omgekeerd, worden verzonden", Stbl. N°. 181, het port voor gedrukte stukken bepaald op 7 $\frac{1}{2}$ cent per 50 grammen of gedeelten daarvan, bij ontoereikende frankeering werd een bedrag van driemaal de ontbrekende som berekend¹⁾.

Intusschen werd reeds drie maanden later bij „Besluit van den 24sten Januari 1876, houdende nadere regeling van het port der brieven, briefkaarten, gedrukte stukken en monsters of stalen van koopwaren, die tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië in gesloten brievenmalen over Brin-

1) Volgens het Verslag der Posterijen van 1879, blz. 10, reeds in 1874.

disi, Marseille, Triëst en Napels werden gewisseld", Stbl. N°. 32, het port van gedrukte stukken bij verzending over Brindisi, Marseille en Triëst, gesteld op 12 $\frac{1}{2}$ cent voor elk gewicht van 50 grammen of gedeelten daarvan, daarentegen bij verzending over Napels op 10 cents voor gelijk gewicht, onder de nieuwe bepaling, dat bij niet-frankeering het port der ongefrankeerde brieven werd toegepast.

Denzelfden dag werd bij „Besluit van den 24sten Januarij 1876, houdende nadere regeling van het port der brieven, briefkaarten, gedrukte stukken en monsters of stalen van koopwaren, die tusschen Nederland, ter eene, en Suriname en Curaçao, ter andere zijde, in gesloten brievenmalen over Southampton en St. Nazaire worden gewisseld", Stbl. N°. 33, het port van gedrukte stukken naar en van Suriname en Curaçao per Britsche of Fransche gelegenheid gesteld op denzelfden voet als naar Oost-Indië via Brindisi, Marseille en Triëst.

Toen op 19 Januari 1877 ons land voor zijne Koloniën te Bern was toegetreden tot de bepalingen der Algemeene Postvereniging van 9 October 1874, met ingang van 1 Mei 1877, bepaalde een „Besluit van den 7^{den} Februari 1877, houdende nadere regeling van het port der brieven en verdere stukken, die tusschen het Rijk en zijne Koloniën in Oost- en West-Indië waren gewisseld, en zulks met intrekking der Koninklijke besluiten van 10 Julij 1875, N°. 46, en van 24 Januarij 1876 (Stbl. N°. 32 en 33)", Stbl. N°. 20, dat met 1 Mei 1877 het port voor dagbladen, anders dan langs den rechtstreekschen zeeweg verzonden, was gesteld op 7 $\frac{1}{2}$ cent voor alle 50 grammen of gedeelten daarvan; bij niet-of ontoereikende frankeering bleef de verzending achterwege.

Ten gevolge van het verdrag van Parijs van 1 Juni 1878, ter herziening van het vermelde te Bern van 9 October 1874, in werking tredende met 1 April 1879, werd bij „Besluit van den 17^{den} Januarij 1879, houdende nadere regeling van het port der brieven en verdere stukken, die tusschen het Rijk en zijne Koloniën en bezittingen in Oosten West-Indië worden uitgewisseld, en zulks met intrekking

van het koninklijk besluit van 7 Februarij 1877 (Stbl. N°. 4, het port voor gedrukte stukken gesteld op 5 cent voor elk gewicht van 50 grammen of gedeelten daarvan.

Bij de „Wet van den 21sten Junij 1881, tot inrigting eener dienst ter verzending met de post van pakketten, een gewigt van 5 Kilogram niet te boven gaande”. Stbl. N°. 70, werd in art. 17 het port voor gedrukte stukken rechtstreeks over zee tusschen het Rijk en zijne koloniën of bezittingen in andere werelddeelen gewisseld, bij vooruitbetaling gesteld op 2½ cent voor elk gewicht van 50 grammen; bij niet-frankeering werd een aanvullingsport van tweemaal het ontbrekende toegepast, onder aanvulling van breuken van vijf cent tot dat bedrag. Krachtige aandrang tot wijziging, waartoe ook het Bestuur van den Nederlandschen Uitgeversbond te Amsterdam einde October 1888 in een adres aan de Regering het zijne bijdroeg, leidde eindelijk tot het „Besluit van den 24sten Mei 1889, houdende nadere vaststelling van de bij art. 14 der Wet van 21 Juni 1881 (Stbl. N°. 70) bepaalde porten der brieven en der verdere stukken die rechtstreeks over zee tusschen het Rijk en zijne koloniën en bezittingen in Oost- en West-Indië worden gewisseld”, Stbl. N°. 67, waarbij het port voor gedrukte stukken werd gesteld op 2 cents voor elk gewicht van 50 grammen of gedeelten daarvan; bij niet-frankeering werd het tarief der ongefrankeerde brieven, bij ontoereikende frankeering een aanvullingsport van tweemaal het ontbrekende toegepast, onder aanvulling van breuken van 5 cents tot dat bedrag. Gelijkzeitig werd uitgevaardigd een tweede „Besluit van den 24sten Mei 1889, houdende nadere regeling van het port der papieren en bescheiden, gedrukte stukken en monsters van koopwaren, die op andere wijze dan langs den rechtstreekschen zeeweg tusschen het Rijk en zijne koloniën en bezittingen in Oost- en West-Indië worden uitgewisseld”, Stbl. N°. 68, waarbij het port voor gedrukte stukken werd gesteld op 3 cent voor elk gewicht van 50 gram of gedeelten daarvan.

Met *Pruissen* was reeds op 28 Juli 1817 eene post-overeenkomst gesloten, maar de inhoud werd niet opgegeven ¹⁾. Een volgend postverdrag was eerst dat van 26 Januari 1851 ²⁾ — waarbij in art. 36 „van de levering van nieuwspapieren” door de wederzijdsche postkantoren sprake is —, waarvan een uitvloeisel was het „Besluit van den 23sten Maart 1851, omtrent de heffing van het port op de briefwisseling met Pruisen enz., naar aanleiding van art. 21 der wet van 12 April 1850 Stbl. N°. 15),” Stbl. N°. 18, waarbij art. 6, met 1 April 1851 nieuwspapieren naar Pruisen of naar een der Staten tot de Duitsch-Oostenrijksche Postvereeniging behoorende konden worden verzonden tegen betaling van 5 cents voor elke 15 wichtjes; bij niet-frankeering was het gewone briefport verschuldigd. Genoemd verdrag op 20 November 1850 van jaar tot jaar verlengd ³⁾, werd vervangen door een nieuw postverdrag van 18 September 1863 ⁴⁾, houdende nadere voorschriften omtrent het port op de briefwisseling met Pruisen enz., naar aanleiding van den 12^{den} April 1850 (Stbl. N°. 15)”, Stbl. N°. 140, waarbij, art. 8, met 1 Januari 1864 nieuwspapieren voorloopig, totdat daarin op eene andere wijze zoude zijn voorzien, onderworpen werden aan eene gedwongen frankeering van 5 cents voor elke 15 wichtjes of gedeelten daarvan.

Met *Frankrijk* was eene post-overeenkomst gesloten op 12 September 1817, waarvan de inhoud intusschen niet wordt opgegeven, en die door eene reeks van nadere schikkingen werd opgevolgd ⁵⁾. Een nieuwe post-overeenkomst

1) Zie E. G. Lagemans, Recueil des Traités et Conventions, Tome 1, sub N°. 61.

2) Besluit van 23 Maart 1851, Stbl. N°. 14; Lagemans, Tome 3, sub N°. 253.

3) Besluit van 29 November 1860, Stbl. N°. 70; Lagemans, Tome 5, sub N°. 399.

4) Besluit van 27 October 1863, Stbl. N°. 127; Lagemans, Tome 5, sub N°. 439.

5) Zie Lagemans, Tome 1, sub N°. 62, en pag. LXXXIV, aant. 10; volgens het Verslag der Posterijen van 1879, blz. 54, was in 1817 het tarief voor drukwerken gesteld op 5 cent per vel.

was die van 1 November 1851¹⁾, waarvan een uitvloeisel was het „Besluit van den 4den Maart 1852, omtrent de heffing van het port op de briefwisseling met Frankrijk enz., naar aanleiding van art. 21 der wet van 12 April 1850 (Stbl. N°. 15)”, Stbl. N°. 22, waarbij, art. 8, 9, en 11, met 1 April 1852, nieuwspapieren bestemd naar Frankrijk, Algerië of andere plaatsen waar Frankrijk postkantoren had, bij vooruitbetaling met één cent per iedere 15 wichtjes werden belast²⁾. Op 22 Januari 1868 kwam een nieuw postverdrag tot stand³⁾, waarvan een uitvloeisel was het „Besluit van den 12den Maart 1868, houdende nadere regeling van het port der brieven, der gedrukte stukken en der stalen en monsters van koopwaren, die tusschen Nederland en Frankrijk gewisseld worden”, Stbl. N°. 32, waarbij, art. 5, met 1 April 1868 nieuwspapieren bestemd voor Frankrijk en Algiers onderworpen worden aan eene gedwongen frankeering van 4 cents voor elke 40 wichtjes of gedeelten daarvan. — In verband tot de afschaffing van het dagbladzegel hier te lande met 1 Juli 1869 staat het „Besluit van den 7den Julij 1869, bepalende de plaatsing in het Staatsblad van het additioneel artikel tot het postverdrag tusschen Nederland en Frankrijk van 22 Januarij 1868, vastgesteld te 's Gravenhage den 22sten Junij 1869 en betreffende de wederkerige vrijstelling van dagbladen, enz., van zegelrègt”, Stbl. N°. 115⁴⁾. Later is nog gevolgd een „Besluit van den 8sten April 1880, bepalende de plaatsing in het Staatsblad van de tusschen Nederland en Frankrijk op 19 Maart 1880 te Parijs gesloten overeenkomst, wegens het bezorgen van abonnementen op dagbladen en tijdschriften door tusschenkomst der postkantoren” Stbl. N°. 39⁵⁾.

1) Besluit van 1 Februari 1852, Stbl. N°. 10; Lagemans, Tome 3, sub N°. 271.

2) Volgens het Verslag der Posterijen van 1879, blz. 54, vier cent, gelijk art. 17 der overeenkomst ook aangeeft.

3) Besluit van 28 Februari 1868, Stbl. N°. 28; Lagemans, Tome 6, sub N°. 501.

4) Verg. Lagemans, Tome 6, sub N°. 524.

5) Verg. Lagemans, Tome 8, sub N°. 633.

Met *Engeland* werd reeds op 6 October 1818 eene post-overeenkomst gesloten, maar de inhoud wordt niet opgegeven ¹⁾. Eene nieuwe overeenkomst volgde eerst 25 jaren later, en wel op 14 October 1843 ²⁾, waarbij, volgens het bepaalde in art. 31, voor de verzending van elke courant uit Engeland ten behoeve van het Engelsche postwezen een port van één penny, voor de ontvangst hier te lande ten behoeve van ons postwezen een port van vijf cents werd geheven, en omgekeerd. Maar volgens de additioneele overeenkomst van 10 October/29 September 1854 ³⁾ werd, naar het bepaalde in art. 19, bij verzending van elke courant uit Engeland een port van één penny, bij verzending uit ons land een port van vijf cents geheven, welk port door beide landen bij verrekening werd gedeeld. De additioneele overeenkomsten van 13/16 September 1864 ⁴⁾ en 4/12 Juni 1866 ⁵⁾ brachten hierin geen wijziging, wel die van 28 Mei/2 Juni 1870 ⁶⁾, tengevolge waarvan dan ook bij „Besluit van den 23sten Junij 1870, houdende regeling van het port der nieuwspapieren en verder gedrukte stukken, alsmede van de akten en andere geschrevene bescheiden, die uit het Rijk naar Groot-Brittannie verzonden worden” Stbl. N°. 96, werd vastgesteld, dat met 1 Juli 1870 nieuwspapieren bestemd voor Groot-Brittannie hier te lande onderworpen werden aan eene gedwongen frankeering van 2½ cent voor elke 40 grammen of gedeelten daarvan; bij ontoereikende frankeering werden ze met het dubbel van het ontbrekend bedrag belast; ongefrankeerd bleef de verzending achterwege.

Met *België* bestond eene post-overeenkomst geteekend te Antwerpen 6 September 1839, maar de inhoud wordt niet

1) Zie Lagemans, Tome 2, sub N°. 72.

2) Zie Lagemans, Tome 3, sub N°. 202.

3) Zie Lagemans, Tome 4, sub N°. 319.

4) Verg. Besluit van 17 September 1864, Stbl. N°. 94.

5) Verg. Besluit van 15 Juni 1866, Stbl. N°. 112.

6) Zie Besluit van 10 Juli 1870, Stbl. N°. 102; Lagemans, Tome 6, sub N°. 529.

opgegeven ¹⁾. Eene nieuwe post-overeenkomst werd te 's Gravenhage gesloten op 17 December 1851 ²⁾, waarvan een uitvloeisel was het „Besluit van den 4den Maart 1852, omtrent de heffing van het port op de briefwisseling met België, naar aanleiding van art. 26 der wet van 12 April 1850 (Staatsblad N°. 15)”, Stbl. N°. 23, waarbij, art. 8, met 1 April 1852, nieuwe papieren, van welke oppervlakte ook, naar België bestemd, behalve met het buitenlandsche port, met één cent Nederlandsche port werden belast; verg. art. 25 der overeenkomst. Twee nieuwe post-overeenkomsten werden op 20 en 21 Maart 1865 tusschen Nederland en België te Brussel gesloten ³⁾; een uitvloeisel van eerstgenoemde overeenkomst was het „Besluit van den 20sten Junij 1865, houdende nadere regeling van het port der brieven enz., die tusschen het Rijk en België gewisseld worden, naar aanleiding van art. 21 der wet van 12 April 1850 (Staatsblad N°. 15)”, Stbl. N°. 67, waarbij, art. 6, dagbladen bestemd voor België hier te lande met 1 Juli 1865 onderworpen werden aan eene gedwongen frankeering van 2 cents voor elke 40 wichtjes of gedeelten daarvan. Op dit buiten alle verhouding hooge port werd bij gelegenheid van het in 1872 te Middelburg gehouden Letterkundig Congres gewezen, en besloten bij de regeeringen der beide landen aan te dringen op verbetering van dien toestand; diensgevolge wendde de uitvoerende commissie van het Congres zich op 11 April 1873 tot den Minister van Financiën, Van Delden, die in Juni daaraanvolgende antwoordde, dat er op dat oogenblik tusschen de Nederlandsche en Belgische post-administratiën gedachtenwisseling plaats vond over wijzigingen van het postverdrag van 20 Maart 1865. Bij de additioneele postovereenkomst nu tusschen Nederland en

1) Zie Lagemans, Tome 2, sub N°. 171.

2) Besluit van 22 Januari 1852, Stbl. N°. 8; Lagemans, Tome 4, sub N°. 275.

3) Besluit van 13 Juni 1865, Stbl. N°. 66; Lagemans, Tome 5, sub N°. 468 en 469.

België op 14 October 1873 te 's Gravenhage gesloten ¹⁾, werd in art. 1 het vermelde eenheidsgewicht voor dagbladen van 40 tot 50 grammen verhoogd met ingang van 15 December 1873. Als uitvloeisel van de op 9 October 1874 te Bern gesloten internationale postconventie ²⁾, werd daarna op 21 Mei 1875 te 's Gravenhage tusschen Nederland en België eene nieuwe postconventie gesloten ³⁾, waarnaar verwezen wordt in het „Besluit van den 16den Junij 1875, houdende regeling van het port der brieven en verdere stukken, die tusschen Nederland, ter eene, en de landen tot de Algemeene Postvereening behorende, ter andere zijde, worden gewisseld”, Stbl. N°. 120, waarbij met 1 Juli 1875 in het postverkeer met al de tot de Postvereening behorende landen — Frankrijk met 1 Januari 1876 — dagbladen met 2½ cent port per 50 grammen of gedeelten daarvan werden belast. Evenzoo is als uitvloeisel van de op 1 Juni 1878 te Parijs gesloten internationale postovereenkomst ⁴⁾, op 5 Maart 1879 te 's Gravenhage tusschen Nederland en België eene nieuwe postovereenkomst gesloten ⁵⁾, waarnaar verwezen wordt in het „Besluit van den 14den Maart 1879, houdende regeling van het port der brieven en verdere stukken, die tusschen Nederland, ter eene, en de landen tot de Algemeene Postvereening behorende, ter andere zijde, worden gewisseld”, Stbl. N°. 45, waarbij met 1 April 1879 in het postverkeer met al de tot de Postvereening behorende, in art. 1 sub 1°, b vermelde landen, dagbladen met 2½ cent port per 50 grammen of gedeelten daarvan werden belast; in dat met andere landen

1) Besluiten van 8 November 1873. Stbl. N°. 156, en 5 December 1873, Stbl. N°. 181; Lagemans, Tome 4, sub N°. 557.

2) Zie Besluit van 29 Mei 1875, Stbl. N°. 80; Lagemans, Tome 7, sub N°. 570.

3) Zie Besluit van 17 Juni 1875, Stbl. N°. 121; Lagemans, Tome 7, sub N°. 581.

4) Zie Besluit van 12 Maart 1879, Stbl. N°. 41; Lagemans, Tome 8, sub N°. 612.

5) Zie Besluit van 18 Maart 1879, Stbl. N°. 47; Lagemans, Tome 8, sub N°. 620.

5 cents. Later is nog gevolgd een „Besluit van den 1sten Julij 1880, bepalende de plaatsing in het Staatsblad van de tusschen Nederland en België op 21 Junij 1880 te Brussel gesloten overeenkomst, wegens het bezorgen van abonnementen op dagbladen en tijdschriften door tusschenkomst der posterijen,” Stbl. N°. 116 ¹⁾. Het bovenvermelde Verdrag van Parijs van 1 Juni 1878 werd gewijzigd bij de akte van Lissabon van 21 Maart 1885 ²⁾. Krachtige aandrang ter verkrijging van een verlaagd tarief voor de verzending van couranten en drukwerken naar België, waarvan het Bestuur van den Nederlandschen Uitgeversbond te Amsterdam deed blijken in een adres aan de Regeering, dd. 8 Februari 1887, en het Bestuur van den Nederlandschen Journalistenkring in November van datzelfde jaar, leidde eerlang tot eene schikking met België, dd. 's Gravenhage 10 Juli 1888 ³⁾, waarvan een uitvloeisel was het „Besluit van den 28sten Juli 1888, houdende nadere vaststelling van het port der gedrukte stukken in het verkeer van Nederland met België”, Stbl. N°. 100, waarbij met 1 Augustus 1888 voor dag- en weekbladen en in het algemeen voor alle eens of meermalen per week verschijnende bladen, het port werd vastgesteld voor een gewicht tot en met 25 gram, 1 cent; boven 25 tot en met 100 gram, 2½ cent, en voorts voor elke 100 gram of gedeelte van 100 gram, 2½ cent daarboven.

Met het Groot-Hertogdom *Luxemburg* was op 9 November 1841 eene postovereenkomst gesloten, waarvan de inhoud intusschen niet wordt opgegeven ⁴⁾. Tien jaren later volgde eene nieuwe post-overeenkomst van 28 November (1 December) 1851 ⁵⁾, waarvan een uitvloeisel was het „Besluit van den 12den December 1851, omtrent de heffing van

1) Zie Lagemans, Tome 8, sub N°. 538.

2) Zie Besluit van 23 Maart 1886, Stbl. N°. 45; Lagemans, Tome 9, sub N°. 696.

3) Zie Besluit van 21 Juli 1888, Stbl. N°. 95.

4) Zie Lagemans, Tome 2, sub N°. 190.

5) Besluit van 20 December 1851, Stbl. N°. 173; Lagemans, Tome 4, sub N°. 274.

het port op de briefwisseling met het Groot-Hertogdom Luxemburg, naar aanleiding van art. 31 der wet van 12 April 1850 (Stbl. N°. 15)", Stbl. N°. 164, waarbij, art. 6, met 1 Januari 1852, nieuwspapieren naar het Groot-Hertogdom bestemd tegen betaling van twee cents het blad, onverschillig welke oppervlakte, werden toegelaten. Maar naar aanleiding van de met het Groot-Hertogdom op den 2/3den Maart 1869 eveneens te 's Gravenhage-Luxemburg gesloten post-overeenkomst¹⁾, werd bij „Besluit van den 13den April 1869, houdende nadere regeling van het port der brieven, der gedrukte stukken en der monsters van koopwaren, enz., die tusschen Nederland en het Groot-Hertogdom Luxemburg gewisseld worden", Stbl. N°. 68, bepaald, art. 4, dat met 1 Mei 1869 dagbladen bestemd voor het Groot-Hertogdom onderworpen waren aan eene gedwongen frankeering van twee cents voor elke 40 wichtjes of gedeelten daarvan.

Tusschen Nederland en *Oostenrijk* werd op 19 December 1851 te 's-Gravenhage gesloten eene overeenkomst tot regeling van de verzending der brievenmalen van den Indischen Landpost, tusschen Triëst en Alexandrië en omgekeerd²⁾, waarbij in art. 8 werd bepaald dat de Nederlandsche post-administratie aan de Oostenrijksche, ten behoeve van den Oostenrijkschen Lloyd, zoude betalen één kreuzer voor iedere hoeveelheid nieuwspapieren wegende zuiver 15 wichtjes; deze overeenkomst, op 20 December 1851 in werking getreden, zoude van kracht blijven tot 31 December 1860. Met dat al werd eerst bij „Besluit van den 20sten Mei 1864, bepalende de plaatsing in het Staatsblad van verklaringen nopens eene wijziging van het tusschen Nederland en Oostenrijk op den 19den December 1851 gesloten postverdrag", Stbl. N°. 40³⁾, vermeld bedrag van een kreuzer gesteld op $\frac{1}{3}$ zilvergrosse.

1) Besluit van 11 April 1869, Stbl. N°. 67; Lagemans, Tome 6, sub. N°. 522.

2) Besluit van 17 Februari 1852 Stbl. N°. 18; Lagemans, Tome 4, sub N°. 276.

3) Verg. Lagemans, Tome 5, sub N°. 454.

Met betrekking tot *Hannover* valt het eerst te vermelden een „Besluit van den 16^{den} December 1851, waarbij de bepalingen van het besluit van 23 Maart 1851 (Stbl. No. 18), op de briefwisseling met Hannover enz. van toepassing worden verklaard”, Stbl. N°. 165, dat strekte om de bepalingen van het Postverdrag met Pruisen van 26 Januari 1851 ook toepasselijk te verklaren op die met het Koninkrijk Hannover, en het Hertogdom Oldenburg transito over het Hannoversch grondgebied, ingaande 1 Januari 1852. Eerlang werd eene overeenkomst tot regeling van het postwezen tusschen Nederland en Hannover gesloten te Arnhem op 19 September 1853 ¹⁾, waarbij, art. 11, met 1 Januari 1854, nieuwspapieren ter verzending werden toegelaten tegen een port van 5 cents voor elke 15 wichtjes; dit verdrag was vooreerst van kracht tot 31 December 1860, en werd sedert van jaar tot jaar verlengd. Een nieuw postverdrag tusschen Nederland en Hannover werd te 's Gravenhage op 6 April 1865 gesloten ²⁾, waarnaar verwezen wordt in het „Besluit van den 3^{den} Julij 1865, houdende nadere voorschriften omtrent het port op de briefwisseling met Hannover, enz., naar aanleiding van art. 21 der wet van 12 April 1850 (Stbl. N°. 15)” Stbl. N°. 77, waarbij, art. 5, met 1 Augustus 1855 — volgens art. 27 van het verdrag zelf 1 Juli — nieuwspapieren bestemd voor Hannover of voor andere Duitse landen over Hannover onderworpen werden aan eene gedwongen frankeering van 5 cents voor elke 40 wichtjes of gedeelten daarvan.

Met betrekking tot *Bremen* valt het eerst te vermelden een „Besluit van den 27sten December 1851, waarbij de bepalingen van de besluiten van 23 Maart en 16 December 1851 (Stbl. Ns. 18 en 165), op de briefwisseling met Bremen worden van toepassing gemaakt”, Stbl. N°. 219, dat strekte om de bepalingen van het Postverdrag met Pruisen

---

1) Besluit van 23 November 1853, Stbl. N°. 115; Lagemans, Tome 4, sub N°. 309.

2) Besluit van 10 Juli 1865, Stbl. N°. 82; Lagemans, Tome 5, sub N°. 471.

van 26 Januari 1851, evenals op de briefwisseling met Hannover met 1 Januari 1852 ook toepasselijk te verklaren op die met de vrije hanzee-stad Bremen, benevens hare onderhoorigheden. Eerlang werd eene overeenkomst tot regeling van het postwezen tusschen Nederland en de vrije Hanzee-stad Bremen geteekend op 23/28 September 1852¹⁾, waarbij, art. 12, de reeds sedert 1 Januari 1852 in werking getreden bepaling werd bekrachtigd, dat nieuwspapieren, naar Bremen bestemd, onderworpen waren aan een port van 5 cents voor elke 15 wichtjes; dit verdrag zou van kracht blijven tot 31 December 1860, het tijdstip waarop het verdrag der Duitsch-Oostenrijksche postvereeniging zou zijn afgelopen.

Met betrekking tot *Hamburg* valt het eerst te vermelden een „Besluit van den 8sten Januari 1852, waarbij de bepalingen van de besluiten van 23 Maart, 16 en 27 December ll. (Stbl. Ns. 18, 165 en 219) op de briefwisseling met Hamburg enz. worden van toepassing verklaard”, Stbl. N°. 4, dat strekte om de bepalingen van het Postverdrag met Pruisen van 26 Januari 1851, evenals op de briefwisseling met Hannover en Bremen, met 1 Februari 1852 ook toepasselijk te verklaren op die met de vrije hanzee-stad Hamburg, of met verder gelegen landen en plaatsen over Hamburg. Eene overeenkomst tot regeling van het postwezen tusschen Nederland en de vrije hanzee-stad Hamburg werd eerst gesloten op 25 November/1 December 1857²⁾; daarbij werd, art. 12, de reeds sedert 1 Februari 1852 in werking getreden bepaling bekrachtigd, dat nieuwspapieren, naar Hamburg bestemd, onderworpen werden aan een port van 5 cents voor elke 15 wichtjes, onder verhooging, art. 14 § 4, voor het transito-vervoer naar Denemarken met inbegrip van Sleeswijk-Holstein en Lauenburg van $\frac{1}{2}$ zilvergrosse, voor dat naar Zweden 1 dito, en voor dat naar Noorwegen

1) Besluit van 23 December 1852, Stbl. N°. 253; Lagemans. Tome 4 sub N°. 292.

2) Besluit van 4 Februari 1858, Stbl. N°. 9; Lagemans, Tome 4, sub N°. 374.

1 $\frac{1}{2}$, dito; dit verdrag zou van kracht blijven tot 31 December 1860, het tijdstip waarop het verdrag der Duitsch-Oostenrijksche postvereeniging zou zijn afgelopen. Een nieuw postverdrag kwam tot stand op 23/30 Augustus 1866 ¹⁾, waarbij, art. 8, met 1 November 1866 nieuwspapieren tegen vooruitbetaling van een port van 5 cents per 40 wichtjes of gedeelten daarvan ter verzending werden toegelaten.

Tusschen Nederland en *Denemarken* kwam op 9 October 1866 te 's Gravenhage een postverdrag tot stand ²⁾, waarnaar verwezen wordt in het „Besluit van den 15^{den} Maart 1867, houdende regeling van het port der brieven, enz., die tusschen het Rijk en Denemarken gewisseld werden, naar aanleiding van art. 21 der wet van 12 April 1850 (Stbl. N°. 15),” Stbl. N°. 15, waarbij, art. 4, met 1 April 1867 dagbladen, bestemd voor Denemarken, onderworpen werden aan eene gedwongen frankeering van 5 cents voor elke 40 wichtjes of gedeelten daarvan. De overeenkomst tot wijziging van dit postverdrag op 27 Augustus/15 September 1868 gesloten ³⁾ bracht hierin geen verandering.

Tusschen de postadministratie van Nederland en die van de *Vereenigde Staten van Amerika* werd op 26 September 1867 te 's Gravenhage eene overeenkomst gesloten ⁴⁾, waarnaar verwezen wordt in het „Besluit van den 13^{den} December 1867, houdende regeling van het port der brieven, enz., die tusschen Nederland en de Vereenigde Staten van Amerika gewisseld werden, naar aanleiding van art. 21 der wet van den 12^{den} April 1850 (Stbl. N°. 15),” Stbl. N°. 119, waarbij met 1 Januari 1868, art. 3, nieuwspapieren bestemd voor de Vereenigde Staten onderworpen werden aan eene

---

1) Besluit van 1 November 1866, Stbl. N°. 171; Lagemans, Tome 6, sub N°. 483.

2) Besluit van 21 November 1866, Stbl. N°. 174; Lagemans, Tome 6, sub N°. 484.

3) Besluit van 13 October 1868, Stbl. N°. 140; van 8 October 1868, Stbl. N°. 139; Lagemans, Tome 6, sub N°. 509.

4) Besluit van 9 December 1867, Stbl. N°. 117; Lagemans, Tome 6, sub N°. 394.

gedwongen frankeering van 7 cents voor elke 40 wichtjes of gedeelten daarvan. De overeenkomst tot wijziging van dit postverdrag op 10/29 Januari 1870 gesloten¹⁾, en het additioneel artikel hierop van 19 Juni/14 September 1874²⁾, brachten hierin geen verandering.

Tusschen Nederland en *Italië* werd op den 15^{den} October 1867 te 's Gravenhage een postverdrag gesloten³⁾, waarnaar verwezen wordt in het „Besluit van den 20sten September 1868, houdende regeling van het port der brieven, der gedrukte stukken en der monsters van koopwaren, die tusschen Nederland en Italië gewisseld worden” Stbl. N°. 130, waarbij met 1 October 1868, art. 4, dagbladen, bestemd voor Italië, onderworpen werden aan eene gedwongen frankeering van 5 cents voor elke 40 wichtjes of gedeelten daarvan. Nog geen twee jaren later volgde een „Besluit van den 2^{den} Julij 1870, waarbij de bepalingen van het Koninklijk besluit van 20 September 1868 (Stbl. N°. 130) van toepassing werden verklaard op de brieven, de gedrukte stukken en de monsters van koopwaren, die tusschen Nederland en Italië over Duitschland, langs den weg van den Brenner verzonden worden”, Stbl. N°. 99.

Tusschen Nederland en *Zweden* werd op 11 Januari 1868 te 's Gravenhage een postverdrag gesloten⁴⁾, waarnaar verwezen wordt in het „Besluit van den 12^{den} Augustus 1868, houdende regeling van het port der brieven, der gedrukte stukken, en der monsters van koopwaren, die tusschen Nederland en Zweden onderworpen werden aan eene gedwongen frankeering van 10 cents voor elke 40 wichtjes of gedeelten daarvan. Intusschen werd bij „Besluit van den 12^{den} December 1868, houdende nadere regeling van het

1) Besluit van 27 Maart 1870, Stbl. N°. 52; van 27 Januari 1870, Stbl. N°. 27; Lagemans, Tome 6, sub N°. 528.

2) Besluit van 7 November 1874, Stbl. N°. 137; van 1 Juli 1874, Stbl. N°. 76; Lagemans, Tome 7, sub N°. 563.

3) Besluit van 13 Februari 1868, Stbl. N°. 24; Lagemans, Tome 6, sub N°. 495.

4) Besluit van 28 Februari 1868, Stbl. N°. 29; Lagemans, Tome 6, sub N°. 500.

port der brieven, der gedrukte stukken en der monsters van koopwaren, die tusschen Nederland en Zweden gewisseld worden", Stbl. N°. 173, dit port met 1 Januari 1869 gesteld op 6 cents voor elke 40 wichtjes of gedeelten daarvan.

Tusschen Nederland en den *Zwitserischen bond* werd op 15 April 1868 een postverdrag gesloten ¹⁾, waarnaar verwezen wordt in het „Besluit van den 15^{den} Augustus, houdende regeling van het port der brieven, der gedrukte stukken en der monsters van koopwaren, die tusschen Nederland en Zwitserland, gewisseld worden", Stbl. N°. 122, waarbij met 1 September 1868, art. 4, dagbladen, bestemd voor Zwitserland onderworpen werden aan een gedwongen frankeering van 4 cents voor elke 40 wichtjes of gedeelten daarvan. Eene additioneele overeenkomst tot gemeld postverdrag 8 December/21 November 1874 tot stand gekomen ²⁾, bracht hierin geen verandering.

Tusschen Nederland en den *Noord-Duitschen Bond* werd op 1 September 1868 te Berlijn een postverdrag gesloten ³⁾, waarnaar verwezen wordt in het „Besluit van den 20sten September 1862, houdende regeling van het port der brieven, der gedrukte stukken en der monsters van koopwaren, die tusschen Nederland, ter eene, en de landen, behoorende tot den Noord-Duitschen Bond, alsmede de Zuid-Duitsche Staten Baden, Beijeren en Wurtemberg en het Keizerrijk Oostenrijk, ter andere zijde, gewisseld worden", Stbl. N°. 131, waarbij met 1 October 1868, art. 3, dagbladen bestemd voor Duitschland en Oostenrijk onderworpen werden aan eene gedwongen frankeering van 5 cents voor elke 40 wichtjes of gedeelten daarvan.

Tusschen Nederland en *Spanje* werd op 18 November 1871 te 's Gravenhage een postverdrag gesloten ⁴⁾, waarnaar

1) Besluit van 3 September 1868, Stbl. N°. 123; Lagemans, Tome 6, sub N°. 503.

2) Besluit van 15 Februari 1875. Stbl. N°. 17; Lagemans, Tome 7, sub N°. 577.

3) Besluit van 1 October 1868, Stbl. N°. 136; Lagemans, Tome 9, sub N°. 508.

4) Besluit van 17 Maart 1872, Stbl. N°. 15; Lagemans, Tome 6, sub N°. 544.

verwezen wordt in het „Besluit van den 22sten Junij 1872, houdende regeling van het port der brieven, der gedrukte stukken en der monsters van koopwaren, die tusschen Nederland en Spanje gewisseld werden” Stbl. N°. 81, waarbij met 1 Juli 1872, art. 4, dagbladen, bestemd voor Spanje, onderworpen aan eene gedwongen frankeering van 6 cents voor elke 40 grammen of gedeelten daarvan.

Tusschen Nederland en *Rusland* werd op 29/17 Juni 1872 te St. Petersburg een postverdrag gesloten ¹⁾, waarbij, art. 5 en 8, het port voor gedrukte stukken werd bepaald op 12 centimes per 40 grammen of gedeelten daarvan.

Ten slotte moet hier worden herinnerd aan de hierboven onder België vermelde postconventies van 9 October 1874 te Bonn ²⁾, 1 Juni 1878 te Parijs ³⁾, en 21 Maart 1886 te Lissabon gesloten, waardoor, behoudens enkele uitzonderingen, bizondere verdragen overbodig werden. Tot die bizondere verdragen behooren de „Convention Postale entre les Pays-Bas et l'Allemagne, conclue la 5/12 Juin 1875” ⁴⁾, waarbij in art. 3 het „Zeitungsvertrieb”, en de „Convention entre les Pays-Bas et l'Allemagne contenant les arrangements spéciaux, stipulés d'après les articles 14 et 23 de la Convention Postale Internationale du 1 Juin 1878, signée le 24 Février/1 Mars 1876” ⁵⁾, waarin evenzeer in art. 3 in geheel dezelfde bewoordingen de „Levering van Dagbladen” — „Zeitungsverkehr” wordt behandeld, waarvan de slotbepaling luidt: Ieder der beide Postadministratiën is be-

1) Besluit van 14 September 1872, Stbl. N°. 90; Lagemans, Tome 6, sub N°. 549.

2) Verg. Besluit van 16 Juni 1875, Stbl. N°. 120.

3) Verg. Besluit van 14 Maart 1879, Stbl. N°. 45.

4) Lagemans, dl 7, N°. 583.

5) Lagemans, dl. 8, N°. 619.

voegd het leveren of debiteeren van nieuwspapieren door tusschenkomst der postbeambten te doen ophouden.”

Dat leveren van nieuwspapieren door de ambtenaren der posterij, tot aanvulling van schrale traktementen, geschiedde sedert jaren, als overblijfsel van de Fransche wet, en wel door vrachtvrije ontbieding¹⁾. Aan klachten hierover van den kant van den boekhandel ontbrak het niet. Ook ter Tweede Kamer, bij de behandeling der begrooting in December 1853, riep de Heer Storm van 's Gravesande den Minister van Finantiën tot verantwoording omtrent dat voortdurend misbruik van vrijdom van vracht aan postbeambten, waardoor naar zijne berekening de schatkist eene jaarlijksche schade leed van f 25 000, en aan eene patentbetalende klasse van handeldrijvende burgers een aanzienlijk nadeel werd berokkend. Toen nu de Minister verklaarde de zaak te zullen onderzoeken, besloot het Bestuur van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels dat onderzoek te vergemakkelijken, en verzond het, daar in den loop van 1854 de postwet toch moest worden herzien, aan den Minister en aan de leden der beide Kamers een adres, waarin onderscheidene feiten werden aangevoerd. Zoo werd daarbij overgelegd, als proeve van hetgeen overal plaats vond, eene gedrukte prijscourant van het postkantoor te Utrecht, waarbij het publiek werd uitgenoodigd om zich te abonneeren op tal van binnen- en buitenlandsche nieuwspapieren, en eindigende met de mededeeling: „Voorts belast zich het postkantoor te Utrecht met de bestellingen van alle binnen- en buitenlandsche nieuwspapieren en periodieke werken, alsmede met het plaatsen van advertentiën in alle couranten”²⁾.

1) A. C. Kruseman, *Bouwstoffen*, I, 1, blz. 127; 2, blz. 494.

2) Mijne aanteekeningen maken melding van een Kon. Besluit van 21 December 1851, N°. 7, en van 20 December 1855, N°. 53 (beide niet opge-

Dit adres werd gevolgd door dergelijken van verschillende plaatselijke boekverkoopers-gezelschappen, en van een zestal Kamers van Koophandel, en gaf aanleiding dat niet alleen de Heer Storm van 's Gravesande op Woensdag 13 December 1854 nogmaals, maar ook verscheidene anderen, bij de behandeling der begrooting de grieven van den boekhandel bespraken. Het antwoord van den Minister was, dat hij gaarne de zaak in nadere overweging zou nemen, maar dat men niet uit het oog moest verliezen, hoe van tijden her de posterijen belast waren met het bezorgen van dagbladen spoedshalve ten bate van het publiek, vooral ten platten lande, en dat het, werd haar die taak ontnomen, weldra klachten zou regenen; bovendien zou dit de staatskas op minstens f 50 000 vergoeding komen te staan. Daar de herziening der postwet in 1854 niet tot stand kwam, wendde de boekhandel zich in Februari 1855 nogmaals met een adres tot de Tweede Kamer, waarin de vraag werd gesteld of niet alle bezorging van dagbladen, ook door postdirectiën onderworpen behoorde te worden aan eene gelijke en gedwongen frankeering, en toen de commissie van rapporteurs over het ontwerp tot herziening der Wet van 1850 zich op 1 Maart 1855 in haar voorloopig verslag op soortgelijke wijze had uitgelaten, werd in de Nederlandsche Staats-Courant van Zondag 30 en Maandag 31 December 1855 de volgende bekendmaking gedaan door het

„Ministerie van Financien.”

„Bij Koninklijk besluit van 26 December jl., N°. 53, is de vrijstelling van port, welke tot dusverre door de directeuren der postkantoren genoten werd voor de nieuwspapieren, tijdschriften of andere gedrukte stukken, welke door

---

nomen in het Staatsblad), waarbij aan de Directeuren der Postkantoren opgedragen werd de abonnementen op de Staats-Courant en de betaling er van aan te nemen, en van andere couranten voor zoo verre zulks verlangd werd. En nog bij Missive van den Minister van Finantiën van 28 Juni 1871 werd aan hen gelijke verplichting opgelegd betreffende de plaatsing van advertentiën.

hen met de post onder hun adres of onder dat van hun kantoor ontvangen of aan andere kantoren of personen verzonden worden, opgeheven, te rekenen van 1°. Januari aanstaande."

„Onder de intrekking van den vrijdom is mede begrepen die voor briefwisseling en voor het overmaken van gelden of van geldswaarden tot dezelfde zaak betrekkelijk."

„De directeuren blijven niettemin verplicht zich ambtshalve, doch zonder het genot van vrijstelling van port, te belasten met het ontbieden en leveren van nieuwspapieren, tijdschriften en periodieke werken ten behoeve der ingezetenen binnen het arrondissement van hun kantoor woonachtig, die zich daartoe bij hen aanmelden. Het drijven van anderen boekhandel is hun verboden."

„Dientengevolge zullen alle nieuwspapieren, tijdschriften en periodieke werken, die aan het adres van de directeuren of van andere ambtenaren der posterijen, of van de kantoren zelve op de post gebragt, en die niet tevens gefrankeerd worden, aan de afzenders worden teruggegeven, of bij weigering om dezelve terug te nemen met het gewone briefport volgens het gewigt worden belast."

„Aan een ieder, die het verlangt, zal op alle postkantoren gelegenheid worden gegeven tot het vroegtijdig doen afhalen van nieuwspapieren en tijdschriften aan zijn bijzonder adres met de post aangekomen, tegen betaling van een verminderd regt van uitgifte of dusgenoemd *droit de boîte*, 't welk de som van *f* 3 in het jaar niet zal kunnen te boven gaan. Daaronder is echter het doen afhalen van brieven niet begrepen" ¹⁾.

Toen met 1 Juli 1869 het zegel op de dagbladen verviel, wendden de Directeuren der Postkantoren te Amsterdam, Rotterdam, 's Gravenhage en Utrecht zich tot den Minister van Finantiën met een verzoekschrift, waarin zij wezen op de groote nadeelen, die de postkantoren in het algemeen en zij in het bijzonder zouden ondervinden, ten-

1) Zie over een en ander A. C. Kruseman, *Bouwstoffen*, I, 2, blz. 486—495.

gevolge van de afschaffing der zegelrechten, zoowel door het verlies van perceptieloon op de geheven zegelrechten, en de mindere verdiensten die het gevolg zouden zijn van den verlaagden prijs der dagbladen, als door de winstderving die voor hen uit de vrije mededinging met den boekhandel ten opzichte der levering van buitenlandsche nieuwspapieren zoude voortvloeien; en uit dien hoofde op grond der aangevoerde bezwaren aan Z. E. ernstig voorstelden de ambtenaren der posterijen door eene billijke vergoeding voor de te lijden schade te willen vrijwaren ¹⁾.

Schier gelijktijdig, 29 Juni 1869, richtte de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels, met het oog op eene aanstaande herziening der postwet, een schrijven aan den Minister van Finantiën, waarin zij verzocht dat den ambtenaren der post-administratie verboden werd zich te belasten met den handel en den verkoop van boeken, tijdschriften en dagbladen. Zij grondde dit verzoek op de moeielijkheid van den boekhandelaar, om mede te dingen met Staatsambtenaren, die over zoovele hulpmiddelen konden beschikken, en die ook voor hun bedrijf onzijdige personen behoorden te zijn ²⁾. Half October 1869 werd op dit verzoek afwijzend beschikt ³⁾.

In December 1889 liep het gerucht dat bij de Regeering het plan bestond om de voordeelen op de abonnementen op couranten bij de postkantoren niet langer te doen komen ten bate van ambtenaren, maar ten voordeele van den lande, voor welk verlies die ambtenaren zouden worden schadeloos gesteld ⁴⁾. Dit plan werd werkelijkheid op 1 Juli 1890 ⁵⁾. Ook het plaatsen van advertentiën kon voortaan niet meer

1) Algemeen Handelsblad van Dinsdag 29 Juni 1869, N°. 11688, blz. 2, kol. 2.

2) Algemeen Handelsblad van Zondag 11 Juli 1869, N°. 11700, blz. 1, kol. 5. A. C. Kruseman, Bouwstoffen, II, 1, blz. 108—114.

3) Zie nog De Economist van November 1869, blz. 1148. Nieuwsblad voor den Boekhandel 1859, blz. 130, 174, 188, 195, 212.

4) Verg. Arnhemsche Courant van Woensdag 18 December 1889, N°. 1056, blz. 1, kol. 1.

5) Zie Idem van Dinsdag 20 Mei 1890, N°. 1182, blz. 1, kol. 1.

door tusschenkomst van postkantoren geschieden, tenzij dáár waar zulks ongerief zou veroorzaken.

De behandeling der Postwet van 1891 ving aan in de zitting der Tweede Kamer van Donderdag 12 Maart 1891, en werd voortgezet in die van Vrijdag 13 Maart, toen een amendement der Commissie van Rapporteurs, om onder Nieuwsbladen te verstaan „alle periodiek, doch ten minste eenmaal 's maands verschijnende bladen en couranten,” na beraadslaging werd ingetrokken, en een van den Heer Smidt, om nieuwsbladen gelijk te stellen met andere gedrukte stukken, verworpen werd met 64 tegen 11 stemmen. Hetzelfde vond in 1870 plaats. In de zitting van Dinsdag 17 Maart werd bij art. 6, voorstellende het port voor nieuwsbladen met of zonder bijvoegsels per nummer te bepalen op $\frac{1}{2}$ ct. beneden 35 gram, en bij hooger gewicht 1 ct. per 100 gram, door den Minister Havelaar overgenomen twee amendementen: 1. dat van den Heer Van Löben Sels, die voor 35 gram wilde lezen 50, maar dit op aansporen van den Heer Kolkman in 40 veranderde; 2. dat van de Commissie van Rapporteurs, die voor 100 gram wilde lezen 200, maar op een wenk van den Minister daarvoor stelde opklimming met $\frac{1}{2}$ ct. per 100 gram boven de eerste 100 gram.

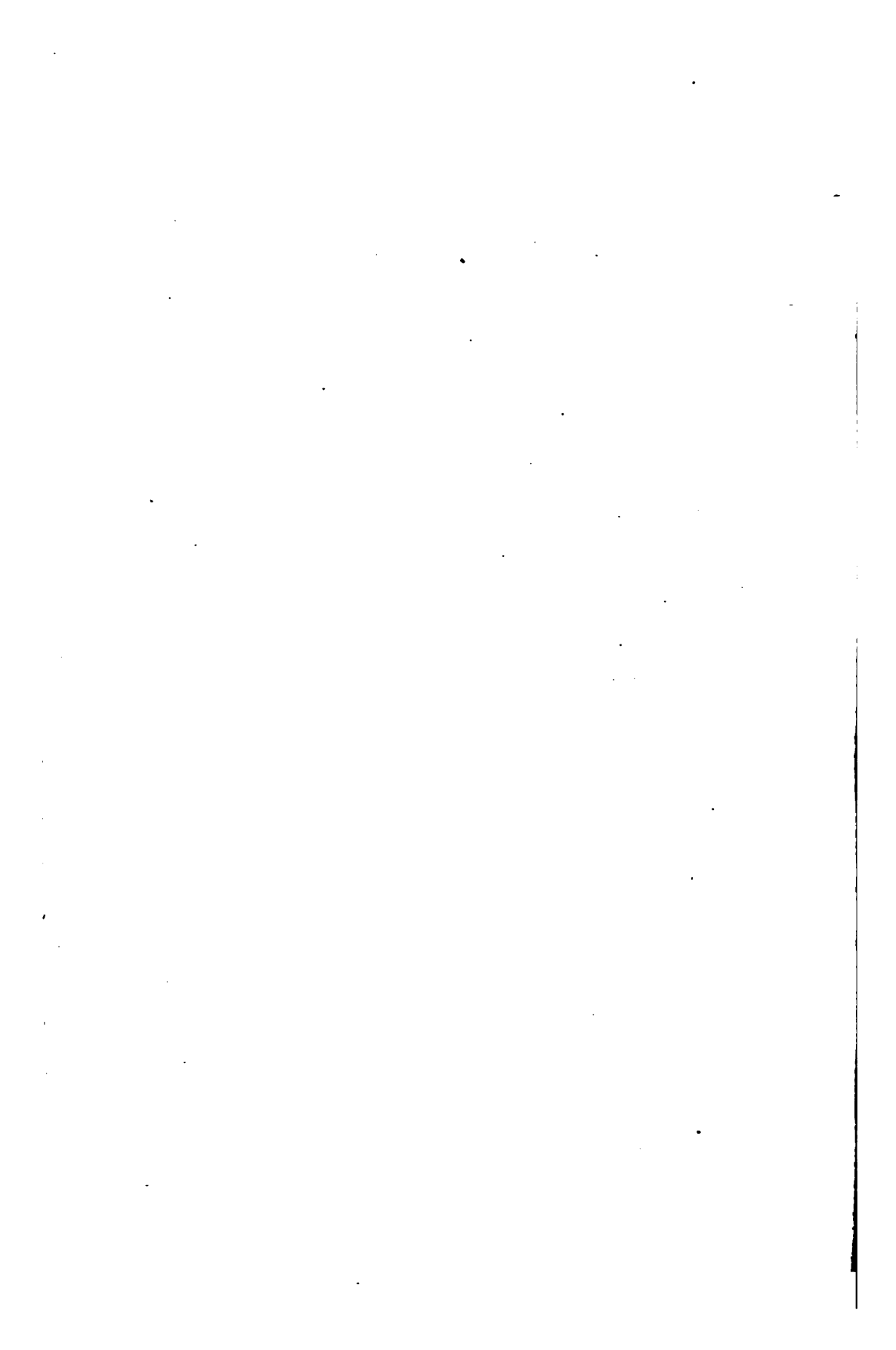
Nadat de behandeling van het ontwerp in de zitting van Woensdag 18 Maart was voortgezet, — Donderdag 19 Maart werden andere zaken behandeld — werd de wet 20 Maart zonder hoofdelijke stemming aangenomen, intusschen, nadat in het belang der groote dagbladen de grens van 100 tot 150 gram was uitgebreid, en verder opklimming met $\frac{1}{2}$ ct. voor elke 50 gram. — Ter Eerste Kamer werd de wet op Zaterdag 11 April 1891 behandeld en aangenomen, die weldra bekend werd als de „Wet van den 15den April 1891, tot regeling der brievenposterij,” Stbl. N°. 87. Bij Kon. Besluit van 11 Februari 1892, Stbl. N°. 41, werd bepaald dat bedoelde wet in werking zou treden op 1 April 1892, zie ook het Besluit van denzelfden dag, Stbl. N°. 42.

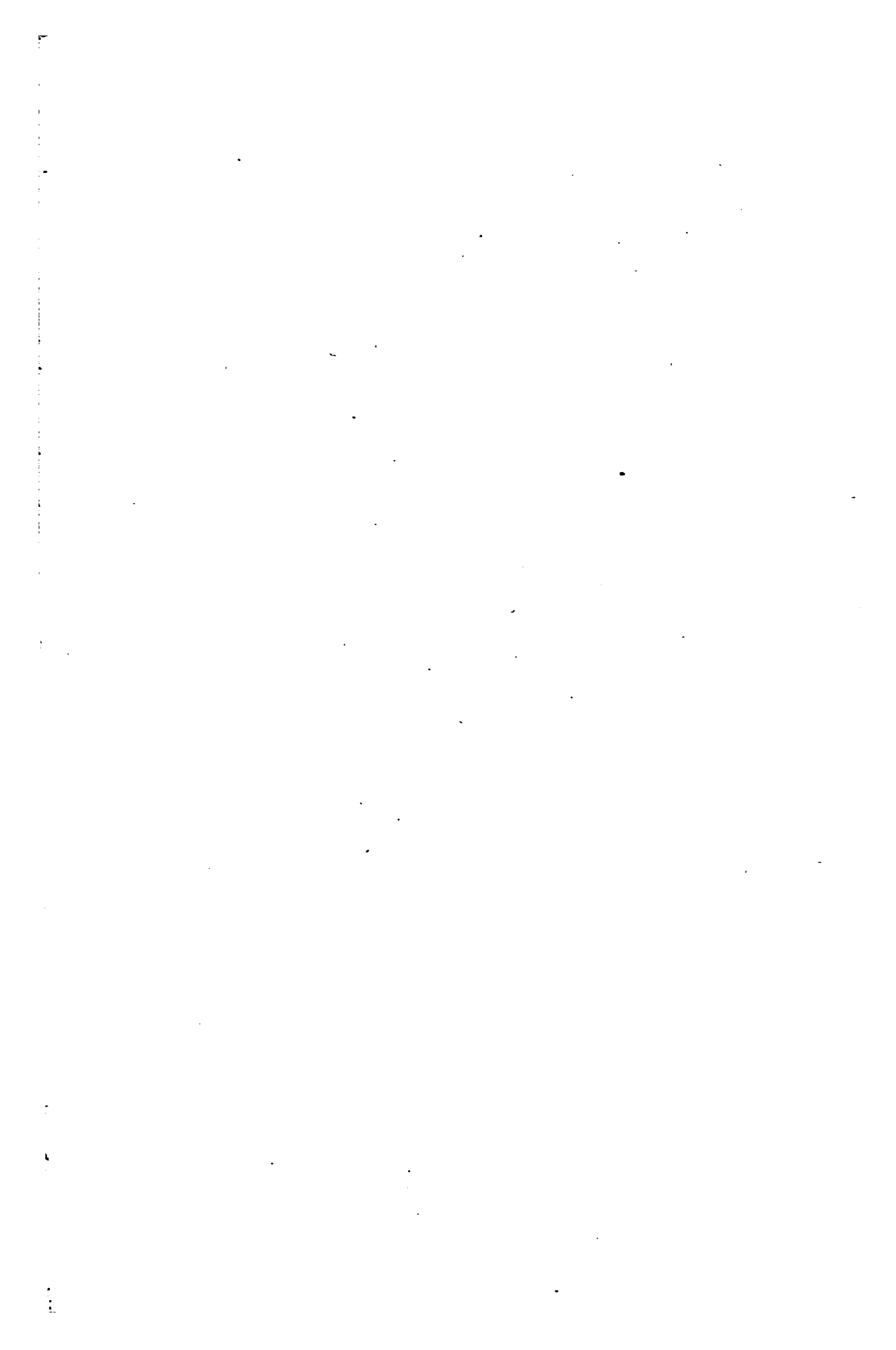
Zie verder „Besluit van den 29sten Maart 1892, ter be-

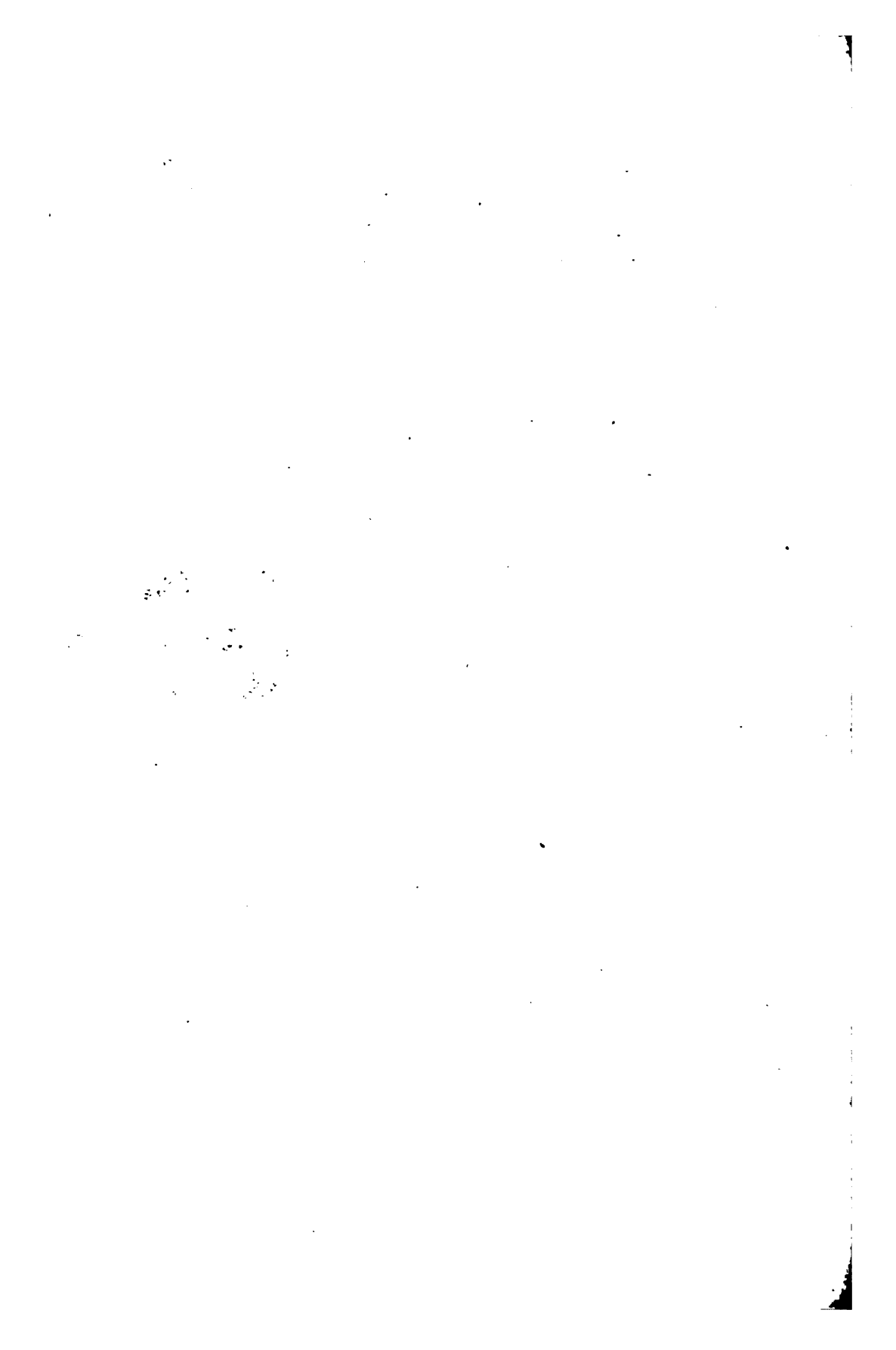
kendmaking van de op den 4den Juli 1891 te Weenen gehouden congres der Algemeene Postvereeniging gesloten verdragen, overeenkomsten en slotprotocollen, voor zoover daarbij Nederland en Nederlandsch Oost- en West-Indië betrokken zijn," Stbl. N°. 51, aan het slot de „Overeenkomst betreffende het leveren van abonnementen op dagbladen en tijdschriften, door tusschenkomst van de post, gesloten tusschen Duitschland," enz. enz.

Zie ook Besluit van 21 Juni 1892, Stbl. N°. 147, gewijzigd door het Besluit van 22 December 1892, Stbl. N°. 285.

In de eerste helft van Juli 1894 werd door den Directeur-Generaal van de Posterijen en Telegraphie aan uitgevers van Zaterdags verschijnende weekbladen een schrijven gericht, met verzoek om in het belang van den Zondagsdienst voor post-ambtenaren, deze weekbladen, in plaats van op Zaterdag, op Vrijdag te doen uitgeven.

STALL STUD
CHARGE

WIDENER
JSEP 80 1998
CALL BOOK DUE

